

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

III

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

891.99

15985

10-89

20-5000000, 3.

5045100 0000000000

-3-pp

232.

30/11

89

4

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР.
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

О. В. ТУМАНЯН
СОБРАНИЕ
СОЧИНЕНИЙ

ТОМ ТРЕТИЙ

РАССКАЗЫ
и
СКАЗКИ

1890—1920

ЕРЕВАН

АРМГИЗ

1949

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
Մ. ԱՐԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՕՏՈՒԳՎԱԾ Է 1991 թ.

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

և

ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ

1890 1920

15.985
1925
A

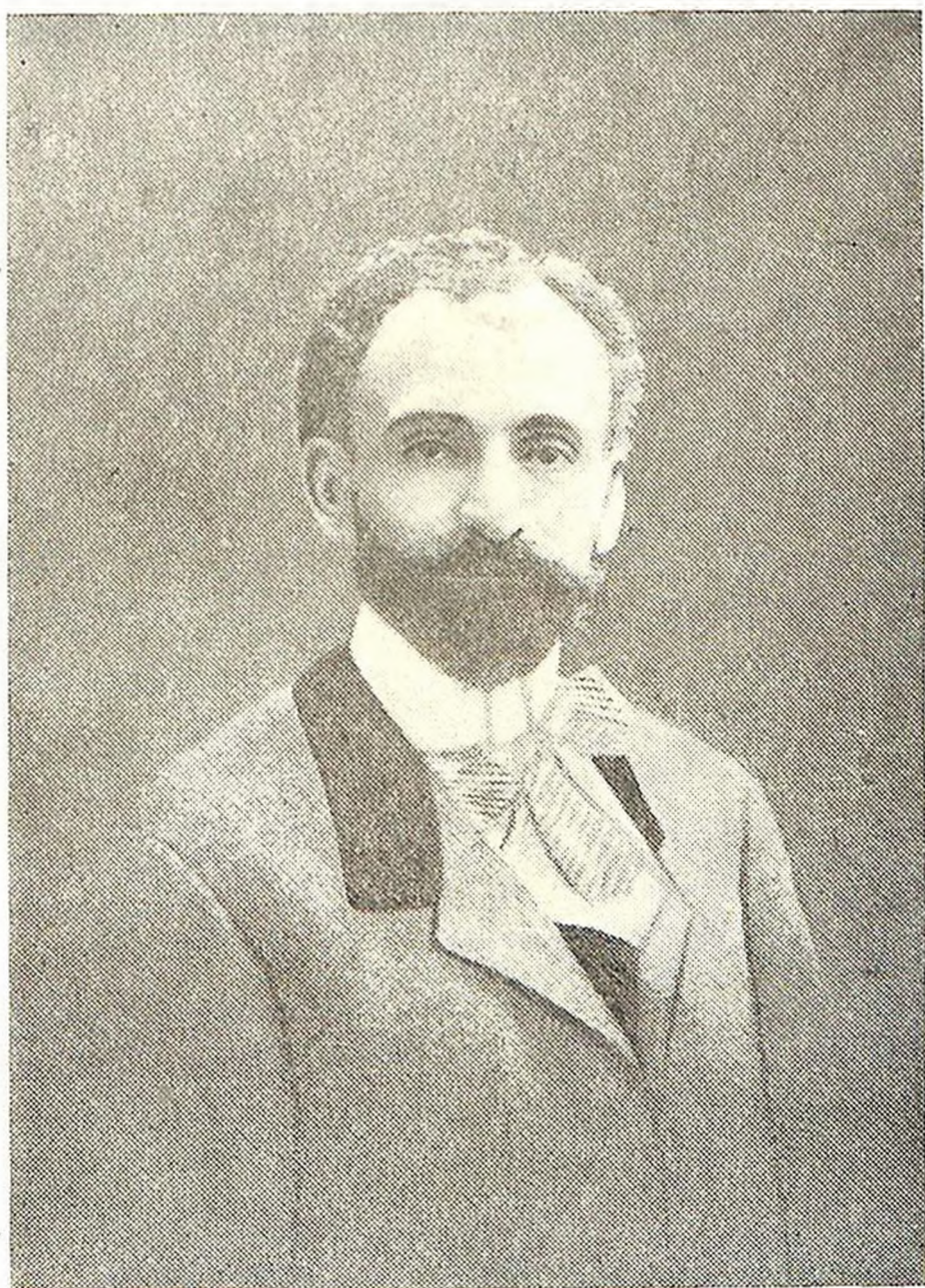
ՀԱՅԳԵՏՀՐԱՏ

ԵՐԵՎԱՆ

1949

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԿԻԱ՝

Սահակյան Սիմակ (պատ. խմբագիր),
Զորյան Ստեփան, Թումանյան Նվարդ,
Հովհաննիսյան Ռուսեր

J. P. M. M. M.

Այս հատորի համառոտագրությունները՝

Թ. — Հովհ. Թումանյան.

ԼԲՃ — «Մուրճ».

ՀՀ — «Հորիզոն» գրական հանդես.

Հսկ — «Հասկեր».

Տգ — «Տարազ».

Լ — «Լուսաբեր».

ԵԺ — «Երկերի ժողովածու» (1926).

ԱՄ — «Աղբյուր»-ի Մատենադարան.

Բ — «Բյուրական», Երկշաբաթաթերթ.

ԷԱԺ — «Էմինյան աղագրական ժողովածու».

ԹՄԿ — «Թիֆլիսեցոց մտավոր կյանքը», Դեորդ Տեր-Աղեքսանդրյան, Թիֆլիս, 1885 թ.

ԺԱ — «Ժողովրդական առակներ», Սարգիս Հայկունի, Վաղարշապատ, 1907 թ.

ՀԺՀ — «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», Տիգրան Նավասարդյանց, Լ—Ժ պրակներ.

ՀՀ — «Համով-հոտով», Գարեգին Արվանձությանց, Կ. Պոլիս, 1884 թ.

Մն — «Մանանա», Գարեգին Արվանձությանց, Կ. Պոլիս, 1876 թ.

ՄՀԲ — «Մարգարիտներ հալ բանահյուսության», Ե. Լալայանի խմբագրությամբ.

ՎՍ — «Վանա Սազ», Դեորդ Շերենց, Թիֆլիս, Ա. մաս 1885 թ., Բ. մաս 1895 թ.

ՈՀ — «Օտար հեքիաթներ», Հովհ. Թումանյանի.

Сб. Мат.— «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа».

ՊԱՏՄԿԱԾՔՆԵՐ

1 8 9 3

ՍՈՎԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ

Երբ որ Լոռու ձորերից հայ գյուղացին Ալեքսանդրապոլ յուր կնոջ քաղած հոնով աղ առնելու գնա, հացը պակսած ժամանակ յուր շինած թին կամենա տանել Շորագյալ հացի հետ փոխելու, կամ պարտք արած փողով ցորեն, դարի դնելու, պետք է յուր բեռնակիր ձիու հետ անցնի Զամանլվի հովիտը:

Զամանլվի ահագին հովիտը կազմում են հանդիպակաց լեռները, որոնց անտառապատ զառիվայրներն երկու կողմից իջնելով, ձորի խորության մեջ հանդիպում են սրընթաց կոհակներին՝ Փամբակա ջրի, որ, համանուն սարերից դալով, հովտի երկայնությամբ վազում է դեպի Լոռու ձորերը:

Այս նեղ հովտում, դետեղերքին տեղ-տեղ բացվում են սի-դավետ, կանաչ հարթ տարածություններ անտառի մեջ. դրանցից ամենամեծը կոչվում է «Արաղի ճալա»:

Սով էր տարին: Արաղի ճալեն շրջապատող անտառի բերանից— ներքևից դուրս եկավ մի փալանած ձի: Մարդ մինչև կարողանար մտածել, թե այս մենակ ձին կորած կամ փախած պետք է լինի, դուրս եկավ և տերը,— գյուղացի Անդրին: Մի քսան քայլ հեռավորությամբ նա հետևում էր յուր ձիուն, որը տանում էր մեծ փալանի մեջ ձգած յուր տիրոջ հին չուխայի մնացորդները և մի դատարկ խուրջին: Անդրին ինքն էլ, յուր ձիու նման, բավական մաշված մի արարած էր, բայց նույնպես ջղոտ ու դիմացկուն: Աշխատասեր ու տոկուն ռանչալար մարդ էր նա, և, թեև միշտ աղքատ, զվարթ բնավորության տեր ու սրախոս:

Այս տարի խեղճ մարդու հացը պակսեց դեռ ձմեռվա կիսին: Անդրին յուր հարևաններից փոխ առնելով, հարուստներին մուրհակ տալով յուր գնաց, մինչև դարուներ հասավ, կամ ավելի ճիշտ, մինչև այն օրը, երբ էլ ոչ ոքից հույս չունեի փոխ առնելու շատերը չունեին, ոմանք վախենում էին իրանցն էլ հատնի, ոմանք

էլ նրա թախանձանքին պատասխանում էին — «Ինչ որ տվել ենք դեռ դնա են բեր...»: Մի խոսքով՝ սովի ահարկու պողերն արդեն երևում էին դատարկված հորերից:

Նվ ահա դարունը նոր բացված՝ Անդրին յուր Ղռաթի հետ (այսպես էր անվանում ձիուն) ճանապարհ ընկավ դեպի Շորագյալ, կամ, ինչպես իրանք են ասում, դեպի «վերև»:

Շատակեր Շարայի շատաբեր դավառը մոտիկ լեռնաբնակ հայերի միակ ապավենն է հացապահուս ժամանակներում: Լոռին, իբրև լեռնային երկիր, հաճախակի երկարատև անձրևներով հացը կտրում է, և դյուլապիք Անդրու նման ձին փալանում են դնում Շորագյալ:

Անդրին մտազբաղ հետևում էր յուր ձիուն և ինքնիրան մտմտում:

«Կերթամ Շորագյալ, թո՛ւշ իմ ծանոթ Ղադաքոնց Մկոյի տունը... ինձ որ տեսնի շատ կուրախանա՝ «բարո՛ւվ, բարո՛ւվ, քավոր Անդրի... ո՛ւր ես ծո մարդ... իմա՛լ ես ծո՛... մանչերդ իմա՛լ են...» խուրջինիցս էլ էն մի քանի դաստա «ղարա» թուփունը որ հանեմ ավելի կուրախանա... իրիկնահացիցը եղը օդի տախտի վրա թինկը կըտանք ու շիբուխ քաշելով զրից կանենք... Կասեմ, որ մեր կողմերը հացի պահասությունն ենք քաշում... ամա նա ինքը կիմանա թե ընչի եմ գնացել. առաջին անգամը խո չի... ով գիտի ինձ չը թողնի էլ թե բերանս բաց անեմ, «ինչքան որ կարաս ձիուդ բարձիր, Անդրի ախպեր, տար կեր, քեփ արա»:— Վա՛յ ես քեզ մատաղ Մկո ջան... հանկարծ, զգացված Մկոյի ասելիք խոսքերից, լսելի ձայնով բացականչեց դյուլապին և քայլերը արագացրեց. ձայն տվեց և ձիուն, նրան էլ շտապեցրեց:

«Բաս ես ո՞նց դուրս գամ քու պարտքի տակիցը, Մկո ախպեր ջան,— շարունակեց նա,— էլ ի՞նչ ասեմ. ասելն ավելորդ ա, հալքաթ աշունքը կը գա, ես գիտեմ... ես քո լավությունը մի ետ վճարեմ, որ... ես մաճկալ Անդրին եմ. ես ինձ վրա չեմ թողուլ ուրիշի լավությունը... հալա մի էս նեղ տարուցը պրծնեմ, քյուլփաթս սովամահից ազատեմ... ես գիտեմ էլի...»

— Բարի օր, ախպերացու,— հանկարծ մի ձայն եկավ ներքևից:

Յուր ցնորմունքից սթափվեց Անդրին և տեղն ու տեղը իսկույն կանգնելով՝ ներքև նայեց: Ճամբու տակի աղբյուրի մոտ տեսավ մի սպիտակ շուխավոր մարդ: Անդրին իսկույն ճանաչեց, որ նա կռո է (շորագյալիցի). միայն նրանք են սպիտակ շուխահագնում, իսկ իրանց երկրում այդ ամոթ է:

Շորագյալիցուց փոքր ինչ հեռու նրա կինը թոկի ծայրը բռնաձ

արածացնում էր իրանց ձին: Իսկ նրանց մանկահասակ աղջիկը գետնվերքին լվանում էր երեսը փոքրիկ հղրոր, որի ուրախ ճվճվոցը խլանում էր լեռնային գետի գոռոցի մեջ:

Շորագյալցին զարմացել էր Անդրուց, որ պեկացել էր իրանց վրա, և տեսնելով յուր պատասխանին ուշանում է, կրկին ձայն տվեց. — «առաջ բարի, ախպերացու... ո՞րտեղացի ես:

«ԲԻՎՈՂՈՒ ՀԵ՛ 22», — մարդուն պատասխանելու տեղ Անդրին կանչեց յուր ձիուն, որ հեռացել էր բավական: Հոգնած անասունը իսկույն կանգնեց և սկսեց արածել ճամբի կողքի կանաչը:

Երբ որ տեսավ ձին կանգնեց, Անդրին ճանապարհից դուրս եկավ, կանգնեց ներքի եզերքին և սկսեց բարձր դռդռուալ, կարծես ուղում էր վախեցնել անձանոթին:

— Աստծու բարին, բարեկամ, ո՞րտեղացի ես, բարեկամ:

— Որթնավեցի եմ: Դու որտեղացի ես, ո՞ւր ես գնում, խեղժի,— յուր ձայնն էլ բարձրացրեց վերևեցին:

— Ես գտեղեցի եմ՝ էդ ո՞ւր ես տանում էդ օղլուշաղը:

— Ահ չղկա խու ճամբեքին:

— Չէ՛, արխեին դնա. ո՞ւր եք գնալու:

— Քարնջեցի Մատնանց Գիքորը ո՞նց ա,— փոխանակ պատասխանելու հարցրեց շիրակեցին:

— Լավ են, փառք աստծու:

— Նրանց տունն ենք գնում:

— Դու նրանց փեսին ե՞ս:

— Հրամանք ես:

— Դու Գոքորն ե՞ս:

— Հրամանք ես:

— Ա՛յ տղա, էդ մեր Նազլուն ա՞:

— Հրամանք ես:

Խոսակցությունն աշտուղ ընդհատեց Անդրին և լուռ հեռացավ. փնաց յուր ձին բերեց արձակեց գետափի խոտերում, մոտեցավ ճամբորդներին:

Առանց ձեռք տալու իրար բարևեցին և երեսները դեպի գետի կողմը նստոտեցին երկու գյուղացիները:

— Բա դու ո՞վ ես, ամոթ չըլնի հարցնելը,— դիմեց շիրակեցին:

— Որ ասեմ, կըճանաչե՞ս:

— Բալքի ճանաչում եմ. ով գիտի:

— Ինձ մաճկալ Անդրի կասին. ճանաչում ե՞ս:

— Չէ՛, ախպեր, սուտն ինչ ասեմ:

— Հա՛, տեսնում ես, չեմ ճանաչում,— հաղթական կերպով նկատեց Անդրին և ինքը հարցրեց:

— Բա ես որթնավեցի մի բարեկամ ունիմ, կը ճանաչե՞ս:

— Ո՞վ ա, հալբաթ ուր կը ճանաչեմ:

— Ղաղաքոնց Մկոյին կը ճանաչե՞ս:

— Կա՞վ:

— Ո՞նց ա:

Հանկարծ մթնեց շիրակեցու դեմքը, կարծես թե նեղացավ.— Թանչալարը ուր ուտելու հաց չունենա ոնց կըլի,— ծանր հառաչելով խոսաց նա և հոնքերը կիտեց անթարթ նայելով մի հեռու կեանք:

— Ո՞նց թե... հա՛ց չըկա Շորադյալ,— սարսափելով բացականչեց լուեցին և չռած աչքերը սեւեւեւ Գոքորի դեմքին: Նրա աչքերում այդ րոպեին տխուր վրդովմունքով փայլատալում էր նրա հոգին:

— Ո՞վ կըտա.— սրտաբեկ արտասանեց վերեցին և կար: Լուեթյունից հետո ավելացրեց, առանց Անդրուն նայելու.

— Հրեա կնիկս, երեխերքս հավաքել եմ, դամ աճորս մոտ էս մի երկու ամիսն անցկացնեմ... մինչև տեսնենք աստոծ ինչ դուռը բաց կանի:

Անդրին չըլսեց. նա դեռ ապշած էր Գոքորի դեմքին. «վեր կենամ սրան սպանեմ, կտոր-կտոր անեմ, անցնում էր նրա մոտքովը ո՞նց անեմ, որ սիրտս հովանա... սա էս ինչ ասաց»:

— Էդ ինչ ասեցիր... վա՛յ քու մեջքը կոտրի,— հանկարծ արթնածի նման դռնց Անդրին,— ախր էդ ոնց էլավ:

— Էլավ էլի, չորայինից հացը նվազ եկավ, էլած չեկածն էլ ինչ մուշտարի եկավ ծախեցինք... ձմեռն էլ մեր քուռ բախտիցը երկարեց... մնացինք ձեռներուս ծոցներիս նստած... սատանի ծնունդները հոտիցն իմանում են, որ սով պետք է ընկնի, դալիս են լավ դին տալիս՝ տաշտի հացն էլ տանում... մենք էլ փողին թամահ են անում... ա՛յ շատ լավ էլա՞վ, մեր հախն ա... թող մի սոված կոտորվենք...», և երկուսն էլ լուեցին:

Այդ մի դառն և ծանր լուեթյուն էր. և հուսահատությունը կամաց մոտենում էր նրանց սրտերին:

Հեշտ հուսահատվող մարդ չի գյուղացիքն: Նա լուռ ու մունջ դերի է կյանքի պատահմունքների և մշտապատրաստ դոհ բնության պատահարների.— մի ախտ հանկարծ կոտորում է նրա տնասունը, կարկուտն է տանում արտը, մի արտասովոր շփոթ խլում նրա աշխատանքի ժամանակն ու արդյունքը... նա իրան սիրտ տալով կրկին նորոգում է յուր արորն ու գութանը և կրկին:

մտածում է, սպրեկու մտտին: Ասարում է բոլոր տարին ցամաք հաց ուտելով, և այդ ցամաք հացն էլ հանկարծ կտրվում է:

— Բա հմի դու ո՞ւր ես գնում,— փսրն ընկած ձայնով հարցրեց Անդրին:

— Ասեցի անորանցս տունն էլի,— նույնալիսի ձայնով պատասխանեց Գոքորը:

— Ո՞ւր ես գնում... աներդ խանը ձեռին դռնեդուռը մանա գալիս ալիք շի գտնում... մեր կողմերը սով ա, սո՛վ...

— Կամա՞յ... կիմանա,— դեպի կինն ակնարկելով ահով շշնջաց շիրակեցին և էլ ոչինչ չըխոսաց:

«Որ կողմը գնամ, մտածում էր նա. ո՞ւր տանեմ կինս, երեխաներս...»

«Վերադառնա՞մ... — մտածում էր լուեցին.— բայց ինչ ասեմ կնոջս... բայց երեխաներս քաղցած առաջս կը վազեն...»

— Քա՛, միմում ա,— մի քանի անգամ արդեն Նազլուն ետեից մարդուն կանչել էր կիսաձայն: Նա հիշեցնում էր, որ ժամանակ է ճանապարհ ընկնելու:

Բայց մարդը ամաչում էր ետ մտիկ տալ, կնոջ երեսին նայել: «Ինչ սլատասխան տամ սրան... որ կողմը գնամ», մտածում էր նա:

Եվ երկու գյուղացիները Զամանլիլի հովտում նստած մտածում էին:

— Գիտես ինչ կա, Գոքոր,— հանկարծ գլուխը վեր քաշելով խոսաց լուեցին:

— Ինչ կա:

— Մեր գեղումը մի հարուստ մարդ կա. Նգոր աղա են ասում, մի կատաղած շան տղա. էս բոպեին էլ ամբարներն ու հորերը լիքը հաց ունի: Ով որ նաղդ փող ա տալիս՝ թաղարը երեսուն մանեթով հաց ա տալիս, ով չէ՝ թամասուկ ա տալիս թաղարին քառասուն մանեթ, մանեթին էլ ամիսը տաս շահի կամ երեք արասի շահ:

— Պա՛հ, անխառի մարդ,— բացականչեց կռոն,— նրանից ո՞վ կը վերցնի:

— Տո՛, ես վերցնում էի, չովեց,— շարունակեց Անդրին.— հմի գիտես ինչ կա:

— Ինչ կա:

— Դու զոչաղ մարդ ես, թե չէ...

— Ինչ ասեմ, ախպեր... — և շվարած շիրակեցին չգիտեր ինչ պատասխան տա:

— Գիտես ինչ կա,— խոսքը փոխեց Անդրին, տեսնելով, որ դժվարութեան մեջ է դրել խոսակցին:

— Ինչ կա:

— Աստուծ լեր կունի, որ մի մարդի ամբար լիքը հաց ըլի, ու նրա հարեանը սովից մեռնի:

— Իսկի մարդն էլ չի էդ բանին հավանիլ,— համաձայնեց Գոքորը.— էդ անօրեննութունն ա:

— Չէ՛. արի կարճ քեզ մի ուրիշ բան ասեմ:

— Մի բան ես ուզում ասես, սիրտ չես անում, խնամի Անդրի,— նկատեց շիրակեցին.— ինձանից արխին կաց, ինձ չես ճանաչում դու:

— Որ քեզ մի քանի թաղար ցորեն տամ, կարո՞ղ ես հասցնել Շորադաշ, — վերջապես հայտնեց Անդրին:

Այս խոսքերի հետ Գոքորի սովից նվազած աչքերը փայլատակեցին:

— Քանի թաղար,— գոչեց նա ուրախացած,— տա՞նք... քաա՛ն... ե՛րբ կըտաս... Դո՞ր աղի՞...

— Սո՛ւ, գոռգոռալ մի... — ղզուշացրեց Անդրին,— ամա գիտես, ուրիշ մարդ չըպետք է իմանա... ղիշերով պետք է անցկացնենք... ա՛յ այս մոտիկ սարերով... — նա ձեռքը մեկնեց ղիմացի սարերին:

Այդ բուռին վերելից մի գոռոց բարձրացավ. «ա՛յ տղերք, ո՞վ եք, հե՛յ»:

Մեր ծանոթները ցնցվեցին, և ետ նայելով տեսան վերելից մի ուրիշ գյուղացի է գալիս. նա գոռգոռալով ուշտնց էր տալիս, թռչկոտում, վազում էր դեպի ցած:

Այս տարօրինակ ուրախ տրամադրությունը ղարմացրեց գյուղացիներին. «ո՞վ պետք է լինի, աշտպես ուրախ այս աղետի ժամանակ, երբ ժպիտը մեղք է համարվում — եթե միայն խեղադար չի...», մտածում էին նրանք. կարծես նրանց կատկածն ավելի հաստատելու համար մոտեցողը բարձրացրեց յուր գլխարկը և հարբած քեֆ անողի նման սկսեց աղաղակել. «հե՛յ-հե՛յ»:

Գոքորն ու Անդրին, մերթ իրար երեսի նայելով, մերթ եկվորեն, մնացել էին ապշած, թե այդ ինչ էր նշանակում:

— Ինչ կըտաս, որ ասեմ,— մտանալով աղաղակում էր նա... ինչ եք տալիս, շան աղերք, որ ասեմ...

— Աղա, դու սովիցը խելքդ թռցրել ե՞ս, Համբո, էդ ինչ ես անում,— ձայնը բարձրացրեց Անդրին մոտեցողին ճանաչելով:

— Դու ես խելքդ կորցրել, ախմա՛խ,— գոռաց Համբոն ու մի ահագին քար շպրտեց նրանց վրա: Գոքորն ու Անդրին մի կողմը փախան, և քարը թմփթմփալով մինչև դետր մեկ զնաց:

Կոռլի փոքրիկ «մանչը» վախից սկսեց ճշալով լաց լինել:

Յուր քարից շատ շուշացավ Համբոն. կանգնեց երկու պու-
ղապինների առջև և դարձավ շիրակեցուն:

— Էս ձորում ինչ ես շինում, տո սոված կոռ Հարամզադա...
ա՛յ ես ձեզ էլ դուրբան, ձեր հարսներին էլ... անումդ ի՞նչ ա... քա-
նի տարեկան ես...

Շորագլուցին գուցնը թույրած Համբոյի կամ ոտներին էր
նայում կամ երեսին և ոչինչ չէր հասկանում նրանից:

— Սովն էլ չի էս շաշ ու գժերի հախիցը գալիս,— գլուխը պտը-
տելով փնթփնթաց Անդրին և շիրուխը սկսեց լցնել:

— Ինչ սով, տո՛, ինչ ես դուրս տալիս դլխիցդ... հրես ֆուր-
գոններով էնքան ցորեն ա գալիս Ջալալ-օղլի, որ էս ձորերն ածես
կըլցնի... գնա ձին բարձիր տար. էնքան կեր, կխիցդ տրաքլիս...
ի՞նչ ես կոտորում բաշղուշի նման... հլա փող էլ պտեն տալ.
էն էլ շամչի տուր, ջեբդ ածա:

— Ի՞նչ ես ասում ադա, դրուստ բան ասա բան իմանանք,—
սրտատրուփ անհամբերությամբ հարցնում էին Գոքորն ու Անդրին.—
ի՞նչ ցորեն, ինչ փող, ի՞նչ ես ասում:

— Դե՛ իմացեք էլի, թե մարդ եք իմացեք, որտեղից կըլի:

— Հա՛, իմացա,— հանկարծ հիշեց Անդրին,— էդ էն կըլի...
էն ինչ էն տարին մեր գեղական ամբարների ցորենը ծախել տվին
փողը տարան, ասեցին՝ որ սով ընկնի ետ կը տանք... ախր ես
գիտեի որ էդ կըլի:

— Տո՛, չէ՛, չէ՛,— ձեռն Անդրու աչքը կոխեց Համբոն,— Թիֆ-
լիզ, Բաքի, Բաթում, Էրեվան, Պետրապոլ, Ստամբուլ... ես ինչ գի-
տեմ, մի խոսքով, որտեղ անունը հա՛յ կա էլի, իմացել են, որ մեր
կողմերը սով ա ընկել՝ հաց են հավաքել, փող են հավաքել, գի-
տեմ ոչ քանի հազար թուման ասեցին, համբարքն էլ մտիցս ըն-
կավ— դարկում են, որ սովն ընկած տեղերը ռանչպարին բաժին
անեն:

«Փառք քեզ, աստուծ, դյուղացու համար միտք անող, գեղա-
ցու դարդը քաշող էլ կա...— զարմացած, իրան իրան խոսում էր
Էռոն, մինչդեռ Անդրին հարց ու փորձ էր անում Համբոյին:

— Ադա, թե դու էն կաղեթինն ես ասում, էն ինչ մի երկու
շաբաթ առաջ տիրացու Պետրոսը Ջալալ-օղլի կարդաց, էդ պա-
րապ բան ա, կաղեթումը սուտ ու մուտ բաներ շատ են գրում:

— Ա՛յ տղա, չէ՛ չէ՛, մեր Վարթանը Թիփլիզիցը նոր ա եկել,
մարդն իրան աչքովը տեսած բան ա ասում... հմի ճամբին ֆուր-
գոններով ցորեն ա գալիս էլի, էսօր էգուց կը հասնի Ջալալ-օղլի:

— Այ շեն կենան նրանք հա՛,— սկսեցին օրհնել Գոքորն ու Անդրին:

— Էդ հլա Թիփլիզինն ա,— ոգևորված շաբունակեց Համբոն,— դրա եղնուց Բաքվինն ա գալիս, նրանից եղբ Բաթում, Էրևան, Էջմիածին, Շուշի, Շամախի, Նուխի, Մոսկով...

Սով ու ցավ մոռացած գլուղացիները սրտախոր զգացված լսում էին Համբոյին, և ամեն մի քաղաքի անունի հետ կարծես բարձրանում էին գետնից:

— Հաստատ ըլեն, հաստատ,— հարբածինման սկսեցին աղա-
բալեկ միասին, հենց որ լռեց Համբոն: Եվ հոգեզմայլ երկար ազո-
թում էին իրանց հարուստ եղբայրների հաջողության համար,
օրհնում էին գիտեցած բոլոր օրհնանքներով:

Իսկ երբ որ ճանապարհ էին ընկնում, Անդրին մոտեցավ Գոքորին և կամաց փափուաց. «էն բանը, որ ասեցի, իմ ու քու մեջը մնա, քարը վեր կալ— քարի տակին դիր, օքմին շիմանա... էլ մեր պետքը չի Նդոր աղի հարամ ցորենը... նալլաթ չար սա-
տանին...»

Ա.Ղ.ՔԱՏԻ ՊԱՏԻՎԸ

I

Ղ... գլուղաքաղաքում առանձնացած ասլրում էր Սիմոն անու-
նով մի բարի մարդ։ Նա չէր խառնվում դյուղական գործերին. երեւի
գիտեր, որ իրան խոսքը չի ընդունվիլ, նրա համար էլ սլոշն իրան
էր քաշել։

Սիմոնը մի կարմիր կով ուներ, մին էլ՝ մի սիրուն կին. կինն
էլ շատ սակավ էր պատահում, որ հարեանություն աներ դրացի-
ների հետ. քաշվում էր հարուստ հարեաններից, գիտեր, որ յուր
գնալ-դալը դյուրեկան չէր նրանց համար։ Եվ իսկապես հարեան-
ների դռներն ընկնելու կարիք էլ չուներին։

Սիմոնը շուքի կամ դուքանի ժամանակ ընկեր էր դառնում
անասուն ունեցողի հետ, տանջվելն իրանից, անապունը— լըծ-
կանը հարեանից, և յուր հողերն էլ նրանցի հետ վարում։ Երբեմն
էլ պատ էր դնում, տախտակ էր քաշում, ձուկն էր բռնում մոտա-
կա դետից— ծախում, և կարողանում էր թե չէ, ամեն բանի էլ
ձեռքը դրում էր։

Դրա համար էլ ոչ լավ ձուկը բռնող էր, ոչ կարգին պատ
դնող, և ոչ մի բանում հայտնի չէր. միայն մի բան լավ գիտեր,
որ լավ սրախոսում էր և ծիծաղալի առակներ էր պատմում։ Այդ
էլ վերադրում էին նրա խելքի պակասությանը, անունն էլ «շաշ-
Սիմոն» էին դրել։

«Մի անգամ մի դյուղում մնի համար պատ դրի,— պատմում
էր նա յուր կյանքից.— դործս վերջացրի, ասեցի՝ դե փողս տվեք,
գնում եմ։ Նկատն պատին մտիկ արին, ասեցին՝ «սուտա՛, էս դշեր
քու շինած՝ պատի տակին քնի, առավոտը քու վարձն էլ տանք՝ մի
բան էլ տվիլի, վեր կաց գնա»։ Համաձայնվեցի ոչ. վախեցի դշերը
պատը փրես քանդիլի... պատն էլ թողի, վարձս էլ, վեր կացա հկա
մեր տունը»։

Բայց խո ամեն մարդ ախպիսի պալման չէր կապում ուս-
տա Սիմոնի հետ։ Ետ մարդ էլ հենց նրա զվարճախոսություն-

1925 11 11
 58654 + 5985

ների ու առականների համար դեռ վարձիցը մի բան էլ ավել էր տալիս: Եւ իրանց աղքատութեան մեջ ուրախ ասլորում էին մարդ ու կին:

Այս մի փոքրիկ ուրախութեան էր, որ ավելի շուտ բղխում էր Սիմոնի սրտից, քան թե ունեցածից. բայց մարդիկ սրան էլ էին նախանձում:

— Ախպե՛ր, մենք էսքան չարչարվում ենք, մեղ համար ապրանք ունենք, դուքան ունենք, առուստուր ունենք... է՛լ չենք կարողանում ծերը ծերին հասցնենք, սա էս ո՞նց ա ասլորում.— ոչ ջերումը կասկեկ ունի, ոչ դուանը շորսոտնանի, ոչ դլխումը խելք...

Այսպես նախանձում ու դարմանում էին համադյուսլացիք, հարեանները Սիմոնի ասլորուտի վրա, և միշտ էլ «շաշ» էին անվանում:

— Շաշ Սիմոնի թայն էլ չըկաս,— նախատում էին կանայք իրանց ամուսիններին,— տարենը երկու-երեք թաղա լեհին (դերիա) ա հաղցնում իրան էն անբան կնդանը... թողում չի բոբիկ ոտը դետին տեսնի...

— Դե նրա կնիկն էլ սիրուն ա, քու թայը խո չի,— կես լուրջ, կես հանաք նկատում էր մարդն յուր բարկացած կնոջն ու հեռանում:

Հիրավի, Սիմոնի կնոջ գեղեցկութունը մի երկնային պարզե էր, որ բաժին էր ընկել աղքատին: Նա մի բուրավի, շքեղ շուշան էր, որ դուրս է դալիս հաճախ մի հասարակ մացառի, մի փոքրիկ թիփ տակ, և զվարթ ծաղկում է— ժպտում, առանց մտքովն անցկացնելու, թե քուրդը՜ բուսել է վճիտ ջրերի ափին, կամ դանդակածաղիկը փայփայլած է բուրաստանում. նրան միայն մի փոքր լուս, մի փոքր արևի շող է հարկավոր...

Ես մոռացել եմ այն պարկեշտ, ամոթխած սիրունի անունը, բայց դյուսլացիք նրա ավել անունն էլ դրել էին «Եղապատառ»:

Գյուղի ջահելները աչք էին տնկել այս կնոջ վերա: Քանի անգամ գանգատվել էր նա մարդուն, թե՛ աղբրումը ջուր լցնելիս Ղազոյանց Գալուստը աչքերին խոր մտիկ տվեց ու ասաց «ուխա՛ւ»... Վարթումանց Փիլոսը իրանց դռնովն անց կենալիս աչքով արավ... Միրզանց Առաքելը ճանապարհին «ղաստի» դիպավ իրան...

— Պտղատու ծառին շատ քար կըղցին... էդ ամեն կնդա էլ կըպատահի, սիրտդ կտորիլ մի, ես էլ եմ շատերին աչքով արել,— հանաք անելով կնոջը պատասխանում էր ուստեն:

1 Մի հասարակ, անհոտ ծաղիկ է: Զ. Թ.

Բայց, այսուամենայնիւ, թեկուզ հենց մենակ չըմնալու, չըվախենալու համար—որովհետեւ պատդիր, խզարչի, ձկնորս և այլն Սիմոնը հաճախ գյուղից հեռանում, ուրիշ տեղ էր մնում— իրանց հարեալն դարբին Ակոփի փոքրիկ աղջիկը գիշերները Սիմոնի կնոջ մոտ էր քնում:

Գիշերները երկա՛ր հեքիաթ էր ասում Սիմոնի կինը յուր փոքրիկ ընկերուհու, ութ-տաս տարեկան Մարուշի համար (այսպէս էր հարեալն աղջկա անունը) «Զմռուխտ դուշի» հեքիաթն էր ասում, կամ պատմում էր, թե ինչպէս մայրը յուր յոթը խորթ աղջիկներին ձգեց հորը ու ջաղացաքարը դրեց բերանին, իսկ նորանք օրը մի շամիչ գտան, աւրեցին ու փորելով, փորելով հասան մի ստորերկրյա դարմանալի աշխարհ... և կամ թե «Լիս ու մութ աշխարհների» մասին էր պատմում, մինչև երկուսն էլ քնում էին:

II

Ահա ուստա Սիմոնի սպիտակ տնակը՝ մենակ, առանձնացած, երկու լուսամուտի փեղկերն էլ փակած, երևում է պարտեզի մի քանի ծառերի ետեկից: Գիշերը խաղաղ է, ինչպէս քոճը, և կախարդիչ քան երազ: Կարծես թե այս գիշերն էլ արեւելյան մի հիւն հիւն հեքիաթ լինի...

Նրկու հոգի այս պահուն ծառերի տակովն անցան... մոտեցան Սիմոնի դռներ:

Թե ինչ էին անում նրանք, դժվար էր ասել, միայն շուտով ետ բացվեց դուռը շրջխկալով, և երբ բացվեց, ներսից պարզ լսվեց մի սուր ճիւղ, որ խեղույն լռեց, և մի կանաչի ձայն միաժամանակ աղաղակեց՝ «ո՛վ եք, ի՞նչ եք ուզում... ո՛վ եք, ո՛վ, ո՛վ...»: Դուռը շուտ փակվեց, ձայնը խլացավ, բոլորովին կտրվեց:

Այդ գիշեր ուստա Սիմոնը գնացել էր մոտիկ գյուղը, կարծեմ փուռը շինելու, և, երևի, խորը քնած, մի վատ երազ էր տեսնում յուր տան գլխին:

III

Գյուղական դատարանում ուստա Սիմոնի գանդատը լսելուց հետո, ոմանք հանդիմանելով, ոմանք թքելով, մի քանիսը բարեկանալով խորհուրդ տվին, որ ձեռք քաշի «կեղտոտ բանից»:

— Թե որ կեղտոտ բանն ուզում չեք, դե դատաստան արեք, թե չէ՝ ես իմ ձեռովը կանեմ... — պոռում էր ուստա Սիմոնը և կարմրած աչքերը քիչ էր մնում դուրս թափվելն բներից: Նրա կողքին հեկեկում էր փոքրիկ Մարուշը:

— Հա՛, անգամճը կըկտրես էլի,— ձայն տվին շորս կողմից և ծիծաղելով նայեցին մեղադրյալին:

Սա գլուղի հայտնի լոթիններից մեկը—Սանդրոն էր: Մահուդ չուխաշով, երկաշնաճիտ, բարձրակրունկ կոշիկները հագին, ֆուրաշկան մի ականջի վրա թեքած, կարմիր բաղդադին վզովը ձգած, մի կողմ կանգնած նա ժպտում էր ուստա Սիմոնի և նրա բարկության վրա: Հերոսին շրջապատել էին յուր ընկերներից մի քանիսը, որոնք եկել էին դատին ներկա լինելու:

— Կըսպանե՛մ, ետո պատասխանը դուք կտաք,— բարձրաձայն սպառնում էր Սիմոնը, տեսնելով, որ դատարանն անուշադիր է յուր բողոքին:

— Սպանող ես քու կնիկը պահի, շաշ գետինը մտած,— ձայն տվեց մեկը և սրան հետևեց ընդհանուր ծիծաղ:

— Սպանիլ մի՛, ուստա Սիմոն ջան, մեղք ա, մուրաղի վրա ջահել ա,— հեգնեց մի ուրիշը նոր հռհռոց բարձրացնելով:

Այնտեղ տանուտերը մերթ ծիծաղելով ու հանաքներով, մերթ սպառնալով ու բարկանալով ստիպում էր Սիմոնին, որ ձեռք քաշի «կեղտոտ բանից»։ բայց այդ չէր հաջողվում:

— Ես ասում եմ, որ արին պետք է անեմ... հիմի էս ա, որ ասում եմ...— իբրև հաստատ որոշում շուտ-շուտ կրկնում էր Սիմոնը, սակայն բոլորն էլ դիտեին, որ նա արյուն անող մարդ չի:

Սանդրոյի ընկերներից մեկը պատի տակը քաշեց տանուտի-րին, ականջումը մի բան փսփսաց. տանուտերն էլ Սիմոնին մի կողմ քաշեց՝ ականջումը փսփսաց.

— Չեմ ուզում,— նրա ձեռքից ազատվելով գոռաց ուստեն,— չեմ ուզում:

— Դե՛ որ չես ուզում, վկաներդ բեր, գործը շարունակում եմ,— դեմքը թթվացնելով ասաց տանուտերը և պաշտոնական դիրք ընդունեց:

Սիմոնը չըվախեցավ:

— Ա՛յ վկա,— համարձակ ցույց տվեց Մարուշին:

— Դա երեխա ա, երեխի վկայությունը զակոնը չի ընդունում:

— Իմ կնիկը ճանաչել ա,— խկույն վրա բերեց ուստեն:

— Քու կնիկը շատ կարելի ա սուտ ա ասում, զակոնը առանց ֆակտի դանդատավորի խոսքին չի հավատում,— կրկին խիստ ու կոպիտ մերժեց տանուտերը:

Սիմոնը հուսահատութից ու կատաղութենից քիչ էր մնում վրա թռչեր, խեղդեր յուր երեսին սառն հանդարտությամբ նայող տանուտերին, բայց իրան զսպելով հարցրեց.

— Բա՛ս էս ո՞նց պըտի ըլիլ...

— Էնհենց պըտի ըլիլ, որ դրուտն իմանալու համար ես ելետք է քննություն անեմ.— պետք է քու կնգանը տանեմ դոխտուրի մօտ, որ դոխտուրը քննի...

Սիմոնը մնաց զիր կանգնած, արյունը գլուխը տվեց, ականջները տոժացին. նա չէր իմանում, թե որտեղ է կանգնած. շար մտքերն արդեն խռնվում էին նրա գլխում...

— Ա՛ղա, գնացեք սրա կնգանը բերեք,— հրամայեց տանուտերը և մի աղմուկ ընկավ: Ոմանք տանուտերին էին խնդրում, ոմանք գնացողներին էին բռնում, ոմանք էլ Սիմոնի հետ էին կռվում յուր «շաշության» համար, որ բանն այստեղ հասցրեց, և աշխատում էին համոզել, որ դոնն այժմ ետ կանգնի խաչտառակությունից: Փոքրիկ Մարուշը կալել էր Սիմոնի փեշերին և յուր վախեցած աչքերով մեկ խոսողների երեսին էր նայում մեկ Սիմոնի:

Այս ժամանակ դատարանի լուսը մթնեց, և յուր ահագին դաշկնի քուրքը ներս բերեց գյուղի հարուստներից մեկը— Պետրոս աղեն:

— Ի՞նչ խարար ա, ինչ եք զալմաղալ անում,— ծանր ծանր հարցրեց աղեն:

Եվ բոլոր պատմությունը, թեպետ հայտնի էր իրան, ուշադիր լսեց, իբրև թե նոր էր իմանում:

Գլուխը պտըտելով խոր հառաչեց գյուղի հայրը և խորհրդավոր ձայնով դարձավ շուրջը— Գետինը մտն'ք... ձեննեբուդ կտրեցե՛ք, անարուսներ, աննամուսներ...

Այս խոսքերն այնպիսի ազդու կերպով արտասանեց, որ բոլորն էլ գլուխները կախ արին, և եթե մի օտար մարդ լիներ, կըկարծեր թե ամաչեցին:

— Սրան մտիկ արեք, սրա՛ն,— գլուխը վեր քաշելով ձեռքը դեպի Սիմոնը մեկնեց աղեն— օղլուշաղի անունը բերել ա գցել գեղամեջ...

— Բա սուս կենա՛մ... նամուսս դետինն եք կոխել... բա սուս կենա՛մ...— գոռալով ընդհատեց ուստա Սիմոնը:

— Բաս ի՞նչ կանես, որ սուս չես կենալ...

— «Ի՞նչ կանե՛մ...» արին կանեմ, արի՛ն...

— Ա՛յ տղա, դեռ կանգնած ե՛ք, էս բոպկիս գնացեք սրա կնգանը բերեք,— տեղիցը վեր թռավ տանուտերը:

— Կացե՛ք,— աչքերը շոնց աղեն, և նորից աղմուկն ընկավ: Այս ժամանակ տանուտերն ու Պետրոս աղեն իրար մի քանի խոսք ասացին:

— Սո ա կացեք,— ձայն տվեց աղեն,— ի՞նչ եք գորտան ժամատուն շինել... Սանդրոն՝, էստեղ արի:

Սանդրոն մոտեցավ:

— Մի հինգ մանեթ հանիր էստեղ:

— Ախար զուր ա է՛, աղա:

— Ես քեզ ասում եմ— հանի՛ր:

— Ախար զուր ընչի՛ հանեմ:

— Ես քեզ ասում եմ զո՛ւր հանիր,— բարկացած հրամայեց աղեն:

Սանդրոն քթի տակը ժպտալով մի հնգանոց հանեց, տվեց աղին և ուզում էր հեռանալ:

— Կա՛ց, ո՞ւր ես գնում... դու էլ էստեղ արի, Սիմոն:

— Գալ չեմ, էդ խելքից հեռու բան ա... ես իմ նամուսը փողով չեմ առել, որ փողով էլ ծախեմ:

— էստեղ մո՛տիկ արի:

— Ասեցի, որ դալ չեմ:

— Դե գնացեք, ասեցի... ես էստեղ խաղ չեմ անում... Շուտ գնացեք սրա կնգանը բերեք,— կրկին մեջ ընկավ տանուտերը:

— Կացե՛ք, դեռ չըգնաք... Սիմոն՛ն, քեզ ասում եմ էստեղ արի:

— Առաջ դնա է՛լի,— խառնիխուռն աղաղակում էին այս ու այն կողմից:

— Դնա բարրշի, հինգ մանեթն առ է՛լի...

— Տո շաշ, դնա մուֆթա փող ա, առ ջերդ դիր. մի տարի որ տանջվես, պատ դնես, էդքան աշխատիլ չես...

— Կասես թե մենձ բան ա էլել... առաջ դնա՛...

Աղաղակելով, շշկլացնելով ու հրելով առաջ բերին Սիմոնին, մոտեցրին Սանդրոյին. աղեն նրանց ձեռք ձեռքի տվեց, հնգանոցը կոխեց Սիմոնի բուռն ու դռաց— «պոռշտի՛»:

— Պոռշտի՛, պոռշտի՛,— աղաղակեցին գլուղացիք:

Սիմոնն անզգայաբար զլուխն առաջ ծռեց:

— Անո՛ւշ, անո՛ւշ,— ձայն տվին գլուղացիք:

Հաշտությունը կայացավ...: Երբ որ սկսեցին արդեն ուրիշ բաներից խոսալ, Սիմոնն աննկատելի կերպով, փոքրիկ Մարուշի ձեռքը բռնած, էնպես թաքուն դուրս եկավ դատարանից, որ ոչ ոք չընկատի...

ԼԵՌՆԵՐԻ ՀՈՎԻՎԸ

Լեռներ... բարձր ու կանաչ լեռներ, դուք հայրենիքն ու գահը զով զեփյուռների, անուշաբույր ծաղիկների, սուրբ ցողերի ու շաղերի, անմահական սառն աղբյուրների, սև-սև ամպերի, հրեղեն կայծակների, ջրեղեն տարափների... Դո՛ւք — մոտիկ աստրծուն, աստղերին, լուսնին, երկնային շնորհքներին ու գաղտնիքներին, վեհ ու վեհապանծ լեռներ...

Նվ ո՞վ է հողեղեններից այնքան ձեզ նման հպարտ, հզոր, վեհանձն ու մաքուր, որքան ձեր հարազատ որդեգիրը, ձեր մրրիկների ու զեփյուռների, ծաղիկների ու կայծակների ծնունդը, ձեր պահած ու փայփայած հովիվը:

Լեռների հովիվը. անծանոթ ու խորթ կյանքի սրտամաշ հառաչանքներին, գետնաքարշ արարքներին, հացկատակ խաղերին ու տաղերին, հպարտ ու զվարթ, որպես աշդ ձեր վայրենի ծաղիկները:

Բայց ձեր վայրենի ծաղիկներն էլ իրանց բույրով-հրապույրով ընկնում են ծանր ու կռպիտ ոտների տակ և ապականվում, ցեխ դառնում:

Քաղաքում, բարձրահարկ տան բակում՝ յուր սրինգն ածում ու պար էր գալիս մի բարձրահասակ, թիկնավետ երիտասարդ՝ Նրա հագին բաղձատարազ շորերի ցնցոտիներ էին, գլխին ծանր քրչի քոլոզ:

Զվարթ էր նրա հովվական սրնգի ձայնը, ուրախ էր պարի եղանակը, աշխույժ էր և պարը, միայն տխուր էին թուխ, կրակոտ աչքերը, որ երբեմնակի նայում էին վերև: Նրանք երբեմնակի նայում էին վերև, երևի տեսնելու, թե օքմի՞ն կա պատշգամքներում, թե չէ. նայում էին, սակայն, չէին աղերսում...

Տխուր էր և նրա առնական դեմքը յուր շիկասև նորածիլ շրջանակի մեջ, ուր նշանավոր էին արծվի քիթն և ուռած շրթունքները: Նվ նա փնքն ամբողջ մի մարմնադած վայրենի վիշտ էր, բայց յուր սրինգն ածում ու պար էր գալիս:

Նրա հնամաշ շորերի ձորձերը թռչկոտելով դիպչում էին բարձր աղղրերին ու բաց սրունքներին, հորինելով մի ծածաղաշարժ տեսարան, որ սաստիկ վիրավորում էր նրա հզոր կերպարանքն ու դառն ամբույթները:

— Քո՛ւրդը, քո՛ւրդը... — աղաղակեցին երեխաները, և տանըցիք նոր ճաշերն ավարտած, թմրիթմրալով սրնդի ձայնին դուրս եկան պատշգամբը, նայելու աղքատ քուրդին:

Ավելի ոգևորված՝ քուրդը կրկնապատկեց եռանդը, աշխատում էր ցույց տալ յուր բոլոր շնորհքը զանազան ծամածռություններ ու խեղկատակություններ անելով...: Եվ նա հասնում էր յուր նպատակին. վերևից հրճվում, ուրախ կրկնում էին:

Բայց նրանցից ոչ ոք չէր մտածում, թե ինչու ինքը պարոզը չի ուրախանում, ինչու մենակ նա է տխուր...

Եվ ի՞նչ կավելանար աղքատ քրդին, եթե մեկն այդ հարցներն Նրան մի քանի կուպեկ սև փող էր հարկավոր, առավ դուրս եկավ:

Մտավ ուրիշ բակ:

Պատրաստվում էր դարձյալ յուր պարն սկսելու, երբ մեկը հարցրեց.

— Ո՞րտեղացի ես, աղա՛:

— Սասունիցն, աղա՛:

— Հասա ո՞ւր ես եկել:

— Ես չորան էի, աղա. թուրքեր մեր գեղ քանդեցին... իմ ոչխար լե թալլեցին...

Նա բաց արավ կռան տակը, որտեղ երևում էր խանչալի տված լայն վերքի սպին, քոլոզը վերցրեց, ցույց տվեց գլխի պատուվածը, երևի դրանով ուղղում էր ասել, թե հեշտ չի տեղի տվել թշնամուն, և դարձյալ ծածկելով՝ սկսեց յուր սրինդն ածել ու պարել:

— Где это Сасун, папа? — հորը փարելով հարցրեց օրիորդը:

— Это там... далеко, — ձեռը թափ տալով իբրև պատասխանեց հայրը և շարունակեց «ղնջոտալով» նայել աղքատ սրնդահարին, որ զանազան ոստումներ ու ծամածռություններ անելով պար էր դալիս ներքև — բակում:

Զվարթ էր նրա սրնդի ձայնը, պարի եղանակը, աշխույժ էր և պարը, միայն տխուր էին նրա թուխ, կրակոտ աչքերը, որ երբեմնակի նայում էին վերև...

Եվ այսպես պար էր դալիս հայրենիքից հալածված, ոչխարք խլած Սասունի լեռների հովիվը: Նրա հնամաշ շորերի ձորձերը թռչկոտելով դիպչում էին բարձր աղղրերին ու բաց սրունքներին, հորինելով մի ցավալի տեսարան:

ՔԱՋԵՐԻ ԿՅԱՆՔԻՑ

«... Քաջ լոռեցիք էլ ու խմացան, էլ ղինջուքյուն չուցեին, առան էլ էին սւգում նրանց իրանց մեջք բերեն, սյախիլ քան: Մեկ ամսաշափ էլ էոսեղ մնաց (Աղասին)...»

«Էլ երբ Հայաստանի», էջ 206.

I

182<6> թվականին բացվեց Երևանի պատերազմը: Ռուսաց զորքը դեռ չէր հասել պատերազմի բեմը, և սանձարձակ պարսիկներն ասպատակելով, կողոպտելով Շիրակը, Փամբակն ու Աբաբանը, առաջ էին գալիս:

Հասան խանի խաժամուժ հրոսակներն արդեն խելղարաքիլիսեն քանդել, Ղշլաղը կրակել, Մեծ Ղարաքիլիսեն ավերել, ռուսաց սակավաթիվ զորքը ջարդել, իռու ձորերի բերանն էին հասել:

Նրանց առաջից փախչում էր դարհուրած հայոց ժողովուրդը. փախչում էր ամեն բռն թողած, յուր շոր գլուխն առած, որ ետևից եկող թշնամուց ու մահից պատսպարվելու մի տեղ գտնի:

Պարսիկների այս բարբարոսական շարժումը ոգևորեց, ոտի կանգնեցրեց իրանց կրոնակից Ղաղախ— Բորչալվի թուրք ցեղերին, ուր դեռ չէր հասել Հասան-խանը: Այս կողմերից էլ հալածվեցան, տեղից ու գեղից սլոկ եկան, փախստական դարձան հայերը, և Փամբակ, Շորաղյալ, Աբաբան, Ղաղախ, Բորչալու տակն ու վրա եղան, դատարկվեցան մի քանի օրում:

Այս բոլոր հալածականներն ամեն կողմից փախչում-թափվում էին իռու ամուր ձորերը, մինչև կըհասնեին Դսեղ:

II

Դսեղը յուր անառիկ ու չքնաղ դիրքով նման է մի բնակերտ ամրոցի: Նրա փոքրիկ հարթավայրը շրջափակված ու ամրացած է— հարավից անտառապատ սարերով, իսկ մնացած երեք կողմից՝ խոր ձորերով:

Նրա հանդի սահմանները հարավից սկսվում են հովասուն, քարծր լեռներով, հյուսիսում վերջանում անդնդախոր ձորերով: Նրա հարավային սահմանում — Քոշաքարի ժեռուտ կատարին թռչկոտում է քոշը և բուսնում դանձիլ, իսկ հյուսիսում — Չաղի ձորում՝ ապրում է կարիճ և հասնում խաղող:

Այս երկու սահմանների մեջ կան թանձրախիտ, կուսական անտառներ, որ կացնի ձայն չեն լսած, ուր ծառերի փշակներում բուն է դնում մեղուին, թալաններում ապահով վխտում են երեները, մոռուտներում ինքնիշխան թագավորում է արջը, և շամբուտներում հանգիստ ապրում է վարազը: Կան ժայռեր, ուր բուն է դնում արծիվը և թռչկոտում այծյամը...

Բայց մենակ հրաշալի բնության համար չեն խելոք ճանապարհորդներն այս գյուղը կոչել «փոքրիկ Զեյթուն», կամ դիրքի ամրությունը չէր պատճառը, որ թշնամու ոտքը չէր ծեծում այստեղ:

Հին ժամանակներից ի վեր Դսեղը պարծեցել է յուր քաջերով: Առած է դարձել, թե «Դսեղա իգիթների անունը Դադստան է հասել»:

Դսեղա ձորերը լիքն են ավերակ տնակներով: Այդ բոլորը ժամանակավոր բնակարան ու օթևան են եղել զանազան տեղերի ժողովուրդների, որ ահ ու փախի ժամանակ ապաստանել են այս տեղերը, մինչև անցել է երկյուղն ու թշնամին:

Այս այն Դսեղն է, որ մեծազոր Մամիկոնյանները, Արշակունյաց փառքի վերջալույսին, երեսուն տարի ևս մեն-մենակ հաղթանակներով ճակատ ճակատի դարկելով պարսիկների ու արաբների հետ, ձանձրացած, X դարում թողին իրանց հայրենի սրբազան Տարոնը, եկան բնակվեցին այստեղ:

Դեռ մնում են նրանց շիրիմները, նրանց կանգնած խաչարձաններն ու մատուռները, դեռ մնում է նրանց կառուցած ճերմակ տաճարը — Բարձրաքաշ սուրբ Գրիգորի վանքը, և դեռ կանգուն Սիրուն Խաչի վրա կարդացվում է «Յիշխանութեան տանն Մամիկոնեան...»

Դեռ ժողովուրդն ավանդորեն պատմում է, թե այստեղ ապրեցին այն լավերը, այստեղ կովեցին և այստեղ մեռան...

III

Ինչպես դրդին հանկարծ վրա է տալիս և ճնճղովները ահաբեկված այս ու այն կողմից փախչում-լցվում են մի թիփի մեջ, որ ազատվեն, ինչպես ուրուրը պտրտվում է երկնքում և հավի

ճռտերը լեղատատառ հալաքովում են մոր թևի տակը,— այնպես էր Հասան-խանի ահից հալածված՝ Փամբակա, Շորագյալի, Աբա-րանու, Ղազախու, Բորչալվի, Լոռու ժողովուրդը փախել, լցվել Դսեղա ձորը:

Դսեղեցի Օվագիմ յուզբաշխն, քառասուն աժդահա աղամարդ հետն առած, անքուն, անդադար ոտի տակ էր տալիս Սիսի բերդից մինչև Հաղբատ—Սանահին, Լոռու ձորերի մի ծայրից մինչև մյուսը, թևատարած արծվի նման պտըտվում էր յուր ձորերի գլխին և սիրտ էր տալիս քարանձավներում, քարամիներ ի տակ կուշ եկած, իրան թևի տակը մտած ժողովուրդներին:

— Վա՛խիլ միք,— սրտապնդում էր նա,— քա՛նի գլխանի կըլի էն ղզլբաշը, էն դուշմանը, որ էս ձորերը ոտ կոխի...բաս էլ ընչի համար ենք մեր գլխին տղամարդի գդակ դնում, էլ ընչի համար ենք թուր ու թվանք վեր ունում...

Իրա նման էին և իրա բոլոր ընկերները: Հասան-խանի շափառվները— առապատակները առաջին անգամ սրան պատահեցին Գյուլլադագանա կիրճում, Լոռու ձորերի նեղ բերանում, և գլուխները կորցրած ետ նահանջեցին. երկրորդ անգամ ջարդվեցին Շահալվի ձորում, որը մինչև օրս էլ «Կուլատեղ» է կոչվում, իսկ երրորդ անգամ Հնեվանա ձորում քանդած Ուղունլաքի թալանը խել տվեցին դիշերով:

Այսպես անպարտելի կռվում էր, մի նոր գայլ Վահանի նման, այս «Լոռու ձորերի աստվածը» յուր առյուծ ընկերներով:

IV.

Ծերունի Մեհրաբը, Օվագիմի հայրը, Լոռու ձորերի նահապետը, ըսկի չէր էլ մտածում, թե հարյուր տարին անց է կացրել: Նրա վիթխարի, բարձր հասակը կորացել էր, նորից ամրացել, ճերմակ մաղ ու միրուքը բռնել կուրծք ու երես, և աժդահայի ահավորության հետ խառնել, միացրել ծերության պատկառանքը:

Թշնամու անունը նոր ույժ ու եռանդ տվեց նրան, որդու և յուրայինների սխրագործությունները նոր սիրտ, նոր ուրախություն, և, մինչդեռ աշխարհը լողում էր արյան ծովում, այս ծեր արծիվը, յուր ժայռերի գլխին նստած, թշնամու վրա ծիծաղում ու իրանց պապերիցն էր պատմում:

— Մեր պապերն էս թավուր մարդիկ են էլիլ,—ասում էր նա,— մենք նրանց թոռներն ենք, նրանց սիրտն ու նրանց արինն ունենք... Ղուշն իրան թևովը, օձն իրան պորտովը— թշնամի անունով չըպետք է մեր ձորերովն անց կենա: Մեր ճամբեքը թշնամու համար փահ ու կապ պետք է լինեն.— մեր տան դուռն ու մեր

սիրտը բարեկամի համար ա բաց... նամարդի համար մենք թույլ
ու թվանք ունենք, տղամարդի համար աղուհաց...

V

Այս ժամանակներում ամեն մի քաջ տղամարդի համբավ ու
գործ կայծակի արագությամբ տարածւում էր երկրե երկիր, բերանե-
բերան: Սաստիկ ճնշումն ու հալածանքը կատաղեցրեց, դուրս
կանչեց ժողովրդի քաջերին, և ամեն տեղ հոգով արի տղամարդը
մոնչաց, աղաղակեց, դենք առավ, սուր բարձրացրեց զզլբաշի
դեմ: Տառապած, պաշտպանության կարոտ ժողովուրդը ոգևորու-
թյամբ նկատում ու հռչակում էր այս սակավաթիվ հերոսներին:

Փամբակա, Շորագյալի, Աբարանու փախածներից ով դալի-
Քանաքեռցի Աղասու դովասանքն էր բերում հետը:— «Աղասի՛ն,
իգիթ Աղասին... զզլբաշի հոգին հանեց... քրդի արյունով քար
ու հող լվաց Աղասին... Ալագյաղու վրա պատահեց— հաղթեց...
Անի քաղաքում կռվեց— կոտորեց Աղասին... Մի տեղ առաջը
կտրեցի՛ր,— ջարդեց անցավ Աղասին... Մի տեղ ուղեցին բռնել,
փշրեց փախավ Աղասին...»

Այս լուրը ոգևորեց Դսեղա իգիթներին, և հայտնեցին Մեհ-
րաբ յուզբաշուն:

— «Աֆֆարի՛մ իգիթ,— բացականչեց հիացած ծերունին Աղա-
սու պատմությունը լսելուց հետո.— սրտեղ որ լինի, մի բերն ք-
տեսնեմ, ճակատիցը պաշնեմ, քանի չեմ մեռել»:

Եվ կատարւիցավ ծերունու իղձը:

VI

Աղասին Ղարաքիլիսու սարերից հրավիրւած էր Դսեղ:

Հին սովորությամբ անվանի հյուրի պատվին, ինչպես Աղասին
էր, խաղեր, հանդեսներ էին սարքւում: Զիրիգ (ձիարշավ) էին
խաղում «ղոնախի» հետ, թագավորաորս էին անում, և ուրիշ
դյուցազնական խաղեր էին հորինում: Բացի պատիւը դրա մեջ
կար և մի ուրիշ միտք. — այդ հանդեսներում ճանաչում էին ի-
րանց «ղոնախին», թե ինչ շնորհքի տեր մարդ է նա:

Մարդիկ էր ուղարկել ուրախացած Մեհրաբ յուզբաշին և
շրջակա տեղերի հայտնի քաջերին հրավիրել, հաւաքել Դսեղ: Եկե՛ր
էր Ճոճկանեցի Խոռլին, որ ասլանի սիրտ ուներ, Դյուլլուբաղցի
Դոնդուղ Ղաանը, որ լեզդու արյուն էր խմում, Արդվեցի լեզգի Պե-
տոն, որ մաղը մաղից ջոկում էր դյուլլու, Սանահնեցի Արութինը:

որ ձին աստղերի հետ էր խաղացնում, Շնողների վիթխարի վերանը, Հաղբատեցի աժդահա Պրանը և ուրիշ անվանի քաջ մարդիկ: Իկել էին և զանազան տեղերից փախած ժողովուրդների մեծերն ու տանուտերերը:

Այս բոլորին հավաքել էր Մեհրաբ յուզբաշին Աղասու պատվին լինելիք խնճուկքն ու հանդեսը փառավոր անելու համար:

Սրա համար էր, որ առավոտը վաղ Մեհրաբ յուզբաշու ծաղրածու Ղազոն, որ միևնույն ժամանակ լավ քարագնաց էր, կատվի նման մագլցելով բարձրացավ, յուզբաշու տան դիմացը, մի բարձր խոտի չարդախի աջի ծայրին սամրացրեց մի ընկույզ:

Ժողովուրդը հավաքվել, դուռն ու կտուր բռնել, թամաշավոր էր կանգնել:

Դուրս եկան տանից հրացանավորները և արծաթաբանդ հրացանները փայլատակեցին արևի շողերից:

— Էդ ինչ հքքա (ահագլխն) նշան ես դրել, է՛յ Ղազո, քարով տալու համար խո չի...— զվարճախոսելով ու նշանն արհամարհելով առաջ անցավ ծերունի Մեհրաբը: Բոլորը հանկարծ լռեցին. ծիծաղ ու աղմուկ դադարեց, շունչները պահած բնկույզին էին նայում:

Հրացանը որոտաց, ընկույզը կորավ:

Ո՛հեց էր, կրծքին զարկելով ետ դարձավ ծերունին. չընի թե միրքիս եք մտիկ անում, էս շատ մածուն ուտելուց ա սիպտակել. բա՛ս դուք ի՞նչ եք մտածում... Դե՛հ, ա՛ռաջ արի մի հունարդ տեսնեմ, հենց արա չամաչես իմ ծերովյունից և հրացանը տվեց Աղասուն:

Նորից բարձրացավ Ղազոն, նոր նշան դրեց, բայց դեռ չէր իջել աջից, որ Աղասու գնդակը նշանը թռցրեց:

Այդպես և մյուսները:

— Էդ չելավ, ես դրան թվանք չեմ գցիլ... տարեք հեռու մի խանչալ տնկեցեք, կողքին էլ մի հաստ տախտակ, որ գյուլեն պահի: Նշան դնենք խանչալի սուր բերանին, էնպես, որ գյուլեն երկու հավասար մասի բաժանվի. եթե մի մասը մյուսից ծանր էլավ— կընշանակի չի դիպել,— ձայն տվեց Օվագիմ յուզբաշին և համաձայնվեցին սրա հետ:

Այս նշանին առաջին անգամ առաջարկողը հրացան արձակեց. և որքան ձեռքերում ծանր ու թեթև տրին, չրկարողացան գնդակի երկու մասերի ծանրությունն իրարից որոշել:

Պակաս չէր և Հաղբատեցի Պրանի արածը, որ տախտակում տված առաջին գնդակի ծակով անցկացրեց հետևյալ գնդակները: Բայց ոչ ոք չհամաձայնվեց կանգնելու Արդվեցի լեզգի Պետոյի

առաջ, որ առաջարկում էր, թե մեկը հեռու կանգնի, գլխին մի խնձոր դնի, որ ինքը հրացան արձակի խնձորին:

Նվ այսպես մեկը մյուսից գերազանց հանդիսացան:

Ժողովուրդը ցնծաց. գովեց յուզբաշիններին, գովեց Աղասուն ու յուր ընկերներին և հրավիրված բոլոր քաջերին:

Իսկ իրիկնադեմ ջիրիդ էր նշանակված:

Զուռնի գիւ ձայնն ու դհուլի դմբոցը խմացրին, թե պատ-
րաստ է ձիարշավի դաշտը, և ժողովուրդն անհամբեր սպասում էր
գյուղից վերև:

— Եկա՞ն, եկա՞ն...— հանկարծ ժողովուրդն աղաղակեց, միա-
ժամանակ շների հաջոցն ու ձիաների խրխինջը բարձրացավ, և
ահա երևաց դյուցազնական ժամանակներին վայել մի հեծելա-
խումբ: Հսկա ծերունին— Մեհրաբ յուզբաշին վառվում էր կա-
տարյալ զինավառության մեջ: Գլուխը թեքած աջ ականջի վրա,
նա տաքացնում էր յուր ամենհի ձին, և, սպիտակ միրուքը քամու
հետ խաղալով, մերթ ուսույն էր անցնում, մերթ կռան տակովը:
Նրան շրջապատած գալիս էին յուրայինները, Աղասին յուր ըն-
կերներով և մյուս հրավիրվածները, բոլորն էլ հզոր, զենք ու
զրահի մեջ կորած:

Այսպես երևացին նրանք ձիարշավի տեղը: Զուռնեն սաստ-
կացավ, ամբոխն անհանգիստ իրար խռնվեց, ամեն մեկն աշխա-
տում էր, որ շատ հիանա այս ահավոր դեղեկություն վրա:

Հանկարծ փոշին բարձրացավ սև ամպի նման, բռնեց բոլո-
րի աչքի առաջը, և ահագին տրոփյունը գետինը շարժեց:

Նրանք երբեմն երբեմն ջոկվում էին, իրար հետ մրցում, ջի-
րիդ արձակում, կամ խաբսն էին տալիս, փախչում իրար առաջից,
խաղ անում ձիու մեջքին ու փորի տակին, ձին չափ գցած ժա-
մանակ իրար գլխարկ էին փախցնում կամ գետնից բան էին վերց-
նում, և, ընկերախաղի տալով, աշխատում էին իրանց շնորհքը
ցույց տալ, առանց իրար ջիրիդով վնասելու կամ հաղթելու:

Մի ժամից հետո ամբողջ դաշտը կարծես վարած էր գութա-
նով, կամ հազարավոր խողեր քանդ էին արել:

Ուրախության աղմուկներով հիացած ժողովուրդը փոշեղեն
ամպերում նկատում էր յուր ծերունի նահապետի ճերմակ մի-
րուքն ու ճերմակ ձին, նրա կողքին փայլականման Աղասուն,
առյուծանման Օվագիմին, և բոլորին միասին, որպես մի բազ-
մագլխանի մարմին, մի փախած վիշապ: Ժողովուրդը չէր իմա-
նում, թե որն է որին խնայում...

Այդ շէր իմանտա՛մ և ցնծության աղաղակներով գոլլում էր մեկին ու մյուսին. գոլլում էր ալևոր Մեհրաբին, նրա կորյուննե-րին, քաջ Աղասուն և նրա ռաշիդ ընկերներին և մյուսներին: Այս-պիսի հանդիսից հետո տուն վերադարձան:

Մեհրաբ յուզրաշին պատվիրեց, որ առավոտը գիշերով թու-շիններ (ձկնորսներ) գնան ձորը, ձուկը բռնելու, որսորդներ գնան, որս անելու, և ամեն տեսակ պատրաստություն տեսնեն, որ յուր «ղոնախներին» հետ քեֆ է անելու Չորագետի ափերին:

VII

Ահա սրբնթաց Չորագետը — արյուն է տանում և՛ Մութը ճա-լիցն, երկու ժայռերի արանքից դուրս պրծած, սեղավաջրի նման պղտոր, պրպրած ու փրփրած, տակապոկ արած ծառ ու մա-ցառ, քար ու քոթուկ իրար խառնած, առաջն արած, գոռալով, թշշալով, վշվշալով, տեղ-տեղ, ուզած տեղը թևերը փռելով, ար-ջախնդուկի անելով¹, կրկին իրան հավաքելով, ուռչելով ու քա-րերի գլխովը թռչելով — արթուրմա խաղալով, ցալքուն տալով. դալիս է Մազմանա գյուղամը կանգնում, պտիտ գալիս, շունչ առնում, դարան մտնում, և հանկարծ վերկենում, իրան թոփ արած, թափ առած, զրդու նման հասնում, դարկում շոքած Ավա-նաքարի ասպառաժ ծնկներին, ու քինթը ջարդած, լացակնքած, գլուխը քորելով, թոնթորելով, գալիս է սուրբ Նշանի դիմացն երե-սին խաչակնքում, սիրտը վեր նստացնում, ու շարական ասե-լով աչ կողմի վրա պտըտվում, մտնում Հաղբատ — Սանահնա ձո-րերը:

VIII

Չորագետի ափերին՝ բոլոր ծառերից բարձր մի խումբ ընկու-զենիներ են բարձրանում. ծուխը բարձրանում է նրանց միջից՝ վերև, և քաջերի խումբն աղմկալի ուրախանում — քեֆ է անում այն հսկայական հովանու տակ:

Ծառատակերին, կանաչ խոտերում կարմիր խալիչաները տա-րածել, մի մեծ շրջան են կազմել անխնա լցրած մավի սուսիրաների շուրջը: Ալևոր Մեհրաբն էր յուր հարազատներով, Օվագիմն ու յուր խումբը, Աղասին և յուր ընկերները, Արութինը, Խուդին, Լեդ-

¹ Արյուն է տանում — սաստիկ վարարած է:

² Արջախնդուկի անել — արջի նման խնդալ, խաղալ և թ.

չի Պետոն, Դոնդուզ Ղաանը, Վերանը, Պրանը և զանազան տեղերից պատասպարված ժողովուրդների մեծերն ու տանուտերերը: Ուրախությունից բացվել, ծիծաղում են նրանց խոթող դեմքերը, ինչպես սուավոտյան արևի տալի այն սև ժայռերը:

Այստեղ եկան ուղտերկաժ որսկանները, սպանած պախրա բերին իշխանների լիքը սուտիրեն. ձկնորսները թաղա-թաղա ձուկն եփեցին Ձորագետի ջրովն ու շուռ տվին տերևի վրա, և քեֆն ավելի թեթաղալի:

Զվարթ աղմուկի ու ծիծաղի մեջ հնչում էր Օձնեցի հռչակավոր ուստա Յանըղի զուռնեն և թմբուկի հետ դրմբում էին քարերն ու քարանձավները: Ասողները ճզնում էին իրանց հուժկու ձայներով խլացնել աղմուկն ու զուռնեն, բայց Մեհրաբ յուզբաշու ծաղրածու Ղաղոն տանում էր բոլորի ուշքը: Մատուլակները (սաղի) մեծ-մեծ գավեր ձեռքներին, սպասավորում էին շրջանի մեջտեղը պտրտվելով. շարունակ հոսում էր Շուլավերի կարմիր գինին, երկայնակոթ հաղարփեշաները անցնում էին ձեռքից ձեռք, և ավելի ևս տաքանալով աղաղակում էին նրանք մերթ մերթ նստած տեղերից դատարկելով հրացանները. դնդակները շառաչում էին բարձրաբերձ ժայռերի կրճքերին, և ձորերը բազմապատկում, տանում, հեռացնում էին նրանց որոտը դեպի հեռու ձորեր: Տեր Մելիքսեթ պարթև քահանան էլ երբեմն երբեմն մի հոգեբույս մեղեդի էր վառում, կամ ոգևորվելով թնդացնում էր Մամիկոնյան մեծ նախարար Սմբատի անվան երգը — «Առյուծ, արի՛ անպարտելի. ե՛կ, սեր իմ, ե՛կ...»: Ձորագետն էլ մյուս կողմից զանազան եղանակներով, հարբած ալևորի նման, հաղար ու մի տեսակ ձայնը փոխելով երգում էր ի պատիվ թանկագին հյուրերի... և այս բոլորը միախառնված խմացնում, աղդարարում էին, թե քաջերը զվարճանում են:

IX

Ուրախության այս թունդ միջոցին ծերունի Մեհրաբը վերցրեց գինով լիքը հաղարփեշեն և բոլորը ուշք դարձրին նրան:

— Աղասի՛, — ձայն տվեց նա, — ես ուզում եմ օխնել է՛ն ծառը, որ քեզ նման բար ա տվել... ո՞նց օխնեմ. — աջողություն մաղթե՛նք, թե՛ ողորմաթասը խմենք...

Այս որ ասաց Մեհրաբ յուզբաշին՝ Աղասու պայծառ դեմքը մթնեց, ինչպես մի սև ամպ հանկարծ ծածկում է զարնան արևի երեսը. նա լուռ խոնարհեց զլուխը կրճքին. նրա հետ տխրեցին և յուր ընկերները:

Բոլոր սեղանակիցները իրար երեսի մտիկ տվին հոնքերի տակից, ուզեցին ասել — երևի տխուր բան հիշեցրին իրանց հյուրերին:

— Ուրեմն աստված հողին լուսավորի, աստված նրա դատաստանը քաղցր անի... — մեզմ կարեկցությամբ խոսքն հառաջ տարավ ծերունին:

— Աղասու հերը մեռած չի, յուզբաշի, — գլուխը վեր քաշելով ընդհատեց Աղասու ընկերներից մեկը:

— Բաս ընչի տխրեցիք... ընչի չեք խոսում, Կա'թո, ի՞նչ կա...

— Տխրացրիր, ո՞նց չի տխրենք, յուզբաշի, — հառաչեց Կարոն:

— Աղասու հերը Երևանու բերդումը եսիր ա... Քանաքեռից աղջիկ փախցնելիս Աղասին ֆարրաշին սպանեց ու փախավ, չուներն ընկավ, իրան տեղակ հորը բռնեցին... Պառավ մերը, ջահել կնիկն ու երեսաներն էլ...

Կարոյի սլառմության հետ մռայլանում էր ծերունի նահապետի դեմքը, որպես կալվարի սարը աշնան վերջերում, և թավամազ գորշ հոնքերի տակից աչքերը բարկությամբ վառվում էին, որպես կայծակը կալվարի ամպերում: Սևագնում էին և մյուսները, որպես միասին ամպում են աչն սարերը...

Կարոն շարունակում էր. —

Պառավ մերը, ջահել կնիկն ու երեսաներն էլ մնացել են Քանաքեռ — թշնամու հողում, Ղզլբաշի բերանում... տանջվում են, կանչում են, ձեռքներս հասնում չի... ո՞նց չի տխրենք...

— Է՛հ... — բացականչեց ծերունի Մեհրաբը այնպիսի եղանակով, որպես թե մի անսպասելի չար դադտնիք էր գտել. — սա էլ իգիթի նման ման ա դալիս սարերում... և, խեթխեթ ակնարկելով գունատված Աղասուն, մի դառը ծիծաղով աղաղակեց — հա՛ հա՛ հա՛ հա՛ ի գ ի թ...

Բոլորը լուռ էին:

— Ափսո՛ս, — մոնչաց ալևորը:

Նստողները գլուխները կախ արին:

— Ափսո՛ս, — կրկնեց նա և գինու թասը դրեց ներքև, — ափսո՛ս իմ հայ... ափսո՛ս իմ օջաղ... ափսո՛ս, որ ես պաշեցի քո ճակատից.... Ապա թե ձայնը բարձրացնելով գոռաց — Մենք սրա՞ն ենք ի գ ի թ ասում....

Ոչ ոք ձայն չըհանեց:

— Մենք սրա՞ն ենք իգիթ ասում, որ իրան վառած կրակում ուրիշին թողանի էրվելիս, ինքը գլուխն աղատի, փախչի սարերն

ընկնի.... իրան նամուսը— ծնողը, կնիկը, հրեխեքը վեր գցի-
թշնամու առաջին....»

Դարձյալ ոչ ոք չըխոսաց, թեև բոլորը համաձայն էին։

— Ափսո՛ւ իզիթ անունը... ափսո՛ւ իմ օջաղ... ափսո՞՞ւ...»

Այսպես աղաղակելով տեղիցը վեր կացավ ծերունին, հեռա-
ցավ սուիրից. վերկացան յուրայինները, վերկացան կանչած հյու-
րերը, լռեց զուռնի ձայնը, երգը վերջացավ։

Մի քանի վայրկյանից հետո դարձյալ ահադին ձորը մնաց
մենակ Չորագետի դռուցներին, որոնք միացած, կարծես, մոնչում
էին «ափսո՞՞ւ...»։

Գ Ի Ք Ո Ր Ը

1

Գյուղացի Համբույի տունը կռիւ էր ընկել:

Համբոն ուղում էր իր տասներկու տարեկան Գիքորին տանի քաղաք մի գործի տա, որ մարդ դառնա, աշխատանք անի: Կինը չէր համաձայնում:

— Չեմ ուղում, իմ քորվա էրեխին էն անիրաւ աշխարքը մի գցիլ, չեմ ուղում,— լալիս էր կինը:

Բայց Համբոն չըլսեց:

Մի խաղաղ առաւոտ էր. մի տխուր առաւոտ: Տանըցիք ու հարեանները եկան մինչև գյուղի ծերը, Գիքորի թշերը պաշեցին ու ճամփա դրին:

Քույրը, Զանին, լաց էր լինում, իսկ փոքրիկ Գալոն մոր դրկից ձայն էր տալի — «Գիքոր, էդ ո՞ւր ես գնում, հե՛ր Գիքոր»:

Գիքորը շուտ-շուտ ետ էր նայում: Տեսնում էր դեռ գյուղի ծերին կանգնած են նրանք ու մայրը դողնոցով սրբում է աչքերը: Դարձյալ հոր կողքով վազում կամ առաջն էր ընկնում: Մին էլ ետ նայեց. գյուղը ծածկվել էր բլուրի ետև:

Այնուհետև Գիքորը ետ էր ընկնում:

— Արի հա՛, Գիքոր ջան, արի հա՛, հասանք հա՛,— որդուն կանչելով գնում էր Համբոն, շալակին մի խուրջին, մեջը մի քանի հաց ու պանիր ու մի երկու դաստա թուփուն:

Իրիկնապահին, երբ անց էին կենում սարերը, մի անգամ էլ երևաց գյուղը հեռո՛ւ մշուշում:

— Ա՛յ, ապի, մեր տունն էն ա հա՛,— ցույց տվաւ Գիքորը՝ մատը մեկնելով դեպի գյուղը, թեև տունը իսկի չէր երևում, ու ան-
ցան:

Առաջին իրիկունը զոնախ ընկան մի գյուղում: Տանտերը Համբոյի հին ծանոթն էր:

Դեղին սամովարը թշուր էր տախտի ծերին: Մի ջահել աղ-
ջիկ շրթակշրթկացնելով բաժակները լվանում ու թեյ էր շինում:
Նա մի կարմիր սիրուն շոր ունեւ հագին: Գիքորն էնտեղ մտքումը

դրեց, որ երբ քաղաքում փող աշխատի, իրենց Զաննի համար մի էնտեսակ շոր դարկի:

Իրիկնահացից ետը տանտերն ու Համբոն թինկը տված, շիքուխ քաշելով զրուց էին անում: Խոսեցին Գիքորի մասին: Տանտերը դուրեց Համբոյին, որ չարչարվում էր որդուն մարդ շինի: Հետո սկսեցին խոսել կուլի վրա, հացի թանդուխյան վրա, բայց Գիքորը շատ էր հոգնած, քունը տարավ:

Մյուս օրը քաղաք մտան: Գնացին ծերունի թավաշու մոտ: Առավոտը բաղարն իջան:

— Բիձա, «էդ էրեխին ծառա ես տալո՞ւ», — խանութի ներսից հարցրեց մի վաճառական:

— Հրամանք ես, — ասավ Համբոն ու Գիքորին է՛ն կողմը հրեց:

— Բեր ինձ տուր, ես կըբռնեմ, — առաջարկեց վաճառականը: Նրան ասում էին բաղաղ Արտեմ:

2

Համբոն քաղաքում Գիքորին ծառա տվավ բաղաղ Արտեմի տանը: Պայմանն էն էր, որ Գիքորը պետք է տունը մաքրեր, ամանները լվանար, ոտնամանները սրեր, դուքանը բաժին տաներ, ու էս տեսակ մանր ծառայություններ, մինչև մի տարի:

Մի տարուց ետը բաղաղը նրան պետք է տաներ դուքան, շիներ դուքանի «աշկերտ», ու էսպես Գիքորը պետք է բարձրանար:

— Հինգ տարի դեռ փող չեմ տալ, — ասավ բաղաղը պայմանը կապելիս: — Թե դրուստը կուզես, դեռ դու պետք է տաս, որ քու սրդին բան է սովորեցու: Ախար իսկի բան չըղիտի...

— Որտեղից գիտենա, խաղերն ջան, — պատասխանեց Համբոն, — որ գիտենար, էլ ո՞ւր կըբերեր, ես էլ բերել եմ, որ բան սովորի...

— Կըսովորի, ամեն բան կըսովորի: Էնպես սովորի ո՞ր... Ձեր կողմերից էն Նիկոլն ինչ է, որ իրեն համար դուքան ունի բաց արած, նա էլ ինձ մոտ է մարդ դառել: Ամա վերջում մի շուխտ չայի դդալ ու մի քանի բան դողացավ...

— Չէ՛, խաղերն ջան, սա դողանալ չի: Որ էդպես բան անի, Կըզամ կոնիցը կըբռնեմ էն Գուռը կըդցեմ:

— Հա՛, որ ձեռը հալալ է՝ մարդ կըդառնա:

— Իմ դարդն էլ էն ա, աղա ջան, որ մարդ դառնա. լեզու սովորի, գրիլ-կարդալ սովորի, նստիլ-վերկենալ սովորի, մարդ ճանաչի, որ աշխարհումն ինձ նման խեղճ ու գուրկ չըմնա... Ինքն էլ աչքաբաց էրեխա ա, մեր գեղական շկոլումն էլ դրաճանանչ ա

էլեւ, գրի սեն ու սխալտակը ջոկու՞մ ա: Ամա աղաչանքս էն ա, որ լաւ մտիկ անեք, դարիր էրեխա ա, քորիւ ա...

Բաղադը Համբոյին միամտացրեց ու դուրս գնաց բարձր ձենով հրամայելով— «Չայ բերեք, հաց բերեք սրանց համար...»

3

Հեր ու որդի նստած էին բաղադ Արտեմի խոհանոցում:

— Դե, հիմի դու դիտես, Դիքոր ջան, տեսնեմ՝ ինչ տեսակ աղա ես դուրս դալի... Հենց պետք է անես, որ... ես ի՞նչ գիտեմ... ո՞վ տեր աստոծ... — մռնչաց Համբոն ու շիբուխը լցրեց:

Այնինչ Դիքորը շորս կողմն վր դիտում:

— Ապի, սրանք բուխարի շունե՞ն:

— Չէ, սրանցը փեշն ա, ա՛յ էն ա փեշը...

— Կալ էլ շունե՞ն:

— Սրանք քաղաքացի են, գեղացի հոջեն, որ կալ կասեն:

— Բա ո՞րտեղից են հաց ուտում:

— Փողով առնում են ուտում: Հացն էլ են փողով առնում, եղն էլ, կաթն էլ, մածուեն էլ, փետն էլ, ջուրն էլ...

— Վա՞...

— Բա՛, սրան Թիֆլիզ կասեն: Դու հլա՛ղոչաղ կաց, դեռ շատ բան կլիմանաս:

— Ապի, սրանք ժամ ունե՞ն...

— Ունեն բա՛ս, սրանք էլ մեզ նման հայ քրիստոնյա են: Մըտիկ արա հա՛— ձեռնաքաշություն չանես: Կարելի ա քեզ փորձելու համար փող վեր կըզցեն, մոտենաս ոչ: Թի վերցնես էլ, տար ասա— «խանո՛ւմ, էս ի՞նչ փող ա, էստեղ վեր ընկած էր. աղա՛, էս բանն էստեղ դտա», թե չէ...

— Էստեղ էլ պրիստավ կա՞ որ...

— Կա բա՛ս... Վախտ ու անվախտ դես դեն չընկնես, ձեռք ընկած փողը քոռ ու փուշ չանես, հաղար ու մի պակասություն ունենք: Քեզ էլ լաւ պահի, գիշերները բաց չըլես, մրսես ոչ... Մի մին եկողի հետ դիր դարկի... — մերթ մերթ շիբուխը բերանից հանելով որդուն խրատում էր Համբոն: Այնինչ Դիքորը ննջում էր:

— Հացի կտորտանքն ու քարթուն կըտան, կերակուրի թերմացքը կըտան, շատ անգամ էլ իրենք կուտեն քեզ տալ չեն, բան չըկա, ծառայի կարգն էռ ա... Օրեր են, կը մթնեն անց կը կենան...

Շարունակում էր հերն իր խրատը, բայց Դիքորը հորը թինկը աված քնել էր արդեն:

էն երկու օրը նա էնքան բան էր տեսել, էս ու էն կողմը նայել, որ հոգնել էր բոլորովին:

Մրգով լիքը խանութները, դեղերի նման դարսած գույնդգույն շքերը, տեսակ-տեսակ խաղալիքները, ուսումնարան գնացող կամ դարձող երեխաների խմբերը, իրար հափստ սլացող կառքերը, ուղտերի շարքերը, կանանչի բարձած ավանակները, թարախները գլխներին կինտոները... էս ամենի գոռոցն ու ղնդոցը, աղմուկն ու աղաղակը իրար խառնված ղժլժում էր նրա գլխում: Եւ նա հոգնել էր ու հորը թինկը տված քնել:

էս ժամանակ բազազն ու իր կինը վիճում էին ներսը: Կինը տրտնջում էր, որ ծառան խամ էր, նոր սարիցն եկած, վայրենի, իսկ մարդն ուրախ էր, որ մի քանի տարով անվարձ ծառա էր գտել:

— Կը սովորի, հո էգպես չի մնալ,— ասում էր նա կնոջը:

— Կը սովորի, որդի, սիրտդ շուռ մի՛ բերի,— խնդրում էր բազազի պառավ մայրը:

Բայց տիկին նատոն չէր համոզվում: Նա արտասովելով անիծում էր իր բախտը:

4

Գիքորը մենակ նստած էր բազազ Արտեմի խոհանոցում: Նա արդեն ծառայության մեջ էր:

Խաղելինի հին գլխարկը մինչև ականջները կոխած գլուխը, հին ոտնամանները ոտներին, մի մալլի բլուղ էլ հագին, էսպես ոտից գլուխ փոխված, նա նստած էր խոհանոցում ու միտք էր անում, թե ընչի եկավ իրենց գյուղից, որտեղ է ընկել, հիմի ինչ պետք է անի...

էս ժամանակ ներս մտավ տիկինն նատոն:

Գիքորը տեղը նստած էր:

Տիկինը մի բան ասավ: Գիքորը լավ չլսեց, թե չըհասկացավ:

— Քե՞ղ չեմ ասում, տո աբջի քոթոթ:

Գիքորը շփոթվեց, քրտնեց. մին ուղեց հարցնի թե ինչ է ասում, մին էլ սիրտ շարավ: Աղջիկ պարոնը բարկացած դուրս գնաց:

— Ը՛հ, հողեմ ձեր գլուխը, որ վայրենի եք ու գալիս եք մարդի գլխի խաթա դառնում... Ես բան եմ ասում, սա տեղիցն էլ ժաժ չի գալի, ձեն էլ չի հանում...

— Վերջացավ,— անցավ Գիքորի մտքովը: Բայց ի՞նչ շուտ վերջացավ... ի՞նչ վառ վերջացավ... Հիմի հս ի՞նչ անեմ... հերթ էլ գնաց...

Եւ ամեն բան նա վերջացած էր համարում, երբ իրեն-իրեն խոսելով ներս մտաւ սև շորերով բարի պառաւը, բազազի մերը:

— Որ աղջիկ պարոնը ներս է գալի տեղիցդ ընչի՞ չես կանգնում, որդի,— խրատում էր նա Գիքորին.— որ բան են հարցնում ձեն հանի... ո՞նց կըլի էդպես...

Պառավին դեղի էին ասում:

Դեղին սովորեցնում էր Գիքորին, թե ինչ պետք է անի, ինչպես սամուլարը գցի, ոտնամանները սրբի, շոտիը բռնի, ամանները լվանա...

Բացի պառաւ դեղին, ամենքը նեղացնում էին նրան:

Բազազի «դուքանի աշկերտներն» էլ շարունակ ծաղրում էին նրան, «քիքի» էին կանչում, քիթը քաշում, գլխին խփում, գլխարկը կոխում ականջները:

Բայց էս բոլորը տանելի բաներ էին:

Անտանելին էն էր, որ նա չէր կարողանում քաղցին դիմանա: Իրենց տանը, երբ սովում էր, գնում էր տաշտիցը հաց էր առնում, կճուճիցը պանիր էր հանում, ուտելով գնում խաղալու, կամ թե չէ՝ փեշն էր դնում, գնում հանդը: Երբ ուզում էր՝ մի ծառի տակի կամ աղբրի վրա նստում էր ուտում:

Հիմի էստեղ ուրիշ տեսակ էր: Ինչքան էլ սոված լիներ՝ պետք է սպասեր մինչև ճաշի ժամանակը գար, էն էլ ամենքն ուտեին, հետո ինքը: Էդ անիծած ժամանակն էլ էնքան ուշ էր գալի, որ խեղճի սիրտը քամ էր ընկնում, թրթռում:

Մին, երկու, տասը համբերելուց ետը նա սկսեց չորս կողմն աչք ածել խոհանոցում, թե արդյոք մի բան չի գտնիլ ուտելու, որ սիրտը կանգնեցնի, մինչև ճաշի ժամանակը գա:

Սկզբում ինչ գտնում էր— չոր հացի փշրանք, կրծած ոսկոր թե ուրիշ բան, գցում էր բերանը: Մի քիչ հետո մտածեց խոհանոցի պահարանները որոնել: Ապա թե սովորեց կերակուրի պղնձից կիսեփի մսի կտոր դուրս քաշել...

Բայց եթե նկատեի՞ն...

Ինչ վատ բան դուրս կը գա՞ր...

Եթե նկատեի՞ն...

Հասկա ի՞նչ անես...

Թողնե՞ս, փախչե՞ս...

Եւ Գիքորն սկսեց մտածել փախչելու մասին:

Բայց ո՞նց փախչես, ո՞ր կողմը փախչես. մենակ, ճամփա չըգիտես, մարդ չես ճանաչում... Իսկ հերը...

Էնքան շարշարվեց, խոսեց, խրատեց՝ «Օրեր են, որդի, կը՝ ձթենն, անց կըկենան...»

եւ Կա Գիքորի գլուխմ հնչում է հոր խանձված ձենը.—
«Օրհր են, կը մթնեն, անց կը կենա՞ն... անց կը կենա՞ն...»

5

Ձանդը տոլին:

Գիքորը վեր թռավ: Ասել էին, թե երբ զանդը տալիս են, գնա տեսնի՝ ով է, ինչ է ուղում: Նա դուրս եկավ, պատշգամբից նայեց, տեսավ՝ մի պարոն ու մի քանի տիկին դուռն առաջ կանգնած: — Էդ ո՞վ եք, հե՛յ,— ձայն տվավ վերևից:

Ներքևից վերև նայեցին:

Տիկիները ծիծաղեցին, իսկ պարոնը ականոցներն ուղղելով հարցրեց:

— Աղջիկ պարոնը տա՞նն է:

— Ի՞նչ եք անում,— հարցրեց Գիքորը:

Ներքև ծիծաղն ավելի սաստկացավ:

— Քեզ հարցնում են՝ տա՞նն է, թե չէ,— բարկացավ պարոնը:

— Բան ունե՞ք:

Էս աղմուկի վրա տիկինը դուրս եկավ:

— Քրքրվես դու, դնա դուռը բաց արա, շո՛ւտ,— ճշաց ու սկսեց անիծել Գիքորին և իր ամուսնուն: Բայց շուտով հյուրերն երևացին և նա ժպտալով դիմավորեց:

— Ա՛ բարև, բարև... էս ո՞ր խաչիցն էր, ի՞նչպես է որ մտաբերեցիք...

— Էս ո՞րտեղից եք գտել,— ոտից գլուխը Գիքորին շափելով հարցրեց պարոնը, իսկ տիկիները շարունակ ծիծաղում էին:

— Ի՞նչ եք նախանձում, կուղեք ձեզ տանք,— կատակի տվավ տիկինն ու հյուրերը խնդալով ներս մտան:

Գիքորին շտապով մի տեղ ուղարկեց ու նրանց ետևից խուռչն ներս մտավ և տիկին Նատոն:

Իրար առողջություն հարցնելուց ետը հյուրերն սկսեցին պատմել իրենց ներս մտնելու պատմությունը, և դուրս եկավ մի ահագին պատմություն:

— Օ՛ֆ, սիրտս մաշել է,— գանգատվում էր տիկին Նատոն.— թե իմանաք՝ ինչ եմ քաշում ես դրա ձեռիցը: Ասում եմ՝ դուրս անենք կորչի, բայց դե Արտեմի բնավորությունը դիտեք էլի, ասում է՝ մեղք է, գեղացի երեխա է, թող կենա, մի կտոր հաց է, ուտի, կըսովորի... Ախր էլ ե՞րբ... սիրտս մաշեց...

— Օ՛հ, օ՛հ, օ՛հ, էդ ծառաների բանն էլ մի՛ ասի,— էս ու է՞ն կողմից սկսեցին բողոքել տիկին հյուրերը:

Մի կես ժամ խոսեցին դեսից-դենից, ծառաներից, քաղաքի նորություններից: Հենց էդ խոսակցության ժամանակ ներս մտավ ջրտնած Գիքորը:

— Աղջիկ պարոն, միրզը բերի:

— Հա, լավ, գնա՛, — հրամայեց տիկինը կարմրելով, իսկ հյուրերն սկսեցին ծիծաղել:

— Աղջիկ պարոն, խաղերինն ասում էր՝ բալը թանգ ա, հարկավոր չի...

Էս խոսքերի վրա հյուրերից ոմանք սլոռվեցին ու թաշկինակով բերաններին հուպ տվին, ոմանք էլ տանտիկնոջ խայտառակությունը ծածկելու համար վկայեցին, թե իրավ բալը շատ թանգ է, էս ժամանակին ով է բալն առնում: Ապա սկսեցին հանդիմանել, թե ի՞նչ հարկավոր է միրզը, հո ուտելու համար չեն եկել, ի՞նչ են նեղություն քաշում...

Տանտիկինը, մինչև ականջակոթերը կարմրած, աշխատում էր մի կերպ եղածն ուղղի:

— Ով գիտի ինչ է ասել, չի հասկացել էս հիմարը:

— Ով սուտ ասի՝ դետինը մտնի, — երգվեց Գիքորը, ու ամեն բան լրացավ:

6

Հյուրերին ճամփու դնելուց ետը տիկին նատոն բարկացած, բարձր-բարձր խոսելով վեր էր քաղում մրդի սեղանը: Նա հայհոյում էր Գիքորին, մեկ-մեկ թվում էր, թե ինչեր է անում նա, անիծում էր իր բախտը, իր ամուսնուն:

— Քա՛, խամ է, որդի, կըստվորի, որդի... ինչի ես սիրտդ շուռ բերում... Ախ աստոժ, ի՞նչի շես հոգիս առնում, — հառաչում էր պառավ դեղին:

— Երանի մի իմանամ՝ մարդու սրտի էս նեղացած ժամանակը դու ինչ ես խոսում... Խամ է, դե դնացեք դուք շինեցեք, ես հո ձեր գերին չեմ, — ձենն ավելի բարձրացնելով պատասխանեց պառավին հարսը ու շարունակեց իր տրտունջն ու անեծքը մինչև ամուսինը տուն գար:

Ամուսնու ոտնաձայնը որ լսեց՝ սկսեց արտասվել, ավելի բարձր խոսել ու ամանները իրար գլխով տալ:

— Ասում եմ՝ դուրս արա կորչի. ես ծառայի բանն էլ կտնեմ. թե խնայում ես՝ փող տաս, կարգին ծառա բռնես... Լավ է մարդ ծառայի տեղ էլ քաշ գա, քան թե ամեն օր էսենց սիրտը շուռ բերի... Իմ թշնամին հո չե՞ս...

— Ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց բազազը՝ տան մեջտեղը կանգնելով։

— Ի՞նչ պետք է պատահի. էս էր մնացել, որ խալխի մոտ էլ մարդ գետինը մտնի, էս էլ արիր. էլ ի՞նչ պատահի,— վրա թռավ տիկինը ու պատմեց բալի պատմությունը։

— Վա՛հ,— բացականչեց բազազը։

— Ա՛խ աստո՛ծ,— հառաչում էր բարի պառավը՝ դեռ ու դեռ ընկնելով։

Բազազը Գիքորին ձեն տվեց։

Թմիթըմփացնելով Գիքորը ներս ընկավ։

— Մոտիկ արի,— կանչեց բազազը։

Գիքորը վախեց նրա դույնից, մնաց տեղը կանգնած։

— Քեզ ասում եմ՝ մոտիկ արի...

Գիքորն էս անգամ շարժվեց, բայց դարձյալ մնաց տեղը կանգնած։

— Տո՛, արջի քոթոթ, ես քեզ ասում եմ՝ աղջիկ պարոնին ասա, դու գալիս ես ղոնաղներին ասում, թե բալը թանգ է՞ր...

— Ես... ես... աղջիկ պարոնին...— ուզում էր արդարանա Գիքորը, բայց խոսքը բերանում՝ ապտակը հասավ, աչքերը կայծակին տվին, դուռը դիպավ կողքի պատույն ու վեր ընկավ։ Հենց ընկած տեղն սկսեց բազազը ոտքել անդադար կրկնելով— «բալը թանգ էր, հը՞... բալը թանգ էր, հը՞...»

Պառավ դեղին դողդողալով մեջ ընկավ, աշխատում էր ետ քաշի կատաղած որդուն, աղջիկ պարոնն էլ եկավ, երեխաներն էլ սկսեցին ճչալ, բազազը ետ կանգնեց հեռավոր ու կրկնելով— «բալը թանգ էր, հը՞»,— աչքերը միշտ շուած անկյունում կըծկըված Գիքորի վրա, որ դողալով ու ցավագին մրմնջում էր.

— Վա՛յ, նանի ջան, վա՛յ... վա՛յ, նանի ջան, վա՛յ...

7

Տեսան տանը չի կարողանում ծառայի՝ խանութ տարան Գիքորին։ Էնտեղ ապրանք պետք է տային մուշտարիների հետ տառնելու, չի՞թ պետք է ծալեր, խանութը սրբեր, իսկ պարասլ ժամանակը մուշտարի կանչեր։

Սվ ահա Գիքորը հաց է տանում խանութը։ Կերակրամանը ձեռքին, մաշված ու տոգույն, մեծ մեծ ոտնամանները քաշ տալով անց է կենում կամուրջով։ Նայեց ներքև։ Քարվանսարանների բարձր պատերին զարկելով ծառս էր լինում Բուռը, ոլորվում, պտըտվում ու ճնշվելով խեղդվում, խուլ թշուամ կամուրջի տակին։

— Ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց բազազը՝ տան մեջտեղը կանգնելով:

— Ի՞նչ պետք է պատահի. էս էր մնացել, որ խալխի մոտ էլ մարդ գետինը մտնի, էս էլ արիր. էլ ի՞նչ պատահի,— վրա թռավ տիկինը ու պատմեց բալի պատմությունը:

— Վա՛հ,— բացականչեց բազազը:

— Ա՛խ աստո՛ծ,— հառաչում էր բարի պառավը՝ դեռ ու դեռ ընկնելով:

Բազազը Գիքորին ձեն տվեց:

Թմիթըմիացնելով Գիքորը ներս ընկավ:

— Մոտիկ արի,— կանչեց բազազը:

Գիքորը վախեց նրա դույնից, մնաց տեղը կանգնած:

— Քեզ ասում եմ՝ մոտիկ արի...

Գիքորն էս անգամ շարժվեց, բայց դարձյալ մնաց տեղը կանգնած:

— Տո՛, արջի քոթոթ, ես քեզ ասում եմ՝ աղջիկ պարոնին ա-սա, դու գալիս ես ղոնաղներին ասում, թե բալը թանգ է՞ր...

— Նս... ես... աղջիկ պարոնին...— ուղում էր արդարանա Գիքորը, բայց խոսքը բերանում՝ ապտակը հասավ, աչքերը կայ-ծակին տվին, գլուխը դիպավ կողքի պատույն ու վեր ընկավ: Հենց ընկած տեղն սկսեց բազազը ոտքել անդադար կրկնելով— «բալը թանգ էր, հը՛... բալը թանգ էր, հը՛...»

Պառավ դեղին դողդողալով մեջ ընկավ, աշխատում էր ետ քաշի կատաղած ուղղուն, աղջիկ պարոնն էլ եկավ, երեսաներն էլ սկսեցին ճչալ, բազազը ետ կանգնեց հեռավոր ու կրկնելով— «բա-լը թանգ էր, հը՛»,— աչքերը միշտ չռած անկյունում կըծկրված Գիքորի վրա, որ դողալով ու ցավալին մրմնջում էր.

— Վա՛յ, նանի ջան, վա՛յ... վա՛յ, նանի ջան, վա՛յ...

7

Տեսան տանը չի կարողանում ծառայի՝ խանութ տարան Գի-քորին: Էնտեղ ասրանք պետք է տային մուշտարիների հետ տա-նելու, չի՞թ պետք է ծալեր, խանութը սրբեր, իսկ պարաս ժամա-նակը մուշտարի կանչեր:

Նվ ահա Գիքորը հաց է տանում խանութը: Կերակրամանը ձեռքին, մաշված ու տժգույն, մեծ մեծ ոտնամանները քաշ տալով անց է կենում կամուրջով: Նայեց ներքև: Քարվանսարանների բար-ձրը պատերին զարկելով ծառս էր լինում Գուռը, ոլորվում, պտըտ-վում ու ճնշվելով խեղդվում, խուլ թշուրմ կամուրջի տակին:

— Չե՞ս իմանում, տո՛ւ. ո՞րտեղ էիր է՛, որ էսօր ինձ քաղցած սպանեցիր. որ մեռնելի՛ հետո՞...

էսպես խոսելով կամաց կամաց մոտեցավ, մի քիչ կանգնեց ու հանկարծ դարկեց Գիքորի դէմին: Գիքորը երկու ձեռքով դոււխը պաշտպանեց ու սեղմվեց պատին: Վաստն պատրաստվում էր մի ուրիշ ձևի հարված էլ հասցնելու, բայց դուրսը բարձրացավ խաղերին ձայնը: Գալիս էր:

— Աբա տես հիմի քեզ ի՞նչ է անում,— սպառնաց Վաստն: «Հիմի ինձ կըսպանեն», անցավ Գիքորի մտքովը, ու խեղճի հոգին տապ արավ:

Խաղերին արդեն բավականին ծեծել էր խանութում, այժմ միայն հրամայեց հաց չըտան, որ իմանա թե ինչ բան է քաղցածությունը:

Վաստն անցավ:

Գիքորը հանդստացավ, թեև լսում էր աղջիկ-սլարոնի ձայնը, որ ճշում էր. — Ախր ընչի՞ ես պահում, դուրս արա կորչի էլի, դուրս արա կորչի՛...

9

Գիքորը կծկվեց վերմակի մեջ, դոււխը կոխեց տակը, տապ արավ:

«Լուսնյակ դիշեր, բոլորովին քուն չունեմ,

ինձ տեսնողը կարծում է թե տուն չունեմ, վա՛յ, տուն չունեմ...»

իր երզը երգելով Վաստն հաց էր ուտում: Գիքորը վերմակի տակից երբեմն զգուշ ծիկրակում, թաքուն նայում էր նրան, կրկին աչքերը ծածկում: Նա էն օրը հաց չէր դրել բերանը. ծեծվել ու լաց էր եղել, այժմ էլ քաղցած պառկեց, ու քունը չէր տանում:

— Հը՞, ո՞նց ա, սոված քունդ չի՞ տանում հա՞, էդպե՛ս... — նկատեց շարաճըճի Վաստն ու մի կտոր հաց ու պանիր տվավ Գիքորին: — Դե, առ, տեղի տակին թաքուն կեր, խաղերին չիմանա:

Գիքորը հափշտակեց հաց ու պանիրը, դոււխը կոխեց տեղի տակը, թաքուն ուտում էր ու մտածում: Մտածում էր իրենց տան վրա, էն օրերի վրա, երբ ազատ խաղում էր հանդերում ու լիասիրտ հաց ուտում, մտածում էր էն երեկոների վրա, երբ հերն ու մերը կռվում էին իրեն քաղաք բերելու համար... մերը լաց էր լինում, չէր ուղում...

— Ա՛խ, նանի ջան, ի՞նչ լավ էր սիրտդ իմացել,— հառաչում

էր Գիքորը տեղի տալին ու հաց ու սկանիորը ուտում ականջը
քրած, թե խաղերինը հո չի գալի:

Իսկ առավոտը կանգնած էր խանութի դռանը:

10

Խանութի դռանը կանգնած ձեն էր տալի Գիքորը, մուշտարի
էր կանչում ու բարձր ձենով գովում իրենց ապրանքը:

— Կանչի է՛, տո՛ւ. ի՛նչ ես մնջիկ, մնացիկ կանգնած: Բերա-
նումդ հո ջուր, շրկա՛:

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք...— կանչում էր Գիքորը:
Ներսը ծիծաղից թուլանում էին:

Նրան սովորեցրել էին, որ մուշտարի քաշի դեպի իրենց խա-
նութը: Նվ նա հաճախ բռնում էր էս կամ էն անցորդի փեշից,
կոպիտ ու համառ սկսում էր քաշել դեպի խանութը, ու բաց չէր
թողնում, մինչև որ մարդը դուրս էր գալի համբերությունից:
Գալիս էր դարձյալ իր տեղը կանգնում ու կանչում:

Ամառվա տոթ օրերին, խանութի դռանը երկար կանգնելուց
հոգնած, նա երբեմն նստած քնում էր խանութի առաջին դար-
ած լիքերի վրա:

Էդ ժամանակ շարաճրճի ընկերները կամ հարևանները բըռ-
նոթի էին բռնում նրա քթի տակը:

Նա փուշտալուլ վեր էր թռչում:

Շոգից թմրած վաճառականները զվարճանում էին: Իսկ
խաղերինը կուշտ ծիծաղելուց հետո ձայն էր տալի:

— Քնում ե՛ս, տո, արջի քոթոթ, կանչի է՛...

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք,— ձեն էր տալի Գի-
քորը:

11

Մի օր էլ Գիքորը երբ մուշտարի էր կանչում՝ դիմացից երկու
գյուղացի դուրս եկան: Նա վազեց, փաթաթվեց գյուղացիներին:

— Ա՛յ տղա, խսկի ճանաչեցի ոչ, էս ի՛նչ բան էր,— դարձա-
ցած բացականչեց գյուղացիներից մինը ու դարձավ ընկերին:

— Բաղո, դու կըճանաչեի՞ր...

— Նս աչքերիցը կըճանաչեի,— պարծեցավ ընկերը:

Ճշմարիտ որ Գիքորը շատ էր փոխվել, շատ էր մաշվել: Ինքն
էլ էր փոխվել, շորերն էլ: Դժվար էր ճանաչելը:

— Ա՛յ տղա, էս կարդին մարդ ա դառել... հալա սրա շորերին, սրա շնորհքին... — հիանում էին գյուղացիները:

— Համբոյի հողը մեր գլխին. տես, նա իր տղին ո՛րտեղ հասցրեց, մեր տղերքը էնտեղ խող են արածացնում...

Այնինչ Գիքորը իրար ետևից հարցնում էր.

— Իմ մերը ո՞նց ա... մեր էրեխեքը ո՞նց են... իմ հերն ընչի՞ չեկաւ... մեր կովը ծնել ա թե՛ չէ... մեր գեղումն ո՞ւմ ա մեռել...

— Ամենն էլ լաւ են, շատ բարով կանեն,— սլառասխանեցին գյուղացիք: — Էն ա Սուքնանց Ղուկասը մեռաւ, մին էլ Պուճուրանց սլառաւը, մնացածը լաւ են:

— Բա իմ հերն ընչի՞ չի գալի:

— Քու հերը լաւ ուզում ա, ամա ո՞նց գա: Ինքո՞ մենակ մի մարդ ա, սաղ տան ջափին վրեն...

— Բա բան չեն դարգե՞լ...

— Ինչ ունեն, որ ինչ դարգեն, դու ձեռ տան բանը գիտեա՞ ո՛չ: Էս տարի էլ հացը բարակ էր, խեղճ հերդ դռով ծերը ծերին ա հասցնում: Նրանցից ի՞նչ ես ուզում: Թե ունիս, դու դարգի. հրեն խարջ են ուզում — ձեռին դռոջ շունի:

— Հո մեր տանիցը օքմի չի՞ հիւանդացել:

— Չէ՛, էն ա ձեռ Ծաղիկ կովը Միրզանց դոմի փլեկովը ներքեւ ընկաւ, սատկեց:

— Ծաղիկը սատկե՞ց...

— Խեղճ մերդ էնքան լաց էլաւ աչքերն ուռան:

Էս ասելով գյուղացիներից մինը մի նամակ հանեց ավաւ Գիքորին ու ասաւ.

— Հիմի ի՞նչ ես ասում. մենք էլ քեզ տեսիլ չենք, դնուռ ենք. թե մորդ կամ քվորդ համար բան ես դարգելու, տուր տանենք:

— Ո՞րտեղից բան դարգեմ, դեռ փող չեմ ստանում... ամա...

— Ամա ի՞նչ...

— Ուզում եմ՝ ես էլ դամ ձեզ հետ: Համ մեր գեղին, համ մերոնց կարոտել եմ, համ էլ...

— Վա՛յ, վա՛յ, մենք հենց խմացանք մարդ ես դառել, խելոքացել ես... էդ տեսակ բան կասե՞ն: Էստեղ քեզ համար աղաւաբի ապրում ես — շորերդ թաղա, ոտն ու ձեռք իստակ... Մենք ասում ենք մեր էրեխանցն էլ տեղ անես բերենք, դու էդ ի՞նչ ես ասում: Էն որ ասել են՝ «խողի գլխիսը դրին խալիչին, գլորվեց ետ ցեխն ընկաւ», հալալ քեզ համար են ասել:

Էսպես հանդիմանեցին գյուղացիները, խրատեցին, մնաս բարով ասին ու ղնացին:

Նրանց գնալուց ետը Գիքորն իր անկյունը քաշվեց ու բաց արավ հոր նամակը:

«Իմ սիրելի որդի Գիքոր ջան:
Ի քաղաքն Թիֆլիզ:

«Մենք ողջ և առողջ ենք, միայն քու առողջութիւնն ենք ուզում, ամեն: Քեզ շատ կարոտով բարով են անում Ասին, Նանը, Զանին, Մոսին, Միկիշը, Գալոն, ամեն: Մեր սիրելի որդի Գիքոր. ահա իմացած լինես, որ տեղներս շատ նեղ ա և խարջը սաստիկ ուղու՛մ են և փող չենք ճարում, և Նանն ու Զանին տկլոր են և տեղներս շատ նեղ ա: Գիքոր ջան, մի քանի մանեթ փող ղարդի և մի գիր ղարդի քու որպիսութենիցը: Եվ իմացած ըլես, որ Ծաղիկը սատկեց, և Նանն ու Զանին տկլոր են»:

Նամակը կարդաց ու տեղը կանգնած միտք էր անում Գիքորը. ղարդի քու որպիսութենիցը: Եվ իմացած ըլես, որ Ծաղիկը սատտողերը:

— Նանն ու Զանին տկլոր են... Տեղներս նեղ ա...

— Կանչի է՛, տո, ի՞նչ ես վերացել, ուշքդ հետները գնա՞ց... — ձեն տվին ներսից:

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք, — կանչում էր Գիքորը խանութի դռանը կանգնած:

12

Ձմեռը եկավ: Սառն աղմուկով ձյունախառն բուրբ թռչում է քաղաքի վրրով: Փողոցներում սուրում, սուլում, հոսան է անում: Վզզալով մտնում է անկյունները, աղքատի ու տկլորի է ման գալի, պանդուխտ ու անտեր երեխա է որոնում:

Ահա գտավ Գիքորին:

Մի բարակ բլուզ հագին, խանութի դռանը կանգնած ձեն էր տալի նա.

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք...

— Հրե՛սսս... — չարախինդ սուլելով ցուրտը, աներևույթ թրի նման, զարկեց անցավ ոսկորները: Գիքորը դողաց:

Առանց էն էլ նա շատ էր մաշված. էղբանն էլ հերիք էր նրան: Ու անկողին ընկավ:

13

Հիվանդ պառկած էր Գիքորը բազազ Արտեմի խոհանոցում: Պառավ դեղին օրը Մի քանի անգամ ներս էր մտնում իրեն-իրեն խոսելով:

— Ի՞նչ կուզես, որդի՛, Գիքոր՛:

— Զո՛ւր...

Դեղին ջուր էր տալիս: Հիվանդը դողդոջուն ձևներով բռնում, ազահ խմում էր ու կրկին ուղում:

— Էս սիրտս հովաքնում չի, դե՛ղի... ես մեր աղբրի սառը ջրիցն եմ ուղում, դե՛ղի... ես մեր տունն եմ դնում... ես իմ նանին եմ ուղում...

Բազազ Արտեմը ցավի մեջ էր ընկել: Նա դես-դեն ընկավ, նրանց կողմերից մարդ գտավ, ապսպրեց, որ Համբոն դա, իսկ Գիքորին տարավ քաղաքային հիվանդանոցը:

Էնտեղ շատ հիվանդներ կային շարքերով պառկած: Տխուր տնքում էին ու օճորքին նայում անդոր հայապքներով:

Գիքորին էլ պառկեցրին նրանց շարքում:

Էնտեղ գտավ նրան հայրը:

— Էդ ինչ ես էլել, Գիքոր ջան,— մղկտալով վրա ընկավ Համբոն:

Գիքորը տաքության մեջ շիմացավ հոր դալը:

— Գի՛քոր ջան, բա եկել եմ է՛, Գիքոր ջան... ես քու ապին եմ է՛...

Հիվանդը ոչինչ չըհասկացավ: Նա զառանցում էր ու զառանցանքների մեջ կանչում էր— «Միկի՛չ, Զանի՛, Ապի՛, Նանի՛...»

— Էստեղ եմ, Գի՛քոր ջան, նանը դարդել ա, որ քեզ տանեմ մեր տունը... դալիս չի՛ս... Միկիչն ու Զանին հրեն կտերը կանգնած քեզ ճամփա են պահում: Ի՞նչ ես ասում. դե խոսա է, Գիքոր ջան...

— Է՛ստի համեցե՛ք, է՛ստի համեցե՛ք,— բացականչեց հիվանդը, զանազան անկապ, կցկտուր խոսքեր ասավ ու ծիծաղում էր տաքության մեջ:

14

Մի երկու օրից ետը Համբոն գնում էր իրենց գյուղը: Որ էդ միևնույն ճամփով քաղաք եկավ իր Գիքորի հետ: Ահա էս-շորերը, որ մերը լաց լինի վրեն: Շորերի գրպաններում մի բուռը փայլուն կեճակներ, նախշուն թղթեր, չթի կտորներ ու մի քանի քորոց գտան: Էն էլ երևի, քրոջ— Զաննի համար էր հավաքել ու պահել...

Գնում էր Համբոն ու մտածում: Շատ ժամանակ չէր անցել, որ էդ միևնույն ճամփով քաղաք եկավ իր Գիքորի հետ: Ահա էստեղ էր, որ նա ասավ:

— Ապի, ոտներս ցաւում են...

Եվ ահա էն ծառը, որի տակ նստեցին հանգստանալու...

Մէհա Լնտեղ էր, որ ասաւ.

— Ապի, ծարավ եմ...

Մէհա էն աղբյուրն էլ, որ ջուր խմեցին...

Լեմենը, ամենը կան, մենակ նա չըկա...

Մյուս օրը, երբ Համբոն անցնում էր լեռները՝ հեռւում երեւաց իրենց գլուղը:

Գլուղից դուրս կանգնած սպասում էին Նանը, Զանին, Միկիլը, Մոսին, իսկ փոքրիկ Գալոն մոր գրկից կանչում էր.

— Այի, ալի, հե՛ Գիքու...

ԵՂՋԵՐՈՒԻ ՄԱՀԸ

Անտառը հառաչանքով լիքն էր:

Աշնան շարագուժ ցրտերն ու անգութ որսկանները մտել էին նրա մեջ: Իր մահաբեր թույնը թափելով՝ սուշում էր դառնաշունչ քամին: Նրա շնչից դունատված տերևները դողդողում էին, անհասկանալի լեզվով ցավալի սվսվում, դալկանում, դեղնում ու իրանց իրանց թափվում, և թափվելով՝ տխուր շրշում, անզոր հառաչում էին: Այստեղ ու այնտեղ որոտում էր որսկանի հրացանի ձայնը. անտառը թնդում, արձագանք էր տալիս, և ամեն արձագանք տալով՝ կարծես թե ահագին «վա՛յ» էր կանչում իր խոր թավուտներից: Ճիշտ որ վա՛յ...

Կորչում էին նրա պայծառ օրերը, ընկնում էին նրա դալար զարդերը, հալածվում ու կոտորվում էին նրա սիրուն երեսները՝ և... հառաչում էր նա: Չէ՛ որ նա էլ դիտե զգալ, չէ՛ որ այստեղ էլ կենդանության շունչ կա, ցավ ու կսկիծ կա:

Ահա վերջին տաղնապի մեջ է անտառի շքնաղ թագուհին: Որսկանի ձեռքից փախած՝ նա վայր է ընկել բրնձուտում: Գնդակատեղից դեռ հոսում է նրա արյունը, իր աչքով տեսնում է, դգում է այն սոսկալի փոփոխությունը, որ կատարվում է իր մեջ, իր շուրջըն էլ փոխվում է, ինքն էլ այն չի, ինչ որ առավոտն էր... Բայց այս ի՞նչ զարհուրելի բան է. ինչու էլ այն չի, ինչու էլ չի կարողանում կանգնել, փախչել... Օրհասական ջանքեր է անում, տանջվում է, տանջվում, և ճգնում է պարզել, թե ախար ի՞նչ պատահեց, այն ի՞նչ էր... Եվ շփոթ ու աղոտ հիշում է, որ արածում էր իր հորթուկի հետ... հանկարծ մի բան որոտաց... մի տաքություն զգաց ու վայր ընկավ... ականթոթափել կանգնեց... իր սիրուն հորթուկը... Բայց հիշողության թելը կորավ, ուշքը խառնվեց, ույժ չըկա...

Նա զգաց, որ ծարավից պապակում էր, այրվում էր ներսը... Հիշեց ներքև՝ ձորակում վազող վտակը, խոնարհած ճյուղերի՝

տակ կարկաշող աչն Վճիտ-պսպղուն ալիքները... Նրա մտքով կայծակի արագությամբ միասին հեղան ու անցան հովասուն անտառներում անցկացրած օրերը, և մշուշապատ առավոտները, երբ նա առողջ ու լիքն իջնում էր այն ձորակն ու կուշտ կուշտ խրամում էր սառը ջրերից... Այժմ էլ փափագում էր սաստիկ-սաստիկ, բայց որքան աշխատում էր՝ չէր կարողանում բարձրանալ: Ամեն շարժվելով ճզվում էր նրա տակ լճացած արյունը և կրկին սկսում էր ծորել պնդակատեղից: Բայց արյունը բարակեց, ցավն էլ առաջվա նման չէր նեղացնում. նա թմրեց, զգաց, որ քունը տանում էր մի տեսակ. խավարը թանձրանում էր շուրջը, և հետք-հետեւ աչքերը մթնում էին:

Արևն իր վերջին շողերը քաշել էր լեռների ետևը: Ամեն ձևն ու ձուն կտրել էր անտառում:

Գիշերվան ցուրտն ընկավ: Սթափվեց եղջերուն, լիակուրծ ու ապահ շունչ քաշեց, լայն-լայն բաց արալ շշմած աչքերը... վերևը փոքրիկ լույսեր ցոլացին: Այդ աստղերն էին երկնքում: Նա հասկացավ, որ գիշերը հասել էր: Վերջին ուժերը հավաքեց, ջանք արալ, շարժվեց, մինչև անգամ ծնկները բարձրացրեց և... կրկին ընկավ մի ծանր ու անզոր թառանշով: Նա լսեց իր թառանշը, և այդ վերջին ձայնն էր, որ նա լսեց այս աշխարհքում:

Ա Ր Զ Ա Ռ Ր Ս

Ա.

Մի կերի տարի հս ու մեր Ավագը Մասրեքում խող էինք պահում: Հիմի մի աշունքվա գիշեր բերել ենք խողը իր նիստը արել ու դափի դռանը մի կրակ վառել, որ բոցն աստծու ոտներն էրում է: Մի լուանյակ գիշեր է: Ես պիտու եմ ածում, էս Ավագն էլ մի բայաթի է վեր քաշել, որ սար ու ձոր գլգլում են:

Մին էլ Ավագը թե՛ «Ա՛յ տղա, էն ս՛վ է, հրե մի մարդ է գալի վերի կոնիցը»:

Մտիկ առամ տեսնեմ, գրուստ որ՝ մի մարդ է գալի վերեիցը: Ամա ես էլ լսել եմ, որ արջը գողության գալիս՝ խաբելու համար առաջի երկու ոտը դռինն է դնում, երկու ստանի մարդի նման է գալի, ոնց որ մարդ ըլի:

Ասի՛ Ավագ, էս օքմին չի, արջ է:

Թե՛ բո՛հ, չէ չէ պողեր:

Ա՛յ տղա, ասի՛ արջ է:

Ես՝ հա, սա՛ չէ. ես՝ հա, սա՛ չէ: Իսկ նա էլ կամաց-կամաց կողքըհան մոտենում է, ու ձեռներին էլ հրացան չրկա: Մին էլ էն տեսանք՝ առաջի երկու ոտը վեր դրավ, դառավ շորստոնանի ու, ա՛ռ հա կըտաս՝ խողի կես տեղը: Խողը ճղճըղալով իրար խառնվեց, հավաքվեց արջի վրա:

— Ալաբա՛շ, բռնի հա՛ բռնի, հրես հա՛ հրես:

Ամեն մինս մի ածխակոթ վեր կալանք, վաղեցինք: Մի հաստլիկ մերուն ունեինք. ախանջ դնենք, որ սրա ճղղոցը ներքի փոսերիցն է գալի: Վաղ տվինք փոսերի վրա: Ածխակոթը քաշել ենք, հիմի էս անիրավին վեր ենք հատում, տալիս ենք, ինչ անում ենք, չենք անում, մերունը բաց չի թողնում. առաջներս խտրտած ձորն է ընկնում: Վերջը՝ շատ տեղը նեղացրինք, չէ՛, թող արավ, փախավ:

Առաւմտը ասի՝ Ավագ. դու խողի կշտին կաց, ես գնամ տանիցը մի հրացան բերեմ:

Բե՛ն՝ ղե՛, լավ:

Բ.

Ավագը խողի կշտին կացաւ, ես գնացի. տանը մի հին հրացան ունեինք, վեր կալա եկա: Եկա, շիտակ գնացի ներքի մոշուտնին, որտեղ գիտեմ արջի տեղն է: Ման էկա. որ գտա ոչ, մի տեղ մի լավ մոշուտ պատահեց, կանգնեցի, ասի՝ մի քիչ մոշ ուտեմ: Միամիտ մոշ ուտելիս՝ հենց մոշենու տակիցը մինը ֆըրթացրեց ու հրացանս բռնեց:

Դու մի ասիլ, գնացել եմ հենց անտեր արջի վրա եմ կանգնել:

Որ հրացանիս լուլիցը բռնեց, ես էլ կոթը պինդ բռնեցի: Հիմի նա օլորում է, ուզում է կտարի, ես օլորում եմ, որ հենց անեմ ծերը վրեն ընկնի, հուպ տամ, ծուխը փորն անեմ: Բայց անտերը գլխի է ընկել, թողնում չի:

Սա ձգեցի, նա ձգեց. տեսա, որ բան չի դառնում, ձեռս դցեցի ասի հանկարծ խլեմ: Ձեռս դցեցի թե չէ, թանթլիկը բերաւ ուսովս պատ տվաւ: Որ թանթլիկն ուսովս պատ տվաւ, հրացանը բաց թողեց: Էնքան արի՛ հրացանի ծերը փորին դեմ առաւ, չախմախը ձեռս դցեցի, ասի՝ էս է, բանը պրծաւ: Վերի ոտը քաշեցի՝ չըրթկացրի, տրաքեց ոչ: Մտիկ տամ, տեսնեմ՝ քարը վեր է ընկել, կորեւ: Էստեղ մեջքս կտտրեց: Հրացանը բաց թողի, ասի՛ խտրտիցն աղատվեմ, եղաւ ոչ: Բռնեցինք իրար:

Գ.

Դեա քաշեցինք, դեն քաշեցինք: Տեսնեմ՝ անտերն էս է, ինձ ուտում է: Ձեն տվի՝ «Ա՛լաբաշ հե՛յ... Ա՛լաբաշ հե՛յ...»

Մին էլ տեսա շունը կլանչելով գալիս է: Եկաւ, հասաւ: «Ա՛լաբաշ, օգնի, ասի, ինձ կերաւ...» Հա՛յ քեզ մատաղ, շո՛ւն. որ հասաւ մեջքին տվաւ էլի, ռնց որ մի գնդակ ըլի: Ամա ի՛նչ, էն շունը թե նրա մեջքին տված, թե էն լեռ քարափին:

Ռնց որ երկու փահլեան պինդ իրար բռնեն, բռնել ենք ու աչք աչքի ենք դցել: Մին էլ էն տեսա՝ կում արաւ ու մարդի պես երեսիս մի մեծ թքեց — թո՛ւ Որ թուքն աչքերս բռնեց, գլուխս դռիս վրա կռացրի, ետնուց էլ թանթլիկով մի թունդ ապտակ հասցրեց, ու ինձ կորցրի:

Տեսա՛ էլ աղատվելու դուռը չը կա, ասի՛ ես առաջուց երեսիս

վրա վեր բնկնեմ, որ երեսս փշացնի ոչ: Բերանսիվեր տակին վեր բնկա: Որ տակին վեր բնկա, շունն ավելի կատաղեց: Արջն բնկել է ինձ վրա, շունը ետևից իրեն ուտում է, սրտեղից բռնում է՝ օգուտ չի անում: Դու մի ասիլ վարպետ շուն է, գիտի արջը որտեղից կը խեղճանա: Մեջքին վեր էլավ, ականջներիցը բռնեց: Որ ականջներիցը բռնեց, արջը ինձ թողեց: Անտերը գաղաղեց, շանը թափ տվեց մեջքից, վեր դեցեց ու բռնեց, հուպ տվավ թե շանչեց, էլ գիտեմ ոչ՝ ինչ արավ, որ բաց թողեց, շունը կլանչելով ձորն բնկավ, փախավ, կորավ:

Կ

Շունն էլ գնաց. մնացինք ես ու ինքը: Հիմի տակին երեսս բռնած միտք եմ անում: Իմացել եմ, որ արջը ականջ է դնում, տեսնի շունչ կա, թե չէ: Թե խմանում է որ շունչ է քաշում տակի օքմինը, ջարդում է, մինչև շունչը կտրի, թե հո չէ՝ քոթքաթաղ է անում, թողնում զնում, որ հոտի, հետո դա հանի ոտի: Էս միտք անելիս մին էլ էն տեսա՝ գլուխը բերավ գլխիս վրա դրավ, շունչը իրեն քաշեց. ականջ է դրել: Ես էլ շունչս փորս դեցի, ոնց որ թե մեռած եմ: Գլուխը վեր քաշեց, մի քիչ կացավ՝ մին էլ ականջ դրավ: Էլ ետ շունչս պահեցի: Սա որ տեսավ՝ ես էս է մեռած եմ, ինձ թող արավ մրրթմրրթալով գնաց: Աչքս ծերպ արի, ասի՝ մախկանեմ, տեսնեմ ուր է դնում: Ասում եմ՝ հենց լինի մի քիչ տեղ հեռանա, վեր կենամ փախչեմ:

Դնաց՝ մոտիկ ցախ ու մախ կար, փետ կար, հավաքեց բերավ վրես ածավ: Մեջքիս վրա դրավ, շինքիս վրա դրավ, էլ ետ գնաց: Դնաց, մի թեթև ցրցչորի կար, էն էլ բերավ տաներիս վրա դրավ, մին էլ ետ գնաց:

Տեսնեմ՝ մի ահագին քոթուկ կա, շարշարվում է պոկի, որ բերի էն էլ վրես դի: Միտք արի որ՝ թե էս քոթուկը բերի վրես դի, տակին շունչս կը կտրի: Ասի, քանի ուշքը քոթուկումն է, վեր կենամ կորչեմ: Փորսող տալով փետերի տակիցը դուրս եկա, փախա մտա մոտիկ մամխուռը, տապ արի:

Հիմի տապ արած տեղիցը մտիկ եմ անում: Չարշարվեց, քոթուկը պոկեց ու, ոնց որ մարդը խտրտի, խտրտեց, բերավ թե վրես դի: Եկավ տեսավ փետերի տակին մարդ չրկա: Քոթուկը խտրտին զարմացած կանգնեց, փետերի տակին մտիկ արավ, շորս կուտը մտիկ արավ, հանկարծ քոթուկը վեր դեցեց ու՝ թո՛ւ հա թո՛ւ, թո՛ւ հա թո՛ւ, մարդի նման թքտում է. ասի երևի ափսոսում է, էլի՛:

Թո՛ւ հա թո՛ւ անելով, ճրճուացնելով բնկավ ներքի ձորը: Ես էլ վեր կացա, դուրս պրծա դեպի Ավագը: Գալիս եմ, ոնց եմ գալիս,

տնց որ հետ ածած լինեմ: Նոյն համ մտիկ անում, ասում եմ տեսնեմ, հո արջը գալիս չի: Հասա մեր խողի նիստը: Էս Ավագը թե՛ ա՛յ տղա, էդ ի՞նչ խաբար է, էդ ի՞նչ ես եղնի: Ասի՛՛ էլ խաբարը ո՞րն է, քո տունը քանդվի, կսենց բան եկավ գլուխս: Թե՛ բա հրացանըդ ո՞ւր է:

Նոր տեսնեմ, որ հրացանս մտիցս ընկել է, թողել եմ տեղը:

Ե

Եկանք մի քանի հոգի հավաքվեցինք, գնացինք հրացանս բերինք: Հրացանիս քարը շինեցի, պնդացրի, ասի՛՛ Ավա՛գ, էլի պետք է գնամ: Թե՛ ա՛յ տղա, ձեռը վեր կալ, կը բռնի կը գզի: Ասի՛՛ հիմի սովորեցի, էնպես չեմ անի որ բռնի:

Թե՛ դու գիտես:

Հրացանս վեր կալա, քարը պնդացրի ու գնացի: Տանձի էլ կաթոցի ժամանակն է: Գնացի մինչև ճաշ ման եկա, ոտնահան եղա, գտա ոչ: Միտք արի՛՛ ախպեր, սա ուր կըլինի քաշված, ախր սա պետք է որ էս խողի կողմերից հեռանա ոչ: Վեր կացա, ասի՛՛ ներքեմ մոշոտների վրա:

Մի քիչ գնացի, մին էլ տեսնեմ, ըհը՛, արջի հետքը առաջիս: Հետքն ընկա գնացի. գնամ՝ տեսնեմ հրես մի բարդի կրծել է կըրծել ու թողել: Գլխի ընկա, որ սրանում մեղր կա: Վերև մտիկ տամ, ճանճը արկանոցից բանում է: Ասի՛՛ հիմի թե իրեն գտնեմ էլ ոչ, էս հո որս է ու որս: Մի քիչ էլ գնացի, տեսնեմ առաջիս մի մորմոնջաբուն է քանդել, բայց հողը դեռ թաց է: Տեսա որ մոտեցել եմ: Էստեղ մի անտեր ահ ընկավ սիրտս: Հրացանի քարին մտիկ տվի ու առաջ գնացի: Հենց ոտս փոխեցի, մի թըմփթըմփոց եկավ: Կանգնեցի... Բացատի գլխին մի լավ մեղրատանձի կա. տեսնեմ՝ հրես տակին տանձ է ուտում: Էս կռանը մի տանձ է կաթում, դեսն է վազում մըրթմըրթալով ծամում է ու ականջ դնում, էն կռանը մի տանձ է կաթում, դենն է վազում: Մին էլ որ կանգնեց տանձի կաթոցին ականջ դնելու, ծառի տակը մտա, հրացանն երեսս կալա: Տեսնեմ հրացանի ծերը տըմբտըմբում է: Չէ՛, սիրտս պնդացրի, մին էլ նշան դրի, հուպ տվի... Հրացանը որ տրաքեց, սա մի գոռաց, պըտիտ եկավ, ու առ հա՛ կը տաս, ընկավ ներքի ձորը: Հրացանս մին էլ լցրի, մոտիկ թմբի գլուխը բարձրացա, տեսնեմ սա ջրին է վազում. ասի՛՛ բաս սրա բանը խարաբ է. վիրավորը որ ջրին գնաց, ջուր խմեց — պրծավ, էլ ապրիլ չի:

Մին ասի՛՛ ետեիցը գնամ, մին էլ ասի՛՛ անեծք չար սատանին, վիրավոր արջը դեռ է, կը բռնի, կը փչացնի: Էն է, ինչ նա դենը գնաց, ես էլ ետ եկա, էլ գիտեմ ոչ ինչ եղավ:

Միայն էն օրերում ձորի վրա շատ ուրուր պըտիտ եկավ...

ԳԱՐՈՒ ԲԻՋՈՒ ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ես ու Գաբո բիձեն անցնում էինք Լուու ձորով:

— Հե՛յ, տիրացու,— ձայն տվալ նա:

— Համմե՛:

— Հրամանքդ շատ: Ես տեսնում եմ, որ էս մեր նոր ուսում առածները շատ աշխարհքից դուրս մարդիկ են, դու սրան ի՞նչ կասես:

— Ինչո՞ւ, Գաբո բիձա:

— Նրա համար, որ հենց դիտեն՝ ամեն բան իրենք են հասկանում, իրենցից առաջ էլ ոչ մարդիկ են եղել, ոչ բան են հասկացել: Մին էլ կըտեսնես բռնեցին ու զլխիդ դելի ավետարան կարդացին—հա՛ էս ճանճ պահի՛ք, էս արեւշտմի ճիճու պահի՛ր. էսպես մածուէն շինի՛ր, էսպես ցանի՛ր, էսպես հնձի՛ր... Տո՛, հեր օրհնած, մի առաջ հարցրո՛ւ, տես՝ էդ բաները դրանք էլ միտք են արել թե չէ, նրանից ետը՝ թեկուղ ուշունց տուր:

— Ետո մի՛տք եք արել որ, Գաբո բիձա:

— Ախպեր, ա՛յ, ես հիմի օրինակի համար՝ մինն ասեմ, դու տես՝ մենք էլ հացակեր մարդիկ ենք, բան ենք հասկանում թե՛ չէ: Մի աշուճք մեր Դավոն գնաց քաղաքը խող ծախելու: Մի ճանանչ մարդ արեւշտմի ճիճվի սերմ էր տվել թե՛ տարեք ձեր տեղը առաջ բերեք: Ճամփա պահեցինք մինչև դարունքը բաց էլալ: Գարունքը որ բաց էլալ, ոնց որ խրատ էր տվել՝ էս ճիճվի սերմը բերինք մեր խիզանի ծոցում դրինք, որ տաքանան, դուրս գան: Դուրս էկան ասեղի ծերի չափ մանր սև զագեր: Տիրացո՛ւ:

— Համմե՛:

— Էդ ձեր ուսումնականները թե դիտեն—արեւշտմի ճիճուէն ի՞նչ կուտի:

— Թթան տերև:

— Ապրե՛ս, դրուստ ա: Գնացի ձորիցը մի շալակ թթան տերեւ բերի, կապեցի մենժ տան ամբարի ոտիցն ու ճիճուն վրեն ածի: Ինչքան մարդ էկալ նայելու, ոչ թքի տուն չը թողինք՝ որ աչքով չը տան, ասինք՝ թող մի տեսնենք ինչ ա դուրս գալի: Ա՛յ տղա, էդ

անտեր ճիճուները մի քանի օր կացան ու կոտորվեցին: Հիմի թե
ասենք նրանից էր, որ գոմշի ձաղը շատ էր մոտ կապած, ոտ-
նատակ էր տալիս, թե նրանից էր, որ հավերը տուն էին թա-
փում՝ կացահարում. դե ո՞նց անենք: Հո չէինք կարող հավերը
կոտորել կամ ձաղն սպանել: Թե ասենք անձրևիցն էր, որ երդի-
կովը ներս էր թափվում, մին էլ մարդ միտք ա անում, թե բա-
քաղաքումն անձրև չի գալի... Մի խոսքով՝ բան գլուխ չեկավ:
Տեսանք, որ մեր երկրումը արբեշտմի ճիճուն անում չի, բան չի
գառնում: Դե՛, դարմանալու ի՞նչ կա որ. էնպես երկիր կա՝ հավք
չի ապրում, էնպես երկիր կա՝ ցորեն չի դուրս գալի. ամեն աշ-
խարհը մի տեսակ բնություն ունի. բայց էս մեր նոր ուսում
առածները էսքանն էլ չեն հասկանում:

ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ԾԵՐՈՒՆԻՆ

— Այդ դու ես, ասաց նա և գլուխս թեթև շոյելով շարունակեց իր ճամբան առանց կանգնելու:

— Դու ո՞րտեղից գիտես ինձ, ծերունի:

— Քո ծնված օրից:

— Ուրեմն դու ճանաչո՞ւմ ես ինձ:

— Նս քո հորն էլ էի ճանաչում փոքրուց:

— Վա՞հ, մի՞թե...

— Նս քո պապին էլ եմ տեսել. ա՛խ, ինչ շարաճըճի էր երեխա ժամանակ:

— Դու իմ պապին տեսել ես երեխա ժամանա՞կ:

— Է՛հ, բայց քո պապի պապը ավելի կայտառ երեխա էր:

— Դու իմ պապի պապին էլ ես տեսե՞լ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛. զարմանում ես դու. դեռ նրանց պապերի պապերին էլ...

— Դե ո՞ր այդպես է, պատմի՛ր, խնդրում եմ, պատմիր ծերունի. ի՞նչ տեսակ մարդիկ էին նրանք, ի՞նչ գիտես նրանցից:

— Ինչ տեսակ մարդի՞կ...

Նրանք էլ քեզ նման մարդիկ էին: Այդպես՝ քեզ նման երազներ էին երազում, մեծ մեծ հույսեր էին փայլալուծում... Գալիս էին ոգևորված իրանց հույսերով ու ցնորքներով և մեկ մեկ կորցնում ճանապարհին: Ոմանք շուտ էին վհատում ու բեկվում, ոմանք ավելի հանդուգն ու համառ դալիս էին, մինչև մի տեղ ընկնում էին ու ժառաղառ ու... Օ՛, շատ եմ ծիծաղել նրանց վրա:

— Վա՛յ, խեղճ պապեր:

— Բայց ես ականատես եմ եղել և նրանց սիրալին տարփանքներին, ես տեսել եմ նրանց կայտառ դավալենների խաղերն ու լսել եմ նրանց առաջին թոթովանքները, մասնակցել եմ նրանց զվարթ խրախճաններին, ձայնակցել եմ նրանց հաղթանակի աղաղակներին, ես պսակել եմ նրանց առաքինություններն ու մեծագործությունները...

— Ո՞վ բարի ծերունի:

— Հա՛, նրանք ինձ հետ էին: Մի քիչ տեղ եկան. մեկը մի սնդամ մատալ գերեզման, մյուսը նրանից մի փոքր հեռու իրան ալիոր գլխիւր գրեց, որը գետ մատաղ, որը ծերունի, որը սրահար, որը ցավագար... Քո բոլոր պատերն ինձ հետ են անցել ու ամեն մեկը մի տեղ մնացել:

— Ո՛ւհ, ինչքան մեծ ես դու:

— Մե՛ծ, աչքդ ինչ տեսնի՝ նրա սկիզբն եմ ես, միտքդ ուր հասնի՝ նրանից առաջ եմ ես, ո՛ր քարը վերցնես՝ տակին եմ եղել, ինչ մեռել գտնես՝ այն ես եմ թաղել:

— Եվ գետ ալդպես արագ ես գնում. ես չեմ կարողանում քեզ հասնել:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛. հողնեցի՛ր... տեսնում եմ, արդէն քեզ էլ եմ թողնում: Օ՛, դու վաղ ես ծերացել... Ե՛կ, ե՛կ...

— Սպասի՛, ծերունի, իմ ուժը, իմ եռանդը դու տարար, ես հոգնեցի, էլ չեմ կարողանում գալ:

— Ե՛կ, ե՛կ...

ԹՅՈՒՐԻՄԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄՈՒԹԻ ՄԵՁ

Շուրաւերցի իմ մի բարեկամը մի անգամ ինձ հետեյալ պատմությունն արաւ.

— Բեհբութովի կուլի տարին Ղարս տանող ռազմական ճանապարհը մեր գյուղովն էր անցկենում: Զորանոց չկար, և մեր գյուղում գիշերող զորքը բաժանում էին գյուղի վրա, ամեն մի տան մէկում մի քանի զինվոր էին տալի պահելու:

Երեխա էի: Մի իրիկուն մեծ ախպերս հանդից եկաւ, կրկենի արաւ (բաղարջ) գցեց կրակը: Կրակի շորս կողմը կտրած նստել ենք, սպասում ենք կրկենուն, մին էլ տեսանք քյոլովեն մի զինվոր բերեց, թե գիշերը պետք է պահեք: Ինչ ասել կուղի, շատ սիրով ընդունեցինք, շոր գցեցինք տակը, կրակի մի կողմն էլ նա նստեց: Դե լեզու չգիտենք, բան չգիտենք: Հիմի հերս չիբուխ է քաշում, մերոնք էլ զրուց են անում, թե ինչպես ուռն եկաւ մեր երկիրը խաղաղություն գցեց, ու օրհնում են ոռաին, ոռա սալդաթին...

Հենց էս ժամանակը սալդաթը տեղիցը վեր կացաւ, էն կողմից կասկարենքը վեր կալաւ բերեց, տր գցի կրակին, թաղած կրկենու վրա:

Ախպերս վրա թռաւ կասկարենքը էն կողմը հրեց, աղաղակելով.

— Բրա'տ, կրկենի, կրկենի...

Զինվորն, իհարկե, բան չհասկացաւ, նեղացաւ, մի քանի խոսք փնթփնթաց. էն էլ մենք չհասկացանք, ու կրկին կասկարենքը բերեց դեպի կրակը: Ախպերս դարձյալ հրեց դենը: Նա քանի բերեց կրակին, սա հրեց դենը, և սրանց մեջ սկսվեց մի լուռ կռիւ: Հասաւ էնտեղ, որ բռնեցին ու սկսեցին իրար քաշքշել: Բայց էդ

Ֆիջոցին կարող էր կրկենին աչքովել, ու մենք հանեցինք մոխրի
տակից: Զինվորն էս որ տեսաւ, «ա...» բացականչեց ու հանգըս-
տացաւ, ախպորս օձիքը թողեց, իր տեղը նստեց, նորից կրակն
խրար արինք, նա էլ իր «կատյոլը» դրեց վրեն, մենք էլ, ինչով
կարող էինք պատուեցինք: Թյուրիմացությունը դուրս եկաւ մոխրի
տակից. կռիւլը վերջացաւ սիրով, ու սիրով էլ առաւիտը բաժան-
վեցինք, օրհնանքով ճանապարհ դրինք դեպի կռիւի դաշտը:

ԵՐԿԱԹՈՒՂՈՒ ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1898 թվին նոր էր բացվել Թիֆլիսից Կարս գնացող երկաթուղին։ Լոռու գյուղերից մեկում մի իրիկնադեմ Ուհանես բիձու դռան գերանների վրա նստոտած զրույց էինք անում։ Ուհանես բիձեն մեզ պատմում էր, թե ինչպես սկսվեց երկաթուղու շինութունը։

«Մի տարի ես ու մեր Սիմոնը ներքի ճալումը ճիպոտ էինք կտրում»։ Էսպես էր պատմում նա։

«Մին էլ տեսանք մի քանի սիպտակ շլապկավոր մարդիկ ներքևից դուրս եկան ու ջուրնիվեր, ջուրնիվեր գնացին։

— Ասի՛՝ հե՛՛ Սիմոն։

— Թե՛՛ ի՞նչ ա։

— Ասի՛՝ էստեղ մի բան կա։

— Թե՛՛ ի՞նչ պրտի ըլիլ, ճամփորդ մարդիկ են, կարելի ա ճամփեն կորցրել են, իրենց համար դնում են։

— Ասի՛՝ չէ, էստեղ մի բան կա, ետնա կիմանաս։

Եկանք տեսանք Տերսանց ջաղացի կտերը մի սիպտակ փետ ա տրնկած։

— Ասի՛՝ հե՛՛ Սիմոն։

— Թե՛՛ ի՞նչ ա։

— Ասի՛՝ հիմի տեսնում ե՛ս։

— Թե՛՛ էս ի՞նչ ա որ։

— Ասի՛՝ հալա դեռ կաց, ետնա կիմանաս...

Սրանից մի քանի ժամանակ անցկացավ—մին էլ տեսնենք կաղեթ եկավ, թե՛՛ բա՛՛ երկաթուղու ճամփեն զեսն են տանում...

— Ասի՛՝ հե՛՛ Սիմոն։

— Թե՛՛ ի՞նչ ա։

— Ասի՛՝ հիմի տեսա՞ր՝ խոսքս որտեղ դուրս եկավ...

— Ա՛յ լեզուդ պապանձվեր հա՛՛, — ձայն տվեց էն կողմից որսկան Օսեփը։

— Ա՛յ տղա, ընչի՞՛ ես էդպես ասում, ի՞նչ մի վնաս բան ա երկաթուղին, — մեջ մտան մի քանի գյուղացի։

— Վնաս չի, բա ինչ ա, եկա՛վ ձորերումը ծղրտաց, էլ պախ-
րա չըմնաց, կխտար չըմնաց, ձենիցը խրտնեցին, փախան կո-
րան:

— Պախրեն ու կխտարը չէ որ, հա՛վատա ես էլ կորչեմ,—
խոսքն առաւ մի հովիւ, որ դագանակին հենւած կանգնած էր:—
Գնում եմ քարի գլխին կանգնում եմ, ձորերին մտիկ եմ անում,
որ էն քարաւիները քանդելիս տեսնում եմ, սրտիս ծերը մղկտում
ա, ոնց որ թն մարդի երեխեն թշնամու ձեռին քրքրելիս ըլեն ու
մարդ կարենա ոչ թե օգնի...

— Զէ, շատ բան կըփշանա,— սրա հետ էլ հառաչեցին մի
քանիսը:

Ու սկսվեց վեճը երկաթուղու վրա, թե երկաթուղին օգտաւ էր
բերելու, թե վնաս:

էդ վեճի ժամանակ երկաթուղու գծի վրա աշխատող օտարա-
կաններից մինը ձորիցը դուրս եկա՛վ ու մոտեցա՛վ մեզ:

— Բարի իրիկուն ձեզ:

— Աստծու բարին, ուստա:

— Ինձ մի շափ ալյուր է հարկա՛վոր, ձեզանից ո՞վ ալյուր
կըծախի,— դիմեց օտարականը ամենքիս:

— Ո՞րտեղացի ես, ուստա,— հարցրեց Ուհանես բիձեն:

— Օսմանլիի հողիցն եմ:

— Ուհանես բիձա, հալա մի հարցրու տես ո՞ր քաղաքիցն
ա,— խնդրեց մի գյուղացի:

— Քու քաղաքի անունն ի՞նչ ա, բարեկամ,— կրկին հարցրեց
Ուհանես բիձեն:

— Սըվազ:

— Սըվա՞զ,— երկարացնելով ու խորհրդա՛վոր կերպով կրկնեց
Ուհանես բիձեն:

— Ի՞նչ ասա՛վ, Ուհանես բիձա:

— Սըվազ...

— Պա՛հ, քու տունը չըքանդվի...— ծափ տվին ու ծիծաղեցին
մի քանի գյուղացի:

— Էնտեղից էստեղ քա՞նի ամսի՛լա ճանապարհ է,— շարունա-
կում էր հարց ու փորձը Ուհանես բիձեն:

— Երեք ամսվա:

— Պա հո՞...— միաբերան դարմացան ամենքը:

— Համեցեք, դարիբ ախպեր, նստի՛ր, հաց բերեն, հաց անուղ-
արա:

— Զէ, շնորհակալ եմ, վռազ եմ. ձեզանից ո՞վ ալյուր կըծա-
խի, մի շափ ալյուր տա՛ գնամ:

— Ախշի, մի չափ ալյուր դուրս բերեք,— դռնից ձեն տվեց
Ուհանես Բիձեն.— գլուխ-գլուխ լցրեք:

Հարսներից մինը մի չափ ալյուր դուրս բերեց, ուղեց դատար-
կի մեջը, բայց նա թող չարավ:

— Ի՞նչ արժե...

— Աժա, դեռ աժա տոսարակիդ մեջը:

— Չէ, առաջ մի զինն խմանանք:

— Դեռ աժա, հետո կիմանաս. թե որ թանգ ըլի, դարտակելը
հեշտ ա:

Ուստեն իր տոսարակը բաց արաղ, հարսն ալյուրը մեջը դա-
տարկեց ու դնաց:

— Դե հիմի ի՞նչ տամ,—հարցրեց ուստեն ծոցից քսակը հա-
նելով:

— Ոչինչ, ուստա, ոչինչ չի հարկավոր, քեզ փեշքեշ, մեր աշ-
խարհումը զարիբից հացի փող չեն առնիլ, էդ տեսակ ադաթ
չըլիա...—աստի՛ղ Ուհանես Բիձեն ու շարունակեց իր շիբուխը ծխել:

Ուստեն մի քիչ շփոթվեց, չեմ ու չում արավ ու դնաց:

Ուստի դնալուց հետո մի կարճատև լուռություն տիրեց, աստ
թե խոսեց մի ղյուշացի:

— Էն օրը մինն էկել ա թե՛ մաժոն եմ ուղում: Հարսները մա-
ժոն դրին առաջին. կերավ պրծավ, հիմի վեր ա կացել, թե ինչ
արժե...

— Ասում եմ՝ ի՞նչը...

Թե՛ մաժոնը...

— Ասի՛ ա՛յ մարդ, գլխիցս քաշվի, էդպես բաներ մի խոսիլ,
թե չէ ոչխարի էլած կաթն էլ կըցամաքի...

— Ա՛յ տղա, բա ի՞նչպես անենք... էն լա՛վ ա, որ ով դա
մութտա ուտի ու տանի՞... էս վրա քանիսն են դալի, դիտե՛ս թե
չէ... էն օրը մինն էլ ես եմ մի խան ալյուր շափել տվել... էդ
ո՛ւր կերթա,—մեջ ընկավ Ուհանես Բիձու փոքր ախպերը:

— Որ դա՛ մին էլ տուր... գլուխը վեր քաշելով հանդարտ խո-
սեց Ուհանես Բիձեն:

— Օջախըդ շեն կենա,—վրդացին մի քանի ծերեր:

— Աչքս լուս էլի՛. Սըվաղից սկսած ով դա՛ շափի տուր. կա-
սես ես նրանց համար եմ աշխատել... Ով դալիս ա՛ բարով, հա-
ղար բարի. բան ա ուղում՝ փողը բերի՛ տանի...

Ու սկսեցին վիճել: Ուհանես Բիձեն էլ տաքացավ, աղմուկը
ճեծացավ:

— Ո՛ւ-ո՛ւ-ո՛ւ... Ձորերում սուլում էր երկաթուղին:

Նոր էր մտել նա մեր ձորերը:

Ա. Հ Մ Ա Դ Ը

Ա.

Նա իմ մանկության դարունները անց եմ կացրել մեր սարեփում:

Շատ էի սիրում իմ տատոնց տունը ու միշտ այնտեղ էի լինում: Իմ քեռիներից ամենից փոքրը, Ահմադը—հովիվ էր:

Նա ինձ տանում էր, ման էր ածում գառների մեջ, հետք հանդից հաղարձի կարմիր ճյուղեր էր բերում ինձ համար, իսկ իրիկունները հանում էր սրինդը ու ածում:

Ու աստղալի, լուսնյակ զիշերները, ահագին խարույկի շուրջը բոլորած, ծափ էին տալի, խնդում էին իմ պապն ու տատը, իմ քեռիները, իսկ ես թիթեռի նման թրթռում, պար էի դալի նրանց շրջանի մեջ:

Ահմադը թուրքի անուն է, դրա համար էլ երբ մենք խողի միս էինք ուտում, միշտ տանեցիք հանաք էին անում, ծաղրում, ծիծաղում էին Ահմադի վրա, թե՛ Ահմադը հայացավ, Ահմադը հայացավ...

Իհարկե, անունը լսողը կասեր թուրք է. բայց հենց ներս մտներ, տեսներ թե Ահմադը ինչպես է ժաժ դալի տանը, հերիք էր, իսկույն կիմանար, որ նա տան սիրելի տղան է:

Ում կամենում էր, տուն էր բերում, պատվում, ճամփուռ դնում: Աղքատը ողորմություն ուզեր թե հարևանը հացփոխ, իր ձեռքով տաշտից վերցնում էր, տալի: Տան աղջիկներին ու փոքրերին հրամայում էր, ծեծում էր, սիրում էր, ինչպես և մյուս քեռիներս: Անասունների համար հողին տալիս էր: Մինը հիվանդանալիս գրեթե ինքն էլ հետն էր հիվանդանում, էնքան էր սիրում: Ինքն էլ էնպես սիրելի էր ամենքին: Ահմադը հիվանդանում էր թե չէ, մեր ուրախությունն էլ հետը կտրում էր: Ու ամբողջ օրը տատս ու պապս շորս կողմը պտըտվում էին, ինչ որ լավ բան էին գտնում, շուրջն էին հավաքում, խնդրում էին, թե էլ ուրիշ ինչ կուզի սիրտը:

Մի առաւելոտ էլ վեր կացա, տեսնեմ՝ բոլոր տանեցիք տխուր են:

Իմ տատը արտասուելով քթքթում էր, ման էր դալի անկյուններում ու ինքը շէր իմանում, թե ինչ էր անում: Հարսներն ու աղջըկերքը լուռ, տխուր ներս ու դուրս էին անում: Վրանի դռան կողքին նստած խոսում էր իմ պապը, իսկ մի քիչ հեռու դիսակոր: նստած էին քեռիներս:

— Աստված լինի քո օգնականը, բալա ջան,— խոսում էր պապըս:— Չոր քարին գնալիս՝ չոր քարն էլ կանաչի քեզ համար: Պա կաս օրդ խնդությունով անց կենա... Դե, վեր կաց, օրն անց է կենում, ճամփեդ երկար է: Վեր կաց, բալա ջան, աստված բարի ճամփա տա, ոտդ ոչ դիպչի քարի...

Ահմադը շուխի փեշով աչքերը սրբեց, վեր կացավ, եկավ մոտեցավ իմ պապին: Պապս գրկեց, համբուրեց Ահմադին, ու աչքերը լցվեցին արտասուքով:

— Քո աշխատանքը մեզ հալալ արա, Ահմադ ջան, մեր աղ ու հացն էլ քեզ հալալ լինի, քո մոր կաթնի պես: Մեզ մտիցդ դցես ոչ: Թե աջողություն ունենաս՝ իմացրու, որ մենք էլ ուրախանանք, թե պակասություն ունենաս՝ իմացրու, որ հարեհաս լինենք: Դե, գնա, քեզ մատաղ, աստված բարի ճամփա տա:

Ապա թե տատս գրկեց, համբուրեց Ահմադին, հետո մնացածները լաց լինելով ձեռն առան: Ապուշ կտրած փոքրերիս է Ահմադը համբուրեց և մի երկու կով, հորթ, գոմեշ, ձագ, մի կտրրկան ոչխար, մի բարձած էշ առաջն արած, մի երկու շուն էլ ետը գցած, ճանապարհ ցնկավ: Մյուս քեռիներս ուղեկցում էին Ահմադին:

— Աստված բարի ճամփա տա, Ահմադ ջան, դնաս բարով, բալա ջան,— ձեռքը ճակատին դրած ետեից ձայն էր տալիս պապս:

Գ

Ահմադը անցավ սարի մյուս կողմը, մյուս քեռիներս վերադարձան: «Բայց ինչու էին լաց լինում մեր տանը, քեռի Ահմադը ո՞ւր գնաց», մտածում էի ես:

— Ահմադը ո՞ւր գնաց, նանի— հարցրի իմ տատին:

- Իրենց տունը գնաց,—պատառախանեց տատս:
 - Իրենց տունը ո՞րն է...
 - Ուրիշ տեղ է:
 - Ահմադը ո՞վ էր որ...
 - Ահմադը թուրք էր, մեր ծառան էր: Է՛, քանի տարի մե՛ր տանն էր... Հիմի իր իրավունքն առավ ու գնա՛ց...
 - Բա էլ չի՞ գալու:
 - Չէ՛, բալա ջան, գնա՛ց...
-

ԳՐԱԶԸ

1

Այնտեղ սարերն իրար են հանդիպել, իրենց արանքում մի մեծ ձոր են ստեղծել, որ կոչվում է Մութը Ձոր։

Մութը Ձորը բաժանում է հայերին ու թուրքերին իրարից։ Նրա մի կողմը թուրք սարվորն է իջնում, իր բինեն զարկում, մյուս կողմը՝ հայը։

Բայց նրանց խղիթները գիշերվա մթնով էլ անցնում են այն խոր անդունդը, իրարից ոչխար են գողանում, ձի, կով կամ գոմեշ են քշում։ Նրանց հովիվները հանդերում են հասնում ու փետա-կոխվ են անում։

Մեկ էլ տեսար մի սարի ուսից տարածվեց մի ղիլ, առաձգական ձայն— «Հաւար հե՛յ...» Այդ դուժաւոր ձայնը ձգվելով՝ տարածվում է լեռներում ու հանկարծ երկու կողմն էլ բինեքում իրարով են անցնում։

2

Թուրք Ղափըչօղլին իր բինեն զարկել, ձվար էր արել Մութը Ձորի մի կողմը։ Այնտեղից խրոխտ ու սպառնալի նայում էր դիմացը վեր եկած հայերին։ Նրա մարդիկը այդ սարերի ամենահռչակաւոր գողերն էին։ Դատաստանից փախածները նրա մոտ էին ծածկվում, սարերով անցնող ավազակային խմբերը նրա հարկի տակ էին ապաստան գտնում։

3

Մի իրիկնադեմ վրանում թինկը տված նա զրույց էր անում իր սովորական հյուրերի հետ։ Նրանք հայտնի ավազակներ էին, որ անցնում էին լեռներով։

— Էս դիմացի հայերին լա՛վ է տղերքը տալնուովրա չեն անում,— իր զարմանքը հայտնեց հյուրերից մի քուրդ։

— Էդքան էլ խեղճ մի գիտենալ դրանց,—պատասխանեց տաճ
տերը:

— Դրա՞նց...

— Հա՛, դրանց: Դրանց մեջ Չատի անունով մի շոբան կա.
Իգիթ եմ ասում, որ մենակ էն մի տղի դեմը դուրս գա:

— Փա՛հա՛,—բացականչեց վրդոված ավազակը ու շրջխկա-
լով վրա նստեց:

— Ի՞նչ կըտաս գիշերս էնպես անեմ, որ առավոտն էլ ծովս
չըբարձրանա դիմացը:

— Կասկուտ ձին փեշքեշ:

— Ձեռքդ տուր:

Նրանք ձեռք ձեռքի խփեցին ու գրազ եկան:

4

Սարսափելի մութն են Մութը Չորի գիշերները:

Մի մթնագիշեր էր. անձրևն էլ անընդհատ տեղում էր միա-
լար: Քնած էր հայերի բինեն: Նրբեմն երբեմն հովիվները այս կամ
այն կողմից խուլ «հեյ-հե՛յ...» կանչելով, իմացնում էին, որ
հսկում են դեռ:

Գիշերվա մի ժամանակը մի թմփթմփոց անցավ վրանների
մոտից: Շները վեր կացան, վրա տվին, ոչխարը խրտնեց, ձիա-
ները փախան, տավարը ցրվեց: Հովիվները հավար կանչեցին,
հրացանները բացվեցին, և այս բոլոր սարսափներն ու ձայները
խառնվելով մութին, հեղեղին ու ամպի որոտմունքին, հորինեցին
մի դժոխային գիշեր:

— Շունը տարա՛ն, բինեն պահեցեք, հե՛յ...— գոռաց ափ-
դահա հովիվ Չատին:

— Շունը տարա՛ն...— Չայն տվին ամեն կողմից ու սև սար-
սափը կալավ բինին: Լեռներում ամեն մարդ լավ է հասկանում,
թե ինչ կընշանակի՝ «շունը տարան»:

Գողերը միշտ մի կամ երկու հոգով վազում ընկնում են բի-
նեն, ոչխար, ձի, տավար խըրտնացնում, խառնում են իրար: Շներն
ընկնում են նրանց ետևից: Նրանք էլ շներին հաջեցնելով տանում,
հեռացնում են բինից: Այնուհետև խառնված, անշուն բինին ետևից
վրա են տալիս նրանց ընկերները և շփոթի ու խավարի մեջ քշում
են անասունները:

Շուտով հետևեց երկրորդ հարձակումը, հարահրոցն ընկավ,
հարացանները բացվեցին, ամեն բան մթնումը խառնվեց իրար ու
իրար խառնված ընկավ դեպի ներքև:

Ակնադիր մթնում ոչինչ չէր երևում: Փայլակի լուսով վայր-
կենաբար բացվում էր ահուկի տեսարանը, բայց մարդու աչքերը
որոշ բան չէին կարող նկատել այն թոհ ու բոհի մեջ: Աչքերը չէին
կարող նկատել, բայց հրացանների ձայները ցույց էին տալիս: Թե
որ կողմից են դնում, և հովիվների աղաղակը, որ կանչում էին՝
«Տարա՛ն, տարա՛ն... Ալաբաշ հե՛յ...»

Այդ ձայներն էլ հետզհետե հեռացան, նվազեցին ու էլ ոչինչ
չէր լսվում:

Անձրևը միալար շրջվում էր և ամպը խուլ ճայթում ու սրո-
տում հեռու լեռներում:

5

Լուսադեմին տղերքը վերադարձան: Դեռ հեռվից լսվում էր
նրանց ուրախ ուրախ խոսուցն ու ծիծաղները թանձր մշուշի մեջ:
Ապրանքն ական ու անվնաս ետ բերին հանձնեցին սարվորին.
իրենք հավաքվեցին հովիվ Չատնի վրանը, որ հաց ուտեն:

Նրանք իրենց հետ բերել էին մի քրդի քոլոզ, վահանն ու թու-
լր:

Իսկույն տարածվեց, թե տղերքը մի քուրդ են սպանել ու
հետաքրքրված սարվորները եկան խոնվեցին վրանի ներսն ու
դռների արանքում:

Չատնի մայրը սոված հովիվների համար կրակի վրա կե-
րակուր էր շինում ու հետն վէլ իրեն իրեն դռնդռնում:

Ա. տղա, նա էլ մեր կունենա՛...

Ա. տղա, հիմի նրա մերը ճամփա կըսլահի՛...

Ա. տղա, կասի, տղես ետ շեկավ...

Ա. տղա, ճամփա կըսլահի՛ ետ շի դնա՛լ...»

Գլուխներն օրորելով նրան ձայնակցում էին մի քանի ուրիշ
կանայք: Այնինչ՝ հովիվները սարվորին պատմում էին, թե բանն
ինչպես եղավ:

— Չորս կողմից հավաքեցինք, տարանք արինք մի ձոր: Էստեղ
սրանց տեղը որ նեղացրինք, սրանք ապրանքը թող արին ու ամեն-
քը մի կուան վրա փախան: Մընին քշեցի, տարա քարափին դեմ
արի: Որ քարափին դեմ էլավ, մին էլ տեսա ետ դաճավ, թուրը
հանեց, վրա քշեց թե՛ դուռսդ աղատի, միջիցդ կես եմ անում: Ոնց
թե միջիցդ կես եմ անում— դագանակը պտըտեցի, ուսախառը
վեր բերի, ա՛ն հա կըտաս...

— Ա՛յ տո՛ւր,—բացականչեցին սարվորները:

— Շըրխկալով փովեց,—վերջացրեց Չատին իր պատմու-
թյունը:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛,— քահ քահ խնդացին սարվորները:

Այս դեպքից մի քանի շաբաթ անց էր կացել: Մի օր շները հաջեցին. դուրս եկան, տեսան մի պառավ քուրդ ձայն էր տալի բինի ներքևից:

— Ի՞նչ ես ուզում, ա՛ քիրվա:

— Չորան Չատնի վրանն եմ ուզում,—ասավ քուրդը:

Բերին շոբան Չատնի վրանը: Չատին հաց դրեց հյուրի առաջ: Դասից դենից խոսեցին, մինչև հացը կերավ, պրծավ: Երբ ուր հացը կերավ, պրծավ, Չատին հարցրեց.

— Խեբ ըլի, ընչի՞ համար է եկել քիրվան:

— Էստեղ մի քանի շաբաթ առաջ մի քուրդ են սպանել,—խոսեց հյուրը:

— Սպանել են,—պատասխանեց հովիվը:

— Ասում են՝ դու ես սպանել:

— Դրուստ է:

— Ես նրա հայրն եմ,—ասավ ծերունին:—Նկել եմ, որ նրա արինը քեզ հալալ անեմ: Դու նրան ճամփին չես սպանել, իր ոչխարումը չես սպանել, իր տանը չես սպանել... Քանի անգամ ասի՝ ա՛յ որդի, ձեռը վեր կալ էդ հարամ ճամփից, հեռու կաց էդ ընկերներից. ուրիշները քեզ համար չեն աշխատել... ինձ չըլսեց: Երեի էդպես մահը մոտեցել էր,—ասավ քուրդը ու գլուխը քաշ արավ, լռեց:

— Հավատիդ հաստատ կենաս, որ արդարն ես խոսում,—չորս կողմից ձայն տվին սարվորներն ու իրենք էլ լռեցին:

— Արինը քեզ հալալ,—բացականչեց ծերունին,—միայն մայրը... դիտես էլի, մայր է... չի հանգստանում... Շորերն ինձ տվեք, տանեմ, շորերի վրա լաց ըլի, իր սիրտը հովացնի, իր կարոտն առնի:

Չատին բերեց, ծերունուն հանձնեց արյունոտ քոլոզը, վահանն ու թուրը, մի ոչխար էլ առաջն արավ ու շներն անցկացրեց, տարավ ճամփու գցեց:

— Դե մնաս բարով, դավակս,—հրաժեշտ տվավ ծերունի քուրդը:

— Գնաս բարով, քիրվա:

ԾԱՅՐԸ

Մի գարնան իրիկուն դռանը նստած զրույց էինք անում, երբ այս դեպքը պատահեց: Էս դեպքից հետո ես շեմ մոռանում էն գարնան իրիկունը:

Ծիծեռնակը բուն էր շինել մեր սրահի օճորքում: Ամեն տարի աշնանը գնում էր, գարնանը ետ դալի, ու նրա բունը միշտ կպած էր մեր սրահի օճորքին:

Եվ գարունն էր բացվում, և՛ մեր սրահին էին բացվում, հենց որ նա իր զվարթ ճիշտիվ հայտնվում էր մեր դյուզում ու մեյքատուրի տակ:

Եվ ի՞նչ քաղցր էր, երբ առավոտները նա ծլվլում էր մեր ևրդիկին, կամ երբ իրիկնապահերին իր ընկերների հետ շարվում էին մի երկար ձողի վրա ու «կարդում իրիկնաժամը»:

Եվ ահա նորից գարնան հետ վերադարձել էր իր բունը: Ձու էր ածել, ճուտ էր հանել, ու ամբողջ օրը ուրախ ճչալով թռչում, կերակուր էր բերում իր ճուտերին:

Էն իրիկունն էլ, որ ասում եմ, եկավ, կտցումը կերակուր բերավ ճուտերի համար: Ծուտերը ճվճվալով բնից դուրս հանեցին դեպին կտուցները:

Էդ ժամանակ, ինչպես եղավ, նրանցից մինը, գուցե ամենից անզգուշը կամ ամենից սովածը, շտապեց, ավելի դուրս ձգվեց բնից ու ընկավ ներքև:

Մայրը ճչաց ու ցած թռավ ճուտի ետևից: Բայց հենց էդ վայրկյանին, որտեղից որ էր, դուրս պրծավ մեր կատուն, վեր թռցրեց փոքրիկ ճուտը:

— Փի՛շտ, փի՛շտ,—վեր թռանք ամենքս, իսկ ծիծեռնակը սուր ծղրրտալով ընկավ կատվի ետևից՝ նրա շուրջը թրթռալով ու կտցահարելով, բայց չեղավ: Կատուն փախավ մտավ ամբարի տակը: Եվ այս ամենն այնպես արագ կատարվեց, որ անկարելի էր մի բան անել:

Ծիծեռնակը դեռ ծղրրտալով պտրտում էր ամբարի շուրջը. իսկ

մենք, երեսնաներս, մի մի փայտ առած պտըտում էինք ամբարի տակը, մինչև կատուեն դուրս եկաւ ու փախաւ դեպի մարագը, դունչը լիզելով:

Ծիծեռնակը դատարկ կատվին որ տեսաւ, մի զիւ ծղրրտաց ու թռաւ, իջաւ դիմացի ծառի ճյուղին: Այնտեղ լուռ վեր եկաւ: Մին էլ տեսանք, հանկարծ ցած ընկաւ մի քարի կտորի նման: Վազեցինք, տեսանք՝ մեռած, ընկած է ծառի տակին:

Մի դարնան իրիկուն էր, որ այս դեպքը պատահեց: Շատ տարիներ են անցել, բայց ես չեմ մոռանում այն դարնան իրիկունը, հրք ես առաջին անգամ իմացա, որ ծիծեռնակի մայրն էլ մայր է ու սիրտն էլ սիրտ է, ինչպես մերը:

ԵՂՋԵՐՈՒՆ

Մի սևալոտեմբերի մեր գյուղացի որսկան Օսեփը ինձ գիշերակաց որսի տարավ Եղնուտի կիրճը: Գիշերներն էդ կիրճով եղջերուներն իջնում են ձորերն ու հովիտները, արածում են, արշալուսից առաջ ջուր են խմում ու էլ ետ իրենց «պնդոցն» են տալի:

Գնում էինք գիշերը մնանք բոստանչի Օվակիմի դափումը, որ լուսադեմին հասնենք որսատեղը պահելու:

Ես էի, որսկան Օսեփն էր ու մեր գյուղացի մի տղա, որ Օսեփի շալակտարն էր:

Մենք գնում էինք էն դաժան հրճվանքով, որով միայն որսի են գնում: Ճամփին որսից էինք խոսում:

— Որսը բախտի պես բան է,—ասում էր Օսեփը:—Մին էլ տեսար երևութք էլավ ու քամի դառավ կորավ: Անսովոր մարդը նրան հեշտ չի նկատիլ. կըշփոթվի, կըղողղողա, կըփախցնի: Աչքդ առնելուն պես պետք է թվանքդ բացվի. թե չէ որ ուղեցիր նշան դնես, մինչև աչքդ ճպես, նա սարն անցկացավ:

— Հապա դուք ի՞նչպես եք որսի ման գալի, ուստա Օսեփ:

— Լավ որսկանը ման չի գալ, նա որսը կըպահի,—պատմում էր որսկանը:—Գիտի, որ ժամանակին, ի՞նչ տեղ որսը ժած կըգա՝ կըգնա էն տեղը կըպահի: Թե ման էլ դա, քիչ, էն էլ էնպես ման կըգա, որ որսն իր քամին շառնի, թե չէ որսն էնպես սուր հոտառություն ունի, որ թե քու քամին (հոտը) նրա վրա էլավ—պրծար, որտեղ որ է հոտդ առավ կորավ:

Էսպես խոսելով իրիկունը հասանք բոստանչի Օվակիմի դափին: Ծերունի բոստանչին փետ էր հավաքել, կրակը վառել ու կողքին թինկը տվել:

— Բարի բիգուն, Օվակիմ բիձա:

— Այ ասածու բարին ձեզ, դուք բարով եկաք. ա՛յ տղա, էդ ինչ լավ ղոնախներ եք: Ես հենց մենակ միտք էի անում, թե մի զրիցընկեր ըլի... էս հենց աստոծ հասցրեց ձեզ...— ուրախացած գոգոռում էր Օվակիմ բիձեն:

— Դու ինչ տեսա՝ որս ա ժաժ գալի թե չէ, Օվակիմ բիձա,—
անհամբեր հարց տվաւ որսկանը:

— Այ տղա, մի անտեր պախրի բուղա կա, Օսեփ չան, գիշեր-
ները գալիս ա լորին ուտում ու գնում: Էնքան լորիս փուշ արաւ.
Թվանք շունեմ, շուն շունեմ... Պախրա մի՛ ասիլ—մի սար ասա:
Չարդախ (պողեր) ունի, ոնց որ մի կաղնի:

— Էդ մինը ոչինչ. բա իսկի բուղադոռոցի ձեն չի գալի՝

— Այ տղա, էլ ասում ես, ինչ անես, քնահարամ են արել:
Կրեկ փիշեր վս վերի մատներումը հենց դոռում էին, որ գետինը
որոտում էր:

— Հա՛յ հող ու ջրի աստոծ հա՛,— աղաղակեց որսկանը:

Օվակիմ բիձեն մեղ հրավիրեց, տակներս խոտ ածաւ, ինքն
էլ կրկին թինկը տվաւ իր տեղը:

— Տղերք, ես որ խորը միտք եմ անում, տեսնում եմ, որ աշ-
խարհի երեսին մարդիցն էլ վերը անիրաւ շնչաւոր չըկա:

— Ի՞նչի, Օվակիմ բիձա:

— Ինչին էլ ո՞րին ես ասում. տեսնում ես՝ դուք թվանքներդ
առել եք հտեններիցն ընկել, մենք էլ ուրախացել ենք, թե ինչ ա—
մի պախրա կըսպանենք, կուտենք: Ախր չէ՞ որ նա էլ մեզ նման
շունչ կենդանի ա. հրեն կես գիշերին էրվելով դոռում ա, ձեն ա
տալի, իր կովին կանչում. չէ՛ էն էլ նրա սերն ու մուրաղն ա...

— Թե՛ ձենը դուրս կըգա՛, ես նրա սերն ու մուրաղը նշանց
կըտամ,— ծիծաղելով բացականչեց որսկան Օսեփը:

— Չէ՛, շատ մեղք բան ա, շա՛տ,— դուխը շարժելով կրկնեց
բոսաանչին ու ձենը ավելի բարձրացնելով, կանչեց.

— Տղերք, էս ա որ պախրիցը խոսք ընկաւ, ես ձեզ մի բան
սլատումեմ:

— Պատմի, Օվակիմ բիձա:

— Մի տարի սարումն էի: Էկան, խաբար բերին, թե բա
թող հիվանդացել ա, քեզ ուղում ա, արի: Սարիցը վեր կացա, հիմի
տուն եմ գալի ճամփին ծովեցի, ասի կարելի ա որսից բանից
պատահի: Ման եկա, ման, մի տեղ տեսնեմ բրնձտումը մի բան
խշխշացնում ա, թիւերը ժաժ ա տալի: Ախպեր, էս թե մոշահաւ ա,
մոշահաւի բան չի, թե անասուն ա, ի՞նչի չի երևում: Մի քար
գցեցի թիւուր. մին էլ տեսնեմ մի պախրի ճուտի ականջներ ցըց-
վեցին, էլ ետ ցածացան, ու սկսեց թիւերը ժաժ տալ, ճամփա բաց
անել, որ փախչի: Թվանքն երեսս կալա հենց թիւերի էն ժաժ
էկող տեղը: Թվանքը որ տրաքեց, սա վեր թռաւ, դուրս ընկաւ ու
ետ գետնովը դիպաւ: Տղերք, հիմի մի ձեն ա ածում, մի տնքում
ա, ոնց որ մեռնող էրեխա: Ուստա որսկաններից լսել էի, ասի՝

էս ա սրա մերը ինձ տեսել ա, էստեղից փախել, որտեղից որ է հիմի ետ կըգա: Մտա մի ծառի տակ ճամփա պահեցի: Շատ մնացի թե քիչ, մին էլ տեսնեմ հրեա էկաւ, բայց ոնց էկաւ, ես տեսա. դուք ոչ տեսնեք— մի խոսքով մոր նման, թվանքի ձենը իր էրեխի վրա լսած մոր նման: էկաւ տեսաւ իր ճուտը հրեա անշունչ, արնակոլով մի ծառի տակ փոված: Տղերք, դունչը մեկնել ա, ոնց ա տխուր մղձաղնում, ոնց ա վերքը լիզում... Թվանքը վեր կալա, էդտեղից քաշվեցի, էկա տուն: էկա տուն. էկա տեսա էրեխեն դրժար ա, հողու հետ կոխման ա տալի, տնքում ա: Տղերք, էն օրը չի, էն օրվա աստուծն ա. էնպէս էն պախրի ճուտի նման ա տնքում, ոտ աչքս խուփ եմ անում, հէնց իմանում եմ դեռ էն թիփ կողքին եմ կանգնած: Վերջապես, էրեխեն մեռաւ. հիմի մերը ընկել ա վրեն— բառանշում ա... Ասում եմ, փառքդ շատ ըլի աստուծ, ի՞նչ ա մեր ու էն սարի պախրի զանազանությունը— ոչինչ... ամենի սիրտն էլ սիրտ ա, ամենի ցաւն էլ— ցաւ...

Օվակիմ բիձու տխուր պատմութեան տպավորութեան տակ մի առժամանակ լուռ էինք:

— Օվակիմ բիձա, չէ որ ասում են պախրեն էլ տեր ունի,— խոսեց շալակտար Ղազարը:

— Ունի բաս, պախրեն մեծ տեր ունի:

— Նտնա էդ դրո՞ւտ բան ա:

— Դրուտ ա, բաս: Որսկան Փիրումն ինքը գլուխ որսկան էր ու նրա գնդակը իր օրումը դետին չէր ընկած: Մի անգամ մի պախրա ա վիրավորում: Պախրեն փախչում ա, սա ընկնում ա ետևիցը: Քշում ա տանում հասցնում Զորավոր կաղնըքու տակը: էստեղ, Զորավոր կաղնըքու տակին պախրեն չոքում ա. պախրեն չոքում ա—որսկան Փիրումը թվանքն երեսն ա կալնում: Հենց էս տժժան րոպեին Զորավոր կաղնըքուց մի դուռն ա բացվում, մի սիրուն հարսն ա դուրս գալի. էս սիրուն հարսը դուրս ա գալի՝ որսկանի դեմը ծղրրտում.

— Ի՞նչ ես հալածում իմ անմեղին, անիրավ մարդ, ի՞նչ ա արել քեզ: Ագահ, ոչ կշտանաս դու, որ չես կշտանում լիքն աշխարհքում: Թվանքդ արնով լցվի, գնդակդ խմոր դառնա, չորանա էդ թվանքը բռնող կուռը...

Միայն որսկան Փիրումը խելոք մարդ էր— գլխի ա ընկնում. որ էս որսի տերն ա, ձեռաց թվանքը դցում ա մի ծառի ճյուղքի. անիծելուն պես ծառի ճյուղքը տեղն ու տեղը շորանում ա:

— Օվակիմ բիձա, ուրեմն էդ ա, որ ասում են որսկանութունը անիծած ա:

— Անիծած ա, բաս, մին որսկանութունը, մին էլ ձկնորսու-

Բյուռնը, երկուսն էլ անխժած են: Հնուց դրած նդուլք ա, որ որս-
կանի ու ձկնորսի փորը կշտանա ոչ: Որսկանի վրա Քյարամն էլ
նդուլք դրեց: Երբ էրվելով իր Ասլու ետևից ման էր գալի՝ մի վի-
րավերված պախրա տեսավ: Տեսավ՝ անասունը մղկտալով շուռնչո
տալիս ա, հորթն էլ մոլորած մնացել ա կողքին կանգնած, էստեղ
սաղն առավ ու մի խաղ ասավ:

Մենք խնդրեցինք Օվաղիմ բիծուն, որ էդ խաղն ասի մեզ հա-
մար, ու ծեր բոստանչին իր պառավ ձենով, խարույկի առաջ եր-
գում էր մութը ձորում:

Հե՛յ պարոններ, տեսա կանանչ դարունքին՝
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա.
Սիրուն հորթը մոլոր կանգնած իր կողքին՝
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա:

Գրնդակն առած զընում էր փուշ աշխարհքից,
Գանդատվելով մարդու անգութ արարքից,
Արյուն տալով, մղկերտալով իր վերքից
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա:

Աստված սիրող՝ որսին թլվանք չըբռնի,
Երկինք սիրող՝ որսի միսը թող չառնի.
Դարդոտ Քյարամ տեսավ ծովում արյունի՝
էս սարերում լաց էր լինում մի պախրա:

Ամենքը քնեցին. ևս մնացի դարթուն: Գիշերն էս տեսակ տե-
ղերում անսովոր մարդը չի կարողանում քնել, հազար ու մի ձեն է
լսում, հազար ու մի բան է երևակայում:

Էն անշուշտ գիշերվա հովն էր, որ շարժում էր սիմինդրները,
բայց ինձ թվում էր, թե Օվաղիմ բիծու ասած պախրեն էր բոս-
տանը մտել: Գիշերվա մթության մեջ հեռվում սև կերպարանքներ
էին երևում ու կարծես շարժվում էին:

Ու անքուն էի ես:

Գիշերվա մի ժամին դուրս եկա դափի դուռը: Պարզ աշնանա-
յին գիշեր էր: Չոր ցուրտը սեղմում էր: Չորերը խուլ թշնամ էին:
Նրանք էլ ասես քնել էին, Օվաղիմ բիծու նման փշապնում էին
խոր ու հանգիստ:

Բայց Քարվան-դուան աստղը արդեն դուրս էր եկել. մեր ճամ-

փաւ ընկնելու ժամանակն էր: Ես վեր կացրի իմ ընկերներին: Նը-
րանք շտապով հագան իրենց տրեխները ու վեր կացանք դեպի
Եղնուտի կիրճը...

Արշալույսից առաջ մենք դարան էինք մտած Եղնուտի կիր-
ճում: Ես իմ դիրքից պահում էի առաջիւս ընկած բացատը: Դիմա-
ցրս կանգնած էր խոր ու անթափանցելի մութն անտառը:

Հետզհետեւ դիշերվա խավարն սկսեց նոսրանալ: Ժայռնրը
խոժոռ, քնաթաթախ դուրս նայեցին աղջամուղջի միջից: Նրկինք
սկսեց գունատվել ու պարզվել: Ապա երևաց Եղջերուն—կուսաստ-
ղը: Վեր կացավ վաղորդյան դեփյուռը: Մաղիկները շարժեցին
իրենց գլխիկները, խոտերը դողդուլային, տերևները շրջացին.
Անտառն սկսեց զարթնել: Մոտակա թփից մի ծիտ ճկաց, մի ուրի-
շը՝ մշուս թփից, մեկն էլ հեռվից...

Ես աննկատելի դուրս էի եկել իմ թաքստից ու դմայած
դիտում էի շուրջս— բնությունը, էն սրբազան ժամին, երբ Ֆադում
է առաջին լույսը:

Հանկարծ մի ձայն... շորացած ճյուղ կոտորվեց մոտիկ ան-
տառում: Նայում եմ էն կողմը: Անտառը տակավին մութն է: Աչքս
չի որոշում, թե ինչ կա էնտեղ, միայն պարզ լսում եմ զգուշ
ստնածայնը, որ խաշամը կոխելով առաջ է գալի— խը՛շտ, խը՛շտ,
խը՛շտ... Բան չի երևում, բայց դարձյալ խը՛շտ, խը՛շտ, խը՛շտ,
մոտենում է ավելի ու ավելի... Սվ, ահա, դուրս եկավ...

Ես առաջին անգամն էի տեսնում եղջերուն ազատ բնության
մեջ: Նա դուրս եկավ մի խաղաղ հպարտությամբ, վեհ ու չքնաղ,
ինչպես բնության էն ամեն գեղեցկությունների տերն ու թագավո-
րը: Կիսովին, դեռ անտառի մթության մեջ կանդնեց, թուխ գունշը
դրավ գետնին, ապա թե գլուխը բարձրացրեց, վայրենի շնորհքով
ուլորեց երկայն վիզը ու նայեց իմ կողմը:

Ամենագեղեցիկ հայացքը, որ հս տեսել եմ իմ կյանքում:

Ես շփոթվեցի, ամաչեցի, ուղեցի թաքցնել հրացանս... Շարժ-
վեցի թե չէ, նա շտապով ետ թեքեց իր կարասի վիզը. վիզը ետ
թեքելուն պես հարեան դիրքից որոտաց որսկան Օսեփի հրացանը:
Հրացանի ձայնից անտառը որոտաց ու սկսեց ճրճուալ: Էն եղջե-
րուն էր փախչում:

— Հա՛յ քո տունը չքանդվի,— ինձ հանդիմանելով դուրս
թռավ որսկանն ու վաղեց դեպի մոտիկ բլուրը, տեսնի ո՛ր կողմից
կերևա փախած որսը: Առավոտը բացվում էր, և էնքան լուս էր.

կարողացանք կանաչ խոտերի վրա դառնել թարմ արյան հետքը:

Վիրավորված էր եղջերուն: Արյան հետքը բռնեցինք ու գնացինք որոնելու:

— Էսքան որ արյուն է տվել, ինչքան ուզում է դնա՝ մերն է, — հայտնեց որսկան Օսեփը:

Իրիկնապահին նրան գտանք մի խոր անտառում: Նա ընկած տեղից իր երկայն վիզը մեկնեց մեզ վրա: Ես տեսա՝ ինչպես չէր կարողանում գլուխը պահի, շարժում էր անդադար ու նայում էր մեզ իր սլշտոր, շըշկլած, անորոշ հայացքով: Հանկարծ կարծես Կլխի ընկավ, աշխատեց վեր կենա, ծնկները վեր բարձրացրեց ու կրկին ճըղփալով ընկավ իր արյան մեջ մի ծանր, անզոր թառամնչով:

Որսկանը վրա վազեց... Ես ուզեցի մի բան ասեմ, ամաչեցի... Նա բռնեց եղջերուի գլուխը, ոլորեց գեղեցիկ վիզը... Ես կրկին ուզեցի մեջ մտնեմ... դարձյալ սիրտ չարի... Եվ ահա դաշույնը փայլատակեց:

Ես երեսս շրջեցի, իբրև թե սարերին եմ նայում: Ետևից մի խուլ տնքոց լսեցի... ու, չըզիտեմ ինչու, սկսեցի մտածել կյանքի ու մահվան մասին, և էնպե՛ս տգեղ էր թվում ինձ կյանքը...

ՆԵԱՐՅԻ ՔԱՐԱՐԱՂՆԻՍԸ

Կիրակոսը մըսել էր, անկողին էր ընկել, տանջվում էր տաքության մեջ: Հարևանները հիվանդի շուրջը հավաքված օդեն լիքը գրույց էին անում, շիրուխ քաշում:

— Տղե՛ք, սա որ քրտնի ոչ, բան չի դառնալ, էկեք սրան մի քարաբաղնիս անենք, — ծխի միջից առաջարկեց Նեսո բիձեն:

— Հա, էդ խելքս կտրեց, — հավանություն տվեց մի ուրիշը:

— Դրան էլ ուրիշ ճար չըկա, — ձեն տվին էս ու էն կողմից:

— Կիրակո՞ս...

— Հը՞:

— Ասում ենք քարաբաղնիս անենք, ի՞նչ ես ասում:

— Վախենում եմ... չըղիմանամ...

— Տո՛, կըղիմանաս, էրեխա հո չե՛ս:

— Դե... դուք դիտեք... ձեզ... մատաղ:

— Ա՛ղջի, պղինձը ջուր լցրեք բերեք, մի փեշ էլ քար բերեք կրակն ածենք տաքանան:

Պղինձը դրին կրակին, քարերն ածին կրակի մեջ ու նստոտեցին: Նեսո բիձեն սկսեց պատմել, թե քանի հոգի են ազատվել քարաբաղնիսով. Մատնանց Դանելը, Մաթոսանց Մինասը, Ծատուրանց Ստեփանը, Մաշկավորանց Միկոն — մինչև որ ջուրն եփ էկավ, քարերն էլ կարմրեցին:

— Դե ժամանակն ա, վե՛ր կացեք:

— Տղե՛ք, վախում եմ... — կանչեց հիվանդը:

— Դու սո՛ւս կաց: Աղջի, մի երկու հաստ լեհեր բերեք, մի շորս ու հինգ ուժով տղեք էլ էկեք էստեղ:

Շորերով փաթաթած եռման ջրով լիքը պղինձն ու հիվանդին դրին իրար հետ, կարմրած քարերը լցրին ջրի մեջ. քարերը թշտացին, ամպի նման դուրրշին սկսեց բարձրանալ, շտապով վերմակները ծածկեցին ու շորս կողմից վրեն պինդ նստոտեցին:

— Վա՛յ, խեղդվեցի՛, — խուլ գոռում էր հիվանդը:

— Ես չեմ քեզ հասցնում... տղերք արի՛նդ, նստեցե՛ք: Գլուխն ու ոտները ամուր պահեցե՛ք:

Հիվանդը աղաղակում էր, օրհասական ջանքեր էր անում շարժվելու, բայց հինգ-վեց ափսոսանքով տղամարդ վրեն նստած չէին թողնում:

— Ո՛ւր ես գնում,— կանչում էին էս ու էն կողմից, վերևից սեղմում ու հրհռում:

— Հիմի թե չըբրտնի:

Ու Նեսո բիձեն, հիվանդի վրեն նստած, չիբուխը բերանին շարունակում էր իր պատմությունը:

— Մի տարի էս մեր Աբգարն էլ էսպես մրսել էր: Ղանթափու ծաղիկ բերին չայ շինեցին խմացրին, պրաշոկ բերին, ջուր արին, տվին իրան, քացախ քսեցին, բան չի դառավ:

Ասի տղերք, բերեք ես դրան մի քարաբաղնիս անեմ: Թե՛ դե դու գիտես: Բերի մի թե՛ կրակ արի, Գարան տատի պոռնգը կոտրած պղինձը ջուր լցրի վրեն դրի, քար հավաքեցի ածի շեղջը: Զուրն եմ էկավ, քարը կարմրեց: Սա թե՛ վախում եմ: Ախր նա էլ սրա նման մի լեզապատառ օքմին ա:

— Ադա, ընչի՛ ես ասում, Աբգարը հո սրտոտ մարդ ա:

— Վա՛յ է՛, նրա սրտոտը որն ա: Մի աշունք ես մի արջի բուն գտա: Էկա ասի՛ Աբգար, արջի բուն եմ գտել, արի գնանք արջին բնիցը հանենք: Գնացինք: Ես մի ձող վեր կալա էս արջի բունը խըրխըթորեցի: Մին էլ հանկարծ էն անտեր արջը դուրս եկավ ու ինձ կալավ: Աբգար, քոմադ հա քոմադ: Ո՛վ կըտա Աբգար — մին էլ տեսնեմ հրեն՝ փախած գնում ա: Արջի ձեռիցը մի կերպով պրծա էկա տուն: Ասում եմ, ադա, դու էս ի՞նչ արիր: Թե՛ էկա տուն, որ թվանք բերեմ: Սուտ: Վախիցը փախավ:

— Էն է՛ի ասում — հիմի սա կանգնել ա, թե Նեսո ջան, վախե-
նում եմ, ինձ քարաբաղնիս մի՛ անիլ:

Ականջ չի դրինք, բերինք կեծացած քարերն եփման ջուրը լցրինք ու հենց էնպես բուղը վեր ըլելով սրա հետ կոխեցինք տեղի տակը. — վա՛յ, մեռա հա, մեռա: Լսողն ո՛վ ա: Վրեն նստո-
տեցինք: Ես եմ, էս մեր Ղուկասն ա, Փիլոն ա, Գաբոն ա, Արութն
ա: Հիմի սա տակից գոռում ա, ո՛նց ա գոռում... Էնքան գոռաց
մինչև դինջացավ: Բաց արինք, տեսանք ջուր ա կտրել: Էն էր
ու էն, լավացավ, տեղիցը վեր կանգնեց ողջ առողջ մարդ:

Նեսո բիձու պատմությունը որ վերջացավ, վեր կացան վեր-
մակաները ետ քաշեցին: Գոլորշին օդեն բռնեց: Բայ՛տ Կիրակոսը...

— Կիրակոս:

Ժամ չի գալի:

— Կիրակոս...

Պատասխան չի տալի:

— Կիրակոս.— ձեն տվին, շարժեցին, քաշքշեցին: Կիրակոս չըկա:

— Ա՛յ տղա, էս ո՞նց էլավ,— մոլորված արտասանեց Նեսոն: Մյուսները լուռ էին:

— Վա՛յ, տունս քանդվե՛ց... Մղրտաց Կիրակոսի կինը: Իրար հըրհընելով տղեքը դուրս էկան կտուրը: Ու մինչդեռ ներքև Կիրակոսի կինը սուգ էր անում, կտերը արևում նստոտած տղեքը պատմում էին, թե քանի-քանի հոգի են խեղդվել քարաբաղնիսից. Հանըսանց Հարոնը, Մեկքոնանց Վանեսը, Հախվերդոնց Աղին, Շիմալանց Շամիրը... ո՞ր մինն ասես:

— Տո՛ղե ճակատի դիր ա էլի, հո նրան էլ Նեսոն չի խեղդեց: Նեսոն լուռ, գլուխը կախ արած լսում էր ու չիբուխ էր քաշում:

ՔԵՌԻ ԽԵՉԱՆԸ

— Բարի լիս ձեզ:

— Ա՛հ, բա՛րո՛ւ, բա՛րո՛ւ, քեռի խեչան: Աղջի, չայ բերեք, հաց բերեք, արաղ բերեք քեռի խեչանի համար: Է՛, խեր ըլի, քեռի խեչան, ի՞նչ կա, ի՞նչ է պատահել, որ դու քաղաք ես եկել:

— Ինչ պետք է պատահի. ձեր կարոտն էինք քաշում: Ասի՝ մեռնիլ կա, ապրիլ կա, մի գնանք տեսնենք:

— Շնորհակալ ենք, շնորհակալ ենք, քեռի խեչան:

Քեռի խեչանը դեսից-դենից խոսելով թեյ խմեց, հաց կերավ. վերջը լռեց ու սկսեց շփուլա քաշել:

Մին էլ շփուլսը բերնից հանեց թե՛

— Բա էս ո՞նց պըտի ըլի:

— Ի՞նչը, քեռի խեչան:

— Էս, որ էրեխին սալդաթ են տանում:

— Չըզիտեմ... ես ի՞նչ կարող եմ անել...

— Էլ ինչը ո՞րն ա, հրեն քեռեկինդ նստած լաց ա ըլում:

— Դե ասա, ինչ որ կարող եմ անել,— պատրաստ եմ:

— Ասում եմ՝ գնանք մի մետրիկեն հանենք, տեսնենք ինչ ենք անում:

— Լա՛վ, համեցեք գնանք:

Գնացինք կոնսիստոր:

Դիվանապահին խնդրեցի՝ քեռի խեչանի ցույց տված թվա-կանի մետրիկական մատյանները հանեց, ման եկանք, քրքրեցինք, քեռի խեչանի տղեն չըկա:

— Էդ ոնց ա, ախպեր:

— Դե չըկա էլի, քեռի խեչան:

— Հլա մի քանի տարի էլ ցած մտիկ արեք, կարելի՞ ա սխալ-վել ենք:

Նոր մատյաններ բերինք, ման եկանք, նրանց մեջ էլ չըկա:

— Մենք սխալվել ենք... անպատճառ սխալվել ենք էլի,—

կրկին խոսեց քեռի խեղանը: Էրեխեն իմ հաշվով մեծ պետք է ըլի: Մըթամ պետք է ասելի բարձր մտիկ արեք, ցած եմ ասել:

— Լավ, քեռի խեղան, բարձր էլ մտիկ կանենք:

Նոր մատյաններ բերինք, նորից մասն հկանք, նրանց մեջ էլ չըկա:

— Չըկա, քահանան դրել չի:

— Բա էս ո՞նց պըտի ըլի:

— Դե որ չըկա՝ ի՞նչ անենք... Գնանք, քեռի խեղան:

— Գնալով ո՞նց կըլի... հրեն քեռեկինդ նստած լաց ա ըլում:

— Դե ինչ անենք, որ չըկա:

Դուրս եկանք: Մի հիսուհի քայլ գնացինք, քեռի խեղանո կանգնեց:

— Կա՛յ հլա:

— Ի՞նչ կա, քեռի խեղան:

— Մըթամ, էս ո՞ւր եկանք, ուր ենք գնում:

— Մեր տունն ենք գնում, էլի:

— Նտո էդ էլավ որ...

— Բա ի՞նչ անենք:

— Ախր էնտեղից էստեղ քու անունը տվել եմ եկել, հիմի որ գնամ՝ ի՞նչ խաբար տանեմ:

— Դե ի՞նչ անեմ, քեռի խեղան, մատյաններն էն էին, էնքան տարի տեսանք, տալն ու վրա արինք—չըկա:

— Ո՞նց թե չըկա. էն ոնց ա ամենի տղեն էլ կա, հենց իմո չըկա...

— Դե որ էդպես է, ի՞նչ անենք:

Քեռի խեղանը մինչև տուն բան չըխոսեց:

— Հը՞, ինչ արիք,—հարցրեց կինս:

— Դեռ հալա տեսնենք,—պատասխանեց քեռի խեղանը:

— Էլ ի՞նչ տեսնենք, մատյանումը գրած չէ, վերջացավ գնաց,—մեջ մտա ես:

Քեռի խեղանը տնքաց:

— Վերջացավ, վերջացավ, ես էլ ինչ ճամփով եկել եմ, էն ճամփովն էլ ետ կերթամ մեր տունը,—վճռեց ու վշտացած նստեց, սկսեց շիբխին զոռ տալ:

Ճաշի ժամանակն եկավ: Լուռ նստած ճաշում էինք. հանկարծ քեռի խեղանը ճաշն ընդհատեց՝ ու ինձ դիմեց.

— Բաս ես որ հիմի գնամ՝ քեռեկնկանդ ի՞նչ ասեմ:

— Ընչի՞ համար:

— Էս մետրիկականի:

— Վա՛հ, չըկա, չըկա, քեռի խեղան. տերտերը գրել չի, չըկա:

— է՛, դե ասում ես, է՛լի:

— Ի՞նչպես թե ասում ես, էլի. քեզ ասում են—չըկա:

Քեռի խեղանը դարձյալ տնքաց ու շիրուխը սարքեց:

Ճաշից հետո մտա իմ առանձնասենյակը, որ հանգստանամ:

Մտածում էի, թե ինչ տեսակ մարդիկ են մեր գյուղացիք...

Մին էլ տեսնեմ ներս մտալ քեռի խեղանը:

— Քնո՞ւմ ես:

— Հա՛:

— Բա էս քնելու ժամանակ ա՞:

— Բա՛ ինչ անեմ, քեռի խեղան:

— Ախր ես եկա էստեղ մնացի, բա ի՞նչ ես անում:

— Ի՞նչ անեմ, քեռի խեղան:

— Էս մետրիկի համար բա ի՞նչ ես ասում:

— Վա՛հ, զարմանալի մարդ ես, ա՛յ մարդ քեզ հայերեն ասում են՝ չըկա՛, չըկա՛, քեռի խեղան:

— Դե լավ, լավ, էլ ինչ ես նեղանում, չըկա՛ ես էլ կըգնամ մեր տունը: Մնաք բարով, — ու քրթմնջալով դուրս գնաց:

— Գնաս բարով. դե ինչ անեմ, որ չըկա:

Վեր կացա, տեսնեմ քեռի խեղանը պատշգամբում նստած շիրուխ է քաշում: Գլխարկս վերցրի, որ տանիցը դուրս գամ:

— Էդ ո՞ւր ես գնում, — հտեիցս կանչեց քեռի խեղանը, — բա ի՞նչ ես ասում...

— Բան չեմ ասում:

— Գնո՞ւմ ես...

— Հա՛:

— Էլ մետրիկեն չես տեսնի՞ր...

— Չէ՛, չեմ կարող:

Էս պատմությունից հետո քեռի խեղանը գնացել էր գյուղումը պատմել, թե իր տեղը նեղ էր, եկել էր քաղաք՝ ինձ խնդրել, որ օգնեմ, իսկ ես ասել էի՝ չեմ կարող, ու ոչ նրա խոսքին էին ա-կանջ դրել, ոչ երեսին էին մտիկ արել:

1 9 1 1

ԱՆԼԱՀԻՑ ԳՐԿՎԱԾ

(Մի հիշողությունքս բուրժ-հայկական ընդհարումներից)

1905 թվի աշնանն էր, թուրք-հայկական ընդհարումների ամենակատաղի ժամանակը։ Նա իմ հայրենիքում էի—Լոռու սարերում։ Մենք մի ժողով արինք ու որոշեցինք, թե՛ լուեցիներս չենք կռվում մեր հարևան թուրքերի հետ, որովհետև եթե ուժեղ ենք՝ անխղճություն է դա, իսկ եթե թույլ ենք՝ հիմարություն է։ Բարձրացնում ենք սպիտակ դրոշակ և աշխատում ենք սերն ու խաղաղությունը պահել մեր սարերում ու ձորերում։

Նվաճա մի օր էլ տեղեկություն է գալիս, թե այս ինչ տեղը մի քանի մահմեդական են սպանված։ Կենդանի մնացածները փախել են X կայարանը։

Մի խումբ ձիավորներով շտապում ենք X կայարանը։ Կայարանը գրեթե դատարկ է։ Գնացքների երթևեկությունը դադարած է, ծառայողներն ու առևտրականները պրված։ Լոռու ձորերի երկարությունամբ ուռնալով փչում է նոյեմբերի ցուրտ քամին։ Կայարանի առջև, ճանապարհի մեջտեղը կանգնած է մի մենակ մարդ։

— Փախածներից միինն է,— բացատրում են կողքիս ձիավորները։

Դեռ բավական հեռու ենք։ Նա մեզ չի նկատել։ Նրեսը հա-

կառակ կողմը կանգնած է օտար, մենակ, դատարկ, ահուկի ձորում, թշնամու հողում:

Մի որոշ տարածության վրա կանգ առանք, իջանք ձիերից: Ես դիմեցի դեպի նրան: Շտապում եմ մի ընդունալ առաջ ուրախացնել նրան, թե ապահով է ու գտնվում է իր եղբայրների մեջ, ուզում եմ մի ընդունալ վայելել այդ վայրկյանի գերազանց հաճույքը: Մեր ձիաներից մինը խրխնջաց: Նա ետ նայեց, տեսավ զինված մարդկանց բազմությունը, տեսավ ինձ, որ գնում եմ ուղիղ իրեն վրա ու սարսափահար տեղիցը թռավ... Թռավ, բայց ուր գնա... Մտավ կայարանի դռան տակն ու կռչեց եկավ: Ես վազեցի:

— Մի՛ վախիր, մի՛ վախիր...

Բայց նա արդեն բառաչում էր սարսափով լիքն աչքերը հառած երեսիս:

— Մի՛ վախիր... ինչո՞ւ ես վախենում... ամոթ չի՞...

Բայց նա իմ բառերը չէր լսում, բառաչում էր ավելի զարհուրելի, և երբ իրեն հասա, անխուսափելի օրհասը տեսնելով առաջին մի վայրկյան ուղեց մի բանով պաշտպանվել և, ասես թե հանկարծ հիշելով, ձեռքը տարածեց դեպի ջինջ կապույտ երկինքը ու սպառնալի աղաղակեց.

— Ալլա՛հ...

— Ալլահը կա հասլա՞... Քանի որ նա կա՝ ընչի՞ց ես վախենում. վե՛ր կաց:

Ձեռքը բռնեցի, նա վեր կացավ: Ինձ թվաց, թե դեռ լավ չէր հավատում, և կարծես ստուգելու համար մին էլ ցույց տվեց երկինքը:

— Ալլահ վար... (Աստված կա):

— Մի՛ վախիր, արի՛, ինձ հետ արի:

Նա սառած, դողալով գալիս էր իմ կողքին: Հանկարծ փղձկաց ու սկսեց լաց լինել:

— Ինչո՞ւ ես լաց լինում. ումի՞ց ես վախենում... Դու մեր զոնադն ես... մեր ախպերն ես...

— Ախր չէ՞ որ ալլահ կա էնտեղ...

— Կա, կա. մի՛ վախենար...

Ես նկատեցի, թե ինչպիսի ավելի սկսեց նա դողալ, երբ մտաեցանք մեր ձիավորներին: Երբ հասանք՝ նրանց էլ ցույց տվեց երկինքը:

— Ալլա՛հ...

Մի գլուղացի, որ ճանաչում էր սրան, առաջ եկավ. — Բարով Բայրամ, ասավ, ու սկսեց հանդիմանել.

— Այ մարդ, չես ամաչո՞ւմ, լաց ես ըլլում: Փառք ասածով՝
ազատվել ես՝ էլ ինչի՞ ես լաց ըլլում. ամոթ չի՞:

— Ձեզ զուրբան, ես էլ ձեր ախպերն եմ...

— Իհարկե մեր ախպերն ես... Մի՛ վախենար, աղի հեռ
գնա:

Ես ներս սարա նրան այն սենյակը, որ պատրաստել փին
ինձ համար. ասի, որ ոչ ոք ներս չըմտնի, առանձին խոսելիք ունեմ
հետը:

Տաք սենյակում վառարանի մեջ ճարճատում էր թեժ կրակը:

— Նստի՛ Բայրամ:

Նա նստեց կրակի դեմը թախտի վրա: Իսկապես, թե ինչ-
քան էր ուժասպառ եղած: Ուղեցի հաց բերել տամ ուտի, արգելք
եղավ:

— Երկու օր է հաց չեմ կերել, բայց իշտահ չունեմ իսկի.
շատ եմ բեղարած... քունս է շատ տանում...

Եվ ընդարմացած թեքվում էր դեպի մութաբեն:

— Մարդը չի կարող իմանալ, թե ինչ կա իր առջևը պահված,
սկսեց խոսել ասես ինքն իր հետ: Պարսկաստանի խորքից վեր
կացա եկա աշխատանք անեմ, տանեմ քյուլփաթ պահեմ—էս պա-
տահեց...

— Հանգստացի՛ Բայրամ, հանգստացի՛...

— Ամեն բան սուտ է, մենակ ավա՛հն է ճշմարիտ...

— Ճշմարիտ ես ասում:

— Ամենքս ավա՛հով մին ենք:

— Մին ենք, կրկնեցի ես:

— Նա է քեզ զրկել,— մրմնջաց վերջին անգամ:

Ես լռեցի:

Նա քնեց: Ես նայում էի նրան և ինձ թվում էր, թե նա հան-
գըստանում էր ավա՛հի հովանավորության տակ, որ ասես թե,
նայում էր վերևի ջինջ կապույտից, իսկ ես նրանից պահապան էի
կարգված, որ ոչ ոք չխանդարի Բայրամի հանգիստը: Ես այն բո-
պեին զգում էի իմ պաշտոնի ամբողջ վեհությունը, և ոչ ոք չէր
կարող խանգարել նրա հանգիստը:

ՈՒՐԱԽ ԳԻՇԵՐ

Ի՞նչքան ծիծաղեցին էն գիշեր...

Ամենքը գաղթականներ էին: Նոր էին Թիֆլիզ հասել: Զանոն էլ նրանց հետ էր: Իր հոր փեշիցը բռնած նա անց էր կացել ձյունոտ սարերով, ամալի, ցուրտ դաշտերով, երկա՛ր-երկա՛ր ճանապարհ:

Նա չէր հասկանում, թե ինչու պատահեց էն ամենը, ինչ որ ինքը տեսավ. էն հրացանների ճայթյունը, էն աղաղակը, էն ծուխն ու կրակը, էն փախուստը, որ փախչում էին ամենքը, ամենքը... Եվ չէր հասկանում, թե ինչպես եղավ, որ իր մայրիկը կորավ էն ժամանակ:

Հայրիկը փախցրեց իրեն ու իր փոքրիկ եղբորը—Սուրիկին: Ամբողջ ճանապարհին հայրիկը պինդ գրկած էր Սուրիկին, իսկ Զանոն բռնած էր փեշից: Ծանապարհին հաճախ լաց էր լինում Սուրիկը: Հայրիկն աշխատում էր նրան տաքացնել ու հանգստացնել:

— Սո՛ւս, Սուրիկ ջան, սո՛ւս: Ամեն անգամ Զանոն էլ հոր ետևից կրկնում էր. — «Սո՛ւս, Սուրիկ ջան, սո՛ւս», ու միշտ էլ ավելացնում էր՝ «մայրիկը հիմի կըգա»: Նա զարմանում էր, թե ի՞նչու հայրիկն էլ չի ասում՝ մայրիկը կըգա: Հայրիկը հենց ասում էր՝ կըհասնենք Թիֆլիզ... կըհասնենք Թիֆլիզ...

Վերջապես հասան Թիֆլիզ:

Մի մութը, մռայլ ու ցեխ աշնան իրիկուն էր, որ հասան Թիֆլիզ: Զանոն մտածում էր, թի Թիֆլիզում կարոտած մարդիկ են սպասում իրենց, որ դեմ կըգան կըգրկեն, կըհամբուրեն. գուցե և մայրիկը նրանց մեջ լինի: Ոչ ոք չերևաց: Ամենքը անց էին կենում նրանց կողքով: Մինչև անգամ նրանք, որ մոտենում մի բան էին տալի կամ հետաքրքրվում, այնպես էին վերաբերվում՝ ինչպես աղքատների: Եվ այստեղ իմացավ նա առաջին անգամ, որ հայրիկն էլ հայրիկ չի, ոչ Սուրիկը՝ Սուրիկ, ոչ էլ ինքը՝ Զանո, այլ «գաղթականներ» են: Հայրիկը ու մյուս գաղթականները պնացին ման եկան, շատ խնդրեցին սրան, նրան, ցույց տվին— երե-

խաների վրա, որ հողնած էին, մրսում էին, երկար խնդրեցին, երկար սպասեցին, մինչև որ բերին էս տունը:

Միակ լամպը աղոտ լուսավորում էր հին մեծ սրահը մի ծայրից մյուսը: Պատերի երկարությամբ տեղավորվել էին գաղթականները ընտանիք-ընտանիք: Զանոյի հայրն էլ իր երկու երեխաների հետ մի անկյունում էր տեղավորվել: Հայրիկը թինկը տված՝ ծոցն էր առել Սուրիկին, իսկ Զանոն մի զույգ կոշիկ գրկին նստած էր նրանց կողքին: Ու էնպես լավ էր զգում Զանոն իրեն... էլ չըկար էն երկյուղը, որ տեսան, էլ չըկային երկար, ցուրտ ճամփեքն ու սուրը: Տաք սենյակում հաց էր կերել, ու հողնությունից հետո մի ախորժելի հանգիստ էր զգում: Քունը տանում էր թեև, բայց նա մտածում էր էն փոքրիկ աղջկա վրա, որ ժպտալով իրեն նվիրեց գոգին դրած կոշիկները: Ի՞նչ լավն էր էն աղջիկը, ի՞նչ լավն էին նրա ժպտուն, զվարթ աչքերը, ի՞նչ լավն էր էն տաք ապահով սենյակը, ի՞նչ լավն էր էն գիշերը...

Քաղաքում մի խումբ տիկիներն հնամաշ շորեր էին հավաքել ու բաժանում էին գաղթականներին: Գաղթականներից ոմանք ստացած շորերն էին շինում, հարմարեցնում իրենց, ոմանք հաց էին ուտում, ոմանք ծխում ու զրույց անում:

Էն գիշեր ամենքն էլ լավ էին զգում իրենց, ամենքն էլ ուրախ էին: Իրենցից որը ներս էր գալի՝ քաղաքացու մի որեկէ շոր հադին կամ կրկնակոշիկները ոտներին, էս ու էն կողմից սրախոսում էին, ծիծաղում, ուրախանում: Մանավանդ երբ ներս եկավ էն խեղկատակ Մարտոն: Ամեն ծիծաղելի բան էլ հակառակի նման հենց նրա հետ էր պատահում: Չըգիտես ում խելքին էր փչել, մի հին ցիլինդր էին տվել նրան ու մի թևը կոտրած հովանոց: Նվ ահա գաղթականների ուրախ ժամանակ դռնից ներս մտավ Մարտոյի հովանոցը, նրա ետևից ցիլինդրավոր Մարտոն: Գաղթականները առաջին ընկալին շփոթվեցին, բայց տղաներից մինը շուտով ճանաչեց, վեր կացավ ցիլինդրին զարկեց, ցիլինդրը՝ գետին թռավ, մի ուրիշն էլ հովանոցը փախցրեց, ու մեջ տեղը կանգնեց էն մասխարա Մարտոն:

— Տո Մարտո, քու տունը չըբանդվի, տո մասխարա...

Ամբողջ սրահը սկսեց հըրհռալ:

— Տո զարկե՛ք էդ խեղկատակին:

Ու սկսեցին կատակով զարկել Մարտոյին, էս կողմը քարշ տալ, էն կողմը ձգել: Ի՞նչ ծիծաղ ընկավ սրահը, ի՞նչ ծիծաղ:

Ծիծաղում էին ամենքը, ծիծաղում էր Զանոն: Նա ուղեց Սուրիկին վեր կացնի, որ նա էլ ծիծաղի, բայց Սուրիկը քնած էր:

Զվարթ աղմուկի մեջ կամաց, կամաց իր քունն էլ տարավ ու նվերը կրծքին սեղմած քնեց Զանոն:

Քնեց, և ահա եկավ, երևաց մայրիկը: Տխուր էր մայրիկը, բայց Զանոյին ժպտում էր:

— Մայրի՜կ, մայրի՜կ, տե՛ս է՛ն աղջիկը տվեց ինձ... է՛նպես լավ աղջիկ է՛ր, է՛նպես լավ աչքեր ունե՛ր, է՛նպես լավ մայրիկ ունե՛ր... մայրի՜կ... մայրի՜կ...

Ու երկար, երկար մայրիկի հետ էր Զանոն, երբ վեր թռավ մի զիւ ձենից: Գաղթականներից մինն էր, որ ընդհանուր աղմուկի մեջ երգ էր երգում:

«Արև շողցեր ա պայծառ,
Նախշուն ա դաշտ, ճյուղն ու ծառ.
Հրդկի վերև հավաքվեր՝
Կուճվըլան մեր հավքեր,
Վայ լե՛, վայ լե՛...»:

Այնինչ մյուս անկյունում Մարտոն դեռ անում էր իր ծաղրածու թյունները ընդհանուր ծիծաղի մեջ: Քնաթաթախ Զանոն չէր հասկանում, թե որտեղ էր գտնվում. բայց որտեղ էլ լիներ, նրան թվում էր, թե սրահը լիքն էր մոտիկներով, հարազատներով, տաքությունով ու լուսով, զվարթ քրքիջով, հայրիկի շնչով, մայրիկի ժպիտով, է՛ն աղջկա պայծառ հայացքով, հայրենի երգի մրմունջով...

Ամենքն էլ էնտեղ էին, ամենքն էլ ուրախ... Նվ ի՛նչքան ծիծաղեցին է՛ն գիշեր ամենքն էլ, ի՛նչքան ծիծաղեց Զանոն...

Ի՛նչ ուրախ գիշեր էր, ի՛նչ ուրախ գիշեր...

Ծ Ղ Ր Ի Դ Ը

Ճըռռ... ճըռռ... ճը'ռճը'ռ, ճըռռ...

Լսել եք էն թախծալի ճըռռոցը, որ ծաղկի բուրմունքի ու կանաչի թարմության հետ խառնված հոսում է դարնան դաշտերի երեսով:

Իհարկե լսել եք, և ինչքան եք լսել: Դեռ ով գիտի, գուցե էդ ժամանակ մի ծառի կամ թփի տակ էլ պառկած խորասուզվել եք ջինջ, կապույտ երկնքի խորության մեջ, մաքուր, թեթև երազների մեջ, իսկ շորս կողմերդ ծավալվում է համառարած՝ ճըռռ... ճըռռ...

Հանդի կամ դաշտի ծղրիդն է իր անթիվ ու անհամար ընկերներով:

Կամ գուցե հիշում եք էն մելամաղձոտ ճըռռոցը, որ ամառվան իրիկունները մենակ ու միայլար հնչում է գյուղական խաղաղ տան մի որևէ անկյունից: Եվ ի՞նչ դյուրեկան թախիժ է բերում մարդու հոգուն, ի՞նչ խաղաղություն, ու մանկության օրերից, մանկության իրիկուններից, նրանցից էլ կարծես թե դենը՝ հեռավոր ու անորոշ հիշողություններ:

Էս էլ տան ծղրիդն է: Ապրում է տաք անկյուններում, սովորաբար բուխարու կողքին կամ վառարանի ետևը, մի որևէ փոքրիկ ճեղքում: Դիշերները իր թաքստից դուրս է գալիս, հաջի, պանրի և ուրիշ ուտելիքների փշրանքներ է որոնում, նրանով ապրում ու երգում ամբողջ տարին: Նրա տան մեջ լինելն ու երգելը մեր տատերը բախտի նշան էին համարում:

Ճշմարիտ որ, բախտ է էս տեսակ երգիչ ունենալ տանը:

Հին հույները ծղրիդներին բռնոտում, ածում էին փոքրիկ վանդակներն ու կախում իրենց լուսամուտների շրջանակներին, որ երգեն:

Եվ, օրական մի թերթ սալաթ ստանալով, դերության հետ հեշտ հաշտվում են ծղրիդներն ու երգում, ու ավելի էլ շատ են

ապրում, քան աղատ ժամանակը, երբ ենթակա են հազար ու մի փորձանքի:

Մի մեծ միջատագետ, որ և մեծ բանաստեղծ է միաժամանակ, ասում է՝ ես ծղրիդին հաճույքով կըդնեի դարնան վերածնության երգիչների գլուխը:

Եվ սրանով՝ միջատ սոխակը քիչ է մնում խլի թռչուն սոխակի փառքը:

Բայց դուք դուցե էս էլ եք փորձել: Ուզել եք գտնել, տեսնել մեր փոքրիկ ու նշանավոր երգչին ու չեք կարողացել: Առաջիդ երգում է, ձենի վրա գնում ես, մին էլ տեսնում ես կտրեց ու սկսեց հեռվից: Էն կողմն ես գնում, հանկարծ լսում ես, որ աջից է երգում, ձախից, ետևից...

Զարմանում ես, շշկլում ես: Ո՞րտեղ է վերջապես:

Ինչ ուզում ես՝ արա, ձենով չես գտնիլ նրան, շարունակ էսպես խաբսը կըտա:

Բայց ինչո՞ւմն է հնարքը, ո՞նց է անում, որ էսպես խաբսն է տալիս:

Շատ հասարակ ու սլարդ բան:

Երկու զողզոջուն, սպիտակ, բարակ, չոր ու թափանցիկ արտաքին թևեր ունի, որոնց եղերքները իջնում են ցած: Սրանց աջը միշտ գալիս է ձախի վրա, ու արմատում տակից մի կոշտ ունի: Էդ կոշտից հինգ փայլուն ամուր երակներ են ձգվում, երկուսը՝ վերև, երկուսը ներքև, իսկ հինգերորդը, որ շեկավուն է և փշփշոտ՝ մեջտեղով:

Հենց սա է էն գործիքը, որ թևին քսելով ձեն է հանում ու նվագում ծղրիդը: Կընտընտոցի (СМЫЧОК) պաշտոն է կատարում:

Ներքևի ձախ արտաքին թևն էլ նույն կազմն ունի, միայն թե սրա կընտընտոցն ու մյուս երակները վերևի կողմիցն են: Էնպես որ վերևի ու ներքևի արտաքին թևերի երակները խաչաձև գալիս են իրար վրա:

Կընտընտոցներն իրար քսելիս, նայած թե որ երակին կամ թևի ինչ տեղին է քսում — նրա համեմատ էլ ձենը փոխում է:

Սրա հետ միասին, եթե նվագելիս թևերը բարձրացնում է — ձենը աղատ ու լիահնչուն է տարածվում, իսկ եթե թևերն իջեցնում է, կպցնում է մարմնին, թևի ձենը խլանում է, էնպես, ինչպես եթե մատդ սեղմես զրնգող ամանին — ձենը խլանա: Եվ նայած, թե որ կողմից ու ինչպես է թևը սեղմում, նրա համեմատ էլ մին թույլ է գալիս ճշռոտցի ձենը, մին ուժեղ, մին զվարթ, մին ձնշված, մին էս կողմից, մին էն:

Դրա համար էլ ձենը լսում եք, բայց չեք կարողանում նրան գտնել:

Նրան գտնելու համար պիտի գտնեք նրա բունը: Գրեթե միշտ իր բնույթն է կամ բնի առաջը, ու չի հեռանում:

Ահա, տեսե՛ք, բնից դուրս հանած նրա սև գլուխը. դեռ ուղեն է շարժում երկար շոշափուկները, որ մենք բխեր ենք ասում: Իմացավ՝ մոտենում ենք—շտապով ետ ետ դնաց, ներս մտավ, թաքնվեց: Էլ դուրս չի գալ: Բայց ես դիտեմ նրան դուրս բերելու ձևը: Էսպես դեպքերում, երբևէ ժամանակ, շուր էինք առնում, կոխում ծղրիդի՝ մատնաշափ երկարություն ունեցող բունը, խառնում ու ետ հանում: Էլ չէինք իմանում, դարձացած թե դարհուրած, ծղրիդը շշկլած դուրս էր գալիս ու դեռ ուղեն ընկնում: Իսկ եթե նորից ներս էր մտնում, կամ իսկի դուրս չէր գալիս, ավելի հիմնավոր բան դիտեինք—ջուր էինք լցնում նրա փոքրիկ բունը, կամ տունը: Էս անգամ արդեն ուղեր-չուղեր մեր երգիչը դուրս ֆր գալիս արևի տակ:

Տունը ջրով լցվեց:

Տուն որ ասում եմ—հանաք չիմանաք: Ես չեմ եղել նրա տանը, բայց հայտնի միջատագետների ասելով, ծղրիդի տունը թե մաքրության, թե գեղեցկության և թե առողջապահության կողմից ավելի լավն է ու հարմար, քան մարդկանցից շատ շատերի տները:

Տեղն ընտրում է արեգունի ու ջրիախ մի կանաչ տեղ. արևոտ, առողջ ու դիրքը գեղեցիկ: Բնի մուտքի վրա սովորաբար կախված է լինում մի փունջ խոտ կամ ծաղիկ, որ համ դուռը ծածկի շար աչքերից, համ հովանի լինի շոգի դեմ: Մուտքի առաջ փոքրիկ ավլած բակը:

Ինչպես մուտքը, էնպես էլ ներսը—սենյակը, պարզ, մաքուր ու չոր: Իսկ ներսի սենյակի պատերը կոկ ու հղկած, դեռ սենյակում էլ պահարան: Ու միշտ էլ քանի կենդանի է ու ապրում է իր բնում, աշխատում է ավելի ու ավելի գեղեցկացնի, կատարելագործի: Եվ իր ցեղակից—ուղղաթևների մեջ մենակ էինք է, որ էսպես բուն է շինում իր համար, նստակյաց կյանքի, մշտական բնակության համար: Համ բակ, համ նախասենյակ, համ սենյակ, համ պահարան:

Ասացեք խնդրեմ, ի՞նչով է տանից պակաս: Ինքն էլ համ հիանալի նվագում է, համ էսպես տուն է շինում. ինչով է մարդուց պակաս: Դիտին էլ որ լավ մտիկ անեք, պառավ մարդի գլխի նման է: Երևի էդ շնորհքի ու էդ գլխի պատճառով էս տեսակ մի ավանդ դրություն էլ կա: Ասում է. «Ծղրիդը մի ժամանակով մարդ է եղել: Շատ ուրախ ու կյանքը սիրող մարդ է եղել: Ասածուն

խնդրել է, որ իրեն հավիտենական կյանք տա, բայց մոռացել է հավիտենական կյանք խնդրելիս էն էլ խնդրի, որ միշտ ջահել մնա: Աստված նրա կիսատ խնդիրքը կատարել է: Էս մարդն ասլրել է ծերացել, ծերացել, էնքան ծերացել, կորացել, չորացել ու կուշ եկել, փոքրացել, որ վերջը ծղրիդ է դարձել:

Ինչպես բոլոր արտիստ մարդիկ—ծղրիդն էլ ատում է ամբոխը և սիրում է մենակությունը: Մենակ ասլրում է իր գեղեցիկ տանը ու շատ էլ ծուլ է, ինչպես առհասարակ երգիչները: Մայիսը գալիս է թե չէ—տուն ու տեղը սարքում է թե չէ—սկսում է երգել: Եվ միշտ իր շնամքում: Իրիկնապահերին դուրս է գալիս վերջալույսի դիմաց կամ խաղաղ լուսնյակ գիշերները լուսնի լուսի տակ, իր մաքուր շնամքում նվագում, կամ ինչպես ընդունված է ասել՝ երգում—ճը ու... ճը ու...

Սկզբում երգում է իրեն համար, փառաբանում է գարնան գիշերների գեղեցկությունը, նոր կյանքի քաղցրությունը: Մի քիչ հետո սկսում է սեր երգել ու քնքշալով կանչել իր դրկից հարևանուհուն՝ տան առջև կախած ծաղկի կամ խոտի փնջի տակ գտնվող մաքուր բակում—լուսնյակի լուսի տակ ժամանակ անցկացնելու:

Հարևանուհին երգել չըգիտի ու երբեք չի երգում, սակայն սիրում է երգը, մանավանդ երբ երգում իրեն են գովում ու կանչում: Լսում է հրգչին, և լսում է իր առաջին ծնկներով, ու էդ ձենի վրա գալիս է հրավիրքին:

Գալիս է, գուրդուրում, գգվում են իրար, սիրում են իրար, սիրելով էլ իրար հետ կապում են իրենց կյանքը: Բայց շատ կարճատև ու դժբախտ է լինում առհասարակ նրանց էդ բարեկամությունը: Մի տասը տեսակցությունից հետո հաճախ մեռնում է մեր ուժասպառ երգիչը: Էն էլ է պատահում, որ էս ամենից հետո իր նախկին ընկերուհին է վրեն հարձակվում, ծեծում, ծվատում, ուտում, դեն շարտելով անբախտ երգչի փալաս դարձած ջութակը: Էն ջութակը, որ էնքան սրտառու էղանակներ էր նվագել իրեն համար:

Եթե կերպարանափոխության շրջանումն է պատահում, որ ծղրիդը կորցնի իր մարմնի որևէ մասը, նորից պոկված անդամը դուրս է գալի, ինչպես բույսի կտրած ճյուղը դուրս գա:

Տան ծղրիդը իր ասպահով տեղը, իր տաք անկյունում սովորաբար երկար է ասլրում, իսկ հանդինը ենթակա է հազար ու մի փորձանքի: Քարաթոթոշ կա, մողես կա, մեղու կա, վերջապես էն չարաճրճի ծտերը կան, որ անդադար թռչկոտում են չորս կողմը,

մին էլ տեսար մինը մոտակա թփի վրից սլոժոժ զարկեց, կտցեց մեր տկար երգչին ու տարավ շամփրեց մամխի թփի փշերին—իրեն համար ձմեռվա պաշար:

Բայց եթե դրանից էլ ազատվի—բնությունից ո՞ւր պիտի փախչի:

Հասնում են աշնան ցրտերը: Հոկտեմբերյան մի ցուրտ օր էլ, վերջին անգամ իր շեմքի առաջ, աշնան սառը վերջալուսի դեմ, երգում է ծղրիդն իր վերջին երգն ու քնում հավիտենական քնով: Սառը քամին չորացած խոտերով ու թառամած ծաղիկներով ծածկում է նրա անհայտ դերեղմանը, իսկ մի քիչ հետո, անհետ թաղում է ձյունի տակ ու վրեն սուլում է ձմրան բուրբ—վո՛ւ... ո՛ւ... էսպես է բնության կարգը: Մնվեց, ասրեց ու մեռավ, ետևից թողնելով իր սերունդը—300—600 ծղրիդ, ինչպես ասում են գիտնականները:

Մարիկ ծղրիդը էսքան ձու է ածել մի էն տեսակ հարմար ու ապահով տեղ, որ համ վտանգից ու փորձանքից ազատ լինեն ձվանը, համ էլ, երբ ձագերը դուրս գան, հենց տեղն ու տեղը կերակուր լինի նրանց համար:

Զարմանում են գիտնականները, թե ո՞րտեղից է ծղրիդին էսքան խելք ու բանականություն, որ առաջուց ամեն բան հոգում է իր ձագերի համար: Չէ որ ինքը՝ ծղրիդը երբեք ոչ մեր է տեսնում, ոչ ձագ, որ սովորած լինի, փորձով գիտենա: Նրբ որ դարնանը ձվից աշխարհք է դուրս գալիս—մերն արդեն մեռած է, լինում անցյալ աշնանը, ինքն էլ երբ ձու է ածում—դրանից հետո մեռնում է նույն աշնանը, ու չի տեսնում, թե էն ձվից ինչ է դուրս գալիս եկող դարնանը: Հապա ինչպես է, որ ամեն բան հասկանում է. նախատեսում ու հոգում: Նվ դրան մի պատասխան են տալի, թե՛ դա կյանքի, բնության անգիտակից թելադրությունն է, բնազդն է, ինստինկտն է:

Բայց ով գիտի, մի՞թե չի կարող պատահել, որ բացի բնազդից ուրիշ ընդունակություն էլ ունենա մեր փոքրիկ երգիչը, օրինակ՝ գիտակցություն, դատողություն: Հեշտ կարող է պատահել, որ էդպես լինի, թեև ինքը բնազդն արդեն շատ մեծ բան է, և շատ կենդանիների մեջ ավելի է դարգացած, քան թե մարդու մեջ:

Ահա էսպես հոգում է ծղրիդն իր ապագա սերունդի համար, ապահովում է նրա ծնունդն ու ապրուստը և նոր դարունքին հայտնելովում են նրա ձագերը: Նորելով ձագերը ձվից դուրս գալուց հետո չորս անգամ իրենց կաշին ու կերպարանքը փոխում են ու չորրորդ կերպարանափոխությանը դուրս են գալիս կատարյալ

Ժողովուրդներ: Անմիջապես իրենց բնակարանի հոգս են քաշում, իրար հետ կռվում են ծնողական օջախին տիրելու համար, որն էս կռվում մեռնում է անժամանակ, որը տիրում է, մյուսներն էլ գնում են իրենց աշխատանքով նոր բնակարան են շինում, և դարձյալ նույն կապույտ, ժպտուն երկնքի տակ, նոր կանաչ ծաղկոտ դաշտերի ժեջ խնդալով ու թնդալով շարունակվում է նույն կյանքն ու նույն երգը—ճը՛՛ռռ... ճը՛՛ռռ...

Կարծես թե ոչինչ չի փոխվել:

ԳԵԼԸ

1

Խորն աշունքին Լոռու սարերով անցկենալիս մի գյուղում մութը վրա հասաւ: Հյուր ընկա Անդրիաս քեռու տանը, որ մի հին ու փորձված հովիւ էր:

Սարերում սուլորոտըն կա, որ տեսան մեկի տունը հյուր եկաւ՝ հարեանները կը հավաքվեն եկվորի գլխին, կը հետաքրքրվեն, հարց ու փորձ կանեն՝ իմանան ի՞նչ կա, ի՞նչ չը կա աշխարհքում: Եւ ահա հետզհետե գյուղացիք հավաքվեցին Անդրիաս քեռու օթախը:

Տան տերը բուխարին թեժ արաւ, մենք էլ, ու ինչպե՞ս ուղեց, տեղավորվեցինք լին ու արձակ տախտերի վրա ու սկսեցինք զրույց անել:

Էս խոսակցութեան միջոցին գյուղի շներն սկսեցին անհանգիստ հաջել ու ոռնալ:

— Գել է,— միաբերան բացականչեցին գյուղացիք:

— Ընչի՞ց եք իմանում,— հարցրի ես:

— Գիւահաջ են տալի, աղա:

— Գիւա՛հաջը ո՞րն է: Մի՞թե շները միշտ մի տեսակ չեն հաջում:

— Չէ, աղա, գիւլի վրա ուրիշ տեսակ են հաջում, մարդի վրա՝ ուրիշ: Մարդկանցից էլ՝ դողի վրա ուրիշ տեսակ են հաջում, անցորդի վրա՝ ուրիշ: Խմբի վրա ուրիշ տեսակ են հաջում, կենդու մարդի վրա՝ ուրիշ...

Հենց էս խոսքի մեջն էինք, որ մի հրացան տրաքեց, շների հաջոցը սաստկացաւ ու միաժամանակ մի աղմուկ բարձրացաւ:

— Հասեք հեյ... տարա՛ւ, տարա՛ւ, հեյ...

Գյուղացիք դուրս թափեցին:

2

Գյուղիցը դուրս գիշերվա մթնում լսվում էր խուլ աղմուկ:

Ես մենակ էի մնացել: Տան կնանիքն էին միայն դռան առջեւ հավաքված վաշ ու վիշ անում: Միջների պառաւն անիծում էր:

— Վո՛ւյ, անտեր մնաս դու, անտեր:
Ու մրմնջում էր «Գիլկապի» աղոթքը:

«Ալալուս,

Գալալուս,

Գեղը կապեմ երկու բըթով,

Երկու բըթով, երկու մատով,

Աստվածածնա քաղցր կաթով,

Սուրբ Սարգսի ձիու ձարով,

Նահատակաց կարմիր քարով:

Գիլի ճամբեն մոլոր անեմ,

Գիլի ատամ խրմոր անեմ,

Ոտները թուլ,

Ականջը խուլ...»

Ու կրկնում էր.

— Վո՛ւյ, անտեր մնաս դու, անտեր...

— Էն ի՞նչ է, նանի,— հարցրի ես, թեև համոզված էի, որ գեղ էր:

— Գեղ է, որդի, գեղ: Ոչխարը սարից գեղն են բերել— ետևիցը եկել է:

3

Վերջապես խառն ի խուռն բարձր-բարձր խոսելով ու ծիծաղելով եկան գյուղացիք:

— Աղա, բա որ ասի՞նք:

— Ուրեմն գե՞ղ էր:

Ինձ պատասխան տալու փոխարեն առաջ բերին մի թխադե՛ 17—18 տարեկան պատանու:

— Այ տղա, Միմոն, էդ ո՞նց էլավ:

— Այ տղա, դե էն ա ոչխարը բերում էի տուն անեմ: Բերի գեղին մոտեցրի, մին էլ տեսնեմ ոչխարը. դես ու դեն խախալ խախալ է անում. շուռն էլ հա է անում, թե ոչխարի մեջն ընկնի: Հենց էս ժամանակը շները թփի տակիցը մի գիլի վեր կալան ու ետևիցը լարվեցին:

— Հասի՛ հա հասի՛, բռնի՛ հա բռնի՛...

Մին էլ տեսնեմ ոչխարը կտրկան էլավ ու փախա առավ: Ետ մտիկ տամ, որ մի անտեր գեղ էլ մի ոչխարի բռնել է, հետը կողք կողքի ընկել ու պոռնով ետևիցը քշում է, ոչխարն էլ հետը չափ ընկած դնում է, ոնց որ հարսանիքի ձիավոր ըլի...

— Հա՛յ հա հա՛յ... շուռ եկա դեսը: Թվանքը որ տրաքեց, ա ոչխարը թող արավ փախավ:

— Անտերը ոչխարի միջին տապ արած է էլեւ հա',—նկատեց քեռի Անդրիասն ու դարձաւ դեպի ինձ:

— Էդպես է դրանց սովորութիւնն, ա՛ղա: Էդ ու որձ գնում են: Մինը ոչխարիցը մոտիկ տապ է անում, կամ եթե աջողեցնում է՝ հենց ոչխարի միջին է տապ անում, մյուսը դալիս է երևութք ըլում, խաբսը տալիս, շանն ու չորանին առնում փախչում: Տապ արած ընկերը ետևիցն էս խառնակ ժամանակը ոչխարը տանում է: Շատ անգամ էլ ոչխարը տանում է պահում ու ետ դալիս ընկերին օգնութեան: Ուստա չորանը փախած դիլի ետևից գնալ չի, գիտի որ ետնուց վտանգ կա պատրաստած:

— Սա էլ է լավ ժաժ եկել,—գովեսցի ես պատանի հովիւն,—կարողացել է դիլի բերանից անփորձանք ազատել ոչխարը:

— Գիլի բերանից անփորձանք ոչխար ազատիլն ինչպես կըլի-նի, աղա,—խոսեց պատանին:— Գելը տեսաւ, որ ոչխարը ձեռիցը գնում է, մինչև իմ հասնելը մի ոխելում ոչխարի դմակը պոկեց տարաւ:

— Հա՛, էդպես է,— դարձյալ մեջ մտաւ տանտերս:— Գելը ոչխարին հասաւ թե չէ, եթե տանելու հնար չըկա, դմակին կըտա ու մի տալումը դմակը կըպոկի:

— Տաւարին էլ հաւաւ թե չէ՝ բողազիցը կըբռնի, քեռի Անդրիաս,—մեջ մտաւ մի տաւարած:

— Տաւարին էնքան էլ հեշտ չի,—պատասխանեց քեռի Անդրիասը:—Տաւարիցը մինը գոռաց թե չէ, ամբողջ տաւարը հասկանում է բանն ընշումն է, որովհետեւ դիլի գոռացնելն ուրիշ տեսակ է. փսկույն բոլորը հաւաքւում են, քամակ քամակի տալիս ու պոչները դեմ անում, կանգնում...

— Տաւարը հեշտ է շաղւում, քեռի Անդրիաս, ու հեշտ էլ դիլի փայ է դառնում: Էն, ինչ ձին է անում դիլի հետ, ոչ մի անասուն չի անիլ:

Ձին գիլի հոտն առաւ թե չէ, ականջները սրում է, փռացնում, փռնչացնում ու ձեռաց բոլոր ձիերը հաւաքւում են մի տեղ: Մագիանները իրենց քուռակները մեջտեղն են առնում ու նրանց շրջապատում կանգնում, երեսները դեպի ներս, քամակները դեպի դուրս—գելերի կողմն արած՝ քաջիները պատրաստի: Ու աստոժ հեռու տանի, թե մի գել մոտեցաւ: Բայց կռւում դիլի համար ամեն նաւթանգաւորը որձ ձին է: Որձ ձին մագիանների հետ շրջանի մեջ չի մտնում: Բաշը թափ տալով ու փռացնելով կատաղի պտրտւում է շրջանի շորս կողմը, հարձակւում է գելերի վրա ու առաջն ընկած գելին տրորում, ջարդում առաջի ոտներով կամ քաջու մի զարկով փռում գետին:

Եթե մադրիանը մենակ է, քուռակը դռշի տակն է առնում ու կանգնում:

Մենակ ձիու էս կողմն էն կողմն է թռչում գելը ու հանկարծ վրա է թռչում բողազիցը բռնում կամ մի դարկով փորը պատռում: Երբեմն քնթիցն էլ է բռնում, շունչը կտրացնում: Երբեմն էլ ձիու առաջն է ընկնում ու փախսը տալիս—իրրև թե վախենում է. ձին էլ դռնչը տնկած ետևիցն է ընկնում, իրրև թե հալածում է: Հանկարծ ետ է դառնում ու բռնում:

— Էդ հո էշն է,—խոսեց քեռի Անդրիասը:—Գելն էշի հետ խաղում է, խաղում, ու ականջներն իրեն քաշում, առաջը փախսը հարում: Էշն ընկնում է ետևիցը, իրրև թե հալածում է: Էսպես հեռացնում է, հասցնում մի ապահով տեղ ու ետ դառնում ուտում... Դրա համար էլ ասում են՝ «Էշի գերեզմանը գիլի փորն է»:

— Ոչխարն էլ է գիլի ետևիցն ընկնում.—նկատեց մի ուրիշը:

— Հենց գելն էլ էդ երկուսին—իշին ու ոչխարին—ամենից շատ է սիրում:

— Իսկ ամենից քիչ մոտենում է խոզին ու գոմշին:

— Բա ի՞ծի՞ն:

— Պա՛, իժի բանը ծիծաղ է: Խամ գելն իժին բռնած ժամանակը՝ էժը Էնպես վճղըղում, որ գելը թող է անում, փախչում:

— Բայց մի՞թե գելն էդքան անվախ ու համարձակ մոտենում է գյուղին,—հարց տվի ես:

— Գելը, երբ որ կուշտ է, շատ վախկոտ կենդանի է, աղա,—պատասխանեց քեռի Անդրիասը: Բայց հիմի սկսվում է գիլի դժար ժամանակը: Ձմեռը գալիս է, անտառի որսը դժարանում է, ասրանքը սարից ցած է գալիս—տուն է մտնում: Գիլի ապրուստը կտրվում է: Սովը որ նեղացնի՝ գեղ էլ կը մտնի, դեռ տուն էլ: Սովի ձեռիցը ձմեռը գալիս է շեմքիցը շուն է տանում լափում: Մուկն է որսում: Ծառի փթռակ է ուտում, իր լակոտն է ուտում... Դե սովն է պատճառն էլի, որ ձմեռը միանում են, բոլուկ են (ոհմակ) կաղմում, որ ուժեղ լինեն, միասին հարձակվեն...

Ձմեռը դեռ էլի մեղանում, մեր սարերում, մեր անտառներում մի բան է ճարվում. նապաստակներ են կամ ուրիշ մանր-մուկ կենդանիներ: Վերջապես եղնիկների ու եղջերուների ետևից են ընկնում, քշում են դեպի սառած դետերը: Տանում են սառուցի վրա ճղատում—ու վրա են հասնում խեղդում, ուտում: Բայց էն ինչ դաշտ տեղերն են, որ դրանք էլ չըկան, գելը սովից ավելի համարձակ ու վտանգավոր է դառնում: Շատ անգամ կատաղում է: Ու դաշտ տեղերը մարդկանց վրա վէ է հարձակվում ու վնասում:

— Տղեք, դե խոսքն էստեղ ինձ տվեք,—էն կողմից խոսեց Շորագոյալցի Ալոն ու սկսեց իր պատմությունը:

— Մեզանում, դաշտ տեղերում, դիւր շատ ավելի վտանգավոր է, քան սար տեղերում: Մեզանում գելերը ձմեռւան գիշերը դաւիս են գեղի մեջը ման գալիս: Շներին պահում ենք, որ չըտանեն—չուտեն: Ձմեռները մեզանում շատ վտանգավոր է մենակ ճանապարհորդելը. մանավանդ, եթե մութն էլ վրա հասաւ: Այ՛ ձեզ պատմեմ իմ գլխին եկած մի դեպք:

Ծիրան անունով մի եղն ունեինք: Մի ձմեռ էս եղը կորաւ: Ախպերս ինձ զրկեց ման գալու: Ես էլ էսպես 16—17 տարեկան ջահել տղա եմ: Գնացի դիւի շորս կողմը ման եկա ման—չըգտա: Գոմահանդ ունենք, էնքան էլ գեղիցը հեռու չի: Ասի՝ եղը սովոր է, կարելի է էդ կողմն ըլի գնացած: Գնացի էդ գոմահանդը: Գնացի, էս գոմը նայեցի, էն գոմը նայեցի, վերջը տեսնեմ՝ դրուստ ոտ եղը մի գոմումն է: Եղը դուրս արի. դուրս գամ տեսնեմ արդեն մութն ընկնելու վրա է: Սիրտս մի ահ ընկաւ: Տեսնում եմ, որ լուսով չեմ կարող գեղը հասնեմ: Մտածում եմ՝ գնա՛մ—չըգնա՛մ:

Ի՛նչ անեմ...

Չորս կողմս ամայի ձյունապատ դաշտ, շեն չըկա, ձեն չըկա. ձեռիս էլ մի ճիւղոտ ու մի դանակ:

Ի՛նչ պետք է անեմ: Աստծու անունը տւի, եղն առաջս արի քշեցի: Մի քիչ տեղ անց էի կացել. հանկարծ իրիկւան էն դառը քամու հետ մի տխուր ձեն ընկաւ ականջուիս: Կանգնեցի, ականջ դրի...

Տեսնեմ գիւլի ոռնոց է.— ո՛ւտ՛ւ...

Ո՛ւ... էս ոռնոցին միացաւ ամբողջ խումբը ու սարսափով լցվեց դաշտը: Մտիկ տամ՝ որ աջ կողմս, հեռւում, մթան մեջ, ջուխտ-ջուխտ վառված ճրագների մի բաղմություն է շարժւում... Էլ ի՛նչ. ձեռաց հասկացա, որ գելերի աչքերն են—սոված բոլուկ է... Եղը ետ տւի դեպի գոմերն ու քշում եմ, ո՛նց եմ քշում, վազում եմ, ո՛նց եմ վազում... Ետ նայեմ, որ արդեն գալիս են: Եղջ թող արի փախա, ընկա գոմը: Ընկա գոմը, բարձրացա սների գըլխների գերանների վրա դատարկ տեղեր են լինում է...

— Հա՛, իմանում ենք, կոնգերի վրա:

— Հա՛, էդ կոնգերից մեկին վեր էլա: Դեռ չէի տեղավորվել—մին էլ տեսնեմ եղանս գոռոցը բարձրացաւ: Զարմանք բան է, թե էնքան տարածությունը ինչպես մի երկու բուպեումը կտրեցին ու հասան:

— Վա՛հ, գիւլի ոտին ինչը կըհասնի,— խոսեց քեռի Անդրիա-

սը:— Էն սաբի գլխիցը որ մի բան նկատեց՝ մին էլ կըտեսնես կող-
քիդ դուրս եկաւ: Դրա համար են ասում էլի, թե՝ գելն ազրեիլ է:

— Հա՛, էն էի ասում,— շարունակեց Շորագյալցի Ավոն:—
Եղանս գողոցը բարձրացաւ ու խկուշն էլ կտրեց, խրխռոցն ըն-
կաւ: Խրխռոցն էլ կտրեց, միայն գելերի ժընգժընգոցն եմ լսում,
ու լսում եմ՝ ոնց են լափում...

Վա՛յ Միրան ջան... դուրս թռաւ սրտիցս: Բայց ի՞նչ Միրանի
ժամանակն է: Ես իմ գլուխն եմ լաց ըլում: Մտածում եմ թե՝ էս
լաւ էր, եղնովը կըլեն մինչև կըլուսանա, կամ կըկշտանան ու կը-
գնան, կամ, ասում եմ, ինձ չեն դտնիլ... Դու մի ասիլ՝ սոված գիլի
բոլո՞ւկ, ես հիստն ասեմ, դու հարցուր իմացի, ձեռաց հախոել են,
ու մին էլ տեսնեմ, մութը դոմը լցվեցին էն ջուխտ-ջուխտ վառած
ճրագները ռխները բաց արած...

Գտան...

Եկել են լցվել, ներքեից ագահ-ագահ ինձ են մտիկ անում: Ես
էլ չորացել եմ մնացել վերևը գերանին կալած: Մտիկ արին մտիկ ու
թող արին դուրս գնացին:

Շունչս ետ եկաւ: Ասի՝ «փառքդ շատ ըլի աստոծ, էս էր՝ ա-
գատվեցի...»

Դեռ աստոծու փառքը բերանումս, մին էլ ինչ եմ լսում: Իմ
ուղղությամբ վերեից կտուրը քանդում են, շանգերովը հողը ետ են
տալի: Արդեն լսում եմ շանդերը կոճերին է դիպչում...

Սառը քրտինքը վրա տվեց... Շտապեցի տեղս փոխեցի, անց
կացա մյուս կոնդի վրա կուշ եկա:

Բաց արին, կոճը վեր կալան, տեսան տակին չըկամ:

Էլի եկան ներքև: Մտիկ արին, որ մյուս կոնդի վրա եմ. ետ
գուրս գնացին: Հիմի էս կոնդի վերեից սկսեցին քանդել կտուրը:

Դարձյալ տեղս փոխեցի: Էսպեսով՝ նրանք քանդելով, ես տեղս
փոխելով՝ հասանք վերջին կոնդին:

Էլ ո՞ւր գնամ:

Եկան մտիկ արին կատաղած ու ետ գնացին: Քանդում են,
տէ՛նց են քանդում...

Մի սուր դանակ ունեի գրպանումս, հանեցի, բաց արի ու ձե-
ռիս բռնած՝ մտքումս աղոթք եմ անում.— Տեր աստոծ, դու ինձ
ազատ անես էս նեղ տեղիցը...

Իսկ հենց անդաճիս վերևը քանդում են: Քանդելով հասան կո-
ճերին: Հասան կոճերին. մինը կոճերի արանքովը թաթը մեկնեց,
որ կոճը ետ քաշի: Թաթը բռնեցի ու էն սուր դանակովը ղըռթ կըտ-
րեցի... Թաթը փախցրեց, ոռնալով, կոնձկոնձալով ետ գնաց, ու
կտերն իրարով անցան: Իմացել էի, որ գելերի մինը եթե վիրավոր-

վեց՝ մյուսները վրա են թափում նրան ուտում: Ասի՝ ուրեմն սրան ուտում են: Հիմի սպասում եմ, որ սրան կուտեն կըսլոծեն են կը դան: Էլի դանակս ձեռիս պատրաստ սպասում եմ:

Ականջս ձենի է: Գիշերվա մի ժամին, ոնց որ երազում՝ մի բարակ ձեն եմ լսում.

— Ավո հե՛յ...

Ինձ են կանչում...

— Տեր աստոծ, մի՞թե ինձ են կանչում... Մի՞թե ախպերս է... Մի՞թե մերոնք են... Գոմից ձեն եմ տալիս, գոռում եմ.

— Աղանիկ հե՛յ... էստեղ ե՛մ... Գոմերումն ե՛մ... Գելերն ինձ ուտում ե՛ն... Օգնեցեք հե՛յ...

Էլի նրանք ձեն են տալի, իմ ձենը չեն լսում, թեև ես շարունակ կանչում եմ:

Մին էլ տեսնեմ հրացանները տրաքեցին, ետևից լսվեցին հեռացող գելերի կաղկանձն ու մարդկանց հարահրոցը: Պարզ ճանաչեցի ախպորս ու մեր գեղացի տղերանց ամեն մեկի ձենը:

— Ավո հե՛յ...

— էստեղ ե՛մ... էստեղ ե՛մ... կենդանի ե՛մ...

Ներս թափեցին գոմը:

— Փառք քեզ աստոծ... Փառք քեզ աստոծ, — ուրախացած ու զարմացած կանչում են ամենքը: Ցած եկա վերջին կոնդի վրից: Ախպորս գիրկն ընկա ու սկսեցի հեկեկալ:

— Էլ լաց մի ըլի, գնա աստծուն փառք տուր, որ էսօր նոր մորից ծնվեցիր, — կանչեցին էս ու էն կողմից ու ինձ դուրս բերի՞ գուտը, ուր թափված էին մեր Միրան եղան ոսկորները:

Դեռ լուսը չէր բացվել:

Հեռվից լսվում էր գելերի ոռնոցը:

4

Շորագյալցի Ավոյի պատմությունից հետո խոսքն ընկավ գիւղ ոհմակի վրա:

Երկար ձմեռներն ու ապրուստի դժվարությունն են պատճառք. որ գելերը ոհմակ են կազմում, բացատրում էին գյուղացիք:

Ոռնում են, իրար կանչում, հավաքվում, միանում, որ ուժեղ լինեն թե՛ հարձակվելու և թե՛ հարձակման դիմադրելու ժամանակ:

Ամեն միսը մենակ հեշտ կըհաղթվի ձմեռն ու կըկորչի, քան թե խմբով, և ամեն միսը չի կարող էն ճանկել, ինչ որ կըճանկի խումբը:

Եվ հավաքվում են հիսունով, հարյուրով, մի քանի հարյուրով:

Մարստփելի բան է գիլի ոհմակը. մանավանդ էդ լինում է ձմեռը, գիլի ամենաքաղցած ժամանակը, երբ շատ անգամ գելը քաղցից կատաղում է: Էդ ժամանակ, ասում են, գելերը իրենք էլ են իրարից վախենում: Երբ ոհմակով մի տեղ կանգնում են հանգստանալու՝ շրջան են կաղմում ու էնպես են վեր թափում, որ իրար հրես պահեն, չեն հավատում մեկմեկու: Վախում են իրար ուտեն: Բայց ոմանք էլ ասում են՝ նրա համար են էղպես անում, որ իրար տեսնեն ու հարկավոր դեպքում խսկույն նշան տան իրարու, և իբրև թե բոլորը նայում են իրենց գլխավորին:

Գիլի համար մութը, ճամփի դժվարությունը, հեռավորությունը — ոչ մի նշանակություն չունեն:

Գելն էնքան արագավազ է, որ մի գիշերվա մեջ երեք-չորս օրվա ձիու ճամփա կրկտրի: Իսկ գիլի սրատեսություն վրա էսպես մի զրույց կա ժողովրդի մեջ:

Ասում են: Մի անգամ արծիւն ու գելը վեճի բռնվեցին, թե իրենցից ո՞րն է ավելի սրատես: Գելն ասավ՝ մի ամպոտ օր ես սարի գլուխն ելա, ամպի միջով մտիկ արի տեսա՝ հեռու մի դաշտում մի սև ցելի (վարած հողի) մեջ մի ակոսում մի սև դառն է նստած:

Արծիւն էլ թե՛ ես էլ երկնքի երեսն ելա, ներքև մտիկ արի, մի ծխնելույզի միջից տեսա կրակի վրա դրած մի պղինձ խուփը վրեն: Խփան ճեղքիցը նայեցի, տեսա պղնձի միջին կաթը, կաթնի երեսին էլ մի սիստակ մաղ:

Էնքան արագավազ ու սրատես դադան է գելը: Եվ էս ամենի հետ միասին՝ շատ խորամանկ:

Նա մինչև լավ չիմանա, որ հարձակումն ապահով է — չի հարձակվիլ: Ուրիշ բան է, եթե սովից խելագար մի գել իրեն կորցրած պցի ամաշկարա վտանգի մեջ. բայց սովորաբար գելը շատ է զգույշ ու խորամանկ:

Մի դյուղացի էսպես պատմություն արավ: Ասում էր. մի տարի թափարդ էի սարել: Առավոտը վաղ վեր կացա գնացի տեսա մի գել է ընկել մեջը: Միայն ոտիցն է ընկել ու ոտը փշրվել է, սատկել է: Վերժ կալա թափարդիցը հանեցի, էն կողմը գցեցի: Մինչև գլուխս կախ ես թափարդովն էի էղած, մին էլ տեսնեմ վեր կացավ կաղին տալով փախալ: Հա՛յ հա հա՛յ, էլ ո՞րտեղ, իրեն տվեց անտառը: Դու մի՛ ասիլ անտերը սըտամեռնուկ է տված եղել:

Գիլի ոհմակն էլ, ձմեռը ճամփա կտրելիս իրար ետևից է դրնում — ծլաշարուկ, ու միշտ ամենից ուժեղն ու փորձվածը առաջին է գնում: Եվ սա երկու հարմարություն ունի նրանց համար: Մին, որ առաջի գնացողները ձնի մեջ կոպար (շավիղ) են բաց անում, ետևից եկողների համար բաց-պատրաստ ճամփա է լինում,

մին էլ՝ որ ոչ ոք չի կարող իմանալ, թե իրենք քանիսն են եղել: Եվ էդ է պատճառը, որ ոչ մի որսկան չի կարող ասել, թե էս ոհմակը, որ անցել է, քանի գել է եղել մեջը:

Աստված հեռու տանի, թե ոհմակի աչքովը մի որս ընկավ: Ուրիշ դազան լինի, թե ընտանի կենդանի, իսկույն շորս կողմից շրջապատում են ու էլ փրկություն չըկա: Իսկ կճղակալորեներին, հատկապես եղնիկներին ու եղջերուներին, քշում են դեպի սառած գետերը, սառուցի վրա ճղատում ու վրա թափում, կամ քշում են դեպի բարձր ժայռերը, ժայռերից թոցնում ու իջնում ներքև լավում:

Ոհմակը վտանգավոր է և մարդու համար: Եթե բաղմություն չեղավ՝ մի կամ երկու մարդից ոհմակը չի վախենալ, թեկուզ հրացան ունենան: Մինչև անգամ հրացանն ավելի վտանգավոր է: Հրացան արձակես թե չէ, իսկույն կըհարձակվեն: Հիմի կասե՞ք՝ հապա ինչի՞ց է վախենում գելը:

Էս մասին գյուղացիք մի քանի պատմություն արին:

Ե

Գելը ոչ մի բանից էնպես չի վախենալ, ինչպես կրակից, — առաջինը խոսեց իմ տանտերը, քեռի Անդրիասը:

Մեր կողմերը, դե գիտեք, որ գել շատ կա: Էնպես տեղ ունենք, որ հենց գիլի բուն է, որ կա: Մի մեծ ծմակ ունենք, Մոտկորա ծըմակ ենք ասում: Էդ ծմակումը մի թալա (անտառումը բաց տեղ, բացատ) կա: Էդ թալումը էնքան գել կա, որ անունը դրել են Գիլի թալա:

Մի ձմեռնամուտ իրիկուն սարի գոմերիցը տուն եմ գալի: Հակառակին էլ էս Ստեփան տղես էլ հետս է. իննը-տասը տարեկան էրեխա է: Որ եկանք էդ թալի դիմացը, մի շան ձեն ընկավ ականջովս: Ասի՝ ով գիտի ոչխար են բերել էս կողմերը, չոբանի շունն է հաջում: Ձեն տվի:

— Ա՛յ չոբան, հե՛յ...

Էս ձեն տալն էր, էլի:

Շան հաջոցը կտրեց ու, ձեզ մատաղ, մին էլ էն տեսնեմ էդ ծմակիցը գիլի տուտը բաց էլալ, ռեխները բաց արած գալիս են, ո՞նց են գալիս, աչքերս սևացան...

Դու մի՛ ասիլ, հաջողը գել է եղել: Ախր չէ որ գելը ոռնում է, բայց շանից հաջել է սովորում ու շատ անգամ էլ հաջում է:

Ձեռիս թվանք կա, միայն լավ գիտեմ, որ գիլի բոլոկի վրա թվանք չեն գցիլ. թվանք գցես թե չէ՝ ավելի կատաղի վրա կըտան:

էրեխեն թե՛ ապի, էն ի՞նչ են:

Ասի՛ վախիլ մի՛, քեզ մատաղ, դռնաղ կաց: Արի օգնի էս խաշամն (չոր տերեւ) ու չոր ճյուղերը հաւաքենք: Չորս կողմից խաշամն ու չոր ճյուղերը ձեռաց կիտեցի ու կրակ տվի, բոցը ծուլ էլաւ: Մոտկորա ծմակը լիքը փետ: Մինչև սրանց հասնելը վրա տվի, թեժ արի. բոցն էլաւ ծառերի ծերը:

Սրանք եկել են, ի՞նչքան են եկել. չորս կողմներս կտրել են, հեռու կանգնոտել ժընգժընգում են ու ատամները շխկշխկացնում: Աչքները ծմակի մթան մեջ քուքուրթի (ծծումբի) բոցի նման ջուխտ ջուխտ վառվում են: Մարդ մտիկ տալիս դարզանդում է:

էրեխեն կպել է փեշիցս ու լաց է լինում:

— Վախիլ մի՛, Ստեփան ջան, վախիլ մի՛, ես էստեղ եմ... լաց մի՛ ըլի, որ լաց ըլես — կը գան մեզ կուտեն...

էրեխեն ձենը փորն է գցել ու փեշիցս կպած դողում է, ո՞նց է դողում...

Տեր աստված, ասում եմ, դու աղատես էս նեղ տեղիցը: Ի՞նչ անեմ: Հույսս դրել եմ կրակի վրա: Էն էլ փետը հատնում է, էրեխեն էլ փեշիցս պինդ բռնել է, թողնում չի մի քիչ հեռանամ, փետ քերեմ կրակին վրա տամ:

Մոտիկ մի ցըցչորի ծառ կար: Կրակը բոթեցի սրա տակը, սրա կողքին էլ մի կոտրած ծառի չոր բլուլ կար, էն էլ քաշեցի վրեն, թեժացաւ, ոնց թեժացաւ, կարմիր լույսն ընկել է ամբողջ ձորը:

Դիմացի սարիցը շորանները նկատում են, որ, ախպեր, էս ձորումը, էս ժամանակին, էս ի՞նչ կրակ պետք է լինի, որ քիչ է մնում ծմակը կրակի:

Մտածում են, մտածում ու ձեն են տալի:

Ականջ դնեմ, որ էս մեր Շամիրի ձենն է:

Ուրախանաք, ինչ որ մենք ուրախացանք:

Ձեն տվի.

— Շամիր հե՛յ... դիլի բոլուկ է. չորս կողմս կտրել են... էրեխեն հետս է... օգնեցեք հե՛յ...

Հենց էս կանչելն էր: Մի քանի շորան իրար հետ ձեն տվին:

— Վախիլ մի՛ք, վախիլ մի՛ք, գալիս ենք հե՛յ...

Ու պարզ լսում ենք, ոնց են իրար ձեն տալիս շտապեցնում, ոնց են շներին կանչում:

— Թորլան հե՛յ, Ղայթար հե՛յ, Չամբար հե՛յ, Չալակ հե՛յ...

Շների կլանչոցը վեր էլաւ ու մտաւ ձորը:

էստեղ էրեխեն նորից սկսեց հեկեկալ ու լաց ըլիլ:

— Վախիլ մի՛, Ստեփան ջան, վախիլ մի՛, հրես կըգան:

— Տղե՛ք, էս մեր Շամըրին Թորլան անունով մի գելխեղդ շուն

ուռներ: Մին էլ տեսա էս շան ձենը մոտիկ ծմակում գրնդաց: Սրա ետևից մնացած շները, շների ետևից կրճնկակոխ շորբանները: Չորբանների ղշրղուն ու շների հաջոցը ծմակը գրմբացնում է: Մին էլ Ստեփանս թե՛ «ապի, գելերը փախչում են»:

Ասալ, ու ուրախությունը խառնվեց սարսափին, սկսեց աղաղակել ու առաջն ընկած փետի կտոր, քար, հող շալքրտել գելերի ետևից:

Էլ գելն ո՞վ կըտա: Ծմակի մթնումը կտրան, դնացին:

Տղերն եկան:

— Ա՛յ աղա, էս ի՞նչ բան էր:

— Բանն էլ որն է, ձեր տունը չքանդվի, հապա էսպես, էսպես...

Էստեղից վեր կացանք դնացիք շորբանների մոտ, մինչև լուսացալ, առավոտը խմբով եկանք տուն:

Էս բանն, ախպեր, իմ գլուխն եկալ: Կրակը մեզ աղատեց,— վերջացրեց խոսքը քեռի Անդրիասը:

6

— Ուստա Սարգիս, հիմի քո պատմությունն արա,— էս ու էն կողմից ձեն տվին գյուղացիք.— Շորագյալից գալիս ոնց էլա՞վ:

— Էլ ի՞նչ ասեմ, դե գիտեք էլի,— պատասխանեց ուստա Սարգիսը:

— Մենք գիտենք, ամա աղեն գիտի ոչ:

— Պա՛տմի, ուստա Սարգիս, պա՛տմի լսենք, տեսնենք Շորագյալի ճամփին քեզ հետ ի՞նչ է պատահել,— խնդրեցի ես:

Ուստա Սարգիսը զուռնաչի էր: Թինկը տված շիբուխ էր քաշում, վրա նստեց ու սկսեց պատմությունը.

— Շորագյալի ճամփին պատահած պատմությունն էսպես է, աղա ջան:

Մի հացապահաս տարի վեր կացանք ես, դամբաշ (զուռնի ձեն պահող) Ակոփն ու դհուլչի (թմրկահար) Դավիթը մեռ զուռնա դհուլը վեր կալանք, ասինք դնանք Շորագյալ գեղերը հարսանիքներ անենք, հացահատիկ հավաքենք բերենք ձմեռը կառավարվինք:

Դե գիտեք էլի, որ Շորագյալա հացը համ լավն է լինում: համ առատ, իսկ մեղանում, սարերում, սակավ է լինում, եղածի էլ շատ անգամ կարկուտը տանում է:

Գնացինք զուռնա ածելով, հարսանիք անելով գեղեղեղ ման եկանք: Բավական ցորեն-դարի հավաքեցինք, մի ծանոթի պահ տվինք, մենք ետ ճամփա ընկանք դեպի մեր տները:

Գիտեմ ոչ Շորագյալ եղել եք թե չէ, Հոռոմ անունով մի գեղ
կա. էդ գեղիցը դուրս ենք եկել գալիս ենք դեպի Արթիկ: Եկանք,
ճամփին մութն ընկավ: Ծնկնահար ձյուն. ցուրտն էլ հո—թրի
նման մարդի երես է կտրատում: Ճամփեն էլ լավ չգիտենք: Գնա
թե պետք է հասնես Արթիկ:

էս մեր Դավիթն առաջին էր գնում: Մին էլ թե՛ տղեք եկեք,
որ գեղը գտել համ:

— Այ տղա, ո՞ւր ք:

— Թե՛ հրեն ճրագները երևում են:

Մտիկ տանք տեսնենք, ճշմարիտ որ հեռվում շատ ճրագներ
են երևում: Միայն ես նկատում եմ, որ էս ճրագները ժաժ են գա-
լի, դես դեն են գնում:

Ասի՛ տղեք:

Թե՛ ինչ է:

Ասի՛ էս գեղ չի: Մին, որ ձմեռը սրանց գեղերի տների դուռ
ու կտուրը փակ, ճրագները չեն երևալ, մին էլ որ՝ էս ճրագները
որ տեսնում եք՝ ման են գալի:

Թե՛ բա էս ի՞նչ են:

Ասի՛ գելեր են: Գիլի բուռնի, բերան ենք ընկել, պատրաստ-
վեցեք: Ես լսել եմ, որ զուռնի ձենին գելը—էլ վախենում է թե
ինչ,—մոտ չի գալի: Զուռնա դհուր սարքեցեք: էս խոսքումն ենք,
տեսանք ճրագները մոտենում են, մթնումը, ձնոտ դաշտումը դես
ու դեն վազում են, ցրվում են, ուզում են մեզ շրջապատեն: Էն-
քան են, էնքան են, որ էլ հաշիվ չըկա:

Ես ու Ակոփը զուռնեն զլեցինք, էս Դավիթն էլ դհուր—դը՛մբ
հա դը՛մբ, կես գիշերին, էս վերանա դաշտումը ածում ե՛նք: Զուռ-
նա դհուրի ձենը վեր էլավ թե չէ—էս գելերս, ոնց որ տեղն ու տեղը
մխսես, մնացին իրենց տեղերը մեխված:

Մին էլ ոռնոց վեր քաշեցին, տեր աստված, ի՞նչ ոռնոց:
Զուռնի հետ ձեն ձենի են տվել, ոռնում են:

— Վայ ծիծաղ,—էս ու էն կողմից բացականչեցին գյուղա-
ցիք:—Ուստա Սարգիս, լավ է ծիծաղներդ գալիս չէր:

— Այ տղա, ի՞նչ ծիծաղ կըգար, սիրտներս սկսեցել էր. դա-
նակ տայիր՝ արյուն չէր կաթիլ:

— Ետո՞, ետո՞...

— Ետո մենք ճամփա ընկանք, սրանք էլ մեզ հետ: Մենք
ածելով գալիս ենք, սրանք էլ չորս կողմերս կտրած հեռու մթնումը
ցինգիր-ցինգիր անելով գալիս են: Կարծես պար են գալիս: Գլուխ-
ներդ ինչ ցավեցնեմ. էսպես գնալով գիշերվա մի ժամանակը ա-
ռաջներս մի շան հաջոցի ձեն լսեցինք հեռու: էս հաջոցի վրա մի

քանի շներ սկսեցին հաջել ու ոռնալ, ու մին էլ տեսնենք մոտիկ գեղի ճրագները դուռը դուրս եկան: Մարդկանց ձեները հասնում է մեզ:

Ուրախությունից զուռնա դհուլի ձենն ավելի զլեցինք:

Քանի գեղին մոտենում ենք, գելերը ետ են ընկնում: Վերջտապես հասանք գեղին, սրանք ետ դառան, կորան:

Գեղացիք ճրագներով, աղմուկով առաջ եկան—մնացին զարմացած: Տեսնում են՝ երկու զուռնաչի ու մի դհուլչի ածելով դալիս են ու հետները հարսանքավոր չրկա:

— Այ ուստեք, բա հարսանքավորնե՞րը որտեղ են:

Ասում ենք՝ հարսանքավորները ետ դառան դնացին: Չուղեցին ձեր գեղը մտնեն:

— Էդ ո՞վ էին որ...

— Գելերը...

— Ո՞նց թե գելերը...

— Ախպեր, ասինք, պատմելու ժամանակը չի, ցրտատաք էլանք, մեռնում ենք, մեզ մի տաք տուն տարեք, էնտեղ կըսլատմենք:

Տարան մի տաք օդա, բուխարին թեժ արին, հացը դրին առաջներս, գլխներիս հավաքվեցին էսպես, ինչպես որ մենք հավաքվել ենք, ու սկսեցինք պատմել: Պատմում ենք ու ծիծաղում, պատմում ենք ու ծիծաղում:

Վերջն էլ իմանանք, որ էն գեղը չենք եկել, որտեղ դալիս էինք, ճամփեն կորցրել ենք—ընկել ենք Պարնի գեղ:

7

— Դուք հո կրակն ու զուռնեն եք ասում, բայց գելը մի քանից էլ է վախենում. թե իմանաք ընչի՞ց,—հարց տվեց օտարականը:

— Թոկից, ձեն տվին մի քանիսը:

— Ո՞նց թե թոկից,—զարմացան չրգիտեցողները:

— Հա՛, ճշմարիտ է, թոկը որ ետեիցդ քաշ տաս՝ գելը կըվախենա, մոտ չի գալ,—հաստատեց քեռի Անդրիասը:

— Ա՛յ տղա, թոկն ի՞նչ է, որ գելը թոկից վախենա:

— Ո՞վ դիտի, օձի տեղ է դնում ինչ է, ի՞նչ իմանաս:

— Մեր գեղումը Եղո անունով մի ջահել մարդ կար,—պատմեց Շորագյալցին:— Մի շատ սրտոտ ու քաջ մարդ: Երեսին որ թուր բռնիր՝ երեսը ետ չէր թեքիլ: Ինքն էլ թրի-թվանքի հետ խաղացող մարդ էր:

Սրանից մի 4—5 տարի առաջ մի ձմեռ դործով դնում է մեր

հարեալն գյուղերը ու մի քանի օր ուշանում: Մի երեխա ուներ, չատ էր սիրում: Մի իրիկուն լուր է առնում, թե բա՝ երեխեդ հիվանդ է, քեզ է ուղում: Վեր է կենում, թե՛ պետք է գնամ: Սրա առաջն են ընկնում, բռնում են, համողում են, թե մոլթը գիշեր—հաղար ու մի շար փորձանք, հաղար ու մի գել ու գաղան, սպասիր՝ ասում են, գիշերը լուս ունի, կըլուսանա կըգնաս երեխիդ կըտեսնես: Սա սըրպին է կանգնում թե՛ չէ որ չէ, հենց էս կես գիշերի՛ պետք է գնամ, թուրը վրես, ձին տակիս, ի՞նչ պետք է պատահի: Ինսանի թարսություն էլի: Չեն կարում հաղթեն, կես գիշերին ձի է նստում, ճամփա ընկնում: Կիսաճամփին գիլի բոլուկը սրան շրջապատում է: Դու մի ասիլ հետը թոկ ունի, ինքն էլ փորձված, բանգետ մարդ է. թոկը երկար բաց է թողնում ու ձիու ետևից քաշ տալիս: Գելերն էլ մոտ չեն գալիս, երկու կողմից թոկին մտիկ տալով վաղ են տալիս: Էսպես բավական տեղ անց է կենում: Մի տեղ էլ, ո՞նց է լինում, ի՞նչ է լինում, թոկի ծերը ձեռքիցը դուրս է պըրծնում ու վեր է ընկում: Սա ձին քշում է: Մի քիչ տեղ գնում է, գելերը վրա են տալիս: Թուրը հանում է հենց առաջին հասնողի՛ տալիս... Դե գելերի սովորությունն էլ գիտեք էլի. մինը թե վիրավորվեց—մյուսները նրա վրա կըթափեն, կուտեն: Էդպես էլ ձիավորին թող են անում, վրա են թափում էս վիրավորվածին: Նզոս ձիուն մտրակում է, քշում, բավական տեղ քշած գնում է: Գելերը վիրավորվածին լափում են պըծնում, ետ նորից ընկնում սրա ետևից: Սա էլի թուրը ուղում է հանի, որ դարկի, քաշում է քաշում, դուրս չի գալի: Տեսնում է՝ հասնում են իրեն—հերսից պատյանը ատամով կըծոտում է, ինչ անում է, չի անում՝ թուրը դուրս չի գալիս: Դու մի ասի՛ գիլին որ դարկել է, առանց արյունը սրբելու տեղն է գրել, արյունոտ թուրը կպել է պատյանին, ամրացել:

Էլ ի՞նչ երկարացնեմ, գելերը վրա են տալի, իրեն էլ են ուտում, ձիուն էլ:

Մյուս օրը լուրն եկավ. գնացինք տեսանք արնոտ ձյունի վրա իր ոսկորներն էլ, ձիունն էլ, թուրն էլ, պատառոտած շորերն էլ թափված, ցրված դես ու դեն:

— Բա էն մարդին, որ գելերը կերել էին՝ ձեզ էդ բոլորն ո՞վ պատմեց,— հարցրեց մի գյուղացի:

— Հապա մարդուս խելքն ու փորձն ընչի՞ համար է,— պատասխանեց պատմողը: Գնացինք տեսանք ձրնի պարզ հետքերը երևում են, որ կողմից է եկել ու որտեղ շրջապատել գիլի բոլուկը. որտեղից է Նզոն սկսել թոկը քաշ տալ, մինչև որտեղ է քաշ տըվել, որտեղ է ձեռիցն ընկել: Մի քիչ էլ գնացած է ու հետքերն՝

իրար են խառնված, տալին ու վրա են եղած, ու թափված են գիլի բուրդն ու ոսկորները: Նրանցից բավական հեռու էլ իրեն ու ձիուն են կերել: Թուրն էլ բերինք, տեսանք պատյանը մարդու ատամներով կրծոտած: Քաշեցինք, քաշեցինք, չըկարացինք դուրս քաշել. տվինք վարպետին, քանդեց, հանեց. տեսնենք արյունոտ, կպած պատյանին:

— Ափսոս մարդ,— էս ու էն կողմից ավսոսացին գյուղացիք:— Ա՛յ թե ընչի համար են ասել, թե համբերությունը կյանք է: Ասա, հեր օրհնածի մարդ, մի քիչ համբերի, լուսանա էլի...

8

— Տղե՛ք, հավատա գիլիցն էլ վերը վնասակար դադան չըլինի, դուք ի՞նչ եք ասում,— խոսեց մի գյուղացի էս պատմությունից հետո:

— Էդպես էլ իմացած կենաք, որ չի լինիլ,— հաստատեց քեռի Անդրիասը ու գլմեց ինձ.

— Դու ի՞նչ կարծիքի ես, պարոն:

— Ես էլ էդ կարծիքին եմ,— պատասխանեցի ես:— Արդեն գրքերից էլ հայտնի է, որ ոչ մի դադան գիլի չափ վնաս չի տալիս մարդուն: Մանավանդ էն երկրներում, որտեղ գլխավորապես անասնապահությամբ են պարապում: Ամեն մի տերության մեջ էլ ահագին վնաս է տալիս: Միայն Ռուսաստան տարեկան մոտ մեկ միլիոն անասուն է փչացնում:

— Հասկա ի՞նչպես է, որ տերությունները դրա մասին չեն մտածում, մի ճար անում,— խոսքս կտրեց մի գյուղացի:

— Ի՞նչպես չեն մտածում: Տերություններ կան, որ առանձին վարձատրություն են տալիս դեւ սպանողներին: Կանոնավոր կրթվում են գիլի դեմ: Դրա համար էլ էնպես տերություններ կան, որ մեջներն էլ դեւ չըկա. օրինակ Անգլիան, Գերմանիան...

— Վա՛հ,— զարմանքից բացականչեցին գյուղացիք:— Ո՞նց թե... հիմի էդ երկիրներում էլ դեւ չըկա:

— Չը կա...

— Ա՛յ երկիր... Ապրանքդ ազատ բաց թող ու հանգիստ գնա քու գործին...

— Էնպես տերություն էլ կա,— շարունակեցի ես,— որ հաշվով դիտեն, թե քանի դեւ կա իրենց երկրում, չորսը թե հինգը...

— Էդ ի՞նչ բան է, ավելի զարմացան գյուղացիները,— մեղանում իսկի մարդի հաշիվը դիտեն ոչ, նրանք դե՛լն էլ են հաշվել:

— Որ ասում ես դեւը վերջացնում են, ի՞նչպես են անում. վարժապետ,— հարցրեց մի ծերունի, որին Սահակ էին ասում:

— Զանազան միջոցներով, բի՛ճա Սահակ: Ինչպես ասի՝ տե-
րություններն առանձին վարձատրություն կամ պարգև են տալիս
ամեն մի սպանած գիլի համար, որսկաններն էլ աշխատում են
շատ գել սպանեն, որ շատ փող ստանան: Մինչև անգամ կազմա-
կերպված ընկերություններ կան, որ միայն գիլի որսի համար են:
Էնպես երկիր էլ կա, օրինակ Իսպանիան, որ եթե տերությունը չի
վարձատրում գել սպանողին— ժողովուրդն է վարձատրում: Սպա-
նողը գելը դցում է իշի կամ ձիու վրա ու գեղն գեղ ման ածում,
ասլրանքատերերից փող է հավաքում: Եվ ամենքն էլ ուրախու-
թյամբ տալիս են:

— Զէ՛՛ ես էդ չէի հարցնում, պարոն ջան, ես էն էի հարցնում՝
թե ընչո՞վ են սպանում, ինչպես են կոտորում:

— Հա՛, էդ ես հարցնում: Ասեմ, բիճա Սահակ, էդ էլ ասեմ:

— Իհարկե, հրացանով սպանելն ու թակարդով բռնելը արդեն
դուր էլ գիտեք: Բացի հրացանն ու թակարդը, էնպես տեղեր էլ
կան, որ խորը փոսեր են փորում, օրինակ մի սաժեն ու կես խո-
րությամբ, մի սաժեն էլ լայնությամբ: Երեսը ցախ ու մախով ծած-
կում են, վրեն միս են դնում, չորս կողմն էլ դեռ ցած ցանկա-
պատում, որ գելը թռչի, հանկարծ ընկնի մեջը: Սրանով, իհարկե,
չի կարելի շատ բան անել:

Էնպես տեղ էլ կա, որ ամբողջ հասարակություններով հա-
վաքվում են, գնում են շրջապատում անտառի որոշ մասերը: Որս-
կանները հրացանները ձեռներին պատրաստի երեք կողմը կտրում
են, իսկ շորերորդ կողմից մի բազմություն անտառ է մտնում ու
հրացան արձակելով, աղմկով, հարայ-հրոցով, շանով-բանով
գազաններին քշում, բերում գցում՝ որսկանների բերանը: Էս էլ
անտառոտ տեղերն է լինում, ու էս միջոցն էլ չի մեծ արդյունք
տալիս: Պատահում է, որ ահագին աղմուկից հետո մեջ տեղը մի
կամ երկու նապաստակ են հայտնվում կամ պատահում է, որ
դուրս եկող գազանները անվնաս էլ փախչում, ազատվում են:
Շատ քիչ են սպանվում:

Ռուսաստանի ձնոտ դաշտերումն էլ մի ուրիշ տեսակ որս են
անում: Զիով ընկնում են գիլի ետևից: Մնկնահար ձյունի մեջ թաղ-
վելով՝ գելը զոռով է վազում և շուտ էլ հոգնում է: Ետևիցը հաս-
նում են՝ հենց տեղնուտեղը դադանակով սպանում: Բայց ավելի
շատ գիլին կոտորում են թուլնով: Սատկած ոչխարը մաշկում են,
միսը շերտ-շերտ կտրատում, արանքները թուլն են լցնում, ետ նո-
րից մորթին վրեժն քաշում ու տանում գիշերը հանդերում վեր
գցում: Սոված գելեր—գալիս են ուտում ու տեղն ու տեղը կո-
տորվում:

— Վարժապետ, ճշմարիտ է, գելը դադան է ու մարդուն է, շատ է վնաս տալիս, միայն էդ որ պատմեցիր, ախպեր, ինչ թաքցընեմ, մեղքս եկաւ,— խոսեց ծերունի Սահակը:

— Հետո գիլին մեղք կըդան որ, Սահակ բիձա,— ձեն տվեց մի հովիւ:

— Ընչի՞, գելը շունչ կենդանի չի,— սկսեց վիճել Սահակ բիձեն:

— Գելն ի՞նչ է որ,— մեր շան պէս անատուն էլի,— խոսքն առաւ քեռի Անդրիասը:— Ուղիղ շան պէս: Որ էն շունն էլ շուերը պցես՝ անտեր, սոված թողնես, հալածես— կըվայրենանա, կըդառնա գիլի պէս մի բան, էլի: Ինչպէս որ էն սոված, վայրենի գելն էլ, որ բերես կուշտ պահես, պահպանես, խնամես, կընտելանա, կըդառնա մեր շան պէս տանու կենդանի:

— Հետո գելը տանու կըլնի՞ որ, քեռի Անդրիաս:

— Կա՞ւ: Շատ է պատահել: Գիլի ճուար բռնի բեր տանու արա, տես կըլինի թե չէ:

— Հասկա ինչո՞ւ է ասած՝ գելն ինչքան էլ տանու անես— էլէ աչքն անտառումը կըլինի:

Էդ էլ է ճշմարիտ: Մի սերնդի, երկու սերնդի աչքն անտառումը կըլինի, բայց կամաց կամաց անտառը կըմոռանա— կըդառնա տանու կենդանի շան նման: Եվ հենց ինքն էլ շան ցեղից է, էլի: Գելն էլ կաղմված է էնպէս— ինչպէս շունը: Գելն էլ շան պէս տալին մի անգամ 3—10, բայց սովորաբար 4—6 ձագ է ծնում, ու ինչպէս շունն իրեն համար բուն է փորում կամ մի անկյուն է գրտնում ու էնտեղ ծնում ու մեծացնում ձագերը, էնպէս էլ գելը: Կամ գետնում բուն է փորում, էնտեղ ծնում ու մեծացնում իր ձագերը կամ ընկած ծառի փշակում, կամ մերում, կամ հենց ծմակի խիտ տեղերը: Նա էլ է էնպէս սիրում իր ձագերին, ինչպէս ամեն մի ծնող կենդանի: Մի վտանգի հոտ առնելիս բերանով շատ զգուշ ու քնքուշ իրենց տեղից տանում է ավելի ապահով տեղ: Եվ երբեք իր բնի մոտերքում որս չի անիլ ու վնաս չի տալ, որ կասկած չըբերի էդ տեղի վրա:

Գիլի էդն էլ, ինչպէս շանը, ավելի քնքուշ է, դունչն ավելի սուր ու պոչն ավելի բարակ: Գելն էլ պատահում է, որ նույնպէս կատաղում է, ինչպէս շունը: Եվ կատաղած գիլից շատ են վախե-

նում ու սարսափով հեռու են փախշում բոլոր վայրենի կենդանի-
ները:

Վերջապես գեղն էլ շան պես 12—15 տարի է ապրում: Ավելի
երկար շատ քչերն են ապրում, ինչպես և շների մեջ:

Մի խոսքով միևնույն կենդանիներն են. մինք խնամքի տակ
ու կուշտ, մյուսը վայրենի, հալածված ու սոված: Իսկ սովը...

Սովն ինչ ասես կանի, ձեզ մատաղ: Սովը մարդին էլ կըդարձնի
սարսափելի, ո՛ր մնաց էն անտառի գիլին,— խոսքը վերջացրեք
քեռի Անդրիասը:

— Ճշմարիտ ես ասում, քեռի Անդրիաս,— ասացի ես: Մեղա-
նում սովորովյուն չըկա, միայն լուսավոր երկրներում շատ է
պատահում, որ մարդիկ վայրենի անասուններին ու գաղաններին
բռնում են, բերում են տանու անեն. փորձում են, վարժեցնում
են, բան են սովորեցնում: Մինը երկու գիլի ճուտ էր բռնել բերել
տանը պահել: Կարճ ժամանակում էնքան էին ընտանիացել, որ
աղատ տան մեջն ամենքի հետ էլ խաղ էին անում ու շան հետ
միասին միևնույն բնումը քնում: Մի քանի ժամանակից ետը մինը
սատկում է: Ասում է՝ մենակ մնացածը քանի ժամանակ էր էլ ոչ
խաղ էր անում, ոչ կարգին կերակուր էր ուտում: Տխուր վեր ըն-
կած: դարդ էր անում ու ոռնում: Իհարկե հետզհետե մոռացավ ու
էլ ետ աշխուժացավ: Մեծացավ, ու ասում է, մեզ հետ էնքան էր
կապվել, որ որտեղ նստում էինք, միշտ կողքներիս վեր էր ընկ-
նում և ուրիշներին չէր թողնում, որ մեզ մոտենան: Ասում է՝ վա-
խեցինք մարդու վնաս տա, շղթայով կապեցինք, իսկ մի քանի ժա-
մանակից ետը մի շրջիկ գաղանանոցի վրա ծախեցինք: Անցա՛վ
դրանից մի տարի ու կես թե երկու տարի, լավ չի միտս, էդ գաղա-
նանոցին պատահեցի մի քաղաքում: Հետաքրքրվեցի, ներս մտա,
ասի տեսնեմ իմ գելը կենդանի է թե չէ: Ներս մտա հարցրի:
Դու մի ասիլ գելը մոտիկ վանդակում պառկած է եղել: Ձենք
իմացավ թե չէ՝ վեր թռավ, ճանաչեց, ուրախացավ, ու ի՞նչ
էր անում, ի՞նչ էր անում, չեք կարող երևակայել: Աշխատում էր
ինձ մոտենալ, պոչը շարժելով, ծմրալով դես ու դեն է ընկնում
վանդակում: Ինձ էլ թվաց թե մի մոտիկ, հարազատ արարածի
հանդիպեցի, և դուրս գալիս մի տեսակ ցավ զգացի:

Ինչ կասեք սրան: Ահա պատահած դեպքը: Եվ ճշմարիտ է
ասում քեռի Անդրիասը. գեղն էլ շան պես մի արարած է, միայն
վայրենի, հալածված ու սոված:

Արգեն գիշերվա կեսն էր, որ մեր դրույցը վերջացրինք: Շները
դուրսը հաջում ու երկար ու ձիգ ոռնում էին:

— Անտերը գեղի վրա պտիտ է գալիս. հեռանում չի: Հանգըս-
տանալու չի, մինչև էս գիշեր մի վնաս չըտա: Տղն'ք, զգուշ կա-
ցեք, ապրանք չը տաք ուխը, ասավ քեռի Անդրիասը գյուղացինե-
րին, որ բարի գիշեր ասելով, իրար ետևից դուրս էին գնում մեր
օթախից: Դուրսը նրանցից մինը երկար ու զիւ հե՛յ հե՛յ աղաղա-
կից, ու դյուղի շները հեռու թաղերից սկսած ավելի կատաղի սկը-
անցին հաջել ու ոռնալ խմբովին:

Սոված գելը պտըտվում էր դյուղի շորս կողմը:

1914

ԻՄ ԸՆԿԵՐ ՆԵՍՈՆ

I

Սի խումբ ընկեր երեխաներ էինք: Գյուղացի երեխաներ:

Ոչ ուսումնարան կար, ոչ դաս, ոչ դաստիարակություն. աղատ էինք միանգամայն ու խաղում էինք. ի՞նչքան էինք խաղում: Ու ո՞նց էինք իրար սիրում, ո՞նց էինք իրար սովորել: Սոված ժամանակներս էլ՝ վաղում էինք հացի տաշտիցը մի կտոր հաց առնում, պանրի կարասիցը մի կտոր պանիր ու էլ ետ շտապում իրար մոտ: Իրիկուններն էլ հավաքվում էինք, ծիծաղ բաներ ասում կամ հեքիաթ պատմում:

Մի ընկեր ունեինք, անունը Նեսո: Է՛նքան հեքիաթ գիտեր. է՛նքան հեքիաթ գիտեր, ոչ ծեր ուներ, ոչ տուտը:

Ամառվա լուսնյակ գիշերները մեր դռան գերանների վրա շուրջը-բոլոր նստոտում էինք, հիացած պլըշում Նեսոյի՝ ոգևորությունից գեղեցկացած դեմքին: Ու պատմում էր նա Հուրի փերիններից, Զմրուխտ Ղուշից, Լիս ու Մութ աշխարհից...

— Նեսո ջան, Նեսո, հիմի էլ Կուր Թաղավորի հեքիաթը պատմի, հիմի էլ Թութի Ղուշի հեքիաթը պատմի... հիմի էլ Քաչալի ու Քոսակի հեքիաթը պատմի...

II

Էնպես պատահեց, որ մեր գյուղում ուսումնարան բաց արին: Ինձ ուսումնարան տվին, ինձ հետ էլ մի քսան-երեսուն երեխա: Ամեն մի երեխի համար տարեկան երեք ռուբլի վարձ էին ուզում. էս պատճառով էլ գյուղի երեխաներից շատերը, որոնց ծնողները չէին կարող տարեկան երեք ռուբլի տան, մնացին դուրսը: Դուրսը մնացին և իմ խաղընկերների մեծ մասը, նրանց հետ և Նեսոն:

Առաջին անգամն էր, որ մեզ ջոկում էին իրարից և ջոկում էին ուսումնարանն ու վարժապետը, առաջին անգամն էր, որ մենք գլխի էինք ընկնում, թե մինս ունևոր ենք, մյուսս աղքատ: Դեռ

էսօր էլ ականջուժս է նետոյի լացի ձենը, որ իրենց դռանը թափալ գալով գոռում էր, թե՛ ես էլ եմ ուզում ուսումնարան գնամ: Եւ դեռ ականջումս է նրա հոր ձենը, որ կանչում էր.— «Կա ո՛չ, կա ո՛չ, ա՛յ ոչ ու փուչ, ո՞րտեղից տամ... Երեք մանեթ ունենամ՝ կըտանեմ հացի կըտամ, կըբերեմ կուտեք, հրեա մնացել եք սոված նստած. կա ո՛չ...»

Նեսոն ու մյուս դուրսը մնացած ընկերներս գալիս էին ուսումնարանի շէմքում հալաքովում՝ մեզ մտիկ անում, բայց վարժապետը թող չէր անում, էնտեղից քշում էր: Դասամիջոցների խաղի ժամանակ էլ չէր թողնում մեզ հետ խաղան, ասում էր՝ կողմնակի, օտար երեխաները իրավունք չունեն աշակերտների խաղերին խառնվելու: Եւ նրանք դնում էին ուսումնարանի պատի տակին նստոտում՝ սպասում էին մինչև դասներս վերջանար, որ միասին գնայինք:

Էսպեսով էլ առաջին տարին ուսումնարանում ես մոտեցա նոր ընկերների հետ, Նեսոն ու մյուս դուրսը մնացած ընկերներս էլ տարովա վերջը էլ չէին գալիս ուսումնարանի պատի տակին նստոտում ու սպասում ինձ:

III

Մի երկու տարի մեր գյուղի ուսումնարանումը կարդալուց հետը հերս ինձ տարաւ մեր կողմերի գյուղաքաղաքը, էնտեղի ուսումնարանը տվաւ: Էս արդեն բոլորովին ուրիշ աշխարհք էր: Տները սիպտակ, կարմիր տանիքներով, ժողովուրդը զուգված ու մաքուր. ուսումնարանն էլ մեծ ու գեղեցիկ, ու ոչ թե մի վարժապետ, ինչպէս մեր գյուղումն էր, այլ մի քանի վարժապետ ու մինչև անգամ վարժուհիներ, որ նորություն էր ինձ համար ու զարմանալի, սակայն շատ դուրեկան:

Տեղին ու դպրոցին վայել իմ հագուստն էլ փոխեցին: Քաղաքացի աշակերտի շորեր հագա, գեղեցիկ, մաքուր,—ու էսպես կերպարանափոխված էլ տոների արձակուրդին վերադարձա մեր գյուղը:

Նեսոն ու հին ընկերներս իմացել էին, թե վերադարձել եմ, առավոտից եկել էին մեր տան շորս կողմը պտըտվում էին ու պատատակերիցը ծիկրակում: Դուրս եկա, գնացի մոտեցա: Չեմ հիշում ինչպէս բարեկցինք. միայն էն է միտս մնացել, որ նրանք էլ առաջվա նման մտերիմ ու համարձակ չէին ինձ հետ: Ամենից առաջ ուշադրություն դարձրին իմ շորերի վրա: Նեսոն մինչև անգամ իմ աշակերտական կարճ բլուզն ականարկելով մի սրախոպով ծնկարաւ մյուսներին դառնալով ասաւ.— «Կասենաս սոչատ կաշա-

զակ ըլի...» Նրանք ծիծաղեցին: Եւ վշտացա, բայց բան չապացի: Ապա թե նեսոն ձեռքը քսեց իմ շորերին, նրան հետեցին մյուսները ու դարձանք հայտնեցին, թե ինչ տատիւն է: Էդ օրը առաջին անգամն էր, որ ես էլ ուշք դարձրի նրանց շորերի վրա ու նկատեցի, թե ինչքան էին կեղտոտ ու պատռուտված: Եւ առհասարակ մեր ամբողջ գյուղը թվաց աղքատ ու կեղտոտ:

IV

Երկու տարուց հետո էստեղից էլ հերս ինձ տարաւ մեծ քաղաք, ամէլի մեծ ուսումնարան: Երբ էստեղից էլ վերադարձա՝ իմ առաջիկա խաղընկերները, որ արդեն մեծ տղերք էին, եկան բարեւելեցին մյուս գյուղացիների նման ու նրանց հետ էլ հեռու կանգնեցին: Միայն մի անգամ, խոսակցութեան մեջ, երբ ուրիշները ինձ հարցնում էին, թե հիշո՞ւմ եմ արդո՞ք, որ միմսին կարդում էինք, նեսոն էլ հարցրեց թե՝ «Միտդ ա, որ ձեր դռան գերանների վրա դիշերները հեքիաթ էինք ասում...»

— Վա՛, ի՞նչպէս չի միտս... Միթե կըմոռանամ: Էդ իմ մանկութեան ամենալավ հիշողութեաններից մինն է,— պատասխանեցի ես:

Նեսոն կարծես թե ուրախացաւ, բայց դարձյալ մնաց օտար ու հեռու:

Իսկ քաղաք վերադառնալու ժամանակ էնպէս պատահեց, որ Նեսոյի հոր ձին վարձեցինք, որ ես հեծնեմ: Նեսոն էլ պետք է ձիու հետ ոտով դար: Եւ երբ ճանապարհ ընկանք, ես ձիու վրա, իսկ Նեսոն իր ցնցոտիներով ու պճեղները դուրս պրծած տրեխներով ոտով՝ ձիու ետեւից — ինձ սաստիկ ծանր եկաւ: Մի քիչ անցնելուց հետո հայտնեցի, թե ես ոտով դնալն ամէլի եմ սիրում քան ձիով, ու ձիուց իջա: Եւ այնուհետեւ կամ միասին ոտով էինք դնում, կամ հերթով էինք ձի նստում: Նեսոն սրա վրա ուրախացաւ, բայց նկատեցի, որ նա իմ արածը վերագրում է ոչ թե իմ բարեսրտութեանն ու ընկերական զգացմունքին, այլ իմ հիմարութեանը: Եւ վշտացա իմ մեջը, բայց ամէլի մեծ վիշտը առաջս էր:

Ճանապարհին մի տեղ իջանք, հանգստացանք ու հաց կերանք: Ձմերուկ ուտելու ժամանակ իմ գրպանի դանակը հանեցի տփի Նեսոյին, որ ձմերուկը կտրի: Ճամփա ընկնելու ժամանակ դանակը կորաւ: Նեսոն պնդում էր, թե դանակն ինձ տվաւ գրպանըս գրի: Ես թեւ լավ գիտեի, որ ինձ չէր տվել, բայց գրպաններս ման եկա ու ճանապարհ ընկանք: Ես պարզ նկատեցի, որ նա իմ դանակը տակով արաւ, վերջն էլ ուրիշները տեսել էին ձեռին: Եւ ճանապարհ ընկանք սրտումս մի ծանր վիշտ, որ ոչ թե դանակս եմ

կորցնում, այլ մի ուրիշ շատ թանկագին բան, որ Նեսոյի համար անհասկանալի էր... Իսկ երբ տեղ հասանք ու Նեսոն պետք է հա՛վերադառնար՝ հա նրա համար մի ալիսալուղացու առա նվիրեցի, բացի ձիու վարձը, իսկ նա ինձ դիմեց թե՛ «Բա մի շայի փող չես բախշո՞ւմ...»

Նա սաստիկ ամաչեցի ու էդ շայի փողն էլ տվի։ Բայց նրանից հետո, ամեն անգամ, երբ հիշում էի իմ մանկության օրերը և էն երեկոները, գերանների վրա, լուսնյակի տակ նստած մեր խումբը ու Նեսոյին՝ հեքիաթ ասելիս — ամեն անգամ սիրտս լցվում էր ցավով ու ամիսոսանքով։

V

— Նեսոն աղքատ է... Նեսոն տղետ է... Նեսոն լցված է գյուղական շարքաշ կյանքի դառնություններով... Նա էլ եթե ուսում առնեք, կրթվեք, ապահով լինեք՝ լավ մարդ կլինեք, գուցե ինձանից էլ շատ ավելի լավը...

Այժմ Նեսոյին հիշելիս միշտ էսպես եմ մտածում ու աշխատում եմ արդարացնեմ, լավացնեմ ու նորից սիրեմ էնպես, ինչպես սիրում էի էն ժամանակ։ Ուզում եմ՝ շարունակ՝ էն խաղաղ, աստղալի լուսնյակ գիշերների Նեսոյի պատկերը լինի աչքիս առաջին, մտքիս միջին, բայց չի լինում, էլ չի լինում. իսկույն և եթ՛ առաջ է գալիս մի ուրիշ պատկեր, մի շատ ամոթալի ու ցավալի պատկեր։

Նրբ արդեն ուսումս ավարտած, կյանք մտած մարդ էի, մի անգամ էլ մեր գյուղը վերադարձա ու գնացի գյուղամեջ։ Գյուղամիջում ժողովուրդը հավաքված աղմկում էր ու աղաղակում, իսկ մեջտեղը մի հաշից թոկով կապած ու գլխակոթ կանգնած էր Նեսոն։

Իմ հարցին պատասխանեցին, թե՛ գողութուն է արել։ Նա միջամտեցի, բաց թողնել տվի նրան։ Բայց իմ երեկայության մեջ նա դեռ մնում է թե՛ արևի տակ թոկերով հաշիցը կապած ու գրկալիոր, իսկ շուրջն աղմկում է մեր գյուղը։

Մեր գյուղում սովորական բան է և՛ գողութունը, և՛ հաշիցը կապելը, և՛ ծեծելը, բայց էս մինը իմ աչքի առաջից ու մտքի միջից չի հեռանում, ինչպես չի հեռանում և էն մանուկ Նեսոն, լուսնյակ գիշերներին գերանների վրա նստած հեքիաթ ասող Նեսոն, մաքուր ու միամիտ Նեսոն, իմ մանկության ընկեր Նեսոն։

ՇՈՒՆԸ

ՄԻ ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Համ շեմ հիշում՝ երկրորդ թե երրորդ դասարանի աշակերտ էի։ Մի ուսումնական ծանոթ ունեինք. օտար մարդ էր, մե մեն մեր տունն էր գալիս, մերոնց հետ զրույց էր անում։

Էդ ժամանակները մի էսպես դեպք պատահեց։ Մեր հարևան հովիվը մեռավ։ Նա երեք շուն ուներ։ Էս երեք շունը իրենց տիրոջ մեռնելուց մի քանի օր առաջ — անդադար ունում էին էնքան ողբալի ու շարագուշակ, որ ահ ու սարսափ էին դրել ամենքի սիրտը։

— Չո՛ւն, շո՛ւն, ձեր զլուխն ուտեք, քա՛նի ոռնաք, — կանչում էր երիտասարդ հովիվի մերն ու փետով զարկում շներին։ Շները կլանչկլանչելով էս կողմ, էն կողմ էին փախչում ու մի քանի բուպեից հետո նորից սկսում ոռնալ։ Հովիվը մեռավ թե չէ՝ բոլոր հարևանները բացականչեցին։

— Ա՛յ, ընչի համար էին շները ոռնում...»

Սրանից հետո մի անգամ էլ, երբ մեր ուսումնական ծանոթն եկել էր զրույց անելու, մերոնք էս դեպքը պատմեցին ու խոսքն ընկավ շան վրա։

— Օ՛, չրդիտեք թե ինչ տեսակ կենդանի է շունը, — լուրջ ու խորհրդավոր խոսեց նա։

— Շունը իմաստուն կենդանի է, — նույն լրջությամբ վրա բերեց հերս։

— Այո՛, շունը իմաստուն կենդանի է, լավ է նկատել ժողովուրդը, — ասավ մեր ծանոթն ու ավելացրեց։

— Մարդկային կյանքի զարգացումը շան վրա է հիմնված։ Մենք դեռ լավ չրդիտենք, թե ինչ կենդանի է շունը, դեռ լավ չի ուսումնասիրված շունը...»

Հակառակի նման իմ դասն էլ շունն էր, ու լավ էլ անգիր էի արել։ Իսկույն մեջ մտա։ Ասի. — Ես գիտեմ։ Մենք շունը սովորեցնեք։

— Չէ, ըո սովորածը շունը չի, — մեղմ ու բարի ժպտալով

նկատեց մեր բարեկամը: Ես վիրավորվեցի: Ո՞նց թե իմ սովորածը շունը չի... Ինքն ասում է՝ լավ չըզիտենք... Իսկ մեր ուսուցիչն էնտեղ... իմ տետրակն էնտեղ—... Ես էլ գրեթե անգիր գիտեմ... և առանց լսելու ասում է՝ քո սովորածը շունը չի...

— Լա՛վ, լա՛վ նեղանալ մի՛, դե ասա տեսնենք ո՞րն է քու սովորած շունը,— նույն մեղմ ժպիտով հարցրեց նա ու թևիցս բռնեց իրեն մոտ քաշեց:

Ես սկսեցի.

«Շունը շորքոտանի, կաթնասուն, մսակեր, ընտանի կենդանի է: Նա ունի մի գլուխ, երկու աչք, մի քիթ, մի պոչ, երեսունչորս ատամ: Նրա մորթին ծածկված է մազով: Նա ծնում է սովորաբար 4—6 ձագ, բայց պատահում է, որ մինչև 12 էլ է ծնում: Շան ձագերը ծնում են առաջին ատամներով, բայց կույր են լինում և միայն 10—12 օրից հետո են աչքները բաց անում: Շունը ապրում է 15—20 տարի: Նա մարդուն շատ օգուտ է տալիս...»

Մեր ծանոթը շարունակ ժպտում էր: Ես սկսեցի շփոթվել, մանավանդ գիտեցածս էլ հատնում էր:

— Այո՛, այո՛, ճիշտ ես ասում, սիրելի՛ս,— վրա հասավ նա:— Դասդ լավ ես սովորել, բայց... էդ շունը չի:

— Ո՞նց թե էս շունը չի: Հասկա էլ ո՞րն է շունը... Դուք հիմի մեր վարժապետիցը լավ գիտե՞ք...

— Սո՛ւս,— բարկացավ վրես հերս:

— Հա՛, սո՛ւս... իրենք չըզիտեն ու՛ սո՛ւս...

Նվ, հիշում եմ՝ էն օրը բավական անհամոթյուն արի, մինչև որ վերջապես ինձ լռեցրին: Այնինչ մեր ծանոթը շարունակ ժրպտում էր:

Վաղուցվա խոսք եմ ասում. մեր էն բարի, ուսումնական ծանոթն էլ վաղուց է մեռել: Նրանից հետո ես մեծացա, զանազան գրքեր կարդացի, նոր-նոր բաներ իմացա ու սովորեցի: Ու ինչքան սովորեցի՝ էնքան էլ տեսա, որ ես շատ ու շատ քիչ բան գիտեմ: Շան մասին էլ կարդացի: Համ կարդացի, համ լսեցի, համ կյանքում տեսա, և ահա՛ էդ բոլորից հետո հիմի գրում եմ շան մասին: Բայց համ գրում եմ, համ մտածում, թե ո՞վ գիտի, դեռ ի՞նչքան բան կա, որ ես չըզիտեմ:

Այժմ առանձին սիրով եմ հիշում մեր հին ծանոթին ու տեսնում եմ՝ ճիշտ որ, էն, ինչ որ ինձ ու իմ ընկերներին սովորեցրել էին՝ իսկի շունը չէր: Շունը շատ ավելի մեծ բան է եղել, քան թե ես էի կարծում էն ժամանակ, և դեռ ո՞վ գիտի, մեզանից հետո էլ գիտությունն ինչեր է բաց անելու:

Գիտությունը դեռ չի կարողացել որոշի, թե ո՞ր ժամանակից է շուներ մարդուն ընկերացել, միայն կարծիք կա, որ ձեռնասուն կենդանիների մեջ շունը մարդու ամենահին ընկերն է:

Քրիստոնեությունից առաջ եղած հին կրոնները իրենց հոգևոր երգերի մեջ վառաբանում էին շան հավատարմությունն ու մարդուն արած ծառայությունները:

Ասորական ու բաբելական պալատների վրա քանդակած են ասորական ու բաբելական թագավորները իրենց որսի շների հետ:

Նրանից էլ դենը, Քրիստոսից հինգ հազար տարի առաջ՝ Սգիստական հին հիշատակարանների վրա զանազան տեսակի շների պատկերներ կան փորագրած:

Նրանից էլ դենը գնանք, նախապատմական ժամանակների քարե շրջանի մարդկային բնակարանների շուրջը գտնված մնացորդների մեջ շան ոսկորներ են գտնվում:

Նրանից էլ ավելի խորը գնանք, արդեն մարդը ինքը վայրենի է: Ճշմարիտ է, էսօր էլ կան աշխարհքի զանազան մասերում վայրենի ցեղեր, բայց մի ժամանակ, շատ հազար տարի առաջ, մարդը վայրենի է եղել ամեն տեղ:

Նայած թե որտեղ է գտնվել վայրենի մարդը՝ բաց լեռներում, թե խոր անտառներում, գետափերին ու ծովափերին, թե լեռի, ընդարձակ տափաստաններում, ամեն տեղ էլ հարմարվել է իրեն շրջապատող պայմաններին: Կերել է ինչ որ կարողացել է ճանկել՝ վայրենի պտուղներ ու բույսեր, սերմահատիկներ ու արմտիքներ, կամ թե՛ քարով կամ նիզակով որս է արել, հում որսի միս է կերել: Բայց երաշտ կա, ցուրտ կա, կարկուտ կա, մորեխ կա, պատահում է, որ բուսեղենն ու պտուղը փչանում են, վերջապես ձմեռ կա, ձմեռը հո՛ւ արդեն վերջանում են: Կենդանի որսալն էլ հեշտ բան չի, որսը ամեն անգամ ձեռ չի ընկնում: Եվ ահա հայտնվում է սովը: Իսկ մենք լավ ենք իմանում ինչ բան է սովը: Սովը մեր լուսավոր դարում և ամենաքաղաքակիրթ երկրներում էլ ստիպում է մարդուն ուտել ամեն բան, մինչև անգամ մարդու միս ուտել, նույնիսկ իրեն մոտիկների միսն ուտել: Հենց մեր մոտիկ ժամանակներում ամեն մի ժողովրդի պատմության մեջ էդ տեսակի դեպքեր շատ են եղել: Եվ եթե մեր ժամանակներում լուսավոր ժողովուրդների մեջ մարդը կարող է մարդ ուտի, էն խոր ու խավար ժամանակներում հո կուտեր ու կուտեր: Եվ էն ժամանակներում մարդակերությունը ընդունված սովորություն էր: Մարդը ինչպես գնում էր մի որևէ կենդանի որսալու, որ բերի ուտի, էնպես էլ

գնում էր մարդ որսում բերում ուտում, կամ մարդազոհ էր անում. մատաղ էր անում իր կուտքի առջև: Մի խոսքով, ճիշտ էնպես, ինչպես էսօր մեզանում սովորություն է՝ անասունի միս ենք ուտում կամ անասունը մատաղ ենք անում մեր խաչերի ու սուրբերի առջև:

Էսպես էլ մարդակերության սովորությունը շարունակվեց երկար ժամանակ, մինչև որ մարդը ընկերացավ շան հետ: Շան հետ ընկերանալով՝ մարդը նրա հետ միասին որս էր անում, էնպես, ինչպես էսօր էլ երկու դիշատիչ գազան իրար երբեմն օգնում են մի որևէ կենդանու բռնելու կամ ժայռից դցելու, բայց գլխավորը որսը չէր: Գլխավորն էն է, որ շանը ձեռնասուն անելուց, տանու անելուց հետո, դամիռ ունենալուց հետո, մարդը կարողացավ հոտ ու նախիր կազմել: Հոտ ու նախիր կազմելուց հետո ունեցավ և պատրաստի միս, և՛ կաթնեղեն, և՛ հագուստի ու այլ գործվածքների համար բուրդ ու կաշի, ասկա թե վար ու ցանք անելու, ծանրություններ տեղափոխելու լծկան: Նրանից հետո էլ կարողացավ ապահով ապրուստ ունենալ, հանգիստ ապրել, սլարապել խաշնարածությանմբ, երկրագործությանմբ, զանազան արհեստներով ու արվեստներով, սկսեց իր շուրջը դիտել, ուսումնասիրել, զարգանալ ու բարձրանալ, ստեղծել գիտություններ ու գրականություններ:

Մին էլ ետ նայեց, տեսավ՝ վաղուց էր մարդակերության սովորությունը վերացել, էն օրվանից, ինչ օրվանից շան օգնությամբ հոտ էր կազմել ու ստեղծել պատրաստի ապրուստ:

Թե շունն է մարդակերության վերանալու և մարդկային կյանքի զարգացման գլխավոր պատճառը՝ դրա համար էսօր էլ աշխարհքը լիքն է ապացույցներով: Արևելքն է շան հայրենիքը, արևելքն էլ համարվում է մարդկային ցեղի լուսավորության, քաղաքակրթության հայրենիքը: Եվ արևելքն էլ նրա համար է համարվում լուսավորության ու քաղաքակրթության հայրենիք, որովհետև արևելքի ազգերը անհիշելի ժամանակներից ի վեր շուն են ունեցել, հոտ ու նախիր են կազմել, պարապել են խաշնարածությունով. երկրագործությունով ու արհեստներով ու զարգացել: Եվ հետք ու հիշատակություն չըկա, թե արևելքի խաշնարած ժողովուրդների մեջ երբևիցե եղած լինի մարդակերության սովորությունը: Էսպես էլ բոլոր էն երկրներում, որտեղ շունը վաղ է մարդուն ընկերացել, ինչքան էլ թեկուզ աղքատ ու անբերի երկրներ լինեն — էն բոլոր տեղերը մարդակերություն չըկա: Իսկ, ընդհակառակը, էն երկրներում, որտեղ շուն չըկա, ինչքան էլ թեկուզ լիքն ու բարելի երկրներ լինեն, էն երկրներում մինչև էսօր էլ շարունակվում է

մարդակերությունը: Օրինակ հյուսիսային մշտական ձյունի ու սառնամանիքի մեջ ապրող լոպարները (լապլանդացիք), օստյակներն ու սամոյեդները չըզիտենին, թե ինչ բան է մարդակերությունը, որովհետև շուն են ունեցել, եղջերուների հոտեր են կազմել ու միշտ պատրաստի ապրուստ են ունեցել: Իսկ միջօրեականի կլիմայի տակ գտնվող Բորենոյի, Յելեբեսի և Տիմորի կղզիներին ման տաք ու բարեկի երկրներում, որտեղ շուն չի եղել ու չըկա, մնացել են մարդակեր:

Գիտությունը մինչև էսօր դեռ չի կարողացել հաստատ որոշի և շան ծագումը: Ոմանք ասում են տանու շունը առաջ է եկել մի վայրենի տեսակից, որ այժմ անհետացած է, ոմանք ասում են գելից է առաջ եկել, ոմանք ասում են շնագելից (չախկալից), ոմանք էլ՝ աղվեսից: Գիտնականներ էլ կան, որ ասում են և՛ գելից է առաջ եկել, և՛ շնագելից, և՛ մարդագելից, և՛ աղվեսից, դրա համար էլ շուն կա, որ գելի է նման, շուն կա՝ շնագելի, շուն կա՝ մարդագելի, շուն կա՝ աղվեսի, և հասցնում են մինչև սկզբնական լոթը տեսակի, որոնք էլ շան անունով ընդհանրապես կոչվում են շան ցեղ:

Ասում են էդ յոթը տեսակից էլ հետո, տարբեր կլիմաների, տարբեր կուլտուրաների ու խառնուրդների ազդեցության տակ առաջ են եկել եղած բազմազան տեսակները, որ հասնում են մինչև իննսունի և ցրված են ամբողջ աշխարհքում, բացի մեծ Անտիլյան կղզիներից (Կուբա, Հայիթի կամ Ա. Դոմինգո, Յամայկա. Պորտո-Ռիկո և այլն), Մադագասկարից, Նոր Զելանդիայից, Բորենոյից, Յելեբեսից, Տիմորից և Ավստրալիայից: Ծշմարիտ է, Ավստրալիայում մի տեսակ շուն կա, որ կոչվում է դինգո, բայց էն էլ տանու չի, վայրենի է:

Ինչպես աշխարհագրական և կլիմայական, էնպես էլ կուլտուրական պայմանները, մարդու պարապմունքն ու ապրելու եղանակը ահագին ազդեցություն են արել շան թե՛ ֆիզիքական կազմվածքի, թե՛ մտավոր ընդունակությունների ու բնավորության վրա: Ժողովրդական առածն ասում է. ապրանքը եթե տիրոջը չըզցի,

Սամոյեդները իրենց անվանում են ինադ-օվո կամ ինա-օվո, որ կընշանակի միայն ինքը կամ ինքը մենակ: Ռուսները էս բառը թարգմանել են САМОДН կամ САМО-ОДН, և ժամանակի ընթացքում աղավաղելով շինել են САМООД, որ կընշանակի ինքնակեր և տեղիք են տվել էն տարածված սխալ հարծիքին, թե նրանք իրենք իրենց ուտում են կամ իրրե թե մարդակեր են: Ծիշո էնպես, ինչպես որ չինական սովոր բառը շինել են САМОВАР, մենք էլ թարգմանել ենք ինքնաեռ, Է. Թ.

այսինքն տիրոջ նման չըլինի—գողանովի է: Եթե էսպես է, ապ-
րանքը տիրոջ նման է լինում, որովհետեւ նրա հետ ու նրա մոտ
է լինում և ամեն կերպ ազդվում է նրանից, էն ժամանակ շունը
հո էն ապրանքն է, որ բոլոր ապրանքներից ամենից շատ է լի-
նում իր տիրոջ հետ ու մոտ: Եվ որովհետեւ ապրանքներից կամ
անասուններից դրեթե ամենից ընդունակն է, կամ, ինչպես ժո-
ղովուրդն է ասում, իմաստուն կենդանի է, միշտ ազդվում է,
կրթվում է, սովորում է և յուրացնում է իր տիրոջ բնավորության
առանձնահատկությունները: Առանց մանրամասնությունների մեջ
մտնելու՝ նկատված է ընդհանրապես, որ դյուրացու շունը կոպիտ
ու անճոռնի է լինում, բայց հավատարիմ, հովվի գամփռը ժիր
ու մտացի է լինում, որսկանի շունը ճարպիկ ու հնարադեւ. ան-
բան, պարասպ-սարասպ պարոնի շունը՝ ծուլ ու քմապաշտ և դյու-
րացու անկիրթ շանից էլ ավելի կոպիտ. փակ, անհյուրասեր մար-
դու շունը՝ տխուր ու մռայլ:

Մեր հովիվների մեջ սովորություն է հաճախ իրենց հոտի
թողնել շների հսկողությանը: Ամեն մի հովիվ հաստատ դիտի, ո՞ր
իր շունը միանգամայն կըլիոխարինի իրեն: Պատահում է, որ մըթ-
նագիշերով գելը կամ գողը վրա է տալիս, հարձակվում է. հոտը
ցրվում է, կտրկան է անում ոչխարի մի մասն ու քշում: Սակայն
հովիվը չի հուսահատվում, նա լավ դիտի, որ իր շները կըփրկեն:
Միմիայն շներն են իր հույսը և միմիայն նրանց է աղաղակում:
Էդ ժամանակ շների մի մասը ցրված ոչխարն է հավաքում, մյուս
մասը կամ մինը ընկնում է թշնամու տարածի, կտրկանի ետևից
անդադար բարձր հաչելով ու կլանչելով, որ տերն իմանա որ
կողմն է դնում և ազատում է թշնամու ճանկից, հավաքում ու պա-
հում, չորս կողմը պտըտում, մինչև տերը վրա է հասնում: Եվ
էդպես ժամանակը ոչ մի սպառնալիքով ու ոչ մի դենքով չի կա-
րելի ետ դարձնել հովիվի շանը:

Իսկ սովորական գիշերը հո նա անշարժ նստած է իր տեղը,
իր թևում, հոտի կողքին և ոչ մի բանով, ոչ մի ուտելիքով չի կա-
րելի նրան հրապուրել, տեղահան անել, մինչև վտանգ չըլինի կամ
տերը չըկանչի: Կըպատահի, որ հոտի մի կողմը մի որևէ կասկածե-
լի շարժում նկատի, էն ժամանակ էլ թաքուն կերթա, կըստուգի,
կրկին կըդա իր թևը: Հովիվի շունը հովիվն ինքն է որ կա, և դրա
համար էլ հովիվը իր շանը սիրում է իր անձի նման:

Հիմի դուք նայեցեք մուրացկանի շանը:

Ելիազար Բլազ անունով մի ևրդպացի դրում է. ասում է՝ կա-
քում, դիլիժանսում նստած էի, մի շուն մոտեցավ թաթերը բարձ-

րացրեց դրեց առջևս ու աղաչաւոր աչքերը ձգեց երեսիս: Կառապանը, որ ճանաչում էր շանը, ասաւ,—«Մանր փող կոմսնաք, տոկեք իրեն, պարոն. տեսեք ինչ է անում»:

Մի սև փող ձգեցի իրեն, վեր կալաւ՝ վազեց մոտիկ հացթուխի խանութը, փողը տոկեց, հաց առաւ, ու մի կողմ քաշվեց, սկսեց ուտել: Բանից դուրս եկաւ, որ մի մուրացկանի շուն էր, տերը նոր էր մեռել, մնացել էր անտեր ու իր տիրոջ նման ողորմություն ուղեւոր ճարձում էր:

Հիմի էլ մի ուրիշ շուն:

Մենք հո լաւ գիտենք բարձրաստիճան մարդկանց բնավորությունը: Նրանք առհասարակ խոժոռ են ու կոպիտ դեսպի ամեն մի մարդ, որ ներկայացրած չի իրենց: Ահա էս տեսակ մարդկանցից մեկը, կոմս Բոասիս (Անդրեզի) 1774 թվին մի մեծ շուն ուներ, անունը Պլուտոն: Շատ էլ սիրում էր: Պլուտոնը տանել չէր կարող ոչ մի օտար մարդու, ու կոմսի հյուրերը միշտ վտանգի մեջ էին: Սրա առաջն առնելու համար կոմսը սկսեց իր հյուրերին ամենից առաջ ներկայացնել Պլուտոնին ու ասել,—Պլուտոն, ահա էս ինչ պարոնը, իմ բարեկամն է, և միայն էսպես՝ Պլուտոնին ներկայանալուց ու ծանոթանալուց հետո մարդիկ կարող էին ազատ ել ու մուտք ունենալ կոմսի տանը: Ճիշտ իր տիրոջ նման:

Լոնդոնի հայտնի վիրաբույժ Բեկկանին էլ իր շանից հետևյալ պատմությունն է անում: Ասում է՝ մի փոքրիկ շուն ունեի, որ միշտ հետս հիվանդանոց էի տանում ու միշտ կողքիս աթոռին նստած ներկա էր լինում անդամահատություններին: Մի անգամ էլ հիվանդանոց մտնելիս, չէի նկատել թե շունս ետ է մնացել, հանկարծ դուռն ամուր դարկեցի ու շանս թաթը մնաց դռան տակը: Շունս սկսեց աղիողորմ կլանչել ու կլանչելով էլ կաղին տալով վազեց, բարձրացաւ աթոռին, աթոռից էլ թռաւ անդամահատության սեղանին, սեղանի վրա մեկնվեց ու կոնծկոնծալով թաթը մեկնեց ինձ: Նայեցի, տեսա ոտի մի մատը ջարդվել է, իսկույն փաթաթեցի, կապեցի, ու մի քիչ անց հանգստացաւ, ու իր աթոռի վրա կծիկ եկաւ քնեց: Մյուս օրն էլ եկաւ իրան իրան նույնն առաւ, ու էսպես ամեն օր, մինչև որ լաւացաւ:

1881 թվին, Մոսկվայում երաժիշտ Բենետտու շունը էնքան վարժ էր նվագում, որ մասնակցում էր երաժշտական խմբի մեջ և իր տիրոջ երգելու ժամանակ նվագակցում էր նրան:

ՆԵՐՍԱԾՆԵՐ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔՏԱԹՆԵՐ

1894

ԱՆԽԵԼՔ ՄԱՐԴԸ

Ժամանակով մի աղքատ մարդ կար. որքան աշխատում էր, որքան շարձարվում էր, դարձյալ միևնույն աղքատն էր մնում:

Հուսահատված մի օր նա վեր կացավ, թե՛ պետք է գնամ գտնեմ աստծուն, լսենեմ ես երբ պետք է պրծնեմ այս աղքատությունից, ու ինձ համար մի բան խնդրեմ:

Ճանապարհին մի գայլ պատահեց.

— Առաջ բարի, մարդ-ախպեր, ո՞ւր ես գնում,—հարցրեց գայլը:

«Գնում եմ աստծու մոտ,—պատասխանեց աղքատը, դարձեալ ասելու:

— Դե որ գնաս աստծու մոտ,—խնդրեց գայլը,—ասա մի սոված գայլ կա, գիշեր ցերեկ ման է գալիս սար ու ձոր, ուտելու բան չի գտնում, ասա՛ մինչև ե՞րբ պետք է սոված մնա. որ ստեղծել ես՝ ինչո՞ւ չես կերակուր հասցնում:

«Լա՛վ», ասաց մարդն ու շարունակեց ճանապարհը:

Շատ գնաց թե քիչ, պատահեց մի սիրուն աղջկա:

«Ո՞ւր ես գնում, ախպեր»,— հարցրեց աղջիկը:

«Գնում եմ աստծու մոտ»:

— Երբ որ աստծուն տեսնես,—աղաչեց սիրուն աղջիկը,—ասա այսպիսի մի աղջիկ կա՝ ջահել, առողջ, հարուստ—բայց չի կարողանում ուրախանալ, բախտավոր զգալ իրան— ի՞նչ պիտի լինի նրա ճարը:

«Կասեմ». — խոստացավ ճամբորդն ու գնաց. պատահեց մի ծառի, որ թեև ջրափին էր կանգնած, բայց չոր էր:

— Ո՞ւր ես գնում, ա՛յ ճամբորդ,—հարցրեց չոր ծառը:

«Գնում եմ աստծու մոտ»:

— Դե կանգնի՛ր, մի երկու խոսք էլ ես ապսպրեմ,—խնդրեց չոր ծառը,—աստծուն կասես, այս ի՞նչ բան է. բուսել եմ այս

պարզ ջրի ավին, բայց ամառ-ձմեռ չոր եմ մնում. ե՞րբ պետք է ես էլ կանաչեմ:

Այս էլ լսեց աղքատն ու շարունակեց ճանապարհը:

Այնքան դնաց մինչև գտավ աստծուն: Մի բարձր ժայռի տակ, մեջքը ժայռին դեմ տված, ալևոր մարդու կերպարանքով նստած էր աստվածը:

«Բարի օր», ասաց աղքատն ու կանգնեց աստծու առաջին:

— Բարով եկար,— պատասխանեց աստված,— ի՞նչ ես ուզում:

«Էն եմ ուզում, որ ամեն մարդի էլ հավասար աչքով մտնեմ անես, մեկին ավար շանես, մյուսին խաւար. ես այնքան տանջվում, աշխատում եմ, էլ չեմ կարողանում կուշտ փոքրով հաց գտնեմ, իսկ շատերը, որ իմ կեսի չափ էլ չեն աշխատում, հարուստ ու հանդիստ ապրում են»:

— Դե գնա, հիմի կըհարստանաս, քո բախտը տվեցի, գնա վայելի՛ր,— ասաց աստված:

«Էլ բան ունեմ ասելու, տե՛ր», ասաց աղքատն ու պատմեց սօված դայլի, սիրուն աղջկա ու չոր ծառի ասպարանքը:

Աստված բոլորի պատասխանը տվեց, և աղքատը շնորհակալություն արավ ու հեռացավ:

Վերադարձին պատահեց չոր ծառին:

— Ինձ համար ի՞նչ ասաց աստված,— հարցրեց չոր ծառը:

«Ասաց, քո տակին ոսկի կա. մինչև այդ ոսկին չըհանեն, որ արմատներդ հողին հասնի, դու չես կանաչիլ», պատմեց մարդը:

— Էլ ո՛ւր ես գնում. արի՛ ոսկին հանիր էլի, համ քեզ օգուտ կը լինի, համ ինձ, դու կըհարստանաս, ես էլ կըկանաչեմ:

«Ձէ՛, ես ժամանակ չունեմ, շտապում եմ», պատասխանեց աղքատը, «աստված ինձ բախտ տվեց, ես շուտով պետք է դնամ իմ բախտը գտնեմ, վայելեմ». ասաց ու գնաց:

Հետո սիրուն աղջիկը պատահեց ու ճամբորդի առաջ կտրեց.

— Ի՞նչ լուր բերիր ինձ համար:

«Աստված ասաց՝ դու պիտի քեզ համար մի մտերիմ կյանքի ընկեր գտնես, այն ժամանակ էլ տխուր չես լինիլ, ուրախ ու երջանիկ կըլինես»:

— Դե որ այդպես է, արի՛ դու կղիւր իմ կյանքի մտերիմ ընկերը,— թախանձեց աղջիկը ճամբորդին:

«Ձէ՛, ես քեզ ընկերակցելու ժամանակ չունեմ, աստված ինձ բախտ է տվել, պետք է դնամ իմ բախտը գտնեմ, վայելեմ», ասաց աղքատն ու հեռացավ:

Ճանապարհին սպասում էր սոված գայլը, հեռվից հենց որ տեսավ ճամբորդին, վազեց առաջը կտրեց:

— Հը, աստված ի՞նչ ասաց:

«Ախպեր, աստծու մոտ գնալիս քեզանից հետո մի սիրուն աղջիկ ու մի չոր ծառ էլ պատահեցին. աղջիկն ապստրեց, թե ինչու ինքը չի կարողանում ուրախանալ, ծառն էլ թե՛ ինչու է գարուն, ամառ չոր: Աստծուն պատմեցի, ասաց—աղջկանն ասա իրան համար մի կյանքի ընկեր գտնի—կըբախտավորվի, ծառին էլ ասա, բո տակին ոսկի կա, պետք է այդ ոսկին հանեն, արմատներդ հողին հասնեն, որ կանաչես: Նկա իրանց պատմեցի աստծու խոսքերը. ծառն ասաց, դե արի, հանիր ոսկին տար, աղջիկն էլ թե՛ ես հենց քեզ եմ ընտրում ինձ ընկեր: Ասացի, չէ՛, ախպեր, չեմ կարող, աստված ինձ բախտ է տվել, պետք է զնամ իմ բախտը գտնեմ, վայելեմ»:

— Իսկ ինձ համար ի՞նչ ասաց աստված,— հարցրեց սոված գայլը:

«Քեզ համար էլ ասաց՝ սոված ման կըգաս՝ մինչև մի անխելք մարդ կըգտնես, կուտես, կըկշտանաս»:

Էլ քեզանից անխելք մարդ ո՞րտեղից գտնեմ, որ ուտեմ,— ասաց գայլն ու կերավ անխելք աղքատին:

ՊՈԶԱՏ ԱՂՎԵՍԸ

Հինում է շի լինում՝ մի պառավ: էս պառավն իր էծը կթում է, կաթը վեր է դնում, դնում է ցախ ու փետ բերի, որ կրակ անի, կաթն եփի:

Մի աղվես դալիս է, գլուխը կոխում կաթնի ամանը, կաթն ուտում:

Պառավը վրա է հասնում, ցաքատով տալիս է,—աղվեսի պոչը կտրում:

Պոչատ աղվեսը փախչում է, դնում է մի քարի վրա կանգնում է ու էսպես խնդրում:

— Տատիկ, տատիկ, պոչըս տուր, կըցեմ, կըցմըցեմ, գնամ ընկերներիս հասնեմ, որ ինձ չասեն՝ պոչատ աղվես, ո՞րտեղ էիր: Պառավն ասում է.

— Դե գնա իմ կաթը բեր:

Աղվեսը դնում է կովի մոտ:

— Կովիկ, կովիկ, կա՛թ տուր ինձ, կաթը տանեմ պառավին տամ, պառավը պոչըս տա, կըցեմ, կըցմըցեմ, գնամ ընկերներիս հասնեմ, որ ինձ չասեն՝ պոչատ աղվես, ո՞րտեղ էիր:

Կովն ասում է.

— Դե գնա ինձ համար խոտ բեր:

Աղվեսը դնում է արտի մոտ:

— Արտիկ, արտիկ, խո՛տ տուր ինձ, խոտը տանեմ կովին տամ, կովը ինձ կաթ տա, կաթը տանեմ պառավին տամ, պառավը պոչըս տա, կըցեմ, կըցմըցեմ, գնամ ընկերներիս հասնեմ, որ ինձ չասեն՝ պոչատ աղվես, ո՞րտեղ էիր:

Արտն ասում է.

— Դե գնա ինձ համար ջուր բեր:

Աղվեսը դնում է աղբյուրի մոտ:

— Աղբյուր, աղբյուր, ջո՛ւր տուր ինձ, ջուրը տանեմ արտին տամ, արտը ինձ խոտ տա, խոտը տանեմ կովին տամ, կովը ինձ կաթ տա, կաթը տանեմ պառավին տամ, պառավը պոչըս տա,

կըցեմ, կըցմըցեմ, գնամ ընկերներիս հասնեմ, որ ինձ չասեն՝
պոչատ աղվես, ո՞րտեղ էիր:

Աղբյուրն ասում է.

— Դե գնա կուժ բեր:

Աղվեսը գնում է աղջկա մոտ:

— Աղջիկ, աղջիկ, կուժը՞դ տուր, կուժը տանեմ աղբյուրին
տամ, աղբյուրը ինձ ջուր տա, ջուրը տանեմ արտին տամ, արտը
ինձ խոտ տա, խոտը տանեմ կովին տամ, կովը ինձ կաթ տա,
կաթը տանեմ պառավին տամ, պառավը պոչըս տա, կըցեմ, կըց-
մըցեմ, գնամ ընկերներիս հասնեմ, որ ինձ չասեն՝ պոչատ աղվես,
ո՞րտեղ էիր:

Աղջիկն ասում է.

— Դե գնա ուլունք բեր ինձ համար:

Աղվեսը գնում է շարշու մոտ:

— Չարշի, շարշի, ուլո՞ւնք տուր, ուլունքը տանեմ աղջ-
կան տամ, աղջիկը ինձ կուժ տա, կուժը տանեմ աղբյուրին տամ,
աղբյուրը ինձ ջուր տա, ջուրը տանեմ արտին տամ, արտը ինձ
խոտ տա, խոտը տանեմ կովին տամ, կովը ինձ կաթ տա, կաթը
տանեմ պառավին տամ, պառավը պոչըս տա, կըցեմ, կըցմըցեմ,
գնամ ընկերներիս հասնեմ, որ ինձ չասեն՝ պոչատ աղվես, ո՞րտեղ
էիր:

Չարշին ասում է.

— Դե գնա ինձ համար ձու բեր:

Աղվեսը գնում է հավի մոտ:

Հավիկ, հավիկ, ձու-ձու տուր, ձու-ձուն տանեմ շարշուն տամ,
շարշին՝ ինձ ուլունք տա, ուլունքը տանեմ աղջկան տամ, աղջիկն
ինձ կուժ տա. կուժը տանեմ աղբյուրին տամ, աղբյուրը ինձ ջուր
տա. ջուրը տանեմ արտին տամ, արտը ինձ խոտ տա, խոտը տա-
նեմ կովին տամ, կովը ինձ կաթ տա. կաթը տանեմ պառավին
տամ, պառավը պոչըս տա, կըցեմ, կըցմըցեմ, գնամ ընկերնե-
րիս հասնեմ, որ ինձ չասեն՝ պոչատ աղվես, ո՞րտեղ էիր:

Հավն ասում է.

— Դե գնա ինձ համար կուտ բեր:

Աղվեսը գնում է կալվորի մոտ:

— Կալվոր, կալվոր, կո՞ւտ տուր ինձ, կուտը տանեմ հավին
տամ, հավը ինձ ձու տա, ձուն տանեմ շարշուն տամ, շարշին
ինձ ուլունք տա, ուլունքը տանեմ աղջկան տամ, աղջիկն ինձ
կուժ տա, կուժը տանեմ աղբյուրին տամ, աղբյուրը ինձ ջուր
տա, ջուրը տանեմ արտին տամ, արտը ինձ խոտ տա, խոտը տա-
նեմ կովին տամ, կովը ինձ կաթ տա, կաթը տանեմ պառավին

տամ, պառաւր պոչըս տա, կըցեմ, կըցմըցեմ, գնամ ընկերներիս հասնեմ, որ ինձ շասեն՝ պոչատ աղվես, ո՞րտեղ էիր:

Կալվորի մեղքը գալիս է. մի բռու կուտ է տալիս: Աղվեսը կուտը տանում է հաւլին, հաւլը ձու է տալի, ձուն տանում է շարշուն, շարշին ուլունք է տալի, ուլունքը տանում է աղջկան, աղջիկը կուժ է տալի, կուժը տանում է աղբյուրին, աղբյուրը ջուր է տալի, ջուրը տանում է արտին, արտը խոտ է տալի, խոտը տանում է կովին, կովը կաթն է տալի, կաթը տանում է տալէ պառաւին, պառաւը պոչը տալիս է իրեն, կըցում է, կըցմըցում, վազում է գնում, իր ընկերներին հասնում:

ՈՒԼԻԿԸ

1

Խոր անտառում մի այծ է լինում: Ունենում է մի գեղեցիկ ուշ:

Ուլին ամեն օր թողնում է տանը, ինքը գնում է արոտ անելու: Արածում է և իրիկունը կուրծքը լիքը տուն է գալիս: Տուն է գալիս, դուռը զարկում ու մկրկում, կանչում.

Սեիկ ուլիկ,

Սիրուն բալիկ,

Ման եմ եկել սարե սար,

Կաթն եմ արել քեզ համար,

Դոնակը բա՛ց, ներս գամ ես,

Անուշ-անուշ ծիծ տամ քեզ.

Սեուկ ուլիկ,

Սիրուն բալիկ:

Ուլիկն իսկույն վեր է թռչում, դուռը բաց անում: Մայրը ծիծ է տալիս նրան ու կրկին գնում արոտ:

2

Էս բոլորը թաքուն տեսնում է դայլը: Մի իրիկուն այծից առաջ գալիս է, դուռը զարկում ու իր հաստ ձայնով կանչում.

Սեուկ ուլիկ,

Սիրուն բալիկ,

Ման եմ եկել սարե սար,

Կաթն եմ արել քեզ համար,

Դոնակը բա՛ց, ներս գամ ես,

Անուշ-անուշ ծիծ տամ քեզ.

Սեուկ ուլիկ,

Սիրուն բալիկ:

Ուլիկը լսում է, լսում ու պատասխանում. «Էդ ո՞վ ես դու, չեմ ճանաչում: Իմ մայրը էդպես չի կանչում: Նա քաղցր ու բա-

բալի ձայն ունի: Քո ձայնը կոշտ է ու կոպիտ: Դուռը բաց չե՛մ
անի... Գնա՛... Չեմ ուզում քեզ...»

Ու գայլը հեռանում է, գնում:

3

Դալիս է մայրը, դուռը ծեծում.

Սևուկ ուլիկ,

Սիրուն բալիկ,

Ման եմ եկել սարե սար,

Կաթն եմ արել քեզ համար,

Դռնակը բա՛ց, ներս գամ ես,

Անուշ-անուշ ծիծ տամ քեզ.

Սևուկ ուլիկ,

Սիրուն բալիկ:

Ուլիկը դուռը բաց է անում, ծիծ է ուտում ու մորը պատ-
մում.

— Դիտե՛ս, մայրի՛կ, ինչ եղավ: Մի քիչ առաջ մինը եկավ,
դուռը դարկեց ու կանչում էր.

Սևուկ ուլիկ,

Սիրուն բալիկ:

Ասում էր՝ դուռը բա՛ց արա: Էնպե՛ս հաստ ձայն ունե՛ր:
Էնպե՛ս վախեցա՛, էնպե՛ս վախեցա՛... Դուռը բաց չարի, ասի՛՝
չեմ ուզում, գնա՛...

— Պա՛, պա՛, պա՛, պա՛, Սևուկ ջան, ի՛նչ լավ է եղել, որ
բաց չես արել,— ասավ վախեցած մայրը:— Էդ գայլն է եղել.
եկել է, որ քեզ ուտի: Մյուս անգամ էլ որ դա, բաց չանես. առա-
գնա՛, թե չէ իմ մայրը քեզ կըստանի իր սուր պոզերով:

ԾԻՏԸ

Լինում է չի լինում մի ծիտ:

Մի անգամ էս ծիտի ոտը փուշ է մտնում: Դեռ է թռչում, դեռ է թռչում, տեսնում է՝ մի պառավ փետի է ման գալի, թոնիր վառի, հաց թխի: Ասում է.

— Նանի ջան, նանի, ոտիս փուշը հանի, թոնիրդ վառի, ես էլ զնամ քուջուջ անեմ, գլուխս պահեմ:

Պառավը փուշը հանում է, թոնիրը վառում:

Ծիտը զնում է, ետ գալի, թե՛ փուշը ետ տուր ինձ:

Պառավն ասում է.

— Փուշը թոնիրն եմ դցել:

Ծիտը կանգում է, թե՛

— Իմ փուշը տուր, թե չէ դեռ թռչեմ, դեռ թռչեմ, լոշիկդ առնեմ, դուրս թռչեմ:

Պառավը մի լոշ է տալի: Ծիտը լոշն առնում է թռչում:

Գնում է տեսնում՝ մի հովիվ անհաց կաթն է ուտում: Ասում է.

— Հովիվ ախպեր, կաթն ինչո՞ւ ես անհաց ուտում: Ա՛յ լոշը ա՛ռ, կաթնի մեջ բրդի՛, կեր՛. ես էլ զնամ քուջուջ անեմ, գլուխս պահեմ:

Գնում է, ետ գալի, թե՛ լոշս տուր:

Հովիվն ասում է.

— Կերա:

— Չէ՛,—ասում է,—իմ լոշը տուր, թե չէ դեռ թռչեմ, դեռ թռչեմ, գառնիկդ առնեմ, դուրս թռչեմ:

Հովիվը ճարահատած մի գառն է տալի: Առնում է թռչում:

Գնում է տեսնում՝ մի տեղ հարսանիք են անում, մսացու շունեն, որ մորթեն:

Ասում է.—Ի՞նչ եք մուրթել: Ա՛յ, իմ գառն առեք, մորթեցեք, քեֆ արեք: Ես էլ զնամ քուջուջ անեմ, գլուխս պահեմ:

Գնում է, գալի, թե՛ իմ գառը տվեք:

Ասում են.—Մորթել ենք կերել, ո՞րտեղից տանք:

Սա կանգնում է, թե՛ չէ, իմ գառը տալիս եք՝ տվեք, թե չէ՝

դես թռչեմ, դեն թռչեմ, հարսին առնեմ, դուրս թռչեմ:

Ու հարսին առնում է թռչում:

Գնում է, գնում. գնում է տեսնում՝ մի աշուղ մի ճամբրով գնում է:

Ասում է.—Աշուղ ախպեր, առ էս հարսին պահի քեզ մոտ: Ես էլ գնամ քուջուջ անեմ, ղլուխս պահեմ:

Գնում է, հաղի աշուղի առաջը կտրում, թե՛ իմ հարսը ինձ տուր:

Աշուղը ասում է.—Հարսը գնաց իրենց տուն:

Սա թե՛ չէ, իմ հարսը տուր, թե չէ՝ դես թռչեմ, դեն թռչեմ, սաղիկդ առնեմ դուրս թռչեմ:

Աշուղը սաղը տալիս է իրեն:

Սազն առնում է, ուսը դցում, թռչում, մի տեղ նստում է. սկսում է ածել ու ճըտվրտալով երգել.

Ծընգլը, մընգլը,

Փուշիկ տվի, լոշիկ առա,

Լոշիկ տվի, դառնիկ առա,

Գառնիկ տվի, հարսիկ առա,

Հարսիկ տվի, սաղիկ առա,

Սաղիկ առա, աշուղ դառա,

Ծընգլը, մընգլը,

Ծի՛վ ծի՛վ:

ՃԱՄՓՈՐԴՆԵՐ

Աքլորը մի օր կտուրը բարձրացաւ, որ աշխարհք տեսնի: Վիզը, ձգեց, երկարացրեց, բայց բան չըտեսաւ. դիմացի սարը խանգարում էր:

— Քուչի՛ ախպեր, կարելի է դու գիտենաս, էն սարի ետեւն ի՞նչ կա,—հարցրեց վերելից բակում պառկած շանը:

Ես էլ չըգիտեմ,—պատասխանեց Քուչին:

— Հապա մինչև ե՞րբ պետք է այսպես մնանք. արի՛ գնանք մի տեսնենք՝ աշխարհումս ինչ կա, ինչ չըկա:

Շունն էլ համաձայնեց: Խոսքը մին արին ու փախան:

Գնացին, գնացին, իրիկունը հասան մի անտառ: Գիշերը մնացին էնտեղ: Շունը պառկեց մի թփի տակ, իսկ աքլորը բարձրացաւ մոտիկ ծառին, քնեցին:

Լուսադեմին աքլորը կանչեց՝ ծուղրուղո՛ւ:

Մի աղվես լսեց աքլորի ձայնը:

— Վա՛հ, սա ո՞րտեղից դուրս եկավ, ա՛յ լավ նախաճաշիկ,— մտածեց աղվեսը ու վազեց:

— Բարի՛ լուս, սանահներ աքլոր: Ի՞նչ ես շինում էս կողմերը:

— Գնում ենք աշխարհ տեսնելու,—պատասխանեց աքլորը:

— Օ՛, ինչ լավ բան եք մտածել,— խոսեց աղվեսը:— Քանի ժամանակ է ես էլ մի կարգին ընկերի եմ ման գալի: Ինչ լավ էր՝ պատահեցինք: Դե՛, ցած արի, որ շուշանանք:

— Ես համաձայն եմ,— ասաւ աքլորը.— տես, թե ընկերս էլ համաձայն է, ցած գամ՝ գնանք:

— Ո՞րտեղ է ընկերդ:

— Էն թփի տակին:

«Սրա ընկերն էլ երևի իր նման մի աքլոր կըլինի. էս էլ իմ ճաշը»,— մտածեց աղվեսը ու վազեց թփի կողմը: Հանկարծ որ շունը դուրս եկաւ, աղվեսը, սլո՛ւկ, փախաւ, ո՞նց փախաւ:

— Կա՛ց, աղվես՝ ախպեր, մի՛ վռաղի, մենք էլ ենք գալի, էդպէս ընկեր չի լինի,— ծառի գլխից ձայն էր տալիս աքլորը:

ԿԱՅԻՆ ԱԽՊԵՐ

Մի մարդ գնաց հեռու երկիր աշխատանք անելու: Ընկավ մի գյուղ: Տեսավ՝ այս գյուղի մարդիկ ձեռով են փայտ կտրատում:

— Ախպե՛ր, ասավ, ինչո՞ւ եք ձեռով փայտ անում, մի՞թե կացին չունեք:

— Կացինն ի՞նչ բան է, — հարցրին դյուղացիք:

Մարդը իր կացինը դոտկից հանեց, փայտը ջարդեց, մանրեց, դարսեց մյուս կողմը: Գյուղացիք այս ուր տեսան, վաղեցին գյուղամեջ, ձայն տվին իրար.

— Տո՛, եկե՛ք, տեսե՛ք, կացին ախպերը ինչ արավ:

Գյուղացիք հավաքվեցին կացնի տիրոջ գլխին, խնդրեցին, աղաչեցին, շատ ապրանք տվին ու կացինը ձեռիցն առան:

Կացինը առան, որ հերթով կոտորեն իրենց փայտը:

Առաջին օրը տանուտերը տարավ: Կացինը վրա բերավ թե չէ՝ ոտը կտրեց: Գոռալով ընկավ գյուղամեջ:

— Տո՛, եկե՛ք, եկե՛ք, կացին ախպերը կատաղել է, ոտս կծեց:

Գյուղացիք եկան, հավաքվեցին, փայտերն առան, սկսեցին կացնին ծեծել: Ծեծեցին, տեսան՝ բան չդառավ, փայտերը կտրեցին վրան, կրակեցին:

Բոցը բարձրացավ, չորս կողմը բռնեց: Երբ կրակն իջավ, եկան բաց արին, տեսան՝ կացինը կարմրել է: Գոռացին.

— Վա՛յ, տղե՛ք, կացին ախպերը բարկացել է, տեսե՛ք՝ ոնց է կարմրել. որտեղ որ է, մեր գլխին մի փորձանք կըբերի: Ի՞նչ անենք:

Մտածեցին, մտածեցին, ու վճռեցին տանեն բանտը գցեն:

Տարան գցեցին տանուտերի մարագը: Մարագը լիքը դարման էր. գցեցին թե չէ՝ կրակն առավ, բոցը երկինք բարձրացավ:

Գյուղացիք սարսափած վաղեցին տիրոջ ետևից թե՛ «Եկ, աստծու սիրուն, կացին ախպորը բան հասկացրու»:

ՍՈՒՏԱՍԱՆԸ

Հինում է, շի լինում մի թագավոր: Էս թագավորը իր երկրում հայտնում է.

«Ով էնպես սուտ ասի, որ ես ասեմ՝ սուտ է, էմ թագավորութ-
յան կեսը կըտամ նրան»:

Գալիս է մի հովիվ: Ասում է.

— Թագավորն ասրած կենա, իմ հերը մի դագանակ ուներ,
որ էստեղից մեկնում էր, երկնքում աստղերը խառնում:

— Կըսատահի՛,— պատասխանում է թագավորը:— Իմ պա-
պըն էլ մի շիբովս ուներ. մի ծերը բերանին էր դնում, մյուս ծերը
մեկնում, արեգակիցը վառում:

Ստախոսը գլուխը քորելով դուրս է գնում:

Գալիս է մի դերձակ: Ասում է.

— Ներողութո՛ւն, թագավո՛ր, ես վաղ պիտի գայի, ուշացա:
Նրեկ շատ անձրև եկավ, կայծակները տրաքեցին, երկինքը պա-
տըռվեց, դնտցել էի կարկատելու:

— Հա՛, լավ ես արել,— ասում է թագավորը,— բայց լավ
չէիր կարկատել. էս առավոտ մի քիչ անձրև թափվեց:

Սա էլ է դուրս գնում:

Ներս է մտնում մի աղքատ գյուղացի, կոտը կռնատակին:

— Դո՛ւ ի՞նչ ես ուզում, ա՛յ մարդ,— հարցնում է թագավորը:

— Ինձ մի կոտ ոսկի ես պարտ, եկել եմ տանեմ:

— Մի կոտ ոսկի՞,— զարմանում է թագավորը:— Սո՛ւտ ես
ասում, ես քեզ ոսկի չեմ պարտ:

— Թե որ սուտ եմ ասում, թագավորությանդ կեսը տուր:

— Չէ՛, չէ՛, ճշմարիտ ես ասում,— խոսքը փոխում է թագա-
վորը:

— Ծշմարիտ եմ ասում՝ մի կոտ ոսկին տուր:

ՉԱԽ ՉԱԽ ԹԱԳԱՎՈՐԸ

Լինում է չի լինում մի աղքատ ջաղացական:

Մի պատուված քուրք հագին, մի ալրոտ փոստալ գլխին ապրելիս է լինում դեռի ալին, իր կիսավեր ջաղացում: Ունենում է մի մոխրոտ բաղաճ ու մի կտոր պանիր:

Մի օր դնում է, որ ջաղացի ջուրը թողնի, գալիս է տեսնում պանիրը չըկա:

Մին էլ դնում է ջուրը կապի, գալիս է տեսնում՝ բաղաճը չըկա:

Էս ո՞վ կըլինի, ո՞վ չի լինի: Մտածում է մտածում ու ջաղացի շեմքում թակարդ է լարում: Առավոտը վեր է կենում, տեսնում մի աղվես է ընկել մեջը:

— Հը՞, գող անիծված, դու ես կերել իմ պանիրն ու բաղաճը հա՞. կաց՝ հիմի ես քեզ պանիր ցույց տամ:— Ասում է ջաղացպանն ու լինգը վերցնում է, որ աղվեսին սպանի:

Աղվեսը աղաչանք պաղատանք է անում: Ինձ մի սպանի—ասում է— մի կտոր պանիրն ինչ է, որ դրա համար ինձ սպանում ես: Կենդանի բաց թող, ես քեզ շատ լավություն կանեմ:

Ջաղացպանն էլ լսում է, կենդանի բաց է թողնում:

Էս աղվեսը դնում է, էդ երկրի թագավորի աղբանոցում ման է գալի ման, մի ոսկի է գտնում: Վաղ է տալի թագավորի մոտ:

Թագավորն ապրած կենա, ձեր կոտը մի տվեք, Չախչախ թագավորը մի քիչ ոսկի ունի, չափենք ետ կըբերենք:

— Չախչախ թագավորն ո՞վ է,— զարմացած հարցնում է թագավորը:

— Դու դեռ չես ճանաչում,— պատասխանում է աղվեսը:— Չախչախը մի շատ հարուստ թագավոր է, ես էլ նրա վեզիրն եմ. Կոտը տուր, տանենք ոսկին չափենք. հետո կըճանաչես:

Կոտը առնում է տանում, աղբանոցում դռած ոսկին ամրացնում կոտի ճեղքում, իրիկունը ետ բերում, տալիս.— Օֆ,—ասում է,— զոռով չափեցինք:

— Միթե ճշմարիտ սրանք կոտով ոսկի են չափել,— մտածում

Imperio Romano

[illegible]

է թագաւորը: Կոտը թափ է տալիս, զըրնգալեն մի ոսկի է վեր
ընկնում:

Մյուս օրը աղվեսը ետ գալիս է, թե՛ Չախչախ թագաւորը մի
քիչ ակն ու մարգարիտ ունի. ձեր կոտը տվեք, չափենք կը բերենք:

Կոտն առնում է տանում: Մի մարգարիտ է գտնում. կոխում
է կոտի արանքը, էլ ետ իրիկունը ետ բերում:

— Օֆ, ասում է,— մեռանք մինչև չափեցինք:

Թագաւորը կոտը թափ է տալի, մարգարիտը դուրս է թռչում:

Մնում է զարմացած, թե էս Չախչախ թագաւորն ինչքան հա-
րուստ պետք է լինի, որ ոսկին, ակն ու մարգարիտը կոտով է չա-
փում:

Անց է կենում մի քանի օր: Մի օր էլ աղվեսը գալիս է թագա-
ւորի մոտ խնամախոս, թե՛ Չախչախ թագաւորը պետք է ամուս-
նանա, քու աղջիկն ուզում է:

Թագաւորն ուրախանում, աշխարհքով մին է լինում:

— Դե դնացեք, ասում է, շուտ արեք, հարսանիքի պատրաս-
տություն տեսեք:

Թագաւորի սլաւատում իրար են անցնում, հարսանիքի պատ-
րաստություն են տեսնում, իսկ աղվեսը ջաղացն է վազում:

Վազում է ջաղացպանին աչքալուս տալի, թե՛ հապա թագա-
ւորի աղջիկը քեզ համար ուզել եմ: Պատրաստ կաց որ դնանք
հարսանիք անենք:

— Վա՛յ, քու տունը քանդվի, այ աղվես. էդ ի՞նչ ես արել,—
ասում է վախեցած ջաղացպանը: Ես ու՛լ, թագաւորի աղջիկը ու՛լ
Ոչ ապրուստ ունեմ, ոչ տուն ու տեղ, ոչ մի ձեռք շոր... Հիմի ես
ի՞նչ անեմ...

— Դու մի վախենա, ես ամեն բան կանեմ,— հանգստացնում
է աղվեսն ու ետ վազում թագաւորի մոտ:

Վազելով ընկնում է պալատը. Հայ-հարա՛յ, Չախչախ թա-
գաւորը մեծ հանդեսով գալիս էր, որ պսակվի: Ճամբին թշնամի
զորքերը հանկարծ վրա տվին, մարդկանց կոտորեցին, ամեն բան
տարան: Ինքը ազատվեց փախաւ: Չորում մի ջաղաց կա, եկել է
մեջը մտել: Ինձ ուղարկեց, որ գամ իմաց անեմ, շոր տանեմ, գա
պսակվի, շուտով դնա իր թշնամիներից վրեժն առնի:

Թագաւորը իսկույն ամեն բան պատրաստում է, տալիս աղ-
վեսին, հետն էլ շատ ձիաւորներ է դնում, որ պատվով ու փառ-
քով իր փեսին սլաւատ բերեն:

Գալիս են հանդեսով ջաղացի դռանը կանգնում: Ջաղացպա-
նի ըուրքը հանում, թագաւորի շորերը հագցնում, նստեցնում են
նժույդ ձիուն: Շրջապատված մեծամեծներով, առջևից ձիաւորներ-

ետեից ձիավորներ— էսպես հանդեսով բերում են թագավորի պալատը: Իր օրումը պալատ չը տեսած ջաղացսլա՛ն— շշկլված, բերանը բաց մին չորս կողմն է նայում, մին հագի շորերին է նայում, խշկոտում ու դարձանում:

— Էս ինչու չըտեսի նման դես ու դեն է նայում, աղվես ախպեր,— հարցնում է թագավորը:— Կարծես տուն չըլինի տեսած, շոր չըլինի հագած:

— Ձէ, դրանից չի,— պատասխանում է աղվեսը:— Նայում է ու համեմատում իր ունեցածի հետ, թե իր ունեցածը որտե՛ղ, էս որտեղ...

Նստում են ճաշի: Տեսակ տեսակ կերակուրներ են բերում: Զաղացպանը չի իմանում՝ որին ձեռք տա կամ ինչպես ուտի:

— Ի՞նչու չի ուտում, աղվես ախպեր,— հարցնում է թագավորը:

— Գալու ժամանակ ճամբին որ կողոսկտեցին, նրա համար միտք է անում: Ձեք կարող երևակայել, տեր թագավոր, թե ինչքան բան տարան և վերջասկես ինչ անպատվութուն էր էդ մեր թագավորի համար: Ի՞նչպես հաց ուտի,— պատասխանում է աղվեսը հառաչելով:

— Բան չըկա, դարդ մի անի, սիրելի փեսա, աշխարհք է, էդպես էլ կըսլատահի,— խնդրում է թագավորը:— Այժմ հարսանիք է, ուրախանա՛նք, քեֆ անե՛նք:

Ու քեֆ են անում, ուտում, խմում, ածում, պար դալի. յոթն օր, յոթ դիշեր հարսանիք անում: Աղվեսն էլ դառնում է քավոր:

Հարսանիքից հետո թագավորը իր աղջկանը մեծ բաժինք է տալի ու հանդեսով ճամբա դնում Չախչախ թագավորի հետ:

— Կացե՛ք, ես առաջ գնամ տունը պատրաստեմ, դուք իմ ետեից եկեք, ասում է քավոր աղվեսը ու վաղ տալի:

Վաղ է տալի վաղ, տեսնում է մի դաշտում մեծ նախիր է տրածում:

— Էս ո՞ւմ նախիրն է:

Ասում են.— Շահ-Մարինը:

— Պա, Շահ-Մարի անունը էլ չը տաք, որ թագավորը նրա վրա բարկացել է, զորքով իմ ետեից դալիս է. ով նրա անունը տվավ՝ գլուխը կտրել կըտաս: Որ հարցնի թե ումն է, ասեք՝ Չախչախ թագավորինը. թե չէ՝ վայն եկել է ձեզ տարել:

Վաղ է տալի վաղ, տեսնում է ոչխարի հոտը սարերը բռնել է:

— Էս ո՞ւմն է:

— Շահ-Մարինը:

Հովիվներին էլ նույնն է ասում:

Վաղ է տալի վաղ, տեսնում է ընդարձակ արտեր, հնձվորները միջին հնձում են:

— էս ո՞ւմ արտերն են:

— Շահ-Մարինը:

Հնձվորներին էլ նույնն է պատվիրում:

Վաղ է տալի վաղ, տեսնում է անվերջ խոտհարքներ:

— էս ո՞ւմն են:

— Շահ-Մարինը:

Խոտ հարողներին էլ նույնն է ասում:

Հասնում է Շահ-Մարի պալատին:

— Շահ-Մար, ա Շահ-Մա՛ր, — գոռում է հեռվից վաղելով: — Քու տունը չքանդվի, միամիտ նստել ես: Թագավորը քեզ վրա բարկացել է, մեծ զորքով դալիս է, որ քեզ սպանի, տուն ու տեղք քանդի, տալն ու վրա անի, ունեցած-չունեցածդ էլ թագավորական գրի: Մի անգամ քեզ մոտ մի վառիկ հմ կերել. էն աղուհացը դնո չեմ մոռացել: Վաղեցի, եկա, որ քեզ խմացնեմ: Շուտ արա, գլխիդ ճարը տես, քանի չի եկել:

— Ի՞նչ անեմ, ո՞ւր գնամ, — հարցնում է սարսափած Շահ-Մարը ու տեսնում է, որ ճշմարիտ, հեռվից փոշի բարձրացնելով դալիս է թագավորը:

— Փախի՛, շուտով ձի, նստի փախի, էս երկրից կորի, էլ ետ չընայես:

Շահ-Մարը իսկույն նստում է իր լավ ձին ու փախչում է դ երկրից:

Աղվեսի ետևից դալիս են հարսանքավորները: Գալիս են ղուռնով, թմբուկով, երգով, զորքով, հրացան արձակելով ու աղամուկով:

Գալիս են Չախչախ թագավորն ու իր կինը ոսկեղծ կառքի մեջ, նրանց առջևից ու ետևից անհամար ձիավորներ:

Հասնում են մի դաշտի: Տեսնում են մեծ նախիր է արածում:

— էս ո՞ւմ նախիրն է, — հարցնում են ձիավորները:

— Չախչախ թագավորինը, — պատասխանում են նախրապանները:

Անց են կենում: Հասնում են սարերին: Տեսնում են ոչխարի սիպտակ հոտը սարերը բռնել է:

— էս ո՞ւմն է, — հարցնում են ձիավորները:

— Չախչախ թագավորինը, — պատասխանում են հովիվները:

Անց են կենում: Հասնում են ընդարձակ արտերի:

— էս ո՞ւմ արտերն են:

— Չախչախ թագավորինը:
Հասնում են խոտհարքներին:
— էս ո՞ւմն են:

— Չախչախ թագավորինը:

Ամենքը մնացել են զարմացած, Չախչախ թագավորն ինքն էլ քիչ է մնում խելքը թռցնի:

Էսպեսով Աղվեսի հտևից գալիս են, հասնում Շահ-Մարի պալատներին:

Քավոր Աղվեսն էնտեղ արդեն տեր է դառել, կարդադրություններ է անում: Ընդունում է խնամիններին ու նորից սկսում են քեֆը:

Յոթն օր, յոթ գիշեր էլ էստեղ են քեֆ անում ու խնամինները վերադառնում են իրենց տեղը:

Չախչախ թագավորը, իր կինն ու քավոր Աղվեսը ապրում են Շահ-Մարի պալատներում:

Իսկ թագավորից վախեցած Շահ-Մարը մինչև էսօր էլ դեռ գնում է:

ՈՍԿՈՒ ԿԱՐԱՍԸ

Նս մեր ծերերիցն եմ լսել, մեր ծերերը իրենց պապերից, նրանց պապերն էլ իրենց մեծերից, թե մի ժամանակ մի աղքատ հողագործ է լինում, ունենում է մի օրավար հող ու մի լուծ եղը:

Ձմեռը էս աղքատ հողագործի եղները սատկում են: Գարունքը, վար ու ցանքի ժամանակը որ գալիս է, եղը չի ունենում թե վարի, հողը վարձով տալիս է իր հարևանին:

էս հարևանը վարելու ժամանակ խոփը մի տեղ դնւմ է ընկնում, դուրս է գալի մի կարաս, մեջը լիքը ոսկի: Ծնները լծած թողնում է, վազում է գյուղը հողատիրոջ մոտ:

— Հե՛յ, աչքդ լուս, — ասում է, — քու հողումը մի կարաս ոսկի դուրս եկավ, արի տար:

— Չէ՛, ախպե՛ր, էդ իմը չի, — պատասխանում է հողատերը: — Հողի վարձը դու տվել ես, դու վարում ես, էն հողումն ինչ էլ դուրս գա, քոնն է. ոսկի է դուրս եկել, թող ոսկի լինի, էլի բունն է:

Սկսում են վիճել. սա ասում է՝ քոնն է, նա, թե չէ՝ քոնը: Վեճը տաքանում է, իրար ծեծում են: Գնում են թագավորի մոտ գանգատ:

Թագավորը մի կարաս ոսկու անոնը լսում է թե չէ՝ աչքերը չորս է բաց անում: Ասում է.

— Ոչ քոնն է, ոչ դրանը, իմ հողում կարասով ոսկի է դուրս եկել — իմն է:

Իր մարդկանցով գնում է, որ հաճի բերի: Գնում է կարասի բերանը բաց անել է տալի, տեսնում — ի՞նչ ոսկի — կարասը լիքը օձ...

Ձարհուրած ու կատաղած ետ է գալի: Հրամայում է պատժեն անգետ ունչպարներին, որ համարձակվել են իրեն խաբել:

— Չէ՛, թագավորն ապրած կենա, — դռում են խեղճերը, — մեզ ինչո՞ւ ես սպանում. լավ չես տեսել, օձ չըկա էնտեղ, ոսկի է, ոսկի...

Թագավորը նոր մարդիկ է ուղարկում, որ գնան ստուգեն։ Մարդիկը գնում են, ետ գալի, թե՛ ճշմարիտ, ոսկի է։

— Վա՛հ,— զարմանում է թագավորը։ Ասում է.— երևի լավ չըտեսա, կամ տեսածս էն կարասը շէր։ Վեր է կենում մին էլ գնում։

Կարասը բաց է անում,— դարձյալ մեջը լիքը օձ։

էս ի՛նչ հրաշք է, ի՛նչ միտք ունի,— շեն հասկանում։

Թագավորը հրամայում է, հավաքում է իր երկրի իմաստուններին։

— Բացատրեցեք,— ասում է,— ո՛վ իմաստուններ, ի՛նչ հրաշք է սա։ Էս հողագործներն իրենց հողում կարասով ոսկի են գտել։ Նա եմ գնում— կարասը լիքն օձ է դառնում, սրանք են դընում— ոսկի։ Էս ի՛նչ կընշանակի։

— Դրա բացատրությունն էս է, թագավոր, եթե չես բարկանալ,— ասում են իմաստունները։— Կարասով ոսկին աղքատ հողագործներին պարգև է զրկած իրենց ազնվության ու արդար աշխատանքի համար։ Նրբ որ նրանք են գնում, իրենց արդար վարձին են գնում ու միշտ էլ ոսկի գտնում, իսկ երբ որ դու ես գնում, գնում ես ուրիշի բախտը հավիշտակես, նրա համար էլ ոսկու տեղ օձ ես գտնում։

Թագավորը ցնցվում է։ Խոսք չի գտնում պատասխանելու։

— Լա՛վ,— ասում է,— դե հիմի էն որոշեցեք, թե էդ երկուսից ո՞րին է պատկանում գտած ոսկին։

— Իհարկե հողատիրոջը,— ձայն է տալի վարող գյուղացին։

— Զէ , վարողինն է,— մեջ է մտնում հողատերը։ Ու նորից սկսում են կռվել։

— Լա՛վ, լա՛վ, կացե՛ք,— կանգնեցնում են իմաստունները,— ի՛նչ ունեք դուք— տղա կամ աղջիկ։

Դուրս է գալի, որ մեկը մի տղա ունի, մյուսը մի աղջիկ։ Իմաստունները վճռում են, որ սրանք գնան իրենց աղջիկն ու տղեն իրար հետ պսակեն, էն գտած ոսկին էլ տան նրանց։ Էստեղ համաձայնում են բարի մարդիկը, ուրախանում են, ու կռիվը վերջանում է, սկսում է հարսանիքը։ Օխտն օր, օխտը գիշեր հարսանիք են անում, կարասով ոսկին էլ, որ պարգև էր զրկած իրենց ազնվության ու արդար աշխատանքի համար, տալիս են իրենց զավակներին։

Բարին էստեղ, չարը էն տղա՛հ թագավորի մոտ։

ՏԵՐՆ ՈՒ ԾԱՌԱՆ

Աստված բարի տա ձեզ էլ, երկու ախպորն էլ: Լինում են չեն լինում երկու աղքատ ախպեր են լինում: Մտածում են ինչ անեն, ոնց անեն, որ իրենց տունը պահեն: Վճռում են՝ փոքրը տանը մնա, մեծը գնա մի ունևորի ծառա մտնի, ոռճիկ ստանա, զրկի տուն:

Էսպես էլ մեծը վեր է կենում գնում մի հարուստի մոտ ծառա մտնում:

Ժամանակ նշանակում են մինչև մին էլ կրկվի ձեն ածելը: Էս հարուստը մի չըլաված պայման է դնում ծառային: Ասում է՝ «մինչև էն ժամանակը թե դու բարկանաս— դու հազար մանեթի տուգանք տաս ինձ, թե ես բարկանամ— ես տամ»:

— Ես որ հազար մանեթ չունեմ ո՞րտեղից տամ,— ասում է ծառան:

— Բան չըկա, փոխարենը ինձ տասը տարի ձրի կըծառայես:

Տղեն մին վախենում է էս տարօրինակ պայմանից, մին էլ մտածում է, թե ինչ պետք է պատահի: Ինչ ուզում են անեն, ես եմ ու չեմ բարկանալ, պրծանք գնաց: Իսկ թե իրենք կըբարկանան, թող իրենք էլ տուժեն իրենց դրած պայմանով:

Ասում է լավ. համաձայնում է:

Պայմանը կապում են ու մտնում է ծառայության:

Մյուս օրը վաղ տերը վեր է կացնում ծառային զրկում է արտը հնձելու:

— Գնա՛, — ասում է, — քանի լուս լուս է հնձի, որ մութն ընկնի կըգաս:

Ծառան գնում է ամբողջ օրը հնձում, իրիկունը հոգնած գալիս է տուն: Տերը հարցնում է.

— Էդ ո՞ւր եկար:

— Դե արևը մեր մտավ, ես էլ եկա:

— Չէ՛, էդպես չի: Ես քեզ ասել եմ՝ քանի լուս է, պետք է հնձես: Արևը մեր մտավ, բայց տես, նրա ախպեր լուսնյակը դուրս եկավ: Սա ինչ պակաս է լուս տալի...

— Էդ ո՞նց կըլինի... — զարմանում է ծառան:

— Հը, դու արդեն բարկանում ես,— հարցնում է տերը:

— Չէ՛, չեմ բարկանում... ես միայն ասում էի՝ հոգնած եմ... Մի քիչ հանդստանամ... կըզկըզում է վախեցած ծառան ու գնում է նորից հնձելու:

Հնձում է, հնձում, մինչև լուսնյակը մեր է մտնում: Բայց լուսնյակը մեր է մտնում թե չէ, դարձյալ արեգակն է դուրս գալի: Ծառան ուժասպառ արտում վեր է ընկնում:

— Վա՛յ, քու արտն էլ հարամ ըլի, քու հացն էլ, քու տլած ոռճիկն էլ...— սկսում է հայհոյել հուսահատված:

— Հը՛, դու բարկանում ես,— կանգնում է գլխին հարուստը: Երբ որ բարկանում ես, մեր պայմանը պայման է: Էլ չասես թե քեզ հետ առանց իրավունքի վարվեցին:

Ու պայմանի ուժով ստիպում է, ծառան կամ հազար մանեթ տուգանք տա, կամ տասը տարի ձրի ծառայի:

Ծառան մնում է կրակի մեջ: Հազար մանեթ չունեն, թե տար հողին ազատ աներ, տասը տարի էլ էս տեսակ մարդու ծառայելն անկարելի բան էր: Միտք է անում, միտք, վերջը հազար մանեթի պարտամուրհակ է տալի հարուստին, դառն ու դատարկ վերադառնում տուն:

— Հը, ի՞նչ արիր,— հարցնում է փոքր ախպերը: Ու մեծ ախպերը նստում է, գլուխն էկածը պատմում, ինչպես որ պատահել էր:

— Բան չըկա,— ասում է փոքրը, դարդ մի անի. դու տանը կաց, հիմի էլ ես գնամ:

Վեր է կենում հիմի էլ փոքր ախպերն է գնում ծառա մտնում է՛լ նույն հարուստի մոտ:

Հարուստը դարձյալ ժամանակը որոշում է մինչև գարնան կըկվի ձեն ածելը, ու պայման է դնում, որ եթե ծառան բարկանա, հազար մանեթ տուգանք տա կամ տասը տարի ձրի ծառայի, թե ինքը բարկանա, հազար մանեթ տա ու էն օրից էլ ծառան ազատ է:

— Չէ՛, էդ քիչ է,— հակառակում է տղեն:— Թե դու բարկանաս, դու ինձ երկու հազար մանեթ տաս, թե ես բարկանամ, ես քեզ երկու հազար մանեթ տամ կամ քսան տարի ձրի ծառայեմ:

— Լա՛վ,— ուրախանում է հարուստը: Պայմանը կապում են, ու այժմ էլ փոքր ախպերն է մտնում ծառայության:

Առավոտը լուսանում է, էս ծառան վեր չի կենում տեղիցը: Տերը դուրս է գնում, տուն է գալի, էս ծառան դեռ քնած է:

— Ա՛յ տղա, դե վե՛ր կաց է՛, օրը ճաշ դառավ:

— Հը՛, բարկանո՞ւմ ես դու...—գլուխը վեր է քաշում ծառան:

— Չէ՛, չեմ բարկանում,— վախեցած պատասխանում է տերը. միայն ասում եմ՝ պետք է արտը գնանք հնձելու:

— Հա, որ էդ ես ասում ոչինչ, կըգնանք, ինչ ես վազում:

Վերջապես ծառան վեր է կենում, սկսում է տրեխները հագնել: Տերը դուրս է գնում, ներս է գալիս, սա դեռ տրեխները հագնում է:

— Ա՛յ տղա, դե շուտ արա, հագի է...

— Հը՛, հո չե՞ս բարկանում:

— Չէ՛, ո՞վ է բարկանում, ես միայն ուզում էի ասել՝ ուշանում ենք...

— Հա՛, էդ ուրիշ բան է. թե չէ՝ պայմանը պայման է:

Մինչև ծառան տրեխները հագնում է, մինչև արտն են գնում, ճաշ է դառնում:

— Էլ ինչ հնձելու ժամանակ է,— ասում է ծառան,—տեսնում ես ամենքն էլ ճաշում են, մենք էլ մեր ճաշն ուտենք՝ հետո:

Նստում են, ճաշն ուտում: Ճաշից հետո էլ ասում է՝ «մշակ մարդիկ ենք, պետք է մի քիչ քնենք, հանգստանանք, թե չէ՞»: Գլուխը կոխում է խոտերի մեջն ու քնում մինչև իրիկուն:

— Տո՛, վեր կաց է, մթնեց է՛, ուրիշները հնձեցին, մեր արտը մնաց... Վա՛յ քու դեսը ղրկողի վիզը կոտրի, վա՛յ քու կերածն էլ հարամ ըլի, քու արածն էլ... Էս ինչ կրակի մեջ ընկա...— սկսում է գոռգոռալ հուսահատված տերը:

— Հը՛, չըլինի՞ թե բարկանում ես,—գլուխը վեր է քաշում ծառան:

— Չէ՛, ո՞վ է բարկանում, ես էն էի ասում թե՝ մթնել է, տուն գնալու ժամանակն է:

— Հա՛, էդ ուրիշ բան է, գնանք, թե չէ հո մեր պայմանը դիտես. վա՛յ նրա մեղքը, ով բարկացավ:

Գալիս են տուն: Տեսնում են հյուր է եկել:

Ծառային ղրկում են թե՝ գնա ոչխար մորթի:

— Ո՞րը:

— Որը կըպատահի:

Ծառան գնում է: Մի քիչ հետո լուր են բերում հարուստին. թե՝ հասի, որ քու ծառան ամբողջ հոտդ կոտորեց: Էս հարուստը վազում է, տեսնում է՝ ճիշտ որ, ինչ ոչխար ունի, բոլորը ծառան մորթել է: Գլխին տալիս է, գոռում:

— Էս ի՞նչ ես արել, ա՛յ անաստված, քու տունը քանդվի. ինչ իմ տունը քանդեցիր...

— Դու ասիր՝ «ո՞ր ոչխարը պատահի՛, մորթի», ես էլ եկա, բո-

լորը պատահեցին բոլորը մորթուողի—ուրիշ ավել պակաս ի՞նչ եմ արել,— հանգիստ պատասխանում է ծառան,— բայց կարծե՞մ դու բարկանում ես...

— Չէ՛, բարկանում չեմ, միայն ավստոս դալիս է, որ էսքան ապրանքս փչացավ...

— Հա՛վ, որ բարկանում չես, է՛լ կըծառայեմ:

Հարուստը մտածում է՝ ինչ անի, ոնց անի, որ էս ծառայիցն աղատվի: Պայման է կապել մինչև մին էլ գարնան՝ կըկվի ձեն ածելը, այնինչ դեռ նոր են մտել ձմեռը, դեռ ս՛րտեղ են գարունն ու կըկուն...

Միտք է անում միտք, մի հնար է մտածում: Կնոջը տանում է անտառում մի ծառի վեր հանում ու պատվիրում, որ «կուկու» կանչի: Ինքը դալիս է ծառային տանում թե՛ արի դնանք անտառը որսի: Հենց անտառն են մտնում թե չէ, կինը ծառի վրայից կանչում է—«կուկու՛ւ, կուկո՛ւ...»

— Ըհը՛, աչքդ լուս,—ասում է ծառային տերը. կըկուն կանչեց, ժամանակդ լրացավ...

Տղեն գլխի է ընկնում տիրոջ խորամանկությունը:

— Չէ՛, ասում է, ով է լսել, որ տարու էս եղանակին, ձմեռվա կիսին, կըկուն ձեն ածի, որ սա ձեն է ածում: Ես պետք է էս կըկվին սպանեմ, սա ինչ կըկու է...

Ասում է ու հրացանը քաշում դեպի ծառը: Տերը գոռալով ընկնում է առաջը.

— Վա՛յ չըղարկես, աստծու սիրուն... սե լինի քու պատահելու օրը, էս ինչ փորձանք էր, որ ես ընկա մեջը...

— Հ՛ր, չըլինի՞ թե բարկանում ես...

— Հա՛, ախպեր, հերիք էր. արի՛ ինչ տուգանք տալու եմ տամ, քեզանից աղատվեմ: Իմ դրած պայմանն է— ես էյ պետք է տուժեմ: Հիմի նոր եմ հասկանում էն հին խոսքը՝ թե «մարդ ինչ անի, իրեն կանի»:

Էսպես հարուստը խելոքանում է, իսկ փոքր ախպերը մեծ ախպոր տված պարտքի թուղթը պատռում է, հաղար մանեթ տուգանքն էլ առնում ու վերադառնում տուն:

ԽԵԼՈՒՅՆ ՈՒ ՀԻՄԱՐԸ

Երկու ախպեր են լինում. մինը խելոք, մյուսը հիմար: Խելոք ախպերը միշտ բանեցնում ու շարշարում է հիմարին: Էնքան շարշարում է, որ հիմարը հուսահատվում է, մի օր էլ կանգնում է, թե՛

— Ախպեր, էլ չեմ ուզում քեզ հետ կենամ, բաժանվում եմ. իմ բաժինը տուր, գնամ ջոկ ապրեմ:

— Կա՛մ. — ասում է խելոքը. — էսօր վէլ դու ապրանքը ջուրը տար, ես կերը տամ. երբ ջրից բերես, ո՛ր ապրանքը դոմը մտնի — ինձ, որը դուքսը մնա — քեզ:

Ժամանակն էլ լինում է ձմեռ:

Հիմարը համաձայնում է: Ապրանքը ջուրն է տանում ետ բերում: Ձմեռվա ցուրտ օր, մրսած անասուններ. հենց տաք գոմի դուռն են հասնում թե չէ՝ իրար ետևից ներս են թափում: Դռանը մնում է մի հիվանդ քոսոտ մոզի գերաններին քոր անելիս: Էն է մնում հիմարին:

Էս հիմարը թոկը վիզն է կապում, իր մոզին տանում ծախելու:

— Ա՛ մոզի, արի, հե՛յ, — կանչելով գնում է:

Մի հին ավերակի մոտից անցնելիս էլ որ ձեն է տալի — ա՛ մոզի, արի, հե՛յ... — ավերակի արձագանքը կրկնում է.

— Հե՛յ...

Հիմարը կանգնում է:

— Ինձ հետ ես խոսում, հա՛...

Ավերակը ձայն է տալիս.

— Հա՛...

— Մոզին ուզում ե՞ս:

— Ե՛ս...

— Քա՜նի մանեթ կըտաս:

— Տա՛ս...

— Հիմի կըտա՞ս, թե չէ:

— Չե՛...

— Դե էդուց կըգամ, որտեղից որ է՝ ճարի՛:

— Արի՛...

Հիմարը համաձայնում է ու մոզին ծախված համարելով՝ ավերակի դռանը կապում է, շրվշրվացնելով վերադառնում տուն։

Մյուս օրը առավոտը վաղ վեր է կենում գնում փողերն առնելու։ Դու մի՛ ասիլ՝ գիշերը գալերը մոզին կերել են։ Գնում է տեսնում՝ ոսկորները դեռ ու դեռ ցրված ավերակի առջև։

— Հը՛,— ասում է,— մորթել ես կերել, հա՛։

— Հա՛...

— Չաղ է՛ր, թե չէ։

— Չէ՛։

Հիմարը էստեղ վախենում է, կարծում է ավերակի մտքումը կա, որ իր փողը չըտա։

— Էդ իմ բանը չի,— ասում է,— առել ես պրծել, ես իմ փողի տերն եմ, բեր իմ փողը— տասը մանեթ դեղին ոսկի՛...

— Սկի՛...

Էս էլ որ լսում է հիմարը, բարկանում է, ձեռի փետը ետ է տանում, տուր թե կըտաս, ավերակի խարխուլ պատերին։ Մին, երկու զարկում է. պատերից մի քանի քար են վեր ընկնում։ Դու մի ասիլ՝ հնուց էդ պատում դանձ է եղել պահած։ Քարերը որ վեր են ընկնում՝ ոսկին թափում է հանկարծ առաջը՝ լցվում։

— Այ էդպես... բայց էսքանն ի՞նչ եմ անում. տասը մանեթ ես պարտ— իմ տասը մանեթը տուր, մնացածը քու փողն է, ընչի՛ս է պետք...

Մի ոսկի է վերցնում, դալի տուն։

— Հը՛, մոզիդ ծախեցի՛ր,— ծիծաղելով հարցնում է խելոք ախպերը։

— Ծախեցի։

— Ո՞ւմ վրա։

— Ավերակի։

— Հետո, փող տվա՞վ։

— Իհարկե տվալ։ Դեռ չէր ուզում տա, ամա ձեռիս փետովը որ մի քանի հասցրի, ինչ ունեք՝ առաջիս փռեց։ Իմ տասը մանեթը վեր կալա, մնացածն իրենն էր, հենց թողեցի էնպես փռված։

Ասում է ու ոսկին հանում ցույց տալիս։

— Էդ ո՞րտեղ է,— աչքերը շորս է անում խելոք ախպերը։

— Է՛հ, ցույց չեմ տալ, դու աչքածակ ես, էնքան կրհավարես, շալակս կըտաս, որ մեջքս կը կոտրի։

Խելոքը երգվում է, որ մենակ ինքը կըշալակի, միայն թե տեղը ցույց տա։

— Բեր,—ասում է,—ձեռինդ էլ ինձ տուր, մնացածի տեղն էլ ցույց տուր, որ ես տեսնեմ տկլոր ես, քեզ համար նոր շորեր առնեմ:

Հիմարը նոր շորերի անունը որ լսում է՝ ձեռինն էլ է տալիս ախպորը, տանում է մնացածի տեղն էլ ցույց տալի: Խելոք ոսկին հավաքում է, բերում տուն, հարստանում, բայց ախպոր համար նոր շորեր չի առնում:

էս հիմարը ասում է, ասում է, որ տեսնում է շի լինում, գնում է դատավորի մոտ գանգատ:

— Պարոն դատավոր,— ասում է,—ես մի մոզի ունեի տարա ավերակի վրա ծախեցի...

— Հերիք է, հերիք,— ընդհատում է դատավորը.— էս հիմարը ո՞րտեղից եկավ, ո՞նց թե մոզին ավերակի վրա ծախեցի...— վրեն ծիծաղում է ու դուրս անում:

Գնում է ուրիշներին գանգատվում, նրանք էլ են վրեն ծիծաղում:

Ու ասում են, մինչև էսօր էլ խեղճ հիմարը կիսամերկ ման է գալի, պատահողին դանդատվում, բայց ոչ ոք չի հավատում, ամենքն էլ ծիծաղում են վրեն, իսկ խելոք ախպերն էլ ծիծաղում է ամենքի հետ:

ԽՈՍՈՂ ԶՈՒԿԸ

I

Լինում է չի լինում մի աղքատ մարդ: Էս աղքատ մարդը գնում է դռնում մի ձկնորսի շալակտար: Օրական մի քանի ձուկն է աշխատում, տուն բերում, նրանով ապրում են ինքն ու կինը:

Մի անգամ էլ ձկնորսը մի սիրուն ձուկն է բռնում, տալիս իր շալակտարին, որ պահի, ինքն էլ հտ ջուրն է մտնում: Էս շալակտարը դետափին նստած՝ նայում է նայում էն սիրուն ձկանն ու միտք է անում.

— Տեր աստված, — ասում է, — սա էլ, որ մեզ նման շունչ կենդանի է, դու ասա՝ սա էլ մեզ նման ծնող ունի, ընկեր ունի, աշխարհքից բան է հասկանում, ուրախություն կամ ցավ է ըզգում՝ թե չէ...

Հենց էս մտածելու ժամանակ ձուկը լեզու է առնում.

— Լսի՛, — ասում է, — մարդ-ախպեր: Ընկերներիս հետ ես խաղում էի գետի ալիքների մեջ: Ուրախությունից ինձ մոռացա ու անզգուշ ընկա ձկնորսի ուռվանը: Հիմի, ով դիտի, իմ ծնողն ինձ որոնում է ու լաց է լինում, հիմի ընկերներս տխրել են: Ես էլ, տեսնում ես, ինչպես եմ տանջվում. շունչս կտրում է ջրից դուրս: Ուզում եմ էլ հտ գնամ ապրեմ ու խաղ անեմ նրանց հետ էն պաղ ու պարզ ջրերում: Էնպես եմ ուզո՞ւմ, էնպես եմ ուզո՞ւմ... Եկ խեղճ արի, ազատ արա ինձ, բա՛ց թող, բա՛ց թող դնամ...

Էնպես էր ասում ցած, շատ ցած ձենով, ցամաքած բերանը բաց ու խռվի անելով:

Էս շալակտարի մեղքը գալիս է, առնում է հտ դցում գետը:

— Գնա, սիրուն ձկնիկ, թող լաց չըլինի քու ծնողը: Թող չըտխրեն քու ընկերները: Գնա ապրի ու խաղ արա նրանց հետ:

Ձկնորսը սաստիկ բարկանում է շալակտարի վրա:

— Տո՛ւ ախմախ, — ասում է, — էստեղ ջրի մեջ թրջվելով ձուկն եմ բռնում, դու իմ աշխատանքն առնում ես էլ հտ ջուրը դցո՞ւմ... Դե գնա կորի, էլ իմ աչքին չերևաս, էլ իմ շալակտար, չես էս օրից. գնա սովից մեռի:

Չեռի տոպրակին էլ խլում է ու ճամփուս դնում:

— Հիմի ես ո՞ւր գնամ, ի՞նչ անեմ, ո՞նց ապրեմ... — տարակուսած մտածելով դառն ու դատարկ վերադառնում է աղքատ դեպի տուն:

2

Էս տխուր մտածմունքի ժամանակ ճամփին դեմը դուրս է գալի մի մարդակերպ Հրեշ առաջը մի գեղեցիկ կով:

— Բարի օր, ախպերացու, էդ ի՞նչ ես մոլորել, ի՞նչ ես միտք անում, — հարցնում է Հրեշը:

Աղքատը պատմում է իր գլխին եկածը, թե ինչպես հիմի մնացել է անգործ, անճար ու չի իմանում, թե ոնց պետք է ապրեն ինքն ու իր կինը:

«Էսի՛, բարեկամ, — ասում է Հրեշը: — Էս կաթնատու կովը ես քեզ կըտամ երեք տարվան ժամանակով: Ամեն օր էնքան կաթը տա, որ քու կնիկն ու դու կուշտ-կուշտ ուտեք, ապրեք: Երեք տարին լրացավ թե չէ, հենց էն գիշերը կըգամ ձեզ հարց կըտամ: Թե հարցիս պատասխանեցիք — իմ կովը ձեզ լինի, թե չէ՝ երկուսդ էլ իմն եք, տանելու եմ, ինչ ուզեմ կանեմ: Համաձայն ե՞ս:

— Մի բան՝ որ առանց էն էլ սովից մեռնելու ենք, — մտածում է աղքատը, — կովը կըտանեմ, էս երեք տարին կապրենք, մինչև երեք տարվա լրանալն էլ աստված ողորմած է: Մի տեղից մի դուռը կը բացվի, կամ դուցե հենց պատասխանը տալիս ենք, ով գիտի...

— Համաձայն եմ, ասում է, ու կովն առաջն անում, տանում տուն:

3

Երեք տարի կթում են, լիուլի ուտում, ապրում: Չեն էլ նկատում, թե ինչպես անցավ երեք տարին. և ահա հասնում է նշանակած օրը, որ Հրեշն էն գիշեր պիտի գա:

Մարդ ու կնիկ վերջալուսի տակ տխուր նստում են դռանը ու միտք են անում, թե ինչ պատասխան տան Հրեշին, կամ ով գիտի ինչ կըհարցնի նա. ո՞վ կիմանա Հրեշի միտքը:

— Ա՛յ թե ինչ դուս կըգա, երբ մարդ Հրեշի հետ գործ բռնի... Հրեշի հետ հաշիվ ունենա... Հրեշից լավություն ընդունի... — Հառաչելով դղջում էին մարդ ու կին, բայց անցկացածն անց էր կացել, էլ հնար չըկար: Իսկ զարհուրելի գիշերն արդեն վրա էր հասնում:

Էս ժամանակ նրանց մոտենում է մի անծանոթ գեղեցիկ երիտասարդ:

— Բարի իրիկուն, ասում է, ճամփորդ մարդ եմ. մութն ընկնում է, ես էլ հոգնած եմ, հյոււր չե՞ք ընդունի ձեր տանն էս գիշեր:

— Ընչի չէ, ճամփորդ ախպեր, հյոււրն ասածունն է: Բայց մեզ մոտ վտանգավոր է էս գիշեր: Մենք Հրեշից մի կով ենք առել էն պայմանով, որ երեք տարի կթենք, ուտենք, երեք տարուց ետը դա մեզ հարց տա, թե պատասխանենք, կովը մեզ լինի, թե չէ—իր գերին ենք: Հիմի ժամանակը լրացել է, էս գիշեր պիտի դա, մենք էլ չըգիտենք, թե ինչ պատասխան տանք: Հիմի մեզ ինչ անի մենք ենք մեղավոր, վայ թե քեզ էլ վնասի:

— Բան չըկա, որտեղ դուք՝ էնտեղ էլ ես,—պատասխանում է օտարականը:

Համաձայնում են. հյոււրը մնում է:

Մին էլ կես գիշերին դուռը դղրդում է: Ո՞վ է.— Հրեշը: Եկել եմ որ եկել եմ, դե պատասխանս տվեք:—Ինչ պատասխան. սարսափից մարդ ու կնգա լեզուն կապւում է, մնում են տեղները քարացած:

— Մի՛ վախենաք, ես ձեր տեղակ սրա պատասխանը կըտամ,— ասում է երիտասարդ հյոււրը ու դնում է դեպի դուռը:

— Եկել ե՞մ,— դռան ետեից ձայն է տալիս Հրեշը:

— Ես էլ եմ եկե՛լ,—պատասխանում է ներսից հյոււրը:

— Ո՞րտեղից ես եկել:

— Ծովի էն ամից:

— Ընչո՞վ ես եկել:

— Կաղ մոծակը թամբել եմ, վրեն նստել եմ, եկել:

— Ուրեմն ծովը պստիկ է եղել:

— Ի՞նչ պստիկ. արծիւը չի կարող մի ամից մյուսը թռչի:

— Ուրեմն արծիւը ճուտ է եղել:

— Ի՞նչ ճուտ. թևերի շվաքը քաղաք է ծածկում.

— Ուրեմն քաղաքը շատ է փոքրիկ:

— Ի՞նչ փոքրիկ. նապաստակը մի ծայրից մյուսը չի հասնի:

— Ուրեմն նապաստակը ձագ է:

— Ի՞նչ ձագ. մորթին մի մարդու քուրք դուրս կըգա, գլխարկն ու տրեխն էլ ավել:

— Ուրեմն մարդը թզուկ է:

— Ի՞նչ թզուկ, ծընկան ծերին աքլորը ծուղրուղու կանչի ձենը ականջը չի հասնիլ:

— Ուրեմն խուլ է:

— Ի՞նչ խուլ. սարում որ պախրեն խոտ պոկի նա կըլսի: Հրեշը մնում է կապւած, մոլորված. զգում է, որ ներսը մի

ուժ կա իմաստուն, համարձակ, անհաղթելի, էլ չի իմանում ինչ
ասի, սուս ու փուս քաշվում, կորչում է գիշերվա խավարի մեջ:

Սրանք նոր մեռած տեղներիցը ետ են գալի, ուրախանում
աշխարհքովը մինն են լինում: Հետն էլ բացվում է բարի լուսը, և
երիտասարդ հյուրը վեր է կենում, մնաք բարով է ասում, որ գնա
իր ճանապարհը:

— Ձենք թողնի, որ չենք թողնի,— առաջը կտրում են մարդ ու
կին.— դու որ փրկեցիր մեր կյանքը, ասա՛, ինչով ետ վճարենք քո
լավությունը...

— Ձէ՛, անկարելի բան է, պետք է գնամ իմ ճանապարհը:

— Դե գոնե անունդ ասա, եթե Լավությունդ կորչի ու չըկարո-
ղանանք ետ վճարել, գոնե իմանանք՝ թե ում ենք օրհնելու...

— Լավությունը արա ու թեկուղ ջուրը գցի— չի կորչի: Ես
հենց էն հոսող ձովնն եմ, որի կյանքը դու խնայեցիր...— ասում է
անժանոթն ու չքանում ապշած մարդ ու կնգա աչքերից:

ԿՌՆԱՏ ԱՂՋԻԿԸ

Ժամանակով լինում են չեն լինում, մի քույր ու մի ախպեր են լինում: Քույրը էնքան սիրուն, էնքան շարմաղ է լինում, ինչպես լուսի կտոր, անուշն էլ լուսիկ:

Ախպերը պսակվում է, կնիկ է բերում:

Սա տեսնում է, թե ինչպես ամենքը սիրում են լուսիկին, ու նախանձը, օձի նման, բուն է դնում սրտի մեջ: Սկսում է լուսիկին բամբասել ու լացացնել ամեն օր, ամեն օր...

Ախպերը ամեն կերպ աշխատում է ուրախ պահի քրոջը: Մին տուն է գալիս՝ հետը ծաղիկ է բերում նրա համար, մյուս օրը միրգ, մի ուրիշ անգամ հագուստ:

Եվ լուսիկը մնում է միշտ բարի, գեղեցիկ ու սիրված ամենքից:

Հարսը նախանձից քիչ է մնում տրաքի, մտածում է, ինչ անի, ոնց անի, որ մեջտեղից կորցնի լուսիկին:

Մտածում է, մտածում է. մի օր էլ, երբ մարդը տանից դուրս է գնում, վեր է կենում, տան կահ-կարասին, աման-չամանը իրար գլխով է տալի, ջարդում ու դնում ձեռները ծոցին դռանը կանգնում մինչև մարդու գալը:

Որ տեսնում է մարդը գալիս է, սկսում է լաց լինել:

— Ա՛յ,— ասում է,— էս էլ քու սիրած քույրը, տանը ինչ ունե-
թեք-չունեթեք՝ ջարդեց:

— Բան չըկա, այ կնիկ, դու համար ինչո՞ւ ես լաց լինում. լդ բոլորն առնելու բաներ են: Աման Վ՝ կոտրեց, նորը կառնենք, բայց լուսիկի սիրտը որ կոտրենք, հետո ի՞նչ անենք:

Կինը տեսնում է, որ էս մինը շեղավ: Մյուս անգամ, երբ մարդը դուրս է գնում, նրա սիրած ձին տանում է, քշում կորցնում ու գալիս ձեռները ծոցին կտերը կանգնում, մինչև մարդը ետ է գալի:

— Ա՛յ,— ասում է,— էս էլ քու սիրած քույրը. քու էն լավ ձին դուրս է արել, կորցրել, մեղ էսպես տնաքանդ արել:

Մարդը ասում է.

— Բան չըկա. ձի է, կորել է; կաշխատեմ մի ուրիշ ձի էլ կառնեմ, բայց հո չեմ կարող մի ուրիշ քույր առնել:

Չար կիներ տեսնում է, որ էս անգամ էլ զուր անց կացավ, ավելի է կատաղում իրեն կռծում:

Մի գիշեր էլ քնած ժամանակը իր երեխին օրորոցումը մորթում է, արնոտ դանակը թաքուն դնում քնած կուսիկի գրպանը:

Գիշերվա մի ժամանակը մազերը շաղ է տալի, երեսը պոկում, ճշում, ծղրտում:

— Վա՛յ, երեխես, երեխես...

Տանըցիք վեր են թռչում, տեսնում երեխեն օրորոցումը մորթած: Մնում են սարսափած, սասանած կանգնած: Էս ո՞վ կըլինի, ո՞վ չի լինիլ...

Հարսն ասում է.

— Էլ ո՞վ պետք է լինի. էս տունը մեղանից բացի հո էլ ուրիշ մարդ չի մտել. ման դանք, ում գրպանում արնոտ դանակ գտնենք—նա կըլինի:

Համաձայնում են: Ման են դալի, ու... արնոտ դանակը հանում են կուսիկի գրպանից:

Մնում են քար կտրած, բայց էլ ի՞նչ...

— Է՛ս. էլ քու սիրած քույրը,—ճշում է չար կինը ու երեսը պոկում—երեխես, երեխես...

Առավոտը լուսի հետ աշխարհքով մին լուրը տարածվում է: Ժողովուրդը վրդովվում է, դատաստան է պահանջում, մայրը լալիս է, դատաստան է պահանջում, ու գեղեցիկ կուսիկին քաշում են դատաստանի դուռը: Դատում են վճռում, կռները կտրում են ու էնպես, կռնատ, տանում, հեռացնում, կորցնում են հեռու, հեռու անտառներում:

Էսպես կռնատ, մեն-մենակ թափառում է կուսիկը անթնակ անտառներում: Շատ թափառելուց թիերն ու փշերը հագի շոշերդ տանում են, մնում է տկլոր: Մոծակներն ու մծեղները կծոտում են, ձեռ չի ունենում թե քշի, մտնում է մի ծառի փշակ:

Օրերից մի օր թագավորի տղեն էս անտառը սրսի է գալի: Որսի շները անտառում էս ու էն կողմն են ընկնում, մի ծառի շրջապատում ու սկսում են հաջել:

Թագավորի տղեն, իր հետի մարդիկը մտածում են, թե շները երևի գաղանի հետքի վրա են քնկել կամ որջ են գտել, ու սկսում են շներին հիս անել:

— Հիս մի՛ անիլ ինձ վրա, թագավորի որդի,—ձեն է տալի աղջիկը ծառի փշակից,—ես մարդ եմ, գաղան չեմ:

— Թի մարդ ես, դե դուրս արի:

— Զեմ կարող, մերկ եմ, ամաչում եմ:

Թագավորի տղեն ձիուց իջնում է, վերարկուն հանում տալիս իր մարդկանց, որ տանեն դցեն աղջկա վրա: Վերարկուն տանում են, գցում են աղջկա վրա. դուրս է գալի մի սիրուն, մի աննման աղջիկ, որ ոչ ուտես, ոչ խմես, կանգնես ու մտիկ անես: Թագավորի տղեն հայիլ-մայիլ է մնում:

— Ո՞վ ես դու, սիրուն աղջիկ, ի՞նչ ես շինում էս անտառում, ի՞նչու ես մտել էս ծառի փշակը...

Ես մի էսպես աղջիկ եմ. աշխարհքումը մի ախպեր ունեմ. բայց ախպերն էլ է ինձ թողել, աշխարհքն էլ...

— Ախպերդ էլ է քեզ թողել, աշխարհքն էլ, բայց ես չեմ թողնիլ,—ասում է արքայորդին ու առնում է Լուսիկին տանում իրենց տունը:

Տանում է իրենց տունը, հորն ու մորը հայտնում, թե պետք է պսակվի նրա հետ:

— Թե սրա հետ կըպսակվեմ, լավ, թե չէ հո՛ ինձ մի փորձանքի կըտամ:

Հերն ու մերն ասում են.

— Ա՛յ որդի, աշխարհքի աղջիկները հո վերջացել չեն. թագավորի աղջիկներ կան, նազիր-վեզիրների աղջիկներ կան, հարուստ, գեղեցիկ... էդ կռնատ, տկլոր, անտեր աղջիկն ո՞վ է, որ դու դրան ուզում ես:

— Զէ՛, որ չէ...

Հերն ու մերը ճարահատված իրենց քաղաքի խելոք մարդկանց հավաքում են, մի խորհուրդ են հարցնում, թե ինչպես անեն, իրենց որդուն էդ կռնատ աղջկա հետ պսակեն, թե չէ:

Խելոք մարդիկ ասում են.

— Մարդ ու կնկա բախտը որ կա՝ սրտիցն է: Զեր տղի բախտն էլ, երեխի, էդ աղջիկն է, որ սիրտը կպել է դրան: Աստված դրանց համար էլ, էդպես է բարի տեսել:

Էս որ լսում են՝ հերն ու մերն էլ համաձայնվում են, յոթն օր, յոթը զիշեր հարսանիք են անում, ու թագավորի տղեն ամուսնանում է գեղեցիկ Լուսիկի հետ:

Մի առժամանակ անց է կենում, էս թագավորի տղեն գնում է հեռու երկիր: Գնալիս տանը պատվիրում է, որ երբ կինը ծնի՝ իրեն տեղեկություն գրեն: Պատվիրում է ու գնում:

Սրա գնալուց մի քանի ամիս անց է կենում, Լուսիկը աղատվում է, մի սիրուն, շարմաղ, ոսկեգանգուր տղա է ծնում:

Թագավորն ու թագուհին էնպես ուրախանում են, էնպես ուրախանում են, որ աշխարհքովը մին են լինում: Աչքալուս են

գրում, նամակը տալիս են սուրհանդակին, ուղարկում են: Դու մի ասիլ, էս նամակը տանողը գնում է ճանապարհին հյուր է ընկնում Լուսիկի եղբոր տանը ու գիշերը մնում է նրանց մոտ: Իրիկոնը գրույց անելիս պատմում է, թե՛ հապա, էսպես-էսպես մի բան է պատահել ու հիմի աչքալուսի թուղթ եմ տանում թագավորի տղին:

Չար հարսը էստեղ գլխի է ընկնում բանը: Գիշերվա մի ժամանակը վեր է կենում, էս մարդի գրպանից նամակը հանում, կրակը գցում ու ինքը մի նոր նամակ գրում, դնում տեղը: Գրում է, թե՛ հապա չես ասիլ, քու գնալուց ետը կինդ ծնեց՝ մի շան լակոտ բերա՜ւ... էսպես խալտառակիվեցինք աշխարհքի մեջ. հիմի քեզ իմացնում ենք—գրի ինչ անենք, ինչ շանենք:

Սուրհանդակը էս նամակը տանում է տալի թագավորի տղին: Կարդում է թագավորի տղեն ու շատ շատ վշտանում: Հորն ու մորը նամակ է գրում, թե իմ բախտն էլ երեխե՜դ է եղել. ինչ որ աստված տվել է—իմն է, պահեցեք, կնկանս էլ մի թթու խոսք չասեք, մինչև ես գամ:

Գրում է, նամակը տալիս սուրհանդակին, ետ դրկում: Էս սուրհանդակը վերադարձին գալիս է կրկին իր հյուրատունը ու էլի գիշերը մնում է նրանց մոտ:

Չար հարսը գիշերվա մի ժամանակն էլի վեր է կենում, սրա գրպանից թագավորի տղի նամակը հանում, գցում կրակը, ինքը մի նորը գրում, դնում տեղը: Գրում է, թե՛ իմ կինն ինչ որ ծնել է, իր ծնած շան լակոտը դռիցը կրկապեք ու դուրս կանեք, կրկորցնեք, որ ես չըգամ ու մեր տանը տեսնեմ, թե չէ ինձ մի փորձանքի կըտամ:

Հերն ու մերը էս նամակը որ ստանում են, մնում են զարմացած: Ասում են.

— Էս ի՞նչ բան է. ինքը բերավ մեր կամքին հակառակ հետը պսակվեց, հիմի էլ գրում է, թե՛ դուրս արեք...

Շատ են տխրում, շատ է մեղքները գալի, բայց ինչ որ գրել էր՝ պետք է կատարեին:

Բերում են երեխին կապում են մոր դռիցը, լաց են լինում, օրհնում են ու իրենց տանիցը դուրս են անում:

Երեխեն դռիցը կապած՝ Լուսիկը գնում է լալով: Անց է կենում խոր ձորեր, մութ անտառներ, անբնակ դաշտեր, ընկնում է մի անջուր, ամալի անապատ:

Էս անապատում՝ ծարավ, ջրչոր՝ գնում է, գնում է, շատ է դնում, թե քիչ է գնում, շատն ու քիչն էլ աստված գիտի—հասնում է մի ջրհորի: Նայում է ջրհորի մեջը, աչքին թվում է, թե ջուրը

մոտիկ է: Կռանում է թե ջուր խմի՝ երեխեն գրկիցը ընկնում է ջրհորի մեջը: Ծշալով ջրհորի էս կողմն է թռչում, էն կողմն է թռչում: Հանկարծ հաւից մի ձեն է գալի:

— Մի՛ վախիլ, աղջիկ ջան, մի՛ վախիլ, հա՛նի...

Ստ է նայում, տեսնում՝ սիպտակ միրուքը մինչև գոտկատեղը մի ծերունի: Ասում է.

— Ո՞նց հանեմ, շեմ կարող, պապի ջան, ձեռներ շունեմ:

— Հա՛նի, հա՛նի, աղջիկ ջան, ձեռներ ունես, մեկնի...

Կռաիկը կռները մեկնում է, ձեռները բացւում են, ու երեխեն ջրհորից հանում է: Ստ է դառնում թե շնորհակալություն անի, տեսնում է ծերունի չրկա, աներևութացել է:

Սրան էստեղ թողնենք իր երեխի հետ ու հիմի ո՞ւմնից տեղեկություն տանք: Հիմի տեղեկություն տանք թագավորի տղիցը:

Թագավորի տղեն օտարությունից վերադառնում է, ամեն բան իմանում է, ու էլ տուն չի մտնում. դռնից ետ է դառնում, գնում է աշխարհքի աշխարհք ման գա, որ իր կնկանն ու երեխին դտնի:

Գնում է ման է գալի. էս կողմը հարց ու փորձ, էն կողմը հարց ու փորձ, մի տեղ սլատահում է մի մարդու:

— Բարի օր:

— Աստծու բարին:

— Ո՞ւր առաջ բարի:

— Իմ քրոջն եմ ման գալի:

— Դե մին չըլինենք, երկու լինենք, դնանք, ես էլ իմ կնկան . . . երեխիս եմ ման գալի:

Ընկերանում են, գնում են ման են գալի, մի տարի, երկու տարի, երեք տարի, ոչ տեղն են իմանում, ոչ տեղեկություն: Էս թագավորի տղեն վերջը գալիս մի մեծ ճանապարհի վրա քարվանսարա է պահում, ընկերն էլ իր տուն ու տեղը, իր կնկանը բերում է ու էնտեղ ապրում են, որ դուցե թե դնացող-եկողից մի բան իմանան:

Մի անգամ էս քարվանսարի դուռն է գալի մի աղքատ կին իր փոքրիկ տղի հետ:

Թագավորի տղեն իր ընկերոջը ասում է.

— Սկ ներս կանչենք էս աղքատ կնկանն ու իր երեխին: Սրանք լավ հեթիաթներ են դիտենում ու լավ էլ պատմում են. հեթիաթ կը պատմի, մենք էլ դարդի տեր մարդիկ ենք, կըլսենք, գիշերն անց կրկենա:

Ընկերոջ կնիկն էն կողմից հավառակում է, թե՛ մենք հազիվ ենք տեղավորվում, դրանց՝ ո՞րտեղ բերենք:

Թագավորի տղեն որ շատ խնդրում է, ներս են թողնում մու-

յաջկան կնկանն ու իր երեխին: Մերը պատի տակին կուշ է գալի,
երեխեն էլ կողքին: Բազավորի տղեն ասում է.

— Քուեներս չի տանում, քուրիկ, հեքիաթից, առակից կի-
մանաս, պատմի լսենք, գիշերն անց կենա:

— Ես ոչ հեքիաթ գիտեմ, ոչ առակ,— պատասխանում է աղ-
քատը,— ես մի ճշգրիտ պատմություն գիտեմ, մի պատահած դեպք
և շատ հետաքրքրական. թե կուզեք, պատմեմ, լսեցեք:

— Հավ, էդ պատմի:

Ու աղքատ կինը սկսում է պատմել:

— Մի ժամանակ մի աշխարհքում լինում են չեն լինում, մի
քույր մի ախպեր են լինում: Ախպերը պսակվում է, կին է բերում,
մի շար ու նախանձոտ կին:

Տանտիկինը էն կողմից բարկանում է.

— Հը՛, սկսեց գլխիցը դուրս տալ:

— Ա՛յ կնիկ, ի՞նչ ես ուզում, ինչո՞ւ ես խանգարում, թող
պատմի,— նեղանում է մարդը: — Պատմի, քույրիկ, դու պատմի...

Աղքատ կնիկը շարունակում է իր հեքիաթը.

— Քույրը մի դեղեցիկ ու բարեսիրտ աղջիկ է լինում, ամենքը
սիրում են նրան: Ախպերն էլ ամեն տուն գալով միշտ նրա համար
մի բան է բերում՝ կամ ծաղիկ, կամ միրգ, կամ հագուստ և կամ
թե չէ՝ մի քաղցր խոսք է ասում: Նախանձում է շար հարսը, հը-
նարքներ է մտածում, թե ինչպե՞ս անի, որ կորցնի գեղեցիկ աղջ-
կանը:

— Հը, դե տեսեք ինչ է ասում է՛ս անզգամը... — կրկին մեջ է
ընկնում տանտիկինը:

— Ա՛յ կնիկ, ի՞նչ պատահեց քեզ. թող լսենք, տեսնենք ինչ է
ասում: Դու շարունակի, քույրիկ, սրան ականջ մի դնիլ:

Աղքատ կնիկը շարունակում է.

— Հնարքներ է մտածում շար հարսը: Մի օր տան կահ-կա-
րասին է ջարդում ու դնում անմեղ աղջկա վրա, մյուս օրը մարդու
սիրած ձին է բաց թողնում, կորցնում ու մեղադրում քրոջը. տես-
նում է բան չի դառնում, վերջը իր երեխին օրորոցի մեջ մորթում
է, դանակը դնում քնած աղջկա գրպանը...

— Ձենդ կտրի, լիրբ, անզգամ, ո՞վ է իմացել, որ մերն իր
երեխին մորթի,— ճշում է տանտիկինը:

— Ի՞նչ ես ընդհատում,— դռում է մարդը կնոջ վրա: — Թող
պատմի, չե՞ս տեսնում՝ ինչ հետաքրքրական բան է պատմում:

Աղքատը շարունակում է.

— Դատաստան են անում, կտրում են անմեղ աղջկա կոճերը
ու էնպես կոճատ հալածում, կորցնում հեռո՞ւ, հեռո՞ւ...

Հալածված թափառում է նա անծանոթ անտառներում: Էն՝ երկրի թագավորի տղեն օրերից մի օր որսի է դուրս գալի էն անտառները, գտնում է գեղեցիկ աղջկանը ու պսակվում է նրա հետ: Թագավորի տղեն հեռու երկիր է գնում: Նրա գնալուց հետո կինը ծնում է մի ոսկեգանգուր երեխա: Աչքալուաի նամակ են գրում հորը: Նամակատարը ճամփին հյուր է ընկնում կռնատ աղջկա եղբոր տունը:

Չար հարսը դիշերը փոխում է նամակը, նոր նամակ է գրում թագավորի տղին, թե՝ «քու կնիկը ծնել է, շան լսկոտ է բերել...»

— Սո՛ւտ, հերիք էր ինչ որ տակից-գլխից դուրս տվիր, դուրս կորի գնա,— կատաղում է տանտիկինը:

— Ախպեր, կնկանդ ասա հանգիստ կենա, լսենք, տեսնում ես ինչ պատմություն է անում,— խնդրում է թագավորի տղեն ընկերոջը:

Աղքատը շարունակում է.

— Թագավորի տղեն կարդում է փոխած նամակը, վշտանում է, բայց էլի գրում է, որ պահեն, մինչև ինքը կըգա: Նամակատարը վերադարձին կրկին հյուր է ընկնում նույն տունը: Էս նամակն է: Է փոխում շար հարսը ու գրում է, թե՝ «նամակն ստանալուն պես իր ծնածը կրծքիցը կապեցեք ու դուրս արեք իմ կնոջը»: Էս նամակն ստանում են թագավորն ու թագուհին, շատ են դարմանում, շատ են տանջվում— բայց ինչ անեն— կատարում են ինչ որ գրած է. երեխին մոր դոշիցն են կապում ու դուրս անում:

— Էս ո՞րտեղից եկավ էս շունը,— աղաղակում է տանտիկինը:

— Բավական է,— գոռում են վրեն մարդն ու թագավորի տղեն:— Պատմի, քույրիկ, հետո՞... հետո՞...

Աղքատը շարունակում է.

— Հետո թագավորի տղեն տուն է գալի: Լսում է ինչ է պատահել, ետ է դառնում, գնում է իր կնոջն ու երեխին ման դալու: Պատահում է կռնատ աղջկա եղբորը: Նա էլ դուրս էր եկել իր քրոջը ման դալու: Ընկերանում են ու ման են գալի: Շատ են մահ գալի, շեն գտնում: Գալիս են, մեծ ճանապարհի վրա մի քարվանսարա են պահում...

— Սուտ է ասում,— գոչում է տանտիկինը: Իսկ մարդն ու թագավորի տղեն ապուշ կտրած սպասում են վերջին: Նվ աղքատ կինը հասնում է վերջին.

— Սոված ու ծարավ թափառում է հալածված մերը իր ոսկեգանգուր երեխի հետ, վերջը աղքատ, տկլոր գալիս է, հառնում է դ

քարվանսարայի դուռը... Ախպերն ու ամուսինը մեղքանում են, ներս կանչում, խնդրում են, որ մի հեքիաթ ասի իրենց համար...»

— Վա՛յ... — ուշաթափվում է տանտիկինը:

— Լուսիկ ջա՛ն... մի՞թե դու ես... վեր են թռչում թագավորի տղեն ու ընկերը, Լուսիկ ջան...

— Հա՛, ձեր Լուսիկն եմ ես, ահա իմ ախպերը, ահա իմ ամուսինը, ահա իմ ոսկեգանգուր երեխան, և ահա շար հարսը...

Լեզվով չի պատմվիլ, թե ինչպես են ուրախանում ամենքը, որ իրար որոնում էին ու գտնում են վերջապես:

Իսկ շար հարսին կապում են կատաղի ձիու պոչից ու բաց են թողնում արձակ դաշտերում: Որտեղ արյուհն է կաթում, էնտեղ փուշ ու տատասկ է դուրս գալի, որտեղ արտասուքն է թափվում, էնտեղ լիճ է գոյանում: Էն լճի խորքում երևում է մի երեխա՝ քրնած օրորոցում, դանակը դրած գլխի տակին: Ասում են՝ երևում է և մի վանք. էն վանքում չոքած է մի կին ու լալիս է, լալիս է, անվերջ լալիս է:

ԱՆՀԱՂԹ ԱՔԼՈՐԸ

Լինում է չի լինում՝ մի աքլոր է լինում:

էս աքլորը քուջուջ անելիս մի ոսկի է գտնում:

Կտուրն է բարձրանում, ձեն է տալի.

— Ծուղրուղո՛ւ, փող եմ գտե՛լ...

Թագավորը լսում է, իր նազիր-վեզիրին հրամայում է՝ դնան խլեն բերեն:

Նազիր-վեզիրը գնում են՝ խլում բերում:

Աքլորը կանչում է.

— Ծուղրուղո՛ւ, թագավորն ինձանով ապրե՛ց...

Թագավորը ոսկին ետ տալիս է իր նազիր-վեզիրին, ասում է.

— Ետ տարեք իրեն տվեք, թե չէ աշխարհքովը մին կխայտա-
ուսկի մեզ էդ անախտանը...

Նազիր-վեզիրը ոսկին տանում են ետ տալիս աքլորին:

Աքլորն էլ կտուրն է բարձրանում.

— Ծուղրուղո՛ւ, թագավորն ինձանից վախե՛ց...

Թագավորը բարկանում է, իր նազիր-վեզիրին հրամայում է.

— Կնացե՛ք, — ասում է, — բռնեցեք էդ սրիկային, գլուխը
կտրեցեք, էփեցեք բերե՞ք ուտեմ, պրծնեմ դրանից:

Նազիր-վեզիրը գնում են աքլորին բռնում, որ տանեն: Տանե-
լիս կանչում է.

— Ծուղրուղո՛ւ, թագավորն ինձ հյուր է կանչե՛լ...

Տանում են մորթում, սղլինձն են կոխում, որ եփեն, ձեն է
տալի.

— Ծուղրուղո՛ւ, թագավորն ինձ տաք-տաք բաղնիք է
դրիե՛լ...

Եփում են բերում թագավորի առաջն են դնում, կանչում է.

— Թագավորի հետ սեղան եմ նստե՛լ, ծուղրուղո՛ւ...

Թագավորը շտապով վերցնում է կուլ տալի: Կոկորդով գնա-
լիս կանչում է.

— Նեղ-նեղ փողոցներով անց եմ կենում, ծուղրուղո՛ւ...

Թագավորը որ տեսնում է՝ կուլ տվեց, էլ չի ձենը կտրում, իր նազիր-վեզիրին հրամայում է թուրները հանած պատրաստ կենան, որ մին էլ ձեն ածի— զարկեն:

Նազիր-վեզիրը թրերը հանած՝ պատրաստ կանգնում են մինը էս կողմը, մյուսը էն:

Աքլորը որ թագավորի փորն է հասնում, ձեն է տալի.

— Կուս աշխարհքումն էի, մուլթ տեղն եմ ընկել, ծուղ-րուղո՛ւ...

— Զարկեցե՛ք... — հրամայում է թագավորը:

Նազիր-վեզիրը զարկում են, տալիս են թագավորի փորը պատռում:

Աքլորը դուրս է պրծնում, փախչում է, կտեր ծերին կանգնում ձեն տալի.

— Ծուղրուղո՛ւ...

ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԸ

Ժամանակով մի մարդ ու մի կնիկ են լինում:

Էս մարդ ու կնիկը իրար հավանելիս չեն լինում:

Մարդը կնկանն է ասում հիմար, կնիկը մարդուն, ու միշտ կռվելիս են լինում:

Մի օր էլ մարդը մի քանի փուլք եղ ու բրինձ է առնում, տալիս մշակի շալակը, տանում տուն:

Կնիկը բարկանում է.

— Ա՛յ, որ ասում եմ հիմար ես, չես հավատում. էսքան եղն ու բրինձը միանգամից ինչի՞ համար ես առել բերել. հորդ քե՛լեխն ես տալիս, թե տղիդ հարսանիքն ես անում:

— Ի՞նչ քեղիս, ի՞նչ հարսանիք, ա՛յ կնիկ, ի՞նչ ես խոսում, տար պահի, բարեկենդանի համար է:

Կնիկը հանգստանում է, տանում է պահում:

Անց է կենում մի առժամանակ, էս կնիկը սպասում է, սպասում է, բարեկենդանը գալիս չի: Մի օր էլ շեմքումը նստած է լինում, տեսնում է մի մարդ վռազ-վռազ փողոցով անց է կենում: Ձեռը դնում է ճակատին ու ձեն տալի:

— Ա՛խպեր, ա՛խպեր, հալա մի կանգնի:

Տղեն կանգնում է:

— Ա՛խպեր, բարեկենդանը դու հո չե՞ս,

Անցվորականը նկատում է, որ էս կնկա ծալը պակաս է, ասում է՝ հա՛ ասեմ, տեսեմ ինչ է դուրս գալի:

— Հա, ես եմ բարեկենդանը, քույրիկ ջան, ի՞նչ ես ասում:

— Էն եմ ասում, որ մենք քո ծառան հո չենք, որ քո եղն ու բրինձը պահենք: Ինչ որ պահեցինք, հերիք չե՞ր... չիս ամաչո՞ւմ... Ընչի՞ չես գալի քո ասլրանքը տանում...

— Դե էլ ի՞նչ ես նեղանում, քույրիկ ջան, ես էլ հենց դրա համար եմ եկել, ձեր տունն էի ման գալիս, չէի գտնում:

— Դե արի տար:

Էս մարդը ներս է մտնում, սրանց եղն ու բրինձը շալակում ու կրունկը դեսն է անում, հրեսը դեպի իրենց գյուղը:

Մարդը գալիս է տուն, կնիկն ասում է.

— Հա՛, էն բարեկենդանն եկավ, իր բաները իրեն սեցրի առ բավ:

— Ի՞նչ բարեկենդան... Ի՞նչ բաներ...

— Ա՛յ, էն եղն ու բրինձը... Մի՛ն էլ տեսնեմ՝ վերևից գալիս է. մեր տունն էր ման գալի. կանչեցի, մի լավ էլ խայտառակ արի, շալակը տոլի տարավ:

— Վա՛յ քու անխելք տունը քանդվի, որ ասում եմ հիմար ես— հիմար ես էլի... Ո՞ր կողմը գնաց:

— Ա՛յ էն կողմը:

Էս մարդը ձի է նստում, ընկնում բարեկենդանի ետևից: Ճանաչարհին բարեկենդանը ետ է մտիկ անում, տեսնում է՝ մի ձիավոր քշած գալիս է: Գլխի է ընկնում, որ սա էն կնկա մարդը պետք է լինի:

Գալիս է հասնում իրեն:

— Բարի օր, ախպերացու:

— Աստծու բարին:

— Հո էս ճամփովը մարդ չի անց կացավ:

— Անց կացավ:

— Ի՞նչ ունեք շալակին:

— Եղ ու բրինձ:

— Հա, հենց էդ եմ ասում: Ի՞նչքան ժամանակ կըլինի:

— Բավականին ժամանակ կըլինի:

— Որ ձին քշեմ՝ կըհասնե՞մ:

— Ո՞րտեղից կըհասնես, դու ձիով, նա ոտով: Մինչև քու ձին չորս ոտը կըփոխի— մի՛ն, երկո՛ւ, երե՛ք, չո՛րս— նա երկու ոտով մե՛կ-երկո՛ւ, մե՛կ-երկո՛ւ, մե՛կ-երկո՛ւ, շուտ-շուտ կըգնա, անց կըկենա:

— Բա ի՞նչպես անեմ:

— Ինչպես պետք է անես. ուզում ես, ձիդ թող ինձ մոտ, դու էլ նրա պես ոտով վազի, գուցե հասնես:

— Հա՛, էդ լավ ես ասում:

Վեր է գալիս, ձին թողնում սրա մոտ ու ոտով ճանապարհ ընկնում: Սա հեռանում է թե չէ, բարեկենդանը շալակը բարձում է ձիուն, ճամփին ծռում, քշում:

Էս մարդը ոտով դնում է, գնում է, տեսնում է չըհասավ, ետ է դառնում: Ետ է դառնում, տեսնում՝ ձին էլ չըկա: Գալիս է տուն: Նորից սկսում են կուլել, մարդը եղ ու բրինձի համար, կնիկը ձիու:

Մինչև օրս էլ էս մարդ ու կնիկը կուլում են դեռ: Սա նրան քնառնում հիմար, նա սրան, իսկ բարեկենդանը լսում է ու ծիծաղում:

ՍՈՒՏԼԻԿ ՈՐՍԿԱՆԸ

Հորս կնունքով, մորս ծնունդով, վեր կացանք մի օր հինգ ու վեց հոգով, թրով-թվանքով որսի գնացինք: Հադին էր, Հյուդին էր, Չատին էր, Մատին էր, հերս էր, ես էի, գնացինք որսի...

Մարեր, ձորեր դուզ գնացինք, որտեղ որս կար՝ սուս ու փուս գնացինք, որտեղ ահ էր՝ կուզ ու կուզ գնացինք...

Գնացի՞նք, գնացի՞նք, շատ թե քիչ, մին էլ տեսնենք երեք լիճ. երկուսը ցամաք, մընի մեջ էլ ըսկի ջուր չըկա: Մին էլ, ըհը, մտիկ տանք, որ էս անջուր լճում լողում են ճշում երեք հատ սիպտակ բադ, երկուսը սատկած են, մինն էլ կենդանի չի:

— Հադի՛, տո՛ւր հա, տո՛ւր:

Թե՛ թվանք չունեմ:

— Հյուդի՛, տո՛ւր հա, տո՛ւր:

— Ես էլ չունեմ:

— Չատի... Մատի...

— Մենք էլ չունենք:

— Բա ի՞նչ անենք...

Հորս ձեռին կարճ ու երկար, հաստ ու բարակ մի փետ կար. երեսն առավ, նշան դրեց, մին էլ տրա՛ք, որ կրակեց... Նա կրակեց, ես զարկեցի. որ զարկեցի՝ փովեց էսպես — ամեն թեք հինգ դազ ու կես...

— Հադի, դանա՛կ...

Թե՛ դանակ չունեմ:

— Հյուդի, դու...

— Ես էլ չունեմ:

— Չատի՛, Մատի՛...

— Մենք էլ չունենք:

— Բա ի՞նչ անենք...

Հերս էլ ունի, բերան չունի:

Էս անբերան դանակը քաշեցինք: Հադին մորթեց, չըկարաց. Հյուդին մորթեց, չըկարաց, Չատին չըկարաց, Մատին չըկարաց, հերս էլ չըկարաց, ե՛ս քաշեցի մորթեցի:

Մորթեցի, վեր դցեցի. բադ մի ասիլ — մի գոմեջ ասա: Հա-

դին շալակեց, չըկարաց, Հյուդին շալակեց, չըկարաց, Չատին չըկարաց, Մատին չըկարաց, հերս էլ չըկարաց, ե՛ս շալակեցի: Շալակեցի, դնացինք:

Գնացինք, դնացինք, հասանք մի տեղ, մին էլ տեսնենք երեք գեղ, երկուսի տեղն իսկի չի երևում, մընումն էլ իսկի շենլիկ չըկա: Էս անշեն գեղում դես ման եկանք, դեն ման եկանք, մի տուն գտանք, մեջը երեք պառավ, երկուսը մեռած, մընի բերնումն է շունչ չըկա:

— Տղերք, ասինք, եկեք բադով փլավ անենք:

Էս անշունչ պառավը դնաց դես ման եկավ, դեն ման եկավ, կես բրինձ գտավ, երեք պղինձ, երկուսը ծակ, մինն էլ իսկի տակ չունի:

Ջուրը լցրինք էս անտակ պղինձը, մեջը ածինք բադն ու բրինձը, անկրակ եփեցինք: Եփեց, եփեց, միսն ու բրինձը դնացին, մնաց ջուրը:

Որսից եկած սոված մարդիկ, վրա եկանք, կերանք, կերանք. ոչ աչքներս բան տեսավ, ոչ բերաններս բան մտավ:

ԱՆԲԱՆ ՀՈՒՌԻՆ

Հինում է լի լինում մի կնիկ: Էս կնիկը մի աղջիկ է ունենում՝
անունը Հուռի: Մի ծուլ, անշնորհք աղջիկ: Օրը մինչև իրիկուն
պարապ-սարապ նստած:

Բանն ինչ կանեմ՝ կեղտոտ է,
Բամբակը կորիզոտ է:
Մաստակ պիտի, որ ծամեմ,
Կըտերը տիտիկ անեմ,
Անցնողին մըտիկ անեմ.
Ուտեմ, խմեմ,
Մըթնի, քընեմ:

Հարևանները անունը դնում են Անբան Հուռի: Ինչ մերն է՝
աղջկանը գովելով ման է գալի.— լիդրը գզող, լիդրը մանող, համ
խըճճող, համ խճուճը հանող, ձևող-կարող, հունցող-թխող, եփող-
թափող, մի խոսքով՝ հուրի-հրեղեն, մատները ոսկի:

Էս գովասանքը գնում մի երիտասարդ վաճառականի ա-
կանջն է ընկնում: Էս երիտասարդ վաճառականն ասում է՝ իմ
ուզածն էլ հենց սա է, որ կա: Գլխապատառ գալիս է Անբան
Հուռին ուզում է, հետը պսակվում, տանում իրենց տունը: Մի
քանի ժամանակից ետը մի տասը-քսան բեռը բամբակ է առնում
տալիս կնկանը, թե՛ ես դնում եմ հեռու տեղեր առուտուրի, դու
էլ էս բամբակը դղի, մանի, դամ տանեմ ծախեմ, հարստանանք:

Անբան Հուռին է, իրեն համար մաստակ ծամելով ման է գա-
լի: Մի օր էլ զետի ավուլն անց կենալիս լսում է, որ գորտերը
կրկնում են:

— Փե՛րիկ... Կե՛կիկ... Փե՛րիկ... Կե՛կիկ...

— Վո՛ւյ, աղջի Փերիկ, Կեկիկ,— ձեն է տալի անբան Հուռին,
որ բամբակը բերեմ ձեզ տամ՝ կըգզեք...

— Բե՛ր, բե՛ր, բե՛ր...

Անբա՛ն Հոռոխն ուրախանում է: Դնում է բամբակը կրում բե-
լում, ածում պետը:

— Դե գզեցեք, մանեցեք: Մի քանի օրից ետ կըգամ, մանածը
կըտանեմ, որ ծախենք:

Դնում է մի քանի օրից ետ է գալի:

Դորտերը էլի կրկում են.

— Փե'փեկ-Կեկեկ... Փե'փեկ-Կեկեկ...

— Աղչի Փե'փեկ, Կեկեկ, դե մանածը բերեք:

Դորտերը շարունակում են կրկնալ, իսկ մանածը չեն բերում:
Հոռոխ մին էլ որ նայում է, աչքովն ընկնում է գետի ափերին
ու քարերին փաթաթված կանաչ մուռը:

— Վո՛ւյ, — ասում է, — քոռանամ ես, տե'ս, համ գզել ու մա-
նել են, համ խալիչա են գործել իրենց համար:

Ձեռը ճակատին է դնում ձեն տալի.

— Դե որ խալիչա եք գործել, մեր բամբակի փողը բերեք:—
Ձեն է տալի ու ոտը փոխում է, մտնում ջուրը: Հանկարծ ոտը առ-
նում է մի կոշտ բանի: Հանում է տեսնում՝ մի կտոր ոսկի: Փեփե-
լին ու Կեկեկին շնորհակալություն է անում, ոսկու կտորը փեշը
դնում, գալիս տուն: Մարդն էլ առուտորի տեղիցն է գալիս:
Գալիս է տեսնում՝ իրենց թարեքին մի մեծ ոսկու կտոր:

— Այ կնիկ, էս ի՞նչ ոսկի է:

Թե՛ բա չես ասիլ բամբակը Փեփեկի ու Կեկեկի վրա ծախեցի.
բամբակի փողն է:

Մարդը ո՛նց է ուրախանում, էնպես էլ դուք ուրախանա՛ր:
Զոքանչին հրավիրում է, ընծաներ է տալի, գովում է, շնորհա-
կալություն է անում, որ էնպես խելոք, շնորհքով, աշխատասեր
աղջիկ է մեծացրել: Քեֆ է սարքում. նստում են քեֆի:

Զոքանչը խորամանկ կին է լինում: Իմանում է, թե բանը ինչ-
պես է պատահել. վախենում է փեսեն էլի աղջկանը գործ հանձնի,
ու գաղտնիքը բացվի: Քեֆի լավ ժամանակը մի բզեզ է ներս
մտնում ու բրոռացնելով պտըտվում սենյակում: Էս զոքանչը վեր
է կենում գլուխ է տալի բզեզին: Ասում է.

— Բարով եկար, մորքուր ջան, ո՛նց ես. ո՞րտեղ ես, էսքան
ժամանակ չես երևում... Ախր քեզ ո՞վ էր ասում էդքան բան անես,
որ էդ օրն ընկնես...

Փեսեն մնում է զարմացած: Ասում է.

— Այ մեր, խելագարվեցի՞ր, քեզ ի՞նչ պատահեց. էդ բզեզին
էդ ի՞նչ ես ասում — մորքո՞ւրս որն է...

Զոքանչը թե.— Այ որդի, քեզանից ինչ թագցնեմ, դու էլ իմ որդին ես: Չես ասիլ էս բզեզն իմ մորքուն է: Խեղճը շատ աշխատասեր կնիկ էր: Ամբողջ օրն աշխատում էր, շատ աշխատելուց կուշ եկավ, պստիկացավ. էնքան պստիկացավ, որ դառավ բզեզ: Մեր ցեղն էսպես է: Շատ աշխատասեր ենք: Բայց աշխատելուց պստիկանում, բզեզ ենք դառնում:

Էս որ փեսեն լսում է, վախից քիչ է մնում պռոշը ճաքի. էն է լինում որ էն, արգելում է Հուռնին ձեռն էլ բանի չըտա, որ մորքունի նման բզեզ չդառնա:

ՔԵՑ ԱՆՈՂԻՆ ՔԵՑ ԶԻ ՊԱԿՍԻԼ

Ա.

Ժամանակով Բաղդադ քաղաքում նստում էր Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորը։ Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորը սովորություն ունեւր՝ շորերը փոխած ման էր գալիս իմանալու, թե ինչ է կատարվում իր մայրաքաղաքում։ Մի գիշեր էլ էսպես, դերվիշի շոր մտած, անցնելիս է լինում մի խուլ փողոցով։ Մի աղքատ տնակից երգի ու նվագածության ձայներ է լսում։ Կանգ է առնում, միտք է անում միտք, հետաքրքրվում է ու ներս է մտնում։ Ներս է մտնում տնանում՝ դատարկ ու մերկ մի տնակ, կրակի դեմը փռած կարպետի վրա նստոտած տանձ տերն ու երաժիշտները։ Աղքատ ընթրիքի շուրջը բոլորած նվագում են, երգում ու զվարճանում։

— Խաղաղություն ձեզ, ո՛վ ուրախ մարդիկ, — ողջունում է դերվիշն ու խոնարհություն է անում տան տիրոջը։

— Բարով եկար, դերվիշ բաբա, համեցեք, միասին ուտենք աստըծու տված մի կտոր հացն ու միասին ուրախանանք, — խընդրում է տան տերը։ Դերվիշին էլ նստեցնում են իրենց հետ ու շարունակում են քեֆը։

Դիշերվա մի ժամին տան տերը երաժիշտներին վճարում է իրենց հասանելիքն ու ճամփու դնում։ Երբ երաժիշտները հեռանում են՝ դերվիշը տան տիրոջը հարցնում է.

— Անունդ ի՞նչ է, բարեկամ։

— Հասան։

— Ամոթ չլինի հարցնելը, Հասան ախպեր, ի՞նչ արհեստի տեր ես դու, ի՞նչքան փող ես աշխատում, որ էսպես քեֆով ես անց կացնում քո ժամանակը։

— Քեֆը շատ փողով չի լինում, դերվիշ բաբա, — պատասխանում է տան տերը։ — Ամենաշնչին ապրուստն էլ կարող է մարդ ուրախ վայելել։ Ես մի փինաչի եմ, չուստեր հմ կարկատում, օրը մի շնչին բան հմ վաստակում։ Երեկոները բերում եմ մի մասը ապրուստի եմ տալիս, մյուս մասն էլ էս երաժիշտներին, որ տե-

սար: Նստում ենք, ուրախանում: Բն քեզ նման մի ազնիւ հյուր էլ
աստված հասցնում է՝ ավելի լաւ:

— Անպակաս լինի քո ուրախութիւնը, ո՛վ Հասան, բայց եթե
հանկարծ աշխատանքիդ էդ բարակ աղբյուրն էլ կտրի՝ ի՞նչ պիտի
անես:

— Ինչո՞ւ է կտրում, դերվիշ բաբա:

— Օրինակ, թագաւոր է ու թագաւորի քմահաճույք. հանկարծ
հրաման արաւ, որ էլ փինաշութիւնը չըպիտի լինի:

— Է՛հ, թագաւորի դարդը կարե՞ւ է ընկնի փինաշիների ետե-
ւից... կամ ի՞նչ են արել նրան փինաշիները: Նրբ էդպես բան կը-
պատահի, էն ժամանակ կըմտածենք. այժմ քնենք, դերվիշ բաբա:
Աստված ողորմած է. քեֆ անողին քեֆ չի պակսիլ: Աշխարհքի
քան է՝ ինչպես բռնես՝ էնպես էլ կերթա:

— Լա՛ւ, աստված տա, որ էդպես լինի,— բարեմաղթում է
դերվիշն, ու քնում են:

Բ

Առավոտը վաղ դերվիշը դնում է: Նրա գնալուց հետո մունե-
տիկները լցվում են Բաղդադի փողոցներն ու հրապարակները, դո-
ռալով հայտարարում, թե թագաւորի հրամանն է, փինաշիների
խանութները փակ պիտի մնան. էս օրվանից էլ ոչ ոք իրավունք
չունի էդ արհեստով պարապելու: Զանցառուների գլուխները կը-
թռչեն:

Խեղճ Հասանի ձեռքից էլ բիզը խլում են, վզակոթին տալով
դուրս անում իր նեղլիկ խանութից ու դուռը փակում:

Մյուս գիշերը, դարձյալ դերվիշի շոր մտած, Հարուն Ալ Ռա-
շիդ թագաւորը դնում է քաղաք շրջելու: Դարձյալ անցնում է էն
փողոցով, ուր ապրում էր ուրախ Հասանը: Դարձյալ երգի ու երա-
ժշտութեան ձայներ է լսում նրա տանից: Ներս է մտնում:

— Օ՛, բարով, բարով, դերվիշ բաբա. համեցեք, նստիր քո
տեղը:

Նստում են, ուտում, խմում, ածում, երգում, ուրախանում
մինչև կես գիշեր:

Կես գիշերին երաժիշտներն իրենց վարձն առնում են հեռա-
նում: Մնում են տան տերն ու հյուրը:

— Գիտե՞ս ինչ պատահեց, դերվիշ բաբա:

— Ի՞նչ պատահեց:

— Հենց էն, ինչ որ դու գուշակեցիր երեկ իրիկուն: Էսօր թա-
գաւորը հրաման հանեց— մեր արհեստն արգելեց...

— Ի՞նչ ես ասում,— դարձանում է հյուրը:— Հասկա ո՞րտեղից փող գտար, որ էս գիշեր էլ քեֆ սարքեցիր:

— Մի կալն կուժ եմ գտել, հիմի էլ ջուր եմ ծախում: Օրական ինչ աշխատում եմ՝ մի մասը տալիս եմ ապրուստի, մյուսը երաժիշտներին ու դարձյալ քեֆ եմ անում:

— Իսկ եթե թագավորը ջուր ծախելն էլ արգելի՝ էն ժամանակ ի՞նչ ես անելու:

— Զուր ծախելով թագավորին ի՞նչ վնաս ենք տալի, որ արգելի: Եվ ինչո՞ւ էսօրվանից դարդ անեմ դրա համար: Երբ որ կարգելի, էն ժամանակ կըմտածեմ: Մի՛ վախենար, բարեկամ, երբեք չի սլակսիլ մի կտոր հաց ու մի անկյուն, որ ես էնտեղ ուրախանամ:

— Անսպասելի լինի ուրախությունը քո օջախից, ով Հասան,— բարեմաղթում է դերվիշն ու հեռանում:

Գ

Առավոտը վաղ ամբողջ Բաղդադը թնդում է մունեաիկների ձենից, թե Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորն էսպես է հրամայում. ջուրը աստըծունն է և էսօրվանից ոչ ոք իրավունք չունի փողով ծախելու: Պատռել բոլոր ջրկիրների տիկերն ու ջարդել նրանց կժերը:

Աղքատ Հասանի կուժն էլ ջարդում են ջրի ճամփին ու դատարկ ետ ղրկում:

Մյուս գիշեր թագավորը կրկին դերվիշի շոր է հագնում ու գրնում քաղաքը շրջելու: Կրկին մոտենում է ուրախ Հասանի տանը: Դարձյալ ուրախության և երգի ձայներ: Ներս է մտնում:

— Ա՛յ, դերվիշ բաբա՛, համեցե՛ք, համեցե՛ք, նստիր քո տեղը, քեֆ անենք, ցերեկը երկարացնենք, գիշերը կարճացնենք: Ուրախանանք, դերվիշ բաբա, ավելի լավ է ուրախանալ, քան տրտմել:

— Իհարկե, ուրախությունը ավելի լավ է: Ամենքս էլ մեռնելու ենք, ո՞վ կարող է թող ուրախանա,— բացականչում է դերվիշն ու նստում Հասանի կողքին:

Գիշերվա մի ժամին երգիչներն իրենց վարձն առնում են ու հեռանում: Մնում են դերվիշն ու տան տերը:

— Հասան ախպեր. էսօր ի՞նչ լսեցի. ասում են թագավորը արգելել է ջուր ծախելը, ճշմարի՞տ է արդ՞յոք:

— Ի՞նչպես չէ, ի՞նչպես չէ, ամենքիս ջրի ամաններն էլ ոչնչացրին: Ա՛խպեր, դու կատարյալ մարդարե ես եղել. ինչ ասում ես՝ մյուս օրը կատարվում է:

— Հապա ի՞նչպես է, որ դու դարձյալ քեֆ ես անում: Ո՞րտեղից ես դուել էս փողը:

Երանի թե մարդու պակասը փողը լինի: Փողի դռնելը հեշտ է, դերվիշ բաբա: Գնացի մի գործատիրոջ մշակ մտա. օրական մի բան է տալիս. բերում եմ մի մասը ապրուստիս եմ անում, մյուսը երաժիշտներին եմ տալիս ու շարունակում եմ իմ քեֆը: Բանը մարդու սիրտն է, դերվիշ բաբա:

— Ես իմ հոգին, արժե, որ էդ սրտով թագավորի պալատական լինեիր դու,—բացականչեց դերվիշը:

— Վա՛հ, դերվիշ, քո ասածները կատարվում են ճշտությամբ. հիմի որ էս խոսքդ էլ կատարվի՞:

— Ինչո՞ւ չի կատարվի, աշխարհքում անկարելի բան չկա,— պատասխանեց դերվիշն ու բաժանվեցին:

Առավոտը վաղ տերության պաշտոնյաները կտրեցին Հասանի աղքատ տնակի դուռը.

— Էստե՞ղ է կենում քեֆ սիրող Հասանը:

— Ես եմ,—պատասխանեց զարմացած Հասանը:

— Թագավորի հրամանով հետևիր մեզ:

Ուղիղ պալատը տարան Հասանին: Հայտնեցին, որ թագավորը իրեն պալատականի պաշտոն է տվել: Պալատականի ղգեստ հագցրին, մի թուր էլ կապեցին մեջքը ու կանգնեցրին պալատի մուտքերից մեկի առջև: Ամբողջ օրը էն մուտքի առջև պարապ կանգնեց Հասանը: Իրիկունը որ մթնեց, դատարկ ճամփու դրին տուն, թե՛ զնա, առավոտը ետ կըգաս քո տեղը կանգնելու:

Դիշերը դարձյալ դերվիշի շոր մտալ Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորն ու գնաց քաղաքը՝ շրջելու:

Գնաց մոտեցավ Հասանի տանը: Ականջ դրեց: Զարմանքով լսեց, որ դարձյալ հնչում են հրգն ու երաժշտությունը: Հասանը քեֆ է անում դարձյալ: Ներս մտավ:

— Դերվի՛շ, դերվի՛շ, քո տունը չըքանդվի, արի է՛. երեկվա խոսքդ էլ կատարվեց, թագավորն ինձ պալատում պաշտոն է տվել:

— Ի՞նչ ես ասում:

— Աստված վկա:

— Եվ երեկ շատ փող է տվել...

— Զե՛, ինչ փող. մի գրող չըսվին: Դատարկ տուն ղրկեցին:

— Հապա որտե՞ղից ես փող գտել, որ դարձյալ քեֆ ես անում:

— Նստի՛ր, ասեմ որտեղից: Մի թուր են կապել մեջքս: Իրիկունը տուն գալիս մտածեցի, թե՛ հո ես մարդ չեմ սպանելու:

Տարա պողպատի շեղբը (մեջը) ծախեցի, պողպատի փոխարենն փայտե շինեւ տվի, մեջը դրի՝ եկա տուն: Եկա պողպատի փողով քեֆ սարքեցի: Լավ եմ արել, չէ՛, դերվիշ. ավելի լավ է ուրախություն ունենալ, քան մարդ սպանելու սուր:

— Հա՛, հա՛, հա՛, — ծիծաղեց դերվիշը: — Լավ անելը՝ լավ ես արել, Հասան, բայց եթե էգուց քեզ թագավորը հրամայի, թե՛ կտրի էս հանցավորի գլուխը՝ ի՞նչ ես անելու:

— Բերանդ բարի բաց արա, ա՛յ չարագուշակ դերվիշ, — բարկացավ Հասանը: — Հակառակի նման ինչ էլ ասում ես, կատարվում է. չե՞ս կարող մի լավ բան ասել...

Ու շատ վշտացավ Հասանը: Սիրտը երկյուղ ընկավ, ամբողջ դիշերը չըկարողացավ քնի:

Իրավ որ, մյուս օրը թագավորը կանչեց Հասանին ու ամբողջ արքունիքի առջև հանդիսավոր հրամայեց, որ մի հանցավորի գլուխը կտրի:

— Հանիր թուրդդ ու կտրի էս հանցավորի գլուխը:

— Ապրած կենաս, մեծ թագավոր, — պատասխանեց սարսափած Հասանը, — ես իմ օրում մարդու գլուխ չեմ կտրել, չեմ կարող: Փորձված մարդիկ շատ կան քո պալատում. հրամայիր մի ուրիշը կտրի...

— Ես քեզ եմ հրամայում, — սաստեց թագավորը, — եթե մի վայրկյան էլ ուշացրիր, գլուխդ կըթռչի: Հանիր թուրդդ...

Էս խոսքի հետ թշվառ Հասանը մոտեցավ հանցավորին, ձեռքերը տարածեց ու աղաղակեց դեպի երկինք.

— Տեր աստված, արդարն ու մեղավորը դու գիտես: Եթե էս մարդը մեղավոր է, ինձ ուժ տուր, որ մի զարկով թոցնեմ սրա գլուխը, իսկ եթե արդար է, թող փայտ դառնա իմ թուրը...

Ասավ, դուրս քաշեց թուրը... Փա՛յտ: Հրաշքի վրա պալատականները մնացին ապշած: Էստեղ Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորը փառ-փառ ծիծաղեց ու ամեն բան բաց արավ, պատմեց իր պալատականների առջև: Շատ ծիծաղեցին պալատականները ու շատ գովեցին թե՛ ուրախություն սիրող Հասանին, թե՛ թագավորին: Ծիծաղեց մինչև անգամ էն դժբախտ հանցավորը, որ չոքած, վիզը մեկնած սպասում էր թրի զարկին: Թագավորը բաշխեց հանցավորին իր կյանքը, իսկ Հասանին դառնալով հռչակեց նրան իր սիրելի մարդը ամբողջ տերության մեջ ու լավ պաշտոն տվեց, որ միշտ աշխատի ու անպակաս ուրախ ապրի, ուրիշներին էլ սովորցնի ուրախ ապրել աշխարհքում:

ԵՊԵՄԱԿԱՆ ԾԱՂԻԿԸ

Ժամանակով մեր աշխարհքում մի վաճառական է լինում: Էս վաճառականը ունենում է մի աղջիկ՝ անունը Ծաղիկ: Ծաղիկ որ ծաղիկ, էնքան քնքույշ, էնքան նախշուն, էնքան սիրուն է լինում:

Հերը անշափ սիրելիս է լինում աղջկանը: Մի անգամ էլ օտարություն զնալիս հարցնում է.

— Ի՞նչ կուզես քեզ համար բերեմ:— Թե՛ն հեմական ծաղիկը կուզեմ ինձ համար բերես:— Լավ, ասում է, կըբերեմ:

Գնում է աշխարհքից աշխարհք անց է կենում, իր առուտուրն անում է, իր դործը պրծնում, ուղում է աղջկա համար էլ հեմական ծաղիկ գտնի, որ տուն գա: Դես է հարցնում հեմական ծաղիկ, դեն է հարցնում հեմական ծաղիկ, ոչով չի իմանում, թե ինչ բան է հեմական ծաղիկը կամ որտեղ է բացվում: Վերջը մի ծեր մարդ է պատահում: Էս ծեր մարդը մի ճամփա է ցույց տալի. ասում է էս ճամփով որ դնաս, էսինչ տեղը կըգտնես քո հարցրած ծաղիկը: Բայց զգույշ կաց Սիպտակ դևից, նա հեմական ծաղիկն հսկում է:

Հոր սիրտ է: Ծերունու ցույց տված ճամփեն բռնում է դնում: Գնում է, դնում, շատ է դնում թե քիչ, դուրս է գալիս էնտեղ, որտեղ բացվում է հեմական ծաղիկը: Հենց հասնում է ծաղիկը պոկում է թե չէ, մի հողմ, մի փոթորիկ է վեր կենում, փոթորիկ հետ հայտնվում է մի հրեշ: Մարդ ասես, մարդ չի, գազան ասես, գազան չի, բայց գազանի նման մոնչում է.

— Ո՛ւր պոկեցիր իմ ծաղիկը... քո մահն է հիմի...

— Քո մահն է հիմի...— ձեն է գալի ամեն կողմից...

Մարդը ոչ մեռած, ոչ կենդանի՝ հրեշի առաջն է ընկնում:

— Ներիր, — ասում է, — ո՛վ հղոր... իմ աղջիկն էր ուզել...

— Կընեբեմ, — կանչում է հրեշը, — միայն էն պայմանով, որ էդ աղջիկը ինձ տաս:

— Համաձայն եմ:

— Որ համաձայն ես՝ քեզ եմ բաշխում քո կյանքը: Գնա: Հենց որ ձեռ տան դիմացի սարն սիպտակի—էդ իմ նշանն է, կըդամ Ծաղիկին տանելու:

Դու մի ասիլ Սիպտակ դևը ինքը հրեշն է, որ կա:

Վաճառականը վերադառնում է տուն: Աղջիկը միամիտ առաջն է վազում, վզովը փաթաթվում: Հերը համբուրում է՝ եղեմական ծաղիկը տալիս իրեն, իսկ պատահած դեպքն ու իր խոստումը թաքցնում է: Թաքցնում է, բայց ինքն իր մեջ միտք է անում ու տխրում: Քանի օրերն անց են կենում, էնքան ավելի է տխրում: Մի առավոտ էլ վեր է կենում տեսնում իրենց տան դիմացի սարն արդեն սիպտակել է: Լաց է լինում: Պատճառը հարցնում են. էլ չի կարողանում ծածկի, պատմում է, թե՝ հապա շեք ասիլ էսպես-էսպես բան է պատահել, ես էլ խոսք եմ տվել, հիմի Սիպտակ դեր գալու է Ծաղիկին տանի:

— Բան չրկա, հայրիկ,—ասում է Ծաղիկը,—դու լաց մի լինի, ես կերթամ Սիպտակ դևի հետ. ինչ կըլինի կըլինի:

Այնինչ Սիպտակի դեր արդեն դուռը կտրել է ու մոնչում է.

— Ո՛ւր է Ծաղիկն, ո՛ւր... ինձ տո՛ւր...

Մոնչում է ու նրա սառը շնչից դողում են ծառերը, աշխարհքը գունատվում. ինչ պետք է անելին խեղճ մարդիկը: Զուգած, վարդարած, եղեմական ծաղիկը ձևերին դուրս են բերում Ծաղիկին հանձնում են Սիպտակ դևին, որ շարախինդ սուլոցով ու ագահ ոռնոցով, սառով, սևով, հողմի թևով իսկույն հափշտակում է տանում: Տանում է Մասիսի մեծ վիհը: Էնտեղ, Մասիսի էն մեծ վիհում, էն անմատչելի, միշտ մռայլ ու միշտ սառն աշխարհքում կանգնած էր իր բյուրեղյա ասպարանքը: Էն ասպարանքից իջնում էր նա, սառով ու սարսափով աշխարհքը պատում, հափշտակում տանում ամեն կյանք ու կենդանություն: Ծաղիկին էլ տանում է փակում էն բյուրեղյա ասպարանքում:

Էսպես ամիսներ են անց կենում: Մի անգամ էլ, դարնան սկզբին, երբ Սիպտակ դեր տանից դուրս է գնում, աղջիկը վեր է կենում փախչում: Ետ է գալի դեր՝ տեսնում է՝ Ծաղիկը չրկա: Կատաղում է, հավաքում է իր բոլոր զիվական ուժն ու մրրիկի նման սուրալով, օձի նման սուլելով՝ ընկնում է ետևից: Աղջիկը արդեն Արագածի ստորոտն է լինում հասած: Ետ է նայում տեսնում է Սիպտակ դեր գալիս է: Գալիս է, ո՛նց է գալիս, աստված ետ ու հեռու անի: Սարսափից ճչում է, օգնություն է կանչում: Կանչելու հետ, աստըծու հրամանով, առաջը մի դուռն է բացվում: Էն դռնովը մտնում է սարի մեջն, ու կրկին դուռը փակվում է դևի առաջին:

Ավելի է կատաղում Սիպտակ դեր. իր լայն թևերով բամփում է Արագածի գագաթին ու մոնչում:

— Ո՛ւր է Ծաղիկն, ո՛ւր... ինձ տո՛ւր...

Սա էստեղ թող մոնչա, մենք գնանք Ծաղիկի ետևից, տես-
նենք էն կախարդական դռնից որ մտաւ, ինչ եղաւ:

Ծաղիկը էն կախարդական դռնից ներս է մտնում թե չէ, դուրս
է գալի մի դրախտական այգի, որտեղ հաղարավոր ձայներ եր-
գում են.

Զմրուխտ պալատում, ոսկի դագաղում,
Պառկած է շարի ուժով կախարդւած,
Պառկած է Արին ոչ մեռած, ոչ քուն,
Ու աշխարհքն ամեն սև սուգ է մտած:
Պառկած է մինչև օրը ցանկալի,
էն պայծառ օրը, երբ որ նա կըգա,
Կըգա նոր կյանքով ու նոր սիրով լի,
Կարտասովի անուշ ու համբույր կըտա:

Առաջ է գնում Ծաղիկը, հանկարծ այգին լցւում է զվարթ
աղմուկով ու տարածւում են ուրախ երգի ձայները.

Ահա եկաւ, հասաւ չքնաղ
Իր թագուհին, իր սիրելին,
Հիմի կելնի պաղ դագաղից
Մեր քաջ Արին—Արմանելին:
Հիմի կելնի թագավորը,
Հզոր Արին—Արմանելին

Ու կըժպտան վառ աչքերը
Ողջ աշխարհքին, ծաղկին, ծըլին:
Հիմի կընկնի կախարդանքը
Չար թշնամու, Սիպտակ դևի,
Հիմի կըգա դաւար կյանքը,
Բույրը ծաղկի, շողն արևի:

Եվ ճիշտ որ, Ծաղիկը գնում է, ինչ է տեսնում. այդու մեջ մի
զմրուխտ պալատ, պալատի մեջ ոսկի դագաղ, դագաղի մեջ մի
ջահել, գեղեցիկ երիտասարդ, որ ոչ քնած է, ոչ մեռած, շունչը
վրեն հազիվ տրըվում է: Տեսնում է թե չէ, սիրտը փուլ է դալի,
էլ չի դիմանում, լաց է լինում ու կռանում է համբուրում: Ար-
տասուքի կաթիլներն ընկնում են երիտասարդի երեսին. երիտա-
սարդը հանկարծ բաց է անում աչքերն ու վեր է կենում կանգնում,
ինչպես էն դրախտում բուսած սոսիներից մինը:

Դու մի՛ ասիլ՝ հենց ինքը Արին—Արմանելին է, որ կա:

— Ո՞վ ես դու, սիրուն աղջիկ, — հարցնում է Արին—Արմա-
նելին, — և ինչպես ընկար էս աշխարհքը:

Ու Ծաղիկը կանգնում պատմում է իր գլխին եկածը, թե ինչպես ինքը գերի էր եղած Սիպտակ դելին, որ այժմ էլ ետևիցն է լքնկել ու հալածում է իրեն:

— Լսում եմ, լսում եմ նրա դաժան ձայնը,— պատասխանում է Արին—Արմանելին: Ինձ էլ նա է կախարդել ամիսներ առաջ ու դցել էս մահաճանաչ քնի մեջ: Էսպես է անում ամեն տարի: Պետք է էսպես էլ մնայի, մինչև մինը խորտակեր նրա չար կախարդանքը: Դու եղար էդ մինը: Այժմ ես դուրս կըգնամ նրա դեմ:

Ասելն ու անելը մին է լինում: Առնում է կայծակի թուրը ու դուրս է գալի: Երկու թշնամի ուժերը պատահում են իրար. բացվում է օրհասակովը: Զարկում են զարկվում—երկինք ու գետինք իրար են խառնվում: Մութն ամպերում մոնչում է Սիպտակ դելը, Արին—Արմանելին ահալոր որոտում ու շողացնում է կայծակի թուրը. երկիրը դողում, դղրդում է հիմքից: Կռվի վերջում պարտված-զարկված Սիպտակ դելը վշշալով ու թշշալով, լացով ու թացով քաշվում է նորից իր մոռյլ թագավորությունը, Մասիսի էն մեծ վիհը, դարձյալ փակվում է իր բյուրեղյա սառն ապարանքում: Աշխարհքը մնում է գեղեցիկ հաղթողին:

Ու աստվածային հանդես է բացվում Արաքսի հովիտում: Արին—Արմանելին պսակվում է Ծաղիկի հետ: Բնությունը առատորեն փռում է իր փարթամ վարդերն ու զաբդերը, ինս ու ջինս, մրջյունն ու թռչունն իրար են խառնում իրենց զվարթ աղմուկն ու աղաղակը, խաղն ու տաղը, ամենի վրա հոյակապ կամար է կապում կանաչ-կարմիրը—ծիածանը, իսկ նրանց վերև ճառագում ու աշխարհքովը մի ժպտում է դարնան կենսատու արևը:

Ու էսպես կրկնվում է ամեն տարի, որովհետև ամեն տարի Սիպտակ դելը կախարդում է Արին—Արմանելին ու հափշտակում է սիրուն Ծաղիկին:

ՔԱՋ ՆԱԶԱՐԸ

1

Լինում է չի լինում մի խեղճ մարդ՝ անունը Նազար։ Էս Նազարը մի անշնորհք ու ալարկոտ մարդ է լինում. է՛նքան էլ վախկոտ, է՛նքան էլ վախկոտ, որ մենակ ոտը ոտի առաջ չէր դնիլ, թեկուզ սպաների։ Օրը մինչև իրիկուն կնգա կողքը կտրած՝ նրա հետ դուրս գնալիս դուրս էր գնում, տուն գալիս՝ տուն գալի։ Դրա համար էլ անունը դնում են վախկոտ Նազար։

Էս վախկոտ Նազարը մի գիշեր կնգա հետ շեմքն է դուրս գալի։ Որ շեմքն է դուրս գալի՝ տեսնում է ճրլքճրլքան լուս-լուսնյակ գիշեր՝ ասում է.

— Ա՛յ կնիկ, ի՛նչ քարվան կտրելու գիշեր է... Սիրտս ասում է՝ վեր կաց գնա Հնդրստանից եկող Շահի քարվանը կտրի բեր տունը լցրու...

Կնիկը թե.

— Ձենդ կտրի, տեղդ նստի, քարվան կտրողիս մտիկ արա...» Նազարը թե.

— Ա՛նգգամ կնիկ, ինչո՞ւ չես թող անում ես գնամ քարվան կտրեմ բերեմ տունը լցնեմ։ Էլ ի՛նչ տղամարդ եմ ես, էլ ինչո՞ւ եմ գդակ ծածկում, որ դու համարձակվում ես իմ առաջը խոսես»։

Որ շատ կռվում է՝ կնիկը տուն է մտնում դուռը փակում։

— Հո՛ղեմ էդ վախկոտ գլուխդ, դե հիմի գնա քարվան կտրի»։

Էս Նազարս մնում է դռանը։ Վախից լեղապատառ է լինում։ Ինչքան աղաչում-պաղատում է, որ կնիկը դուռը բաց անի, չի լինում, բաց չի անում։ Ճարը կտրած գնում է մի պատի տակի կուշ է գալի, դողալով գիշերն անց է կացնում մինչև լուսը բացվում է։ Նազարը խռոված պատի տակին արևկող արած սպասում է, որ կնիկը դա տուն տանի, ու միտք է անում։ Ամառվա շոգ օր՝ պաղազած ճանճեր. ինքն էլ էնքան ալարկոտ, որ ալարում է քիթը սրբի—ճանճերը գալիս են սրա քիթ ու պռունդին վեր գալի,

լցվում: Որ շատ նեղացնում են՝ ձեռք տանում է երեսին դարկում:
Որ երեսին դարկում է՝ ճանճերը ջարդվում են առաջին թափում:

— Վա՛հ, էս ինչ էր...— մնում է զարմացած:

Ուզում է համրի թե մի դարկով քանիսն սպանեց՝ չի կարողանում: Մտածում է, որ հազարից սպակաս չի լինիլ:

— Վա՛հ, ասում է, ես էսպես տղամարդ եմ էլել ու մինչև էսօր չեմ իմացել... Նս, որ մի դարկով կարող եմ հազար շունչ կենդանի ջարդել, էլ ի՞նչ եմ էս անսպիտան ենդա կողքին վեր ընկել...»

Էստեղից վեր է կենում ուղիղ գնում իրենց գյուղի տերտերի մոտ:

— Տե՛րտեր, օղհնյա ի տեր:

— Աստված օրհնի, որդի՛ս:

— Տե՛րտեր, բա չես ասիլ էսպես էսպես բան:

Պատմում է իր քաջագործությունը ու հետն էլ հայտնում է, որ պետք է իր կնգանից կորչի, միայն խնդրում է՝ իր արածը տերտերը գրի, որ անհայտ չըմնա, ամենքն էլ կարդան իմանան: Տերտերն էլ, կատակի համար, մի փալասի կտորի վրա գրում է.

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նազար,

Որ մին դարկի՝ ջարդի հազար:

Ու տալիս է իրեն:

Նազարս էս փալասի կտորը մի փետի ծերի ամրացնում է, մի ժանգոտած թրի կտոր կապում մեջքը, իրենց հարևանի իշին նստում ու գյուղից հեռանում:

2

Իրենց գյուղից դուրս է գալի, մի ճամփա է ընկնում ու գնում: Ինքն էլ չի իմանում, թե էդ ճամփեն ուր է տանում:

Գնում է գնում, մին էլ հոտ է նայում, տեսնում է գյուղից հեռացել է: Էստեղ սիրտն ահ է ընկնում: Իրեն սիրտ տալու համար սկսում է քթի տակին մրմռալ, երգել, իրեն իրեն խոսել, իշի վրա բարկանալ: Քանի հեռանում է՝ էնքան վախը սաստկանում է, քանի վախը սաստկանում է՝ էնքան ձենը բարձրացնում է, սկսում է գորգոռալ, հարայ-հրոց անել, հետն էլ մյուս կողմից էջն է սկսում զռալ... Էս աղմուկից ու աղաղակից թռչունները մոտիկ ծառերից են թռչում, նապաստակները թփերից են փախչում, գորտերը կանանչիցն են ջուրը թափում...

Նազարը ձենն ավելի է զլուխը գցում. իսկ որ մտնում է անտառը—թվում է թե ամեն մի ծառի տակից, ամեն մի թփի միջից:

ամեն մի քարի հտւից՝ որտեղ որ է գազան է հարձակվելու կամ ալազակ. սարսափած սկսում է գորգոռալ, ոնց գորգոռալ—ականջդ ոչ լըսի:

Դու մի ասիլ հենց էս ժամանակ մի գյուղացի ձին քաշելով անտառում միամիտ դալիս է: Էս զարհուրելի ձենը ականջն է ընկնում թե չէ՝ կանգնում է.

— Վա՛յ, ասում է, ո՞նց թե իմն էլ էստեղ էր հատե՛լ. կաշըկա էս ալազակներն են...

Ձին թողնում է, ընկնում է ճամփի տակի անտառն ու՝ երկու ոտն ուներ երկուսն էլ փոխ է առնում՝ փախչում:

Բախտըդ սիրեմ Քաջ Նազար. գորգոռալով դալիս է տեսնում մի թամքած ձի ճամփի մեջ տեղը կանգնած իրեն է սպասում: Իշիցը վեր է գալի էս թամքած ձիուն նստում ու շարունակում իր ճամփին:

3

Շատ է գնում, քիչ է դնում, շատն ու քիչն էլ ինքը կիմանար, գնում է ընկնում մի գյուղ. ինքը գյուղին անժանոթ գյուղն իրեն: Ո՛ւր գնա, ուր չի գնա: Մի տանից ղուռնի ձեն է լսում. ձին քշում է էս ձենի վրա, գնում է ընկնում մի հարսանքատուն:

— Բարի օր ձեզ:

— Ա՛յ աստծու բարին քեզ, բարով հազար բարի եկար:

Համե՛ցեք հա, համե՛ցեք. դե ղոնախն աստծունն է. սրան տանում են իր դրոշակով սուսի լերի ծերին բազմեցնում: Աչքդ էն բարին տեսնի, ինչ որ լցնում են առաջը—թե ուտելիք, թե խմելիք:

Հարսանքավորները հետաքրքրվում են իմանան, թե ով է էժ տարօրինակ անժանոթը: Ներքի ծերից մինը բոթում է իր կողքի նստածին ու հարցնում, սա էլ իր կողքի նստածին է բոթում, էսպես հերթով իրար բոթելով ու հարցնելով բանը մնում է վերի ծերին նստած տերտերին: Տերտերը մի կերպով ղոնախի դրոշակի վրա կարդում է.

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նազար,

Որ մին ղարկի՝ ջարդի հազար:

Կարդում է ու զարհուրած հայտնում է իր կողքի նստածին, սա էլ իր կողքի նստածին, սա էլ երրորդին, երրորդը չորրորդին. էսպեսով հասնում է մինչև դռան տակը ու ամբողջ հարսանքատունը դրմբում է թե՛ բա՛ շես ասիլ նորեկ ղոնախն է ինքը.

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նազար,

Որ մին ղարկի՝ ջարդի հազար:

— Քաջ Նազարն է հա՛... — բացականչում է պարծենկոտի մի-
նը. — ի՛նչքան է փոխվել. միանգամից լավ չճանաչեցի...

Նվ մարդիկ են գտնվում, որ պատմում են նրա արած քաջա-
դործությունները, հին ծանոթությունն ու միասին անցկացրած
օրերը:

— Հապա ինչպես է, որ էսպես մարդը հետը ոչ մի ծառա-
չուի, — զարմանքով հարցնում են անծանոթները:

— Էդպես է դրա սովորությունը, ծառաներով ման գալ չի
սիրում: Մի անգամ ես հարցրի, ասավ՝ ծառան ի՛նչ եմ անում,
ամբողջ աշխարհքն իմ ծառան է ու իմ ծառան:

— Հապա ի՛նչպես է, որ մի կարգին թուր շունի, էս ժանգոտ
երկաթի կտորն է մեջքին կապել:

— Շնորհքն էլ հենց սրա մեջն է՛, որ էս ժանգոտ երկաթի
կտորով մին զարկես ջարդես հազար, թե չէ լավ թրով — ի՛նչ կա
որ, սովորական քաջերն էլ են ջարդում:

Ու ասչա՞ծ ժողովուրդը ոտի է կանգնում խմում է Քաջ Նա-
զարի կենացը: Իրենց միջի խելոքն էլ դուրս է գալի ճառ է ասում
Նազարի առաջ. ասում է՝ մենք վաղուց էինք լսել քո մեծ հռչակը.
կարոտ էինք երեսդ տեսնելու և ահա էսօր բախտավոր ենք, ող-
բեզ տեսնում ենք մեր մեջ: Նազարը հառաչում է ու ձեռքը թափ
է տալիս: Ժողովրդականները խորհրդավոր իրար աչքով են անում,
հասկանում են, թե էդ հառաչանքն ու ձեռի թափ տալը ինչքան բան
կրնշանակեր...

Աշուղն էլ, որ էնտեղ էր, ձեռաց երգ է հորինում ու երգում:

«Բարով եկար, հազար բարի,
Հրզոր արծիվ մեր սարերի,
Թագ ու պարծանք մեր աշխարհի,
Անհաղթ հերոս Քաջըդ Նազար,
Որ մին զարկես ջարդես հազար»

Խեղճ տրկարին դու ապավեն,
Ազատ կանես ամեն ցավեն,
Մեզ կրփրկես անիրավեն,
Անհաղթ հերոս Քաջըդ Նազար,
Որ մին զարկես ջարդես հազար:

Մատաղ ենք մենք քո ղըրոշին,
Մեջքիդ թրին, տակիդ ռաշին,
Նրա ոտին, պոչին, բաշին,

Անհաղթ հերոս Քաջըդ Նաղար,
Որ մին զարկես ջարդես հաղար:

Ու ցրվելով հարբած հարսանքավորները տարածում են ամեն տեղ, թե գալիս է

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նաղար,
Որ մին զարկի՝ ջարդի հաղար:

Պատմում են նրա զարմանալի քաջագործությունները, նկարագրում են նրա ահռելի կերպարանքը: Ու ամեն տեղ իրենց նորածին երեխաների անունը դնում են Քաջ Նաղար:

4

Հարսանքատնից հեռանում է Նաղարն ու շարունակում է իր ճամփեն: Գնում է հասնում մի կանանչ դաշտ: Էս կանանչ դաշտում ձին թողնում է արածի, դրոշակը տնկում է, ինքն էլ դրոշակի շվաքումը սլառկում քնում:

Դու մի՛ ասիլ օխտը հսկա եղբայրներ կան, օխտը ավազակապետ, էս տեղերը նրանցն են, իրենց ամրոցն էլ մոտիկ սարի գլխին է: Էս հսկաները վերևից մտիկ են տալիս՝ որ մի մարդ եկել է իրենց հանդում վեր է եկել: Շատ են զարմանում, թե էս ինչ սրտի տեր մարդ պետք է լինի, քանի գլխանի, որ առանց քաշվելու եկել է իրենց հանդում հանգիստ վեր է եկել ու ձին էլ բաց թողել: Ամեն մինը մի դուրդ ուներ քառասուն լղրանոց: Էս քառասուն լղրանոց դուրդները վերցնում են գալի: Դալիս են ի՞նչ են տեսնում. հրես մի ձի արածում է, մի մարդ կողքին քնած, գլխավերևը մի դրոշակ տնկած, դրոշակի վրեն դրած:

Անհաղթ հերոս Քաջըն Նաղար,
Որ մին զարկի՝ ջարդի հաղար:

Վա՛յ, Քաջ Նաղարն է... Մատները կծում են հսկաներն ու մնում են տեղները սառած: Դու մի՛ ասիլ հարբած հարսանքավորների տարածած լուրը սրանց էլ է լինում հասած: Էսպես թուքները ցամաքած, չորացած սպասում են, մինչև Նաղարն իր քունն առնում է ու զարթնում. որ զարթնում է աչքերը բաց է անում տեսնում գլխավերևը քառասուն լղրանոց դուրդներն ուսներին օխտն ահռելի հսկաներ կանգնած՝ էլ փորումը սիրտ չի մնում: Մտնում է իր դրոշակի ետևն ու սկսում է դողալ, ոնց որ աշունքվա տերևը կըդողա: Էս հսկաները որ տեսնում են սա գունատվեց ու սկսեց դողալ, ասում են՝ բարեկացավ, հիմի որտեղ որ է մի զարկով օխտիս էլ կըսպանի, առաջին գետինն են փռվում ու խնդրում են.

— Անհաղթ հերոս Քաջըդ Նաղար,
Որ մին զարկես՝ ջարդես հաղար:

Մենք լսել էինք քո ահաւոր անունը, տեսությանդ էինք փափագում. այժմ բախտավոր ենք, որ քո ոտով ես եկել մեր հողը: Մենք, քո խոնարհ ծառաներդ՝ օխտն ախպեր ենք, ահա մեր ամբողջն էլ էն սարի գլխին է՝ մեջը մեր գեղեցիկ քույրը: Աղաչում ենք շնորհ անես դաս մեր հայր կտրես...

Էստեղ Նազարի շունչը տեղն է դալի, նստում է իր ձին, նրանք էլ դրոշակն առած առաջն են ընկնում ու հանդիսավոր տանում են իրենց ամբողջը: Տանում են ամբողջում պահում պատվում թագավորին վայել պատվով, ու էնքան են խոսում նրա քաջագործություններից, էնքան են գովում, որ իրենց գեղեցիկ քույրը սիրահարվում է վրեն: Ինչ ասել կուզի՝ հարգն ու պատիւն էլ հետն ավելանում է:

5

Էս ժամանակ մի վաղր է լուս ընկնում էս երկրում ու սարսափ է գցում ժողովրդի վրա: Ո՞վ կըսպանի վազրին, ո՞վ չի սպանիլ: Իհարկե Քաջ Նազարը կըսպանի: Էլ ո՞վ սիրտ կանի վազրի գեմ դնա: Ամենքն էլ Նազարի երեսին են մտիկ տալի. վերեւ մի աստված, ներքեւ մի Քաջ Նազար:

Վազրի անունը լսելուն պես Նազարը վախից դուրս է վազում, ուզում է փախչի ետ դնա իրենց տունը, իսկ կանգնածները կարծում են թե վազում էր, որ դնա վազրին սպանի: Նշանածը բռնում է կանգնեցնում, թե՛ ո՞ր ես վազում էդպես առանց զենքի, զենք առ հետդ էնպես դնա: Զենք է բերում տալիս իրեն, որ դնա իր փառքի վրա մի քաջություն էլ ավելացնի: Նազարը զենքն առնում է դուրս դնում: Գնում է անտառում մի ծառի բարձրանում, վրեն տապ անում, որ ոչ ինքը վազրին պատահի, ոչ վազրը իրեն: Ծառի վրա կուշ է դալի ու Նազարն ո՞վ կըտա—հոգին դառել է կորկի հատ: Հակառակի նման անտեր վազրն էլ դալիս է հենց էս ծառի տակին պառկում: Նազարը որ վազրին չի տեսնում—լեղին ջուր է կտրում, աչքերը սևանում են, ձեռն ու ոտը թուլանում են ու, թրը՛մփ, ծառիցը ընկնում է գազանի վրա: Վազրը սարսափած տեղիցը վեր է թռչում, Նազարն էլ վախից կաշում է սրտ մեջքին: Էսպես զարհուրած Նազարը մեջքին կպած էս խրտնած վազրը փախչում է, ոնց է փախչում, էլ սար ու ձոր, քար ու քոշի հարցնում:

Մարդիկ մին էլ տեսնում են, վա՛հ, Քաջ Նազարը վազրին նստած քշում է:

— Հա՛յ-հարա՛յ, եկե՛ք հա, եկե՛ք, Քաջ Նազարը վազրին ձի

է շինել հեծել... տվե՛ք հա տվե՛ք...» Սրտավորովում են, ամենքս
մի կողմից հարայ-հրոցով, հրհրոցով հարձակվում են՝ խան-
շալով, թրով, թվանքով, քարով, փետով տալիս են սպանում:

Նազարը որ ուշքի է դալիս, լեզուն բացվում է — Լևիսո՛ս, ա-
սում է, ընչի՞ սպանեցիք, զոռով մի ձի էի շինել նստել... էնքան
պետք է քշեի ո՛ր...

Հուրը գնում է հասնում է ամրոցը: Մարդ, կին, մեծ, պատիկ՝
ժողովուրդը դուրս է թափում Նազարին ընդունելու: Վրեն երգ
են կապում ու երգում:

էս աշխարհքում,
Մարդկանց շարքում
Ո՛վ կըլինի քեզ հավասար,
Ո՛վ Քաջ Նազար:

Ինչպես ուրուր,
Կայծակ ու հուր,
Բարձր բերդից թռար հասար,
Ո՛վ Քաջ Նազար:

Ահեղ վագրին
Արիւր քո ձին,
Հեծար անցար դու սարեսար,
Ո՛վ Քաջ Նազար:

Մեզ փրկեցիր,
Աղատեցիր,
Փառք ու պարծանք քեզ դարեդար,
Ո՛վ Քաջ Նազար:

Ու պսակեցին Քաջ Նազարին հսկաների գեղեցիկ քրոջ հետ.
օխտն օր, օխտը գիշեր հարսանիք արին, երգերով գովեցին թա-
գավորին ու թագուհուն:

— Հուսընկան նոր սարն ելավ,
էն ո՞ւմ նըման էր:

— Հուսընկան նոր սարն ելավ,
էն Քաջ Նազարն էր:

— Արեգակ նոր շաղեշաղ,
էն ո՞ւմ նըման էր:

— Արեգակ նոր շաղեշաղ,
էն իր նազ-յարն էր:

Մեր թագավորն էր կարմիր,
Իրեն արևն էր կարմիր,
Թագն էր կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Կապեն կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Գոտին կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Սուլեր կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Թագուհին կարմիր, հա՛յ կարմիր,
Կարմիր թագուհուն բարև,
Կարմիր թագավորին արև:

Շնորհավոր, շնորհավոր,
Քաջ Նազարին շնորհավոր,
Իր նազ-յարին շնորհավոր,
Ողջ աշխարհին շնորհավոր:

6

Դու մի՛ ասիլ էս աղջկանը ուղած է՝ լինում հարևան երկրի
թագավորը: Որ իմանում է իրեն չեն տվել՝ ուրիշի հետ են ամուս-
նացրել՝ զորք է կապում պատերազմով դալիս է օխտն ախպոր
վրա:

Էս օխտը հսկան գնում են Քաջ Նազարի մոտ, պատերազմի
լուրը հայտնում են, գլուխ են տալի առաջը կանգնում՝ հրաման են
խնդրում:

Պատերազմի անունը որ լսում է՝ սարսափում է Նազարը.
դուրս է պրծնում, որ փախչի ետ գնա իրենց գյուղը: Մարդիկ
կարծում են ուզում էր իսկույն դուրս վազել հարձակվել թշնամու-
բանակի վրա: Առաջն են ընկնում բռնում են խնդրում, թե ախր
առանց զենքի ու զրահի մենակ ո՞ւր ես գնում, ի՞նչ ես անում.
զլխիցդ ձեռք ես վերցրել, ի՞նչ է:

Բերում են զենք ու զրահ են տալի, կնիկն էլ եղբայրներին
խնդրում է, որ չըթողնեն Նազարին իր քաջությունից տարված մե-
նակ հարձակվի թշնամու զորքի վրա: Եվ լուրը գնում տարածվում
է զորքի ու ժողովրդի մեջ, լրտեսների միջոցով էլ հասնում է թշ-
նամուն, թե Քաջ Նազարը մենակ առանց զենքի թռչում էր դեպի
պատերազմի դաշտը, հաղիվ են կարողացել դսպել ու շրջապատած
բերում են...

Պատերազմի դաշտում մի ամենի նժույգ ձի են բերում Նազարին նստեցնում վրեն։ Ողևորված զորքն էլ հետը վեր է կենում ահագին աղմուկով,—կեցցեն՝ Քաջըն Նազար... մա՛հ թշնամո՛ւն...

Նազարի տակի նժույգը, որ տեսնում է վրեն ինչ անպետքի մի՞նն է նստած՝ խրխընջում է, դուլխն արնում ու թռչում առաջ, ուղիղ դեպի թշնամու բանակը։ Զորքերը կարծում են Քաջ Նազարը հարձակվեց, ուռա՛ են կանչում ու իրենք էլ հաճախ հարձակվում ամենայն սաստկությամբ։ Նազարը որ տեսնում է չի կարողանում իր ձիու դուլխը պահի, քիչ է մնում վեր ընկնի, ձեռք գրցում է, ուզում է մի ծառից փախաթվի, դու մի՛ ասիլ ծառը փտած է, մի գերանաչափ ճյուղը պոկ է դալիս մնում ձեռին։ Թշնամու զորքերը, որ առաջուց համբավը լսել էին ու ահը սրտներումն էր, էս էլ որ իրենց աչքով տեսնում են՝ էլ փորներումը սիրտ չի մնում։ Երես են շուռ տալիս,— փախի, որ փախի, թե մարդ ես դուլխդ պրծացրու, որ Քաջ Նազարը ծառերն արմատահան անելով դալիս է...

Էդ օրը թշնամուց ինչքան կոտորվում է կոտորվում, մնացածները թուրքերը դնում են Քաջ Նազարի ոտի տակին, հայտնում են իրենց հպատակությունն ու հնազանդությունը։

Ու պատերազմի ահեղ դաշտից Քաջ Նազարը հսկաների ամբողջն է վերադառնում։ Ժողովուրդը հաղթական կամարներ է կապում, աննկարագրելի ողևորությամբ, ուռաներով և կեցցեններով, երգով ու երաժշտությունով, աղջիկներով ու ծաղիկներով, պատգամավորություններով ու ճառերով առաջն է դուրս գալի, էնպես մի փառք ու պատիվ, որ Նազարը մնացել էր ապշած շրշկված։

Էսպես առքով-փառքով էլ բերում հրատարակում են իրենց թագավոր ու բազմեցնում են թագավորի թախտին։ Քաջ Նազարը դառնում է թագավոր, էն հսկաներից ամեն մեկին էլ մի պաշտոն է տալիս։ Մին էլ տեսնում է աշխարհքը իր բռնան մեջ։

Ասում են մինչև էսօր էլ դեռ ապրում ու թագավորում է Քաջ Նազարը։ Ու՛ երբ քաջությունից, խելքից, հանճարից մոտը խոսք են գցում՝ ծիծաղում է, ասում է.

— Ի՛նչ քաջություն, ի՛նչ խելք, ի՛նչ հանճար. դատարկ բաներ են բոլորը։ Բանը մարդուս բախտն է։ Բախտ ունե՛ս — քեֆ արա...

Նվ ասում են՝ մինչև էսօր էլ քեֆ է անում Քաջ Նազարը ու ծիծաղում է աշխարհքի վրա։

ԿԻԿՈՍԻ ՄԱՀԸ

Մի աղքատ մարդ ու կնիկ են լինում, ունենում են երեք աղ-
ջիկ:

Մի օր հերը աշխատելիս է լինում, ծառավում է, մեծ աղջկանը
ջուրն է դրկում: Էս աղջիկը կուժն առնում է դնում աղբյուրը: Աղ-
բըրի գլխին մի բարձր ծառ է լինում: Էս ծառը որ տեսնում է՝
իրեն-իրեն միտք է անում.

— Հիմի որ ես մարդի դնամ ու մի որդի ունենամ, անունն էլ
դնենք Կիկոս. Կիկոսը գա էս ծառին բարձրանա ու վեր ընկնի,
բարովը դիպչի մեռնի...

— Վա՛յ, Կիկոս ջան, վա՛յ...

Տեղն ու տեղը ծառի տակին նստում է՝ սկսում է սուղ անել.

Գրնացի մարդի,
Ունեցա որդի,
Գըդակը պոպոզ,
Անունը Կիկոս.
Վեր ելավ ծառին,
Ցած ընկավ քարին...
Վա՛յ Կիկոս ջան,
Վա՛յ որդի ջան...

Մերն սպասում է սպասում, տեսնում է չեկավ, միջնեկ աղջ-
կանն է դրկում: Ասում է.— Գնա՛ մի տե՛ս, քույրդ ընչի՛ ուշացավ:

Միջնեկ աղջիկն է դնում:

Մեծ քույրը սրան որ հեռվից տեսնում է՝ ձենն ավելի է բարձ-
րացնում:

— Արի՛, արի՛, անբախտ մորքուր, տես քո Կիկոսն ինչ եղավ:

— Ի՞նչ Կիկոս:

— Բա չես ասիլ՝

Գրնացի մարդի,
Ունեցա որդի,
Գրդակը պոպոզ,
Անուներ Կիկոս.
Վեր ելաւ ծառին,
Ցած ընկաւ քարին...
Վա՛յ Կիկոս ջան,
Վա՛յ որդի ջան...

— Վա՛յ Կիկոս ջան, վա՛յ,— գոռում է միջնեկ քույրը, նստում է մեծ քրոջ կողքին ու սկսում են միասին սուգ անել:

Մերն սպասում է սպասում, տեսնում է չեկան, պստիկ աղջկանն է ղրկում: Ասում է.

— Աղջի՛, մի դնա տես քույրերդ ի՞նչ եղան: Գնացին, ետ չեկան:

Հիմի պստիկ աղջիկն է գնում: Գնում է տեսնում՝ երկու քույրերն էլ աղբրի գլխին նստած լաց են լինում:

— Բա՛, ընչի՞ եք լաց ըլում:

Մեծ քույրը թե՛ բա չես ասիլ՝

Գրնացի մարդի,
Ունեցա որդի,
Գրդակը պոպոզ,
Անուներ Կիկոս.
Վեր ելաւ ծառին,
Ցած ընկաւ քարին...
Վա՛յ Կիկոս ջան,
Վա՛յ որդի ջան...

— Վա՛յ քու մորքուրին, Կիկոս ջան, վա՛յ,—սու էլ է գլխին տալիս ու մյուսների կողքին նստում, ձին-ձենի տալիս:

Մերն սպասում է սպասում, տեսնում է աղջիկները չեկան, ինքն է գնում:

Հեռվից իրենց մորը տեսնում են թե չէ՝ երեք աղջիկն էլ կանչում են.

— Արի՛, արի՛, անբախտ տատի, տե՛ս թոռանդ գլուխն ինչ է եկել:

— Ի՞նչ թոռ, ա՛յ աղջիկերք, ի՞նչ է պատահել:

Մեծ աղջիկը թե՛ բա շես ասիւ, ա՛յ մեր՝

Գնացի մարդի,
Ունեցա որդի,
Գըդակը պոպոզ,
Անուներ Կիկոս.
Վեր ելավ ծառին,
Ցած ընկավ քարին...
Վա՛յ Կիկոս ջան,
Վա՛յ որդի ջան...

— Վա՛յ, քոռանան՝ քու տատի աչքերը, Կիկոս ջան.— մերն էլ ծնկանը զարկում է, նստում է աղջիկների կողքին, սկսում է նրանց հետ սուգ անել:

Մարդը տեսնում է՝ կնիկն էլ գնաց աղջիկների ետևից ու սա էլ շեկավ: Ասում է՝ մի դնամ տեսնեմ էս ինչ պատահեց, որ սրանք իրար ետևից գնացին մնացին աղբրումը:

Վեր է կենում դնում:

Կնիկն ու աղջկերքը հենց սրա գլուխը հեռվից տեսնում են թե չէ, ձեն են տալի.

— Արի՛, արի՛, անբախտ պապի, արի տես քու Կիկոսի գլուխն ք՞նչ է եկել... վա՛յ քու Կիկոսին...

— Ի՞նչ Կիկոս, ի՞նչ եք ասում,— զարմանում է մարդը:

Մեծ աղջիկը թե՛ բա շես ասիւ, ա՛յ հեր՝

Գնացի մարդի,
Ունեցա որդի,
Գըդակը պոպոզ,
Անուներ Կիկոս.
Վեր ելավ ծառին,
Ցած ընկավ քարին...
Վա՛յ Կիկոս ջան,
Վա՛յ որդի ջան...

— Վա՛յ, Կիկոս ջան,— ծնկներին տալիս են ու սուգ են անում մեր ու աղջկերք:

Սրանց միջի խելոքը հերն է լինում, Ասում է.

— Ա՛յ հիմարներ, ի՞նչ եք նստել էստեղ ու սուգ եք անում. Խնչքան էլ սուգ անեք, ինչքան էլ լաց ըլեք, հո Կիկոսն էլ կենդանանալու չի: Վեր կացեք, հկեք գնանք մեր տունը, մարդ կանչենք,

Ժամ ու պատարագ անենք, Կիկոսի քեւեխը տաք-լացով ի՞նչ պետք է անենք: Աշխարհքի կարգ է, ինչպես եկել է, էնպես էլ պետք է գնա:

Դու մի՛ ասիլ՝ սրանց ունեցած-չունեցած շորստանանին մի եզն է լինում, ունեցած փոշին էլ մի քթոց ալյուր:

Գալիս են էս եղը մորթում, էս մի քթոց ալյուրն էլ հաց թրխում, ժողովուրդ են կանչում, ժամ ու պատարագ են անում, Կիկոսի քեւեխն ուտեցնում, որ նոր հանգստանում են:

ՋԱԽՈՐԴ ՓԱՆՈՍԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

Ժամանակով մի աղքատ մարդ է լինում, անունը Փանոս: Ինքը մի բարի մարդ է լինում, բայց ինչ գործ որ բռնում է՝ ձախ է գնում: Դրա համար էլ անունը դնում են Ջախորդ Փանոս: Ունեցած-չունեցածը մի լուծ եղն է լինում, մի սել ու մի կացին:

Մի օր եզները սեչում լծում է, կացինը առնում գնում անտառը փետի: Անտառում էս Փանոսը միտք է անում, թե՛ մի բան որ ծառը կտրելուց հետը մին էլ նեղություն պետք է քաշեմ՝ ահագին գերանը գետնից բարձրացնեմ գցեմ սելի մեջը, ավելի լավ է՝ հենց սելը լծած բերեմ ծառի տակին կանգնեցնեմ, որ ծառը կտրեմ թե չէ, ընկնի մեջը:

Ասածն արած է:

Եզներով սելը բերում է մի մեծ ծառի ներքև կանգնեցնում, ինքը անցնում վերի կողմը, կացինը քաշում — թրը՛խկ հա թրը՛խկ: Շատ է քաշում թե քիչ, էդ էլ ինքը կիմանա, ծառը ճրճռալով գալիս է զարկում, տակովն անում սելը ջարդում, եզներն էլ հետը: Փանոսը մնում է ասլած կանգնած: Ի՞նչ պետք է անի: Կացինը վերցնում է ու ծոծրակը քորելով ճամփա է ընկնում դեպի տուն:

Ճամփին մի լճի ափով անց կենալիս է լինում: Տեսնում է մեջը վայրի բադեր են լողում: Ասում է՝ պլուխը քարը, չեղավ չեղավ, արի գոնե մի բադ սպանեմ, տանեմ տամ կնկանս: Ասում է ու կացինը պտրտում, շպրտում դեպի բադերը, որ մինն սպանի: Բադերը ճղճղալով ցրվում են, փախչում, որը եղեգնատն է մըտնում, որը թռչում գնում, կացինն էլ ընկնում է լճի խոր տեղը, տակն անում, կորչում: Փանոսը մնում է լճի ափին կանգնած միտք անելիս: Ի՞նչ անի, ի՞նչ շանի: Շորերը հանում է դնում լճի ափին, ինքը մտնում մեջը, որ կացինը հանի: Գնում է, գնում, քանի առաջ է գնում, ջուրն էնքան խորանում է, տեսնում է կարող է խեղդվել, հտ է դառնում, դուրս գալի:

Դու մի՛ ասիլ՝ Փանոսը որ լիճն է մտնում ու խորը գնում, էդ ժամանակ լճափով մի անց կենող է լինում, տեսնում է էստեղ

թափած շորեր կան, եղեգնուտի մեջ խորը դնացած Փանոսին էլ չի նկատում, էս շորերը հալաքում է, առնում գնում:

Փանոսը լճից դուրս է գալի, տեսնում շոր չըկա: Մնում է տըկ-լոր կանգնած:

Միտք է անում. «Ի՞նչ անեմ, տեր ասված, էսպես տկլոր ո՞ւր գնամ»:

Սպասում է մինչև մուլն ընկնի: Մթան հետ վեր է կենում. գնում գյուղը: Որ գյուղին մոտենում է, ասում է՝ էսպես տկլոր ուր գնամ մեր տունը — տանըցիք ի՞նչ կասեն: Արի գնամ ախպորիցս շոր առնեմ հագնեմ՝ էնպես գնամ կնկանս մոտ:

Ճամփեն ծռում է դեպի ախպոր տունը:

Դո՛ւ մի ասիլ՝ էդ դիշեր էլ ախպոր մոտ մեծարք կա, քեֆի էլ էն տաք ժամանակն է: Դուռը ծերպ է անում, տեսնի ով կա, ո՛վ չըկա. հյուրերից մինը կարծում է, թե շունն է, ձեռի կրծած ոսկորը շարտում է դեպի դուռը, ոսկորը դիպչում է աչքին, աչքը հանում:

Փանոսը ցավից վայ-վայ անելով ետ է դառնում, շներն էս ձենի վրա վեր են կենում, տեսնում են, օհո՛, մթնումը հրեա մի տկլոր օքմին, ու չորս կողմից վրա են տալիս: Շների հաջոցի վրա մարդիկ դուրս են թափվում, տեսնում են՝ մի տկլոր մարդ փախած գնում է, շները ետևից: Առանց երկար ու բարակ մտածելու վճռում են, որ կա թե չըկա սա սատանա է:

Բավական տեղ դըշրդու տալով, հայհոյելով, հարայ-հրոցով ընկնում են ետևից, հալածում, տանում գդում անտառները: Շը-ներն էլ ետևիցը մի ճուռը պոկում են, ու էսպես տկլոր, աչքը հա-նած, կադին տալով՝ խեղճ Փանոսը գնում է կորչում:

Մյուս օրը գյուղում տարածվում է, թե հապա չեք ասիլ՝ «Փանոսը կորել է: Գնացել է անտառը փետի ու ետ չի եկել»: Գեղահա-վան հավաքվում են գնում. գնում են անտառը ման գալի, սեղն ու եղները գտնում են ծառի տակին ջարդված — ինքը չըկա:

Դես Փանոս, դեն Փանոս. հարց ու փորձով հագուստն էլ դրտ-նում են մեկի մոտ:

— Ա՛յ մարդ, էս հագուստը ո՞րտեղից է ընկել քեզ մոտ:

— Թե՛ ախպեր, էս հագուստը էսպես մի լճի ափին վեր ածած էր, հավաքեցի բերի:

Գնում են լճի չորս կողմը պտըտում, կանչում՝ «Փանո՛ս, Փա-նո՛ս», Փանոսը չըկա:

Վճռում են որ Փանոսը խեղդվել է:

Դալիս են ժամ ու պատարագ են անում, քելեխը տալիս: Կը-նիկն էլ մի քիչ սուգ է անում, Փանոսին դովում, ափսոսում, հետո մի ուրիշ մարդ է ուղղում, հետը պսակվում գնում:

ՈՍԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1905

Մ Ժ Ղ Ո Ւ Կ Ը

ՄԱՄԻՆ-ՍԻՐԻՐՅԱԿ

1

— Ոչ ոք չը տեսաւ, թե ինչպես ծնւեց փոքրիկ մժղուկը: Գարնան մի արեւ օր էր: Աչքը բաց արաւ, նայեց շորս կողմը ու կանչեց.

— Ի՞նչ լաւ է:

Մին էլ ոտիկներն իրար քսեց ու թռաւ: Թռչում է և ուրախանում ամեն բանով: Իսկ ներքևում խոտը կանաչին է տալի, և խոտի մեջ թաքնւած մի կակաչ ժպտում է ու ժպտում:

— Ինձ մոտ արի, փոքրիկ մժեղ,— կանչում է ծաղիկը:

Մժղուկը իջաւ ծաղիկի վրա, ծծեց նրա հյութն ու ասաւ.

— Ի՞նչ լաւ է, և էս բոլորն իմն է:

Բայց դեռ խոսքը բերնումն էր, որ բըռացնելով եկաւ բրդոտ բոռը:

— Բը՛ռռ... էդ ո՞վ է նստել իմ ծաղիկի վրա, բը՛ռռ... ո՞վ է խմում իմ քաղցր հյութը. բը՛ռռ... Դե՛նը կորի, անպիտան մըժղուկ:

— Մպասի՛, է՛ս ինչ բան է,— տըզտըզաց մժղուկը,— չէ՛ որ էս բոլորն իմն է:

— Բը՛ռռ... չէ՛, իմն է:

2

Մժղուկը ոտները զոռով ազատեց կատաղի բոռից: Նստեց խոտի վրա, լիզում էր ծաղիկի հյութով թաթախւած ոտիկները ու բարկացած խոսում.

— Ի՞նչ կոպիտ է էդ բոռը, չէ՛ որ էդ բոլորն իմն է, արե՛ն էլ, խո՛տն էլ, ծաղի՛կն էլ:

— Ո՛չ, ներեցեք, ի՛մն է,— խոսեց բրդոտ ճիճուն, որ բարձրանում էր խոտի ցողունի վրա:

Մժղուկը զլխի ընկաւ, որ ճիճուն թռչել չը գիտե, համարձակ ձայնը բարձրացրեց:

— Ներողութիո՞ւն, բարեկամ, սխալվում ես, բոլորն իմն է. բայց ես հո՛ չե՛մ արգելում քեզ:

— Լա՛վ, լա՛վ, մտի՛կ արա, որ իմ խոտին չը դիպչես. ձեզա-
նից էստեղ էնքան թռչում են որ... Դուք թեթևամիտ ժողովուրդ եք,
յսկ ես ծանր ճիճուս Դե՛, հայդե՛, դնաս բարով:

3

Մժղովը թողեց ու թռավ հեռու. տեսավ ջուր:

— Էս հո իմն է ու իմը, իմ ջուրը: Ա՛խ, ի՛նչ լավն է. էստեղ
խոտ էլ կա, ծաղիկ էլ կա:

Նվ ահա թռչում դալիս են ուրիշ մեղուներ էլ:

— Բարի օր, քո՛ւրիկ:

Աստծու բարին ձեզ, քո՛ւրիկներ: Էդ ո՞ւր եք թռչում:

— Խաղ ենք անում, դու էլ արի մեզ հետ: Էնպես ուզախա-
նո՞ւմ ենք:

Ու դնացին: Խաղում վին ջրի վրա, պտըտվում ու թռչկոտում:
Հանկարծ, պըժժ, ոնց որ մինը մի քար դրի, ճնճղուկն ընկավ
մժեղների մեջ:

— Վա՛յ, վա՛յ, — ժրվժրվացին բոլորն ու ցրվեցին դես ու
դեն:

— Մին էլ երբ ուշքի եկան, տեսան շատերն էին պակասել:

— Ա՛խ, անպիտան, — հայհոյում էին ծեր մժեղները. — ամ-
բողջ տասը հոգի փչացրեց:

— Վա՛հ, ամբողջ տա՛սը հոգի. էս հո բոռից էլ անց կացավ:

4

Մեր մժղուկի սիրտն ահ ընկավ, ու մյուս նորեկուկների հետ
միասին մտավ ճահճի խոտերի արանքը, տապ արավ:

Բայց էստեղ էլ ուրիշ փորձանք: Նրեք մժղուկի ձուկը կերավ,
երկուսին էլ գորտը տարավ:

— Էսպես էլ բա՛ն կը լինի... — զարմացած մնացել էր մեր
մժղուկը: — Մի՞թե կարելի է ապրել էսպես:

Գիշերն ընկավ՝ մութը վրա հասավ, ու բոլոր մժղուկները
մտան եղեգնուտի տաք տեղերը, թաք կացան:

Վերև երկինքը լցվեց աստղերով, լուսինն էլ ծագեց, ու միա-
սին ցոլացին ջրի մեջ:

Էնպես սիրո՞ւն էր:

— Ա՛խ, իմ լուսնյա՛կը, իմ աստղերը... — շշտում էր մըժ-
ղուկը, բայց ահից էնպես կամաց էր շշտում, որ ոչ ոք չը լսի:

— Ա՛խ, իմ աստղե՛րը... — շշտաց կամաց ու քնեց:

ԲԱՐՈՆ ՄՅՈՒՆԻՆՆԻՆԻ ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ ԱՐԿԱԾՆԵՐԸ

է. ՌԱՍՊԵ

Առաջին իրիկունը

Ափսոս, որ դուք չէիք ճանաչում իմ պապին: Մի հազվագյուտ մարդ էր ու աննման որսկան: Շաբաթներով սար ու ձոր ընկած որսի էր ման գալի ու ոչ հոգնում էր, ոչ քնում, ոչ ուտո՞ւմ էր, ոչ խմում: Եվ անվերջ, անվերջ պատմություններ էր անում իր որսորդական կյանքից:

Իրիկո՞ւնները շիրուխը սարքում էր, վառարանի դիմացը նըստում ու պատմում:

Մի անգամ էլ, պատմելու ժամանակ, մեզանից մի շարահերձին ընդհատեց.

— Հը՛, պապի, էդ մինը ավելացնում ես...

— Փա՛հ, ասա՛վ, ինձ որ ասում եք ավելացնում ես, հապա ինչ կասեիք, եթե իմ ընկեր բարոն Մյունխհաուզենին լսեք:

— Ո՞վ է Մյունխհաուզենը, պապի:

— Մյունխհաուզենը... Մյունխհաուզենը իր ժամանակին մի որսկան էր որ ... Պետք է նրան լսեիք, թե ինչ զարմանալի բաներ էր պատմում...

— Ի՞նչ էր պատմում, պապի. պատմի մենք էլ լսենք:

— Չէ՛, չեմ պատմիլ, ընդհատում եք:

— Չէ՛, պապի ջան, պապի, էլ չենք ընդհատիլ:

— Կա՛վ, որ խոսք եք տալի կըպատմեմ: Միայն թե խոսքը խոսք պետք է լինի: Ով չի ուզում թող նա չը լսի, իսկ ով լսում է — չընդհատի:

— Իմ բարեկամ Մյունխհաուզենը մեռած է վաղուց. բայց էս բոլորին էլ կարծես աչքիս առաջն է նրա բարձր ու մի քիչ կորացած հասակը, միշտ ուժեղ ու առողջ:

Նա հայտնի էր ինչպես լավ պատմող: Զարմանալի պատմու-

թյուններ էր անում, բայց ինչ էլ որ պատմում էր, բոլորը թվում էր և կարելի, և հավանական:

— Իհարկե, նրա նման ես չեմ կարող պատմել, բայց նրա անունից կը պատմեմ, որ ավելի կենդանի դուրս դա պատմությունս:

Էստեղ պապս հազաց, կոկորդը մաքրեց ու սկսեց, իբրև թե բարոն Մյունխհաուզենն է ինքը:

— Իմ թանկագին հյուրեր, բարեկամներ ու ընկերներ, էսօր ես ձեզ մի բան պետք է պատմեմ վաղուց ինձ հետ պատահած արկածներից: Էն ժամանակ ես դեռ քսանհինգ տարեկան երիտասարդ էի, առողջ, ջահել, բարձրահասակ:

Մի անգամ, ինչպես եղավ, որսի գնացի ու ամբողջ երեք օր առանց հանգստանալու ման եկա: Ճշմարիտ է, խուրջինս որսով լիքը վերադարձա, բայց էնքան էի հոգնել, որ հաղիվ էի կենում թամբի մեջ:

Իմ նժույգ Այաքսն էլ նույնպես հաղիվ էր ոտները փոխում: Ես թամբի միջինն ննջում էի: Այաքսն էլ, տեսնելով, որ սանձը թողած է, մեծ ճամփից դուրս է գալի, ընկնում մի նեղ շավիղ, մի երկու վերստ գնում ու կանգնում: Զարթնում եմ, աչքերս տրորում, չորս կողմս մտիկ եմ անում. — ու տեսնում՝ կանգնած ենք մի հազարն ճահճի եզերքին:

Դե, հիմի արի ետ դառ:

Զէ', ինչ ուզում է լինի — ետ չեմ դառնալ. անց եմ կենալու: Վճռեցի ու ասպանդակեցի իմ Այաքսին: Այաքսը ծառս եղավ, ամբողջ թափով թռավ ու՝ մին էլ տեսնեմ՝ մենք ճահճի վերև կախված ենք օդում: Հենց էդ րոպեին միտս ընկավ, որ Այաքսը շատ է հոգնած: Էդ օրը մենք 25 թե 30 նապաստակի ետևից ենք ընկել ու բռնել... էլ երկար միտք չարի, օդի մեջ ձիուս գլուխը շուռ տվի ու հո՛ւպ, դարձյալ կանգնեցինք ճահճի ափին, ճիշտ էն տեղը, որտեղից Այաքսը թռել էր:

Ասի ավելի լավ է ձիս չափ դցեմ. ու էնպես թոցնեմ ճահճի վրից: Նա սովորաբար հեշտությամբ թռչում էր քսան քայլ լայնությամբ արդեվների վրից, իսկ ճահճի լայնքը, աչքի չափով, 20 քայլից ավելի չէր թվում ինձ:

Մի քիչ ետ գնացի, Այաքսի վիզը շոյեցի, մին էլ ասպանդակեցի, ու նորից մենք ճախրեցինք օդի մեջ:

Սակայն ճահիճը քսան քայլից լայն դուրս եկավ, ու ափից մի քանի քայլ հեռու՝ երկուսս էլ ընկանք ցեխի մեջ: Ես զգում էի, ոնց էին ոտներս խրվել, Այաքսը հո ամբողջովին թաղվել էր տղմի մեջ, միայն գլուխն էր, որ մնացել էր դուրս ցըցված... էլ երկար ու բարակ միտք անելու ժամանակը չէր, հարկավոր էր ձեռաց մի ճար

մտածել: Ծնկներս ամուր սեղմեցի ձիու. կողքերին, ձախ ձեռով սանձը պահեցի, աջ ձեռքս տարա՝ բռնեցի իմ մազերից, ձիգ տվի ու ցեխից դուրս հանեցի ինձ ու ձիուս միասին:

— Պա՛հ, պապի. էդ ինչ տեսակ մարդ է եղել քու ընկեր Մյունխհաուզենը...

— Հապա՛. մի հնարագետ, համարձակ ու վճռական մարդ: Ինչպես տեսնում եք, նեղության մեջ դիտեր իրեն ազատելու ճարը գտնել: Բայց մի մեծ շնորհք չի նեղության մեջ ճար անելը, երբ միջոցներ կան ձեռքիդ տակ. շնորհքը էն տեսակ դրությունից դուրս դալն է, երբ ձեռքիդ չըկա ոչ մի միջոց... Դե հիմի դուք դե՛լ տեսեք, ինչ է պատմում:

— Մի առավոտ ննջարանիս լուսամուտից նայում եմ, տեսնեմ վայրի բաղերի մի ամբողջ երամ լճի վրա պտըտվում է: Իսկույն շորերս հագա, հրացանս վերցրի, վազեցի: Բայց շտապելուց ճակատս էնպես ուժով զարկեցի շամքափետին, որ աչքերիցս կայծեր դուրս թռան: Էլ ժամանակ չունիի վերքի մասին մտածելու, վազելով սկսեցի հետը ճակատս շրփել, հետն էլ նշան դնել բաղերին: Դու մի ասիլ, սաստիկ զարկվելուց հրացանիս կայծաքարը վեր է ընկել, ուրիշ բան էլ չըկա թե հրացանս արձակեմ... Ի՞նչ անեմ, ո՞նց անեմ: Առաջս բաղերը լողում են, հրացանը ձեռիս կանգնած եմ ու չեմ կարող արձակել: Բայց մարդը եթե մարդ է, ամենանեղ դրություն մեջ էլ հնարը գտնում է: Միտս ընկավ, թե ինչպես մի քիչ առաջ ճակատս, որ դռան շամքափետին զարկեցի, աչքերիցս կայծեր դուրս թռան, ու իսկույն օգտվեցի իմ էդ նոր գյուտից: Հրացանիս ոտը վեր քաշեցի, վառողը բաց արի, հրացանը երեսս կալա, որքան ուժ ունիի շրը խկ, զարկեցի ճակատիս... Իսկույն աչքերիցս կայծեր դուրս թռան, մի քանիսն ընկան վառողի վրա ու, տրա՛ք, հրացանը բացվեց: Գնամ տեսնեմ՝ մի տասը բադ մնացել են տեղնուտեղը...

Մի անգամ էլ հիմի դաշտ եմ դուրս եկել, որ նոր հրացանս փորձեմ: Շատ որս պատահեց, ինչ գնդակ ունիի բոլորն արձակեցի: Մին էլ հանկարծ տեսնեմ կաքավի մի ամբողջ երամ: Ախորժակս բացվեց: Ասի— ինչ ուզում է լինի, ընթրիքի համար մի քանիսը պետք է զարկեմ: Բայց ի՞նչով զարկեմ. ոչ մի հատ գնդակ չի մնացել: Ա՛յ քեզ փորձանք: Էստեղ գլխումս մի հրաշալի միտք ծագեց: Իսկույն հրացանս լցրի ու գնդակի տեղ շամփուրը դրի մեջը: Նշան դրի օդում թռչող կաքավներին, հրացանը բացվեց, շամփուրը կայծակի տրագուլթամբ սլացավ, յոթը հատ կաքավ շամփուրեց ու ընկավ ներքև: Հենց էնպես ուսիս դրի՝ եկա տուն:

Բայց էս դեռ ոչինչ:

Մի անգամ Լիֆլանդիայում որսի էի ման գալի, ճամփին մի մեխ գտա: Հրացանն ուսիս, էդ մեխն էլ ձեռիս, մտքիս ետևից ընկած, հանդիստ զնում եմ անտառում: Մին էլ տեսնեմ մի քանի քայլ հեռու մի թուխ թավամազ աղվես, մի շամի ծառի տակ մտած քիթը վեր է քաշել ու օդի մեջ հոտոտում է:

Կողքիս թիփի տակը մտա, նշան դրի որ զարկեմ, հանկարծ հիշեցի, որ մի քանի օր առաջ էլ կոտորակի զարկով մի հիանալի աղվեսի մորթի փչացրի: Չէ, ափսոս է լես տեսակ մորթին փչացնեմ, պետք է մի ուրիշ միջոց գտնել: Աչքս ընկավ մեխի վրա: Եվ ահա ինչ միջոց: Գնդակը հանեցի, մեխը դրի հրացանի մեջ, արձակեցի. աղվեսը մնաց տեղը: Գնամ տեսնեմ տեղն ու տեղը մեխել եմ ծառին: Դնչի մորթին խաշած է կտրեցի, մի ճիպոտ առա ու սկսեցի սրան թխել, ոնց որ գիտես: Սա էնպես իրեն կորցրեց, որ իր մորթուցը դուրս պրծավ ու հայդե՛, փախավ...

Ես էս ընչի՛ համար եմ ասում, նրա համար եմ ասում, որ տեսնեք թե էն դատարկ մեխն ինչ է, տեղն ընկած տեղը փն էլ կարող է պետք գալ:

Բայց ձեռքդ երբ որ իսկի մեխ էլ չըկա — էն ժամանակ ի՞նչ պետք է անես — ա՛յ, սրա պատասխանը տուր:

Էս դեպքից մի քանի օր անց՝ ղնդակս ու վառողս վերջացրած՝ որսատեղից տուն եմ գալի: Հանկարծ մի թիփի տակից դուրս եկավ ու վրես հարձակվեց մի վայրի վարազ: Իհարկե, շատ էլ ախորժեղի բան չի էս տեսակ մի կատաղի դադանին հանդիպելը, մանավանդ երբ հրացանդ էլ դատարկ է: Էստեղ, ինչ թաքցնեմ, քաջությունս մի կողմը դրի ու վազեցի բարձրացա հենց առաջին պատահած ծառին: Ծառն էլ դուրս եկավ մի ջահել ծառ: Զուռով վրեն տեղավորվել եմ ու ոտներս բարձրացրել: Վարազը հասավ, ամբողջ թափով որ ծառին դարկեց՝ ժանիքները ծառի էս կողմից մտան էն կողմից դուրս եկան: Էլ ժամանակ չըտվի գադանն ուշքի գար, ներքև թռա, մի քար վեր կալա ու ինչպես որ մեխի ծայրերը ետ են ծեծում, սրա՝ ծառի մյուս կողմից դուրս եկած ժանիքների ծայրերը ետ ծեծեցի, որ իսկի էլ չը կարենա հանի:

Եկա տուն, հաց կերա, քնեցի, առավոտը վեր կացա, մարդիկ վերցրի հետս, սայլը լծեցի, հրացանս լցրի ու դնացի: Գնացի հրացանը քաշեցի — առ հա կը տաս՝ սրա ճակատի մեջտեղը: Քերթեցինք, քաշեցինք, դուրս եկավ վաթսուն փութ ու՝ լավ չի միտս՝ քանի դրվանքա:

Բայց դեռ էս էլ ոչինչ: Դուք շարունակությունը տեսեք:

Պ Ա Ռ Ա Վ Զ Ի Ն

ԼԵՎ ՏՈԼՍՏՈՅ

Մեղանում Պիմեն անունով մի հին ծերունի մարդ կար:

Իննսուն տարեկան էր: Պարապ-սարապ ապրում էր իր թոռան մոտ: Մեջքը կռացած, փայտը ձեռին, ոտները դանդաղ քարշ տալով՝ ման էր գալի: Բերանը անատամ, դեմքը կնճռոտած, իսկ ներքին շրթունքը դողդողում էր շարունակ: Ման գալիս, խոսելիս շրթունքներով ծլելիացնում էր, ու անկարելի էր հասկանալ թե ինչ է ասում:

Մենք չորս եղբայր էինք, չորսս էլ սիրում էինք ձի նստել, բայց նստելու հանգիստ ձի չունեինք: Միայն մի պառավ ձիու էին թողնում նստենք, որի անունը Սևուկ էր:

Մի անգամ մայրիկս մեզ իրավունք տվեց ձի նստենք ու ամենքս միասին ծառայի հետ գոմը վազեցինք: Դարձյալ Սևուկը թամբեցին մեզ համար: Առաջինը նստեց մեծ եղբայրս: Քշեց կալը դնաց, պարտեզի շորս կողմովը պտըտվեց, դեպի մեզ եկավ թիչէ, ձեն տվինք — հապա դե մի շափ գցի: Նա սկսեց Սևուկին զարկել ոտներով, մտրակով ու Սևուկը վազեց մեր կողքից:

Մեծից հետո մյուս եղբայրս նստեց:

Նա էլ երկար ման եկավ, նույնպես մտրակով քշեց Սևուկին ու շափ գցեց սարի տակից: Դեռ էլ էր ուզում ման գա, բայց երրորդ եղբայրս խնդրեց, որ շուտով թողնի իրեն: Երրորդ եղբայրս քշեց և դեպի կալը, և պարտեզի շորս կողմով, և դյուղի միջով, ու արագությամբ բաց թողեց սարի տակից դեպի գոմը: Երբ մեզ հասավ, Սևուկը հևում էր, իսկ շլինքն ու ազդրները քրտնքից սևացել էին:

Հերթն ինձ եկավ: Ես ուզում էի եղբայրներիս զարմացնեմ, ցույց տամ, թե ոնց եմ քշում:

Սկսեցի քշել Սևուկին բոլոր ուժով: Բայց Սևուկը չէր ուզում գոմից հեռանա: Ինչքան տվի, ինչ արի-չարի տեղիցը ժաժ շեկավ, հենց վախում էր ու ետ-ետ գնում: Ես բարկացա ու ինչքան

ուժ ունեի սկսեցի զարկել մտրակով ու ոտներով: Աշխատում էի զարկել էն տեղերին, որ ավելի ցավ են տալի: Մտրակը կոտրեցի ու ձեռիս մնացած կտորով սկսեցի դուրսը ծեծել: Բայց Սևուկը էլ չէր ուղում դնալ: Այն ժամանակ ես ետ եկա ծառային խնդրեցի, որ մի ավելի ամուր մտրակ տա: Ծառան ասավ, — հերիք էր ինչ քշեցիք, վեր եկեք, ինչո՞ւ եք տանջում անասունին:

Ես նեղացա.

— Ո՞նց թե, ես իսկի՞ չեմ քշել: Տես ինչպես չափ կը դցեմ հիմի: Դու միայն ինձ մի ավելի ամուր մտրակ տուր, ես սրան մի վառեմ:

Ծառան պլուսը թափ տվեց.

— Է՛հ, ախպեր, դուք խղճամտանք չունեք, դրան էլ ի՞նչ վառել կողդի: Տեսեք, արդեն քսան տարեկան ձի է: Տանջված անասուն է, հաղիվ է շունչ քաշում: Պառավել է, հասկանում եք, թե՞ չէ. ա՛յ Պիմենի պես — պառավել է: Միթե կընստեիք Պիմենի մեջքին ու վդպես մտրակով կըծե՞ծեիք ուժիցը վեր... միթե չէ՞ք խղճահար-վիլ:

Ես իսկույն հիշեցի Պիմենին և ահանջ դրի ծառային:

Զիուց իջա ու երբ մտիկ արի, թե ինչպես էին նրա քրտնած կողքերը բարձրանում ու ցածանում, ինչպես էր պնչերով ծանր շունչ քաշում, հևում, մազթափ պուշը շարժելով. տեսա, որ վատ վիճակի մեջ էր: Իսկ ես կարծել էի, թե նա էլ էր ինձ պես ուրախանում: Այնպես մեղքս եկավ Սևուկը, այնպես մեղքս եկավ, որ սկսեցի քրտնած շլինքը համբուրել, ներողություն խնդրել, որ ծեծել եմ: Այն օրվանից, ինչ մեծացել եմ, ես միշտ խղճում եմ ձիա-ներին, ու, երբ տեսնում եմ նրանց չարչարելիս, հիշում եմ պառավ Սևուկին ու պառավ Պիմենին:

ԻՆՁ ԼԱՎՆ ԷԻՆ, ԻՆՁ ԹԱՐՄ ԷԻՆ ՎԱՐԴԵՐԸ...

Ի. Ս. ՏՈՒՐԳԵՆԵՎ

Վաղուց, շատ վաղուց, մի տեղ, մի անգամ ես մի ոտանավոր եմ կարդացել: Վաղուց էլ մոռացել եմ էն ոտանավորը... բայց մտքիս մեջ մնացել է առաջին տողը.

«Ի՜նչ լավն էին, ի՜նչ թարմ էին վարդերը...»

Ձմեռ է հիմի. ցուրտը սառցրել է լուսամուտներիս ապակիները. մի մոմ է վառվում մութը սենյակում: Քաշվել, նստել եմ մի անկյունում, իսկ գլխիս մեջ հնչում է ու հնչում.

«Ի՜նչ լավն էին, ի՜նչ թարմ էին վարդերը...»

Ու իբրև թե քաղաքիցը դուրս մի ռուսական տան ցած սլատուհանի առջև կանգնած եմ ես: Ամրան երեկոն մեղմիկ հալվում, փոխվում է գիշերի: Դաղջ օդը լիքն է համիրովի ու լորենու բուրմունքով, իսկ լուսամուտում, լուսամուտին տված ձեռքին հենված՝ գլուխը ուսին թեքած, նստած է մի աղջիկ՝ ու լուռ, անթարթ նայում է երկնքին, ասես թե մնում է առաջին աստղերի երևալուն: Ի՜նչքան սլարդորեն ոգևորված են նրա մտախոհ աչքերը, ի՜նչքան հուզիչ-անմեղ են կիսաբաց, հարցավոր շրթունքները, ի՜նչ հավասար շնչում է դեռ Վիովին շրիթըթած, դեռ ոչ մի բաճով չալեկոծված կուրծքը, ի՜նչ մաքուր ու քնքույշ է ջահել դեմքի տեսքը: Սիրտ չեմ անում խոսեմ հետը, բայց ի՜նչքան թանգ է նա ինձ համար, ո՜նց է զարկում սիրտըս...

«Ի՜նչ լավն էին, ի՜նչ թարմ էին վարդերը...»

Այն ինչ սենյակս մթնում է ու մթնում ... Ճըրթճըրթում է հատնող մոմը. խուսափուկ ստվերները երերում են ցած առաստաղին, սառնամանիքը ճաշթում ու դադադում է դուրսը, ու ծերության տխուր մի շրշուռ խոսում է ականջիս.

«Ի՜նչ լավն էին, ի՜նչ թարմ էին վարդերը...»

Ու առաջս են գալիս ուրիշ պատկերներ... Լսում եմ գյուղի ընտանեկան կյանքի զվարթ աղմուկը: Նրկու շիկահեր գլուխներ, իրար հակված, իրենց սլայծառ աչիկներով կայտառ նայում

են ինձ, կաս-կարմիր աչտերը թրթրոում են զըսպւած ծիծաղից, ձեռները փաղաքուշ իրար են հյուսւել, մեկմեկու ընդհատելով հնչում են ջահել, բարի ձայները, իսկ մի քիչ դենը, սենյակի խորքում, ուրիշ, նույնպէս ջահել ձեռներ, մատները շփոթելով, սահում են հին դաշնամուրի ստեղծանքների վրա և կանների վալսը չի կարողանում խլացնի նահապետական սամուլարի քլթքլթոցը...

«Ի՞նչ լավն էին, ի՞նչ թարմ էին վարդերը...»

Մոմը նւաղում է ու հանգչում... էդ ո՞վ է հաղում էդտեղ էդպէս խուլ ու խեղդով... Կրծիկ եկած պառավ շունս, իմ միակ ընկերը, սեղմւում է ոտներիս ու ցնցւում ... ցոլւտ է... Մրսում եմ... Ու մեռե՛լ են նրանք... ամե՛նքը... ամենքը մեռե՛լ...

«Ի՞նչ լավն էին, ի՞նչ թարմ էին վարդերը...»

Ա Ր Ծ Ի Վ Ր

Մ. ԲՐՈՈՒՆ

Բարձր ր, բարձր ր անմատչելի ժառանգում արծիւն Հյուսիս էր իր բունը: Այնտեղ, ժայռի բարձունքին, մի պատուվածքում, մի ծերպում ծեփված կըսած էր նա և սառը հողմից, Հյուսիսի սառցեղեն շնչից նրան պաշտպանում էր ժայռը իր քարեղեն կրծքով: Նա շինված էր ուռննու ոստերից ու փաթաթված-պատած ամուր ձիու մազով: Մայր արծիւն խնամքով օթեան էր շինում իր սերունդի համար: Եվ ջանում էր շինել հաստատուն, հարմար ու տաք: Եվ նրա երեք փոքրիկ ճուտերը միանգամայն գոհ էին: Նրանց համար դրանից լավ բուն աշխարհքումն էլ չըկար: Դեռ նոր ձվից դուրս եկած՝ իրարու սեղմ կըսած նստած էին նրանք: Հենց արևը ծագեց թե չէ՝ նրանք իրենց գլխիկները բնիցը դուրս հանեցին ու զարմացած նայեցին աստուծո աշխարհքին. և աշխարհքը նրանց թվաց հրաշալի: Ներքևում հեռու, հեռու տարածվում էր անսահման տափակ հարթավայրը: Միակերպ, միակերպ. միայն արմինայի փոքրիկ թփերն էին բծավորում նրա երեսը: Երբեմն դաշտային ճագարներն ու շներն էին այստեղ այնտեղ երևում ու թաքնվում սեղերում: Եվ չէին հասկանում արծվի ճուտերը, թե ինչու էին իրենց սրտերը հուզվում ու թրջում էն փոքրիկ վազող գազաններին տեսնելիս: Հեռու հարավում հորիզոնի վրա երևում էր մի նեղ շերտ՝ մին բաց մոխրագույն, մին կապտավուն: Սկզբում ձագուկները չէին իմանում, թե էն ինչ բան էր. բայց երբ աչքները զորացավ ու կտրեց, տեսան, որ գետ էր: Հենց այն գետիցն էր մայրը նրանց համար համեղ ձուկը բերում: Ուշի ուշով դիտում էին արծվիկներն ամեն բան իրենց շուրջը, ծանոթանում էին իրենց շրջապատող աշխարհքի հետ: Երբ որ հոգնում էին բնությունը պիտելուց՝ թռած գալիս էր մայրը իրիկվան ընթրիքով: Կուշտ կուշտ ուտելուց հետո քաղցր քնում էին նրա թևերի տակ: Էսպես անցավ ժամանակն, ու մեծացան փոքրիկ արծվիկները:

Նրանցից մինը դուրս եկավ ամենից մեծն ու ամենից ուժեղը: Նա խելոք էլ էր մյուսներից. շատ էր մտածում շորս կողմի ամեն բանի վրա ու միշտ հարցնում էր մորը, թե ինչ տեսակ տեղեր են, որ նա գնում է: Մայր արծիվը պարծենում էր իր զավակով. հավատում էր, որ նա ժամանակին դառնալու էր ամենամեծն արծիվներից: Ու տվեց նրան մեծ ռազմիկ արծիվ անունը — Թառլան, և պատմում էր ամեն բան, ինչ որ տեսել կամ լսել էր իր կյանքում:

Մի անգամ էլ, երբ Թառլանը սովորել էր մագլցել ժայռերով, հասավ իր մորը, որ թևերը ծալած նստած էր բարձր, սրծայր ժայռի կատարին: Մայրը չընկատեց նրա մոտենալը. անթարթ նայում էր հեռու:

— Մայրիկ,— ասավ Թառլանը,— պատմիր ինձ հայրիկի մասին:

. Մայրիկը տխուր էր ու լուռ:

— Մայրի՛կ, պատմիր ինձ հայրիկի մասին,— կրկնեց Թառլանը:

— Լավ, իմ քաջ Թառլան,— խոսեց մայրը.— կը պատմեմ քո հոր մասին: Էնտեղ, ներքև մի արարած է ապրում, որ մարդ են ասում: Չար ու կատաղի արարած է նա: Ոչ մի շունչ կենդանի չի ազատվում նրա խստությունից: Ում և է կյանքից զրկելը նրանց մեջ համարվում է քաջագործություն: Սպանելու համար նրանք մի զարմանալի գործիք ունին, որ զարկում է շատ հեռվից: Մի անգամ ձեր հայրը որսից տուն էր վերադառնում: Նստե՛սա, թե ինչպես նա սկզբում դեռ թռչում էր բարձր ամպերի տակ, հետո, թռիչքը մեղմելով, սկսեց ներքև իջնել: Մին էլ հանկարծ ներքև, երկրի երեսին բարձրացավ մի փոքրիկ ամպի նման սիւլտակ ծուխ, ետևից մի տարօրինակ կարճ ճայթյուն, ու հայրդ՝ թևերը թափահարելով սկսեց ընկնել, ընկնել ցած ու ցած:

Քարի կտորի նման գետին ընկավ իմ հպարտ, արքայական ամուսինը ու... էն ընկնելն էր, որ ընկավ:

Էստեղ լռեց մայր արծիվը, ու երկար իրար կողքի նստած էին մեր ու որդի: Թառլանը չէր խոսում, բայց աչքերը վառվում էին, սիրտն էր ընկել մարդու ահն ու ատելությունը: Ազատ, վայրենի հավըր առել էր իր մահացու թշնամու հոտը:

— Թառլան, դու շատ ես նման քո հորը,— նորից խոսեց մայրը.— իսկ հայրդ ամենահզորն էր արծիվների մեջ: Դու կըլինես հորդ ու գեղճիկ նրա պես, բայց, լսիր զավակս, չըմոտենաս, երբեք չըմոտենաս մարդկային բնակարանի... Միտդ պահիր, ինչ որ ասում եմ քեզ:

— Միտս կըստհեմ, մայրիկ:

Մի քանի ժամանակից Թառլանը սկսեց թռչել սովորել: Օր օրի վրա ուժեղանում էր ու մեծանում: Թռչելն աճում էին ու ամրանում: Մայրը նրա հետ փոքրիկ զբոսանքներ էր անում: Հետըզհետե երկարում էին այդ զբոսանքները: Մի օր էլ, երբ մայրը թռավ դեպի գետը՝ նա էլ թռավ մոր հետ: Հստեղ մայրը նրան սովորեցրեց ձուկ բռնելը: Ու... ձուկ բռնելու էն տեսակ ճարպիկություն ցույց տվավ ու էնպես տարվեց, որ էլ չէր ուզում տուն վերադառնա: Դրանից հետո ամբողջ գիշերը երազում էր նա, թե ինչ մեծամեծ գործեր պիտի կատարի, երբ մեծանա, դառնա հզոր, հասուն արծիվ ու թողնի մայրական բունը: Ամբողջ գիշերը երազում էր արձակ գետը, ու առափնյա ալիքների ճղփյունը օրորում էր նրան: Ու ամբողջ գիշեր Թառլանը չրկարաց քնի:

Սրանից հետո շատ ժամանակ չանցած՝ Թառլանը թողեց մայրական բունը: Թափահարեց իր ուժեղ թռչելն ու սլացավ դեպի հարավ-արևմուտք, հեռո՛ւ, հեռո՛ւ: Անցավ անջուր անապատների ահռելի տարածությունների վերևից, թավուտ, կուսական անտառների գլխներից, ճախրեց ձյունապատ սարերի վայրի գագաթներից, իջավ գեղազարդ հովիտները: Հովիտներում տեղ տեղ նա նկատում էր տարօրինակ առարկաներ, որ սկզբում խոշոր քարերի տեղ էր դնում. բայց շուտով հասկացավ, որ խրճիթներ էին — մարդու բնակարանը: Նա թռչում էր բարձր—նրանց վերևից, և միայն զարմանում էր, թե ինչու են ներքև մարդիկ խմբվում ու ձևերով ցույց տալիս վերև — դեպի երկինքը: Նրա մտքովը չէր էլ անցնում, թե ինքը դարձել էր մեծ ու հզոր արծիվ և թե իրեն վրա էին հիանում մարդիկ:

Ճանապարհը շարունակելով դեպի արևմուտք՝ հասավ մի գետի, որի նմանը չէր տեսել իր օրում: Էնքան լայն գետ էր, որ ասես թե մյուս ափը չըկար: Ալիքները գոռալով դիպչում էին ափի ժայռին ու փշրվում՝ չորս կողմը զարկելով աղի ջրի փրփրոն ցատները: Սակայն շուտով իմացավ Թառլանը, որ էն ժովն էր: Նա մնաց էնտեղ, կապվեց ծովի հետ, սիրեց նրա անսահման ընդարձակությունը ու իրեն ապաստարան ընտրեց ծովափնյա ժայռը:

Պատահում էր, որ էստեղ էին գալիս և ուրիշ արծիվներ ու հետը կռվի էին բռնվում որսի համար: Նա միշտ հաղթող էր դուրս գալիս, ամենիցն էլ ուժեղ ու սրաթուխ:

Մի անգամ էլ, երբ Թառլանը ձուկն էր բռնում, մի տարօրի նախ անշանոթ զգացմունք տիրեց նրան: Օրեցօր զորացավ էն զգացմունքը, հետզհետե ախրեց... ու գլխի ընկավ, որ հայրենիքի կարոտն էր տանջում, քաշում իրեն: Անուշ ու քնքուշ կանչում էր

նրան ծովի ձենը, բայց ավելի ուժեղ էր անապատի խոր կանչը։ Ավելի ու ավելի համառ օր ու գիշեր նրա ականջում հնչում էր էն կոչը։ Վերջապես Թառլանն էլ չըղիմացավ ու Թռավ դեպի հյուսիս-արևելք։ Շատ օրեր տեղեց նրա թռիչքը, և ահա հյուսիսում երևացին հայրենի ժայռերը, ուր մի ժամանակ անց էր կացրել իր ջահելությունը։ Ներքև—դաշտում նրա բացակայությանը՝ մարդիկ շինել էին իրենց բնակարանները։ Իր մոր խրատը հիշելով՝ նա թռավ նրանց վերևից։ Հուզմունքով մոտեցավ էնտեղին, ուր առաջին անգամ աչքը բաց էր արել ու լույս աշխարհքը տեսել։ Բայց հին բունը չը կար։ Նրա տեղը գտավ նորը՝ մեջը երեք ձու։ Մենակի տխուր զգացմունքով հեռացավ Թառլանը հարազատ վայրերից՝ միտը բերելով իր մորն ու եղբայրներին։ Էլ չը վերադարձավ դեպի ծովը, շարունակ թափառում էր մի տեղից մի տեղ։

Մի անգամ էլ էնպես պատահեց, որ Թառլանը անտառի բերանով թռչելիս մի փոքրիկ փոսի մեջ տեսավ մի կենդանի ճագար։ Գետնին զարկած ցըցին կապված՝ նա աշխատում էր, որ ազատվի։ Շեշտակի սլացավ արծիվը որսի վրա։ Բայց ազատության մեջ մեծացած վայրենի հավքը չէր իմանում մարդու բոլոր խորամանկ հնարքները, բոլոր նենգամտությունը։ Չէր նկատել բարակ ցանցը, որ պատում էր ճագարին։ Հենց ուղեց նրան ճանկի՝ զգաց, որ ցանցը փաթաթվեց իր թևերին։ Ազատ արծիվը գերի բռնվեց։ Զուր էին ազատվելու բոլոր ջանքերը։ Ամեն մի շարժման հետ պինդ թոկը ամուր ու ամուր պատում էր նրան։ Էս ժամանակ մոտիկ քարի ետևից դուրս նայեց թուխ հնդիկ տղան։ Նրա աչքերը փայլում էին ուրախությանից։ Թառլանը տխուր ծղրտաց, ուղեց թևերը թափահարի — չը կարողացավ... Օրհասական տագնապի մեջ կայծակի արագությամբ նրա միտն եկան ու անցան մայրենի ժայռերն ու մոր պատմությունը...

1908

ԱՆՏԱՌԻ ՏՆԱԿԸ

Մի խոր անտառի բերանում մի խրճիթ է լինում: Էն խրճիթում կնկա ու երեք աղջիկների հետ ապրելիս է լինում մի աղքատ փայտահատ:

Մի առավոտ, գործի դնալիս, կնկանն ասում է. — Ա՛յ կնիկ, էսօր բանս մինչև կեսօր չեմ վերջացնիլ. մեր մեծ աղջկա հետ ինձ համար ճաշ կուղարկես անտառը: Ես էլ հետս մի տոպրակ կորեկ կըվերցնեմ, շաղ տալով կերթամ, որ էն նշանովը գա ու ճամբեն չըկորցնի:

Ճաշ է դառնում թե չէ՝ մեծ աղջիկը կերակուրն առնում է, ճամբա ընկնում: Բայց ծառերը, արտուտները, սարեկներն ու դեղձանիկները շաղ տված կորեկն արդեն վեր քաղած են լինում, ու աղջիկը չի կարողանում հոր հետքը գտնի: Գնում է, գնում, մինչ արևը մեր է մտնում ու մութը վրա է հասնում: անտառում: Ծառերը շրջում են խաղարում, բուհերը կանչում, կռնչում, ու աղջիկը սկսում է վախենալ:

Մին էլ տեսնում է՝ հեռվում, ծառերի արանքից մի կրակ է փայլելում:

— Էնտեղ երևի մարդիկ են ապրում, դնամ նրանց մոտ մնամ էս դիշեր,— մտածում է աղջիկն ու գնում էն կրակի վրա:

Գնում է հասնում մի տնակի, դուռը ծեծում է:

— Ո՞վ ես, ներս արի,— կանչում է ներսից մի ձայն:

Աղջիկը ներս է մտնում, տեսնում է՝ հրես նստած մի ալևոր մարդ, գլուխը կախ արած, սիպտակ միրուքն ալիքաձև իջնում է մինչև գետին: Իսկ էն կողմը մի շալ կով, մի հավ ու մի աքլոր:

Աղջիկը պատմում է ծերին, թե ինչպես է ինքը մոլորվել անտառում, ու խնդրում է, որ տեղ տա դիշերը մնալու:

Ծերունին դիմում է իր կենդանիներին.

— Սիրուն հավիկ, իմ լավիկ,
Չալ ու նախշուն իմ կովիկ,
Եվ դու, աքլոր փահլեան,
Ի՞նչ եք ասում դուք սրբան:

Կենդանիները միասին պատասխանում են. — Լավ: — էն ժամանակ ծերունին աղջկանն ասում է.

— Համեցեք, մեր աչքի վրա սիրուն աղջիկ, մեր դուռը բաց է, տունը լիքը: Համեցեք, մոտեցիր օջաղին, կերակուր շինի մեզ համար էլ, քեզ համար էլ:

Աղջիկը մտնում է խոհանոց և, ճիշտ որ, ամեն բան դնում է առատ-առատ: Մի լավ ընթրիք է պատրաստում, բերում է ծերունու առաջ լիքը սեղան է բաց անում, ինքն էլ նրա հետ նստում, ուտում, խմում, կշտանում: Որ կշտանում է պրծնում, — բա ես հոգնած եմ, — ասում է, — հիմի ո՞րտեղ քնեմ: էստեղ կովը, հավն ու աքլորը պատասխանում են.

— Ողջ դրա հետ դու կերար
Ու խըմեցիր, ինչ որ կար,
Մըտիկ չարիր իսկի մեզ.
Գընա, քընի ուր կուգես:

էն ժամանակ ծերունին ասում է.

— Բարձրացի, սանդուխքի գլխին մի սենյակ կա: էն սենյակում երկու անկողին կա. անկողինները պատրաստի, ես էլ կըզամ, կըքնենք:

Աղջիկը վերե է բարձրանում, անկողինները դրում, ու էլ ծերունուն չի սպասում, ինքը պառկում է քնում: Մի քիչ հետո ծերունին գալիս է, մոմի լուսով նայում է աղջկանը ու գլուխը ժաժտալի: Գիշերվա մի ժամանակ, երբ տեսնում է խորը քնած է, մահճակալի տակին մի դադտնի դուռն է լինում, բաց է անում, աղջկանը թողնում, ցած ու կրկին փակում:

Փայտահատը իրիկունը տուն է գալի, բարկանում է կնիկա վրա, որ իրեն ամբողջ օրը սոված է թողել:

— Ես ի՞նչ անեմ, — պատասխանում է կինը, — ճաշը տվել եմ մեր մեծ աղջկանը — դրկել, ինչպես երևում է, ճամբեն կորցրել է, չի գտել, ինքն էլ ետ չի եկել դեռ:

Փայտահատը մյուս օրն էլ առավոտյան վաղ վեր է կենում գնում անտառ: Պատվիրում է, որ էս անգամ միջնեկ աղջիկը տանի ճաշը:

— Էսօր հետս ոսպ կըվերցնեմ, — ասում է, — որ ճամբին շաղ տամ: Ոսպը կորեկից խոշոր է, աղջիկս հեշտ կտհանի ու ճամբեն չի կորցնի:

Կեսօրին միջնեկ աղջիկը ճաշն առնում է ճամբա ընկնում։
Դնում է, գնում. ոչ մի տեղ ուսպ չի դառնում։ Դու մի ասիլ՝ դարձյալ
թռչունները կերել են, մի հատ էլ չեն թողել։

Աղջիկն անտառում թափառում է, թափառում, դիշերը ընկնում
էլ նույն ծերունու մոտ, հաց ու քնելու տեղ է խնդրում։ Ծերու-
նին դիմում է կովին, հավին ու աքլորին.

— Սիրուն հավիկ, իմ լավիկ,

Չալ ու նախշուն իմ կովիկ,

Եվ դու, աքլոր փահլեան,

Ի՞նչ եք ասում դուք սըրան։

— Հա՛ւ, — պատասխանում են կենդանիները։ Միջնեկ քույրն
էլ, մեծ քրոջ նման ընթրիք է պատրաստում, ծերի հետ ուտում,
խմում-կշտանում. կենդանիների վրա ուշք էլ չի դարձնում։ Երբ
հարցնում է, թե՛ ես որտեղ պիտի քնեմ, կենդանիները պատաս-
խանում են.

— Ողջ դրա հետ դու կերար,

Ու խըմեցիր, ինչ որ կար,

Մըտիկ չարիւր խակի մեղ,

Գընա, քընի ուր կուգես։

Հենց նա էլ գնում է թե չէ, ետևից գնում է ծերունին, գլուխը
թափահառում ու դարձյալ թողնում է ներքև։

Երրորդ առավոտը փայտահատը կնկանն ասում է.

— Էսօր մեր փոքրիկ աղջկա ձեռքով ղրկի ճաշը։ Նա բարի
է ու ականջով։ Նա ճամբեն կըդառնի, իր քույրերի նման չի, որ
դեռ ու դեն ընկնի։

Մայրը չի ուզում երրորդ աղջկանն էլ անտառը ղրկի։ Հաց է
լինում, ասում է — աչքիս սև ու սիպտակը սա է մնացել, ինչու
ես ուզում սրան էլ կորցնես մեծերի նման։

— Դու հանդիստ կաց, — ասում է փայտահատը, — սա կոր-
չիլ չի, սա էնպես խելոք է որ... ես էլ էսօր հետս սիսեռ կըտանեմ
ճամբին շաղ տալու։ Սիսեռը ուսպ հո չի, նրանով անպատճառ
ճամբեն կըդառնի։

Բայց երբ աղջիկը ճաշն առած անտառն է մտնում, թռչուն-
ներն արդեն սիսեռը կերած են լինում։ Աղջիկը մնում է տարակու-
սած. չի իմանում՝ ո՛ր կողմը գնա։ Մտածում է, դարդ է անում,
թե հիմի հայրը կըսովի, մայրը լաց կըլինի...

Ման է գալի ման, հորը չի գտնում։ Երբ մուխը ընկնում է,
հեռվից տեսնում է անտառի տնակի լուսն ու զնոթ է էն լուսի
վրա։ Մտնում է ներս, տեղ է խնդրում, ու ալեհեր ծերունին դար-
ձյալ դիմում է իր կենդանիներին.

— Սիրուն հավիկ, իմ լավիկ,
Զալ ու նախշուն իմ կովիկ,
Եվ դու, աքլոր փահլեան,
Ի՞նչ եք ասում դուք սըրան:

— Լա՛վ... — պատասխանում են կենդանիները: Էն ժամանակ աղջիկը մոտենում է, գուրգուրում հավին ու աքլորին, կովի ճակատը քորում: Ծերի պատվերով ընթրիք է պատրաստում, դնում սեղանին ու ասում.

— Ինչո՞ւ ես պետք է ուտեմ, էս բարի կենդանիները քաղցած նայեն:

Գնում է, կուտ բերում ածում հավի ու աքլորի առջև, կովի համար էլ մի խորում խոտ:

— Կերեք, — ասում է, — իմ սիրելիք, այ հիմի ջուր էլ կըբերեմ: Գնում է մի դուշլ ջուր էլ բերում դնում առաջները:

Ամենքին կշտացնում է, նոր ինքն է նստում ուտում, ինչ որ թողել էր ծերունին: Իսկ երբ քնելու ժամանակը գալիս է, ասում է. — Ժամանակը չի՞ արդյոք, որ ամենքս էլ հանգստանանք...

Սիրուն հավիկ, իմ լավիկ,

Զալ ու նախշուն իմ կովիկ,

Եվ դու, աքլոր-փահլեան,

Ի՞նչ եք ասում դուք սըրան:

— Լա՛վ, — պատասխանում են կենդանիները.

— Մեզ հետ կերար դու միասին

Ու հոգացիր մեր մասին,

Բարի գիշեր քեզ, բարի,

Մուրազդ աստված կատարի:

Էստեղ աղջիկը բարձրանում է վերև, անկողինները պատրաստում: Ծերունին գալիս է քնում: Ինքն էլ մյուս մահճակալին է պառկում ու քուն մտնում հանգիստ:

Գիշերվա մի ժամանակ տունը հանկարծ դղրդում է, կարծես քանդվում ու տակն ու վրա է լինում: Աղջիկը վախեցած զարթնում է, բայց աղմուկն անցնում է, ինքն էլ քնում է նորից:

Առավոտը աչքը բաց է անում — ի՞նչ է տեսնում: Տեսնում է պառկած մի մեծ, շքեղ զարդարած ու կահավորած դահլիճում, շուրջը թավիշ ու ոսկի, հարավային փարթամ բույսեր ու ծաղիկներ. այրվում վառվում են առավոտյան արևի ճառագայթների տակ: Տեսնում է, բայց աչքերին չի հավատում, ասում է՝ երազի մեջ եմ երևի: Էսպես մտածելիս ներս են մտնում երեք ճոխ հագնված ծառաներ, խոնարհ գլուխ են տալի ու հարցնում.

— Ի՞նչ կըհրամայեք, տիրուհի:

— Լա՛ւլ, Լա՛ւլ, գնացեք, — պատասխանում է քնաթաթախ աղ-
ջիկը, — հիմի վեր կըկենամ, ծերո՞ւնու համար կերակուր կըսպա-
տաստեմ, կովին, հավին ու աքլորին կը հոգամ:

Կարծում է, թե ծերունին էլ արդեն վեր է կացել: Նայում է
նրա անկողնին, տեսնում է՝ ծերունին չըկա, տեղը պառկած է մի
օտար ջահել ու գեղեցիկ երիտասարդ...

Նվ ահա երիտասարդը աչքերը բաց է անում ու էսպես խո-
սում զարմացած աղջկա հետ.

— Լսի, սիրուն աղջիկ: Նա էս երկրի թագավորի որդին եմ:
Չար վճռվը կախարդել էր ինձ ու դատապարտել, որ ես ծերի կեր-
պարանքով ապրեի անտառում, ոչ ոք էլ չըլինելու ինձ հետ, բացի իմ
երեք ծառաները, նրանք էլ կովի, հավի ու աքլորի կերպարանքով:
Նվ էդպես պետք է մնայինք, մինչև հայտնվեր էն բարի աղջիկը,
էն քնքույշ սիրտը, որ ոչ միայն մարդկանց, այլև կենդանիներին
լինելու սիրող ու կարեկից...

Էն աղջիկը դու եղար:

Քու շնորհիվ էս գիշեր — կես գիշերին, մենք ամենքս ազատ-
վեցինք կախարդանքից ու իմ պալատը, որ դարձել էր անտառի մի
հին տնակ, նորից դարձավ առաջվան պալատը:

Ու կանչում է թագավորազնը իր ծառաներին, որ գնան աղջկա
ծնողներին բերեն հարսանիքին:

— Բայց ո՞րտեղ են իմ քույրերը, — հարցնում է աղջիկը:

— Նրանց ես փակել եմ ներքնահարկում, — պատասխանում
է երիտասարդը: — Էդուց կուղարկեմ անտառը, էնտեղ ածխարա-
րի մոտ ծառայեն ու էնքան մնան, մինչև որ դառնան ավելի բարի
ու սովորեն մտածել կենդանիների մասին:

1909

ՈՍԿԻ ՔԱՂԱՔԸ

1

Ժուկով-ժամանակով Հնդկաստանի Բենարես քաղաքում տիրելիս է լինում Ուքանա թագավորը: Օրերից մի օր մեռնում է նրա սիրելի կինը: Դժբախտ թագավորը չի կարողանում մխիթարվի ոչ մի բանով, իրեն որսորդության է տալի: Մի անգամ էլ, երբ որսի է գուրս դալի, անտառում մի գեղեցիկ փոքրիկ աղջիկ է գտնում: Ուրախանում, աշխարհքով մին է լինում, առնում տուն է բերում, որդեգրում, անունը դնում Քանաքարա:

2

Մեծանում է Քանաքարան, դառնում է տխուր թագավորի միակ մխիթարանքը: Երբ հասնում է ամուսնության ժամանակը, թագավորը հրավիրում հավաքում է իր երկրի երիտասարդ արքայազուհեներին ու իշխանազուհեներին, որ նրանց միջից ընտրության անի Քանաքարան: Բայց աղջիկը գուրս չի գալի իբր սենյակից:

— Հայրիկ, — ասում է, — գիշերս մորս հոգին երազ եկավ ինձ: Ասավ. Քանաքարա, շատ շատերը կըխնդրեն քու ձեռքը, չըխաբվես ոչ գեղեցկության, ոչ քաջության, ոչ հարստության, որովհետև անբախտ կըլինես, որին էլ ընտրես քեզ ամուսին, ընտրի միայն նրան, ով իր կյանքում գոնե մի անգամ եղած կըլինի Ոսկի քաղաքում:

— Շատ լավ, աղջիկս, — ասում է բարի ծերունին. — իմաստուն են երազները, ու մորդ հոգին քու երջանկության համար է խոսում: Ես էդպես էլ կըհայտնեմ հավաքված փեսացուներին, ինչպես ազդել է երազը ու ինչպես քու սիրտն է ուղում: Նրանք աշխարհք տեսած մարդիկ են և անշուշտ նրանց մեջ կըգտնվեն էնպեսները, որ իրենց կյանքում գոնե մի անգամ եղած են Ոսկի քաղաքում:

էսպես էլ հայտնում է թագավորը հավաքված արքայազուններին ու իշխանազուհներին: Երբ Ոսկի քաղաքի անունը լսում են, ամենքը նայում են իրար երեսի ու զարմանքով վեր են քաշում ուսերը:

— Էդպես քաղաք մենք չենք էլ լսել մեր օրում, ուր թե տեսել...

Նստում են ձիանքը ու իրար ետևից հեռանում, ցրվում իրենց աշխարհքները:

3

Բինարեսում մի երիտասարդ է լինում Դիվանա անունով: Մի շռայլ, զվարճասեր երիտասարդ է լինում Դիվանան: Իր կարողութունը խնջույքներում ու քեֆերում վատնած, դատարկ, ձանձրացած կյանքից ու աշխարհքից: Հենց որ թագավորի աղջկա որոշումը լսում է, մտածում է.— Այ քեզ լավ դեպք՝ աշխարհքում մի քիչ էլ զվարճանալու, միանգամից և կըհարստանաս, և դեղեցիկ կին կունենաս: Եվ ի՞նչպես ոչ որի մտքով չի անցել զնա ասի՝ տեսել է Ոսկի քաղաքը ու ամուսնանա հետը:

Վեր է կենում, շիտակ գնում Ուքանա թագավորի պալատը:

— Հայտնեցեք չքնաղ Քանաքարային, որ ես, երիտասարդ Դիվանաս, եղել եմ Ոսկի քաղաքում:

Ամբողջ պալատը թնդում է ցնծությունից. վերջապես եկավ յապսած հերոսը:

— Ներս համեցեք,— խնդրում են դրանիկները ու ներս են տանում երիտասարդին դեղեցիկ Քանաքարայի մոտ: Քանաքարան խնդրում է նրան, որ պատմի, թե ինչ բան է Ոսկի քաղաքը: Ու Դիվանան սկսում է իր սուտ պատմությունը:

— Ոսկի քաղաքը... էլ մի՛ ասի, տիրուհի, թե ինչ զարմանալի բան է էդ Ոսկի քաղաքը, որ ես ընկա մեջը... Առևտրական գործերով անցնում էի աշխարհից աշխարհ, հազար ու մի աշխարհ ընկա, հազար ու մի քաղաք տեսա՝ հազար ու մի հրաշալիքներով լիքը... Մի անգամ էլ, մի աշխարհքում, որի անունը չեզվիս ծերին է և հիմի կասեմ որտեղ որ է, տեսնեմ հեռվում մի ահագին տարածություն վառվում է արևի տակ, ինչպես մի հսկայական հրդեհ:

— Էս ի՞նչ հրաշք է,— հարցնում եմ ընկերներիս:

— Ոսկի քաղաքն է,— ասում են ինձ:

— Ճշմարիտ որ Ոսկի քաղաք... Մոտենում ենք, ի՞նչ տեսնենք՝ տները ոսկի, ծառերը ոսկի, փողոցները ոսկի... Մարդիկ էլ ոչ աշխատում են, ոչ շարժարվում են, նստած ուտում-խմում են...

— Դուրս արեք էս անամոթ ստախոսին, — բարկացած կանչում է Քանաքարան: Վզին տալով դուրս են անում երիտասարդ Դիվանային և պալատը նորից ընկղմվում է տխրության մեջ...

4

Բայց էն օրվանից, ինչ երիտասարդ Դիվանան տեսնում է գեղեցիկ Քանաքարային, սիրահարվում, փոխվում, դառնում է բոլորովին ուրիշ մարդ: Քունը փախչում է նրա աչքերից, գիշեր-ցերեկ միայն էն է մտածում, որ գնա՛, գնա՛, գնա՛, գտնի Ոսկի քաղաքը, ուր ուզում է լինի, ու դա պատմի Քանաքարային: Թողնում է տուն ու տեղ, հերն ու մեր, գլուխը փեշն է դնում՝ գնում — ո՛ր տեղ ես, Ոսկի քաղաք, քեզ եմ գալի: Գնում է, գնում, ամեն պատահողի հարց ու փորձ է անում, ոչով չի էլ լսել Ոսկի քաղաքի անունը, ուր մնաց թե տեղն ասեր:

5

Մի օր էլ Դիվանան հոգնած, տխուր անց է կենում մի խոր անտառով: Տեսնում է մի ծառի վրա նստած մի մեծ արծիվ: Նետն ու աղեղը պատրաստում է որ զարկի, մին էլ աստծու հրամանով արծիվը լեզու է առնում, ասում.

— Ինչո՞ւ ես ինձ սպանում, ուլ բարի մարդ. առանց էն էլ վիրավորված եմ ես: Որսկանի նետը մտել է թևիս տակը, անտանելիցավ վ տալի ու արյունաքամ է անում ինձ: Եթե դթաս՝ նետը հանես ու առողջացնես ինձ, ես քեզ էն լավությունը կանեմ, ինչ որ միայն արծիվը կարող է անել:

Զարմանում է երիտասարդ Դիվանան, թե ինչպես է անլեզու հավքը խոսում մարդկային լեզվով, ապա ուշաբերվելով մոտ է գնում, զգույշ ծառիցը վեր է բերում վիրավոր արծիվին. նետը հանում է թևի տակից ու տանում անտառում մի խրճիթ, սկսում է բժշկել:

Արծիվը առողջանում է ու դիմում է Դիվանային.

— Ես խոսք տվի, թե քեզ էն լավությունը կանեմ, ինչ որ միայն արծիվը կարող է անել: Խոսք եմ տվել ու խոսքս — խոսք է, պետք է կատարեմ՝ ինչ էլ որ սիրտդ ուզի, լեզուդ ասի: Ասա տեսնեմ՝ ի՞նչ ես ուզում:

Ու նստում է երիտասարդը, պատմում արծիվին իր պատմությունը, աղաչում, որ իրեն տանի Ոսկի քաղաքը:

— Դժար բան ուղեցիր. բայց արծիվի համար չի դժարը: Դու

միայն ամուր կաց իմ մեջքին, դեռ ճրագները չըվառած քեզ վեր կըբերեմ Ոսկի քաղաքում,— ասում է արծիվը ու վեր թռցնում երիտասարդին:

Բաց է անում իր հսկայական թևերը, բարձրանում է մինչև ամպերը, սլանում հեռու դեպի արևուտ: Նրկյուղից ու արագու-
թյունից գրեթե շնչասպառ է լինում, ուշքից գնում է 'Դիվանան: Մին էլ էնտեղ է ուշքի գալի, որ արծիվը ծղրտում է.

— Ահա Ոսկի քաղաքը,— ու իջեցնում է գետին:

6

Աչքը բաց է անում Դիվանան: Առջևը, կանաչ այգիների մեջ թաղված, տարածվում է մի քաղաք: Կապույտ դետր ոլորվելով անցնում է նրա միջից: Հեռվից շատ ծանոթ քաղաքների նման մի քաղաք և էն էլ փոքրիկ քաղաք: Առաջ է գնում: Չորս կողմը բարե-
լից այգիներ, զմրուխտ կանաչ, հազարագույնի ծաղիկներ: Օդը լիքն է թարմությունով ու՝ բուրմունքով, թռչունների ծըլվլոցով ու ջրերի կարկաչով, և նրանց հետ միախառնվելով հնչում են մար-
դերում ու այգիներում աշխատողների երգերը.

Ա՛խ, ի՛նչ լեն է աշխարհն ազատ
էս կյանքի համար, ամենքի համար.
Ի՛նչքան լիքն է, ի՛նչքան առատ
էս կյանքի համար, ամենքի համար:

Ա՛խ, ի՛նչ լավն է աշխատանքը,
Առողջ ձեռքով, խաղաղ հոգով,
Ի՛նչ անուշ է հոսում կյանքը
Լիքը սիրով, ծաղկով, երգով:

«Նրջանիկ մարդիկ», մտածում է Դիվանան ու դիմում է նրանց.

— Ասացեք, աղաչում եմ, ով երջանիկ մարդիկ, ի՛նչ է էա քաղաքի անունը:

— Ոսկի քաղաքն է սա, բարի օտարական:

— Իսկ դուք ծառաներ եք, որ բանում եք ձեր տերերի այգի-
ներում, թե՛...

— Մենք տեր ու ծառա չըգիտենք:

— Իսկ ձեզ ո՞վ է կառավարում:

— Գոհար թագուհին:

— Շատ զորեղ թագուհի է երևի:

— Այո՛, նա գիտի երջանկացնելու գաղտնիքը:

— Արդյոք կարելի՞ է նրան տեսնել:

— Նրա դուռը բաց է ամենքի առջև, իսկ օտարականներին միշտ նրա մոտ են տանում, և քեզ էլ կըհրավիրեն անշուշտ:

7

Ճշմարիտ որ, ներս է մտնում քաղաքը թե չէ, Դիվանային խնդրում են Գոհար թագուհու ապարանքը: Ապարանքում երբ կերակրվում է, կազդուրվում ու հանգստանում, հրավիրում են թագուհու մոտ: Թագուհին մի շատ բարի ու ազնիվ կին է լինում և էնքան չքնաղ, որ հրեղեն-փարեղեն մի՞ արարած է թվում Դիվանային: Կախարդ որ կախարդ, հենց մի տեսնելով կախարդում է նրան:

— Ի՞նչն է քեզ բերել մեր աշխարհքը, երիտասարդ օտարական,— հարցմունք է անում Դիվանային.— վիշտն է քեզ հալածում, թե՞ բախտն է առաջնորդում, և ինչո՞վ կարող ենք օգտակար լինել քեզ:

Թագուհու ազնվությունից ու հարցմունքից ոգևորված, Դիվանան սրտաբաց պատմում է մի առ մի, թե ով է ինքը, ինչ է եկել իր գլուխը ու ինչպես է հասել Ոսկի քաղաքը:

— Միշտ լավ է,— ասում է թագուհին,— երբ մարդիկ թողնում են իրենց վատ սովորություններն ու կրքերը, լցվում են բարձր կարոտով ու ձգտում են, գնում են հասնելու մի բարձր նպատակի: Բե կըհասնեն,— լավ, թե չեն հասնի, դարձյալ միշտ լավ է ու լավ, որովհետև կյանքը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ ձգտումն ու ճանապարհ:

— Իսկ երջանկությունը...

— Աշխատել լավ ճանապարհի վրա ու գոհ լինել իր ունեցածով:

— Է՞դ է երջանկությունը:

— Ուրիշ ոչինչ:

— Իսկ ես կարծում էի՝ ձեր քաղաքը լիքն է ոսկով, և նրանից է, որ դո՛հ ու երջանիկ են ձեր մարդիկը,— հայտարարում է դարձացած Դիվանան:

— Ոսկի՞,— քմծիծաղ է տալի Գոհար թագուհին. — Ոսկին մեռաղ է, որ հողից է դուրս գալի, երջանկությունը ղգացմունք է, որ սրտի՛ց է բղխում: Ի՞նչ կապ կա նրանց մեջ:

— Իսկ ես կարծում էի՝ ահռելի բանակ ունեք և զենքի ուժով եք պահպանում ձեր երկրի սքանչելի կարգն և խաղաղությունը,— շարունակում է Դիվանան:

— Օ', երբեք: Ահն ու սպառնալիքը և խաղաղությունը իրար չեն տեսել և միասին չեն ապրում:

— Իսկ ես կարծում էի, թե դուք հաղարավոր ոսկեգմբեթ տաճարներ ունեք, նրանց մեջ անդադաբ աղոթում են ձեր հոգևոր հայրերը ու աստծու աչքը քաղցր են պահում ձեզ վրա:

— Ոչ, բարեկամ, մենք բնության ընդարձակության մեջ ենք պաշտում նրան և միջնորդներ չենք ճանաչում մեր հոգու ու նրա մեջ:

— Սքանչելի երկիր,— բացականչում է Դիվանան. հիշում է իր հայրենի երկիրն ու ընկնում է մտքի տունը:

Ասկա թե տանում է կախարդ թագուհին, ման է ածում Դիվանային իր ասարանքի սրահները: Սրահներից մեկում Դիվանան տեսնում է պատիցը կախած մի աղջկա պատկեր:

— Վա՛հ, ի՛նչքան նման է,— բացականչում է ու մնում է առաջը քարացած:

— Ո՞ւմ նման է:

— Նրա...

— Ո՞վ է նա:

— Քանաքարան... իմ Քանաքարան...

— Բայց ո՞վ է Քանաքարան:

— Քանաքարան, թագուհի, հենց էն աղջիկն է, որի մասին քեզ պատմեցի: Նրա համար եմ ես հեռացել իմ հայրենի երկրից, ընկել աշխարհից աշխարհ ու արծվի թևով հասել Ոսկի քաղաքը և կրկին պետք է վերադառնամ նրա մոտ:

— Ինչո՞ւ ես վերադառնում, ազնիվ Դիվանա,— խոսում է գեղեցիկ թագուհին:— Մի՛ վերադառնա, Դիվանա, մնա մեզ մոտ. ապրի մեզ հետ: Մի՞թե ավելի փարթամ չէ Ոսկի քաղաքը, մի՞թե հոյակապ չեն էս ասարանքները, մի՞թե հրաշալի չեն էս կախարդական այգիները...

— Ոչ, թագուհի, չեմ կարող:

— Մի՞թե գեղեցիկ չեմ ես...

— Ոչ, չի լինելու որ չի լինելու:

Է՛ն ժամանակ թագուհին պատվիրում է, նալ են պատրաստում ու ճանապարհ է դնում Դիվանային դեպի իր հայրենի երկիրը, դեպի Քանաքարան:

Ճանապարհին ծովում սաստիկ ալեկոծություն է վեր կենում, նավը գցում է մի կղզի: Մի կանաչ կղզի՝ լիքն ամեն բարիքով ու ամեն գեղեցկութունով: Բայց ամենից գեղեցիկը լինում է նրա ջահել տիրուհին, որ Դավանային առաջարկում է ամուսնանա իր հետ, թագավորի էն ազատ ու առատ աշխարհում:

— Չեմ կարող, նազելի տիրուհի,— հրաժարվում է Դավանան:— Ես դարձյալ իմ ճանապարհն եմ շարունակելու, ինչ ուզում է լինի — դեպի իմ հայրենի տունը, դեպի իմ Քանաքարան, որ չեմ փոխելու ոչ ոքի և ոչ մի թագավորության հետ:

Էս ասելու հետ հենց աչքը ճպում է Դավանան, մին էլ բաց է անում,— կղզում տիրուհու փոխարեն առաջը կանգնած է Գոհար թագուհին:

— Մի՛ վախենա, Դավանա, ու մի՛ դարմանա,— անուշ ժրպտալով խոսում է նա:— Տեսնո՞ւմ ես, Ոսկի քաղաքի թագուհին եմ ես — կախարդ Գոհարը: Իմ աղջիկն է Քանաքարան: Մանուկ հասակում Սև դեր նրան համիշտակեց ու տարավ: Էն օրվանից ամեն եկվորի ինձ մոտ էի հրավիրում, հարց ու փորձ էի անում, պատկերն էի ցույց տալի, բայց ոչ ոք չէր իմանում, թե ուր է ընկել նա: Եվ ահա դու եկար նրա սիրով ոգևորված ու վերադառնում ես կրրկին նրա մոտ: Քո սերը փորձելու համար էր, որ ես քեզ արի էն ամեն առաջարկներն իմ քաղաքում: Եվ դարձյալ քեզ փորձելու համար էր՝ ես առաջ կերպարանք, քեզ փորձելու համար ստեղծեցի էս փորձանքն ու էս վայելչությունները, որ լոկ երեւոյթ են միայն: Այժմ ես հավատում եմ քեզ, հավատում եմ քո սերին ու քո բարությանը: Դու, հիրավի, այժմ երջանիկ կանես և իմ Քանաքարային և ամեն մարդու: Վերջապես այժմ դու դիտես երջանկության գաղտնիքը:

Էս խոսքի հետ մի փետուր է կրակում կախարդ թագուհին և, սև ամպի նման, հակնթավոր թևերը փռած հայտնվում է մի մեծ արծիվ:

— Տա՛ր,— բացականչում է կինը, ու ամեն բան չքանում է Դավանայի աչքից, այնինչ օդի մեջ հնչում է երգը:

Գոհ աշխարհից, գոհ իր կյանքից,
Սիմուրղ հավքի զմրուխտ թևին,
Երջանկության հայրենիքից
Գնում է նա, զնժամ կրրկին:

Գնում է նա վերածնված
Մաքուր սիրով, բարի սրտով,
Դեպի երկիրն իր նախահարց —
Ցավերի տուն, արցունքի ծով:

Տանում է նա ուժը ոգու,
Անվերջ սերը, անհատ բարին,
Երջանկությունն ամեն մարդու,
Խաղաղություն ողջ աշխարհին:

9

Հոգու վրա է լինում Ուքանա թագավորը, որ արժիվը ծղրտում
ու վեր է դնում Դիվանային իր հայրենի քաղաքի սահմանում:
Քաղաքն է մտնում Դիվանան ու գնում ուղիղ թագավորի ապա-
րանքը:

— Հայտնեցեք գեղեցիկ Քանաքարային, որ ես, երիտասարդ
Դիվանան, գալիս եմ Ոսկի քաղաքից:

Ընդունում են ներս: Դեմքը տեսնելուն պես Քանաքարան բար-
կանում է իր ծառաների վրա:

— Մի՞թե չեք ճանաչում սրան, որ ներս եք թողել նորից:
Մի՞թե էն սրիկան չի սա, որ մի անգամ փորձեց ինձ խաբի և ահա
նորից հանդգնում է, ուզում է հին խաղը խաղա: Դուրս արեք իս-
կույն:

— Սպասի, չքնաղ Քանաքարա, — խնդրում է Դիվանան: —
Հիրավի, ես նա էի, բայց էլ նա չեմ: Ես այժմ Ոսկի քաղաքից եմ
գալի, քո կախարդ մոր՝ Գոհար թագուհու ապարանքիցն եմ վերա-
դառնում, քո մանկության ննջարանումն եմ եղել, ուր դեռ կախ է
արած քո սիրուն պատկերը... Ես այժմ գիտեմ՝ ինչ բան է Ոսկի
քաղաքը, ինչ է ոսկին և ինչ է երջանկությունը: Ես այժմ գիտեմ
երջանկության դադարները: — Եվ ամեն բան նստում պատմում
է միառմի:

— Այժմ ես քոնն եմ, — բացականչում է Քանաքարան, և աշ-
խարհքով մին է լինում ուրախությունից: Ուքանա թագավորն էլ
շնչի է գալի. օխտն օր, օխտը գիշեր ամբողջ երկիրը կատարում է
նրանց հարսանիքը: Ամենքն ուրախանում են ու լիանում: Էս ու-
րախությունը տեսնելուց հետո ծեր թագավորն էլ կյանքն ու արևը
բաշխում է ապրողներին ու մեռնում: Նրա տեղը թագավոր է նըս-
տում Դիվանան ու սկսում է իր երկիրը կառավարել էն կարգով,
ինչ որ տեսել էր Ոսկի քաղաքում: Ոսկի չրկար նրա երկրում, բայց
մարդիկ ապրում էին արդար աշխատանքով, գոհ ու երջանիկ իրենց

ունեցածով: Եւ էն ժողովուրդը, որ մի ժամանակ տրտնջում էր, թէ
աշխարհքը նեղ ք ու ցավով լիքը, հիմա երգում էր. ամեն տեղ.

Ի՛նչքան լեն է աշխարքն ազատ
էս կյանքի համար, ամենքի համար.
Ի՛նչքան լիքն է, ի՛նչքան առատ
էս կյանքի համար, ամենքի համար:

Ի՛նչ ազնիվ է աշխատանքը
Առողջ ձեռքով, խաղաղ հոգով,
Ի՛նչ թեթև է անցնում կյանքը
Լիքը սիրով, ուրախ երգով:

ԼԵԶՈՒՆ ԿՏՐԱԾ ԾԻՏԻԿԸ

Վաղուց պատահած բան է... Ասում են՝ մի շար պառավ ուղում է ճերմակեղենը օսլայի. մի քիչ օսլա է դնում ամանի մեջ: Հարևանի ձեռնասուլորը ծիտը դնում է օսլան կտցահարում: Պառավը վրա է հասնում:

— Ա՛յ դու անպիտան արարած... — բարկանում է վրեն ու բռնում է լեզուն կտրում:

Ծիտիկը թռչում է դնում: Հարևանուհին լսում է, որ իր սիրելի ծիտիկի լեզուն կտրել են: Սաստիկ վշտանում է. վեր է կենում իր մարդու հետ ճամփա է բռնում, տար ու ձորը ընկնում, որ իմանա, թե ո՞ր կողմը թռավ իր ծիտիկը:

Մարդ ու կնիկ գնում են ու ձեն տալի.

— Ո՞րտեղ է լեզուն կտրած ծիտիկը: Լեզուն կտրած ծիտիկը ո՞րտեղ է կենում:

Վերջապես գտնում են ծիտիկի տունը:

Ծիտիկը որ տեսնում է՝ իր հին տերն ու տիրուհին իրեն տես են եկել՝ ուրախանում, աշխարհքով մին է լինում: Ներս է հրավիրում, շնորհակալություն է անում առաջիկան տեսած լավությունների համար ու պատիվ է տալի: Սեղան վճաց անում. էնքան ձուկն ու գինի է լցնում, որ էլ տատարկ տեղ չի մնում: Կինը, որ պիքն ու թոռներն էլ ոտի վրա՝ ծառայում են:

Վերջը ինքն էլ բաժակը մի կողմն է շարտում ու վեր կենում ծտապարի պար գալի: Ու էսպես ուրախ անց են կացնում ամբողջ օրը: Իրիկունը որ ընկնում է՝ պառավները խոսք են բաց անում, թե իրենց տուն դնալու ժամանակն է: Էստեղ ծիտիկը գնում է երկու ուտի զամբյուղ է բերում, ասում է.

— Ա՛յ էս երկու զամբյուղը, մինը թեթև, մյուսը ծանր. որը կուզեք՝ ընտրեցեք ձեզ համար:

Հյուրերը, թե՛

— Մենք պառավ մարդիկ ենք. բեր մեզ թեթևը տուր, ավելի լավ է՝ հեշտ կըտանենք. ծանրն ի՞նչ ենք անում:

Առնում են թեթև զամբյուղն ու վերադառնում տուն:
Տանը ասում են.

— Բեր մի բաց անենք, տեսնենք ի՞նչ կա մեջը:

Բաց են անում—ի՞նչ են տեսնում՝ էլ ոսկի, էլ արծաթ, փչ ան-
գին քար, էլ թուփերով մետաքսեղեն... էն տեսակ մի բան, որ իրենց
օրում իսկի մտքներովն էլ չեն անցկացրել: Քանի հաճում են, էն-
քան ավելի շատ է մնում մեջը:

Անվե՛րջ-անհատնում:

Ու միանգամից հարստանում են:

Էս բանը լսում է ծիտիկի լեզուն կտրող շար պառավը: Նա-
խանձում է հարևանների բախտին: Հարց ու փորձ է անում, թե որ-
տեղ է կենում լեզուն կտրած ծիտիկը. տեղն ու ճամփեն սովո-
րում է:

— Նա էլ կերթամ ծիտիկի մոտ,— ասում է ու ճամփա ընկ-
նում: Գնում է դտնում: Դարձյալ ծիտիկը երկու զամբյուղ է բե-
րում ու ասում.

— Ահա երկու զամբյուղ, մինը ծանր, մյուսը թեթև. որն ու-
զում ես, ջոկի քեզ համար:

Պառավը միտք է անում՝ որ միջի դանձն ինչքան շատ լինի,
զամբյուղն էլ էնքան ծանր կըլինի. ասում է—բեր ծանր զամբյուղը
տուր ինձ:

Շալակում է ծանր զամբյուղն ու ճամփա ընկնում՝ դեպի տուն:

Զամբյուղը քարի պես ծանր է լինում—տանելը դժար: Տնքա-
լով տանում է:

Ծիտիկները ետևից մտիկ են անում ու ծիծաղում:

Տանում է տուն: Տանում է, ազահ-ադահ բաց է անում:

Բաց է անում թե չէ՝ աղմուկով դուրս են թափում ալլանդակ-
անճոռնի շար ոգիները — տեղն ու տեղը խեղդում շար պառա-
վին:

ՓՈՒՐԻԻԿ ԶԿՆՈՐԱԸ

Շատ-շատ տարի առաջ Ճապոնական ծովի ափին մի շահել ձկնորս է լինում, անոնը Ուրաշիմա: Մի լավ ու բարի տղա է լինում Ուրաշիման և հմուտ ուռկան ու կարթ քցող:

Մի անգամ դնում է ձուկը բռնելու: Ձկան տեղ ջրից հանում է՝ ինչ եք կարծում, ինչ... Մի մեծ, ահագին կրիա: Բայց էստեղ ձեզ դեռ մի բան պիտի ասեմ, որ դուցե դուք չըզիտեք. էդ էն է, որ կրիաները ապրում են մինչև հազար տարի:

Ուրաշիման իրեն-իրեն միտք է անում, թե՛ ավելի լավ էր սրա տեղը մի ձուկը բռնելի, դոնե ճաշին կուտեի: Իսկ սրան ինչ անեմ. ինչո՞ւ սպանեմ էս խեղճ կենդանուն, ինչո՞ւ արգելեմ. դեռ իննը հարյուր իննսուն իննը տարի էլ ապրելու: Չէ, էդպես խստասիրտ չեմ լինիլ: Ես գիտեմ, էդ իմ մորն էլ չի դյուր գալ:

Ու կրիան կրկին դցում է ծովը:

Սրանից հետո Ուրաշիման քնում է իր նավակում: Օրն էլ ամառվա էն տաք օրերից է լինում, երբ ամեն մարդ ուզում է ճաշից հետո մի քիչ քնի: Քնած ժամանակ ծովի անդունդից դուրս է գալիս մի սիրուն աղջիկ, մտնում է նավակն ու ասում.

— Էսի՛ Ուրաշիմա. ես ծովի թագավորի աղջիկն եմ, իմ հոր հետ ապրում եմ ծովի հատակին, վիշապների ապարանքում: Ոչ թե կրիա էր քո բռնածը, այլ ես էի: Իմ հայրը, ծովի աստվածը, ուղարկել էր ինձ փորձով իմանալու՝ դու բարի՞ ես թե չէ: Մենք այժմ գիտենք, որ դու մի լավ ու բարի տղա ես, որ երբեք խստասիրտ չես կարող լինել, և ահա ես եկել եմ քո Խտեից: Եթե կուզես՝ եկ ամուսնացիր ինձ հետ ու հազար տարով բախտավոր ապրենք կապույտ ծովի հատակին, վիշապների ապարանքում:

Էստեղ թիալին առավ Ուրաշիման, մյուս թիալին առավ ծովի թագավորի աղջիկն ու երկար թիավարում էին, մինչև հասան ծովի տակի վիշապների ապարանքը, ուր բնակում էր ծովի աստվածն ու իշխում էր վիշապների, կրիաների ու ձկների վրա:

Ա՛խ, ինչ լավ էր էնտեղ: Պատերը մարջանից էին, ծառերի

տերևները—զմրուխտից, պտուղները—հակինթից, ձկների թեփերը— արծաթից, վիշապների տըտները մաքուր ոսկուց։ Ու էդ ամենք պատկանում էին Ուրաշիմային, որովհետև նա ծովի ասածու փեսան էր, չքնաղ Սեն-Նինիի ամուսինն էր։ Ու ապրում էին անհոգ, երջանիկ։ Միայն հայրենի երկրի ու հարազատների կարոտը մտել էր Ուրաշիմայի սիրտը և զորանում էր օրեցօր։

Անցավ երեք տարի։ Մի առավոտ էլ Ուրաշիման ասավ.

— Ես շատ եմ բախտավոր էստեղ, էս հրաշալի դրախտում, քեզ հետ, իմ աննման Սեն-Նինի, բայց սրտով ուզում եմ մեր տունը գնամ, տեսնեմ ոնց են իմ անօգնական, ծերացած հերն՝ աս մերը, իմ քույրերն ու եղբայրները... էլ ետ վերադառնամ քեզ մոտ։

— Ես թեև հակառակ եմ քո ցանկությանը, բայց չեմ կարող ուժով բռնել, երբ ուզում ես հեռանաս,— ասավ Սեն-Նինին։— Գնա՛, բայց հետդ վերցրու էս տուփը և զգուշ կաց, բաց չանես։ Եթե բաց անես, իմացիր, որ էլ երբեք, երբեք չես կարող վերադառնալ ինձ մոտ։

Ու մի գեղեցիկ տոսի տվեց Ուրաշիմային։

Ուրաշիման խոստացավ բաց չանի, ինչ ուզում է լինի։ Ապա Սեն-Նինին մի քուն բերավ նրա վրա. մին էլ աչքը բաց արավ տեսավ իր հայրենիքի եղերքին։

Բայց ի՞նչ էր պատահել իր բացակայությանը։ Ո՞րտեղ է իր հորական տունը։

Ո՞րտեղ էր իրենց դյուղը։ Ծիշտ է, սարերն իրենց տեղն էին, բայց նրանց անտառները չըկային։ Հոսում էր և իրենց տան մոտի վտակը, սակայն էլ առաջվա նման կանայք լվացք չէին անում նրա մեջ։ Զարմանալի էր թվում, թե մի որևէ երեք տարում ինչպես էին էդ ամենը էդքան փոխվել։

Էս մտածմունքի մեջ Ուրաշիման պատահեց մի անցորդ ծերունու։

— Ասա խնդրում եմ, բարի ծերունի, ու՞ր է փոխադրվել Ուրաշիմայի տունը, որ կանգնած էր էստեղ։

Ծերունին հիշեց ու պատմեց, թե մանուկ ժամանակ լսել է, որ հարյուրավոր տարիներ առաջ մի Ուրաշիմա է եղել. դնացել է ծովը ձուկ որսալու ու էլ ետ չի եկել։ Նրա ծնողները, եղբայրները, նրանց որդիքն ու թոռները վաղուց-վաղուց են մեռել, իսկ առանձնավ երկու, անցել հողի հետ դնացել։

Էստեղ գլխի ընկավ Ուրաշիման, որ ծովի ասածու ապարանք մարջանի պատերով, հակինթի պտուղներով ու ոսկետուտն վիշապ-

Ներսիս կախարդական աշխարհքն է եղել, որ էնտեղ անցկացրած ծի օրը հաւատարմ է եղել երկրի մի տարուն:

Ու հեռացաւ իր հայրենիքից, քանի որ մեռել էին իր բոլոր հարազատները և մինչև անգամ իրեն ծանոթ ծառերն էլ չըկային:

Սաստիկ ցանկացաւ վերադառնալ նորից ծովի հատակը, չնաշխարհիկ Սեն-Նինիի մօտ, բայց ի՞նչպէս, ի՞նչ ճանապարհով: Ոչ մի կերպով չըկարողացաւ գտնի և չըկար մեկը, որ առաջնորդեր նրան կրկին էնտեղ — կախարդական աշխարհքը:

Կանգնեց միտք արտւլ Ուրաշիման:

— Եթե բաց անեմ էս տուփը, որ տվել է ինձ Սեն-Նինին, գուցե թե գտնեմ ճանապարհը, որ տանում է նրա մօտ:

Ու բաց արաւ տուփը: Եւ ի՞նչ դուրս եկաւ միջից: Մի կտոր թեթեւ ամպիկ, որ վերացաւ, ծուխ դարձաւ քնաց դեպի օվկիանոս, կախարդական աշխարհքի կողմը: Ուրաշիման նոր հիշեց կնոջ խոսքը, որ բաց չըպիտի անել տուփը, աղերսեց, որ կանգնի, վազեց ետեից, ցավից լաց եղաւ. բոլորն իզուր. ամպիկը ցնդեց, ցրվեց, վերացաւ, հեռացաւ անդարձ, անհետ:

Ու էստեղ էլ տեղնուտեղը հատաւ Ուրաշիմայի ուժը, էլ ոչ վազել կարողացաւ, ոչ կանչել: Հանկարծ մազերը ճերմակեցին ձյունի պէս, երեսը կնճռոտեց, մեջքը կորացաւ դառամ ծերունու մեջքի նման, շունչը կտրեց ու մեռած ընկաւ ծովափին:

Խեղճ Ուրաշիմա. չիմացաւ, որ ջահելության գաղտնիքն էր ամփոփւած կախարդական տոբի մեջ, որ տվել էր իրեն հավերժահարս դեղեցիկ Սեն-Նինին: Թեթեւամիտ անհամբերությունից բաց արաւ ու կորցրեց: Զրկվեց ջահել, երկար կյանքից ու երջանիկ ապրելու վայելքից: Բայց նա սիրող, աղնիւ սիրտ ունէր ու քնաց իր սրտի ետեից: Էդ է պատճառը, որ մինչև օրս էլ ճապոնիայում չեն մոռացել Ուրաշիմային ու նրա խորհրդավոր պատմութիւնը: Եւ շատ տեղերում պաշտում են նրան նրա համար, որ նույնիսկ աստվածների անհոգ աշխարհքում, Սեն-Նինիի սիրտ մեջ էլ չըմոռացաւ իր հարազատներին ու իր աղքատ ծննդավայրը:

ՄԱՐԴԱԿԵՐԻ ԱՂԶԻԿՆ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ՎԱՐՊԵՏՐ

Լինում է չի լինում, լինում է մի թագավոր. ունենում է երկու
որդի, մինը բարի, մյուսը չար: Բարին լինում է մեծն ու ժառանգը:
էս բանը դուր չի դալի չար եղբորը, մտածում է՝ մի կերպով ազատ-
վի բարի եղբորից, որ ժամանակին ինքը թագավոր դառնա: Մի
օր ասում է.

— Արի՛ գնանք որսի:

Թե՛ գնանք:

Գնում են: Մտնում են անտառի խորքը: Որ մտնում են անտա-
ռի խորքը, թիկնապահները ետ են ընկնում ու երկու եղբայր մնում
են մենակ: Որ մնում են մենակ՝ էս չար եղբայրը սուրը հանում
է, խրում է բարի եղբոր թիկունքը ու, կարծելով թե արդեն սպա-
նեց, վերադառնում է պալատը, իբրեւ թե բան չի պատահել: Հերը
հարցնում է.

— Եղբայրդ ի՞նչ եղավ:

— Ա՛խ, — ասում է, — ձերդ մեծություն, էնպես մի դժբախտու-
թյուն պատահեց, որ... դազանները եղբորս կերան...

Խեղճ հերը աղի արտասուք է թափում, լաց ու սուգ է անում,
դարդից հիվանդանում է մեռնում, ու չար որդին տեղը նստում է
թագավոր:

Սրանց էստեղ թողնենք, գնանք հիմի տեսնենք՝ ինչ եղավ
բարի եղբայրը:

Բարի եղբայրը անտառի խորքում ուշքի է դալի, սկսում է
թառանչել ու օգնություն կանչել:

— Օգնեցե՛ք, ո՛վ աստված սիրողներ... օգնեցե՛ք...

Ճյուղերը ջարդոտելով, խոտերը խըշխըշացնելով, մինը առաջ
է դալի, տարածում է երկար ճանկերով մազոտ ձեռքերը, վեր է
քաշում թագավորի տղին ու հետը փշփշոտ լեզվով մեջքի արջուներ
լիզում է, հետը խուլ մրմռում.

— Օ՜ֆ, ի՛նչ համով է... օ՜ֆ, ի՛նչ համով է...

էս խռպոտ ձենից թագավորի տղի հոգին մարում է: Եւս ինձ, ասում է, մարդակերի ճանկն եմ ընկել: Դու մի ասիւ, ճշմարիտ որ, ընկած է լինում մարդակերի ճանկը:

Մարդակերը սրան մի բոխչի նման կոնատակն է անում ու ճամփա ընկնում դեպի իր քարանձավը:

Լոք-լոք անելով մի քանի բռնակում հասնում է քարանձավի դուռն ու ծեծում:

— Դուռը բաց արա, աղջիկ ջան, դուռը բաց արա, տես քեզ համար ինչ եմ բերել...

Աղջիկը որ դուռը բաց է անում, որ տեսնում է ուշաթափված ու արյունաթաթախ թագավորի տղին, խղճահարվում է, ասում է.

— Էստեղ ինչ լավ բան կա որ... Չես տեսնո՞ւմ արդեն մեռած է... Թող տանեմ դեն դցեմ...

— Ասենք ճշմարիտ ես ասում, արդեն դիակ է... Տար դեն դցիր, իսկ ես էլի կըգնամ որոնելու,— ասում է հրեշ հերն ու ձեռաց անհետանում:

— Ո՛ւ... ո՛ւ... — միայն մոնչոմն է լսվում հեռվից:

Հերը հեռանում է թե չէ՝ աղջիկը վազում է, պահադանից մի դեղ է հանում, բերում է քսում տղի վերքին:

Տղեն աչքը բաց է անում, ասում է.

— Օ՛ֆ, էս ի՞նչ շատ եմ քնել:

Ու տեսնելով կողքին կանգնած աղջկանը՝ հարցնում է.

— Դու ո՞վ ես, սիրուն աղջիկ:

— Ես մարդակերի աղջիկն եմ, բայց ինձանից մի՛ վախենար... իսկ դու ո՞վ ես...

Թագավորի տղեն նոր հիշում է ու գլխի ընկնում, թե որտեղ է ընկել, հայտնում է, թե ինքն ով է, պատմում է իր գլխին եկածը ու խնդրում է աղջկանը, որ թողնի իրեն՝ գնա իր հոր մոտ:

— Քեզ ու քու հորը սարեր ու ձորեր են բաժանում,— պատասխանում է աղջիկը:— Չես կարող նրան հասնես: Ճամփին էրբոնի իմ հերը, երկու պատառ կանի, կուտի քեզ: Էստեղից անփորձանք դուրս գալու գնալու համար պետք է ունենալ իմ հոր մատի կախարդական մատանին: Ես նրա մատից, քնած ժամանակը, կըհանեմ էն կախարդական մատանին, միայն մի պայմանով, որ խոսք տաս միասին փախչենք ու ամուսնանաս ինձ հետ:

Թագավորի տղեն խոսք է տալիս:

Էս ժամանակ լսվում է մարդակերի մոնչոմը,— ո՛ւ... ո՛ւ...

Որսը անհաջող էր անցել, բարկացած վերադառնում էր տուն:

— Շուտ արա, մտի՛ր փա քոմջը, թաքնվի՛ր, թե չէ որ տեսավ քեզ, կուտի...

Աղջիկը թաքցնում էլ տղին ու միամիտ նստում: Հերը ներս է մտնում թե չէ, հոտոտում է ու կանչում.

— Օ՜ֆ, ի՞նչ լավ մարդահոտ է դալի...

— Էդ քեզ է էդպես թվում,— ասում է աղջիկը:— Մարդն էստեղ ո՞վ է տվել... Հոգնած ես, արի մի լավ հաց կեր ու սլառկի քնի:

Մարդակերը մրթմրթալով մի խորոված եղան կիսան է կլանում ու մեկնվում: Աղջկանն ասում է.

— Արի գլուխս քորի, որ քնեմ:

Աղջիկը մի ձեռքով գլուխը քորում է, մյուսով կամաց աշխատում է մատանիքը մատիցը հանի:

— Էդ ի՞նչ ես անում, աղջիկ ջան,— կես քուն, կես արթուն մրմռում է մարդակերը:

Աղջիկը վախեցած, ձեռը հտ է քաշում ու էդ օրը էլ չի համարձակվում մատանին հանելու փորձ անել:

Իրիկնապահին մարդակերը նորից որսի է գնում, մնում են աղջիկն ու թագավորի տղեն:

Աղջիկը քունջից դուրս է բերում թագավորի տղին ու նրա խնդիրքով ման է ածում իրենց սենյակները:

Մի դուռն է բաց անում—տղեն դարմանքից մնում է սուշած: Մի մեծ դահլիճ է՝ լիքն ու զարդարված ոսկով ու արծաթով, թանկագին քարերով ու մարմարով, բայց հատակին էստեղ-էնտեղ թափված կրծոտած ոսկորներ:

— Էս ի՞նչ ոսկորներ են,— հարցնում է թագավորի տղեն:

— Ոսկորներ են էլի,— պատասխանում է մարդակերի աղջիկն ու մյուս դուռն է բաց անում: Մտնում են հետևյալ սենյակը: Առաջինից ավելի փարթամ ու շքեղ: Պատերը մաքուր արծաթից, ոսկուց ու մարգարտից, հրաշալի կահ-կարասիքով, ոսկենկար-ոսկեփունջ մետաքսի վարագույրներով զարդարած: Բայց էստեղ էլ թափված են նույն կրծած ոսկորները...

— Էս ի՞նչ ոսկորներ են,— դարձյալ հարցնում է թագավորի տղեն:

— Դրանց ի՞նչ ես նայում,— կրկին խոսքը կտուրն է գցում մարդակերի աղջիկը,— դու ոսկե պատերին մտիկ տուր, արծաթե ու մարգարտե ձեղուններին նայիր...

Ու առաջ է գնում:

Թագավորի տղեն դլխի է ընկնում, որ էդ ոսկորները էն խեղձ մարդկանց ոսկորներն են, որոնց լափել էր մարդակերը:

— Իսկ էս ի՞նչ սենյակ է,— ցույց է տալիս թագավորի տղեն մի դռան վրա, որի երկու կողմը հսկում էին երկու վիշապներ:

— Էս իմ հոր դանձարանն է: Էս սենյակը չի կարելի մտնել աձռանց իմ հոր մատի կախարդական մատառնիքի, թե չէ՝ խսկուշն չլրսատառոտեն էս պահապան վիշապները:

— Ո՛ւ... Ո՛ւ...

Լսվում է մարդակերի ահռելի ոռնոցը:

— Շուտ արա, շո՛ւտ, թաքնվի՛ր, ու շունչդ չըհանես մին էլ մինչև իրիկուն, հերս գալիս է,— ասում է աղջիկն ու կրկին թաքցնում թագավորի տղին: Իսկ մարդակերն արգեն դուռը ծեծում է.

— Բաց արա դուռը, աղջիկս, բաց արա, քեզ համար տես ի՞նչ եմ բերել:

Ապա թե թագավորի տղեն իր թաքնված տեղից լսում է դռոցի ու լացի ձեն, հետն էլ բերանի ծլբփոց:

Մարդակերն իր ընթրիքն անում է ու պառկում է քնի, աղջկան պատվիրում է գլուխը քորի:

Աղջիկն էս անգամ կարողանում է հոր մատից հանել կախարդական մատանին, ապա տղի հետ միասին առնում են մարդակերի գանձերն ու փախչում: Շատ են գնում թե քիչ, շատն ու քիչը աստված դիտի, հասնում են մի աշխարհք: Էս աշխարհքում թագավորի տղեն իմանում է, որ իր հերը մեռել է, ու նրա տեղը իր ախպերն է նստել թագավոր: Ինչպես խոսք էր տվել, էնպես էլ ամուսնանում է մարդակերի աղջկա՝ հետ ու մնում է էս աշխարհքում:

Շատ են կենում թե քիչ, մի քանի երեխա են ունենում, շատ սիրով էլ ապրում են իրար հետ, միայն կինը երբեմն գիշերները անհաստանում է ու ծեքին է վերադառնում շրթունքները արյունոտ: Հարցնում է, թե՝

— Էդ ի՞նչ ես կերել:

Թե՝

— Ոչինչ, հավ ու դառն եմ կերել, բերանս էլ դեռ հալա չեմ սրբել...

Մի անգամ էլ էնպես է պատահում, որ էս թագավորի տղեն երեխաների հետ գնում է ուրիշ տեղ, մուլն ընկնում է ու մնում են ճանապարհին: Գիշերվա մի ժամանակը մի դազան դողունի մոտենում է ու հարձակվում է քնած երեխաների վրա: Թագավորի տղեն սուրը հանում է զարկում. դազանը մարդու ձենով ճչում է.

— Վա՛յ, մեռա՛...

Ձենն էլ ծանոթ ձեն: Մտիկ տա՛ ի՞նչ տեսնի— սրով զարկած, առաջն ընկած իր կինը: Գիշերով դուրս է եկել որս որոնելու, մըթնումը չի նկատել— քիչ է մնացել իր երեխաներին ուսոյ:

— Ահա թե ինչ կրնշանակի լինել մարդակերի աղջիկ...

Ու մնում է խեղճ մարդը շվարած, հուսահատւած կանգնած մեջտեղը: Մի կողմը ընկած արնաշաղախ կիներ, մյուս կողմը ծվատած երեխաները:

Ջրգիտի ինչ անի, ինչ չանի:

էս դրութեան մեջ հանկարծ լսում է քնքուշ ձեն.

— Ի՞նչ է պատահել, ինչո՞ւ ես լաց լինում, թագավորի որդի:

Գլուխը վեր է քաշում, տեսնում է առաջը կանգնած ճերմակ շորերով մի գեղեցկուհի:

— Ա՛խ,— ասում է,— աննման աղջիկ, օգնիր ինձ, տեսնում ես, կինս, երեխաներս:

— Ես կարող եմ քեզ օգնել միայն մի պայմանով,— խոսում է գեղեցկուհին:

— Ինչ որ ասես՝ հոժար եմ:

— Լա՛վ, դե լսի՛ր: Ես գիտեմ՝ ինչ է բերել քո գլուխը եղբայրդ, գիտեմ՝ ինչպէս ես ընկել մարդակերի ճանկը, ոնց ես նրանից ազատվել ու ամուսնացել նրա աղջկա հետ, մի խոսքով՝ ամենը գիտեմ... Բայց եթե ուզում ես ես քեզ օգնեմ—պետք է ներես եղբորդ...

— Եղբո՞րս... Օ՛, երբեք: Էս բոլորի պատճառը նա է... Չեմ կարող, չեմ կարող նրան ներել...

— Չես կարո՞ղ... Դեհ, մնա՛ւ բարյավ:

Խոժոռում է գեղեցկուհին ու շուռ է գալի, որ հեռանա:

— Կա՛յ, կանգնի՛ր, կընե՛րեմ,— կանչում է տղեն, միայն թե՛ օգնիր:

— Դե լսի՛ր,— խոսում է ոգին:—Քո կիներ արդեն մեռաւ, երեխաներդ էլ ամենքը պիտի մեռնեն, որովհետեւ մարդու միս են կերել, բացի ամենափոքրը, ծծկերը:

Կախարդական մատանու ուժով ամեն գիշեր քեզ քնեցնում էր քո կիներ ու ինքը գնում մարդի որսի, ու որսի մսից ուտեցնում. էր և իր երեխաներին, ինչպէս դիշակեր թռչունը կամ գաղանը իր արած որսից ուտեցնում է իր ձագերին: Միայն ծծկերն է, որ մարդի միս չի կերել, և միայն նա կապրի ու կըթագավորի ապագայում, եթե միայն դու ներես եղբորդ...

— Ներում եմ,— ասում է թագավորի տղեն:

— Դե հիմի նայիր,— շարունակում է հրաշալի կինը: Մեկնում է ձուքի կախարդական գավազանը, իրար հտեից թեթեւ դարկում է երեխաներին, ու իրար հտեից երեխաները դառնում են հյուսնի գործիքներ, թափւում են գետնին — թակ, ունելիք, սղոց, դուր, իսկ ամենափոքրը, ծծկերը—շաղափ:

Ահից ու դարմանքից տեղն ու տեղը քար է կտրում խեղճ հերը:

— Մի՛ վախենար ու մի՛ հուսահատվիր, — խոսում է ոգին: — էս օրվանից դու կըլինես վարպետ-հյուան, իսկ սրանք — քո դործիքները: Ցերեկը քեզ համար դործիքներ կըլինեն, իսկ գիշերը հենց կախարդական մատանիքով զարկես — կըգտնան քո երեխաները:

Այժմ հավաքիր էս դործիքները, գնա քո եղբոր քաղաքը, մի համեստ խանութ վարձիր ու մեջն աշխատիր, ինչպես հասարակ աշխատավոր, բանվոր հյուան: Նրանից հետո ինչ որ կըպատահի — հետո կըտեսնես:

Ասում է ու շքանում շքնաղ կինը:

Թագավորի տղեն հենց էնտեղ թաղում է իր կնոջը, հետն առնում է թակը, ունելիքը, սղոցը, դուրն ու շաղափը, որ չի իմանում իր զավակներն են թե դործիքները, ու ճանապարհ է ընկնում դեպի շար եղբոր քաղաքը:

Չար եղբոր քաղաքում մի համեստ խանութ է վարձում ու աշխատում:

Շատ քիչ է վաստակում, բայց ապրում է ճոխ ու առատ: Հարեանները դարմանում են. շեն հասկանում, թե էս որտեղից է սա էսպես հարուստ ապրում:

— Ամոթ չըլինի հարցնելը, վա՛րպետ, էդքան քիչ աշխատելով ի՞նչպես ես կարողանում էսպես լավ ապրել...

Վարպետը սրտասխանի փոխարեն բռնոթին է քաշում ու ուսերն է վեր քաշում:

Արի ու սրանից բան հասկացիր:

Մի խոսքով՝ ոչ ոք չի հասկանում սրա գաղտնիքն, ու անունը դնում են «Խորհրդավոր վարպետ»:

Մին էլ տեսար Խորհրդավոր վարպետը մսագործի խանութը մտավ:

— Ի՞նչ արժե սովին:

— Սուկին քեզ համար չի, վարպետ. սուկին թագավորի համար է:

— Ինչո՞ւ. իմ փորն էլ թագավորի փորի նման փոր չի՞, ինչ է...

Մարդիկ ծիծաղում են.

— Կեցցե՛ս, վա՛րպետ, կեցցե՛ս, լավ ասիր:

Գնում է ձկնավաճառի մոտ:

— Խավյարն ի՞նչ արժե:

— Խաւարը քեզ համար չի, վարպետ, խաւարը թագավորի համար ենք պահել:

— Վա՛հ, ինչո՞ւ. իմ ախորժակն էլ թագավորի ախորժակի պէս ախորժակ չի՞, ինչ է...

Զարմացած հարց է տալիս Խորհրդավոր վարպետը, ու նորից խալխը ծիծաղում են.

— Կեցցե՛ս, վարպետ, կեցցե՛ս, ճիշտ նկատեցիր:

Ու ինչ էլ որ առնում է՝ մսեղեն, ձկնեղեն, կանաչեղեն, ընդեղեն թէ մրգեղեն — առնում է առատ-առատ ու ամենաընտիրը: Էս ու էն հարցնում են.

— Էդ ո՞վ պետք է ուտի, վա՛րպետ:

— Ես ու իմ երեխեքը:

— Շա՞տ երեխա ունես:

— Ինչպէս չէ. Թակը, Սղոցը, Ունեւիքը, Շաղափը: Խալխը ծիծաղում են.

— Անուշ լինի քեզ ու երեխաներիդ, վա՛րպետ:

— Շնորհակալ եմ:

Վերադառնում է խանութ, զամբյուղով ուտեւիքը դնում անկյունում ու սկսում բանել մինչեւ իրիկուն:

— Հապա ճաշդ, ի՞նչպէս պետք է լինի, վա՛րպետ:

— Ծաշս էնտեղ խոհանոցում կեփեն:

Գիշերվա կիսին խանութը կողպում է, դուռը հտնափակ և տալի, ու իսկույն ներսը ամուսնները շրջիշրջիկում են, բաժակները զրնդզրնդում են, դանակ պատառաքաղների շրխիշրխիւկում, կարծես թէ բաղմաթիւ ծառաներ խանութում մեծ սեղան են բաց անում: Ասլա թէ լսվում է ուրախ ծափ ու ծիծաղը, մեջ ընդ մեջ էլ Խորհրդավոր վարպետի սաստող ձենը.

— Սղո՛ց, կարգի՛ն...

— Թա՛կ, զգուշ, շիշը չրկոտրես...

— Խեւոք կացեք, չարութիւն մի՛ անեք...

Հարեանները լսում են ու ապշում: Առավոտը ցամաքած դալիս են:

— Հ՞ը, վարպետ, իրիկունը լա՞վ ընթրեցիր: Բայց ձեր երեխեքը բաւական չարութիւն են անում...

— Չէ, էնքան էլ չար չեն, տեսեք, ի՞նչ խելոք շարված են:

Պատասխանում է վարպետը ու ցույց է տալիս պատի կողմը, իսկ սպաշարեղենի զամբյուղը, ճշմարիտ որ, դատարկ է:

Հարեանները զլուխները տրաքեցնում են, հազար ու մի են-թաղրութիւններ են անում, ոչ մի կերպ չեն կարողանում իմանալ Խորհրդավոր վարպետի պաշտնիքը:

Յերեկով մտիկ են անում—մի խեղճ մարդ է, մի փոքրիկ նեղ խանութում, գլուխը կախ իր բանի վրա։ Ո՞րտեղից է սա էսքան փող աշխատում, էսքան ուտելիք առնում, և ո՞ւր է գնում էս ամենը... Ի՞նչ է նշանակում էս աղմուկն ու շրջխկոցը, որ լսվում է գիշերները։

Մտածում են՝ դռանը մի ծակ շինեն, որ էնտեղից դույն մի բան տեսնեն, էն էլ չեն կարողանում։ Դուռը, որ թվում էր թե փափած տախտակից է—ոչ մի բուրդու չի մոտ թողնում։

Զարմացած հարցնում են.

— Վարպետ, քո դռնն ի՞նչից է շինված։

— Պանրից։

— Հապա ինչո՞ւ չես ուտում։

— Ես պանիր չեմ սիրում

— Է՛ վարպետ, ինչո՞ւ ես մեղ խաբում։

Իսկ վարպետը իր բռնոթին է քաշում ու խնդում։

Վերջապես խաբարը գնում է հասնում իրեն—թագավորին։

Թագավորը բարկանում է։

— Հա՛, ո՞նց թե իմ փորն էլ թագավորի փորի նման փոր է...

Հրամայում է, որ մթերավաճառները ամենավատ մթերքները տան հանդուգն վարպետին։ Ու թագավորի հրամանը դուրս եկած օրից վարպետը պետք է էն տեսակ միս ուտեր, որ շունն էլ չէր ուտիլ. հոտած ձուկը, որդնած պանիր ու փափած պտուղներ։

— Հ՛ր, գոհ ե՞ս թե չէ, վարպետ,— ծաղրելով հարցնում են վաճառողները։

— Ես գոհ եմ, բայց էնպեսները կան, որ իսկի չեն կարող գոհ լինել...

— Ինչո՞ւ։

— Էնդուր։

Ասում է, բռնոթին քաշում ու գնում իր խանութը։

Դու մի՛ ասիլ՝ հենց էդ օրն էլ թագավորը՝ իր մեծամեծներին հրավիրած է լինում հանդիսավոր ճաշկերույթի։

Սեղանին միս են բերում—լեշի հոտ է գալի, պանիր են գնում—էնքան որդնած, որ իրեն-իրեն սեղանի վրա ման է գալի, պտուղները ճիճվառ, թթու, կանաչեղենը փափած...

— Էս ի՞նչ բան է,— գոռում է թագավորը. — էստեղ կանչեցեք էդ լիրբ խոհարարին։

Խեղճ խոհարարը երդում-կրակն է րնկնում, թե ամենաքնիտի մթերքն է առել, սրան-նրան վկա է բերում, թե բոլոր ուտելիքները հրաշալի բուրդում էին խոհանոցում...

Ինչ պետք է անեն: Թագավորն էլ, իր մեծամեծներն էլ շոր հացը ջրումը թրջում են ուտում, որ սովամահ չըլինեն:

— Կա թե չըկա էս խորհրդավոր վարպետի սարքած խաղն է, որ խաղում է մեր գլխին, — կարծիք է հայտնում թագավորի խորհրդականներից միներ: — Կացեք, ես մի գնամ դրա մոտ:

Շորերը փոխում է, հին, մաշված շորեր է հագնում ու գնում:

— Բարի աջողում, վարպետ:

— Աստծու բարին քեզ:

— Վարպետ, մի նեղություն քաշի՝ էս սնդուկը նորոգի:

— Շատ լավ: Էստեղ դիր:

— Քեզ մոտ էս ի՞նչ լավ կերակուրի հոտ է գալի, վարպետ:

— Հա՛, երևի էն անկյունի ճաշի կրճոնքի հոտն է...

Խորհրդականը էն կողմն է նայում, տեսնում է հիանալի ձուկն ու խորովում: — Բերնի ջուրը վազում է:

— Էս հիանալի ուտելիքները ո՞րտեղ եք առել, վարպետ:

— Էնտեղ, որտեղ ծախում են— շուկայում:

— Բայց, ինչքան ինձ հայտնի է, թագավորը հրամայել է, որ քեզ վրա լավ ուտելիք չըծախեն, էս ի՞նչպես է, որ...

Վարպետը պատասխանի փոխարեն բռնոթի է քաշում, ուսերը վեր քաշում ու քթի տակին ծիծաղում:

Էստեղից խորհրդականը վազում է թագավորի մոտ: Թագավորի մոտ մեծամեծները խորհրդի են հավաքվում, խորհուրդ են առնում ու վճռում են, որ խորհրդավոր վարպետը անպատճառ մի կախարհ է որ կա, ու նրանից պետք է խլել իր գործիքները— թակը, սղոցը, ունեկիքը, գուրն ու շաղափը, մի խոսքով՝ ամենը, ինչ որ ունի:

Ինչպես որ վճռում են, էնպես էլ անում են:

Խորհրդավոր վարպետի գործիքները բերում են թագավորի ննջարանին կից սենյակում փակում: Փակում են, բանալին տալիս թագավորին: Թագավորն էլ, ապահովության համար, բանալին կախում է իր գոտուց:

Սին էլ կես գիշերին էս փակած սենյակում մի աղմուկ. թակը թակում է՝ թրխկ հա թրխկ, ունեկիքը քաշում Վ՝ չրխկ հա չրխկ, սղոցը սղոցում է՝ խրռ հա խրռ, շաղափը ծակում է՝ վրռ հա վրռ. ապա թե միասին ճշում են. — Հաց ենք ուղում, հաց ենք ուղում...

Թագավորը վազում է, գուռը բաց է անում. տեսնում է բոլոր գործիքները հանգիստ իրենց տեղերն ընկած են: Բայց գուռը փակում է թե չէ— նորից սկսվում է լացն ու ճիչը.

— Հաց ենք ուղում, հաց ենք ուղում...

էս թագաւորն ամբողջ գիշերը չի կարում աչքը կպցնի: Երկ-
րորդ գիշերը—աւելի թունդ:

Խորհրդականներն ասում են.—Թագաւորն ապրած կենա, բեր
ուտելիքներ դնենք էդ սենյակում, տեսնենք ինչ դուրս կըդա:—
Բերում են ուտելիքներ են դնում էդ սենյակում ու էլ եդ փակում:

Ականջ են դնում:

Ափսեները շրխիշրխկում են, դանակներն ու պատառաքաղ-
ները շրխիշրխկում, բաժակները զրընգում: Ծափ, ծիծաղ, ճիչ, աղ-
մուկ: Հետո էլ մինը, թե՛—Սղո՛ց, դու ինձ բռնում ես:

Մյուսը, թե՛

— Շա՛ղափ, մազերս մի՛ քաշի:

Երրորդը, թե՛

— Դո՛ւր, էս ի՞նչ արիր, շորերիս վրա թափեցիր...

էս թագաւորն ու իր խորհրդականները զարմանքից մնում են
քարացած:

Հրաշք, որ հրաշք: Էլ ի՞նչ խոսք, որ Խորհրդաւոր վարպետը
կախարդ է:

Թագաւորը հրամայում է, որ վարպետին իր մոտը բերեն:
Բերում են: Ասում է.

— Վա՛րպետ, էս ի՞նչ բան է, որ քո գործիքներն ուտում են ու
խոսում են: Էս ի՞նչ կընշանակի...

Վարպետը պատասխանի փոխարեն բռնոթի է քաշում ու ու-
սերը վեր քաշում: Եվ ոչ մի խոսք:

Թագաւորը կատաղում է: Ասում է.

— Եթե՛ իսկույն էս գաղտնիքը իմ առջև բաց չես անիլ—
դուրսդ կըթռչի:

— Ի՞նչ գաղտնիք, ձերդ մեծութեան. իմ երեխաներն են, ահա
բոլոր գաղտնիքը:

— Հասկա ինչո՞ւ քո երեխաներն էս տեսակ տարօրինակ կեր-
տարանք են առել, որ իսկի նման չի մեր կերպարանքին:

— Նրա համար, որ ինձ օգնեն, հաց աշխատենք, ապրուստ
անենք:

Թագաւորը հավատում է վարպետի խոսքին ու հրամայում է,
որ վերադարձնեն գործիքները: Միայն թե հետո էլ պատուիրում է.

— Բայց զգուշ լիաց, վարպետ, մյուս անգամ էլ չասես՝ իմ
փորն էլ էնպես փոր է, ինչպես թագաւորի փորը և կամ թե՛ իմ
ախորժակն էլ էնպես ախորժակ է, ինչպես թագաւորինը: Թե չէ
հետո շատ կըղղջաս:

Վարպետը գնում է, նորից սկսում է իր գործը: Բայց հետըզ-
հետե հաճախորդները պակասում են: Մարդիկ վախենում են նրա

հետ գործ ունենալուց: Իդուր է նա փողոցները թափառում ու ամեն մի հինգ քայլի վրա կանչում.— Ահա վարպետը... վարպետը եկավ, ա՛մ է շինելու բան հարկավոր... ահա վարպետը...

Էլ ոչ ոք գործ չի տալիս:

Էս ու էն հարցնում են.

— Վա՛րպետ, հիմի ո՞նց ես ապրելու:

Վարպետը պատասխանի փոխարեն ուսերը թոթվում է ու բըռնոթի է քաշում:

Էս թագավորն ունենում է վեց երեխա. երեք աղջիկ, երեք տղա, մինը մյուսից առողջ ու սիրուն: Էս երեխեքն իրար հոռից հիվանդանում են ու մեռնում:

Բժիշկ, հեքիմ, դեղ, ճար— ոչ մի բան չի օգնում: Իրար հոռից մեռնում են:

Մեծ աղջիկը մեռնում է: Տանում են թաղելու: Մին էլ տեսնում են՝ խորհրդավոր վարպետն էլ էն կողմից է դալի՝ ուսին մեղադադ:

— Էդ ո՞վ է մեռել ձեր տանը, վարպետ:

— Իմ Թալին է մեռել, իմ Թալը... տանում եմ թաղեմ:

Մյուս անգամ թագավորի տղին են տանում թաղելու, դարձյալ հանդիպում է վարպետը՝ ուսին մի ուրիշ դադադ:

— Էդ ո՞վ է մեռել, վարպետ:

— Իմ Դուրն է մեռել, տանում եմ թաղեմ:

Էսպես կարգով, քանի թագավորի երեխաներից մեկին տանում են թաղելու, վարպետն էլ թաղում է իր գործիքներից մեկն ու մեկը:

Թագավորի խորհրդատկանը շատ խորամանկ մարդ է լինում: Թագավորին ասում է.

— Ձերդ մեծություն, տեսնում եք, որ ամեն անգամ ձեր երեխաները թաղելիս վարպետն էլ իր գործիքներից մեկը կամ մյուսն է թաղում: Սրա մեջ մի խորհուրդ կա: Եվ եթե չեք ուզում, որ ձեր բոլոր երեխաները մեռնեն,— կանչեք խորհրդավոր վարպետին ու մի ձեռով նրա սիրտն առեք:

Թագավորին էլ մենակ մի աղջիկ է լինում մնացած, ամենափոքրը, էն էլ վերջին շնչումն է լինում:

Ճարահատված կանչում է վարպետին, աղաչանք, պաղատանք է անում.

— Վարպետ, աստծու սիրուն, երկնքի սիրուն, քո երեխանց գերեզմանի սիրուն, խնդրում եմ, ազատի՛ր աղջկանս:

Վարպետն էլ թե.

— Ձերդ մեծություն, խնդրում եմ ազատեցեք իմ Շաղափին:

Թագավորը թե.

— Ի՞նչպես աղատեմ:

Վարպետը թե.

— Դրա համար միայն մի ձար ու ձանապարհ կա. ամուսնացնել էս երկուսին իրար հետ:

Թագավորն աղջկա սիրուց հոժարում է, բայց մտքումն ասում է՝ թող մի էս փորձանքն անց կենա, ես հետո սրան ցույց կըտամ: Սրա վրա թագավորի աղջիկը լավանում է:

Թագավորը վարպետին ասում է.

— Ո՞ւր է քո Շաղափը, դե բել, պսակենք իմ աղջկա հետ:

Վարպետն ասում է.

— Թագավորն ապրած կենա. իմ Շաղափը առայժմ ցերեկով մնալու է իսկական շաղափի և միայն գիշերներն է տղա դառնալու. ինչպես որ նախասահմանված է նրա համար:

— Էդ առայժմ, իսկ հետո՞:

— Հետոն էլ հետո կըտեսնենք, ինչ որ աստված կըկամենա:

— Ուրեմն, առայժմ ամուսնության մասին չի կարող խոսք լինել:

— Ձերդ մեծությունը ինչպես որ կըկամենա:

Էսպես մի քանի տարի անց է կենում: Թագավորը շատ է ուրախանում, որ իր աղջկա ու Շաղափի ամուսնությունը միշտ հետաձգվում է: Եվ սիրում է վարպետին ձեռք առնել:

— Հ՛ը, ո՞նց ես, խնամի վարպետ. ախար բացի շաղափից էլ քեզ դործիք չի մնացել. ո՞նց ես աշխատում, ո՞նց ես ապրում: Ինքդ լավ ապրուստի սովոր, մանավանդ փորդ էլ նույն փորն է, ինչ որ...

— Ի՞նչ ապրուստ, ի՞նչ աշխատանք, ձերդ մեծություն. ամբողջ օրը նստած տղիս հեքիաթ եմ պատմում: Հիմի էս եմ շինել իմ բան ու դործը: Երեկ էլ մի շատ լավը պատմեցի: Արդյոք ձերդ մեծությունը հեքիաթ չի՞ սիրում, չէ՞ր կամենա մի լավը պատմեմ՝ լսել:

— Ինչու չէ. համեցեք, պատմիր, կըլսեմ:

— Ձերդ մեծություն, ժուկով-ժամանակով կղել է չի եղել, եղել է ձեզ նման մի թագավոր, տնեցել է երկու որդի, մինը բարի, մյուսը չար: Բարին եղել է մեծը ու դահի ժառանգը և հոր մահից հետո նա՛ պիտի նստեր թագավոր: Էս բանը դուր չի գալի շար եղբորը...

Թագավորն էստեղ մոռլում է ու վարպետի խոսքը կտրում է.

— Վարպետ, քո հեքիաթը ինձ դուր չի գալի:

— Դեռ լսեցեք, ձերդ մեծություն. ամենահետաքրքրական մասը հիմի կըսկսվի: Հա՛, էն էի ասում. շար եղբոր դյուր չի դալի, որ հոր մահից հետո բարին պիտի թագավորի. իր մեջը վճռում է դորժը շուռ տա էնպես, ինչպես ինքն է ուղում: Ու մի օր եղբորն ասում է.—Արի գնանք ուրսի: Գնում են: Անտառի խորքում թիկնապահները ետ են մնում: Որ թիկնապահները ետ են մնում՝ սա սուրը հանում է, խորում բարի եղբոր թիկունքը...

Թագավորն էստեղ ավելի տալն ու վրա է լինում ու վարպետի վրա դռնում է.

— Ես ասի, որ քո հեքիաթը ինձ դյուր չի դալի, վարպետ...

— Մի քիչ էլ լսեցեք, հիմի ամենահետաքրքրական տեղը կըգա, ձերդ մեծություն, մի քիչ էլ լսեցեք: Չար եղբայրը որ դարկում է, կարծում է, թե բարի եղբորն սպանեց, խոտով-խաշամով ծածկում է ու գնում: Գնում է տանը հորն ասում, թե եղբորս անտառում գազանները կերան...

Էստեղ թագավորը տեղիցը վեր է թռչում, աղաղակում.

— Ուրեմն դու իմ եղբայրն ես... ների՛ր, ների՛ր ինձ, եղբայրս...

Աղաղակում է ու դողդոջալով ընկնում խորհրդավոր վարպետի ոտները: Ասում է.

— Ինձ մի՛ պատժի, եղբայրս, ինձ մի՛ պատժի... Ահա քո թագը, ա՛ռ, նստիր մեր հոր դահին ու թագավորի:

— Ոչ ես պետք է թագավորեմ, ոչ դու,— պատասխանում է խորհրդավոր վարպետը.—իմ Շաղափը կըլինի թագավոր, քո աղջիկը թագուհի: Մեր ժամանակն անց է կացել. այժմ նրանցն է ժամանակը, ու նրանք պիտի թագավորեն:

Բերում են վարպետին հագցնում են իր առաջվուն իշխանական զգեստները ու գնում են Շաղափի ետևից: Բայց Շաղափն էլ շաղափ չէր արդեն. կերպարանափոխվել, դարձել էր մի սիրուն պատանի:

Էստեղ երկու եղբայր դրիում են իրար, իրար ներում ու սիրում, իսկ Շաղափն ու թագավորի գեղեցկուհի աղջիկը ամուսնանում են ու թագավորում ուրախ ու բախտավոր:

ՈՐՈՏ ԹԱԳԱՎՈՐԸ

Ժամանակով մի թագավոր է լինում, էնքան ուժեղ, էնքան բարձր ձեն է ունենում, որ հազար վերստի վրա լսվում է: Մեկի հետ, հենց էնպես, զրույց անելիս՝ հեռվից կարծում են, թե որոտն է թնդում: Դրա համար էլ անունը դնում են Որոտ Թագավոր:

Պալատականներն ու նախարարները, որոնք ամեն օր խոսելիս են լինում թագավորի հետ, կարճ ժամանակում ամենքն էլ խլանում են: Եվ կատարյալ պատիժ ու պատուհաս է դառնում երկրի համար: Ժողովուրդը ամեն կողմից դալիս է արդարադատության գոնեղու, գալիս են խեղճերը էնքան կանչում, էնքան գոռում, որ ուժից ընկնում են, բայց խուլ պալատականներն ու նախարարները չեն լսում: Տերության մեջ գործերն առաջ չեն գնում: Մարդիկ տրտնջում են, և ոչ ոք չի համարձակվում թագավորին ասի.

— Ձերդ մեծություն, դուր խլացրել եք բոլոր նախարարներին:

Թագավորին թվում էր, թե ինքն էլ էնպես է խոսում, ինչպես մյուսները: Եվ երբ խլացած նախարարները մինչև անգամ իրեն ձենն էլ չեն լսում, բարկանում է, քաջով ու քռուցքով էնպես է դուրս քշում պալատից, որ զուսկոնձի տալով սանդուխներից զլորվում են:

Նախարարները քանի որ նոր են լինում, առաջին օրերը գործերը լավ են գնում: Միայն թագավորը նկատում է, որ իր խոսելու ժամանակ նրանք ձեռքերով իրենց ականջները փակում են:

— Ի՞նչ եք անում,— հարցնում է նեղացած.— ես գլրի պես հո չե՞մ գոռում:

— Օ՛, ո՛չ, ձերդ մեծություն,— պատասխանում են վախեցած նախարարները:— Ականջներիս... ետևն ուռել է:

Եվ բոլոր նոր նախարարների ականջների ետևն ուռած է լինում: Թագավորն էլ առանձնապես անհանգիստ չի լինում. գիտենում է, որ էդ սովորական ու անվտանգ հիվանդություն է: Միայն վերջը հրամայում է, որ ամեն մինը ով պատրաստվում է նախարար դառնալու, առաջուց իր ականջի ուռուցքը բժշկի:

Խեղճերը բժշկվում են պալատական բժիշկների մոտ, ամեն

տեսակ դեղ ու դարման դնում են իրենց առողջ ականջներին ու նամուսից խեղդված, տանում ամեն ցավ ու տանջանք:

Թագավորն էլ մին-մին գալիս է նրանց տեսության, իբրև հիվանդների, և առողջությունները հարցնելիս կարծելով, որ ականջի ուռուցքից լավ չեն լսիլ, ձենը ավելի է բարձրացնում.

— Հե՛յ, ո՞նց ե՛ք... ո՞նց...

Ձենից պատերն ու օճորքը դուռնում են:

— Լավ ենք, ձերդ մեծութուն, շատ լավ ենք:

Թագավորը երևակայում է, որ իր թագավորության մեջ գործերը հիանալի են դնում: Ոչ ոք նրան չի ներկայանում, ոչ ոք մոտը դանդատի չի գալիս, ամենքն էլ խլանալուց վախենում են և մի կերպ համբերում են:

Բայց մի անգամ մի գյուղացի է գալիս պալատը ու ներկայանում թագավորին: Թագավորը տեսնում է սրա երկու ականջն էլ խցան է կոխած—դարմանում է:

— Էդ ի՞նչ կրնշանակի, ինչո՞ւ ես ականջներդ խցան կոխել, — հարցնում է գյուղացուն:

— Ի՞նչ անեմ, թագավորն ապրած կենա,— պատասխանում է գյուղացին.— դու էնպես բարձր ձեն ունես, որ խոսելիս քո ձենիցը մարդիկ խլանում են: Ամալի նման որոտում ես, նրա համար էլ անունդ գրել են Որոտ Թագավոր:

Թագավորն սկզբում սաստիկ վրդովվում է: Հավատալը չի գալիս, թե ինքը կարող էր էդ տեսակ դարհուրելի ձեն ունենալ: Բայց, երբ ամեն բան պարզվում է իր համար ու համոզվում է, բարկանում է իր նախարարների վրա, հրամայում է նրանց ամենքի ձեռն ու ոտն էլ կապտեղ ու բանտարկել, իսկ գյուղացուն շինում է իր գլխավոր ու միակ խորհրդատուն: Միայն իրավունք է տալիս, որ ականջները խցանով փակի:

Դու մի՛ ասիլ՝ թագավորը վաղուց ցանկություն է ունեցել ամուսնանալ ու շատ էլ խնամախոսներ է զրկել էս ու էն թագավորի աղջկանն ուղեւու, բայց ամենքն էլ մերժել են: Հիմի նոր է գլխի քնկնում, թե ի՞նչու են մերժել իրեն.— վախեցել են, թե խլանան:

Վճռում է հայտարարել իր տերության մեջ, թե ո՞վ է կարող իրեն բժշկի, և տեղն ու տեղը ինչքան ձենումք ձեն կա, գոռում է.

— Հե՛յ, ո՞վ է կարող ինձ բժշկի. ով բժշկի՝ իր քաջովը մին ոսկի կըտամ:

Ձենը որոտալով ու դրմդրմբալով դնում է հասնում ամեն կողմի վրա հազար վերստ: Էս գլորոցից ամպերը ժած են գալի, տալն ու վրա են լինում, և երկու շաբաթ շարունակ ամբողջ տե-

բության վրա անձրե է դալի: Ամենահեռավոր անկյուններում էլ իմանում են թագավորի հայտարարութունը, բայց ամիսներ են անց կենում, ու ոչ մի բժիշկ, ոչ մի հեքիմ չի երևում:

Խեղճ թագավորն սկսում է հուսահատվել. հենց էդ միջոցին հեռու աշխարհքից հայտնվում է մի կախարդ, ներկայանում է թագավորին, ասում է.

— Թագավորն ապրած կենա, մի կախարդական մազ ունես գլխիդ, էն կախարդական մազն է քո հիվանդության պատճառը:

Թագավորն ուրախանում, աշխարհքովը մին է լինում: «Ի՞նչ մեծ բան է, ասում է իր մտքումը, գլուխս վեր կանեմ—պրծանք գնաց: էս լավ էր, էս հեքիմին էլ մի բան կըտամ կըգնա. էլ ինչո՞ւ եմ իրեն քաշովը մին ոսկի տալի. մի բան որ առաջուց ցավիս գաղտնիքը հայտնեց»:

Հենց էստեղ հեքիմն ավելացնում է.

— Միայն մի պայման կա, որ պետք է իմանաս, թագավոր: Պետք է միանգամից զտնել ու պոկել էն կախարդված մազը: Եթե մին սխալվեցիր—նրանից ետե էլ ճար ու հնար չի լինի քո ցավին: Եվ միակ մարդը, որ կարող է էդ անել—Անլեզու աղջիկն է:

— Իսկ նա ո՞րտեղ է,—հարցնում է թագավորը:

— Նա ապրում է: Աճուճ Պաճուճների աշխարհքում: Նրան ասում են Անլեզու, որովհետեւ ճշմարիտ էլ—լեզու չունի: էս օրվան օրից ուղիղ մի տարի, մի ամիս ու մի օր անց՝ դու նրան կըտեսնես էստեղ, եթե քո տված խոսքը կատարես, իմ քաշովը մին ոսկի տաս ինձ, քո խորհրդականին էլ, իբրեւ ղեսպան, ինձ հետ միասին ուղարկես Անլեզու աղջկա մոտ:

Թագավորը թեև իր մեջը շատ է ցավում, բայց ի՞նչ աներ. ճար չուներ, անժանոթ հեքիմին քաշովը մին ոսկի է տալիս ու իր խորհրդականի հետ միասին ճանապարհ է գնում դեպի Աճուճ Պաճուճների երկիրը—Անլեզու աղջկա մոտ:

էս դեպքից մի քանի ամիս անց է կենում. թագավորը մին էլ տեսնում է իր խորհրդականը ետ եկավ:— Հապա կախարդ հեքիմն ու Անլեզու աղջիկն ո՞ւր են:—Թե՛ կախարդ հեքիմը ոտով-գլխով անհետացավ, կորավ, իսկ Անլեզու աղջկանից տեղեկություն չունեմ: Ասում են՝ գնացել է իրեն համար արհեստական լեզու շինել տա, ո՞ւր, ո՞ւմ մոտ կամ քանի ժամանակով, ոչով չըզիտի: Միայն կախարդը անհետանալիս էսպես կանչեց.

— Որոնեցիք—կըզտնեք: Սրա մեջն է թագավորի բախտավորությունը:

— Կա՛վ, մենք էլ կըորոնենք,— ասում է թագավորը:

Եվ առանց դործը հտ գցելու դուքս է դալիս իր պալատի պատշգամբն ու նորից բարձր դուռում:

— Հե՛յ, ո՞վ կարա գտնի Անլեզու աղջկանը: Ով գտնի, իր քաշովը մին ոսկի կըտամ:

Կարծես թե ճիշտ որ ամպ է որոտում: Ձենը մինչև որանդ հասնում է՝ ամեն տեղ էլ շաբաթներով անձրև է գալիս:

Սրանից ետը էլ մի քանի ամիս անց է կենում—դարձյալ Անլեզու աղջկանից ոչ մի լուր:

Թագավորն սկսում է հուսահատվել: Եվ փոխանակ լուռ իրեն համար նստելու, ամբողջ օրը ամպի նման որոտում է ու որոտում: Հպատակների մի մասի ականջները ծանրանում են, մյուս մասինը բոլորովին խլանում է: Եվ որովհետև ոմանք վատ են լսում, ոմանք՝ բոլորովին չեն լսում, սրանից հազար ու մի թյուրիմացություններ են առաջ գալիս, իսկ թյուրիմացություններից զանազան տուր ու դժփոցներ են պատահում: Ոստիկանությունը միանգամայն գլուխը կորցնո՞ւմ է, հա՛յ դեռ է վազում, հա՛յ դեն է վազում: Եվ որովհետև, թագավորին մոտ լինելով, տերության մեջ ամենախուշ մարդիկն էլ ոստիկաններն էին, ճշմարտությունը չեն կարողանում լսել, միշտ մեղավորների կողմն են պահում ու արդարներին բռնում, բանտերն են լցնում:

Թագավորը քանի գոռում է՝

— Արդարադատ եղե՛ք, արդարադատ եղե՛ք, — էնքան ավելի ու ավելի են նրանք խլանում ու ավելի մեծ անիրավություններ են անում:

Մի անգամ թագավորի պալատի առջև կանգ է առնում մի ջահել անծանոթ ու գոռում է..

— Ձենի դեղ եմ ծախո՞ւմ, ձենի դեղ եմ ծախո՞ւմ: Ով ձեն ունի — կըկտրի, ով շունի—կըգտնի: Ա՛յ ձենի դե՛ղ, ա՛յ լավ ձենի դե՛ղ...

Որոտ թագավորը որ լսում է, կարծում է թե իրեն ծաղրում են, հրամայում է բռնեն մոտը բերեն էն լրբին:

Երբ բռնում են, ներս են բերում պալատը՝ բարկացած որոտում է.

— Էդ ի՞նչ էիր գոռում դու իմ պալատի առջև: Ի՞նչ ձենի դեղ ես ծախում... Յո՛ւյց տուր հապա՛ տեսնեմ ո՞րն է քո ձենի դեղը...

— Ահա իմ ձենի դեղը, թագավորն ապրած կենա: Համեցեք փորձիր, տե՛ս՝ ճշմարիտ եմ ասում թե չէ:

Ասում է անծանոթն ու իր արկղից մի տեսակ մանր հաբեր է հանում, դնում թագավորի սեղանի վրա:

Թագավորը նայում է սրան, ոտից-գլուխ շափում: Շորերին է նայում—տղա է, բայց դեմքը, շարժումները, ձենն ու քնքշությունը միանգամայն կանաչի են:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Անունս Անլեզու է: Իհարկե, տեսնում ես, թագավոր, որ մի քիչ սխալ անուն են տվել ինձ: Գուցե ավելի պատշաճ էր, ոք երկար լեզվանի կոչելին. բայց եղածը եղած է...

Նվ առանց քաշվելու, որ ինքը գտնվում է ոչ թե փողոցում, այլ թագավորի պալատում, սկսում է կոկորդովը մին գոռալ.

— Ա՛յ ձենի դե՛ղ, լա՛վ ձենի դե՛ղ. ով ունի — կրկտրի, ով չունի—կրգտնի...

Թագավորի ծիծաղը պրծնում է:

— Հասկա,— ասում է,— էդ քո ձենի դեղը բե՛ր, մի փորձեմ տեսնեմ:

Առնում է մինը կուլ տալի, և ո՛վ դարձանք, ձենի կեսը կո՛չում է: Սրանից ետք թե կարող ես, դե՛ բռնի Որոտ Թագավորին: Ոնց որ սոված հավը կուտին վրա ընկնի, վրա է ընկնում էս հաբերին ու կուլ է տալիս իրար ետևից: Կուլ է տալիս վերջացնում: Սա է դառնում որ մի բան ասի,— չորս կողմի կանգնածները ձենը չեն լսում, էնքան կտրած է լինում: Չեն կարողանում լսել, մինչև ականջները բերնին չեն մոտեցնում:

Թագավորը ուրախությունից հրամայում է, որ իր ամբողջ տերության մեջ տոն կատարեն, խաղեր ու հրավառություններ սարքեն, ուտելիքներ ու գինի բաժանեն ժողովրդին:

— Իսկ դու ի՞նչ ես ուզում, հրաշալի անձանոթ,— դիմում է թագավորը իրեն բժշկող երիտասարդին:— Ինչ որ ուզես, պետք է ստանաս, թեկուզ թագավորությանս կեսը:

— Սա էն եմ ուզում, որ քո պալատում մի սենյակ տաս ինձ և հաց ու ջուր, որ ապրեմ, ոչով էլ ինձ մոտ չըմտնի, նույնիսկ դու, թագավոր: Ահա իմ բոլոր ուղածը:

— Էդբա՛նը,— զարմանում է թագավորը:— Շատ քիչ է: Բայց թո՛ղ էդպես լինի, ինչպես ուզում ես:

Սրանից հետո էլ թագավորի ձենը էնքան է նվազում, որ պալատականները չեն կարողանում լսել, մանավանդ որ խուլ են լինում: Հետզհետե նրանց ականջներն էլ բժշկվում են, և ամենքն էլ սկսում են խոսել էնպես, ինչպես թագավորն է խոսում—հազիվ լսելի շշուկով, և կարճ միջոցում էս տերության մեջ շշուկը դառնում է խոսելու ընդունված ձևը:

Մենակ թագավորի պալատում ապրող անձանոթն էր, որ հեշտ

էր լսում թագավորին ու մենակ նա էր, որ չէր շըշնջում, չէր իջեցնում իր հնչուն ձենը խոսելու ժամանակ, ում հետ էլ լինէր:

Ժողովուրդը սկսում է հետաքրքրւել՝ թե արդյոք նրա լեզուն էլ իրենց լեզվի նման լեզու է, թե չէ: Էս հետաքրքրությունը մեծանում է մանաւանդ մի դեպքից հետո, երբ մինը կատակով անծանոթին խնդրում է, թե՝

— Հապա մի քու լեզուն ցո՛ւյց տուր, տեսնենք ընչից է շինած:

Էս ասելն է լինում: Անծանոթը բարկանում է, լաց է լինում, փախչում է ու մտնում իր սենյակը, փակվում ու հայտնում, թե էլ երբեք դուրս չի դալ, որ մյուս անգամ էլ չասեն, թե՝ լեզուդ ցո՛ւյց տուր:

Էս դեպքի մասին տեղեկացնում են նախարարին: Նախարարը գնում է անծանոթի մոտ, ասում է.

— Ինչո՞ւ ես բարկանում, ինչո՞ւ ես էդպէս անում: Ուզում են լեզուդ տեսնեն, դու էլ հանի՛ր ցույց տուր. ահա՛ էսպէս:

Ու լեզուն հանում է:

Անծանոթը ակամայից կրկնում է նույն բանը. հանկարծ լեզուն բերանից վեր է բնկնում, կտոր-կտոր լինում, ջարդվում, ոնց որ թե կավից լինէր շինած:

Նախարարը դարմանքից մի առժամանակ մնում է տեղը քար կտրած: Ապա ուշքի գալով ձեռքով դարկում է ճակատին ու գլխապատառ վազում է թագավորի մոտ:

— Թագավորն ապրած կենա, բա չե՞ս ասիլ, որ Անլեզու աղջիկը հայտնվել է: Հենց էսօր լրանում է մի տարին, մի ամիսն ու մի օրը, որ դուշակեց կախարդ հեքիմը. նա հայտնվել է:

Պալատը տակն ու վրա է լինում: Մարդիկ խռնվում են Անլեզու աղջկա սենյակի դռան առջև, ուզում են անպատճառ ներս մտնեն ու տեսնեն իրենց աչքով: Զուր է թագավորը կանչում.

— Չի կարելի մտնել նրա մոտ: Մինչև անգամ ես էլ չեմ կարող, իոտք եմ տվել...

Բայց հիմի էլ ո՞վ էր կարողանում լսել թագավորի ձենը: Տեսնում են՝ ոնց է շրթունքները շարժում, ձեռին-ոտին անում, իսկ թե ինչ է ասում, — չեն իմանում:

Էստեղ հանկարծ դռները բացվում են, ու ամենքը մնում են հիացած: Սենյակի մեջտեղը, մարդարտակար ու գոհարադարդ զգեստով, ճոխ մաղերն արձակ, ոսկու դեզի վրա հանգիստ թինկը տված մի ջահել գեղեցկուհի, հովհարը ձեռին իրեն հով է անում:

Ոսկու գեղը նույն մեծության, ինչ որ թագավորը տվել էր կախարդ հեքիմին:

Թագավորն ընկնում է գեղեցկուհու ոտքերը ու գլուխը խոնարհում ծնկներին: Գեղեցկուհին թագավորի գլխից հանում է կախարդական մաղը, որ հանելում պես էրվում է մատների մեջ:

— Շնորհակալ եմ, անուշ աղջիկ: Շնորհակալ եմ, իմ թագուհի,—կանչում է թագավորը մի էն տեսակ դյուրեկան ձենով, որ մինչև էն օրը ոչով չէր լսած կյանքում:

— Նս էլ եմ շնորհակալ, Որոտ Թագավոր, իմ անգին ամուսին,— պատասխանում է աղջիկը:

Նվ հենց որ թագավորը բժշկվում է, նույն րոպեին ընկնում է և էն կախարդանքը, որ գեղեցիկ աղջկանը զրկել էր լեզվից: Նվ ամեն բան կատարվում է վնպես, ինչպես գուշակած է լինում Անլեզու աղջկանը արհեստական լեզու տվող կախարդը:

Էստիղ մեջ է մտնում թագավորի խորհրդական—երբեմնի գյուղացին: Ասում է.

— Ահա է՛ս էր ձեր ճակատագիրը: Դուք պետք է ամուսիններ դառնայիք ու սիրով կապվեիք: Այժմ ժամանակ է, որ ես հեռանամ...

— Չէ... ինչո՞ւ... ինչո՞ւ...— կանչում է թագավորը:

Բայց չնայելով թագավորի կանչելուն, խորհրդականը դառնում է մի պստիկ կայտառ թզուկ, թռչում ընկնում է ոսկու դեզի մեջն ու անհետանում:

Բանից դուրս է գալիս, որ նա էլ կախարդների օգնականն է եղիլ:

Ուրախ ու գոհ Որոտ Թագավորն ու գեղեցիկ աղջիկը մեծ հարսանիք են սարքում, ամուսնանում են իրար հետ: Թագավորը ներում է իր նախարարներին ու վերադարձնում է իրենց նախկին պաշտոնները:

Ամենքն էլ ուրախանում են, մանավանդ էլ խլանալու վտանգ չրկար: Թեև մարդիկ շրջնջում էին.

— Մի՛ վախենաք, նրանք միշտ էլ խուլ կըմնան:

Կապրենք, կըտեսնենք:

ԳԵՂԵՑԿՈՒՆԻ ՎԱՍԻԼԻՍԱՆ

Լինում է չի լինում մի վաճառական. տասներկու տարվա պսակված է լինում, ունենում է միայն մի աղջիկ, անունը Գեղեցկուհի Վասիլիսա: Վասիլիսայի ութ տարին լրացած—մերը մեռնում է: Մեռնելիս աղջկանը կանչում է, ասում է.

— Լսի՛ր, Վասիլի՛սա, միտդ պահիր ու կատարիր իմ վերջին խոսքը: Ահա ես մեռնում եմ ու իմ մայրական օրհնության հետ էս տիկնիկն եմ թողնում քեզ: Միշտ մոտդ ու հետդ կըպահես էս տիկնիկը, ոչ ոքի ցույց չես տալ, իսկ մի ցավ կամ վիշտ ունեցած ժամանակդ կերակուր կըտաս իրեն, կըկերակրես ու խորհուրդ կըհարցնես: Կուտի ու քեզ կասի, թե ինչ ճաղ ու հնար անես քո ցավին:

Ասում է, աղջկանը համբուրում ու մեռնում:

Կնոջ մահից հետո, ինչպես սովորության է, վաճառականը սուգ է պահում, հետո սկսում է մտածել, որ նորից ամուսնանա: Ու ամուսնանում է մի այրի կնոջ հետ: Էս այրին էլ ինքը հասակն առած կին է լինում, համարյա թե Վասիլիսային հասակակից էլ երկու աղջիկ է ունենում:

Վասիլիսան իրենց տեղի առաջին գեղեցկուհին է լինում: Խորթ մերն ու իր աղջիկները նախանձում են նրա գեղեցկության մասն ու շատ բանի դնելով շարժարում են, որ աշխատանքից նիհարի, արևից ու քամուց սևանա: Մի խոսքով՝ օր չեն տալի:

Վասիլիսան էս ամենը տանում է անտրտունջ ու, ընդհակառակը, օրն օրի վրա լցվում, լավանում է. այն ինչ խորթ մերն ու իր աղջիկները իրենց ներսի շարունակությանից հալվում են, մաշվում ու նիհարում, թեև ամբողջ օրը ձեռները ծալած, աղջիկ-սարոնների նման տանը նստած են լինում:

Ոչ ոք էլ չի իմանում սրա դադարիքը: Չեն իմանում, թե էս բոլորը Վասիլիսայի մոր թողած տիկնիկն է անում:

Բաժին կըտային, Վասիլիսան ամենալավ պատառը կըպահեր իր տիկնիկի համար: Իրիկունը, երբ ամենքը կըպառկեին քնելու, նա իր նկուղում կըփակվեր ու տիկնիկի հետ կըխոսեր.

— Տիկնիկ ջան, ա՛ռ, ա՛նուշ արա,
Իմ սև դարդին ա՛կանջ արա:
Հորս օջախումը ապրում եմ ես
Միշտ անխնդում ու լուռ էսպես:
Իմ խորթ մերը խաթուն-խանում—
Ինձ աշխարհքից դուրս է անում:
Ասա՛, հո՛գիս, էս ցավի դեմ
Ես ի՞նչ անեմ, ես ո՞նց անեմ:

Տիկնիկը կուտեր, խորհուրդներ կըտար, կըմխիթարեր, առա-
վոտն էլ նրա բան ու գործն էլ ինքը կաներ: Վասիլիսան իրեն հա-
մար դինջ ու հանգիստ կընստեր ծառերի շվաքներում, ծաղիկ կը-
քաղեր, ու մին էլ էն կըտեսներ, որ իր մարդերը քաղհանած են,
բանջարեղենը ջրած, ջուրը բերած, կրակն արած:

Էսպես մի քանի տարի անց է կենում: Վասիլիսան մեծանում
է, հասնում, դառնում հարսնացու: Ամեն կողմից փեսացուները
խնամախոսներ են ղրկում նրան ուղեւու, իսկ խորթ մոր աղջիկնե-
րին հարցնող շրկա: Չար կինը ավելի է կատաղում, ու բոլոր եկող-
ներին մի բերան էն է պատասխանում թե մեծերից առաջ փոքրին
չեմ կարող մարդու տալ: Խնամախոսներին էսպես ճամփու է դնում
ու բռնում Վասիլիսային ծեծում, ջարդում, ջիգրը նրանից է հա-
նում:

Մի անգամ էլ էս վաճառականը առևտրական գործերով ուրիշ
աշխարհ է գնում: Խորթ մերն ուրիշ տուն է փոխվում:

Իսկ էս նոր տան կողքին մի մութն անտառ է լինում, էն ան-
տառում էլ բնակվելիս է լինում մի Կախարդ պառավ, որ ոչ ոքի
մոտ չի թողնում, մարդկանց էնպես է ուտում, ոնց որ հավի ճու-
տեր: Խորթ մերը ամեն մի դատարկ բանի համար շարունակ ան-
տառն է ղրկում իր աչքի փուշ Վասիլիսային, թե ինչ է՝ Կախարդի
ճանկն ընկնի: Բայց տիկնիկը միշտ Վասիլիսային ճամփա է սովո-
րեցնում, չի թողնում Կախարդի որջին մոտենա, ու ամեն անգամ
էլ Վասիլիսան ողջ առողջ վերադառնում է տուն:

Էսպեսով հասնում են աշունքը: Մի աշունքվա իրիկուն մերը
երեք աղջկա ձեռքն էլ գործ է տալի—էն էլ դաս: Մինը պետք է
ժանյակ գործեր, մյուսը գուլպա աներ, Վասիլիսան էլ պետք է
մաներ: Էս Կախարդը տան բոլոր ճրագները հանդցնում է, մենակ
մի մոմ է թողնում վառած ու ինքը պառկում է քնի:

Աղջիկները բանում են: Բանելու ժամանակ որ մոմի պատ-
րույդն էրվում է, խորթ մոր աղջիկներից մինը մաղաշն (ունելիքը)
առնում է՝ իբրև թե մոմի քիթը կտրի, ուղղի: Ուղղելու փոխարեն,
իբրև թե հանկարծ, լույսը հանդցնում է: 'Ի ու մի՛ ասի՛՛ մերն է
սովորեցրել, որ էգպես անի:

— Հիմի ի՞նչ անենք,— ասում են աղջիկները:— Լույս չըկա, դասներս էլ կիսատ են:

— Ի՞նչ պետք է անենք, պետք է մինս ու մինս գնանք Կախարդ պառավից կրակ բերենք:

— Ինձ իմ ձեռի ասեղներն էլ են Լույս տալիս. կրակն ի՞նչ եմ անում. ինչ ուզում է լինի, ես չեմ գնալ,— ասում է ժանյակ դործող աղջիկն ու տեղը պինդ նստում:

— Ես էլ չեմ գնալ,— էն կողմից վրա է բերում մյուս քույրը, որ գուլպա վեր գործում,— ինձ իմ միլիերի զուգսն էլ է քափական:

— Դե՛ մեր կաց դու գնա,— միաձայն կանչում են երկուսն էլ ու դուրս են հրում Վասիլիսային: Գնա՛ Կախարդ պառավից կրակ առ բեր:

Վասիլիսան վեր է կենում գնում իր նկուղը, պահած ընթրիքը գնում է տիկնիկի առաջն ու ասում.

— Տիկնիկ ջա՛ն, ա՛ռ, ա՛նուշ արա,
Իմ սև դարդին ա՛կանջ արա:
Ինձ ղըրկում են կրակ բերեմ շար պառավից,
Չար պառավը կուտի հո ինձ...
Ասա, հո՛գիս, էս ցավի դեմ
Ես ի՞նչ անեմ, ես ո՞նց անեմ:

Տիկնիկը որ ուտում է պրծնում, աչքերը ջուլատ մոմի պես վառվում են, ասում է.

— Մի՛ վախենար, Վասիլիսա. ուր որ ղրկում են—գնա՛, միայն թե ինձ հետդ պահիր: Ես որ հետդ լինեմ, պառավը քեզ բան չի անիլ:

Վասիլիսան վեր է կենում, տիկնիկը դրպանն է դնում ու ճամփա բնկնում դեպի մութն անտառը: Գնում է, բայց ոչ մեռած է, ոչ կենդանի. հետը գնում է, հետը դողում: Մին էլ էն է տեսնում՝ մի սիպտակ ձիավոր ցողաց ու անցավ. ինքը սիպտակ, հագինը սիպտակ, ձիու սարքը սիպտակ, ու սկսեց ծեգել:

Մի քիչ էլ գնում է, տեսնում՝ հիմի էլ մի կարմիր ձիավոր անցավ. ինքը կարմիր, հագինը կարմիր, տակինը կարմիր. էստեղ էլ արեւ բացվեց...

Օր ու գիշեր գնում է Վասիլիսան, մին էլ մյուս օրվա իրիկունը դուրս է գալիս էն բացատը, որտեղ կանգնած է լինում Կախարդ պառավի խրճիթը: Խրճիթի շորս կողմի ցանկապատը մարդկային ոսկորներից և էստեղ-էնտեղ վրեն ցից հանած մարդկային գանգեր: Դարպասի սյուների փոխարեն մարդկային ոտներ,— փա-

կիշի տեղը — ձեռներ, կողպեքի տեղակ — ատամները վրեն ծնոտներ:

Սարսափից մարում է Վասիլիսան ու տեղն ու տեղը քարանում մնում: Եվ ահա դարձյալ մի ձիավոր, ինքը սև, հագինը սև, տակինը սև. քշած դալիս է ու Կախարդի դռանը չքվում, տեղն ու տեղը անհետանում: Ու վրա է հասնում գիշերը: Բայց ցանկապատի վրա ցից հանած գանգերի աչքերը լույս են տալի մթնում, ու բացատն էնպե՛ս է լուսավորվում, ոնց որ թե ցերեկ լիներ: Վասիլիսան ահից ու սարսափից դողում է, բայց չի իմանում որ կողմը փախչի, մնում է մեխված:

Հանկարծ անտառից մի դարհուրելի աղմուկ է տարածվում. ծառերը ճրճոում են, խաշամը խշխշում է. դու մի՛ ասիլ՝ Կախարդ պառավն է, անտառից դուրս է դալիս:

Գալիս է սանդի մեջ մտած, թափով թակելով, ջարդելով ու հալածելով, ավլով հետքը սրբելով: Գալիս է դռանը կանգնում, շորս կողմի վրա հոտոտում ու իրեն-իրեն վրոշում.

— Թո՛ւհ, թո՛ւհ, թո՛ւհ, մարդ—մարդահոտ է դալիս... ո՞վ կա էստեղ...

Վասիլիսան էն կողմից ահ ու դողով մոտենում է, խորը գլուխ է տալիս ու ասում.

— Ես եմ, նա՛նի ջան, իմ. խորթ մոր աղջիկներն ինձ ղրկել են քեզ մոտ կրակի:

— Լա՛վ, լա՛վ,— ասում է կախարդը,— ճանաչում եմ ինչ պտուղներ են: Դե ինձ մոտ կացի ու աշխատի: Որ ինձ մոտ կենաս ու աշխատես, կրակ կըտամ տանես նրանց համար, թե չէ—քեզ էլ կուտեմ:

Հետո՞ դառնում է իր դարպասին ու ճշում.

— Հե՛յ բացվեցեք, ամուր փակեր, հա՛ գնացե՛ք, լեն դարպասներ՛ր...

Դռները իսկույն բացվում են: Կախարդը սուլելով ներս է մտնում, Վասիլիսան էլ հտեից, ու բոլորը նորից փակվում են:

Ներս են մտնում թե չէ՛, Կախարդ պառավը իր թախտի վրա ձգվում է ու Վասիլիսային ասում.

— Հապա մի էստեղ բեր կրակի կողքին ինչ որ կա, սոված եմ, ուզում եմ հաց ուտեմ:

Վասիլիսան ցանկապատի գանգերից մարխը վառում է ու իրար հտեից բերում ուտելիքները պառավի առաջը շարում: Ուտելիքն էնքան է լինում, որ տասը հոգի ուտեին—հերիք կաներ: Ներքնատնից էլ գինի, արաղ է բերում, ու պառավը նստում է ընթրիքի: Բոլորն ուտում է, խմում, Վասիլիսային թերմացքից մի քիչ

բան է թողնում ու վրոշալով պառկում է քնի: Քնելուց առաջ ղրու-
խը վեր է քաշում, Վասիլիսային ասում.

— Լա՛վ մտիկ արա հա՛, առավոտը որ ես կերթամ — դուռը
կըսրբես, խրճիթը կալկես, ճաշը կեփես, լվացքը կանես, հետո
կերթաս հորից մի թաղար ցորեն կըհանես, կընտրես, սև տրիճը
կըջոկես: Միայն թե տե՛ս, ամեն բան արած լինի էնպես, ինչպես
ասում եմ, թե չէ՝ քեզ կուտեմ:

Պատվիրում է ու քնում: Վասիլիսան պառավի թերմացքը տա-
նում դնում է իր տիկնիկի առջև, հետն արտասուր է թափում, հետն
ասում.

— Կե՛ր տի՛կնիկ ջան, ա՛նուշ արա,
իմ սև դարդին ա՛կանջ արա:
Չար պառավը իմ ուժից վեր
Տվել է ինձ ծանրը դործեր.
Անեմ — էնքան ես ուժ չունեմ,
Չանեմ — կուտի, ես ի՞նչ անեմ...

Տիկնիկը պատասխանում է.

— Մի՛ վախենար, սիրուն: Վասիլիսա: Հաց կե՛ր, աղոթի՛ր ու
քնիր: Լուռ կըգա բարին հետը:

Առավոտը ծեղին զարթնում է Վասիլիսան, տեսնում է պա-
ռավն արդեն վեր է կացել, լուսամուտից դուրս է նայում, ու դան-
գերի աչքերը հետզհետե մարում են: Ահա ցոլաց և սիւստակ ձիա-
վորն ու լուսը բացվեց: Պառավը դուրս ելավ, սուկեց. հայտնվեցին
սանդը, թակն ու ոտնավելը, ցոլաց կարմիր ձիավորը — արևը
ծագեց: Ու պառավը մտավ սանդի մեջ, թռավ դնաց, թակով թա-
կելով, ջարդելով, փշրելով ու քշելով, ոտնավելով հետքը սրբելով
ու ավելելով:

Վասիլիսան էլ ետ մնում է մենակ: Ման է գալիս պառավի
տունը, աչք է ածում ամեն անկյուն ու մնում է զարմացած ամեն
բանի լիության վրա: Ասլա սկսում է միտք անել, թե ի՛նչպես անի,
որ պառավի պատվերը կատարի: Մին էլ տեսնում է ամեն բան
կատարած, պատրաստ, ու տիկնիկը ցորնի միջի վերջին տերե-
փուկներն է ջոկում:

— Քեզ միայն էն է մնում, որ կերակուրն եփես, Վա՛սիլիսա,
— ասում է տիկնիկը ու մտնում դրպանը:

Իրիկնադեմին Վասիլիսան սեղանը բաց է անում ու սպասում
է պառավին: Սկսում է մթնաժողել: Դարպասի առջև սևին է տա-
լիս սև ձիավորն ու ակնակիր մուրը կոխում է դեպիներ: Միայն
զանգերի աչքերն են, որ վառվում են խավարում:

Ապա անտառն սկսում է ճրճռալ ու խաշամը խշխշալ. — պա-
ռաւրը դալիս է: Վասիլիսան դուրս է գալի դեմը:

— Հը՛, ամեն բան պատրաստ է, թե չէ:

— Պատրաստ է, նա՛նի ջան, արի՛ քո աչքովը տես, — պա-
տասխանում է Վասիլիսան:

Պառաւրը ներս է մտնում տեսնում ամեն բան պատրաստ ու
կատաղում է, որ բարկանալու բան չըկա: Ասում է.

— Դե՛ լա՛վ, — ու ճշում է. — իմ ընկերնե՛ր, իմ աջ ձեռնե՛ր,
եկեք, տարեք իմ աղունն աղացեք:

Էս ձենի վրա երեք ջուխտ ձեռքեր են հայտնւում, ցորենն առ-
նում տանում:

Պառաւրն ուտում է կշտանում, սկսում է պառկել ու Վասիլի-
սային նոր հրամաններ է տալիս. ասում է.

— Էգուց էլ էն կանես, ինչ որ էսօր արել էիր, ու բացի դրան՝
հորիցը մի թաղար խաշխաշի սերմը կըհանես ու հողը կըջոկես
հատիկ-հատիկ: Չեմ իմանում, թե ո՛վ է հողն ու խաշխաշն իրաք
խառնել:

Ասում է, երեսը պատին անում ու խորմփացնում:

Վասիլիսան դնում է դարձյալ տիկնիկին ուտեցնում ու հարց-
նում.

— Աղոթի՛ր ու քնիր, Վա՛սիլիսա, — պատասխանում է տիկ-
նիկը. — լուր կըգա՝ բարին հետը: Ամեն բան պատրաստ կըլինի
վաղը:

Առավոտն էլ ետ իր սանդն է մտնում պառաւրն ու տնում, իսկ
Վասիլիսան իր տիկնիկի հետ ամեն բան անում են վերջացնում:
Պառաւրն իրիկունը վերադառնում է, մտիկ է տալիս ու կանչում.

— Իմ ա՛ջ ձեռներ, իմ ընկերնե՛ր, եկեք, տարեք, խաշխաշից
չուղ հանեցեք ինձ համար:

Իսկույն հայտնւում են երեք ջուխտ ձեռներ, խաշխաշն առ-
նում են տանում:

Ապա պառաւրը ընթրիքի է նստում, իսկ Վասիլիսան լուռ
Վանդնած է առաջին:

— Ինչո՞ւ չես խոսում, — հարցնում է Կախարդը, էնպես լուռ
ու մունջ կանգնել ես, կարծես թե բերանումդ լեզու չըկա:

— Չեմ համարձակւում խոսեմ, նա՛նի ջան, — պատասխա-
նում է Վասիլիսան. — իսկ եթե դու հրաման ես տալի խոսելու, մի
բան կըհարցնեմ:

— Հարցրո՛ւ, միայն թե փացած եղիր—լաւ չի, որ ամեն բան
էմանաս. շատ իմանաս — շուտ կըպառաւկես:

— Ես էն էի ուզում քեզ հարցնեմ, նա՛նի ջան, ինչ որ աչքով

տեսել եմ: էստեղ դալիս ճամփին մի ձիավոր ընկավ աչքովս—
ինքը սիւստակ, հագինը սիւստակ, տակինը սիւստակ. էն ո՞վ է էն
ձիավորը, նա՛նի ջան:

— Էն իմ պայծառ օրն է,— պատասխանում է կախարդը:

— Հետո տեսա մի ուրիշ ձիավոր—ինքը կարմիր, հագինը
կարմիր, տակինը կարմիր. էն ո՞վ է:

— Էն էլ իմ կարմիր՝ արևն է:

— Իսկ էն սև ձիավորն ո՞վ է, որ քո դարպասի դռանը վրա
հասավ. ինքը սև, հագինը սև, տակինը սև:

— Էն էլ իմ մուլը գիշերն է: Երեքն էլ իմ հավատարիմ ծա-
ռաներն են:

Վասիլիսան էստեղ հիշում է երեք ջուխտ ձեռներն ու լռում:

— Էլ ինչո՞ւ չես բան հարցնում:

— Էս էլ հերիք էր, նա՛նի ջան: Չէ՞ դու ինքդ ասիր՝ թե որ
շատ իմանամ, շուտ կըպառավեմ:

— Կավ ես անում, որ էն ես հարցնում՝ ինչ որ դուքսն ես տե-
սել, էն չես հարցնում, ինչ որ ներսն ես տեսել: Ես չեմ սիրում, որ
իմ տան աղբն ու կեղտը դուրս են հանում, ու շատ հետաքրքիր-
ներին ուտում եմ: Դե կա՞յ, հիմի էլ ես քեզ հարցմունք անեմ:
Դու էդ ի՞նչպես ես կարողանում անել ու հասցնել էսքան գործը,
որ ես քեզ հանձնարարում եմ:

— Իմ մոր օրհնանքն ինձ օգնում է, նա՛նի ջան,— պատաս-
խանում է Վասիլիսան:

— Ո՞նց թե... դու օրհնած ես, հա՛... Դե էստեղից դուրս
գնա կորի դու, օրհնված աղջիկ: Օրհնվածներն ինձ պետք չեն էս-
տեղ:

Ասում է ու խրճից դուրս քաշում, դարպասից դուրս հրում,
ցանկապատի վրա վառվող աչքերով դանդերից մինն էլ մի ձողի
ծեր է անց կացնում ձեռը տալի, թե՛

— Էս էլ քեզ կրակ՝ քո խորթ մոր ու իր աղջիկների համար:
Չէ՞ որ նրանք քեզ կրակի են ղրկել ինձ մոտ, որ իրենց համար
կրակ տանես:

Ու վազում է Վասիլիսան, վազում է դեպի տուն: Ձեռքի դան-
դը ճամփին լուս է տալի մինչև ծեղը ու ծեղին հանգչում: Մյուս
օրն իրիկունը վերջապես տուն է հասնում: Որ հասնում է, ուզում
է ձեռքի դանդը դեն գցի, մտքումն ասում է՝ մինչև հիմի երևի ար-
դեն կրակ կըլինեն արած: Էս մտքի մեջ՝ մին էլ հանկարծ գանգից
մի խուլ ձեն է գալի. «Ինձ դեն մի՛ գցիլ, տար քո խորթ մոր
մոտ»...

Տանն էլ մտիկ է տալիս, տեսնում է մութը, կրակ չի երևում, դանդը հետը ներս է տանում:

Խորթ մերն ու իր աղջիկները Վասիլիսային որ տեսնում են՝ սկզբումը ուրախ հանդիպում են, պատմում են, թե էն օրվանից, ինչ դու գնացել ես՝ մեր տանը դեռ կրակ չի վառվել: Մենք չենք կարողացել կրակ անենք, հարևաններից էլ ինչքան բերել ենք, տուն ենք հասցրել թե չէ՝ հանգել է:

— Հիմի քո կրակը վառ կըմնա, — ասում է խորթ մերը:

Գանգը ներս են տանում թե չէ՝ աչքերն փնայես են նայում խորթ մորն ու իր աղջիկներին, որ էրում են, կրակում: Ուզում են թաքչեն, բայց ուր որ թաքչում են, աչքերը ամեն տեղ հետևում ու նայում են նրանց, էրում, կրակում են նրանց:

Ու լուսադեմին խորթ մերն ու իր աղջիկներն արդեն էրվել, ածուխ էին կտրել. միայն Վասիլիսային էր, որ ոչինչ չէր եղել:

Առավոտը Վասիլիսան գանգը հողումը թաղում է, տան դուռն ամուր կողպում, ինքը գնում է քաղաք, մի անորդի պառավի խնդրում է, որ մոտը կենա, մինչև իրեն՝ հերը օտարությունից դա: Պառավը սիրով ընդունում է իր աղջկա նման, Վասիլիսան էլ նրան սիրում, պատվում է իր մոր պես, մոտը ապրում է ու սպասում: Պարապությունից որ հոգնում է, մի օր էլ պառավին ասում է.

— Էսպես պարապ-սարապ նստելուց հոգնում եմ, նա՛նի ջան, ի՛նչ կըլինի գնաս վուշ առնես բերես, մանած անեմ: Պառավը գնում է, վռչ է առնում բերում: Վասիլիսան նստում է մանած տնում, էնքան բարակ ու նուրբ, ոնց որ մաղ: Մանածն անում է պրծնում, հիմի պետք է դործի: Բայց էն տեսակ տորք չի գտնվում, որ էն մանածին դա, ոչով էլ չի կարողանում շինի: Վասիլիսան էլ ետ իր տիկնիկին է խնդրում:

Տիկնիկն ասում է.

— Գնա՛ ինձ համար մի հին տորք բեր ու մի մաքուր, մին էլ մի քիչ ձիու ձար, ես քեզ համարժ ամեն բան շինեմ:

Վասիլիսան գնում է գտնում ինչ որ հարկավոր է, տալիս է տիկնիկին, ինքը քնում: Առավոտը վեր է կենում, տեսնում՝ տիկնիկը մի հիանալի տորք է շինել:

Վասիլիսան կտավը հինում է, նստում դործում ու ձմեռվա վերջը արդեն պատրաստ է լինում մի կտավ, որ ասելի ծակովն անց կըկենար: Գարունքը կտավը ճերմակացնում են, ու Վասիլիսան պառավին ասում է.

— Նանի ջան, տար էս կտավը ծախի, փողը բեր—քեզ լինի:

Պառավը կտավին մտիկ է անում՝ մնում է բերանը բաց: Ասում է.

— Աղջիկ ջան, էս կտաւը թագաւորին վայել կտաւ է: Արի տանեմ պալատը՝ տեսնեմ:

էս կտաւն առնում է պառաւը, դնում թագաւորի պալատի մոտերքը պտըտւում: Թագաւորը նկատում է, որ մի պառաւ իր պալատի մոտերքը պտըտւում է, ասում է.

— Ի՞նչ ես ուզում, ա՛յ նանի:

Պառաւը թե՛ — Թագաւորն ապրած կենա, ես քեզ վայել մի էն տեսակ ապրանք եմ բերել, որ ուզում եմ դու տեսնես:

Թագաւորը հրամայում է պառաւին ներս բերեն: Պառաւին որ ներս են բերում, թագաւորը կտաւը տեսնում է՝ էստեղ Վլ սրա թերանն է մնում բաց: Ասում է.

— Ի՞նչ է սրա գինը, ա՛յ նանի:

Թե. — Սրան գին չունի, թագաւորն ապրած կենա, քեզ նվեր եմ բերել:

Թագաւորը շնորհակալություն է անում, ինքն էլ իր կողմից պառաւին է նվերներ տալիս ու արձակում:

Ուզում են էս կտաւիցը թագաւորի համար շապիկ կարեն. բերում են ձեռք, բայց էնպես կարող չեն դնում, որ կարի: Ման են դալիս ման, վերջը թագաւորն էլ ետ էն պառաւին է կանչում, թե՛

— Ա՛յ նանի, ոնց որ էս կտաւը գործել ես, էնպես էլ պետք է կարես, թե չէ ուրիշ կարող չըկա:

Պառաւն ասում է.

— Թագաւորն ապրած կենա, ոչ ես եմ մանել ու գործել էս կտաւը, ոչ էլ ես կարող եմ կարել: Մի որդեգրուհի ունեմ տանը, էս նրա ձեռի գործն է:

— Հաւ, որդեգրուհիդ լինի: Տար տուր նրան, թո՛ղ նա կարի:

Պառաւը վերադառնում է տուն, Վասիլիսային պատմում ինչ որ պատահել էր:

— Ես էլ դիտելի, որ էս գործը վերջը ինձ էր հասնելու, — ասում է Վասիլիսան: Փախւում է իր սենյակում ու սկսում է կարել: Գիշեր-ցերեկ է անում, կարում, պատրաստում, տալիս է պառաւին, թե՛ դե տար տուր թագաւորին:

Պառաւը շապիկն առնում է տանում պալատը, տալիս թագաւորին, իսկ Վասիլիսան երեսը լվանոյժ է, դուլսը սանրում, հագնւում, դուզւում, նստում լուսամուտի սուաջն ու սպասում: Սպասում է թե տեսնի ի՞նչ պետք է լինի:

Մին էլ էն է տեսնում, որ թագաւորի մարդիկը գալիս են դեպի պառաւի տունը: Գալիս են, ներս են մտնում ու հայտնում, թե

ո՞վ է կարել թագավորի շապիկը, թագավորն ուղում է նրան տեսնի ու ինքը իր ձեռքով վարձատրի:

Վասիլիսան վեր է կենում, գնում թագավորի առաջին կանգնում: Թագավորի տեսնելն ու սիրահարվելը մին է լինում:

— Էլ ես քեզանից ձեռը քաշողը չեմ, սիրուն՝ Վասիլիսա, — ասում է թագավորը: — Էսօրվանից դու խմն ես, ես էլ քոնը, էսօրվանից իմ կյանքի ընկերն ու իմ աշխարհքի թագուհին ես դու...

Ասում է, ձեռիցը բռնում, բարձրացնում, նստեցնում իր կողքին ու սկսվում է հարսանիքը: Վասիլիսայի հերն Ֆլ վրա է հասնում, աղջկա բախտավորությունը որ տեսնում է՝ ուրախանում, աշխարհքովը մին է լինում, ու էն մնալն է, որ մնում է աղջկա մոտ: Իր մերացու պառավին էլ չի մոռանում Վասիլիսան. բերում է պալատ, պահում է իրեն մոռ, իսկ տիկնիկից չի բաժանվում մինչև մահը ու միշտ, ամեն տեղ պահում է իր գրպանում:

ԱՍՏՂԵՐԻՑ ԻԶԱՅ ԿԻՆԸ

Հին ժամանակները, երբ դեռ Հնդկաստանում չէին երևացել սիպտակ մարդիկ իրենց հրապաններով, երբ դեռ նրա ճոխ ու ընդարձակ հովիտներում խաղաղ արածում էին գոմեշների երամակները, երբ դեռ աստղերն էլ մոտ էին երկրին ու չքնաղ, կենդանի արարածներ էին, և հաճախ իջնում էին մարդկանց մոտ, ահա էն ժամանակներից եմ պատմում:

Էն ժամանակները Կովի գետի ափին ապրում էր մի ջահել որսկան: Նա սիրում էր կարմիր ծաղիկներն ու կապույտ երկինքը: Եվ մինչդեռ ուրիշները կաշվե բաճկոններով էին որսի գնում, նա կարմիր հոպունքներով զարդարած կոշիկներ էր հագնում, երեսը նախշում էր կարմիր շերտերով ու շրջանակներով, ինքն էլ էնպես վառ ու նախշուն դուգվում-զարդարվում, ինչպես վառ ու նախշուն դուգված են երկինքն ու երկիրը: Մազերի մեջ էլ միշտ կրում էր կարմիր կարապի փետուր, դրա համար էլ նրան կանչում էին Բարձր փետրավոր:

Մի անգամ իր նետ ու աղեղով զինված Բարձր փետրավորը գնում էր անտառով: Մի կանաչ բացատում նկատեց մի հետք — մանր ոտնատեղեր, որ երբեք չէր տեսել իր կյանքում: — Ինչ արարած է սա արդյոք, ո՞րտեղից է եկել և ո՞ւր է գնացել, — զարմացած հարց տվեց իրեն ջահել որսկանը: Էն հետքը բռնեց ու գնաց: Ավելի զարմանքը մեծացավ, երբ տեսավ հետքը շրջան անելով եկավ էլի էնտեղ, որտեղից սկսել էր ու գնացել:

Ինչ ուզում է լինի, պետք է իմանամ ինչ արարած է սա, վճռեց ու պառկեց էն շրջանի մեջ բարձր խոտերում ու ծաղիկներում և մտածում էր անհայտ արարածի ու նրա ոտնատեղերի վրա՝ հայացքով խորասուզված կապույտ երկնքի մեջ:

Մին էլ նկատեց հենց իր վերևում, երկնքի խորքում, մի փոքրիկ կետ: Սկզբում արծվի տեղ ընդունեց, բայց հետզհետե իջնելով մեծացավ, մեծացավ կետը, ու մին էլ տեսավ՝ մի զամբյուղ իջավ երկնքից: Թփերի ետևից նայեց՝ զամբյուղից դուրս եկան տասներկու հրեղեն-փարեղեն աղջիկներ՝ հագած երկնակապուտ ծփծփուն թափանցիկ հագուստներ: Զամբյուղից դուրս եկան մինք

մյուսի ետեից և դալարի ու ծաղիկների մեջ սկսեցին պարել ու երգել, երգել էն տեսակ հրաշալի երգեր, որ Բարձր փետրավորը իր օրում երբեք չէր լսել:

Էստեղ Բարձր փետրավորը էլ չրկարաց համբերի, իր թաքըստից դուրս թռավ, ընկավ նրանց շրջանը ու բացականչեց.

— Թողե՛ք, թողե՛ք, ես էլ երգեմ ու պարեմ ձեզ հետ...

Աղջիկները վախից ճչացին, վազեցին դեպի իրենց զամբյուղը, իրար ետեից թռան զամբյուղի մեջ, ու զամբյուղը արագությամբ վերացավ դեպի երկնքի խորքը, ու հետզհետե փոքրանալով, անհետացավ, կորավ երիտասարդ որսկանի աչքից:

Երիտասարդը վերադարձավ իրենց խրճիթը: Մերը նրա համար դոմշի միս էր խորովել, բայց չրկարաց ուտի. ուշք ու միտքը էն տասներկու աղջիկների հետ գնացել էր դեպի երկինք:

Շատ խնդրեց մերը, որ պատմե, թե ինչ է պատահել: Սկզբում չէր ուզում, բայց վերջը պատմեց ամեն բան ու հայտնեց, որ չի հանգստանալ, մինչև էն աղջիկներից մինը կին չբերի իրեն:

— Դրանք անպատճառ աստղաբնականներից են,— ասավ որսկանի մերը, որ նշանավոր կախարդ էր:— Դու ավելի լավ կանես մեղանից մի հնդիկ աղջիկ ուզես քեզ համար կին: Էլ մի՛ մտածիր աստղաբնակ աղջիկների վրա, թե չէ գլխիդ մի փորձանք կըբերես:

— Ոչ մի դժբախտություն ու ոչ մի դժվարություն ինձ չեն վախեցնում, միայն թե կարենամ Աստղաբնակ աղջկանը ինձ կին առնեմ,— պատասխանեց որդին:— Եվ ես պետք է հասնեմ նրան, թեկուզ էդ քաշի մինչև աշխարհքի վերջը:

— Եթե հաստատ էդպես ես վճռել, թո՛ղ քո ասածը լինի,— ասավ մերը ու մյուս առավոտը մի կտոր արջամկան մորթի կարեց աղի գլխի փետուրին, խրատ տվեց ու էնպես ճանապարհ դրեց դեպի կախարդական շրջանը:

Շրջանը մտնելուն պես երիտասարդը դարձավ արջամուկն ու խոտերի մեջ տապ արավ, սպասեց:

Մի ժամանակ դարձյալ նկատեց նույն կետը երկնքի խորքում: Հետզհետե մեծացավ կետը, իջավ, իջավ ու վերջապես իջավ գետին, էլի նույն տեղը:

Աղջիկներից մեծը ուշադրությամբ դիտեց չորս կողմը—արեւ, ամիս, արեւմուտք, հյուսիս ու հարավ:

— Կարծես էսօր էստեղ մարդ չրկա,— ասավ նա ու բոլորը զամբյուղից դուրս թռան: Հենց ուղում էին սկսեն իրենց պարը, որ փոքր աղջիկը արջամկանը նկատեց ու ցույց տվեց մեծին:

— Շո՛ւտ, շո՛ւտ, փախե՛ք փստեղից,— ճչաց մեծը.— հասարակ արջամուկը երբեք չէր համարձակվի մտնել մեր նվիրական

շրջանը: Արջամկան կերպարանքի տակ անշուշտ մի կախարդ է թաքնուլած:

Բարձր փետրավորը վրա չըհասցրեց գոնե մի խոսք առի կամ իրենից ձգի արջամկան մորթին, որ զամբշուղն արդեն թռչում էր երկնքում:

Երիտասարդը տուն վերադարձավ սաստիկ տխուր ու կոտորված:

— Մի՛ հուսահաղարկիր, ո՛րդիս,— ասավ մերը: — Մսեղեն մի՛ ուտիլ, էդ շատ է վնասում մեզ ու փչացնում է մեր հմայքները: Գնա՛, եթե սուլ զգաս՝ մորի կեր միայն:

Ապա թե մի մկան բեխի ծեր կարեց որդու գլխի կարմիր փետուրին ու ճանապարհ դրեց:

Սուլած, ճանապարհին մորի ուտելով հասավ ու կախարդական շրջանը մտավ երիտասարդը: Մտավ թե չէ—մոկ դարձավ, բարեկամացավ մի մկան ընտանիքի հետ ու իջավ նրանց բունը: Մկների մերը խոստացավ ամեն բանում օգնել նրան:

Ահա նորից երկնքից իջավ խորհրդավոր զամբշուղը: Մեծ քույրը դարձյալ դուրս մեկնվեց զամբշուղից ու սկսեց դիտել շուրս կողմը. հարավ նայեց, հյուսիս նայեց, արևելք նայեց, արևմուտք նայեց, ներքև—գետնին նայեց:

— Էստեղ մարդ չըկա,— ասավ.— արջամուկն էլ չեմ տեսնում, բայց դարձյալ պիտի զգուշ լինենք:

Եվ ահա դուրս եկան նրանք ամենքը, պար բռնեցին ու սկսեցին երգել ու զարկել փոքրիկ թմբուկները, որ օձի կաշվից էին շինած: Էսպեսով հասան հենց մկան բնին. մեծ քույրը ձեռքը վեր բարձրացրեց, բոլորը միասին կանգ առան ու շունչները պահեցին: Ապա թե ոտով գետնին զարկեց, սկանջ դրեց ու ասավ.

— Էստեղ առաջվա նման խուլ չի հնչում: Երևի էսօր օտար հյուր կա մկների մոտ:— Նորից գետնը դուրեց ու կանչեց.

— Դո՛ւրս եկեք, երևացեք դո՛ւք, փոքրիկ դավաճաններ, թե չէ ձեր բունը կըքանդենք:

Բայց մեր մոկը արդեն անցք էր փորել, որ դուրս էր գալիս ուղիղ հենց շրջանագծի մյուս կողմը: Եվ մինչդեռ աղջիկները նրան շրջանի ներսն էին որոնում, նա իր ճեռներով արդեն փախչում էր շրջանից դուրս մարդկերում:

Աղջիկները վազեցին ետևներից, որ սպանեն մկներին. ամենքը վազեցին, բացի փոքրը, որ չէր կարող սպանել՝ ինչ ուզում էր լինել: Էս ժամանակ Բարձր փետրավորը դուրս եկավ մկան բնից, առավ իր մարդկալին կերպարանքը, մոտեցավ աղջկանը, բռնեց նրա երկու ձեռքից ու ասավ.

— Արի՛ գնանք մեր տունը, սիրոյն աղջիկ, ու եղիր իմ կինը: Էնտեղ պար կը բռնես հնդիկ աղջիկներ ի հետ, ես որս կսանամ, կը բերեմ քեզ համար, մերս կեփի ու տունը կը կառավարի, և դու մեզ մօտ ալիւն կը ջանիս կը լինես, քան էնտեղ— երկնքում:

Աղջիկը կամաւորօրէն էր:

Երկնային աղջիկները եկան հաւաքելեցին, շրջապատեցին իրենց քրոջը, սկսեցին աղաչել, որ էնպէս բան չանի, նորից իրենց հետ գնա վերեւ երկինք — իրենց տունը. բայց նա նայեց, նայեց երիտասարդին ու ասաւ.

— Կըզամ քեզ հետ, գնանք, ուր որ ուզում ես:

Մնացած քույրերը ցաւալի լացով ու սուգով բարձրացան դէպի երկինք, անհետացան կապուտակ երկնքում, իսկ Բարձր փետրաւորը իր Աստղ-կնոջը բերեց իրենց վրանը Կռլի գետի ափերին: Իր երկնային հարսին տեսնելով, շատ ուրախացաւ երիտասարդ որսկանի մերը, բայց որդու ականջին շնչաց.

— Երբեք չը հեռանաս քո կնոջից, եթէ ուզում ես դրան պահես, ուր որ գնաս, հետդ տար անբաժան:

Էնպէս էլ արաւ երիտասարդ որսկանը: Իր կնոջ համար էլ նետ ու աղեղ շինեց ու միշտ հետը որսի էր տանում. բայց կինը երբեք չէր հոժարում նետ արձակելու, երբեք չէր ուզում սպանի, ինչ շունչ կենդանի ուզում էր լինել, և երբեք որսի միս չէր ուտում, եթէ սպանում էին ուրիշները: Նա անտառներում ու մարգագետիններում միայն մօռ, մորի, հաղարջ և ուրիշ պտուղներ էր քաղում ուտում, մին էլ բրինձ: Էնպէս էր ապրում:

Մի անգամ էլ, երբ ջահել կինը զբաղւած էր իր ձեռագործով և փետուրներից ասղարուր աստղեր էր շինում իր տոնական զգեստի վրա, իսկ որսկանի մերը գյուղի մյուս ծերին զրույց էր անում իր ծանոթների վրանում, որտեղից որ էր ներս թռաւ մի փոքրիկ գեղին թռչնակ, վեր եկաւ Բարձր փետրաւորի ուսին ու ականջին ծլւլաց.

— Ձեր մօտիկ լճի վրա վեր է եկել վայրի կարապների երամը: Եթէ չուշանաս, շուտ հասնես և զգուշ մօտենաս, կարող ես նրանցից բռնել, թէ չէ՝ ուր որ է կը թռչնէ: Միայն կնոջդ շիմացնէ: Կարմիր կարապները կանանց տանել չեն կարող: Ձեռաց հօտը կառնեն, թեկուզ մի մզոնի վրա, ու կը թռչնէ:

Բարձր փետրաւորը ոչ թէ կարմիր կարապ չէր տեսել իր օրում, այլ չէր լէլ լսել, թէ կարմիր կարապ կը լինի: Իր գլխի կարապի կարմիր փետուրն էլ ինքն Վ ներկել: Մտիկ արաւ, տեսաւ կինը զբաղւած է իր ձեռագործով ու գլուխը քաշ արած աստղեր է ասեղնագործում, կամաց դուրս սահեց, մտածե-

լով թե էնպէս շուտ կը վերադառնա, որ նա իսկի չի իմանալ՝ թե երբ գնաց, երբ եկաւ: Բայց դուրս գնաց թե չէ, վրանը ներս թռավ էն դեղին թռչնակը, թառ եղավ կնոջ ուսին ու ականջի տակին սկսեց երգել մի հրաշալի երգ, թե ինչպէս են ապրում նրա քույրերն էնտեղ երկնքում: Ու չքնաղ կինը, որ մի ժամանակ աստղերի վրա էր ապրել, հիշեց երկնային կյանքն ու իր անցած երջանկութիւնները, մոռացավ երկրային ամեն բան, վեր կացավ, քամու նման թռավ դեպի նվիրական շրջանը, հենց էնտեղ հասավ, որ քույրերը իջնում էին երկիրը: Տեսնելով իրենց քրոջը՝ շրջապատեցին ու սկսեցին աղաչել, որ իրենց հետ վերադառնա երկինք—տուն:

— Բայց Բարձր փետրավորը լավ մարդ է ու ինձ շատ է սիրում, ինչպէս թողնեմ նրան, — ասավ աղջիկը:

Մեծ քույրը տեսնելով, որ փոքրը դժարանում է թողնել ամուսնուն, ասավ.

— Դե մնա՛, եթե չես կարող բաժանվել նրանից. բայց խընդրում եմ, զոնե մի ժամով մեզ հետ երկինք բարձրացիր մեր հորը տեսութեան: Էն օրվանից ինչ դու հեռացել իջել ես երկիր, նա շարունակ դարդ է անում:

Չէր կամենում գնալ փոքր քույրը, բայց էնքան էր հորը կարօտել, որ անունը լսելուն պէս մտավ խորհրդավոր զամբյուղը՝ մի անգամ էլ նրան տեսնելու համար: Հեր ու աղջիկ որ իրար տեսան, երկուսն էլ շատ ուրախացան, ու խոսեցին, խոսեցին, էնքան խոսեցին, որ կապուտակ երկինքը մթնաժողով, ու աղջիկը հիշեց, որ ուշացել էր, պետք է նորից իջներ երկիր. իր ամուսնուն մոտ:

— Էդ երբեք չի լինի, — ասավ հերն աղջկանը. փակեց նրան մի մեծ սպիտակ ամպի մեջ, ու հայտնեց, թե դուրս չի թողնելու էն ամպից, մինչեւ չի խոստանա, որ էլ չի վերադառնալ երկիր: Աղաչեց, պաղատեց աղջիկը, բայց իզուր: Ապա թե լաց եղավ, ու սկսեց արտասովել, արտասուք թափել էնքան առատ, որ սպիտակ ամպն էլ մթնեց ու սկսեց արտասուք թափել նրա հետ: Հերը տեսավ, որ եթե շարունակի փակած պահել—աղջիկն արտասուքով կողոզի երկիրը, բաց թողեց:

— Ի՞նչ անեմ, — ասավ, — որ մնաս մեզ մոտ ու երջանիկ ապրես:

— Իմ ամուսնուն էլ բեր երկինք, — պատասխանեց՝ աղջիկը: Ու երկիր իջեցրեց նվիրական զամբյուղը երկնային ծերունին:

Բայց ի՞նչ եղավ Բարձր փետրավորը:

Լճի ափը գնաց Բարձր փետրավորը, տեսավ կարմիր կարմիր

կարապների մի գեղեցիկ բազմություն: Երկուսին սպանեց, մնացածը փախսան: Սպանած կարապներն առավ, շտապեց վրանը: Եկավ տեսավ ձեռագործը կիսատ ընկած ու կինը չըկա: Սկսեց կանչել, պատասխան չըկա: Սպանած կարմիր կարապներն ուսով գցած վրանից դուրս վազեց դեպի խորհրդավոր շրջանը — էնտեղ էլ չըկար:

Վճռեց հենց էնտեղ էլ մնալ ու սպասել նրա վերադարձին, թեկուղ մինչև աշխարհքի վերջը: Ընկավ դետին, խոտերի մեջ պառկեց ու հայացքը աստղերին սեռած նայեց, նայեց մինչև հոգնեց, քունը տարավ:

Առավոտը վաղ աչքը բաց արավ, խոտերի մեջ լսեց մի շրջյուն. մտիկ տվեց—կողքին ծանոթ զամբյուղը: Վեր թռավ ու խինթի նման, սպանած կարապներն էլ ուսին, ընկավ զամբյուղը: Տեսավ զամբյուղը դատարկ, մեջը ոչ ոք չըկա, ու մինչև ուզեց դուրս գա, արդեն անցել հասել էր երկնքի ու երկրի մեջտեղը ու արագ սլանում էր դեպի վեր: Սլացավ, սլացավ, վերջապես հասավ Աստղերի աշխարհքը, որտեղ սպասում էր իրեն սիրելի կինը: Կնոջ հերը նրանց մի սքանչելի կապույտ վրան նվիրեց: Էն կապույտ վրանում նրանք ապրում էին երջանիկ: Բարձր փետրավորը մի առժամանակ հարբած երկնային վայելքներով ու իր հրեղեն կնոջ սիրով՝ կատարելապես երջանիկ էր, բայց կամաց-կամաց սկսեց ձանձրանալ ամպեղեն պտուղներից, որոնցով սնվում էին Աստղերի աշխարհքում՝ նրանց բնակիչները, սկսեց կարոտել հաստատուն կանաչ դաշտերին, որսերին, ու թախանձեց կնոջ հորը, որ բաց թողնի իրեն իր կնոջ հետ միասին նորից դեպի երկիր:

— Ոչ, անկարելի է,— պատասխանեց կնոջ հերը,— թե թողնեմ, էլ երբեք չեմ տեսնիլ նրան: Դու էլ մնա՛ մեզ մոտ ու շուտով կրմոռանաս ձեր տխուր երկիրը:

Երիտասարդ որսկանը պատասխանի փոխարեն հագավ իր սպանած կարմիր կարապներից մի զույգի թևերը, մյուս զույգի թևերն էլ կնոջը տվեց ու վարձախրեցին Աստղերի աշխարհքից դեպի ցած, նորից իջան երկիր, իրենց դաշտերը, իրենց վրանը, ուր Բարձր փետրավորի պառավ մերը ողբում էր իրենց կորուստը:

Երբ տեսավ վերադարձան, անսահման ուրախացավ պառավ մերը, ուրախացան ամենքը գյուղում, մեծ խնջույք սարքեցին, ուրախություն արին ու երկար, երկար երգեցին ու պարեցին:

Որսկանի Աստղ կինն էլ վերջացրեց իր պատրաստած աստեղազարդ տոնական զգեստը, հագավ, մտավ հնգիկների շարքը և պարում, երգում էր նրանց հետ: Էլ երբեք չըվերադարձավ էն շրջանը, ուր իջնում էին իր հրեղեն քույրերը: Ապրում էր պտուղներով ու

հացահատիկներով, որովհետեւ չէր սիրում սպանել, բացի մեկից, էն փոքրիկ դեղին թռչնակից:

Մի անգամ էլ, երբ ուրիշ կողմ էր Բարձր փետրավորի ուշքը, նորից ներս թռավ էն փոքրիկ դեղին թռչնակը, թառեց կնոջ ուսերին ու սկսեց շշնջալ, բայց կիներ բռնեց, նրա վիզը ոլորեց: Էն էր ու էն, էն օրվանից էլ չեկավ, չերևաց թևավոր փորձիչը: Եվ էն ճոխ հովտում, Կավի գետի ափին իրենց խաղաղ վրանում, անբաժան ու երջանիկ իրար հետ ապրում էին ջահել որսկանն ու աստղերից իշած կիներ:

ԿԱՒԱՐԴԻ ՔՍԱԿԸ

Լինում են, չեն լինում, լինում են մի պառաւ մարդ ու կնիկ. ունենում են երեք աղջիկ: Օրերից մի օր մարդը մեռնում է, արևը ձեղ է բաշխում, մնում է կնիկը: Էս կնիկը գիտենում է, որ իր մարդը ոսկում ու արծաթում լիքը մի մեծ քսակ է թողել, ու մտքումը մխիթարւում է, ասում է. «Հերները մեռավ, գոնե աղջիկներս քաղցած չեն մնալ»: Բայց ինչպես կարգն ու օրենքն է՝ մեռելը դեռ հողաւորած, թաղած չեն լինում, որ աղքատի կերպ մտած մի կախարդ գալիս է, իբրև թե ողորմություն է խնդրում, աջողեցնում է՝ քսակը ձեռք է գցում ու ծլկում, էնպես, որ չեն էլ կարողանում իմանան, թե որ կողմից եկաւ ու որ կողմը չքացավ:

Էսպես խեղճ կնիկը երեք որբ աղջկանով աղքատանում է ու, ճարը կտրած, օր ու գիշեր է անում, աշխատում, որ կարողանա իր ևրեխանցը պահի, մեծացնի:

Ժամանակ է անցկենում, էս աղջիկները մեծանում են, ու մի օր էլ մեծ աղջիկն ասում է.

— Ա՛յ մեր, ես էս է մեծացել, մեծ աղջիկ եմ դարձել, ամոթ է ինձ համար էսպես անբան ու անգործ տանը նստեմ: Մի բաղաճ թխիր, տուր ինձ, գնամ աշխարհքի աշխարհք ման գամ, իմ բախտը դռնեմ:

Մերը բերում է մի բաղաճ է թխում ու աղջկանը հարցնում, թե ի՛նչպես է ուզում. կեւ բաղաճն է ուզում մոր օրհնանքը հետը, թե՞ ամբողջն է ուզում՝ առանց մոր օրհնանքի: Աղջիկը ամբողջ բաղաճն է ուզում՝ առանց մոր օրհնանքի:

Բաղաճն առնում է ճամփա ընկնում: Ասում է. «Մի տարուց ու մի օրից հտը թե եկա—եկա, թե՞ հո չեկա, իմացեք, որ ողջ ու առողջ եմ ու իմ բախտը գտել եմ»:

Գնում է, գնում է, դուրս է գալիս մի անծանոթ երկիր: Մի ճամփի մրա մի տնակ է լինում:

Էս տնակին մոտենում է, տեսնում է շեմքումը նստած մի պա-

ռաւ-դառամ կախարդ կնիկ: Էս կախարդը հարցնում է, թե՞ ո՞ւր ես գնում:— Թե՞ գնում եմ բախտս գտնելու:

— Ինձ էլ հենց էդպէս մի ծառայող է հարկաւոր, արի ինձ մոտ մնա,— առաջարկում է կախարդը:

— Որ քեզ մոտ մնամ՝ ի՞նչ պետք է անեմ:

— Պետք է ձեռիս ջուր ածես, շորերս հագցնես, ավլես, սրբես, վառարանը վառես, բայց վայն եկել է քեզ տալիս, եթե ծխնելուչդի մեջը նայել ես:

Աղջիկն ասում է՝ համաձայն եմ:

Առաւոտը կախարդը որ վեր է կենում, էս աղջիկը ձեռին ջուր է ածում, շորերը հագցնում, կախարդի դուրս գնալուց հետո էլ վառարանը սրբում է, բայց սրբելիս մտքովն անց է կենում, թե՞ ինչ պետք է լինի, մի մեծ բան հո չի լինելու, եթե մի աչքի պոչով ծխնելուչդի մեջը նայեմ: Նայում է, ի՞նչ է տեսնում. տեսնում է իր մորից գողացած ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը հրեա ծխնելուչդի մեջը կախ արած: Իսկույն հանում է, ուր դրո՞ւմ ու թռչում դեպի տուն:

Ճամփին մի ձի է պատահում, առաջը կտրում է ու խնդրում, ասում է.

— Ա՛ղջի ջան, ա՛ղջի, ի՞նչ կըլինի ինձ քորես. էս օխտը տարի է՝ ոչով ինձ քորել չի:

Աղջիկը ձեռի փետովը ձիուն տալիս է, ճամփիցը դենն է անում ու անց կենում, գնում:

Առաջն է դալիս մի ոչխար: Ասում է.

— Ա՛ղջի ջան, ա՛ղջի, ի՞նչ կլինի ինձ խուղես. էս օխտը տարի է՝ ոչով ինձ խուղել չի:

Աղջիկը սրան էլ է զարկում, ճամփիցը դենն անում ու անց կենում:

Մի քիչ էլ գնում է, տեսնում է մի օրիգած էծ: Էս օրիգած էծն աղաչում է, ասում է.

— Ա՛ղջի ջան, ա՛ղջի, ի՞նչ կըլինի ինձ տեղփոխ անես: Էս օխտը տարի է՝ ինձ տեղփոխ չեն արել:

Աղջիկն իծի վրա քար է շարտում ու իր ճամփեն ջարդանակում:

Գնում է պատահում մի խափան ջաղացի: Էս խափան ջաղացը խնդրում է, ասում է.

— Ա՛ղջի ջան, ա՛ղջի, ի՞նչ կըլինի բան դցես ինձ. էս օխտը տարի է խափան եմ, ոչով ինձ բան չի գցում:

Աղջիկը սրան էլ չի՛ւտում, ներս է մտնում, դռն ետեւը ձգւում, քնում:

Կախարդը մերադառնում է տուն,— տեսնում է՝ աղջիկը փախել է։ Ակն է տալի ծխնեկուղիին, տեսնում է էնտեղ էլ քսակը չըկա։ Կատաղում է, ընկնում է աղջկա հտեկից։

Ճամփին պատահում է ձիուն։

— Ա՛յ ձի,— ասում է,— ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը ձեռին իմ աղախնին արդյոք չե՞ս տեսել։

— Հենց նոր էստեղից փախած անց կացավ,— պատասխանում է ձին։

Կախարդը վազում է։ Պատահում է ոչխարը։

— Ա՛յ ոչխար,— ասում է,— ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը ձեռին իմ աղախնին արդյոք չե՞ս տեսել։

— Տեսել եմ,— պատասխանում է ոչխարը։— Մի քիչ առաջ դեսը վազելով անց կացավ։

Գնում և պատահում է իծին։

— Ա՛յ էծ,— ասում է,— ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը ձեռին իմ աղախնին արդյոք չե՞ս տեսել։

— Ի՞նչպես չէ, տեսել եմ,— պատասխանում է էծը։— Գնաց նոր դեսը անցկացավ, դեպի էն խափան ջաղացը։

Գնում է խափան ջաղացի մոտ։

— Ա՛յ խափան ջաղաց, ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը ձեռին իմ աղախնին արդյոք չե՞ս տեսել։

— Ի՞նչպես չեմ տեսել. ներս արի, հրես իմ դռան հտեր քնած է,— պատասխանում է խափան ջաղացը։

Կախարդը ներս է մտնում, տեսնում է՝ աղջիկը հրես՝ քսակը դիսի տակին՝ դռան հտեր քնած։ Ձեռքի կախարդական դավադանով դարկում է քնած աղջկանը, դարձնում է քար, իր ոսկով ու արծաթով լիքը քսակն առնում, հտ դնում իր տունը։

Սրա վրա մի տարին ու մի օրն անց է կենում. միջնակ աղջիկը տեսնում է, որ քույրը հտ չեկավ, մորն ասում է.

— Ինչպես երևում է, քույրս՝ բախտավորվել է ու լավ է ապրում. ամոթ չի՞, որ հենց ես տանը նստեմ պարապ-սարապ։ Մի բաղաճ թխի՛ր տուր ինձ, գնամ աշխարհն աշխարհ ման գամ, իմ բախտը գտնեմ։

Մերը հարցնում է, թե՞ ո՞րն ես ուզում, բաղաճի կեսն ես ուզում իմ օրհնանքի հե՞տ, թե՞ ամբողջ բաղաճն ես ուզում առանց իմ օրհնանքի։

— Ամբողջ բաղաճն եմ ուզում՝ առանց քո օրհնանքի,— պատասխանում է աղջիկը, ամբողջ բաղաճն առնում է ու ճամփա ընկնում. ասում է.

— Մի տարուց ու մի օրից ետը թե եկա—եկա, թե հո չեկա, իմացեք, որ ողջ ու առողջ եմ ու իմ բախտը գտել եմ:

Գնում է: Սա էլ մեծ քրոջ նման է վարվում ու նրա բախտին է արժանանում:

Մի տարին ու մի օրն անց են կենում—ետ չի գալիս: Փոքր աղջիկն ասում է.

— Իմ քույրերն արդեն հասան իրենց մուրազին. մի՞թե հենց ես պետք է մնամ էսպես անբան ու անգործ նստած, անպետք ինձ համար էլ, ուրիշների համար էլ: Մի բաղաճ թխիր, մա՛յրիկ, ես էլ դնամ իմ բախտի ետեկից ման գամ:

Մերը հարցնում է, թե՞ ո՞րն ես ուզում. կես բաղաճն ես ուզում իմ օրհնանքի հե՞տ, թե՞ ամբողջ բաղաճն՝ առանց իմ օրհնանքի:

Փոքր աղջիկը, թե՛ կես բաղաճն եմ ուզում, քո օրհնանքը հետը:

Մերը կես բաղաճը տալիս է իրեն, օրհնում ու ճանապարհ դնում:

Իր քույրերի նման սա էլ երկար դեռ ու դեռ թափառելուց հետո գալիս է հասնում կախարդի կացարանին ու աղախին է մտնում նրա մոտ: Ու հենց նրանց պես սա էլ մի օր ծխնելույզի մեջ նկատում է ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը, առնում է ու դուրս պրծնում դեպի իրենց տունը:

Ճամփին պատահում է ձիուն: Ձին աղաչում է.

— Ա՛ղչի ջան, ա՛ղչի, ի՛նչ կըլինի ինձ քորեռ, օխտը տարի է՝ ինձ քորել չեն:

— Վա՛յ, խեղճ ձի,— ասում է աղջիկը, քսակը մի կողմն է դնում ու քորիչով քորում է ձիուն:

Մի քիչ անց է կենում, ոչխարն է խնդրում.

— Ա՛ղչի ջան, ա՛ղչի, ի՛նչ կըլինի ինձ խուզես. էս օխտը տարի է՝ ինձ խուզել չեն:

— Վա՛յ, խեղճ ոչխար,— ասում է աղջիկը, հանում է մըկ-բատն ու խուզում է ոչխարին:

Մի քիչ էլ դնում է, օրիգած էժն է կանչում.

— Ա՛ղչի ջան, ա՛ղչի, ի՛նչ կըլինի տեղփոխ անես ինձ. էս օխտը տարի է մի տեղ օրիգած եմ, ոչով ինձ տեղփոխ չի անում:

— Վա՛յ, խեղճ էժ,— ասում է աղջիկը ու տեղփոխ է անում սոված իծին:

Վերջը հասնում է խափան ջաղացին:

— Ա՛ղչի ջան, ա՛ղչի, ի՛նչ կըլինի բան դցես ինձ,— խնդրում է խափան ջաղացը.— էս օխտը տարի է էսպես կանգնած եմ, ոչով բան չի գցում ինձ:

— Վա՛յ, խեղճ ջաղաց,— կանչում է աղջիկը, շուրջ բաց է թողնում, ու ջաղացը գրոռում է:

Եվ որովհետև օրը հատել էր, մութն ընկնում էր, մտնում է ջաղացն ու դռան ետեր պառկում քնում:

Կախարդը վերադառնում է տուն, տեսնում է՝ աղջիկը չըկա: Ծխնելուզին ակն է տալիս, տեսնում է քսակն էլ չըկա: Կատաղում, փրփրում է, ընկնում է աղջկա ետևից:

Հասնում է ձիուն, ձիուն հարցնում է.

— Ա՛յ ձի,— ասում է,— ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը ձեռին իմ աղախնին չե՞ս տեսել:

— Դուն էլ հենց իմանում ես՝ ես էլ բան ու գործ չունեմ—բան ու գործս էն է, որ քո աղախիններին հսկեմ,— պատասխանում է ձին:— Ես ի՞նչ պիտեմ՝ ո՛րտեղ է քո աղախինը. գնա, մա՛ն արի, գտիր:

Գնում է հերթով հասնում է ոչխարին, իծին, նրանք էլ նույն պատասխանն են տալիս: Վերջը հասնում է ջաղացին:

— Ա՛յ ջաղաց,— ասում է,— ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը ձեռին իմ աղախնին չե՞ս տեսել:

— Ի՞նչ ես ասում, էս գոռոցի մեջ լավ չեմ լսում,— պատասխանում է ջաղացը.— մոտիկ արի, ականջո՞ւմս ասա:

Կախարդը մոտենում է ջաղացին, որ ջաղացի ականջո՞ւմն ասի, ջաղացը սրան՝ բռնում է, պտրտում, կոլորում, տակովն անում, շինում: ալուր-աղցան ու շալրտում, ցրում դեռ ու դեն:

Կախարդը վեր ընկնելիս ձեռքի գավազանը վեր գցած է լինում: Ջաղացն աղջկանն ասում է. «էդ գավազանը վերցրո՛ւ, դրանով զարկի՛ր դռան տակի երկու քարին»: Աղջիկը կախարդական գավազանով զարկում է դռան տակի երկու քարին, մին էլ տեսնում է՝ առաջը կանգնեցին իր երկու կորած քույրերը: Փաթաթվում են իրար, համքուրվում, ու ոսկով, արծաթով լիքը քսակն առնում, ճամփա ընկնում դեպի տուն, իրենց պառավ մոր մոտ:

Տանը պառավ մերը իր աղջիկներին կորած էր համարում ու նստած սուգ անելիս է լինում, որ հանկարծ ներս են մտնում երեքն էլ, ողջ ու առողջ, հետներն էլ ոսկով ու արծաթով լիքը քսակը — ուրախանում, աշխարհքով մին են լինում, ու էն օրվանից ապրում են ուրախ ու ապահով:

ԱՆԳԻՆ ՔԱՐԸ

Մի ամառվա շոգ օր էր. բայց շնայած անտանելի շոգին ոչ թեժ արևին, Բաղդադի փողոցները լիքն էին ժողովրդով: Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորը մի փառավոր հաղթությանից հետո պետք է վերադառնար իր մայրաքաղաքը: Աղքատ ժողովուրդը հավաքվել էր թամաշա անելու: Մարդիկ անհամբեր սապստամ ու գովում էին թագավորին. փառաբանում էին նրա քաջությունը, խելքը, մեծահոգությունը, իմաստությունը, արդարադատությունը և շատ ուրիշ բարձր առաքինություններ:

էս ժամանակ բաղմության միջից դուրս եկավ Սալիդ անունով մի աղքատ ու սկսեց ամենախիստ խոսքերով հայհոյել թագավորին:

Ամբոխը սաստիկ վրդովվեց. շորս կողմից վրա դառան, որ ոտնատակ տան Սալիդին, երբ մեջ մտավ մի անծանոթ:

— Կանգնեցե՛ք,— ասավ,— ո՛վ աղնիվ մարդիկ, ու ձեր ուշադրության ականջները մի առժամանակ կախ արեք իմ մտքի ճյուղերին:

Ամբոխը կանգ առավ:

— Ի՞նչ լավ է խոսում, է՛,— ձեն տվեց մինը. — խոսի՛ր, խոսի՛ր, լսում ենք:

— Դուք ուզում եք սրան ծեծե՞ք,— հարցրեց անծանոթը:

— Հա՛, անպատճառ պետք է ծեծենք:

— Բայց պետք է խելոք ծեծեք:

— Ի՞նչպես թե խելոք ծեծեք... էլ խելոք ծեծելը ո՞րն է... կողքերը կրփշրենք—սրծավ գնաց:

— Չէ՛, էդպես չի. սպասեցեք ու ինձ ականջ արեք: Դուք ուզում եք սրա կողքերը փշրեք: Շատ լավ: Ասենք թե տեղն է ու արդարացի: Բայց կարող ֆ պատահել, որ հարկավոր է սրա երկու կողքը փշրել, իսկ դուք միայն մի կողքը կրփշրեք: Էդպեսով էլ կրվարվեք և անարդար, և անխելք:

— Լավ ես ասում, ես իմ աստվածը,— ձեն տվին ամեն կողմից:— Հապա ի՞նչ անենք. նե՛րենք էն վիրավորանքը, որ սա հասցրել է մեր ամենախմաստուն, ամենադերագույն, ամենահեռա-

տես, ամենասրատես թագաւորին, աշխարհքի կենտրոնին, աստ-
ծու ստւիրին, սաստղերի աստղին, արեգակների արեգակին...

— Չէ, ես հո չեմ ասում՝ ներենք, ես ասում եմ՝ մի հարցնենք
ու լսենք, թե ի՞նչ է ասում էս մարդը, ի՞նչպես է արդարանում:

— Ես արդարանալու բան չունեմ,— խոսեց Սայիդը:— Մե-
ղաւորներն են արդարանում. իսկ ես ոչ մի մեղք չեմ արել: Ես
միայն էն պետք է ասեմ, ինչ որ ինձ են արել: Եւ ասեմ թե չէ,
դուք ձեռքերով կըծածկեք ձեր երեսները, բայց էդ էլ չէք կարող
անել, որովհետեւ ձեր երեսների ամոթից ու բարկութան տաքու-
թյունից ձեր ձեռքերը կերվեն:

— Վա՛հ, էս ի՞նչ է պատահել: Ինչպես երևում է, շատ հե-
տաքրքրական բան պետք է լինի: Պատմի՛ր, պատմի՛ր,— գոռա-
ցին ամեն կողմից:

— Ոչ թե հետաքրքրական, այլ մի ցավալի ու անիրավ դործ,
— պատասխանեց Սայիդը:— Ականջ արեք, պատմեմ տեսեք:

«Ես մի գեղեցիկ, խելոք ու աշխատասեր կին ունեի ու երկու
կարմրաթշիկ, առողջ, աշխույժ երեխա: Ինձ համար երջանիկ ապ-
րում էի, ու իսկի մարդարեւ խոստացած դրախտն էլ չէր պետ-
քս...»

— Տեսե՛ք, տեսե՛ք՝ ինչեր է հաջում: Ա՛յ լիրբ հալհոյիչ...
Հենց դրա համար էլ էդ բախտին ես արժանացել...— ընդհատեց
մեկը:

— Բախտը որ կա՝ ծնվելիս է դրվում մարդու ճակատին. նրա-
նից պրծնում չըկա,— մեջ մտաւ մի ուրիշը:

— Դե լավ, խելքներիդ զոռ մի՛ տաք, թո՛ղ արեք պատմի:
Ու Սայիդը շարունակեց.

«Քանի տարի էսպես ապրեցինք, ամեն մի տարին, ամեն մի
ամիսը, շաբաթը, օրը, ժամն ու վայրկյանը անցան լիքը երջան-
կություններով: Բայց շար նախանձը, որ աշխարհքում կործա-
նում է ամեն բան — վերջը իմ երջանկությունն էլ կործանեց: Իմ
կողքին ապրում էր մեր քաղաքի դատաւոր Իբրահիմը: Նախան-
ձեց իմ բախտին, կնոջս ու երեխաներիս խլեց ինձանից: Կնոջս
իրեն հարձ առաւ, երեխաներիս ստրուկ տվեց ուրիշներին: Ու
էսպես նրանք ընկան կրկնակի գերության մեջ: Գերի մոր սիրտը
իր երեխաների մոտ էր ու նրանց հետ էլ կրկնակի գերի. երեխա-
ների ուշքն ու միտքն էլ իրենց մոր մոտ էր ու նրա հետ կրկնակի
գերի...»

— Ա՛յ էդ լավն էր: Ի՞նչ սիրուն ասիր—կրկնակի գերի...

«Էսպես մնացի մենակ, ու կյանքը մահից էլ ավելի անտա-
նելի դարձաւ ինձ համար:

Սվ ահա տեսնում եք, անտուն, անտեր թափառում եմ, ու չեմ իմանում՝ աշխարհքում էլ ի՞նչ է մնում ինձ համար:

Ամենքի սիրտը շարժվեց:

— Էլ երկար, ու բարակ մտածելու ի՞նչ կա էսպեղ. հրես թագավորը գալիս է, դնա գանգատ արա, էլի,— խորհուրդ տվեց աղքատներից մինը:

— Գա՛նգատ արա... լավ ես ասում. բայց թագավորը շրջապատված կըլինի իրեն մոտիկների ու մեծամեծների էն տեսակ բազմությունով, որ արի ու մոտեցիր: Հա, կըմոտենան հարուստները, բայց ես ի՞նչպե՞ս մոտենամ: Դուք ասում եք՝ նա մեղ համար արեգակ է, բայց արեգակի նման էլ հեռու է մեզանից:

— Վախիլ մի՛,— սիրտ տվին մյուս աղքատները.— մենք կըմոտենանք: Ինքն էլ էնպե՞ս բնավորություն չունի, ամենքին մոտ է թողնում: Ոչ մի աղքատ դեռ նրա շեմքից ետ չի դառել առանց բարեբարվելու:

Էս խոսքումն էին, որ ամբողջ տակնուվրա հղավ, ալեկոծվեց, ամեն մարդ տեղ բռնեց, ու ամենքի աչքերը դարձան դեպի քաղաքի դարպասները տանող գլխավոր փողոցը: Վերջասպես երեաց արքայական թափորը: Ահա և Հարուն Ալ Ռաշիդն ինքը իր ճոխ ու փայլուն շքախմբով: Թափորը կանդ առավ գլխավոր հրապարակում, սլալատի առջև: Թագավորը ձիուց իջավ, բազմեց մեծամեծներով շրջապատված ամպհովանու տակ դրած գահին ու իրավունք տվեց, որ ցանկացողները ներկայանան իրեն: Առաջ եկան նշանավոր հարուստները — թանկագին նվերներ տվին: Առաջ եկան վաճառականները — ծանրազնի շալեր, մետաքսի ու կերպասի կտորներ տվին: Առաջ եկան արհեստավորները — սքանչելի նուրբ բանվածքներ ու ձեռագործներ՝ տվին: Թագավորն ուրախ ու գոհ ընդունեց ամենքին ու ամեն մեկին մի որե՛կ քաղցր խոսք ասավ: Սին էլ հանկարծ ամբոխի միջից մի պատառոտված, հյուծված աղքատ դուրս եկավ, գլխին մի ահագին քար, ու մոտեցավ թագավորին:

— Թագավորն ապրած կենա, ահա էս էլ իմ նվերը:

Թագավորը զարմացավ, մթնեց ու խստությամբ հարցրեց.

— Էս ի՞նչ կընշանակի... էս ի՞նչ ես տալիս դու ինձ...

— Թագավորն սպրած կենա,— պատասխանեց աղքատը,— թագավորին նվեր տվողը պետք է իր սրտիցը տա... իմ սրտումն էլ էս քարն է ծանրացած, ես էլ էս հմ քեզ նվիրում:

Թագավորը ժպտաց, ապա թե մտքի տունն ընկավ:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Նրբ դեռ հրեխա էի՝ հերս ու մերս ինձ ասում էին Զան Սա-

յիդ: Երբ հասակ առա, հարեաններս ասում էին Աշխատասեր Սա-
յիդ: Երբ ամուսնացա, կինս ասում էր լավ Սայիդ. ծանոթներս ու
բարեկամներս ասում էին Ազնիվ Սայիդ. իսկ այժմ ասում են—
խեղճ, անբախտ, Ազատ Սայիդ:

— Ո՞րտեղ ես ապրում:

— Էնտեղ, որտեղ թռչուններն են թռչում, որտեղ քամին է
սուլում:

— Դե, լավ,— խոսեց Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորը.— իմ
տերության մեջ ոչ մի չար գործ չի խուսափիլ իմ հայացքից՝ որ
անդնդում կուզի թաքնվի: Գնա՛ աղոթիր աստծուն. ո՞վ գիտի,
դուցե մի օր էլ դա, որ քեզ տան Բախտավոր Սայիդ:

Սայիդը գնաց:

Էս դեպքի վրա մի քանի օր անց կացավ: Հարուն Ալ Ռաշիդը
մանրամասն իմացավ Սայիդի պատմությունը, համոզվեց ճշմար-
տությանը ու կամեցավ դատել արդարն ու մեղավորը:

Մի օր էլ խնջույքի հրավիրեց, հավաքեց իր բոլոր մեծամեծ-
ներին: Մեծամեծներն եկան հավաքվեցին մարմար ավազաններով
ու շատրվաններով լիքն այգիները, ծաղիկների մեջ, ծառերի տա-
կին խալիչաների վրա բազմեցին, սկսեցին ղալիան քաշել, ուտել,
խմել, քեֆ ու զրույց անել:

Քեֆի թունդ, ժամանակը թագավորը հրամայեց հրավիրեն իր
հեքիաթախոսին, որ հայտնի էր իր շիտակ ու անկեղծ բնավորու-
թյամբ: Հեքիաթախոսն եկավ, բարև տվեց, բարև առավ, նստեց,
սկսեց ղալիան ծխել ու պատմությունն անել:

— «Աշխարհքում շատ դանձեր կան,— ասավ նա,— բայց
ամենաթանկ դանձը լավ անունն է: Լավ անունով մարդը միաժա-
մանակ ապրում է հազար ու մի տեղ, հազար ու մի մարդու սըր-
տում: Լավ անունով մարդը էնպես տեղեր է հասնում, որ չի կա-
րող հասնել ոչ ձիով, ոչ ուղտով և ոչ ուրիշ միջոցով: Լավ անու-
նով մարդը չի մեռնում: Նա մահից հետո էլ անտեսանելի ապրում
է մեր միջում, ինչպես ոգի: Միշտ մեր միտն է գալիս, մեր սիրտն
է հոսում իր գեղեցիկ հատկությունները: Լավ բան է լավ անունը:

«Մի դանձ էլ կա—հարստությունն է:

«Հարստությունով մարդ հազար ձեռն է ունենում, հազար ոտը,
հազար լիզու և հազար ձևով կաքող է հազար լավ գործ կատարել:
Լավ բան է հարստությունը:

«Մի դանձ էլ կա—էդ էլ խելքն է:

«Խելքը մարդը գերմարդ է դառնում: Խելքով՝ տկարն ուժեղ է,
աղքատը—հարուստ, վախկոտը—անահ: Նրանից է, որ անլսելի

շշնջյունով ասած խոսքը որոտում է ու անցնում աշխարհքի մի ծերից մյուս ծերը: Լավ բան է խելքը:

«Բայց մի դանձ էլ կա, որ լավ անունից էլ, հարստությունից էլ, խելքից էլ վեր է: Առանց նրան էս բոլորը համարյա թե սարսափելի ու կործանարար կըլինեն մարդու համար: Առանց նրան աշխարհքը կըթառամեր ու կամայանար: Էս դանձը — խղճմտանքն է:

«Էս գանձը արդեն մեծ մարդիկն են ունենում, և սրա համար էլ նրանք, ինչ էլ որ ունենան, երջանիկ չեն լինում: Ինչքան հարստություն մտքովդ կանցնի, տուր նրանց, որ նրանք բաժանեն մարդկանց ու բարերարեն, դարձյալ քիչ է նրանց համար: Իսկ ես ճանաչում էի մի աղքատի, որ երեք գանձ ուներ և իրեն համարում էր երջանիկ ու շարունակ փառաբանում էր աստծուն: Եվ հպարտությունը մտավ նրա սիրտը, թե ինքն էր ձեռք բերել էն երջանկությունը ու ոչ ոք էլ չէր կարող խել իր ձեռքից: Էս բանն իմացավ շար ոգին ու հասցրեց աստծուն: Աստված անիծեց շար ոգուն ու իրենից ետ մղեց, դրկեց էդ երջանիկ մարդու ապրած քաղաքի դատավորի սիրտը: Դատավորը հանկարծ զգաց, որ իր ներսը մի նոր, անծանոթ ու թունավոր բան է շարժվում: Սրտի մեջ սկսեց եռալ մի շարություն, ու միտքը մթնեց խավար մշուշից: Ինքն էլ լավ չիմացավ, թե ինչ էր պատահել իրեն, վեր կացավ դուրս եկավ որ հովին տա իրեն, ու երջանիկ աղքատի տան մոտից անցնելիս՝ սկսեց նրան նախանձել: Բայց ի՞նչ էր աղքատի ունեցած-չունեցած գանձն ու երջանկությունը: Մի ջրհոր, երկու արմավենի ծառ: Ջրհորից սառը ջուր էր խմում, իսկ երկու արմավենին ամբողջ տարին նրան քաղցր պտուղ էին տալիս ու հով ստվեր: Սառը ջուրը խմում էր, քաղցր պտուղն ուտում ու շվարքում նստում, փառաբանում աստծուն: Դատավորին շատ թվացին էս գանձերը աղքատի համար, վճռեց նրանից խլի, ու խլեց: Էն օրվանից աղքատը թափառում է դռնից դուրս. նրա հառաչանքից խավարում են աստղերը, նրա թափած արտասուքներից կարիճներ են ծնվում ու աշխարհքը լցվում»:

Ամենքի սիրտն էլ խորը շարժվեց էս պատմությունից, ամենքն էլ զայրացան անիրավ դատավորի վրա, ամենքն էլ գտան, որ նա արժանի է խիստ պատժի:

— Իսկ դո՞ւ ինչ ես ասում, Իբրահիմ, — հարցրեց Հարուն Ալ Ռաշիդ թագավորը իր մեծամեծներից մեկին, Բաղդադի դատավորին: Ի՞նչ պետք է անել հափշտակող դատավորին:

— Թագավորն ապրած կենա, — պատասխանեց Իբրահիմը, —

էդ մի էն տեսակ ոճիր է, որին արժանի պատիժ ես գտնել չեմ կարողանում:

— Իբրահիմ,— դռնից թագաւորը,— էդ ոճրագործը դու ես: Դու ես աղքատ Սալիդից խլել նրա կինը, էդ երջանկութեան աղքատը մեր կյանքում: Դու ես խլել նրա զավակները, որ մարդկանց կյանքի քաղցր պտուղներն են ու իրենց ծնողներին շլտք են անում ծերութեան օրերում:

Իբրահիմը խորտակվեց, դետին ընկաւ ու խնդրեց, որ իրեն ների թագաւորը:

— Ես չեմ քո դատաւորը,— խոսեց Հարուն Ալ Ռաշիդը.— քո դատաւորն այժմ նա է, ում որ թշուառացրել ես դու:

Ու հրամայեց ներս կանչեն Սալիդին:

— Սալիդ,— ասաւ,— ահա քո ձեռքն եմ տալիս քո թշնամուն:

— Թագաւորն ապրած կենա, իմ ձեռքն ես տալիս, ես ի՞նչ անեմ,— պատասխանեց Սալիդը:

— Հապա ի՞նչ ես ուզում:

— Ես դրանից բան չեմ ուզում: Թո՛ղ իմ կնոջն ու երեխաներին վերադարձնի, ես առաջիկա նման երջանիկ կըլինեմ:

Էս մեծահոգութիւնը շարժեց թագաւորին, նրա աչքերը լըցվեցին արտասուքով: Բոլոր մեծամեծներն էլ սկսեցին արտասուել:

— Կալ, էդ քո դատաստանը,— դարձաւ թագաւորը Սալիդին.— այժմ իմ դատաստանը լսիր: Դո՛ւ, Իբրահիմ, քո կալվածքների չորս բաժնից երեք բաժինը կըտաս Սալիդին, դրա հետ էլ էն քարը, որ Սալիդն ինձ պարգև բերեց, էն քարի քաշովը մին ոսկի:

Թագաւորի վճիռը վճիռ էր: Ինչ որ վճռեց՝ Իբրահիմը տվեց Սալիդին: Ու Սալիդը իր կնոջ ու երեխաների հետ միասին ստացաւ ահագին հարստութիւն: Բայց հարստութիւնից չըզոռոզացաւ Սալիդը: Դարձյալ առաջիկա նման համեստ կյանք էր վարում ու աշխատում էր առաւոտից մինչև իրիկուն: Երբ ընկերները հարցնում էին, թե՞ ինչո՞ւ չես օգտւում քո հարստութիւնից ու փարթամ ապրում, ասում էր՝ հարստութիւնը փչացնում է մարդու սիրտը, խնջույքներն ու ճոխ ճաշերը հոգնեցնում, մաշում են մարդու զգացմունքները, իսկ ես ուզում եմ մնամ միշտ թարմ ու բարի:

Ու իր ամբողջ կարողութիւնը Սալիդը սպառեց, դրեց բարե-
գործերի վրա: Ուսումնարաններ բաց արաւ, հիվանդանոցներ շի-
նեց, ջրհորներ փորել տվեց անջուր տնտեսութեանը ու ամեն մի
ջրհորի քարի վրա արձանագրել տվեց. «Ո՛վ մարդ, խմի՛ր ու հի-
շիր նրանց, որոնք ծարավից տանջվում են աշխարհքում»:

Հարուն Ալ Ռաշիդ թագաւորը Սալիդի նվիրած քարը Անգին
քար անվանեց ու ամեն անգամ, դատաստան տեսնելիս, դնում էր
սեղանին, իր առջևը, էնպես էր դատաստան տեսնում: Ավանդու-
թիւնն ասում է, թե նրա նման էին վարվում նրա հաջորդները
արաբական մյուս թագաւորները:

ԼՈՒՍՆԵՐԵՍՆ ՈՒ ՎԱՐԴԵՐԵՍԸ

Լինում է շի լինում մի աղքատ որբեայրի կին: Ապրելիս է լինում մի փոքրիկ տնակում: Տնակի առջև մի պարտեզ է ունենում, պարտեզի մեջ երկու վարդի թուփ, մինը սխալտակ վարդի, մյուսը կարմիր: Էն վարդի թփերի նման էլ երկու փոքրիկ աղջիկ է ունենում. մեկի անունը Լուսերես, մյուսինը՝ Վարդերես: Երկուսն էլ էնքան էին լավն ու բարի, էնքան սրտով մաքուր ու աշխատասեր, որ կարծես թե հենց էն երկուսն էին էնպես, որ կային բովանդակ աշխարհքում: Միայն թե Լուսերեսն ավելի հանգիստ էր ու քնքույշ, իսկ Վարդերեսն ավելի կայտառ ու աշխույժ:

Վարդերեսը շատ էր սիրում հանդերում ու մարդերում թռչկոտել, ծաղիկ քաղել ու թռչուն բռնել, իսկ Լուսերեսը նստում էր տանը, տնտեսության մեջ օգնում էր մորը, կամ թե չէ, եթե գործ չըկար, նրա համար դիրք էր կարգում: Երկու քույրն էլ էնքան էին իրար սիրում, որ հենց թե թեի տված էին ման դալի, ու երբ Լուսերեսն ասում էր.

— Մենք երբեք չըպետք է բաժանվենք իրարից, — Վարդերեսը պատասխանում էր.

— Նրբեք, քանի կենդանի ենք: — Իսկ մերն ավելացնում էր.

— Մեկդ ինչ որ կունենաք՝ պետք է կիսեք մյուսիդ հետ:

Երկուսով հաճախ դնում վաղվղում էին անտառներում ու պտուղ էին քաղում. ու ոչ մի կենդանի վնաս չէր տալիս, ամենքը վստահ գալիս մոտենում էին նրանց: Նապաստակը հենց նրանց ձեռքից առնում որոճում էր կաղամբի թերթիկները, եղնիկն արածում էր նրանց կողքին, հղջերուն անհոգ ու զվարթ անցնում էր նրանց մոտից, իսկ թռչունները հանգիստ ուաներին թառած երգում էին, ինչպես կարող էին երգել և ինչ որ գիտեին: Եթե բան է, ուշանում էին անտառում ու գիշերը վրա էր հասնում, միասին պառկում էին մամուռի վրա ու քնում մինչև լուսաբաց: Իրենց մերն էլ գիտեր ու անհանգիստ չէր լինում:

Մի անգամ էլ, երբ անպառում գիշերում են ու լուսաբացին զարթնում են, տեսնում են կողքների կանգնած ճերմակ ու փայլուն շորերով մի սիրուն երեխա: Էս երեխան վեր է կենում, ժպտա-

լով նրանց նայում ու, առանց մի խոսք ասելու, հեռանում, մտնում անտառի խորքն, անհետանում: Էստեղ երեխեքը մտիկ են տալիս չորս կողմերը, տեսնում են, որ իրիկունը մթնով եկել են քնել մի անդունդի եզերքին ու եթե մթնումը մի երկու քայլ էլ արած լինեին, պետք է անդունդը լինեին գլորված: Գալիս են իրենց մորը պատմում: Մերն ասում է.

— Էս անպատճառ պահապան հրեշտակն ինքն է եղել, որ միշտ պահպանում է բարի երեխանց:

Լուսերեսն ու Վարդերեսն իրենց մոր տնակն էնպես իստակ ու մաքուր էին պահում, որ մտիկ անելիս մարդու դուր էր գալիս:

Ամառը գլխավորապես Վարդերեսն էր տան բանը շինում ու ամեն առավոտ, մոր զարթնելուց առաջ անկողնի կողքին մի փունջ ծաղիկ էր դնում, փնջի մեջ էլ երկու վարդ՝ մինը սիպտակ, մյուսը կարմիր: Չմեռը Լուսերեսն էր կրակ անում ու պղինձը դնում կրակին: Պղինձն էլ էնպես մաքուր սրբած էր լինում, որ ոսկու նման պսպղում էր: Իրիկուններն էլ, երբ դուրսը ձյունը փաթիլ-փաթիլ բրդում էր, մերն ասում էր.— Լուսիկ ջան, դնա դռան փակը գցիր:— Հետո նստում էին բուխարու առջև: Մերը գիրք էր կարդում աղջիկների համար, իսկ աղջիկները լսում էին ու մանում: Կողքներին պառկած էր լինում իրենց դռը, ետևները թառի վրա քնած սիպտակ աղավնին, գլուխը կռիած թևի տակը:

Մի իրիկուն էլ, Քրք էսպես նստած են լինում, մինը դուրը ծեծում է: Մերն ասում է.

— Վարդուշ ջան, շուտ վեր կաց դուռը բաց արա. անօթեան ճամբորդ կըլինի — դուռը ծեծում է:

Վարդերեսը գնում է դռան փակը ետ գցում, համոզված, որ դուռը ծեծողը մի խեղճ մարդ պետք է լինի. մին էլ ինչ տեսնի— դռան ետևը կանգնած է մի ահագին արջ, որ դուռը բացվելուն պես ներս է կոխում իր հաստ գլուխը: Վարդերեսը վախից ճչում է ու ետ թռչում, դռն սկսում է մայել, աղավնին թևերն է թափահարում, իսկ Լուսերեսը մտնում է մոր մահճակալի ետևը: Այնինչ արջը լեզու է լինում ու խոսում: Ասում է.— Ինչո՞ւ եք վախենում. ինձանից մի՛ վախենաք, ես ձեզ վնաս չեմ տալ: Քիչ էր մնում ցրտից սառչելի, եկա մի քիչ տաքանամ:

— Վա՛յ, խեղճ իմ արջ ախպեր,— բացականչում է մայրը:— Դե արի, արի կրակից մոտիկ պառկիր, միայն թե ղգույշ կաց, քուրդը չըմրկի... Աղջկե՛րք, Վարդուշ ջան, Լուսիկ ջան, դուրս եկեք, եկեք էստեղ, արջ ախպերը ձեզ ձեռք չի տալ, արջ ախպերը բարի է:

Աղջիկները դուրս են գալիս, կամաց-կամաց մոտենում են

արջին, դառն էլ, աղաւնին էլ, ու շոտոով ամեն ահ ու երկյուղ վերանում է մեջտեղից: Արջն վէլ ասում է.

— Երեխեք ջան, թե կարաք՝ էս իմ բրդի, ձյունը մի թափ տվեք:

Աղջիկները վազում են ավելը բերում՝ արջի բուրդը մաքուր սրբում են, ու արջը բավականությունից մոնչալով մեկնվում է կրակի առջև: Աղջիկերքը ձեռաց ընտելանում են իրենց անճոռնի հյուրին ու սկսում են հետը հանաքներ անել: Բրդի հետ են խաղում, ականջներից են քաշում, մեջքին են կանգնում, հատակին դեռ ու դեն են գլորում, ճիպոտով խփում են, իսկ եթե սկսում է վրոչալ՝ ծիծաղից թուլանում են: Արջի փրեն քեֆն էլ է գալիս: Բայց երբ շատ են նեղացնում՝ վրոչում է.

— Մի՛ տանջեք ինձ, մի՛ սպանեք, այ աղջիկերք,

Ա՛յ Լուսերես, ա՛յ Վարդերես,

Ձեր սիրելի փեսան եմ եմ:

Քնելու ժամանակը որ գալիս է ու աղջիկները գնում են քնեն, մերն արջին ասում է.

— Դե դու էլ օջախի առաջը պառկիր, արջ ախպեր, համ տաք կըլինի տեղդ, համ քամուց պատսպար:

Օրը բացվում է թե չէ, արջը էլ ետ ձնի մեջ քարշ գալով գնում է դեպի անտառի խորքը: Էն օրվանից էս արջը սովորություն է շինում, ամեն իրիկուն միևնույն ժամին գալիս է սրանց մոտ: Պառկում է օջախի առջև ու թողնում է հետը խաղան, ինչքան կուգեն: Սրանք էլ էնպես են սովորում, որ իրիկունները, մինչև արջը տուն չի գալիս, դուռը փակում չեն:

Ձմեռն անց է կենում. դարունքն ընկնում է, երկիրը դալարում, ու մի օր էլ արջը Լուսերեսին ասում է.

— Դե հիմի արդեն ժամանակն է, որ ձեզանից հեռանամ. ամբողջ ամառը էլ ինձ չեք տեսնիլ:

— Ո՛ւր ես գնում, արջ ախպեր,— հարցնում է Լուսերեսը:

— Պետք է անտառը գնամ, իմ պանծերն ու հարստությունները չար թզուկներից պաշտպանեմ: Ձմեռը գետնի սառած ժամանակը նրանք անհետանում են իրենց մթին ալբերում, բայց արևը երկիրը տաքացնում է թե չէ՝ էդ գող անպիտանները լուս աշխարհք են դուրս գալիս ու՝ ինչ որ աչքները տեսնում է՝ էլ տիրոջն օգուտ չի անում, գողանում են տանում:

Արջից բաժանվելու համար շատ է տխրում Լուսերեսիկը, իսկ երբ դուռն առաջին բաց է անում որ գնա՝ հանկարծ արջն ընկնում է դռան փակին, բրդիցը մի փունջ մնում է փակի վրեն ու բրդի

տակիցը ոսկու պիս մի բան է պսալղում: Նրևի աչքիս թվաց,-- մտածում է աղջիկն ու մտքիցը հանում է էս բանը: Արջն էլ շտապում է դեպի անտառն ու անհետանում է ծառերի հտերը:

Մի օր էլ մերն աղջիկներին անտառն է դրկում, որ դնան ցախ ու մախ հալաքեն բերեն: Դնում են աղջիկները, ման են դալիս ման, մին էլ տեսնում են անտառում ընկած մի ծառ, ու էս ծառի վրա, խոտերի միջին մի բան էս կողմն է թռչում, էն կողմն է թռչում. բայց ինչ բան է— գլխի չեն ընկնում: Մոտենում են, տեսնում են մի թղուկ, դեմքը պառավկոտած, միրուքն էլ սխալտակ ու երկա՛ր, երկար: Էն, որ ասում են՝ ինքը թիղ ու կես, միրուքը դադ ու կես, հենց էն ինքն է, որ կա: Միրքի ծերը մնացել է ծառի ճեղքում, դեռ ու դեն է ընկնում ու չի իմանում, թե ոնց հանի: Աղջիկերանցը որ տեսնում է՝ արնոտ աչքերը վրաները չռում է ու դռնում:

— Ի՞նչ եք տնկվել էդտեղ: Չե՞ք կարող մոտ գալ ու օգնել:

— Էդ ի՞նչ է պատահել, դաճաճ քեռի,— հարցնում է Վարդերեսը:

— Ապո՛ւշ, անասո՛ւն, հարցնում է՝ ի՞նչ է պատահել... Ի՞նչ պիտք է պատահել. ուզում էի ծառը ճղեմ, մանր տաշեղներ անեմ մեր խոհանոցի համար, թե չէ մեծ փետերից էլովում են մեր կերակուրները. մենք հո էնքան շատ չենք ուտում, ինչքան դուք, էդ կուպիտ ու անկշտում խալխդ.— սեպը զարկեցի, հանկարծ դուրս թռավ, ծառի ճեղքն էլ էնպես արագ փակվեց, որ վրա չհասցրի միրքիս ծերը միջիցը հանեմ: Միրքիս ծերը մնաց ծառի ճեղքի մեջն, ու ահա էսպես շարշարվում եմ, չեմ կարում հանեմ, իսկ դուք կանգնել եք, բերաններդ բաց եք արել ու հրհռում եք, ապուշներ, լպըստածներ... Թո՛ւ, դահլես ինչպես է գնում...

Աղջիկները վրա են գալի, ուժ են անում, քաշում են, քաշում են, չեն կարողանում թղուկի միրուքը ծառի ճեղքիցը հանեն:

— Կացե՛ք, ես գնամ մարդիկ կանչեմ,— ասում է Վարդերեսը:

— Հիմարի գլուխ,— վրա է պրծնում թղուկը.— ի՞նչ եմ անում մարդիկը: Դուք հերիք չե՞ք, որ դահլես գնա, դեռ ուրիշներին էլ կանչեցեք: Կարող ե՞ք—մի ուրիշ բան էլ հնարեցեք...

Լուսերեսն ասում է.

— Մի քիչ համբերիր, ես ճարը գտա:— Ասում է, գրպանից մկրատը հանում ու թղուկի միրքի ծերիցը կտրում: Թղուկն աղատվում է թե չէ, իսկույն շալակն է գցում իր ոսկով լիքը տոպրակը, որ ծառի փշակումը պահել էր և գնում է քթի տակին փնթփրն թալով:

— Ա՛յ քեզ անտաշ խալիս... եկան էս փառալուր միրքիս ծերը կտրեցին թողին: Գետինը մտնեք դուք, դետինը...

Էսպես մրթմրթալով տոպրակը շալակում է, առանց ետ մտիկ տալու դնում:

Էս դեպքի վրա մի քանի ժամանակ անց է կենում, մի օր էլ աղջիկները գնում են ձուկը բռնելու: Գետափին մոտենում են, տեսնում են ծղրիդի նման մի բան էստեղ ետ ու առաջ է թռչկոտում, ու քիչ է մնում ջուրն ընկնի: Մոտ են վազում, տեսնում են իրենց ծանոթ թզուկը:

— Էդ ի՞նչ ես անում էդտեղ, դաճաճ քեռի,— հարցնում է վարդերեսը:

— Ապուշներ, չե՞ք տեսնում ինչ եմ անում... Չե՞ք տեսնում անիծած ձուկն ինձ ուղում է ջուրը քաշի...

Դու մի ասիլ՝ թզուկը գետափին նստած՝ կարթով ձուկը բռնելիս է լինում, հանկարծ քամին փչում է ու միրուքը փաթաթում կարթի թելին: Հենց էդ խառնված ժամանակը մի մեծ ձուկն է ընկնում կարթի մեջն ու թզուկին զոռ է անում, քաշում է դեպի ներս: Սա գետափի թփերից ու խոտերից է կաշում, բայց բան չի դառնում, ձուկը տանում է: Աղջիկները ժամանակին վրա են հասնում, իրեն պինդ բռնում են ու աշխատում են միրուքը թելից բաժանեն, չեն կարողանում, էնպես խճճված է լինում իրար: Էլ ուրիշ ճար չի մնում, մկրատը հանում են դարձյալ միրքիցը կտրում, իրեն աղատում: Աղատվում է, տեսնում է միրքիցը էլի կտրել են՝ սկըսում է վրաները ճղճղալ:

— Ա՛յ դուք անասուններ, էս մի՞թե կարգ է, հը՞: Դուք համարձակվեք իմ երեսն էսպես ալլանդակե՛լ... Հերիք չէր էն օրը միրքիս ծերը կտրեցիք, հիմի էլ ամենալավ մասը տարաք, հը՞... Ես հիմի ի՞նչպես մերսնց երեամ... Ա՛յ գետինը մտնեք դուք, գետինը...

Վերցնում փ իր մարդարտով լիքը տոպրակը, որ թաքցրել էր եղեգնուտում, ուսովն է ձգում ու անհայտանում մոտիկ քարի ետևը:

Սրանից մի քանի օր ետը մերն իր աղջիկներին մոտակա քաղաքն է ուղարկում՝ թել, ասեղ, մատնոց և ուրիշ էս տեսակ մանրուք առնելու: Մի քարքարոտ դաշտով անց կենալիս էս աղջիկները նկատում են, որ մի մեծ թռչուն օդում պտուտ եկավ, պտուտ եկավ ու նետի նման ներքև սլացավ, զարկեց մի քարի տակի: Թռչունի դարկելուն պես մի սրտաճմլիկ աղաղակ է բարձրանում, ու էս ձենի վրա աղջիկները վազում են, տեսնում են իրենց հին ծանոթ թզուկը. արծիվը ճանկել է, ուղում է տանի: Բարեսիրտ աղ-

ջիւղները իսկույն բռնում են թղուկից ու կախ ընկնում, ու էնքան են արծվի հետ էս կողմն, էն կողմն ընկնում, էնքան են կռիւ տալիս, մինչև որ արծիւը որսը թողնում է՝ թռչում գնում: Առաջին սարսափն անց է կենում թե չէ՝ էս թղուկը նորից իր ճղճղան ձենովը աղջիկներին վրա է պրծնում.

— էս ի՞նչ արիք. չէիք կարող ամելի քնքույշ ժաժ գալ, հը... քարակ շորերս պատառոտեցիք թողիք... անճոռնի անպիտաններ...

Ճղճղում է, անգին քարերով լիքը տոսւրակը ուար գցում ու անցնում քարերի հտերը, կորչում գնում իր քարանձաւը: Աղջիկներն արդեն սովոր են լինում նրա ապերախտությանը, շարունակում են իրենց ճամփեն, քաղաքում իրենց առուտուրն անում են ու ետ վերադառնում: Վերադարձին գալիս են դարձյալ պատահում հանդում մի տեղ նստած թղուկին: Տեսնում են մի իստակ տեղ իր տոսւրակը շուռ է տվել, թափել, կիտել անգին քարերը, մտածելով, թե էնպես ուշ էլ անց կենող ու տեսնող չի լինի: Վերջալուսի շողքերն ընկել են փայլուն քարերի վրա, ու գույնզգույն քարերն էնպես են վառվում, շողշողում, հուրհուրատին տալիս, որ աղջիկները տեղները մարում են, մնում հայիլ-մայիլ կտրած՝ մտիկ անելիս:

— Ի՞նչ եք բերաններդ բաց արել կանգնել,— գոռում է թղուկը, ու նրա գորշ դեմքը փոխվում է ծիրանի գույնի: Ուզում է, ինչքան որ կարող էր, մի հայհոյի, մին էլ հանկարծ մի մոնչոց է լսվում, ու անտառից մի արջ է դուրս վազում, հարձակվում վրեն: Սարսափահար թղուկը տեղիցը վեր է ցատկում, բայց մինչև վրա կըհասցնեն մտնի իր խորշը՝ արջը բռնում է: Զարհուրած սկսում է աղաչել.

— Իմ սիրելի, իմ տեր արջուկ, առ, ահա քեզ լինեն իմ բոլոր պանծերը, միայն թե խնայիր ինձ: Մտիկ տուր, մի տես, թե ինչ շքեղ անգին քարեր են էստեղ թափված: Ինձ բաշխիր իմ կյանքը: Ի՞նչ օգուտ ես տանելու, եթե սպանես ինձ, էսպես մի փոքրիկ, վտիտ արարածի: Ատամիդ տակին իսկի շեմ էլ երևալ: Ա՛յ թե ուզում ես ուտես՝ էս անօրեն աղջիկներին կեր, հասկանում եմ. լորի պես գեր ու թխլիկ — անուշ պատառ են... սրանց կեր, քեզ անուշ լինի...

Արջը ահանջ էլ չի դնում, թե ինչ է տսում թղուկը, ծանր թաթը ետ է տանում ու որ մի զարկ է հասցնում՝ թղուկս տեղն ու տեղը հանգչում է: Աղջիկները լեղապատառ սկսում են փախչել: Արջը ետևներից կանչում է.

— Լուսիկ, Վարդո՛ւշ, մի՛ վախենաք, սպասեցե՛ք, ես էլ եմ ձեզ հետ գալիս:

Աղջիկները ճանաչում են, որ էս իրենց սիրելի արջի ձենն է, կանգնում են: Արջը մոտենում է նրանց, ու հանկարծ մորթին վրիցը ընկնում է, տակիցը դուրս է գալիս մի գեղեցիկ պատանի՝ ոտիցը գլուխ ոսկու մեջ կորած:

— Ես թագավորի տղա եմ, — ասում է նա: — էս անսիրտ թզուվը ինձ կախարդել, գաղան էր շինել ու հափշտակել իմ բոլոր գանձերը: Եվ ես դատապարտված էի անտառներում թափառելու մինչև սրա մահը: Ահա վերջապես սա առավ իրեն արժանի պատիժը, իսկ ես՝ իմ առաջվան պատկերը:

Էստեղից գնում՝ առնում են անհուն գանձերը, որ դիզել էր թզուվը իր մթին քարանձավում: Ասլա թե թագավորի տղեն ամուսնանում է Լուսերեսի հետ, իսկ եղբայրը՝ Վարդերեսի: Հետներն առնում են և աղջիկների պառավ մորը, գնում ետ իրենց աշխարհքը, ապրում են ուրախ ու երջանիկ: Ու սրանցից մեկի լուսամուտի տակ սիպտակ վարդի թուփն է ծաղկում, մյուսի լուսամուտի տակ՝ կարմիր վարդի թուփը:

ՍԱԳԱՐԱԾ ԱՂԶԻԿԸ

Լինում է չի լինում մի պառավ, շատ պառավ կին: Էս պառավն իր սագերի հետ ապրելիս է լինում անմարդաբնակ լեռների մեջ՝ մի փոքրիկ տնակում: Բնակատեղն էլ չորս կողմից շրջապատված է լինում անտառով, ու պառավն ամեն օր իր ձեռնափետը վերցնում է, ձեռնափետին հենված տմբտմբալով գնում անտառ: Դնում է սագերի համար խոտ է անում, պտուղ է քաղում, հավաքում է ինչի որ ձեռքը հասնում է ու շալակում է բերում տուն: Տեսնողն ասում է՝ հիմի որտեղ որ է, խեղճ պառավն իր բեռան տակին կրճկոխ, բայց միշտ էլ հաջողակ տուն է հասցնում: Ճամփին էլ, բան է, եթե մարդ է պատահում, ուրախ-ուրախ բարևում է:

— Բարի օր, ախպեր ջան: Տեսնո՞ւմ ես էսօր եղանակն ինչ լավ է: Հը՞, չըլինի՞ թե զարմանում ես, որ պառավ տեղովս էսքան շալակը տանում եմ: Ի՞նչ անենք, ամեն մարդ պետք է իրեն բեռը կրի:

Սակայն մարդիկ չէին ուզում նրան պատահեն: Պատահելիս էլ ճամփաները ծռում էին, հեռվից անց կենում: Իսկ եթե հեր ու որդի միասին կողքովն անց կենալիս էին լինում՝ հերը որդուն կամաց զգուշացնում էր. «Տեսնո՞ւմ ես սրան, սրանից հեռու կաց հա՛, սա կախարդ է...»

Մի առավոտ էլ էս անտառով մի դեղեցիկ երիտասարդ է լինում անց կենալիս: Արևը վառ ու պայծառ լուսավորում է, թռչունները ծլվլում, երգում են, զով հովը զըլզըլում է, սլսում է տերևներում: Ու անցնում է երիտասարդն ուրախ, զվարթ: Ճամփին ինս֊ջինս, մարդ չի պատահում: Մին էլ տեսնում է մի պառավ, ծառերի տակին շոքած, մանգաղով խոտ է անում: Գոգնոցը լիքը խոտն ու երկու զամբյուղն էլ կողքին դրած:

— Էդ ո՞նց ես էդքանը տանելու, նա՛նի,— հարցնում է երիտասարդը:

— Ուղեմ-չուղեմ՝ պետք է տանեմ, որդի ջան, ի՞նչ անեմ, հարուստներն, իհարկե, կարող են էսպէս բան շանեն, բայց գյուղացու համար ասված է:

«Ետ մի՛ նայիլ նոր,
Մե՛ջքդ վաղ է կոր...»

Ու, երբ տեսնում է երիտասարդը մնաց կողքին կանգնած, ասում է.

— Հը՞, գուցե կրկամենաս ինձ օգնել: Մեջքդ դեռ ուղիղ է, ծնկներդ առողջ, քեզ համար մի մեծ բան չի սա: Իմ տնակն էլ էստեղից էնքան հեռու չի. ա՛յ, էս սարի ետևի հովտումն է: Ձեռաց կրհասնենք: /

Երիտասարդը մեղքանում է պառավին:

— Թեև,— ասում է,— իմ հերը գյուղացի չի, հարուստ իշխանի որդի եմ, բայց քո շալակը կըվերցնեմ, որ ցույց տամ, թե մենակ գյուղացին չի ընդունակ ծանր բեռը կրելու:

— Դե արի վեր կալ, հենց ապրես: Նղած-չեղածը մի ժամվա ճանապարհ է, քեզ համար դատարկ բան է: Հա՛, չըմոռանաս, էս խնձորն ու տանձն էլ հետը:

Երիտասարդ իշխանը «մի ժամվա ճանապարհի» անունը որ լսում է, սկսում է տատանվել, բայց պառավն օձիքը բաց չի թողնում: Խոտի կապոցը շալակն է տալի, տանձ ու խնձորի զամբյուղներն էլ ձեռը:

— Տեսնում ե՞ս՝ ինչ թեթև է:

— Ո՞րտեղից է թեթև,— տնքում է երիտասարդը:— Կապոցդ էնքան ծանր է, որ կարծես թե քար լինի մեջը լցրած, չիսկ տանձ ու խնձորի զամբյուղները արճըճի նման կռներս պոկում են... Շունչս կտրում է...

Ուզում է վեր դցի՝ պառավը չի թողնում. հեղնում է, ասում է.

— Տեսե՛ք, տեսե՛ք, ես իմ պառավ տեղովը միշտ մենակ տանում եմ, սա ջահել մարդ է՝ չի կարողանում... Էդպես է. բանը որ լեզվի դա— կտրիճ եք, իսկ գործի գալիս— ետ-ետ եք դնում: Էլ ի՞նչ ես կանդնել: Ոտներդ ժաժ տուր՝ դնանք: Միևնույն է, էդ բեռն էլ ոչով քո ձեռիցն առնելու չի:

Քանի դեռ հարթ ճամփով են գնում, էլի ոչինչ. բայց որ դեմ են ընկնում սարերին, քարերն էլ ոտի տակիցը դուրս են պրծնում՝ իրար ետևից ներքև թռչում, տեսնում է որ էս արդեն ուժիցը վեր է: Քրտինքը ճակատը կոխում է, ու, մին սառը, մին տաք՝ մեջքից հոսում:

Աղաչում է, ասում է.

— Նա՛նի, էլ չեմ կարողանում գնամ,— պետք է մի քիչ շունչ առնեմ:

— Ոչինչ,— պատասխանում է պառավը,— հրբ որ տեղ

կըհասնես — կըհանգստանաս: Ու գիտի, կարելի է մի օր սրանից քեզ համար մի լավ բան է դուրս գալի... Գնա...

— Դու իսկի խղճմտանք չես ունեցել, ա՛յ պառաւ,— բարկանում է երիտասարդը և ուզում է շալակը մեջքից դնի, բայց ո՞րտեղից. կապոյն էնպես է մեջքին կպել, ոնց որ թն հետը ծնւած լինի: Դես է շուտ գալիս, դեն է պտըտւում, իրեն թափահարում, չի լինում, չի աղատւում: Իսկ պառաւը վրեն ծիծաղում է ու, իր կեռ ձեռնափետը ձեռին, էս կողմն, էն կողմն է թռչկոտում:

— Ինչո՞ւ ես էդպես բարկանում, աղա ջան. հենց կարմրել ես՝ կասես հնդուհավ լինես: Հանդիստ բեռդ տար, մի տուն հասնենք, ես գիտեմ՝ քեզ ինչպես կըվարձատրեմ:

Ինչ պետք է աներ խեղճ երիտասարդը: Ուղեր-չուղեր պետք է հնազանդւել իր ճակատագրին ու քարշ գալ պառաւի հետևից:

Պառաւն էլ՝ քանի գնում են՝ էնքան ժրանում է ու արագանում, իսկ իր բեռն ավելի ու ավելի ծանրանում: Վերջը մի տեղ էլ հանկարծ էս պառաւը թռչում է կապոյի վրա ու պինդ նստում երիտասարդի շալակին: Ինքն էլ թեև չոր չոփի նման, բայց մի հաստ ու կոպիտ գյուղացի կնգանից ավելի ծանր է լինում: Երիտասարդի ծնկները դողդողում են, բայց հենց յանգնում է թն չէ՝ պառաւը ճիպոտով կամ եղինջով սկսում է ոտներին դարկել ու դարկել: Ախ ու օխով, թառանչ քաշելով մինչև սարն է բարձրանում, էնտեղից էլ հասնում պառաւի տունը, քիչ է մնում տեղն ու տեղն ընկնի, հոգին տա:

Սագերը որ պառաւին տեսնում են, թեերը թափահարելով, շլինքները երկարացրած, ուրախ-ուրախ աղմկելով վազում են դեմը, իսկ սագերի հետևից ճիպոտը ձեռին մի պառաւ կին է գալիս, ինքը պնդակաղմ ոչ բարձրահասակ, բայց սաստիկ այլանդակ ու անճոռնի:

Գալիս է ու — մայրիկ,—ասում է,— ի՞նչ պատահեց քեզ, որ էսքան ուշացար:

— Ոչինչ, աղջիկս,— պատասխանում է պառաւը,— ինձ ոչ մի վատ բան չի պատահել: Ընդհակառակը, անտառում պատահեցի էս երիտասարդ պարոնին, որ իմ տեղակ իմ բեռը շալակից բերեց: Էդ հերիք չէր, երբ որ ես հոգնեցի, ինձ էլ զոռով շալակն առաւ: Ճամփեն էլ էնքան կարճ թվաց, որ չիմացանք ինչպես եկանք: Շարունակ ծիծաղում էինք ու իրար հետ հանաքներ էինք անում:

Վերջապես պառաւն էս տղի շալակից իջնում է, մեջքից կապոյն առնում, ձեռքերից զամբյուղները ու փաղաքուշ վրեն նայելով ասում.

— Դե հիմի նստիր էստեղ շեմքում, հանգստացիր: Դու քո

աշխատանքով սլարգելի արժանացար ու էդ պարգևը ես քեզ կըտամ:

Հետո դառնում է սագարած աղջկանը.

— Դու դնա տուն, աղջիկս, ջահել տղի մոտ կանգնել ես, լալ չի: Կրակի վրա լուղ չեն ածիլ: Պարոնը հանկարծ վրեդ կըսիրահարվի:

Պարոնը էս որ լսում է՝ չի իմանում ինչ անի, լաց լինի թե ծիծաղի: Մտքումն ասում է.

— Ա՛յ քեզ դեղեցկուհի.— սա թեկուղ երեսուն տարուի էլ ջահեւանա, դարձյալ չի կարող իմ սիրտը շարժել, ուր մնաց հիմի:

Այնինչ սլառավը փայտամ, փայտփայտամ էր իր սագերին, ոնց որ թե իր երեխեքը լինեին, ու հետո աղջկա հետ մտնում են տնակը:

Հոգնած երիտասարդը ձգվում է վայրի խնձորենու տակի նստարանի վրա: Օղը ջերմ ու բուրավետ: Չորս կողմը տարածվում է ընդարձակ դալար մարգագետինը՝ լիքը կապուտ ու դեղին ծաղիկներով: Մարգագետնի միջով, արևի տակ արծաթի պես պսպղալով, վազում է վճիտ առվակը, մեջը գնում են դալիս ճերմակ սագերը ու ճըղփում, լողանում:

— Ի՛նչ լավ տեղ է, — բացականչում է երիտասարդը: — Բայց էնքան հոգնել եմ, որ աչքերս կուլ են գնում: Պառկեմ աչքս մի քիչ կպցնեմ. էն էլ չըլնի թե քնած տեղս քամին ոտներս տանի. էնպես ուժից ընկել են, կարծես բամբակից լինեն:

Մի քիչ քնում է, պառավը դալիս է, հրում զարթեցնում: Ասում է.

— Վեր կաց, չի կարելի, որ դու էստեղ մնաս: Ճճմարիտ է, ես քեզ բավական չարչարեցի, բայց հո էլի կաս ու կենդանի ես: Հիմի քեզ կըվարձատրեմ: Նթե փող տամ քեզ կամ մի ուրիշ դանձ, ոչ փողի կարիք ունես, ոչ ուրիշ դանձի. դրա համար էլ քեզ մի բան կըտամ, որ փողից էլ է թանգ, դանձից էլ:

Ասում է ու ձեռը տալիս մի փոքրիկ արկղ՝ ամբողջը զմրուկատից:

— Ա՛ռ, պահիր քո աչքի լուսի պես, և սա քեզ երջանկություն կըբերի:

Երիտասարդ իշխանը հանկարծ իրեն ուժեղ ու կայտառ է զգում. տեղից վեր է կենում, նվերն առնում, շնորհակալություն է անում սլառավին ու ճանապարհ է ընկնում առանց մտիկ տալու սլառավի աղջկա միջև: Ճանապարհից բավական կտրել էր, դեռ ետևից լսվում էր սագերի ուրախ ճղճղոցը:

Երեք օր ամայության մեջ մոլորված թափառելուց հետո երի-

առասարդը դուրս է դալիս մի մեծ քաղաք: Ինքը քաղաքին անծանոթ, քաղաքն իրեն: Անծանոթ նորեկին առնում են տանում էդ քաղաքի թագավորի պալատը: Պալատում երիտասարդը ծնկի է դալիս, երկրպագություն է անում թագավորին, ապա թե պալանից հանում է պառավի տված զմրուխտյա արկղիկն ու դնում է թագուհու ոտների տակ: Թագուհին հրամայում է վեր կենա՝ իր ձեռքովը տա թանկագին նվերը: Թագուհին բաց է անում արկղիկը, մեջը նայում, նայելն ու ուշաթափ գետնովը դիպչելը մին է լինում: Պալատականներն իսկույն վրա են թափում երիտասարդին բռնում են, որ բանտը տանեն, թագուհին աչքը բաց է անում, ուշքի է գալիս, հրամայում է ազատ թողնեն ու իրենք բոլորը դուրս դնան, որ ինքը ուզում է նրա հետ մենակ խոսի:

Մենակ են մնում թե չէ, թագուհին սկսում է լաց լինել ու լաց լինելով էսպես է խոսում երիտասարդի հետ.

— Ինչի՞ս համար են էս փառքն ու փայլը, երբ ամեն առավոտ վեր եմ կենում արտասուքով ու ամեն իրիկուն պառկում եմ արտասուքով: Ես երեք աղջիկ ունեի: Փոքր աղջիկս էնքան էր սիրուն, որ տեսնողն ասում էր՝ աղջիկ չի սա—հրաշք է: Զյունի ճերմակն ու խնձորի ծաղկի կարմիրն իրար էին խառնված նրա այտերին, իսկ մազերը փայլում էին արևի ճառագայթների նման: Արտասվելիս աչքերից արտասուքի տեղակ ալն ու մարգարիտ էր թափում: Տասնուհինգ տարին որ լրացավ՝ հերը երեք աղջկանն էլ կանչեց իրեն մոտ: Տեսնելու բան էր, թե ինչպես ամենքն էլ հիացմունքից աչքները շռեցին, երբ ներս մտավ փոքր աղջիկս: Հենց իմանաս երկնքից արև դուրս եկավ:

— Զավակներս,— ասավ թագավորը,— չեմ իմանում, թե երբ կամ ինչ ժամանակ կըհասնի իմ վերջին օրը, դրա համար էլ ուզում եմ հենց էսօրվանից որոշել, թե ինչ բաժին եք ստանալու ամեն մեկդ իմ մահից հետո: Գիտեմ, որ ամենքդ էլ սիրում եք ինձ, բայց ձեզանից որն ավելի շատ է սիրում, նա էլ ամենից մեծ բաժինը կըստանա: Ասացե՛ք տեսնեմ, ամեն մեկդ ինչքան եք սիրում ինձ, որ ձեր խոսքերով կարողանում ձեր սերը չափել:

Մեծն ասավ.

— Ես քեզ սիրում եմ ամենաբազմը շաքարի չափ:

Միջնեկն ասավ.

— Ես քեզ սիրում եմ իմ ամենալավ զգեստի չափ:

Փոքրը լուռ էր:

Թագավորը հարցրեց.

— Իսկ դու, իմ ամենասիրելի աղջիկս, դու՞ ինչքան ես սիրում ինձ:

— Զըգիտեմ, հայրիկ,— պատասխանեց աղջիկը,— ոչ մի բանի հետ չեմ կարողանում համեմատել իմ սերը:

Բայց հերն՝ ոտիս, որ նա մի բան ասի. էն ժամանակ աղջիկն ասավ:

— Ամենալավ կերակուրն էլ ինձ համար համ շունի առանց աղի. ես քեզ սիրում եմ աղի չափ:

Թագավորն էս որ լսեց՝ կատաղությունը բռնեց ու գոռաց.

— Էդպէս... եթէ դու ինձ աղի չափ ես սիրում՝ քո սիրովարձատրությունն էլ կըլինի—աղ:

Իր թագավորությունը բաժանեց երկու մեծ աղջիկների մեջ, իսկ հրամայեց փոքրի մեջքին մի տոպրակ աղ կապեն ու տվեց երկու ծառայի, որ տանեն բաց թողնեն մի վայրենի խոր անտառում: Ամենքս նրա համար խնդրեցինք, աղաչեցինք, պաղատեցինք, բայց չեղավ, չըկարողացանք մեղմել թագավորի ցասումը:

Այս, եթէ տեսնեիր, թե ինչպէս էր լաց լինում մեղանից բաժանվելիս: Ամբողջ ճանապարհը շաղ էր անցած էն մարդարիտներով, որ արցունքի տեղակ թափվում էին նրա աչքերից: Սրանից հետո շուտով թագավորը զլջաց իր խստասրտության վրա, բարկությունը անցավ, փոխվեց գովի ու խղճահարության. հրամայեց ամեն տեղ որոնեն, գտնեն մեր դժբախտ երեխային, բայց ոչով չըկարողացավ գտնի: Ամեն անգամ երբ մտքովս անց է կենում, թե նրան կերած կըլինեն վայրենի դադանները, ցավից ու վշտից տեղս կորցնեմ եմ, չեմ իմանում, թե որտեղ եմ: Շատ անգամ էլ ինձ մխիթարում եմ էն հուսով, թե նա կենդանի է դեռ և թաքնվել է մի որևէ քարանձավում, կամ ասպստան է գտել գլխասիրտ մարդկանց մոտ: Հիմի բաց եմ անում ձեր տված զմրուխտյա արկղիկն ու հանկարծ տեսնում եմ մեջը էն մարդարիտներից, որ արցունքի տեղակ թափվում էին իմ աղջկա աչքերից...

Դուք պետք է ինձ պատմեք — էս մարդարիտը որտեղից է ընկել ձեր ձեռքը:

Նրիտասարդը պատմում է, թե՛ էս մարդարիտն ստացել եմ մի էս տեսակ պառավից, որ անշուշտ կախարդ պիտի լիներ, ու ինձ էլ շատ չարչարեց, բայց էդպէս մի աղջիկ ոչ տեսել եմ, ոչ էլ դրա մասին մի որևէ բան եմ լսած:

Էստեղ թագավորն ու թագուհին վճռում են՝ ինչ ուզում է լինի՝ գտնեն սլառավին: Ասում է՝ որտեղ էս մարդարիտը գտնվել է, էնտեղ էլ կարելի է մի տեղեկութուն իմանալ իրենց աղջկանից:

Սրանց թողնենք իրենց ճամփեն գնան, մենք դառնանք պառավին ու իր աղջկանը:

Պառավն իր տնակի լուսյան մեջ նստած իլիկ էր մանում:

Մուժն ընկել էր, օջախի կողքին էրվող մարխը մարելու վրա էր։ Հանկարծ դուրսը աղմուկ բարձրացավ. սազերը հանդից տուն էին վերադառնում, ու հետևից լսվում էր նրանց խուլ ճղճղոցը։ Մի քիչ անց՝ ներս մտավ պառավի աղջիկը։ Մերը մի թեթև գլխով արավ։ Աղջիկը մոր կողքին նստեց, իլիկն առավ ու սկսեց թել մանել, էնպես աշխույժ, ինչպես մի ջահել աղջիկ։ Էսպես լուռ մի երկու ժամ նստեցին՝ առանց միմյանց կամ մյուսը լեզուն սուռնդովը տալու։ Վերջապես լուսամուտից մի շրջյուն լսվեց ու մթնից ներս նայեցին մի զույգ կրակոտ աչքեր։ Մի պառավ բու էր, որ երեք անգամ կանչեց բո՛ւ-բո՛ւ, բո՛ւ-բո՛ւ, բո՛ւ-բո՛ւ, ու կորավ։

Պառավը գլուխը մի փոքր բարձրացրեց ու ասավ. «Ժամն եկավ, աղջիկս, գնա արա, ինչ որ անելու ես»։

Աղջիկը լուռ վեր կացավ դուրս գնաց։ Գնաց, գնաց, դուրս եկավ մի հովիտ ու հասավ մի ջրհորի, որի կողքին երեք կաղնի ծառ էին կանգնած։

Հրացած ահագին լուսինն էլ դուրս եկավ սարերի գլխին ու էնպես լուս արավ, որ ասեղ լինե՛ր կորած, մարդ կընկատե՛ր։ Լուսնի լուսի տակ աղջիկը հանեց իր հագի խորխը, ջրհորի վրա կռացավ ու սկսեց լվացվել։ Հետո խորխը ջուրը քաշեց ու փռեց որ սիպտակի լուսնի լուսի տակ։ Նվ միանգամից ինչպես փոխվեց էն աշխարհակ աղջիկը։ Դուրս եկավ կանգնեց մի անտես-աննման գեղեցկուհի, որ ոչ ուտես, ոչ խմես, կանգնես ու թամաշա անես։ Ճերմակ մազերը գլխիցն ընկան թե չէ՝ նրանց տակից ճոխ ոսկե մազերը էնպես վերևից ներքև թափվեցին, ոնց որ խրճնով արևի շողքերը թափվեն, ու մարմինը պատեցին։ Մազերի տակից աչքերը փայլում էին ջուխտ աստղի նման ու այտերը վառվում էին կարմիր խնձորի ծաղիկ պես։

Բայց ինքը տխո՛ւր-տխուր։ Գետին ընկավ ու սկսեց աղի-աղի լաց լինել։ Աչքերից արտասուքներն իրար հտեից թափվում էին գետին։ Էսպես նստած լաց էր լինում, ու երկար կըմնար էս դժուր յան մեջ, եթե հանկարծ մոտակա ծառերից մի խշխշոց չըլսվեր ու հետն էլ մի շրտկոց։ Հրացանի ձեն լսած եղնիկի նման տեղիցը ծլունդ եղավ. իսկույն մտավ իր հին խորխի մեջ ու մի ակնթարթում չքացավ, տեղն ու տեղը հանգավ, ոնց որ ճրագին փչես՝ հանգչի։ Տերևի նման դողալով հասավ իրենց տնակը։ Տեսավ մերը շեմքում կանգնած սպասում է։ Ուղեց պատմի, պառավը մեղմորեն ասավ.

— Լավ, լավ, աղջիկս, ես ամեն բան գիտեմ։— Ասավ, ներս տարավ, մարխը վառեց ու մանածը թողած՝ ավելն առավ, սկսեց տնակն ավելի։

— Ամեն բան իստակ ու մաքուր պետք է լինի:

— Նանի, էս դիշերվա կիսին ինչո՞ւ ես տունը վեր քաղում: Մա՞րդ պետք է դա, ի՞նչ է:

— Գիտե՞ս որ ժամն է, աղջիկս, — հարցրեց պառավը:

— Դեռ գիշերվա կեսը չըկա, բայց մոտիկ է:

— Իսկ մտքովդ շանցա՞վ, որ սրանից երեք տարի առաջ մի՞ն էլ էսօր ես եկել դու ինձ մոտ: Հիմի էս դիշեր ժամանակը լրացավ, ու մենք էլ միասին ապրել չենք կարող:

Աղջիկը գունատված հարցրեց.

— Նանի ջան, մի՞թե ուզում ես ինձ դուրս անես քո տանից: Ո՞ւր գնամ ես: Ոչ բարեկամ ունեմ, ոչ տեղ, ո՞ւմ մոտ գնամ: Ինչ ասում ես անում եմ, դու էլ գոհ ես ինձանից, էլ ինչո՞ւ ես դուրս անում...

Պառավը շէր ուզում ամեն բան պարզի, թե ինչ էր պատահել աղջկա հետ, ու խոսքը փոխեց:

— Էլ էս խրճիթում չեմ ապրելու, ուզում եմ հեռանամ ու հեռանալիս մաքուր թողնեմ. թող սրբեմ: Քեզ համար էլ դարդ մի՞ անի, էլ ետ կըգտնես քո հորական օջախը, ու գոհ կըլինես էն վարձով, որ ես կըտամ:

— Բայց, նա՛նի, ի՞նչ է պատահելու ինձ հետ, — կրկին հարցրեց աղջիկը:

— Մին էլ եմ ասում. ինձ մի՛ խանգարի, թող սրբեմ: Անխոս դնա քո սենյակը, խորխոդ հանիր ու հագիր քո էն մետաքսե զգեստը, որ հագիդ էր, երբ առաջին անգամ եկար ինձ մոտ: Հագիր ու սպասիր քո սենյակում, մինչև կըկանչեմ:

Հիմի թագավորից ու թագուհուց տանք տեղեկությունը:

Թագավորն ու թագուհին երիտասարդ իշխանին հետնեղը առնում են ու ճանապարհ են ընկնում, գնում են պառավին գտնեն:

Երիտասարդը մի անտառում նրանցից ետ է մնում ու պետք է ճանապարհը մենակ շարունակի: Մյուս օրը նրան թվում է, թե ուղիղ ճանապարհն է դուրս եկել: Գնում է, գնում է, մի տեղ մոլթը վրա է հասնում, բարձրանում է մի ծառի, ուզում է ծառի վրա գիշերի, առավոտը վեր կենա էլ ետ իր ճամփեն շարունակի: Գիշերվա մի ժամին լրացած լուսնյակը որ դուրս է գալի, նկատում է, որ մի պառավ լեռներից իջնում է ցած: Նկատում է, որ ճիպոտը ձեռին չի, բայց էս էն սագարած աղջիկն է, որ տեսել էր պառավի տնակում:

— Օհո, — բացականչում է ինքն իրեն. — ահա մինը եկավ: Էս մինը որ ձեռս ընկավ, էն մյուսն էլ չի պրծնիլ ինձանից:

Բայց ի՞նչքան է զարմանում, երբ այլանդակ կինը մոտենում

է ջրհորին, խորխը հանում է, լվացվում, ոսկե մազերը թափվում են ուսերին, ու առջևը կանգնում է մի դեղեցկուհի, որ իր օրումը ոչ տեսել էր, ոչ լսել: Շունչն, իրեն պահած՝ դուրսը ճյուղերի արանքից հանում է ու աչքերը հառած նայում է աղջկանը: Շատ է լինում դեպի առաջ հակված թե ինչ, ծառի մի ճյուղը կոտրում է. որ կոտրում է՝ աղջիկն իսկույն էլ ետ մտնում է իր խորխը ու եղնիկի նման թռչում, կորչում:

Աղջիկը հեռանում է թե չէ, երիտասարդն էլ ծառից իջնում է, քնկնում ետևից: Շատ է գնում թե քիչ, մին էլ տեսնում է՝ մի տեղ առաջին երկու ստվեր են թափառում: Դու մի՛ ասի՝ թագավորն ու թագուհին են: Հեռվից պառավի մարխի լույսը նշմարել են, էն լուսի վրա գնում են: Երիտասարդը պատմում է նրանց ջրհորի մոտ իր աչքով տեսած հրաշքը, ու էլ ոչ մի կասկած չի մնում, որ էն աղջիկը իրենց որոնած աղջիկը պիտի լինի: Երկուսը դառնում են երեք ու դնում: Գնում են, գնում, հասնում են պառավի տնակին: Տեսնում են սադերը պառավի տնակի շորս կողմը բռնած, դուրսն ելնուր թևերի տակը կոխած քնած են: Ոչ մի՛նը ոչ շարժվում է, ոչ ձեն է հանում: Կուսամուտիցը ներս են նայում. տեսնում են՝ ներսը պառավը նստած իրեն համար իլիկ է մանում: Տունն էլ էնքան մաքուր սրբած, վեր քաղած, հենց իմանաս մեջը հուրի-փերիներ էին ապրում, որ չըզիտեն աղբն ու փոշին ինչ բան է: Էս ամենը տեսնում են, բայց իրենց աղջկանը չեն տեսնում: Չըկա: Մի առժամանակ էսպես մտիկ են անում, վերջը սիրտները պնդացնում են, լուսամուտը կամաց ծեծում են: Պառավը կարծես թե հենց սրանց սպասելիս լիներ. տեղիցը վեր է կենում ու քաղցր ձեն տալի:

— Նկեք, ներս եկեք, ես ձեզ ճանաչում եմ:

Ներս են մտնում թե չէ՝ ասում է.

— Թագավորն ապրած կենա, դուք հո էսօր ստիպված չէիք լինիլ էսքան երկար ճանապարհ կտրելու, եթե երեք տարի առաջ ձեր սիրուն ու բարի աղջկանը, չըզիտեմ ինչի համար, էնքան անիրավ կերպով դուրս չանեիք ձեր տանից: Էն էլ էն աղջկանը, որ էնքան սիրում էր ձեզ: Ասենք դրանից նրան ոչ մի վնաս չըհասավ: Էս երեք տարին, ճշմարիտ է, նա սադ էր արածացնում, բայց ոչ մի վատ բան չի սովորել ու իր մաքուր սիրտը պահել է անարատ: Բայց դուք ձեր արժանի պատիժն առաք հենց էն ահ ու դողով, որով ապրում էիք էս երեք տարին:

Ապա մոտենում է կողքի դռանն ու կանչում.

— Դուրս արի, աղջիկ ջան:

Դուռը ետ է բացվում, մետաքսե զգեստը հազին հայտնվում

է թագավորի աղջիկը, ոսկի մագերը արձակ թափված ուտերին ու թիկունքին, աչքերը ցոլուն աստղեր ու ինքը ամբողջ կարծես թե հրեշտակ էր, որ երկիր իջավ:

Դուրս է դալիս, վազում է ընկնում հորն ու մոր վզովը ու սկսում է համբուրել: Հերն ու մերը ուրախությունից լաց են լինում, իսկ երիտասարդ իշխանը մնում է ապշած կանգնած նրանց կողքին: Աղջիկը նրան նկատում է թե չէ, ինքն էլ չի իմանում ինչու, կարմրում է, կարմիր վարդ է կտրում: Թագավորն ասում է.

— Աղջիկ ջան, իմ թագավորութունը արդեն բաժանել եմ, հիմի ի՞նչ տամ քեզ:

— Սրան ոչ մի բան չի հարկավոր, — աղջկա տեղակ պատասխանում է պառավը: — Ես ձեզ եմ նվիրում սրա էն արտասուքները, որ թափել է ձեզ համար. սրանք մաքուր մարդարիտներ են, ավելի մաքուր ու թանգ, քան էն մարդարիտները, որ հանում են ծովերից, և ավելի արժեն, քան ձեր ամբողջ թագավորութունը: Իսկ իրեն, ինձ արած'ծառայության համար, նվիրում եմ իմ տնակը:

Պառավի էս ասելն ու անհետանալը մին է լինում: Մին էլ էն են տեսնում՝ տնակի պատերը ճրճուացին. նայում են՝ տնակը դարձել է մի շքեղ պալատ, թագավորավայել սեղանները բաց արած, բաղմամբիվ ծառաները վազում են դես ու դեն, ու ճերմակազգեստ ջահել աղջիկներ շրջապատել են իրենց:

Դուրս է գալիս, որ պառավը ոչ թե մի շար կախարդ է եղել, այլ բարի ոգի: Նա է տվել թագավորի աղջկանն էն շնորհքը, որ արտասուքները մարդարիտ դառնան, ու նա է նրան պահել դժբախտության օրերում: Նա է պահել և էն բոլոր կախարդված ու դժբախտացած աղջիկներին, որ դարձել էին սագեր, այժմ նորից առան իրենց մարդկային կերպարանքը: Վերջապես նա է առաջնորդել բարի երիտասարդ իշխանին դեպի թագավորի անմեղ հալածված աղջիկը:

Էս բոլորից հետո ամուսնանում են նրանք, մոռանում են իրենց անցկացրած ծանր օրերը, և ապրում են ուրախ ու երջանիկ, բարի ոգու պարգևած էն գեղեցիկ պալատում, որ առաջ մի աղքատիկ տնակ էր:

ԶԱՐՄԱՆՍԼԻ ԱՇՈՒՂԸ

Մի աշուղ է լինում: Օրերից մի օր էս աշուղը մենակ վեր է կենում գնում անտառը: Անտառում դեռ է մտածում, դեռ է մտածում, մինչև որ մտածելու բանը հատնում է: Որ մտածելու բանը հատնում է՝ «Օֆ, ասում է, ի՞նչ երկար ու ձանձրալի է ժամանակը՝ էստեղ: Պետք է մի լավ ընկեր գտնեմ ինձ համար»...

Ասում է, ջութակն ուսից վեր է բերում ու նվագում: Զութակի ձենը հնչում է անտառում: Էս ձենի վրա անտառի խորքից վազե՝ վազ դուրս է գալիս մի գել:

— Ա՛խ, գելը... — հառաչում է աշուղը: — Բայց ես սրան չէի ուզում... Ես գիլի հետ ի՞նչ անեմ...

Իսկ գելը մոտ է գալիս ու սկսում է խոսել:

— Էդ ի՞նչ լավ ես նվագում, վարպետ: Ի՞նչ կըլինի ինձ էլ սովորեցնես:

— Սրա սովորեցնելն ինչ բան է որ, — պատասխանում է աշուղը: — Կըսովորեցնեմ, միայն թե ինչ որ ասեմ, պետք է լսես:

— Աչքիս վրա, — խոսք է տալիս գելը: — Էնպես լսեմ, ինչպես աշկերտը վարպետին կըլսի:

— Դե որ էդպես է՝ ետևիցս արի:

Գնում են: Գնում են, դնում, տեսնում են ճանապարհին մի պառավ կաղնի, մեջը փուշ, ինքը ճղված:

— Դե հիմի լսի՛ր, տես ինչ եմ ասում, — դառնում է աշուղը գիլին: — Եթե ճշմարիտ սրտով ուզում ես նվագել սովորես, ամենից առաջ պետք է առջևի թաթերդ էս ծառի ճեղքումը դնես:

Գելը լսում է վարպետին, առջևի թաթերը դնում է ծառի ճեղքում: Վարպետը ձեռաց կողքի մեծ քարը վերցնում է էնպես ուժով զարկում աշկերտի ջուլստ թաթերին ու էնպես խորը մխում ծառի ճեղքի մեջ, որ խեղճը տեղն ու տեղը նստում է ու մնում է գերի էն ծառին:

— Էստեղ կաց, մինչև մին էլ ետ կըգամ, — ասում է վարպետն ու դնում: Մի քիչ որ դնում է, դարձյալ սկսում է ինքն իրեն հետ խոսել:

— Օֆ, ի՞նչ երկար ու ձանձրալի է ժամանակն էստեղ... Պետք է մի լավ ընկեր գտնեմ ինձ համար...

Ասում է, ջութակն ուսից վեր է բերում ու նվագում: Մին էլ յոեսնում է ծառերի արանքից դուրս եկավ աղվեսը:

— Հիմի էլ աղվեսը... բայց ես սրան էլ չեմ ուզում... Աղվեսի հետ ի՞նչ անեմ,— հառաչում է աշուղը, իսկ աղվեսը գալիս է առաջը կտրում:

— Էդ ի՞նչ լավ ես նվագում, վարպետ: Ի՞նչ կըլինի ինձ էլ սովորեցնես:

— Ինչո՞ւ չէ, կըսովորեցնեմ,— պատասխանում է աշուղը,— միայն թե ինչ որ ասեմ, պետք է լսես:

— Աչքիս վրա,— խոսք է տալիս աղվեսը:— Էնպես լսեմ, ինչպես աշկերտը վարպետին կըլսի:

— Դե որ էդպես է՝ ետևիցս արի:

Աղվեսն ուրախ-ուրախ ընկնում է վարպետի ետևից ու գնում. են: Գնում են, գնում, մտնում են մի նեղ կածան, երկու կողմից բարձր թիկեր: Վարպետն էստեղ կանգ է առնում, ճամփի մի կողմից մի փոքրիկ ընկուզի ծառի ծեր է կռացնում դեպի գետին, ու ոտը դնում վրեն, մյուս կողմից էլ մի ուրիշ ծառ ու կանչում է աղվեսին:

— Հապա դե ե՛կ, սիրելիս. եթե ուզում ես բան սովորես՝ դեսը բեր առջևի ձախ թաթդ:

Աղվեսը լսում է, թաթը մեկնում է: Վարպետը բռնում է կապում ձախ ծառի կատարին:

— Դե հիմի էլ աջը բեր:

Աջն էլ կապում է աջ կողմի ծառի կատարին: Հետո մտիկ է անում՝ ամուր են կապված թե չէ, ու բաց է թողնում ծառերի կատարները: Ծառերը հտ են գնում, վերև են թռցնում աղվեսին ու սկսում են ճոճել օդի մեջ:

— Էստեղ կաց, մինչև մին էլ հտ կըգամ,— ասում է վարպետն ու շարունակում իր ճամփեն:

Մի քիչ որ անց է կենում, նորից սկսում է ինքն իրեն խոսել. — Օֆ, ի՞նչ երկար ու ձանձրալի է ժամանակն էստեղ... Պետք է մի լավ ընկեր գտնեմ ինձ համար... — Ասում է, ջութակն ուսից վեր բերում ու նվագում: Ոստոստալով առաջն է ելնում մի նապաստակ:

— Համեցեք. հիմի էլ նապաստակը... բայց ես սրան էլ չեմ ուզում... Ես նապաստակի հետ ի՞նչ անեմ,— հառաչում է աշուղը, իսկ նապաստակը մոտ է գալի:

— Էդ ի՞նչ լավ ես նվագում, վարպետ: Ի՞նչ կըլինի ինձ էլ սովորեցնես:

— Ինչու չէ, կարելի է, և հեշտ էլ կըսովորես: Միայն թե ինչ որ ասեմ, պետք է լսես:

— Աչքիս վրա,— խոսք է տալիս նապաստակը:— էնպես լսեմ, ինչպես աշկերտը վարպետին կըլսի:

— Դե որ էդպես է՝ ետեկցս արի:

Գնում են: Գնում են, զնում, դուրս են գալիս անտառի մեջ մի բացատ: Բացատի մեջտեղը կանգնած է լինում մի բարդի: Վարպետը մի թուկ է հանում, թուկի մի ծերը ծառից է կապում, մյուս ծերը նապաստակի վզից ու կանչում է.

— Հապա, իմ խլուշիկ, դե մի քսան անգամ էս ծառի բոլորքով պտուտ արի, տեսնեմ քո ճարպիկությունը:

Նապաստակը լսում է. քսան անգամ պտուտ է դալի ծառի բոլորքով: Թուկը փաթաթվում է ծառին, խեղճը մնում է ծառին կպած ու քանի ձիգ է տալիս, քաշում, քաշքշում, էնքան թուկը վիզը կտրում է:

— Էստեղ կաց, մինչև մին էլ ետ կըգամ,— ասում է վարպետն ու իր ճամփեն շարունակում:

Վարպետի գնալուց ետը դեռ է ձիգ տալի, դեն է ձիգ տալի դելը, քարն է կրծում, ծառն է կրծում, էնքան անում է, մինչև թաթերը հանում է կաղնու ճեղքից: Հանում է ու, թե չորս ոտն ունեն՝ չորսն էլ փոխ է առնում, կատաղած, գաղաղած ընկնում է վարպետի ետևից, որ հասնի պատառ-պատառ անի: Օդում ճոճվող աղվեսը հեռվից ազատ գիլին տեսնում է թե չէ՝ սկսում է լաց լինել ու աղաղակել:

— Գեւ ախպե՛ր, գեւ ախպե՛ր, հասի՛ր, օգնի՛ր ինձ, էն վարպետը ինձ խաբեց:

Գեւը հասնում է. ծառերը կռացնում, թուկերը կրծոտում. կտրատում, աղվեսին ազատում, ու երկուսով միասին ընկնում են վարպետի ետևից, որ իրենց վրեժը հանեն:

Գնում են, զնում, ճամփին պատահում են ծառին փաթաթված նապաստակին: Սրան էլ էստեղ են ազատում ու երեքով միասին լարվում են ընդհանուր կշնամու — վարպետի ետևից:

Վարպետը շարունակում է իր ճանապարհն անտառում: Մի անգամ էլ նվագում է, ու էս անգամ բախտը բանում է: Զութակի ձենը լսում է մի աղքատ փայտահատ, գործը թողնում է, կացինը դնում է կռնատակին՝ դալիս է կանգնում երգը լսելու:

— Վերջապես եկավ իմ ընկերը,— բացականչում է վարպետը: Ես մարդ էի որոնում, ոչ թե վայրենի գաղաններ:— Ու սկսում

է նվագել էնքան սրտառուչ, էնքան հրաշալի, որ փայտահատը զմայլում է, սիրտը կրծքում ուրախությունից խաղս է լինում: Հենց էս ժամանակ վրտ են հասնում գելը, աղվեսն ու նապաստակը: Փայտահատը նկատում է, որ նրանց մտքում չար բան կա վարպետի դեմ, իսկույն առաջ է անցնում, բարձրացնում իր սուր կացինն ու ասում. — Ու վրա վրա դա, իմացած կենա, որ ինձ հետ է դործ ունենալու:

Գազանները էս որ տեսնում են՝ սարսափում են ու, պո՛ւկ, հտ են փախչում դեպի անտառի խորքերը: Վարպետը փայտահատին շնորհակալություն անելու համար մի երգ էլ նվագում է ու գնում: Գնում է հասնում է իր տունը, ջութակը պատին կախում ու պառկում: Գիշերը գալիս է. ուզում է քնի, քունը չի տանում: Շարունակ գելը, աղվեսն ու նապաստակն են մտքի միջին: Մին էլ հանկարծ գիշերվա մի ժամանակը հենց լուսամուտի տակին գելն ու աղվեսը սկսում են ձեն ձենի տալ ու ոռնալ, իսկ նապաստակը նրանց ետեից ծվծվում է.

— Ծը՛ղը, վը՛ղը, քաջ վարպետ,
էն ի՞նչ արիր դու մեզ հետ.
Մեզ տանջե՛լ էիր ուզում դու,
Տանջվիր հիմի դե դարթում,
Մինչև լուսը մենք էսպես
Հանգիստ քուն չենք տալու քեզ...
Ծը՛ղը, վը՛ղը, քաջ վարպետ,
էն ի՞նչ արիր դու մեզ հետ...

Նրդում են, երգում են անասունները: Զութակն էլ պատի վրացն է սկսում իրեն-իրեն նվագել նրանց հետ, ու էնպես աղեկաուր, էնպես ողբալի, որ խեղճ վարպետը չի իմանում ուր կորչի էն երգի ու երաժշտության ձենից: Ամբողջ գիշերը չի կարողանում աչքը կպցնի, տանջվում է ու տանջվում:

Մերերն ասում են, իբրև թե վարպետը էն օրվանից ետը ինչքան ապրեց աշխարհքում՝ ամեն գիշեր նրա լուսամուտի տակ հնչում էր էս տխուր, սրտաճմլիկ երգը.

«Ծը՛ղը, վը՛ղը, քաջ վարպետ,
էն ի՞նչ արիր դու մեզ հետ...»

Ու ջութակը ողբում էր հետը: Ամեն գիշեր, ամեն գիշեր մինչև լուսը, մինչև իր մահը:

Գ Ո Ր Տ Ը

Ժամանակով մի թագավոր է լինում: Էս թագավորը մի քանի աղջիկ է ունենում՝ մինը մյուսից գեղեցիկ. բայց ամենից գեղեցիկը լինում է փոքրը. էնքան սիրուն, էնքան շարմաղ, որ էլ շուտես, չըխմես, կանգնես ու մտիկ անես:

Թագավորի պալատի կողքին մի անտառ է լինում. անտառում, մի հին լորենու տակ մի ջրհոր: Էս սիրուն աղջիկը սովորություն է ունենում՝ ամեն օր գնում է էն հով տեղը, ջրհորի մոտ խաղ է անում, իր ոսկի գնդակը վերև գցում ու բռնում: Սի օր էլ խաղալիս շատ բարձր է գցում, չի կարողանում բռնի, ու գնդակն ընկնում է ջրհորը: Վերևից մտիկ է անում — ջրհորը աչքին թվում է անտակ: Սկսում է աղի-աղի լաց լինել: Էս լացի ժամանակ հանկարծ մինը ձեն է տալիս.

— Ի՞նչ է պատահել, թագավորի աղջիկ. ինչի՞ համար ես էդպես աղի-աղի լաց լինում:

Մտիկ տա աղջիկն ի՞նչ տեսնի. մի ահագին գորտը ջրհորի պռունդին նստած՝ մարդու նման խոսում է: Զարմանում է: Ասում է.

— Խաղալիս գնդակս ջրհորը գցեցի, գորտ ախպեր, նրա համար եմ լաց լինում:

— Իհ,— խնդում է գորտը,— էդ ի՞նչ բան է, որ դրա համար լաց ես լինում: Ի՞նչ կըտաս, որ քո գնդակը հանեմ:

— Ամեն, ամեն բան կըտամ,— սկսում է աղաչել աղջիկը.— իմ բոլոր զարդերը կըտամ, իմ անդին քարերը կըտամ, իմ ոսկե թագը կըտամ, միայն թե իմ սիրուն գնդակը հանես:

Գորտը թե.— Ինչի՞ս են պետք քո զարդերը, քո անդին քարերը, մարգարիտներն ու ոսկե թագը: Չեմ ուզում: Ա՛յ, ուրիշ քան է՝ եթե ինձ սիրեիր, ու էնպես սիրեիր, որ ամեն բանում քո անբաժան ընկերը լինեիր, քեզ հետ միասին սեղան նստեիր, մի ամանով ուտեիր, մի բաժակով խմեիր ու մի անկողնում քնեիր: Ա՛յ, եթե էս խոստանայիր՝ էն ժամանակ կըցատկեիր ջրհորն ու հատակից կըհաննիր քո ոսկե գնդակը:

— Լա՛վ, լա՛վ, ինչ որ ուզում ես՝ էդ ամենը խոստանում եմ,

միայն թե իմ գնդակը բերես,— խոսք է տալիս թագավորի աղջիկն ու հետն էլ մտքումն ասում է.— Սրան մտիկ տուր է, տխմար կրկուան, մի տես թե ինչե՞ր է ուզում: Գնա ջրհորում ճպխավի ու կրկուացրու, քո ի՞նչ բանն է մարդուն ընկեր դառնաս:

Գորտը հենց որ էս խոստումը լսում է՝ սուզվում է ջրի տակը, գնդակը դցում է կանաչ խոտի մեջ: Աղջիկը վրա է թռչում գնդակը հափշտակում, ուրախ-ուրախ, թռչկոտալով վազում դեպի տուն: Գորտը կանչում է.

— Կա՛ց, կա՛ց, ինձ էլ տար հետդ... ախար ես քեզ պես վազել չեմ կարող...

Աղջիկը ետ էլ չի նայում. վազում է ընկնո՞ւմ հոր պալատն ու գորտը մտիցը հանում: Գորտը ետևից նայում է նայում ու էլ ետ մտնում է ջրհորը:

Մյուս օրը հենց որ թագավորի աղջիկն իր հոր ու պալատականների հետ միասին սեղան է բազմում ու սկսում է ուտել իր ոսկի ամանով, չլըլի, չլըլի, մինը մարմար սանդուխքներով բարձրանում է, դուռը ճանկուտում ու կանչում.

— Թագավորի փոքրիկ աղջիկ, բաց արա...

Թագավորի աղջիկը վազեմազ գնում է տեսնի՝ ով է կանչում իրեն: Դուռը բաց է անում, տեսնում՝ առաջին կանգնած գորտը: Իսկույն դուռը ետ է զարկում ու վախեցած գալիս է իր տեղը նստում:

— Էդ ի՞նչ էր, աղջիկս, ինչի՞ց էդպես վախեցիր: Չլըլինի՞ թե դե կա կանգնած դուռն ետևը՝ ուզում է քեզ փախցնի,— հարցնում է թագավորը:

— Ո՛չ, հայրի՛կ, դե չի, մի անճոռնի գորտ է:

— Գորտն ի՞նչ է ուզում քեզնից:

— Գիտես, հայրիկ... Երեկ անտառում ջրհորի մոտ խաղ էի անում, հանկարծ իմ ոսկե գնդակն ընկավ ջրհորը... Ես լաց էի լինում... Գորտը հանեց ինձ տվեց իմ ոսկե գնդակը... Եվ որովհետև նա դրա փոխարեն ուզում էր, որ ես անպատճառ իր խաղընկերը դառնայի, ես էլ խոստացա... Բայց իսկի մտքովս չէր անցնում, թե՛ ճիշտ որ, նա կըկարենար իր ջրհորը թողնել... Ահա հիմի եկել է, կանգնած էնտեղ դուռն ետևը, ուզում է գա ինձ մոտ:

Այնինչ գորտը ճանկուտում է դուռն ու կանչում.

— Թագավորի փոքր աղջիկ,
Ե՛կ դուռը բաց դու կարգին,
Մի՞տդ է երեկ ինչ խոսք տրվիր
Պաղ ջրհորի եզերքին...

Թագավորի փոքր աղջիկ,
եկ դուռը բաց դու կարդին:

Թագավորն աղջկանն ասում է.

— Խոսք ես տվել—պետք է կատարես: Դնա դուռը բաց արա:
Աղջիկը դնում է դուռը բաց է անում: Գորտը ետևից ներս է
ցատկում, հո՛ւպ, հո՛ւպ, ցատկելով հասնում է աթոռին ու կանչում է.

— Դե ինձ բարձրացրու դիր քեզ մոտ:

Աղջիկը իր մեջը շատ է նեղանում, տատամսում է, բայց Թա-
գավորը պատվիրում է, որ գորտն ինչ ասում է՝ լքսի: Աղջիկը գոր-
տին բարձրացնում է դնում իր աթոռին: Աթոռին է դնում թե չէ՝
հիմի էլ ուզում է սեղանը բարձրանա: Դնում է սեղանին: Հիմի էլ
ասում է՝ մոտ քաշիր քո ոսկե ամանը, որ միասին ուտենք. ի՞նչ
աներ խեղճ աղջիկը: Էս մի կամքն էլ է կատարում: Ուտում է
պրծնում, հիմի էլ թե՛ կշտացա, քունս տանում է, ինձ տար քո
սենյակը, մետաքսե անկողինդ շինի, որ քեզ հետ միասին քնենք:
Էստեղ արդեն աղջիկն սկսում է լաց լինել: Սառն ու լպրծուն
գորտին դիպչելուց էլ զզվում էր ու զարդանդում, հիմի պետք է
տաներ իր գեղեցիկ ու մաքուր անկողնում իր հետ քնեցնել: Չի
ուզում, բայց հերը առաջվանից ավելի է զայրանում: Ասում է՝
այժմ չըպետք է արհամարհես նրան, ով որ փորձանքի ժամանակ
թանդ էր քեզ համար: Ինչ որ խոստացել ես—պետք է կատարես:

Ճարտհատված աղջիկը երկու մատով գորտի մեջքից բռնում
է, տանում իր ննջարանն ու դնում անկյունում: Բայց արի տես,
որ գորտը սրանից էլ չի խրատվում: Աղջիկը հենց անկողին է
մտնում թե չէ՝ ցատկելով մոտենում է, հատակին կանգնում ու
ճըղտալով խոսում. — Հը՛, էդ ի՞նչ է... ես էլ եմ հոգնած... ես էլ
եմ ուզում քնե՛մ... ինձ էլ պառկեցրու քեզ հե՛տ...

Էնպես է ասում, որ էս աղջկա սիրտը շարժվում է, ժպտալով
վերցնում է դնում իր անկողնի վրա: Դնում է իր անկողնի վրա թե
չէ, մին էլ էն է տեսնում՝ էս գորտի կաշին տրաքեց, ու միջիցը
դուրս եկավ մի գեղեցիկ երիտասարդ, կողքին նստեց: Կողքին
նստում է ու պատմում զարմացած աղջկանը, թե ինքը մի Թագա-
վորի տղա է եղել, շար կախարդը դարձրել Վ գորտ, այժմ աղջիկը
իրեն հանեց ջրհորից ու վերադարձրեց իր մարդկային կերպա-
րանքը:

Էստեղից ուրախ-ուրախ վեր են կենում դնում Թագավորի մոտ,
պատմում են ամեն բան: Էնպես էլ դուք ուրախանաք, ինչպես որ
Թագավորն ուրախանում է. մեծ հարսանիք է սարքում ու նրանց
պսակում իրար հետ:

Հարսանքից հետո նորապսակները պիտի դնային թագավորի տղի հայրենիքը: Առավոտը վաղ գալիս է դռանը կանգնում ութ ձիանի կառքը, ձիանքը սիպտակ ջաշլամի սիպտակ բարձր փետուրները գլխներին, ողջ սարքերը ոսկեղեն, իսկ կառքի ետևը կանգնած թագավորի տղի հին ծառան — Հավատարիմ Օհանը: Ու էսպես իր Հավատարիմ Օհանը թիկունքին, ջահել կինը կողքին, թագավորի տղեն սլանում է դեպի հայրենիք:

Շատ է գնում թե քիչ, մին էլ հանկարծ ճանապարհին ականջովը մի ձեն է ընկնում. թվում է, թե կառքի ետևը մի բան կոտրեց: Նա է դառնում կանչում.

— Ի՞նչ էր, Օհա՛ն, կա՞ռքը կոտրեց:

— Ո՛չ, ո՛չ, իմ տեր, կառքը չէր էս.

էս իմ սրտի կապն էր երկաթ,

Որ տանջում էր ինձ անընդհատ

էն օրվանից, ինչ դու հորում

Ապրում էիր գորտի օրում:

Գնում են: Ճանապարհին մի երկու անգամ էլ էդ տեսակ ձայներ են ընկնում թագավորի տղի ականջովը ու ամեն անգամ էլ էնպես է թվում, թե կառքը կոտրեց, բայց իսկապես Օհանի սրտի ծանր երկաթի կապանքներն էին խորտակվում ու ընկնում: Էն օրվանից, ինչ որ իր տերը գորտ էր դարձել՝ Հավատարիմ Օհանը սաստիկ տխրել էր ու երեք պատ երկաթի կապով կապել էր իր սիրտը, որ տխրությունից չըպատռեր: Այժմ էդ կառքը եկել էր, որ իր երիտասարդ տիրոջը հայրենիք տանի: Հավատարիմ Օհանը երկուսին էլ նստեցրել էր կառքի մեջը՝ ինքը կանգնել նրանց թիկունքին, և, տեսնելով իր երիտասարդ տիրոջը կախարդանքից ազատված ու բախտավոր, ուրախությունից սիրտը օխտը գազ բաց էր եղել, ու իրար ետևից խորտակվում ընկնում էին սրտի ծանր կապանքները:

ՀԵՆՁԵԼՆ ՈՒ ԳՐԵՏԵԼԸ

Մի մեծ անտառի բերանում ապրում էին մի աղքատ փայտահատ ու իր կիներ: Երկու երեխա ունեին, տղի անունը Հենդել էր, աղջկանը՝ Գրետել:

Առանց էն էլ պահասության մեջ են լինում, թանգությունն է, որ ընկնում է էն կողմերում, իրենց օրվա հացն էլ չեն կարողանում ճարեն: Մի օր էլ, տեղումը պառկած, փայտահատը դես է մտածում, դեն է մտածում, դարդից մի կողքից մյուս կողքի վրա է շուռ ու մուռ գալիս, վերջը կնոջն ասում է.

— Էս ի՞նչպես պետք է անենք, ա՛յ կնիկ, իսկի բան չունենք, ինչո՞վ պիտի պահենք էս երեխաներին:

— Գրետես, ա՛յ մարդ,— պատասխանում է կինը,— արի առավոտը ծեղին երեխաներին տանինք անտառի խորքը, կրակ անենք, մի-մի կտոր հաց տանք ձեռներն ու էնտեղ թողնենք, մենք ետ գանք մեր գործին: Ճամփեն չեն դտնիլ, որ ետ գան տուն, ու մենք էլ կազատվենք:

— Չէ, ա՛յ կնիկ,— պատասխանում է փայտահատը, ես էդպես բան չեմ անիլ, իմ սիրտը չի տանիլ, որ ես իմ ձեռքով իմ երեխաներին տանեմ մենակ թողնեմ անտառում, վերջապես գազանները կըհարձակվեն ու կըպատառոտեն նրանց:

— Ը՛հ, հիմար,— ասում է կինը,— էսպես թե քնպես շորսս էլ սովամահ կորչելու ենք, էն ժամանակ դնա ու դագաղների համար տախտակ տաշի... Ու հանգիստ չի տալի մարդուն, մինչև որ չի համաձայնվում իրեն հետ:

— Բայց էլի մեղքս գալիս է խեղճ երեխաների վրա,— ասում է փայտահատը, կնոջ հետ համաձայնվելուց հետո: Իսկ երեխաների քունը սովից չի տանում, լսում են ամեն բան, ինչ որ խորթ մերը ասում է իրենց հորը:

Աղի-աղի լաց է լինում Գրետելը ու դառնում Հենդելին.

— Մենք կորանք, Հենդել:

— Սո՛ւս կաց, Գրետել ջան,— ասում է Հենդելը,— դարդ մի՛ անիլ, ես սրա ճարը դիտեմ:

Եվ ահա մեծերը քնում են թե չէ, Հենդելը վեր է կենում, իբ

շորերը հագնում, դուռը բաց է անում ու ծլկում փողոց: Լուսինը պայծառ լուսավորում էր ու իրենց տան առջևը ցրված սիպտակ լափովակները արծաթի փողի նման շողշողում էին: Հենզելը կռանում է, ու գրպանն ինչքան տանում է, էդ քարերով լցնում է: Հետո վերադառնում է տուն: Գրետելին ասում է.

— Հանդիստ կաց, քույրիկ ջան: Քնի՛ր, աստված մեզ չի կորցնիլ:—Ու նորից պառկում է իր անկողնում:

Առավոտը ծեղում է թե չէ, արևածագից առաջ, խորթ մերը դալիս է երեխաներին զարթեցնում:

— Դե, շուտ արիք, վեր կացեք, ծուլե՛ր, պատրաստվեցեք գնանք անտառը փետ բերելու:—Հետո ամեն մեկին մի-մի կտոր հաց է տալիս ու պատվիրում.

— Ահա էս ձեզ տալիս եմ ճաշի համար. տեսեք, մինչև ճաշը չուտեք, թե չէ, միկնուլն է, հետո էլ ոչինչ չեք ստանալու:

Գրետելը հացը դնում է գրպանը, որովհետև Հենզելի գրպանները բերնե բերան լիքն էին քարերով: Հետո վեր են կենում ու ճանապարհ են ընկնում դեպի անտառը:

Մի քիչ որ անց է կենում, Հենզելը կանգ է առնում ու նայում է ետ՝ դեպի իրենց խրճիթը, ու շարունակ էդպես ետ է մնում: Հերն ասում է.

— Հենզել, ի՞նչ ես դու շարունակ ետ մտիկ տալիս ու ետ մնում, հորանջելու ժամանակ չի, ոտներդ ժաժ տուր:

— Հայրի՛կ, ես մեր սիպտակ կատվին եմ մտիկ տալի, ա՛յ, էնտեղ կտերը նստել է, կարծես թե մեզ վերջին «մնաս բարովն» է ասում:— Խորթ մերը էստեղ խոսքը կտրում է.—Ապուշ, իսկի էլ էն մեր կառուն չի, էն կտուրի վրի սիպտակ ծխնելուղն է, որ փայլում է արևի տակ: Իսկ Հենզելը կտուրի վրա նայելու մասին իսկի չէր էլ մտածում, նա ետ ընկնելով իր գրպանի սիպտակ քարերն էր ցանում ճամփին:

Հենց որ հասնում են անտառի խորքը՝ հերն ասում է.

— Դե՛, երեխե՛ք, փետ հավաքեցեք, ձեզ համար կրակ անեմ, որ չըմբսեք: Ձեռաց Հենզելն ու Գրետելը ջախ են հավաքում, բերում կիտում: Ջախը վառում են, բոցը վեր է բարձրանում: Խորթ մերը ասում է.

— Դե երեխեք, դուք կրակի կողքին պառկեցեք ու հանգստացեք, իսկ մենք գնանք մի քիչ հեռու փետ անենք. պրծնենք թե չէ, կրգանք ձեզ էլ կըվերցնենք, միասին կըգնանք տուն:

Հենզելն ու Գրետելը կրակի կողքին նստում են, ճաշելու ժամանակն էլ որ դալիս է, ամենքն իրենց հացի կտորն ուտում են: Եվ որովհետև կացնի ձեն էին լսում, հավատացած էին, որ իրենց

հերը մոտիկ մի որեւիցե տեղ է: Բայց որ թրխկացնում էր, էն կացինը չէր, մի կոճղ էր, որ փայտահատը կապել էր մի շոր ծառի քամուց դնում էր դալիս, զարկում ծառի բնին ու թրխկացնում: Ու էսպես, երեխեքը երկար-երկար նստում են, աչքները հոգնածությունից փակվում են իրանց իրանց, ու խորը քնում են:

Մին էլ վեր են կենում, տեսնում են՝ արդեն մութ գիշեր է:

— Ո՞նց պետք է էս անտառից դուրս գանք, Հենգել:

Հենգելը սիրտ է տալիս.

— Մի քիչ կաց, հրեա լուսնյակը դուրս կըդա՝ ճանապարհը կըգտնենք:

Հենց որ լուսինը դուրս է գալիս, Հենգելը քրոջ ձեռքը բռնում է ու դնում իր ցանած քարերով, որոնք արծաթի փողերի նման պըսպըղում էին ու ցույց տալիս ճանապարհը:

Ամբողջ գիշերը էսպես մինչև լույս դնում են ու լուսաբացին հասնում են իրենց տունը: Դուռը ծեծում են. խորթ մերը բաց է անում, ու թեև շատ է զարմանում, որ տեսնում է Հենգելն ու Գրե-տեին են, բայց ասում է.

— Ա՛յ դուք՝ չար երեխեք, էսքան ժամանակ ի՞նչ եք անտառում քնել ու մնացել, մենք էլ կարծում էինք՝ էլ չեք ուղում մեզ մոտ վերադառնաք:

Իսկ հերն ուրախանում է, որովհետև նրա սիրտը ցավում էր, որ իր երեխաներին մենակ անտառում էր թողել:

Մի քիչ ժամանակ անց կենալուց հետը, նորից սով է ընկնում ամեն տեղ, ու նորից երեխաները լսում են, թե ինչպես իրենց խորթ մերը գիշերը հորն ասում է.

— Էլ ետ ինչ ունեինք-չունեինք կերանք: Մենակ մի կես հաց է մնացել, էն էլ որ կերանք՝ մեր բանը պըծած է: Պետք է էս երեխանցը հեռացնենք: Տանենք անտառն, էս անգամ ավելի խորը, որ էլ չըկարողանան ճամփա գտնեն ու ետ գան՝ թե չէ էլ մեզ փրկություն չըկա:

Էս բանը քարի նման ճնշում է հոր սիրտը, ու միտք է անում.

— Ավելի լավ է էն մնացած վերջին պատառն էլ բաժանի իր երեխաների հետ:

Բայց ինչ որ ասում է, կինը ոչ մի բան չի ուղում լսի. հենց մի գլուխ հայհոյում է ու նախատում: Դե ով որ աչքն առել է, բնն էլ պետք է ասի: Փայտահատն էլ, որ մի անգամ արդեն կնոջ հետ համաձայնել էր, երկրորդ անգամ էլ պետք է համաձայնի:

Իսկ երեխաները դու մի ասիլ քնած չեն, ու էս բոլորը լսում են: Մեծերը քնում են թե չէ, Հենգելը տեղից վեր է կենում, ուղում է տառջվա նման էլի դուրս գնա ու պաշարի համար գրպանը

լափուկներով լցնի, խորթ մերը դուռը փակած է լինում, չի կարողանում դուրս գնա, բայց էլի քրոջն ամեն կերպ սիրտ է տալիս.

— Կաց մի լինիր, Գրետե՛լ ջան, դու հանդիստ քնիր քեզ համար: Աստված ողորմած է, մեզ չի կորցնիլ:

Առավոտը ծեղին խորթ մերը դալիս է տեղներիցը վեր կացնում: Ամեն մեկին մի կտոր հաց է տալիս, հացի կտորն էլ առաջվա տվածիցն ավելի փոքր: Եվ ահա անտառը գնալիս ճամփին Հենդելը գրպանում շարունակ մանրում է իր հացի կտորը, շուտ-շուտ ետ մնում ու ցանում ետևներից. Հերն ասում է.

— Հենգել, դու քա՛նի կանգնես ու չորս կողմի վրա հորանջես. ճամփեդ դնա էլի:

— Հայրի՛կ, ես իմ ճերմակ աղավնուն եմ մտիկ տալիս, վոր հրեն հա՛ մեր տանիքին նստած՝ կարծես թե ինձ բարե է զրկում:

— Հիմա՛ր,— կանչում է մերը,— էն իսկի էլ քո աղավնին չի, էն սիպտակ ծխնելուզն է արևի տակ սիպտակին տալիս:

Իսկ Հենդելն էդ ժամանակ հացի փշրանքները հենց գցում է ու գցում իրենց ճամփին:

Երեխաներին տանում են անտառը, էնպես մի խորը տեղ, որ իրենց օրում չէին եղած. էնտեղ էլ կրակ են անում, ու խորթ մերն ասում է.

— Երեխե՛ք, դուք էստեղ նստեցեք, ու, թե քուններդ կըտանի, քնեցեք. իսկ մենք մի քիչ ավելի խորը գնանք, փետ հավաքենք, հետո իրիկունը, երբ որ գործներս կըվերջացնենք, կըգանք ձեզ էլ կառնենք ու կերթանք տուն:

Ճաշի ժամանակը որ հասնում է, Գրետե՛լը իր հացի կտորը բաժանում է Հենգելի հետ. որովհետև Հենդելն իր հացը ճանապարհին փշրել էր: Հետո ննջում են. իրիկունն էլ վրա է հասնում, բայց ոչ ոք չի գալիս խեղճ երեխաների ետևից: Զարթնում են կես դիշերին: Հենգելը սկսում է սիրտ տալ իր քրոջը.

— Գրետե՛կ ջան, սպասիր մինչև լուսինը դուրս գա, էն ժամանակ կերևան հացի փշրանքները, որ ես ճամփին շաղ եմ տվել. նրանցով կըգտնենք մեր ճամփեն ու կըգնանք տուն:

Լուսինը դուրս է գալիս թե՛ չէ, երեխեքը ճամփա են ընկնում ետ դեպի տուն, բայց ոչ մի փշրանք չեն գտնում, որովհետև դաշտերի ու անտառների հազարավոր թռչունները վեր էին քաղել: Իսկ Հենգելը շարունակ Գրետե՛լին ասում է.

— Ինչպե՛ս որ լինի, մենք կըգտնենք ճանապարհը...

Բայց ճանապարհ գտնել չեն կարողանում: Թափառում են գիշերը մինչև լուս, հետո ամբողջ օրը առավոտից մինչև իրիկուն, ոչ մի կերպ չեն կարողանում անտառից դուրս գան. հետն էլ սովում

են, որովհետև ուտելու ոչ մի բան չեն ունենում, բացի մի քանի մորին, որ էստեղ-էնտեղ կարմրին էին տալիս խոտերում: Վերջապես, երբ որ էնքան հոգնում են, որ երկուսի ոտներն էլ թմրում են, մի ծառի տակի սլառկում են, քնում: Բացվում է երրորդ օրվա առավոտը, ինչ որ երեխեքը թողել էին իրենց հորական տունը: Նորից ճանապարհ են ընկնում դեպի տուն, բայց ամեն մի քայլափոխով միայն անտառի խորքն են մտնում ավելի ու ավելի խորը, և եթե շուտով օգնություն չըհասնեիր, անպատճառ պետք է կորչեին:

Կեսօրին տեսնում են մի ծառի ճյուղին մի սիպտակ սիրուն թռչուն: Էս սիպտակ սիրուն թռչունը էնպես լավ է երգում, որ երեխեքն ակամայից մարում են տեղներն ու ականջ են դնում նրան: Լուրձ է թե չէ, թեև է անում, երեխանց կողքից թռչում նստում մյուս ծառին, երեխաներն էլ նրա հետևից էսպես դնում են, գնում, մինչև որ հասնում են մի տնակի: Էս տնակի տանիքին թռչունը իջնում է: Երեխեքը տնակին մոտենում են, տեսնում են, ինքը տունը ամբողջովին հացից է շինած, կտուրը գաթից, խնկ լուսամուտները թափանցիկ շաքարից:

— Ահա՛, հենց սրանից էլ կսկսենք, — ասում է Հենդելը. — մի լավ քեֆ անենք: Սա տանիքից մի կտոր կուտեմ, դու ել լուսամուտից կեր, Գրետել. ով գիտի ի՞նչ անուշ է, չէ՞:

Ու Հենդելը ձգվում է դեպի վերև, տանիքից մի փոքրիկ կտոր է կտրում, Գրետելն էլ կուտնում է, սկսում է լուսամուտի ապակին ուտել: Հենց էս ժամանակ, ներսից մի բարակ ձեն է գալիս.

— Կը՛րծ, կը՛րծ, կը՛րծ, խը՛զ, խը՛զ, խը՛զ,
էս ո՞վ է կրծում տունըս:

Երեխեքը պատասխանում են.

էս քամին է անում խիստ,
Չարաճըճին անհանգիստ:

Ու առանց սրանից շփոթվելու շարունակում են ուտել: Հենդելին տանիքն էնքան դուր էր եկել, որ մեծ կտոր կտրեց, իսկ Գրետելը լուսամուտից հանեց մի ամբողջ ապակի, տեղն ու տեղը նստեց ու անուշ-անուշ ուտում էր:

Մին էլ հանկարծ դռները հտ ան բացվում, ու իր գավազա-նին հենված դուրս է գալիս մի պառավ-պառավ կին: Հենդելն ու Գրետելը էնքան են վախենում, էնքան են վախենում, որ պատառները ձևռներիցը վեր են դրում: Իսկ պառավը գլուխը շարժելով առաջ է գալիս.

— Վո՛ւյ, երեխեք ջան, էդ ո՛վ բերեց ձեզ էստեղ: Ներս եկե՛ք, եկե՛ք ինձ մոտ կացեք, մի՛ վախենաք, ոչ մեկիդ վնաս չեմ տալ:

Ասում է, թաթներիցը բռնում ու ներս տանում: Տանում է լավ նախաճաշ է տալիս. էլ կաթը, շաքարահաց, էլ խնձոր, էլ ընկուղ: Հետո երկու տեղ է գցում մաքուր, ճերմակ: Հենգելն ու Գրետեիը որ պառկում են՝ էնպես է թվում, թե դրախտն ընկան:

Դու մի՛ ասիլ՝ պառավն էսպես բարի փաղաքուշ է ձևանում, բայց իսկապես մի չար կախարդ է եղել, ամեն կերպ հետևում է երեխաներին և դիտմամբ էլ տունը հացից է շինել, որ նրանց հեշտ դրավի դեպի իրեն: Ով ճանկն է ընկնում, սպանում է, եփում, լափում, էդ նրա համար մի ուրախություն է:

Կախարդների աչքերը սուլորաբար կարմիր են լինում ու հեռու չեն տեսնում բայց զարմանալի սուր հոտառություն են ունենում, ճիշտ գիշատիչ գաղանների պես: Անց կենող մարդու հոտը հեռվից են իմանում: Երբ որ Հենգելն ու Գրետեիը նրա տնակի մոտերքը թափառելիս են լինում, նա հեռվից արդեն նրանց հոտն առնում է, շարախնդաց ծիծաղում ու վրոչում:

— Է՛, սրանք արդեն ճանկումս են... սրանք էլ ինձանից չեն պրծնիլ...

Առավոտը ծեղին, երեխաներից առաջ, չար կախարդը մի շուտով տեղիցը վեր է թռչում ու երբ տեսնում է նրանց էնպես խաղաղ քնած, լիքը, վարդագույն թշերով, իրեն-իրեն մրմռում է.

— Ուխա՛յ, ինչ անուշ պատառներ են...

Հենգելին բռնում է իր ոսկրոտ ձեռներով, քարշ է տալիս, տանում հավանոցը գցում, վանդակավոր դուռը փակում ու թողնում էնտեղ գոռա, ինչքան սիրտը կուզի: Ինչքան էլ գոռա՝ էլ ի՞նչ պետք է անի: Հետո գնում է Գրետեիի ետևից, հրում է ու ճըղճըղում:

— Դե՛, շո՛ւտ, վե՛ր կաց, ծո՛ւյլ աղջիկ: Գնա ջուր բեր, եղորորդ համար մի որևէ համով բան եփիր: Հրեն հավանոցում փակել եմ, պետք է նրան կերակրել, որ մի լավ չաղանա ինձ համար... Պետք է չաղանա, որ ուտեմ...

Գրետեին ուզում է լաց լինի, բայց էդ բոլորը զուր էին. մնում է սուս ու փուս պառավի հրամանները կատարել: Ու սկսում է Հենգելի համար համով կերակուրներ եփել, իսկ իրեն, Գրետեիին բացի չոր ոսկորներից բան չէր տալիս:

Ամեն առավոտ պառավը գնում է հավանոցի դուռը կտրում ու կանչում.

— Հե՛նգել, մատդ դեսը մեկնիր, տեսնեմ չաղացե՞լ ես թե չէ:

Հենդելը մատի տեղակ միշտ մի ոսկոր է դուրս մեկնում, պառաւն էլ որ լաւ չի տեսնում, չի կարողանում ջոկի, մտածում է, որ էս Հենդելի մատն է, ու դարմանում է, թե ինչպէս է, որ Հենդելն խակի չի շաղանում:

Էսպէս շորս շաբաթը անց է կենում, Հենդելը էլի մնում է նիհար. պառաւլի համբերությունը հատնում է ու էլ չի ուղում սպասի:

— Դե՛, հա՛յդե, Գրետե՛լ, գնա ջուր բեր. չաղ լինի՝ թե նիհար, միենույն է, էգուց Հենդելին մորթելու եմ, եփեմ ուտեմ:

Ինչքա՛ն է դարդ անում խեղճ Գրետելը, ինչքա՛ն է դարդ անում ջուր բերելիս, արտասուքը էն ջրի նման աչքիցը թափվում է:

— Ողորմած աստու՛ծ, դու մեզ օգնության հասնես,— կանչում է նա:— Երանի թե անտառումը մեզ դաղանները պաշտոտեին, գոնե ես ու Հենդելը միասին կըլինեինք:

— Զուր սիրտդ մի՛ մաշիր,— ասում է պառաւլը,— միենույն է, էլ ոչ մի բան չի օգնի:

Առաւոտը վաղ Գրետելը պետք է վեր կենար, պլինձը կրակին դնէր, ջրով լցնէր ու տակին կրակ անէր:

— Ամենից առաջ դեռ մի թխվածք անենք. ես արդեն փուռը վառել եմ ու խմորը հոմեցել:

Ասում է պառաւլն ու տանում է խեղճ Գրետելին փռան առաջը կանգնեցնում, հրում է դեպի բոցավառ փռան բերանը:

— Մտի՛ր,— ասում է,— դնա տես, փետերը լա՛վ են դարսած, լա՛վ են էրվում, խմորը գնդելու ժամանա՛կն է՝ թե չէ:

Ուղում է՝ Գրետելը կռանա թե չէ, բոթի գցի փուռը, ծածկոցը դնի, որ Գրետելը փռումը խորովի, հետո հանի ուտի: Բայց Գրետելը գլխի է ընկնում, թե պառաւլի մտքումը ինչ կա, ասում է.

— Ես չեմ իմանում ինչպէս անեմ, որ մտնեմ մեջը...

— Հիմար անասուն,— բարկանում է պառաւլը,— չե՛ս տեսնում ահագին փռան բերանը. ըհը՛, մտիկ արա, քիչ է մնում ես էլ մտնեմ մեջը...

Ու ճիշտ որ, ամբամբաւով մոտենում է փռանը, մինչև անգամ գլուխն էլ փռան բերնից ներս է կոխում: Էստեղ Գրետելը հանկարծ ետից էնպէս է ներս բոթում պառաւլին, որ ընկնում է փռան մեջը, խակուն ետիցը ծածկոցը ամուր դնում է ու փակիչը ետից գցում:

Պառաւլը ոռնում է, ո՛նց է ոռնում... Բայց Գրետելը ետ է վազում, ու անխիղճ վհուկն էլ էնպէս էրվում է պրծնում:

Գրետեկը խսկույն վազում է Հենդելի մոտ, հավանոցի դուռը բաց է անում զւ աղաղակում.

— Հենդե՛լ, Հենդե՛լ, մենք ազատվեցինք, չար պառավը կործանվեց...

Դուռը բացվում է թե չէ, թռչունի նման, որ վանդակում փակված կրլինի ու դուռը բաց կանեն, Հենդելը դուրս է թռչում: Ո՞նց են ուրախանում երկուսով, ո՞նց են ուրախանում... իրար ճտով են ընկնում, թռչկոտում են, համբուրվում են, և որովհետև ոչ ոքից վախ չունենին, դնում են մտնում պառավի տնակը, իսկ պառավի տնակի բոլոր անկյուններում դարաված են լինում մարգարտով ու անգին քարով լիքը սնդուկները:

— Էս մեր դռան լափուկներից հո սվելի լավն են,— ասում է Հենդելն ու դրպանները ինչքան որ կտանեն՝ լցնում է, իսկ Գրետեկն ասում է.

— Սա էլ եմ ուզում մի բան տանեմ տուն,— ու նա էլ գոգնոցն է լցնում պոնգե պոռնգ:

— Դե հիմի գնանք հեռանանք էստեղից,— ասում է Հենդելը: — Քանի լուս է՝ պետք է դուրս գանք էս կախարդված անտառից...

Մի քիչ որ ճանապարհ են կտրում— հասնում են մի գետակի:

— Մենք ի նշպես անցնենք էս գետն,— ասում է Հենդելը: — Ոչ անց ունի, ոչ կամուրջ:

— Գոնե մի նավակ էլ չըկա,— վրա է բերում Գրետեկը: — Ահա մի սիպտակ բադիկ է լողում. արի խնդրեմ, դուցե մեզ օգնի անց կացնի... — ու կանչում է.

Բադիկ, բադիկ, սիրուն բադիկ,

Լող տուր դեպ մեզ, արի մոտիկ.

Շվարեւ ենք Հենդելն ու ես,

Առ քո մեջքին, անց կացրու մեզ:

Բադիկը մոտենում է ափին, Հենդելը նստում է բադիկի մեջքին ու քրոջը կանչում է, որ նա էլ գա գավակին նստի:

— Չէ,— պատասխանում է Գրետեկը,— բադիկը չի կարող երկուսիս էլ միասին տանի, ծանր կրլինի: Զուկ ջուկ կըտանի:

Էդպես էլ անում է բարի թռչունը:

Զուրը որ անց են կենում, ու մի քիչ ճանապարհ են դնում, անտառը հետզհետե ծանոթ է թվում, ու, վերջապես, նկատում են իրենց հորահսն տունը: Էստեղ սկսում են վազել ինչքան ոտնե-

լուսմը ուժ ունեին, ներս են թափւում ու ընկնում են իրենց հոբ
վզովը:

Հերն էլ մի հանգիստ ժամ չէր ունեցել էն օրվանից, ինչ
երեխանցը թողել էր անտառում, իսկ խորթ մերը արդեն մեռել էր:

Գրետեւը իր գոգնոցը բաց է թողնում ու միջի եղածը հոբ
առաջին շուռ տալիս, էնպես որ մարգարիտները ու անգին քարե-
րը շաղ են անցնում տանովը մին, իսկ մյուս կողմից էլ Հենզելն
է բուռնե բուռը հանում ու թափում իր գրպանից:

Էստեղ էլ ամեն ցավ ու հոգս վերջանում են, ու ապրում են
միասին ուրախ ու անհոգ...

ԿԱՐՄՐԻԿԸ

Լինում է չի լինում՝ մի փոքրիկ սիրուն աղջիկ է լինում: Ով մի անգամ տեսնում է՝ սիրում է էս աղջկանը, բայց ամենից շատ իր տատն է սիրում. էլ չի իմանում ինչ անի, որ թոռան սիրտը շահած պահի:

Մի անգամ էլ մի կարմիր գլխարկ է նվիրում: Էս կարմիր գլխարկն էնքան է սաղ գալիս էս աղջկանը, որ էլ չի ուզում գլխին ուրիշ գլխարկ դնի բացի կարմրից: Կարմիր շորեր էլ հագցնում են, ոտից մինչև գլուխ կարմրում է, դրա համար էլ անունը դնում են Կարմրիկ:

Մի անգամ էլ մերը Կարմրիկին ասում է.

— Ա՛ռ էս գաթեն ու էս գինին տար տուր տատին. հիվանդացել է, թուլացել է, թող ուտի, խմի, մի քիչ ուժի գա: Դե՛, քանի օրը շող չի, գնա՛, միայն կարգին, կամաց գնա, ճամփից էլ չըծըռվես, թե չէ վեր կընկնես շիշը կըջարդես, էլ տատի համար բան չի մնալ: Տատի մոտ էլ որ մտնես, չըմոռանաս՝ տատին բարեհա: Էնտեղ էլ հանդիստ կաց, դես ու դեն չըվազվզես:

— Հա՛, մայրի՛կ, ինչպես ասում ես՝ էնպես կանեմ,— խոսք է տալիս Կարմրիկն ու գնում:

Տատն ապրելիս է լինում գլուղից մի կես ժամ հեռու, անտառի մեջ: Կարմրիկը հենց անտառն է մտնում թե չէ, դեմը դուրս է գալիս մի գել: Բայց Կարմրիկը չի իմանում, թե գելն ինչ սարսափելի գազան է, ու իսկի չի էլ վախենում:

— Բարո՛վ, Կարմրի՛կ,— ասում է գելը:

— Բարով, Դեկ-ախպեր:

— Էսպես վաղ-վաղ ո՞ւր ես գնում, Կարմրի՛կ:

— Գնում եմ տատիս մոտ:

— Էդ ի՞նչ ես տանում գոգնոցումդ:

— Գաթա ու գինի եմ տանում: Մենք երեկ գաթա թխեցինք՝ տատիկս հիվանդացել է, թուլացել է, տանում եմ, որ գաթեն ուտի, գինին էլ խմի՝ ուժի գա:

— Քու տատը ո՞րտեղ է ապրում:

— Անտառում, մի քառորդ ժամի ճամփա էլ կա մինչև Էնտեղ:

էնտեղ երեք կաղնի ծառ կա, էն ծառերի տակին է նրա տունը, ա է էն, որ շորս կողմն էլ տկողնի ցանկապատ ունի. հիմի կարելի է հիշես:

Կարմրիկն էսպես խոսում է, իսկ գելն իրան-իրան միտք է անում.

— Էս փոքրիկ, քնքուշ աղջիկը ի՞նչ անուշ պատառ է... սա ավելի համով կըլինի, քան թե պառավը: Ապա, քեզ տեսնեմ, մեր տղա, բանն էնպես խելքով բռնի, որ ջուխտն էլ ճանկդ գցես:

Մի քիչ Կարմրիկի հետ դնում է ու ասում.

— Մի դեսը մտիկ արա է՛, Կարմրի՛կ, տե՛ս ի՛նչ հիանալի ծաղիկներ են փռված մեր շորս կողմը: Մի շեռ կանգնում ու շեռ հիանում՝ սրանցով: Մի լսի՛ր, տես թռչուններն ի՛նչ ուրախ երգում են: Հենց ուղիղ քշած, սուս ու փուս դնում ես, կարծես թե ուտումնարան ես դնում: Մի տես, ի՛նչ ուրախություն է անտառում...

Էստեղ զլուխը վեր է քաշում Կարմրիկը, շորս կողմն աչք ածում, տեսնում է ծառերի տերևների արանքից էստեղ-էնտեղ ներս են թափանցում ու խաղում են արևի շողքերը, իսկ կանաչ խոտի մեջ ցրիվ բարձրանում են դուլնդդուլն անհամար ծաղիկները: Մտքումն ասում է՝

— Տատի համար որ մի փունջ ծաղիկ էլ տանեմ, հո շատ կուրախանա: Դեռ ժամանակ էլ կա, կըհասնեմ...

Ասում է, ճամփից դուրս է դալիս անտառն ընկնում ու սկսում ծաղիկ քաղել: Մինը պոկում է, տեսնում է նրա կողքին ավելի գեղեցիկն է ծաղկում, հիմի էլ էն կողմն է վազում. էսպիսով էլ ավելի ու ավելի հեռու, անտառի խորքն է մտնում:

Իսկ էս ժամանակ գեղը կարճ ճամփով տատի տունն է հասնում ու դուռը ծեծում:

— Էդ ո՞վ է:

— Կարմրիկն եմ, քեզ համար գինի ու գաթա եմ բերեկ, դուռը բաց արա:

— Դուան փակիչին հուպ տուր, կըբացվի,— ներսից ձեն է տալիս տատը:— Ես թույլ եմ, չեմ կարող վեր կենալ:

Դելը դուան փակին հուպ է տալիս, դուռը ետ է բացվում: Լուս հարձակվում է անկողնի վրա ու պառավին ողջ-ողջ կուլ տալիս: Հետո նրա շորերը հագնում է, նրա գլխակտալիչը կապում, անկողնում պառկում ու վերմակը քաշում վրեն:

Իսկ Կարմրիկն էնտեղ մի ծաղկից մյուս ծաղիկն է վազում, ու երբ որ էնքան շատ-շատ ծաղիկ է քաղում, որ տեսնում է էլ չի

կարող տանի, նոր տատը միտն է ընկնում. դարձյալ ընկնում է ճամփին, վազում դեպի տատի տունը:

Որ հասնում է տատի տունը՝ զարմանում է, թե դուռն ինչու է կրքնկի վրա բաց:

Ներս է մտնում, սիրտը մի վախ է ընկնում: Ասում է՝ «Տեր աստված, միշտ իմ տատի մոտ էնպես լավ էր, էսօր ինչո՞ւ եմ էսպես վախենում...» Մտքումն էսպես է ասում ու ձեն է տալիս.

— Բարի լո՛ւս, տա՛տի ջան:

Պատասխան չըկա: Մոտենում է տատի անկողնին, վերմակը ետ է քաշում: Տեսնում է տատը պառկած է, բայց չի իմանում ինչու— գլխակապիչը ներքև է քաշել ու էնպես տարօրինակ է նայում, որ...

— Վա՛յ, — ասում է, — տա՛տի, էդ ի՞նչ ահագին ականջներ ունես...

— Էս նրա համար է, որ քեզ լավ լսեմ, բա՛լիկս...

— Վա՛յ, տա՛տի, էդ ի՞նչ ահագին աչքեր ունես...

— Էս նրա համար է, որ քեզ լավ տեսնեմ, բա՛լիկս...

— Վա՛յ, տա՛տի, էդ ի՞նչ ահագին ձեռներ ունես...

— Էս նրա համար է, որ քեզ ամենի լավ դրկեմ, բա՛լիկս...

— Բայց, տա՛տի, էդ ի՞նչ սարսափելի մեծ բերան ունես...

— Իսկ էս նրա համար է, որ քեզ շուտով ուտեմ...

Ասում է դելն ու տեղից ներքև թռչում, ձեռաց կռկ է տալիս խեղճ Կարմրիկին:

Սրան էլ կռկ է տալիս, կշտանում է ու նորից անկողնում պառկում, խռմփացնելով քնում: Հենց էս ժամանակ, դու մի՛ ասիլ, մի որսկան էդ պառավի տան մոտից անց է կենում: Ասում է.

— Էս պառավն ինչո՞ւ է էսպես խռմփացնում, մի տեսնեմ, չըլինի թե հետը բան է պատահել...

Ներս է մտնում, մահճակալին մոտենում, տեսնում է պառավի տեղը պառկած գելը:

— Հ՛ը, վերջապես ճանկա ընկար, անիծվա՛ծ, վաղուց էի քեզ ման դալիս:

Ասում է որսկանն ու մին ուզում է հրացանով զարկի, մին էլ մտածում է, թե կարելի է պառավին կռկ է տվել ու կարելի է դեռ նրան փրկել: Էլ հրացանով չի զարկում, դանակը առնում է ու սկսում է փորը ճղել: Մի քիչ ճղում է թե չէ՝ մի կարմիր գլխարկ է երևում, մի քիչ էլ ճղում է— Կարմրիկը կենդանի-կենդանի դուրս է թռչում ու կանչում.

— Վա՛յ, ի՞նչքան վախեցա... ի՞նչ մութ էր դելի փորումը...

Նրա ետեից էլ տատն է դուրս գալիս, նա էլ էր դեռ կենդանի, բայց դժվար էր շունչ քաշում:

էստեղ Կարմրիկը շտապով մեծ-մեծ քարեր է հաւաքում, էն քարերով բերում են գիլի փորը լցնում: Գիլը զարթնում է, ուզում է տեղիցը թռչի, դուրս փախչի, բայց քարերից այնքան ծանրացել էր, որ տեղն ու տեղը վեր է ընկնում, գետնովը դիպչում, սատ-կում:

Ամենքն էլ էնպես ուրախանում են, էնպես ուրախանում են, որ էլ լեզվով ասել չի լինի: Որսկանը գիլի մորթին պոկում է, վեր կաշնում գնում, պառավը նստում է, սկսում է Կարմրիկի բերած գաթեն ուտել, գինին խմել ու քիչ-քիչ ուժի գալ, իսկ Կարմրիկը մտածում է.

— Չէ՛, էս մինը բավական էր, էլ երբեք ճամփից դուրս չեմ գալ ու մենակ անտառն ընկնիլ, երբ որ մայրիկը չի թողնում:

Ասում են որանից ետը՝ մի անգամ էլ Կարմրիկը երբ որ իր տատի համար թխվածք է եղել տանելիս, մի ուրիշ գել է ուղեցել նրան համոզի, որ ճամփիցը դուրս գա: Բայց Կարմրիկն զգուշացել է ու իր ճամփեն է դնացել: Երբ որ տատի մոտ է հասել՝ պատմել է, թե հապա՛ էսպես մի գել պատահեց ինձ ճամփին, բարեկեց, բայց էնպես շար աչքով էր նայում, որ թե ճամփի մեջ չըլինեինք, հա-վատա, թե ինձ ուտեր... Տատն ասել է.

— Վա՛յ, Կարմրիկ ջան, կաց դուռը փակենք, որ չըլինի թե էդ գելը դա հանկարծ:

Մի քիչ կենում են, տեսնում են գելը դուռը ծեծում է ու ձեն է տալիս.

— Տա՛տի, դուռը բաց արա, ես Կարմրիկն եմ, քեզ համար գաթա եմ բերել...

Տատն ու Կարմրիկը ոչ պատասխան են տալիս, ոչ դուռը բաց են անում: Սրանից ետը գելը մի քանի անգամ էլ տան շորս կող-մովը պտույտ է գալիս ու բարձրանում կտուրը: Էնտեղ սպասում է, թե երբ պետք է իրիկունը Կարմրիկը դուրս գա իրենց տունը գնալու, որ բռնի ուտի: Տատը գլխի է ընկնում նրա մտքինը:

Դռանը, հենց տան պատի տակին մի մեծ կոթ է լինում ջրով. Կարմրիկին ասում է.

— Կարմրի՛կ ջան, էստեղ մսի խաշու կա, վեր կալ էս խա-շուն, տար ածա կոթի մեջը:

Կարմրիկը մսի խաշուն տանում է ածում դռան մեծ կոթի մեջը, էնքան, որ կոթը պոնդե-պոռնգ լցվում է:

Էս խաշվի հոտը վեր է բարձրանում ընկնում գիլի քիթը: Գելը փնչացնում է, վերևից սկսում է ծիկրակել, թաքուն նայել դեպի ներքև, վիզը ձգո՞ւմ է, ձգո՞ւմ է, էնքան ձգում է, որ էլ չի կարողանում իրան պահի,թրը՝ մփ, ընկնում է ուղիղ կոթի մեջը՝ խեղդվում: Կարմրիկն էլ ուրախ-ուրախ վեր է կենում գնում իրենց տունը. էն է լինում էն, էլ ճամփին ոչ ոք ձեռք չի տալիս նրան:

ՄՈՒՐՈՏԸ

Մի հարուստ մարդու կին հիվանդանում է: Տեսնում է մահը մոտենում է՝ կանչում է իր մինուճար աղջկանը, ասում է.

— Զավա՛կս, եղի՛ր լավն ու բարի, էն ժամանակ աստված միշտ քեզ կըլսի, ես էլ երկնքից մտիկ կանեմ քեզ ու անբաժան քեզ հետ կըլինեմ:

Ասում է ու արևը ապրողներին բաշխում, մեռնում: Աղջիկն ամեն օր դնում է մոր գերեզմանի վրա լաց լինում և մնում է միշտ լավն ու բարի:

Ձմեռը գալիս է, ձյունը սիպտակ սավաննով ծածկում է մոր գերեզմանը, իսկ դարնան արևը շողալուն պես հերը հտնակին է ուզում, աղջկա համար խորթ մեր է բերում: Խորթ մերն հետը երկու աղջիկ է բերում, դրսից սիրուն ու սիպտակ, ներսից չար սևահոգի: Ու խորթ աղջկա համար սկսվում են սև օրերը:

— Մի՞թե էս կուռիունն էլ մեզ հետ միասին պետք է տանը պարապ-սարապ նստի: Ով ուզում է հաց ուտի—պետք է աշխատի»: Ասում են խորթ քույրերն ու տանիցը դուրս են անում, քշում խոհանոցը: Կավ շտրերն ու կոշիկները հագիցը հանում են, հին գուրչեր ու փետե ոտնամաններ են հագցնում. ծափ են տալիս՝ վրենն ծիծաղում.— «Մի էս իշխանուհուս մտիկ արեք է՛, տեսեք՝ ոնց է զուգվել, զարդարվել...»

Խեղճ աղջիկն առավոտից մինչև իրիկուն պետք է խոհանոցում չարչարվեր: Առավոտը ծեգին պետք է վեր կենար ջուր կրեր, կրակ աներ, կարեր, կարկատեր, եփեր, թափեր: Խորթ քույրերն էլ շարունակ նրան վշտացնում էին ու վիրավորում, ծաղրում էին, ընտրած ոսպն ու սխեռը շաղ էին տալիս, մոխիրն էին ածում, ու նա նորից պետք է նստեր հատիկ-հատիկ հավաքեր:

Իրիկուններն էլ, երբ որ բանը վերջացնում էր, անկողին չուներ, կրակի առաջին՝ մոխրի վրա էր պառկում: Դրանից էլ միշտ մոխրոտ էր լինում ու դրա համար էլ քույրերը ավել տնոմը դրին Մոխրոտ:

Մի անգամ էս Մոխրոտի հերը, ուրիշ տեղ գնալիս, խորթ աղջիկներին հարցնում է, թե՛ ի՞նչ եք ուզում, որ ձեզ համար բերեմ:

Մինն ասում է — «Ինձ համար սիրուն շորեր բեր»։ Մյուսն էլ, թե — «Ինձ համար մարդարտե մանյակ բեր»։

— Իսկ դու, Մոխրոտ ջան, դո՞ւ ինչ կուզես, որ քեզ համար բերեմ։

Մոխրոտն էլ ասում է. — Հա՛յրիկ, էն ծառի ճյուղը, որ վերադարձիդ կըզիպչի քո գլխարկին, էն ճյուղը կտրի ու բեր ինձ համար։

Հերը գնում է խորթ աղջիկների համար լավ շորեր է առնում, մարդարտե մանյակ ու թանկագին քարեր է առնում ու ճամփա ընկնում դեպի տուն։ Վերադարձին մի ծմակով անց կենալիս մի ընկուզենու ճյուղ զիպչում է գլխարկին, գլխարկը վեր գցում։ Էն ճյուղն էլ կտրում է հետը վերցնում, որ Մոխրոտին տա։ Տուն է հասնում, խորթ աղջիկների ուզածն իրենց է տալիս, ընկուզենու ճյուղն էլ տալիս է Մոխրոտին։ Մոխրոտը շնորհակալ է լինում հորից, տանում է էն ընկուզենու ճյուղը մոր գերեզմանի վրա տնկում ու լաց է լինում։ Էնքան լաց է լինում, էնքան լաց է լինում, որ արտասուքով էն տնկած ընկուզենու ճյուղը ջրում է։ Ու ընկուզենու ճյուղը դուրս է գալիս, մեծանում, մեծ ծառ է դառնում։

Մոխրոտը օրը երեք անգամ գնում է էն ծառի տակ լաց է լինում ու աղոթք անում։ Ամեն անգամ էլ մի ճերմակ թռչուն գալիս է էն ծառին վեր գալիս ու, Մոխրոտն ինչ որ սրտով ուզոյմ է, էն սրտով ուզածը վերեւից դրո՞ւմ է ներքե։

Մի անգամ էլ թագավորը մի հանդես է սարքում, որ երեք օր երեք գիշեր պետք է քաշեր։ Իր տերության բոլոր ղեղեցիկ աղջիկներին հրավիրում, հավաքում է էն հանդեսին, որ իր տղեն նրանց միջիցը իրեն համար հարսնացու ընտրի։ Խորթ քույրերը որ խմանում են իրենք էլ են հրավիրված, ուրախանում, աշխարհքով մին են լինում, Մոխրոտին ձեն են տալիս. — «Աբի՛, Մոխրո՛տ, արի՛, մեր մազերը սանրի, մեր կոշիկները սրբի, մեր կոճակները մեր պի, գնում ենք թագավորի պալատը խնջույքի»։

Ինչ որ ասում են, ամեն բան Մոխրոտը կատարում է, բայց սիրտն ուզում է, որ ինքն էլ պար դա, ինքն էլ ուրախանա. խորթ մորը խնդրում է, որ իրեն էլ հետները տանեն պալատը։

— Ը՛հ, հողեմ զուլսդ, — ճշում է խորթ մերը — ահաս-մահաս՝ էդ մոխրոտ տեղովդ հենց դու էիր պահպա թագավորի պալատում։ Ոչ հագիդ հագուստ ունես, ոչ ոտիդ ոտնաման, դու էլ ես ուզում պալատումը պար դա՞ս, տո Մոխրոտ»։

Դեռ էդպես խնդիրքը մերժում է, վերջն ասում է.

— Դե լավ. մի աման ոսպ եմ ածել մոխիրը, երկու ժամումը թե կըջոկես՝ հետներս քեզ էլ կըտանենք, թե չէ՝ հո՛ չենք տանիլ։

Մոխրոտն էս լսում է թե չէ, ետևի դռնիցը դուրս է թռչում
պարտեզը ու կանչում.

«Իմ ընկերներ, աղունակներ,
Երկրնքի տակ թռչող հավքեր,
Թըռե՛ք եկե՛ք ամեն կողմից,
Վեր քաղեցեք ոսպը մոխրից.
Հավն՝ ամանը, վատը՝ ձեզ կեր,
Իմ ընկերներ, թռչուն հավքեր»:

էս ասելն է լինում: Մին էլ էն է տեսնում խոհանոցի լուսա-
մուտից երկու ճերմակ աղավնի ներս ընկան, նրանց ետևից տատ-
րակները, տատրակների ետևից էլ մնացած թռչունները: Ծըլվըլա-
լով իջնում են ուղիղ մոխրի վրա ու, կը՛տ-կը՛տ, կտուցներով
սկսում են ոսպը մոխրից վեր քաղել, վատերն ուտել, լավերն
ածել ամանի մեջ: Մի ժամ էլ չի քաշում՝ բոլոր ոսպը ջոկում,
հավաքում են, ետ թռչում դնում: Մոխրոտը ամանն առնում է, ու-
րախ-ուրախ տանում տալիս խորթ մորը, ասում է՝ հիմի ինձ էլ
հետը կըտանի: Խորթ մերն ասում է.— «Ձէ՛, չեմ տանիլ, ոչ հա-
զիդ հագուստ ունես, ոչ ոտիդ ոտնաման. ի՞նչպես պետք է պա-
լատումը պար դաս: Դու խաղք ու խայտառակ կըլինես, մենք էլ
քեզ հետ»:

Մոխրոտը լաց է լինում: Էն ժամանակ խորթ մերն ասում է.

— Դե լավ՝ երկու աման ոսպը մի ժամում թե մոխրիցը ջո-
կեցիր, հետներս կըտանենք, թե չէ՝ հո չէ: Մտքումն էլ ասում է՝
«էս հո իսկի չի կարող անի»:

Երկու աման ոսպն ածում է մոխիրը, իսկ Մոխրոտը ետևի
դռնից պարտեզն է վազում.

«Իմ ընկերներ, աղունակներ,
Երկրնքի տակ թռչող հավքեր,
Թըռե՛ք եկե՛ք ամեն կողմից,
Վեր քաղեցեք ոսպը մոխրից,
Հավն՝ ամանը, վատը՝ ձեզ կեր,
Իմ ընկերներ, թռչուն հավքեր»:

Կանչում է թե չէ՝ խոհանոցի լուսամուտից թրթրռալով երկու
ճերմակ աղավնի են ներս ընկնում, նրանց ետևից տատրակները,
տատրակների ետևից էլ մնացած թռչունները: Ծըլվըլալով իջնում
են մոխրի վրա ու, կը՛տ-կը՛տ, կտուցներով սկսում են ոսպը մոխ-

րից վեր քաղել, վաւերն ուտել, լաւերն ածել ամանի մեջ: Մի ժամ էլ չի՝ քաշում, բոլոր ոսպը ջոկում, հաւաքում են, ետ թռչում գնում: Մոխրոտը ամանն առնում է, ուրախ-ուրախ տանում է տալիս խորթ մորը, ասում է հիմի անպատճառ ինձ էլ կըտանի հետը: Խորթ մերն ասում է. — «Ինչ ուզում ես արա, մին է, քեզ հետներս չենք տանելու. ոչ հագիդ հագուատ ունես, ոչ ոտիդ ոտնաման, ի՞նչպես պետք է պալատում պար գաս: Դու խաղք ու խայտառակ կըլնես, մենք էլ քեզ հետ»: Ասում է, երեսը շուռ տալիս, իր երկու գոռոզ աղջիկներին առնում գնում:

Մոխրոտը տանը մնում է մեն-մենակ: Վեր է կենում գնում մոր գերեզմանի վրա, ընկուղենու տակին կանգնում ու կանչում.

«Ժաժ ե՛կ, իմ ծա՛ռ, ձրգիւղ դառ-վառ
Ոսկի-արծաթ շոր ինձ համար»:

Կանչում է թե չէ՝ ճերմակ թռչնակը ծառի վրիցը ոսկեկար ու արծաթակար մի ձեռք շոր ու ոտնամաններ է գցում ներքև: Մոխրոտն իսկույն հագնում է ու շտապում պալատը: Արծաթակար ու ոսկեկար գեղեստը հագին՝ էնքան գեղեցիկ է լինում, որ խորթ մերն ու քույրերը չեն ճանաչում: Ասում են՝ ով գիտի ինչ թագավորի աղջիկ է: Մոխրոտն իսկի մտքներովն անց էլ չի կենում. ասում են՝ հիմի նա, տանը նստած, կեղտոտ-կեղտոտ՝ մոխրիցը ոսպն է ջոկում:

Թագավորի տղեն որ տեսնում է, իսկույն դեմն է գալիս, ձեռիցը բռնում է, հետը պար է գալիս, ու էլ ձեռը ձեռիցը բաց չի թողնում:

Հսպես մինչև իրիկուն պար է գալիս, իրիկունն էլ, որ ուզում է տուն գնա, թագավորի տղեն ասում է.

— Ես քեզ ճանապարհ կըղնեմ:

Շատ է ուզում իմանա, թե ո՞վ է էն գեղեցկուհին, ի՞նչ տանից է, ո՞ւմ աղջիկն է: Բայց ճամփին Մոխրոտը հանկարծ թռչում է, մտնում իր հոր աղաւնոցը, կորչում: Թագավորի տղեն սպասում է, մինչև որ Մոխրոտի հերը գալիս է: Ասում է՝ էն անծանոթ գեղեցկուհին քո աղաւնոցը մտաւ:

Մերունին միտք է անում. — Չըլինի թե մեր Մոխրոտն է էս գեղեցկուհին...

Աղաւնոցը քանդում են, տակն ու վրա են անում, ոչ Մոխրոտ կա, ոչ ուրիշ օքմին:

Դու մի՛ ասիլ՝ Մոխրոտը մի կողմից աղաւնոցի գլուխն է բարձրացեալ, մյուս կողմից ներքև թռել ու մի ակնթարթում ընկու-

զենու տակ կանգնել: Էնտեղ իր ճոխ զգեստները հանել է զրել մոր գերեզմանի վրա ու թռչնակը ետ է տարել, իսկ ինքը վազել է խոհանոց՝ նորից մոխրի վրա պառկել: Խորթ մերն ու աղջիկներն էլ գալիս են տեսնում՝ ինչպես որ թողել են, էնպես էլ՝ Մոխրոտը՝ գուրչերը հագին՝ մոխրի վրա պառկած, կողքին էլ ձիթի ճրագը մխում է:

Մյուս օրը հանդեսն էլ ետ նորոգվում է: Հերը, խորթ մերն ու քույրերը դարձյալ նոր շորեր ևն հագնում ու գնում, իսկ Մոխրոտը շտապում է իր ընկուզենու տակն ու կանչում.

«Ժաժ ե՛կ, իմ ծա՛ռ, ձրգիր դառ-վառ
Ոսկի-արծաթ շոր ինձ համար»:

Ճերմակ թռչնակը առաջվանից ավելի գեղեցիկ մի ձեռք շոր է դրում ներքև: Էս շորերը հագին Մոխրոտը որ չի հայտնվում խնջույքում՝ շափաղը պալատի պատերովն է տալիս, հանդիսականները մնում են բերանները բաց: Դու մի՛ ասիլ՝ Թագավորի տղի աչքն էլ հենց ճամփին է լինում: Տեսնում է թե չէ՝ դեմն է վազում, ձեռիցը բռնում է տանում ու միմիայն նրա հետ է պարում շարունակ: Ուրիշ պարեկներ էլ որ մոտենում են, ասում է՝ չէ, իմ պարընկերը սա է, միայն սրա հետ պետք է ես պար դամ:

Էլ ետ մուլը որ ընկնում է՝ աղջիկն ուզում է դնա իրենց տունը: Թագավորի տղեն ետևիցը գնում է, որ աչքով պահի, տեսնի թե ում տունն է մտնում: Մոխրոտը վազում է ընկնում իրենց տան ետևի պարտեզը: Պարտեզում մի տանձենի է լինում, լիքը հառած, հրաշալի տանձերով: Սկյուռի նման ճարպիկ էն ծառն է բարձրանում ու ճյուղերի արանքում էնպես է կորչում, որ Թագավորի տղեն չի էլ կարողանում նկատի, թե որտեղ թաքնվեց: Սպասում է, մինչև Մոխրոտի հերը գալիս է: Ասում է.

— Էն անձանոթ աղջիկը էլ ետ աչքիցս թափ ու, կարծես թե՝ էս ձեր տանձենուն բարձրացավ...

Հերը միտք է անում.— «Չլինի թե էս մեր Մոխրոտն է...»

Հրամայում է, կացինը բերում են, տանձենին կտրում են՝ վրեն ոչ ոք չլիս: Մտնում են խոհանոցը. տեսնում են, ինչպես միշտ, դարձյալ մոխրի վրա պառկած է: Դու մի ասիլ՝ ծառի մի կողմից բարձրացել է, մյուս կողմից իջել, լավ շորերը տարել է տվել թռչնակին, հին գուրչը հագել ու էլ ետ եկել մոխրի վրա պառկել:

Երրորդ անգամն են տանըցիք գնում խնջույք: Մոխրոտն էլ երրորդ անգամ վազում է մոր գերեզմանի վրա, իր ընկուզենու տակ կանգնում ու կանչում.

«Ժաժ ե՛կ, իմ ծառ, ձրգիր զառ-վառ
Ոսկի-արծաթ շոր ինձ համար»:

Էս անգամ ճերմակ թռչնակը մի էն տեսակ ճոխ ու շքեղ զգեստ է գցում ներքե, որ աշխարհքում հողեղեն մարդը ոչ ունեցել է, ոչ կունենա. իսկ ոտնամանները՝ զուտ ոսկուց:

Էս զգեստը հագին, զուգված-զարդարված որ հանդեսի մեջ դուրս է գալիս՝ ամենքն էլ արմանքից ու զարմանքից քշվում, վերանում են: Իսկ թագավորի տղեն սկսում է հետը պարել, շարունակ պարել, ով որ էլ մոտենում է, ասում է.

— Զէ՛, մենակ ես պետք է պարեմ սրա հետ...

Էլ ես որ մովթն ընկնում է, Մոխրոտն ուզում է դնա, թագավորի տղեն էլ ուզում է ուղեկցի. բայց էնպես ձեռաց սահում է ու չքանում, սր տղեն չի էլ կարողանում ետեիցը հասնի: Միայն թե թագավորի տղեն էս անգամ խորամանկություն էր բանեցրել: Հրամայել էր, որ պալատի սանդուխքները ձյութեն: Սանդուխքները ձյութած են լինում ու, շտապ իջնելու ժամանակ, աղջկա ձախ ոտնամանը կաշում է սանդուխքին, մնում:

Թագավորի տղեն ոտնամանը վերցնում է ու վրեն զարմանում, թե ինչքան է փոքրիկ ու ինչքան է սիրուն, էն էլ զուտ մաքուր ոսկուց:

Մյուս օրը վեր է կենում, ոտնամանն առնում, գնում Մոխրոտի հոր մոտ: Ասում է՝ կա թե չըկա, նա պետք է լինի իմ կինը, ում ոտին էս ոտնամանը կըգա:

Խորթ քույրերը ուրախանում են: Իրենք էլ փոքրիկ, սիրուն ոտներ են ունենում: Մեծ քույրն իսկույն խընդմընդալով իր սենյակն է վազում. մերը կողքին կանգնում է, ինքը ոտնամանը ոտի վրա փորձում է: Փորձում է, բայց փոքր է գալիս, ինչ անում է, չի անում, մեծ մատը ոչ մի կերպ ներս չի գնում: Մերը դանակը հանում է իրեն է տալիս, ասում է.

— Ա՛ռ, մեծ պճեղըդ կտրի. վախիլ մի՛, որ թագուհի դառնաս՝ ոտով հո չե՞ս ման գալու: Աղջիկը դանակն առնում է, մեծ պճեղը կտրում, ոտը կոխում է ոտնամանի մեջ ու, մի կերպ ցավին հաղթելով, դուրս է գալիս թագավորի տղի մոտ:

Թագավորի տղեն ասում է՝ իմ հարսնացուն սա է, որ կա: Էս աղջկանը գավալն է առնում, ձին քշում: Բայց ճամփին էն գերեզմանի մոտից անց կենալիս՝ ընկուղենու վրից երկու ճերմակ աղավնի կանչում են.

Ղո՛ւ, ղո՛ւ, տղա՛, չե՞ս նրկատում,
Ոնց է ոտից արյուն կաթում.

Փոքր է ոտին ոտնամանը,
Քու հարսնացուն մընաց տանը:

Հստեղ թագաւորի տղեն մտիկ է անում, տեսնում է՝ աղջկա ոտնամանից արյունը ծորելով դնում է: Ձիու գլուխը ետ է շուտ տալիս, էս աղջկանը ետ է տանում, ասում է՝ սա իմ հարսնացուն չի, թող մյուս քույրը փորձի՝ տեսնենք:

Երկրորդ քույրն է վազում իր սենյակը, որ ոտնամանը ոտին փորձի: Պճեղները լաւ են դնում, բայց սրա էլ կրունկն է մեծ դուրս դալիս: Մերը դանակը հանում է իրեն տալիս, ասում է.

— Ա՛ռ, կրնկիցդ մի քիչ կտրի, վախիլ մի՛, որ թագուհի դառնաս՝ ոտով հո չե՛ս ման գալու:

Աղջիկը կրնկից մի քիչ կտրում է, ոտը մի կերպ ոտնամանի մեջ է կոխում ու, ցաւին զոռելով, դուրս է գալիս թագաւորի տղի մոտ:

Թագաւորի տղեն ասում է՝ հիմի արդեն գտա, սա է իմ հարսնացուն, որ կա: Ձին նստում է, աղջկանը դաւալն է առնում ու քշում:

Դերեղմանի կողքից անց կենալիս՝ ընկուղենու վրից էն երկու աղունակներն էլ ետ կանչում են.

— Ղո՛ւ, ղո՛ւ, տղա՛, չե՛ս նրկատում,
Ոնց է ոտից արյուն կաթում.
Փոքր է ոտին ոտնամանը,
Քու հարսնացուն մընաց տանը:

Թագաւորի տղեն մտիկ է անում, տեսնում՝ արյունը դուրս է ծորում աղջկա սպիտակ դուպաների տակից ու ոտնամանից կաթկթում: Ձիու գլուխը ետ է շուտ տալիս, կեղծ հարսնացուն էլ ետ քերում իրենց տունը: Ասում է.

— Սա էլ չի իմ իսկական հարսնացուն: Դուք էլ ուրիշ աղջիկ չունե՞ք...

Հերն ասում է. — «Ձէ՛, էլ ուրիշ աղջիկ չունենք: Ճշմարիտ է, իմ առաջվա կնկա մահից հետո մի փոքրիկ աղջիկ մնաց, որ մենք Մոխրոտ ենք ասում, բայց դե նա ձեզ վայել հարսնացու չի. որտեղից որտե՛ղ...

Թագաւորի տղեն ուզում է անպատճառ Մոխրոտին տեսնի.

— Ձէ՛, ամա՛ն, — ասում է խորթ մերը. — նա էնպես կեղտոտ է, որ վրեն մտիկ անել չի լինիլ:

Բայց թագաւորի տղեն կանգնում է, թե՛ ինչ ուզում է լինի, պետք է տեսնեմ,— ու ձեն է տալիս, Մոխրոտին կանչում:

Մոխրոտը, երեսն ու ձեռները շարմաղ լվացած, դուրս է գալիս, գլուխ տալիս թագաւորի տղին: Սա էլ ոսկի ոտնամանը նրան է տալիս, որ ոտին չափի:

Տեղն ու տեղը նստարանի վրա նստում է, փետե կոպիտ ոտնամանները հանում, ոսկի ոտնամանը հագնում: Էնպես է ոտին գալիս, ոնց որ հալած-թափած: Որ ոտի է կանգնում ու ժպտալով թագաւորի տղի աչքերի մեջը նայում, թագաւորի տղեն հանկարծ ճանաչում է, տեսնում է՝ սա հենց էն զեղեցկուհին է, որի հետ ինքը պարում էր ու որին ման է գալիս:

— Ահա,— ասում է,— վերջապես դտա իմ իսկական հարսնացուն:

Խորթ մերն ու իր աղջիկները վախից վեր են թռչում, նախանձից ու ցավից քաթանի պես գունատվում: Թագաւորի տղեն իր ձին հեծնում է, Մոխրոտին դաւակն առնում ու թռչում դեպի իր պալատը: Մոխրոտի մոր գերեզմանի մոտից անցնելիս՝ ընկուզենու վրից էն երկու ճերմակ աղունակները մնչում են.

— Ղո՛ւ, ղո՛ւ, տղա՛, չե՞ս նրկատում,

էլ արյուն չի ոտից կաթում.

Ոտնամանը ոտինն է բուն,

Բարով տանես քու հարսնացուն:

Էսպես մնչում են, հետո ցած են թռչում, մինը Մոխրոտի աջ ուսին է բազմում, մյուսը ձախ ուսին: Ու էդպես էլ մնում են:

Հարսանիքի ժամանակ Մոխրոտի խորթ քույրերն էլ են գալիս, որ իրենց վրա էլ կաթի նրա բախտիցը, ու իբրեւ թե ուրախանում են: Պսակ գնալիս մեծը Մոխրոտի աջ կողմն է կանգնում, փոքրը ձախ կողմը, ու աղունակները մեծի աջ աչքն են հանում, փոքրի ձախ աչքը: Պսակից ետ գալիս մեծը ձախ կողմն է անցնում, փոքրը աջ կողմը: Էս անգամ էլ աղունակները մեծի ձախ աչքն են հանում, փոքրի աջ աչքը, ու թողնում: Ու էսպես, երկուսն էլ իրենց շարովթունից կուրանում են, ու ամբողջ իրենց կյանքում էլ մնում են կույր:

ՃԵՐՄԱԿ ՕՁԸ

Մեղանից շատ առաջ մի իմաստուն թագաւոր է լինում: Այն մի բան չի մնում նրանից ծածուկ. ամենազաղտնի բաների մասին էլ կարծես թե քամին նրան տեղեկություն էր տալիս: Էս թագաւորը մի տարօրինակ սովորություն է ունենում. ամեն ճաշի, երբ սեղանը վեր են քաղում, ծառան մի ծածկած աման է ներս բերում, ու թագաւորը ամանը բաց չի անում, մինչև որ ծառան էլ չի դնում ու ինքը չի մնում մեն-մենակ:

Էսպես քաշում է բաւական ժամանակ: Մի անգամ էլ էս տանող ծառային վնաս մի հետաքրքրություն է տիրում, որ էլ չի կարողանում ինքն իրեն զիջողի, ամանը առնում է տանոք իրեն սենյակը: Սենյակի դռնն զգուշ դնում է, ամանի խոտիք հաքաշում: Տեսնում է միջին մի եփած ճերմակ օձ: Էլ չի կարենում իրեն պահի, մի կտոր կտրում է դնում բերանը: Լեզվին է տալիս թե չէ—հանկարծ պատուհանի տակիցը մի զվարթ զրծկրժոց է լսվում: Ականջ է դնում, տեսնում է ճնճղովներն են, զրույց են անում, զանազան պատմություններ են պատմում անտառներից ու դաշտերից:

Դու մի՛ ասիլ՝ էս մեր ծառան օձի միան ուտելուն պես կենդանիների լեզուն հասկանալու շնորհ է ստացել:

Էնպես է պատահում, որ հենց էդ ժամանակ թագուհու հրաշալի մատանին կորչում է, ու կասկածն ընկնում է էս նույն հավատարիմ ծառայի վրա, որ ամեն տեղ ազատ էլ ու մուտք ունի: Ասում են՝ կա չրկա, սա է դուլացել մատանին:

Թագաւորը ծառային կանչում է իր մոտ, սպասնում, որ եթե մինչև մյուս օրը դուլի անունը չը տա՝ գլուխը կրթռչի: Էս ծառան ինչքան երգում-կրակն է ընկնում, թե ինքն անմեղ է՝ բան չի դառնում: Էսպես սպասնալիքով էլ բաց է թողնում ու մինչև մյուս օրը ժամանակ է տալիս:

Ահ ու դողով խեղճը բախն է իջնում, միտք է անում, թե ինչ անի, որ պրծնի էս փորձանքից:

Գնում է տեսնում բազերը բախում ջրափին հավաքված իրար կողք կտրած հանդստանում են: Տափակ կտուցներով մաքրում են

փետուրներն ու մի հետաքրքրական զրույց են անում: Պատմում են, թե էսօր սրը սրտեղ է որոնել առավոտը ու ինչ համոզիկեր է գտել իր համար: Մինը վեր է կաշնում, թե.

— Իսկ ես ագահի նման կուզ տվի թագուհու մատանին, որ պատուհանի տակ ընկած էր, դրանից ստամոքսս մի տեսակ ծանր է, ճնշում է...

Մառան տեղն ու տեղը վրա է թռչում էս ասուլ բադի վզիցը բռնում, վազում խոհանոց: Խոհարարին ասում է.

— Հապա մի էս բադը մորթի... բավական դերացել է...

— Հա՛, ճիշտ ես ասում,— պատասխանում է խոհարարը, ձեռքին ծանր ու թեթև անելով, ուտելու համար բավական նեղություն է տվել իրեն: Խորոված անելու ժամանակն է:

Ասում է ու վիզը թոցնում: Փորն իստակելիս—ըհը՛, դուրս է գալիս թագուհու կորած մատանին:

Իհարկե սրանով էլ պարզվում է հավատարիմ ծառայի անմեղությունը: Բայց որովհետև թագավորն էլ ուզում էր իր մեղքը մի տեսակ քավի, առաջարկում է նրան մի բան խնդրի, ինչ որ սիրտը կուզի: Խոստանում է՝ պալատական ինչ պաշտոն էլ ուզի՝ տա:

Մառան հրաժարվում է ամեն պատվից ու պաշտոնից, միայն խնդրում է, որ իրեն մի ձի տա, մի քիչ ծախսի փող, և ազատություն, որ գնա ճանապարհորդի, աշխարհք տեսնի:

Թագավորը համաձայնվում է, ձի էլ է տալիս, ճամփու ծախս էլ. ու մեր ծառան ճանապարհ է ընկնում գնում:

Գնում է, դնում, շատ է գնում թե քիչ, էդ էլ աստված գիտի. մի ջրի ափից անց կենալիս տեսնում է՝ երեք ձուկը, ոնց է եղել, ընկել են ափի ծանծաղուտը, և զեգնուտի մեջ թըրպրտում են ու տնջուր տանջվում: Թեկուզ և ասած է «անխոս ձուկը», սակայն մեր հերոսը պարզ լսում է, թե իրեն տեսնելուն պես ինչպես են խոսում էն ձկներն ու գանդատվում իրենց դառը վախճանի վրա:

Էս ուր լսում է, մեղքը դալիս է: Ձիուց իջնում է, սրանց վեր առնում ետ ածում ջուրը: Խեղճ կենդանիները ուրախ-ուրախ սուզվում են ջրի տակը, ապա գլխիկները դուրս են հանում ու կանչում. «Մենք քու արած լավությունը չենք մոռանալ, աղնիվ տղա. երբևիցե մի օր էլ մենք քեզ պետքը կըզանք»:

Երիտասարդը էստեղից վեր է կենում գնում: Մի քիչ գնում է, մին էլ թվում է, թե հենց իրեն ոտների տակից մի բարակ, նվազ ձեն է գալիս: Ներքև է նայում, տեսնում է մրջյունների մի բազմություն էլ զրծվրժում գետնի վրա, ականջ փ դնում, որ խեղճերը սարսափած լաց են լինում ու էսպես խոսում.

— Ա՛խ, ինչ կրվիներ, որ էս մարդիկ ու կոպիտ կենդանիները

մեզնից հեռու ման գային: Հիմի էս հիմար ձին, առանց փաստա-
լու, իր ծանր սմբակներով կըկոխկըրտի իմ մարդկանց ու մեր
բնակարանները:

Նրիտասարդի մեղքն եկալ: Ձիու գլուխը ծռեց դեպի կողքի
շավիղը, իսկ մրջյունների թագավորը ետևից կանչեց. «Շնորհակալ
եմ, բարի հողի: Թե աստված կըտա, քո պարտքի տակ չենք մնալ
մենք»:

Էն նեղ շավիղն էլ, որ բռնում է տղեն, դեպի անտառն էր տա-
նում: Անտառն է մտնում, տեսնում է՝ երկու պառավ ագռավ իրենց
ճուտերին բներից ներքե են թափում ու կռավում են.

— Հենց միշտ հո մենք չենք ձեզ կերակրելու: Գնացեք ձեզ
համար կեր ճարեցեք, ապրեցեք:

Թշվառ ճուտերը խոտերի մեջ թափված, թևերին են անում
ու խղճալի ճվճվում.

— Մենք խեղճ ճուտեր, փոքրիկ ձագեր,
Ուրտից գտնենք մեղ տեղ ու կեր,
Ոչ թե ունենք, ոչ բուն ունենք,
Մենք ուր դնանք, մենք ինչ անենք...

Նրիտասարդի մեղքը դալիս է. առանց երկար ու բարակ մտա-
ծելու ունեցած-չունեցած հացը հանում է, տալիս ագռավի ճուտե-
րին, որ ուտեն: «Շնորհակալ ենք,—կանչում են ագռավի ճուտերը:
Քո արած լավությունը մի օր ետ կըվճարենք»:

Ու վեր է կենում երիտասարդը էստեղից ճամփա է ընկնում,
գնում: Գնում է, գնում, հասնում է մի մեծ քաղաք: Տեսնում է՝
էս քաղաքում ժողովուրդն իրարով է անցել, լցվել փողոցները. մի
անասելի-անպատմելի աղմուկ-աղաղակ, հարա-հրոց: Մինն էլ
ձի նստած՝ փողոցն փողոց անց է կենում ու կանչում.

— Թագավորի աղջիկը իրեն համար փեսացու է ընտրում: Ով
ուզում է նրա փեսան դառնա — մի դժար գործ պետք է կատարի,
թե կատարեց — լավ, թե չէ՝ հո՛ գլուխը կըթռչի:

Շատերն էին փորձել թագավորի աղջկա առաջարկը կատա-
րելու, միայն իրենց կյանքն էին զուր խորտակել: Բայց մեր երի-
տասարդը հենց թագավորի աղջկանը տեսնում է թե չէ՝ էնպես է
խելքը կորցնում նրա գեղեցկությունից, որ ամեն փորձանք ու
ամեն վտանգ մտքիցը հանում է, գլխիցը ձևոք է քաշում, ներկա-
յանում թագավորին, թե՛ քո աղջիկը ուզում եմ:

Էստեղից թագավորի հրամանով տղին տանում են ծովի ափը
ու մի ոսկի մատանի գցում ծովի մեջ: Թագավորն ասում է.

— Էս մատանին պետք է ծովի անդունդից հանես: Թե հանեցիր, հո իմ աղջիկը քոնն է, թե չէ առանց մատանի լուս աշխարհք գուրս եկար, նորից կըզցեն ծովը, մինչև որ կամ հանես կամ խեղդվես:

Ամենքը ափսոսում են գեղեցիկ երիտասարդին, որ մենակ կանգնած էր ծովի ափին: Ու ծովափին կանգնած՝ նա միտք է անում, թե՛ ինչ անեմ, տեր աստված: Հենց էս ժամանակ տեսնում է ալիքների մեջ երեք ձուկը լողում են դեպ իրեն. էն երեք ձուկը, որոնց կյանքը ինքը փրկել էր մի ժամանակ: Մեջտեղի ձուկը բերանում բռնած մի խեցի է բերում. բերում է, բերում, դնում երիտասարդի առաջին: Երիտասարդը վերցնում է, տեսնում է՝ ոսկի մատանին մեջը: Ուրախ-ուրախ մատանին առնում է, տանում տալիս թագավորին, էն հուսով, թե խոստացած պարգևը պիտի ստանա: Բայց գոռոզ թագավորի աղջիկը հենց որ իմանում է թե երիտասարդը ծագումով իրեն հավասարը չի՝ երեսը շուռ է տալիս ու մի նոր խնդիր առաջարկում: Իջնում է այգին ու ինքն իր ձեռքով տասը տոպրակ կորեկ շաղ տալիս, ասում է.

— Մինչև էգուց առավոտ՝ արևի ծագումը՝ պետք է էս կորեկը հավաքես, էնպես, որ ոչ մինը չըկորչի: Թե հավաքեցիր, հո լավ, թե չէ՝ գլուխդ կըթռչի:

Այդում նստում է ու միտք է անում երիտասարդը, թե ինչ հնար գործ դնի, որ կարողանա էս մի առաջարկն էլ գլուխ բերի: Ոչ մի ճար ու հնար չի գտնում, ու տխուր-տրտում նստած սպասում է, թե հրես առավոտը լուսին կըգան կըտանեն գլուխը կարել տալու:

Միտք է անում միտք, մինչև թմրում է, քունը հաղթում է ու էս մտքի մեջ էլ քնում է: Առավոտը աչքը բաց է անում՝ որ տասը տոպրակ կորեկ կողք կողքի դիմհար տված առաջին շարած են, գետնին էլ մի հատ կորեկ չի մնացել: Դու մի ասիլ՝ էդ գիշեր մրջյունների թագավորն իր անթիվ ու անհամար մրջյուններով եկել է, ու երախտապես մրջյունները շաղ տված կորեկը հավաքել են, լցրել տոպրակները՝ իրար կողքի շարել:

Թագավորի աղջիկն ինքն իր ոտով գալիս է այգին, իր աչքովը տեսնում է, որ երիտասարդը իր էս առաջարկն էլ է կատարել, զարմանում է, բայց իր գոռոզությունից չի կոտրվում, ասում է.

— Թեև երկու առաջարկս էլ կատարեցիր, բայց դու չես կարող դառնալ իմ ամուսինը, մինչև ինձ համար չըբերես կյանքի ծառի խնձորը:

Երիտասարդը իր օրումը լսած էլ չի լինում, թե ինչ բան է կյան-

քի ծառը կամ որտեղ է բուսնում: Վեր է կենում, մի ճամփա ընկնում, գնում, թե որտեղ դուրս կըգամ՝ դուրս:

Գնում է աշխարհքե աշխարհք անց է կենում, մի իրիկուն էլ մտնում է մի անտառ, հոգնած մի ծառի տակ նստում է ու ննջում: Հանկարծ լսում է, որ գլխի վերևը ծառի տերևները խշխշում են: Էս խշխշոցն ու վերևից մի ոսկի խնձորի իր բուռն ընկնելը մին է լինում: Սրա հետ միաժամանակ երեք ագռավ ծառի ծերիցը թռչում իջնում են ծնկներին ու ասում.

— Մենք էն երեք ագռավների ձագերն ենք, որ դու մի ժամանակ սովամահից աղատեցիր: Երբ մեծացանք ու իմացանք, որ դու կյանքի ծառի խնձորին ես ման դալիս, թռանք ծովերն անցկացանք, սարերն անցկացանք, հասանք աշխարհքի ծերը, որ բուսնում է կյանքի ծառը, ու էս խնձորը բերինք քեզ համար:

Երիտասարդը ուրախանում, աշխարհքով մին է լինում, խընձորն առնում է ու բերում տալիս թագավորի աղջկանը: Թագավորի աղջիկը խնձորն էլ որ տեսնում է, ասում է.

— Էլ խոսք չունեմ:

Խնձորը կես են անում, միասին ուտում, ու՝ էստեղ աղջկա սիրտը լցվում է սիրով դեպի երիտասարդը: Ամուսնանում են ու երջանիկ, բախտով-թախտով միասին ապրում մինչև իրենց խորին ծերությունը:

ԿԱՐՄԻՐ ԾԱՂԻԿԸ

Լինում է չի լինում, մի հարուստ վաճառական: Ունենում է երեք աղջիկ, մինը մյուսից գեղեցիկ, բայց ամենից գեղեցիկը լինում է փոքրը: Խնքն էլ ոչ կնիկ է ունենում, ոչ ուրիշ մոտիկ մարդ: Ոչ կյանքն ու կայանքը, ոչ արծաթն ու ոսկին աչքին չեն գալիս, իր ամբողջ սերը տալիս է աղջիկներին: Երեքին էլ սիրում է, բայց ամենից շատ սիրում է փոքրին: Մի անգամ էս վաճառականը վեր է կենում թե գնա հեռու աշխարհքներ առուտուրի: Երեք աղջկանն էլ կանչում է, ասում է. «Խնչ եք ուզում, որ ձեզ համար բերեմ»: Մեծ աղջիկն ասում է. «Սա մի անգին քարերով զարդարած ոսկե ապարոշ եմ ուզում»: Միջնեկն ասում է. «Խնձ համար մի մաքուր ու անբիծ բյուրեղից շինած հայելի բեր»: Փոքրն էլ, թե՛ «Խնձ համար էն Կարմիր ծաղիկը բեր, որից գեղեցիկը էլ աշխարհքումը ո՛չ կա, ո՛չ կըճարվի»: Փոքր աղջկա խոսքի վրա վաճառականը մտքի տունն է ընկնում, ասում է. «Դու քույրերիցդ ավելի դժար բան ուղեցիր, ա՛ղջիկ ջան: Քո ուղած Կարմիր ծաղիկը գտնելը հեշտ բան չի, և ես ի՞նչ իմանամ՝ նրանից գեղեցիկը աշխարհքումը էլ կա թե չըկա»:

Վեր է կենում գնում աշխարհքից աշխարհք, երկրից երկիր անց է կենում, առուտուր է անում, շատ գտնձ ու հարստություն է վաստակում, բեռներ կապում, ճամփու դնում դեպի տուն: Մեծ աղջկա ուղած անգին քարերով զարդարած ապարոշն էլ է գտնում, որ զիշերը ցերեկի նման լուս էր տալիս. միջնեկ աղջկա ուղած բյուրեղյա հայելին էլ է գտնում, որի մեջ երևում էին աշխարհքի բոլոր գեղեցկությունները, մեջը նայողի գեղեցկությունը երբեք չէր թառամում ու օրեցօր ավելանում էր:

Բայց փոքր աղջկա ուղած Կարմիր ծաղիկը, որից գեղեցիկն աշխարհքումը չըլիներ՝ ոչ մի տեղ չի գտնում: Գեղեցիկ ծաղիկներ պատահում էին, բայց ո՛վ կարող էր ասել, թե նրանցից գեղեցիկները էլ չըկային աշխարհքում:

Վերադարձին, մի խոր անտառով անց կենալու ժամանակ,

ավագակները հարձակվում են էս վաճառականի վրա, ունեցած-
չունեցած գանձն ու հարստությունը կողոպտում են, ինքը փախ-
չում է, ընկնում անտառի խորքերն, աղատվում: Գնում է, գնում,
ոչ ձեն, ոչ ծախուն. շունչ կենդանի չըկա: Գիշերը վրա է հասնում
էնքան մութը գիշեր, որ մատդ մարդի աչքը կոխելի՝ չէր տեսնիլ,
բայց մեր վաճառականի ոտի տակը էնպես լուս է լինում, ոնց որ
օրը ցերեկով: Քանի գնում է, էնքան լուսանում է, քանի գնում է,
էնքան լուսանում է, վերջը դուրս է գալիս մի բացատ, բացատում
տեսնում է արծաթից, ոսկուց ու անգին քարերից շինած մի պա-
լատ, որ կրակի նման էրվում է, արևի նման լուս տալիս, իսկ ներ-
սից լսվում են երաժշտության ներդաշնակ դրախտական ձայներ:

Բակն է մտնում, բակից անցնում է մտնում սալատ: Տեսնում
է արծաթով, ոսկով, անդին քարերով լիքը. սրբած, վեր քաղած,
ամեն բան սարքին կարգին, բայց մեջը մարդ չըկա: Մի սենյակ է
մտնում՝ մարդ չըկա, մյուսն է մտնում՝ մարդ չըկա, երրորդն է
մտնում՝ մարդ չըկա: Ոչ տեր կա մեջը, ոչ տիրական, ոչ ծառա կա,
ոչ ծառայող, միայն երաժշտությունն է, որ իրեն-իրեն հնչում է
ու հնչում:—Լավ տեղ է. բայց ավելի լավ կըլիներ, եթե մի ուտելու
բան էլ լիներ,—անց է կենում վաճառականի մտքով: Մտքովն անց
կենալն է լինում. մին էլ էն է տեսնում՝ առաջը մի սեղան բաց-
վեց, մի սեղան, որ աստծու ամեն բարին մեջը լիքն է: Նստում է,
ձւտում, խմում, կշտանում, տեղիցը վեր կենում: Վեր է կենում թե
չէ, սեղանն էլ ետ նորից անհետանում է: Վաճառականը զարմա-
նում է: Մի սենյակից մյուսն է անց կենում, նայում ու հիանում:
Երբ որ բոլոր սենյակները ման է գալիս, հոգնում է, քունը տա-
նում է, ուզում է քնի, առաջը մի էնտեսակ սիպտակ, մաքուր, փա-
փուկ անկողին է փռվում, որ մեջը մտնելն ու աչքը կալցնելը մեկ է
լինում:

Առավոտն աչքը բաց է անում, տեսնում է՝ շորերը դարսած,
պատրաստված, բյուրեղյա ամաններով վճիռ ջրերը երեսը լվանա-
լու համար առաջը դրած: Երեսը լվանում է, լուսամուտից ներքև
նայում՝ սալատի չորս կողմը հրաշալի այգիներ, ալգիների մեջ
ոսկեգույն պտուղներ են հասնում, չրտեսնված ղեղեցիկ ծաղիկներ
են ծաղկում, ու սիրտն ուզում է դբոսնի էն ալգիներում: Մարմարե
ու ղմրուխտե սանդուխներից ներքև է իջնում, մտնում է կանաչ
ալգիները: Ճեմում է ու հիանում: Հասուն պտուղները կախկալիլ են
ժառերից, երփներանգ ծաղիկները փարթամ ծաղկում ու անմահա-
կան հոտ են բուրում, զարմանահրաշ հավքերը չորս կողմը թրթռում
ու դրախտական երգեր են երգում, շատրվանները գլխ ըթ կարկա-
չելով վերև են ցայտում իրենց վճիռ ջրերը, ու խոխոջում են բյու-

րեղանման աղբյուրները: Ման է գալիս մեր վաճառականը, զմայլում: Մին էլ հանկարծ տեսնում է՝ մի թմբի վրա մի Կարմիր ծաղիկ է ծաղկում, մի ծաղիկ, որ մարդ իր օրումը ոչ տեսել է, ոչ լսել: Մոտենում է. ձեռն ու ոտը դող են ընկնում, ասում է. «Ահա հենց էս է լինելու էն Կարմիր ծաղիկը, որից գեղեցիկը էլ աշխարհքումը ոչ կա, ոչ կըճարվի: Հենց էս ծաղիկն է լինելու, որ ուզում էր իմ փոքր աղջիկը»:

Մոտենում է, ծաղիկը պոկում: Պոկում է թե չէ, փայլակը փայլատակում է, կայծակը որոտում է, երկիրը դողում է, ու, ոնց որ թե գետնի տակիցը դուրս գա, մինը դուրս է գալիս վաճառականի առաջին կանգնում.— դադան ասես՝ դադան չի, մարդ ասես՝ մարդ չի. մի բրդբրդոտ, զարհուրելի հրեշ, ու մոռնում է կատաղի:

— Էս ի՞նչ արիր դու: Ի՞նչպես համարձակվեցիր պոկեցիր իմ այգուց իմ սիրած, իմ նվիրական ծաղիկը: Ես քեզ հրավիրած թանգ հյուրի նման իմ պալատն ընդունեցի, ուտեցրի, խմեցրի, քնեցրի, իսկ դու իմ լավության փոխարենը էդպե՞ս ես ետ վճարում: Դե հիմի իմացած եղիր, որ վերջդ հասել է: Քո մահը ցույց պետք է տամ քեզ, որ քո աչքով տեսնես:

Վաճառականը վախից ատամ-ատամ դողում է: Մտիկ է անում, որ շորս կողմից, ամեն մի ծառ ու թիփ արանքից, ջրի միջից, գետնի տակից՝ դուրս են եկել ու սողում են դեպի իրեն անթիվ ու անհամար այլանդակ ու դարձելի արարածներ: Երեսի վրա ընկնում է բրդբրդոտ հրեշի առջև՝ խղճալի աղաղակում.

— Ո՛վ անտառի տեր, ո՛վ անհայտ հզոր, ինձ մի՛ սպանիր իմ անգիտուն մեղքի համար. ողորմությո՞ւն արա, հրամա՛ն տուր խոսք ասեմ:— Ու պատմում է իր աղջիկների ու իր խոստումի մասին: Ապա սկսում է աղերսել, որ հրեշն իրեն շնորհի Կարմիր ծաղիկը իր փոքրիկ աղջկանը տանելու համար: Փոխարենը խոստանում է ոսկի տա՝ որքան կուզի: Քահ-քահ խնդում է զարհուրելի հրեշը, անտառի տերը: Ասում է.

— Ի՞նչ եմ անում քո գանձն ու ոսկին, իմ ունեցածն էլ չըդիտեմ որտեղ պահեմ: Քեզ անվնաս կըթողնեմ, որ քո տունը դնաս, անհաշիվ էլ գանձ կըտամ, Կարմիր ծաղիկն էլ կըտամ, միայն թե խոսք տաս, որ քո աղջիկներից մեկն ու մեկին ինձ մոտ ուղարկես: Ոչ մի վատ բան չեմ անիլ նրան, չեմ վշտացնիլ, չեմ վիրավորիլ. իմ պալատում կապրի էնպես, ինչպես դու ապրեցիր: Զանձ-րացել եմ մենակությունից, ուզում եմ մի ընկեր ունենամ:

Վաճառականը էս որ լսում է, ջատ է տխրում. նայում է ան-

տառի հրեշի վրա, հիշում է իր աղջիկներին ու լաց է լինում։ Ասում է.

— Ես ո՞նց անեմ, եթե իմ աղջիկները շուգենան քեզ մոտ գան։ Հո չեմ կարող ես նրանց ձեռն ու ոտը կապեմ ու զոռով դրուկեմ։ Եվ վերջապես, ի՞նչ իմանան, ի՞նչ ճամփով կարող են հասնել քեզ մոտ։ Ես երկու տարումը հազիվ եմ կարողացել էստեղ հասնեմ. էն էլ ի՞նչ տեղերով, ի՞նչ ճամփեքով — ես էլ չեմ իմանում...

— Ես ստրուկ չեմ ուզում, — պատասխանում է անտառի հրեշը։ — Քո աղջիկները համով-կամով թե կըգան, թո՛ղ գան. թե չեն գալ, էն ժամանակ դու պիտի ետ գաս, որ քեզ պատժեմ չարաչար մահով։ Իսկ թե ինչպես պետք է գալ ինձ մոտ, դրա համար դու հոգս մի՛ տանիլ. ահա իմ մատի մատանին. ա՛ռ. ով էս մատանին դնի իր աջ ձկույթը, հենց նույն վայրկյանին դուրս կգա էնտեղ, որանդ ուզենա։ Դե գնա. քեզ երեք օր, երեք գիշեր ժամանակ...

Ի՞նչ պետք է աներ խեղճ վաճառականը։ Մտածում է, մտածում, խոսք չէ տալիս ու մատանին առնում։ Մատանին աջ ձկույթն է դնում թե՛ չէ՛ դուրս չէ գալիս իրեն տան առաջը։ Տեսնում է իր պանձերով ու թանկագին ապրանքներով բեռնած քարվանսներն էլ դարպասից նոր են ներս մտնում, ու մընին երեք՝ առաջվանից ավել են բերում։

Աղջիկները դեմն են դալիս, վզովն են ընկնում, համբուրում են, դրկում, դորդուրում են, բայց տեսնում են, որ իրենց հերը շատ է տխուր. սիրտը չի բացվում, ունքամեջը ետ չի գնում։ Սկսում են ամենքը մի կողմից հարցնել, թե ինչո՞ւ է տխուր, կարողութ՞յուն է կորցրել, թե՞ առողջութ՞յունը. ի՞նչ է պատահել։

— Առողջութ՞յունս չեմ կորցրել, — պատասխանում է վաճառականը — ոչ էլ կարողութ՞յունս, դեռ մեկին երեք-չորս էլ աշխատել եմ։ Իմ ցավը ուրիշ ցավ է, էսօր համբերեցեք, էգուց կըսպամեմ՝ կիմանաք։ Պատվիրում է, սնդուկները ներս են բերում, հանում է մեծ աղջկա ուզած անգին քարերով շինած ոսկի ապարոշը իրեն է տալիս։ Միջնեկ աղջկա ուզած հայելին էլ իրեն է տալիս։ Փոքր աղջկա Կարմիր ծաղիկն էլ ոսկի ծաղկամանով՝ իրեն է տալիս։

Առավոտը որ լուսանում է, մեծ աղջկանը կանչում է, ինչ որ իրեն հետ պատահել էր, պատմում է ու հարցնում՝ թե կըհոժարի՞ գնա ապրի անտառի տիրոջ՝ անճոռնի հրեշի մոտ ու իրեն ազատի չարաչար մահից։ Մեծ աղջիկը հրաժարվում է. ասում է. «Ես ինչո՞ւ եմ գնում, ում համար Կարմիր ծաղիկը բերել ես, թո՛ղ նա գնա»։ Միջնեկ աղջկանն է կանչում, նա էլ է հրաժարվում։ Փոքր աղջկանն է կանչում, ամեն բան պատմում։ Փոքր աղջիկը հո՞ր առաջը

ծունկի է գալիս, ասում է. «Ես կըզնամ, հայրիկ, օրհնի՛ր ու ճաշապարհ դիր ինձ. ես կըզնամ կապրեմ անտառի տիրոջ՝ անճոռնի հրեշի հետ: Ոնց որ դու ինձ համար Կարմիր ծաղիկը բերել ես ու ընկել փորձանքի մեջ, էնպես էլ ես պետք է ազատեմ քեզ էդ փորձանքից»:

Էն օրն էլ է անց կենում, մյուս օրն էլ, վրա երեք գիշերը վաճառականը պետք է բաժանվեր իր աղջկանից: Հրեշի մատանին հանում է, բերում աղջկա ճկույթը դնում թե չէ, աղջիկն իսկույն իր ունեցած-չունեցածն էլ հետը՝ անհետանում է:

Անհետանում է, մին էլ աչքը անտառի հրեշի շքեղ ապարանքում է բաց անում, մի ոսկի մահճակալի վրա, փափուկ մետաքսե տնկողնում: Գլուխը վեր է քաշում, տեսնում է Կարմիր ծաղիկն էլ ոսկե ծաղկամանի մեջ՝ դրած կողքին: Սիրտն ուզում է պալատը ման գա, վեր է կենում գնում բոլոր սենյակները ման գալիս, բոլոր հրաշալիքները տեսնում, հիանում: Հետո իր սիրած Կարմիր ծաղիկն առնում է՝ իջնում այգին: Այգին է մտնում թե չէ, թռչունները երգում են իրենց եղեմական երգերը, ծառերը, ծաղիկներն ու թփերը քնքշորեն ճոճելով իրենց գլուխները խոնարհում են առաջին: Ոչ գնում է աղջիկը, դբոսնելիս գտնում է հենց էն թումբը, որի վրից իր հերը Կարմիր ծաղիկը պոկել էր: Ուզում է նորից տնկի իր տեղը, բայց ինքը ծաղիկը ձեռքիցը թռչում է, կաշում իր բնին ու բացվում առաջվանից ավելի դեղեցիկ: Էս հրաշքի վրա աղջիկը շատ է զարմանում, շատ է ուրախանում ու ետ է գալիս պալատը:

Գնում է, պալատի սենյակներում ման է գալիս, տեսնում է՝ մեկում էլ մի սեղան է բաց արած, առածու ամեն բարին վրեն: Մաքրումն ասում է. «Անտառի հրեշը երևի ինձ վրա շարացած չի, բարի աչքով մտիկ կանի, տեր ու տիրական կըլինի»: Էս մտածելու ժամանակ մին էլ էն է տեսնում՝ մարմարե ճերմակ պատի վրա հրեղեն տառերով երևացին էս խոսքերը. «Ես տեր չեմ քեզ համար, ես քո հնազանդ ծառան եմ: Դու իմ տիրուհին ես, ինչ որ քո սիրտն ուզի, կըկատարեմ ամենայն սիրով»: Էս խոսքերը կարդում է թե չէ՝ սեղանը չցվում է ամեն տեսակի քաղցրավենիներով, շաքարեղեններով ու անուշ խմիչքներով, ու բոլորը մաքուր ոսկեղեն ամանների մեջ: Ուրախ-ուրախ նստում է՝ ուտում, խմում զովանում, երաժշտությունով զվարճանում, ճաշելուց հետո էլ ետ գնում կանաչ այգիներում ճեմելու, հազար ու մի հրաշալիքների վրա զմայլելու:

Էնպես ապրում է աղջիկն անտառի տիրոջ պալատում: Ամեն օր կարած-պատրաստ նորանոր էն տեսակ ճոխ զարդարուն զգեստներ է ստանում, որ ոչ լեզվով պատմել կըլինի, ոչ գրչով նկարա-

գրել: Կամաց-կամաց սկսում է ձեռագործով պարապել, ոսկով, արծաթով ու մարգարտով ասեղնագործել: Իր ձեռագործներից ղրկում է հորը նվեր, իսկ ամենալավը պատրաստում է անտառի տիրոջ համար, բայց չի իմանում ինչպես նվիրի:

Էսպես բավական ժամանակ անց է կենում: Ջահել աղջիկը ընտելանում է իր կյանքին, ոչ մի բանի վրա դարմանում է, ոչ էլ մի բանից վախենում: Ծառայում են անտեսանելի ծառաներ, տալիս են, առնում են, իր բոլոր հրամանները կատարում են: Ու աղջիկը սկսում է օրեցօր ավելի ու ավելի սիրել իր տիրոջը: Իմանում է, որ նա էլ իրեն է սիրում և նա ավելի է սիրում իրեն, քան թե ինքը նրան, ու շատ է ուզում մի անգամ ձենը լսի. հետք զրույց անի: Հետզհետե սկսում է խնդրել, աղաչել, բայց անտառի տերը չի անում, վախենում է իր ձենովը նրան վախեցնի:

Մի անգամ էլ աղջիկը այգին է իջնում, գնում իր սիրած տեղը նստում՝ չորս կողմից տերևներով ու ծաղիկներով շրջապատված: Նստում է ու դիմում աներևույթ անտառի տիրոջը.

— Իմ անուշ, իմ բարի տեր,— ասում է,— մի՛ վախենար, թե ինձ քո ձենով կըվախեցնես: Էսքան բարությունից հետո ես դա՞զանի մոռչյունից էլ չեմ վախենալ. մի՛ վախենար, խոսի՛ր ինձ հետ... — Մին էլ հանկարծ լսում է, որ մինը ասես թե հառաչեց թիերի ետևից, ապա թե լսում է սարսափելի, վայրենի, խուլ ու խռպուտ ձենը, և էն իբրև թե շշնջում է: Աղջիկը մին ցնցվում է, մին էլ իրեն տիրում է, ցույց չի տալիս թե վախեց, ու կամաց-կամաց հաճույքով լսում է նրա անուշ, փաղաքուշ խոսքերը, խոր ու խելացի մտքերը, ու սիրտը բացվում է, լցվում է անհուն ուրախությունով:

Էն օրվանից կանաչ այգում լինելին, մութն անտառում թե պալատում, ամեն օր զրույց էին անում իրար հետ: Աղջիկը հենց հարցնում է.

— Էստե՞ղ ես արդյոք, իմ սիրելի տեր:

— Էստեղ եմ, իմ աննման տիրուհի, ես, քո հլու ծառան, քո հավատարիմ ընկերը,— պատասխանում է անտառի տերը, անճոռնի հրեշը:

Ու աղջիկը էլ չի վախենում նրա վայրենի, սարսափելի ձենից, ու զրույց են անում, զրույց են անում անվերջ, անվերջ...

Շատ ժամանակ է անց կենում էսպես թե քիչ՝ աղջիկը սրտով ցանկանում է մի անգամ էլ իր աչքով տեսնի անտառի տիրոջը, անճոռնի հրեշին, ու սկսում է խնդրել, աղաչել, որ իրեն երևա:

— Չէ՛, իմ աննմա՛ն գեղեցկուհի, էդ մի՛ խնդրի՛ր ինձանից, որ ես քեզ երևամ ու իմ զղվելի դեմքը, իմ այլանդակ մարմինք

քեզ ցույց տամ: Ինձ աչքով տեսնես թե չէ՝ կատես, աչքից կըզցես, քեզանից հեռու կըքշես, իսկ ես, որ քեզանից հեռանամ, կարոտից կըմեռնեմ:

էսպես է պատասխանում անտառի տերը, անճոռնի հրեշը, ու չի կամենում երևա: Բայց աղջիկը համառում է իր ասածի վրա, երդվում է, թե աշխարհքում ոչ մի հրեշից իսկի էլ չի վախենում, և որ նրան, իր բառի տիրոջը՝ չի ատիլ երբեք:

— Դե լավ,— ասում է հրեշը,— որ էդպես է, կըկատարեմ քո ցանկությունը, թեև հաստատ դիտեմ, որ դրանով պետք է իմ երջանկությունը խորտակեմ ու անմուրազ մեռնեմ: Իրիկվա աղջամուլջին, երբ արևը կըմտնի անտառի ետևը, արի ալգին ու ինձ կանչիր, ասա.— Հայտնվի՛ր ինձ, իմ հավատարիմ ընկեր: Եվ եթե կըտեսնես, որ էլ չես կարող ինձ մոտ մնալ, ես էլ չեմ ուղիլ քեզ դերության մեջ պահեմ. քո ննջարանում բարձիդ տակին է իմ ոսկի մատանին. դիր աջ ճկուլթդ, իսկույն դուրս կըգաս քո հոր տանը, ու երբեք էլ ոչ մի բան չես լսիլ ինձանից:

Իրիկունը աղջամուլջին, արևը անտառի ետևը ծածկվում է թե չէ, աղջիկը կանչում է. «Հայտնվի՛ր ինձ, իմ հավատարիմ ընկեր»: Ու հեռվում հրեռում է անտառի տերը, անճոռնի հրեշը: Ծամփի կիսով անց է կենում ու կորչում է խիտ թփուտի մեջ: Աղջիկը տեսնում է թե չէ, ահից ճչում է ու ճամփի մեջտեղը ուշաթափ վեր ընկնում: Սոսկալի տեսք ունեւ անտառի անճոռնին. ձեռները ծուռ-ծուռ, մատները ճանկերով, ոտները ձիու սմբակներ, առջևի ու ետևի կողմից ուղտի սապատներ, ոտից գլուխ բրդոտ, բերանի երկու կողմից դուրս տնկված երկու վարաղի ժանիք, քիթը կեռ ու բուրբի կտուցի նման, իսկ աչքերը ոնց որ բուխ աչքեր...

Աղջիկը մին էլ էնտեղ է ուշքի գալիս, որ մինը կողքին լաց է չինում ու մղկտում:— Ինձ սպանեցիր, իմ աննման տիրուհի, էլ քո սիրուն երեսը ես չեմ տեսնելու... Դու էլ չես լսում ինձ... Ավելի լավ է հենց էսպես անմուրազ մեռնեմ ու պրծնեմ:— Աղջիկը որ լսում է, խղճահարվում է, ամաչում է, որ իր բարի, իր սիրելի ընկերից էնքան վախեցավ: Ասում է. «Մի՛ վախենար, իմ բարի, իմ անուշ տեր, էլ քեզանից ես չեմ վախենալ, էլ քեզանից ես չեմ հեռանալ, էլ քո լավությունը ես չեմ մոռանալ, այժմ նորից երևա...»

Նորից է երևում անտառի տերը, անճոռնի հրեշը, միայն թե՛ ինչքան աղջիկը կանչում է, չի համարձակվում մոտենա: Ու զբոսնում են մինչև կես դիշեր, առաջվա նման անուշ, իմաստալի զրույցներ են անում ու աղջիկն արդեն ոչ մի ահ ու երկյուղ չի զգում:

Մյուս օրը նորից է տեսնում, բայց էս անգամ արևի լուսով,— ու թեև մի քիչ վախենում է, բայց ցույց չի տալիս, մի քանի օրից հետո էդ վախն էլ է անցնում բոլորովին:

Ու սկսում են առաջվանից ավելի քաղցր դրույցներ, ավելի ու ավելի են մոտենում իրար, սկսում են միասին նստել սեղանի, միասին զբոսնել այգիներում ու թափառել մթին անտառներում:

Էսպես էլ բավական ժամանակ է անց կենում: Մի անգամ էլ աղջիկը երազում տեսնում է, որ իր հերը հիվանդ պառկած է, լաց է լինում, դարդ անում: Անտառի տերը, անճոռնի հրեշը՝ աղջկա արտասուքը որ տեսնում է՝ հարցնում է, թե ինչո՞ւ համար է արտասուք թափում ու դարդ անում: Աղջիկը իր երազը պատմում է ու խնդրում, որ իրավունք տա՝ դնա իր հորն ու իր քույրերին տեսնի:

— Էլ իրավունք տալը ո՞րն է,— ասում է հրեշը, իմ ոսկի մատանին քեզ մոտ է: Դիր աջ ճկույթդ ու նույն վայրկյանին դուրս կըգաս քո հորանց տանը: Բայց իմացած եղիր, եթե երեք օրեն վրա ետ չեկար՝ էլ ինձ չես տեսնիլ: Կրճենում, որովհետև քեզ ինձանից ավելի եմ սիրում, ու առանց քեզ ապրել չեմ կարող:

Աղջիկը խոսք է տալիս, որ երեք օրից մի ժամ էլ առաջ կըլնե՝ բազումնա, հրաժեշտ է տալիս, մատանին աջ ճկույթը դնում ու մինչև աչքը հորանց տանն է բաց անում: Հորանց տանը պատմում է, թե ի՞նչ կյանք ու ապրուստ ունի անտառի տիրոջ, անճոռնի հրեշի թագավորության մեջ: Քույրերը որ իմանում են, թե իրենց փոքր քույրը ի՞նչ անհուն դանձ ու կարողություն ունի, և ի՞նչ թագուհու իրավունք է բանեցնում իր տիրոջ վրա՝ նախանձում են: Առաջին օրն էնպես է անց կենում, ոնց որ մի ժամ, երկրորդ օրը՝ ոնց որ մի վայրկյան, երրորդ օրն էլ մոտենում է իր վերջին:

Էս քույրերը մի չար բան են մտածում: Մտածում են՝ էնպես անեն, որ իրենց փոքր քույրը խոստացած ժամից ուշանա, անտառի տերը բարկանա վրեն: Բերում են քնի դեղ են տալիս. սրա վրա ծանր մրավի է գալիս ու մնում է քնած: Նշանակված ժամը որ դարկում է, սիրտը ճմլում է, մի կերպ աչքը բաց է անում, տեսնում է խոստացած ժամից մի վայրկյան անց է կացել: Ոսկի մատանին ճկույթն է դնում ու իսկույն դուրս է գալիս անտառի տիրոջ ասպարանքում:

Ոչ ոք չի դալիս դեմը, ոչ ոքի չի հանդիպում:

Լռությո՜ւն ու մեռելությո՜ւն: Ո՛չ այգիներում թռչուններն են հրգում իրենց դրախտական երգերը. ո՛չ շատրվաններն են զվարթ

վեր ցայտում իրենց ջրերը, ոչ աղբյուրներն են խոխոջում, ոչ էլ երաժշտովյունն է հնչում մարմար պալատներում: Սիրտը մի վատ բան է գուշակում: Վաղեվազ պտրտում է ամբողջ պալատն ու այգին, կանչում է իր սիրելի ընկերին, ոչ մի կողմից ոչ ձեն է գալիս, ոչ պատասխան: Վազում է դեպի էն թումբը, ուր բուսել ու ծաղկում էր իր Կարմիր ծաղիկը: Ի՞նչ է տեսնում: Անտառի տերը, անճոռնի հրեշը երկու թաթերով Կարմիր ծաղիկը պինդ դրկած ու ընկած թմբի վրա:

Ասում է՝ երեի ինձ սպասել փ, սպասել ու քունը տարել, խորը քնել: Սկսում է զգույշ զարթեցնել, տեսնում է՝ չի լսում, ժաժ չի գալիս: Վերցնում է բրդոտ թաթը, տեսնում է՝ անշունչ, մեռած ընկած է... Աչքերը մթնում են, ծնկները տակին ծալվում են, տեղն ու տեղը չորում է, երկու ձեռքով անճոռնի հրեշի այլանդակ գլուխը գրկում ու բարձր ձենով լաց լինում, ճչում:

— Վեր կա՛ց, զարթնի՛ր, իմ սրտակից ընկեր, ես սիրում եմ քեզ, իմ սրտով սիրածն ես դու...

Էս խոսքերն ասում է թե չէ, հանկարծ կայծակը ճայթում է, երկիրը շարժվում է հիմքից, հրեղեն լախար զարկում է թմբին, ու աղջիկը ուշաթափ ընկնում է, մնում տեղն ու տեղը ընկած:

Շատ է մնում թե քիչ, էդ էլ չի իմանում, միայն որ աչքը բաց է անում, տեսնում է՝ ինքը մի պալատում, անգին քարերով զարդարած ոսկե գահի վրա նստած է, մի ջահել, գեղեցիկ երիտասարդ էլ ձեռք բռնած կողքին կանգնած: Նրիտասարդի գլխին թագավորական թագ, հագին ոսկեհուռ զգեստ: Առաջին կանգնած են հերն ու քույրերը, իսկ չորս կողմը ծոնկի եկած պալատական թիկնապահները, բոլորը հագած ու զուգված ոսկեղօծ և արծաթազօծ կերպաս զգեստներով:

Ու երիտասարդը դառնում է դեպի իրեն.

— Իմ աննման տիրուհի, ոնց որ իմ բարոյության համար դու սիրեցիր ինձ հրեշի անճոռնի կերպարանքում, այժմ էլ սիրիր մարդկային կերպարանքում, եղի՛ր իմ սրտով սիրած հարսնացուն: Չար կախարդը իմ հանգուցյալ թագավոր հոր վրա բարկացած, ինձ գողացել էր մանուկ ժամանակից, դարձրել էր անճոռնի հրեշ ու կապանք էր դրել վրես, որ էն սոսկալի ու այլանդակ կերպարանքով, ամենքին ու ամեն արարածի՝ ատելի մնամ, մինչև որ մի գեղեցիկ աղջիկ գտնվի, որ ինձ սիրի ու ցանկանա իմ կիներ լինել: Էն ժամանակ պետք է քանդվեր կախարդական կապանքը: Նրեսուն տարի ես մնացի էսպես կախարդված, երեսուն տարվա մեջ տասնումեկ աղջիկ բերի իմ ամբողջը, իսկ դու եղար տասներկուերորդը: Նրանցից ոչ մինը ինձ չըսիրեց, ոչ իմ

փաղաքշանքների, ոչ իմ սիրո, ոչ էլ բարոյթյան համար: Միայն
դու եղար, որ իմ սիրո դեմ սեր ցույց տվիր ինձ, դրա համար էլ
դու պետք է լինես իմ պաշտելի թագուհին:

Էստեղ էլ աղջկա հերն ու նախանձոտ քույրերը, պալատա-
կանները, ծառաները, ամենքը, ամենքը ամեն կողմից առաջ են
գալիս, շնորհավորում են նորահարսի ու նորավիսի բախտավո-
րությունն, ու սկսվում է ուրախ հարսանիքի հանդեսը:

ԱՆԵՐԵՎՈՒՅԹ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դյուղից մի քիչ ծուռը, սարալանջին մի փոքրիկ տնակում իր ծեր հոր հետ ապրում էր ջահել Իերզը: Ունեցած հողներն ուղիղ էնքան էր, ինչքան որ հարկավոր էր անկարոտ ապրելու համար: Հենց տան կողքից սկսվում էր կաղնի ու հաճարի ծառերի թավ ու պառավ անտառը, իսկ տան առաջին ընկած էր մի հին կոտրած ջաղացաքար: Էն հին կոտրած ջաղացաքարին նստողի աչքին սքանչելի տեսարան էր բացվում դեպի հովիտը, դեպի հովիտով վազող գետը ու դեպի սարերը, որ բարձրանում էին գետի մյուս կողմը: Իերզը, իր գործը դաշտում վերջացնելուց հետո, իրիկունները սիրում էր նստել էս քարի վրա. արմունկները ծնկներին տված ու գլուխը հենած ձեռներին՝ նա ժամերով նստում էր ու անձնատուր էր լինում իր ցնորքներին:

Նվ որովհետև գյուղի գործերով էլ շատ չէր հետաքրքրվում ու գրեթե միշտ մնում էր խաղաղ, մենակ իր մտքերի մեջ խորասուզված, դյուղացիք էլ, հեգնելով, անունը դրել էին Նրազող Իերզ: Նա էլ իսկի չէր նեղանում սրանից:

Քանի մեծանում էր՝ էնքան առանձնանում էր ու դառնում լռակյաց, իսկ երբ հերն էլ մեռավ ու հին կաղնին ու տակ թաղեց, նրանից հետո հո էլ ձեն չէր հանում: Այժմ առաջվանից ավելի հաճախ էր նստում հին կոտրած ջաղացաքարին ու նայում էր ներքև, հովիտին, որտեղից իրիկվան մշուշը բարձրանում ու մեղմիկ սողում էր սարն ի վեր. հետևում էր հետզհետե ցած իջնող մութին, ծագող լուսնին ու իրար հտևից ցլացող աստղերին: Նրան էնպես էր թվում, թե գետի ալիքները երգում էին, սկզբում մեղմ ու կամացուկ, ապա թե պարզ ու լսելի: Նրգում էին էն սարերից, որտեղից սկիզբ էին առնում, երգում էին էն ծովերից, որոնց ծոցն էին հոսում, ու իրենց ջրերում ապրող հավերժահարսներից: Սրանից հետո անտառն էր սկսում աղմկել, միայն թե ուրիշ տեսակ, քան թե սովորաբար աղմկում են անտառները, ու շատ զարմանալի պատմություններ էր անում:

Մյուսներից շատ պատմություն գիտեր մանավանդ ծառերից մինը, էն պառավ կաղնին, որի տակ թաղված էր իր հերը: Աստ-

ղերն էլ հո, որ ցուցւում էին երկնքում, ասես թե լցւում էին ներքե թափւելու սաստիկ տենչով, ուղում էին թափվին ցած էն կանաչ անտառն ու էն կապուտակ զետը, ու էնպես էին վառվռում ու թրվում, կարծես թե էլ չէին կարողանում դիմանան ներքեի հրապուրանքներին: Բայց հրեշտակները, որոնցից ամեն մինը կանգնած էր իր աստղի կողքին, շարունակ զսպում էր նրանց ու ասում. «Այ աստղիկներ, ա՛յ աստղիկներ, էդպես խենթություն մի՛ անեք, ա՛յ աստղիկներ: Դուք երեխա հո չե՞ք, որ էդպես դժություններ եք անում. քանի՜-քանի հազար տարի է ապրում եք տիեզերքում: Ավելի լավ է խաղաղ ու հանգիստ ձեր տեղը մնաք...»

Այո՛, հրաշալի էր էն հովիտը: Միայն թե էս ամենը տեսնում ու լսում էր մենակ Նրազող Իերզը: Իսկ գլուղում ապրող մնացած մարդիկ սովորական մարդիկ էին, մտքներովը էս տեսակ բաներ խելի անց էլ չէին կացնում: Ժամանակ առ ժամանակ նրանք կտրում էին անտառի հսկա ծառերից մեկն ու մեկը, սղոցում, ջարդում, ծղան անում ու կրակին վրա տալով տոտւմ. «Դե՛, ա՛յ հիմի նորից կարող ենք սուրճ եփել խմել»: Գետի մեջ իրանց լվացքն էին անում, որ շատ մեծ հարմարություն էր նրանց համար: Աստղերին նայելիս էլ, երբ որ տեսնում էին շատ են պաշտառ ցուում, ասում էին. «էս գիշեր թունդ ցուրտ է լինելու, մեր կարտոֆիլը ցրտատար չըլինի՞»: Իերզն էլ եթե ճգնում էր նրանց բացատրի, թե բանն ընչո՞ւմն է,— ծիծաղում էին վրեն:

Մի անգամ էլ, երբ Իերզը իր սովորությամբ հին ջաղացաքարի վրա նստած միտք էր անում, թե ինքը ինչքան է մենակ բովանդակ աշխարհքում, քոճը տարավ ու աննկատելի քնեց: Նրազում տեսավ, իբրեւ թե երկու արծաթ շղթաներով երկնքից մի ոսկի ճոճ էր իջնում ներքե: Ամեն մի շղթայի ծեփը ամրացրած էր մի առտղից, իսկ ճոճում նստած էր մի գեղեցիկ աղջիկ ու էնպես բարձր էր ճոճում, որ մին երկնքից գետին էր հասնում, մի էլ գետնից երկինք էր թռչում: Ամեն անգամ, հենց որ ճոճը երկնքից երկրին էր մոտենում, աղջիկը ուրախությունից ծափ էր տալիս ու մի վարդ էր ձգում Իերզին: Բայց հանկարծ արծաթի շղթաները կտրեցին, ու ճոճը աղջկա հետ երկուսն էլ երկինք թռան, պնացին վե՛ր, վե՛ր, մինչև որ աչքից բոլորովին չբացան:

Իերզը քնից վեր թռավ, շորս կողմը նայեց, տեսավ քարի վրա, կողքին մի վարդի փունջ:

Մյուս օրը նորից քնեց էնտեղ, նորից նույն երազը տեսավ, ու երբ որ զարթնեց, դարձյալ կողքին վարդեր էին թափած:

էսպես շարունակ մի ամբողջ շաբաթ: Իերզը վճռեց, որ էս երազը եթե էսպես նույնությամբ կրկնվում է, կընշանակի սրա մեջ

մի ճշմարիտ բան կա: Վճռեց, տան դուռը փակեց, բանալին դրու-
պանը դրեց ու գնաց էն աղջկանը որոնելու:

Գնաց, գնաց, երկար թափառեց, շատ ման եկավ, վերջա-
պես մի երկիր տեսավ, հեռու, ուր ամպերը հասնում էին մինչև
գետին: Աշխույժ, ուրախ առաջ գնաց ու մի քիչ ժամանակ հետո
ընկավ մի մեծ անտառ: Հանկարծ էստեղ մի հառաչանքի ձեն ըն-
կավ ականջովը: Վազեց էն կողմը, որտեղից լսվում էր ձենը. տե-
սավ ալեխառն մորուքով մի պատկառելի ծերունի՝ գետին ընկած,
երկու մերկանդամ ալյանդակ մարդ էլ վրեն շոքած՝ ուղում են
խեղդեն: Իերդը շորս կողմը նայեց, տեսնի ինչով կարող է օգնու-
թյան հասնի. մի մեծ կոճղ պոկեց, որ պոկելուն պես դարձավ ծանր
տապար: էս տապարով էնպես ուժգին հարձակվեց շարագործների
վրա, որ նրանք օգնություն կանչելով ծերունուն թողին ու փախան:
Իերդը վեր քաշեց ծերունուն, օգնեց, որ կարգի գա, ու հարցրեց,
թե ինչու էին էն տկլոր ավազակները խեղդում իրեն, ի՞նչ էին
ուղում:

Եվ ծերունին պատմեց, թե՛ ես Երազների թագավորն
եմ, սխալմունքով մի քիչ հեռացել էի իմ տերության սահմաններից,
ընկել էի իմ ամենաոխերիմ թշնամու — Իրականության թագա-
վորի տերությունը: էս բանը նկատել էր Իրականության թագա-
վորը, իր ծառաններից երկուսին զրկել էր իմ դեմ, նրանք էլ դարան
մտնելով բռնել էին ինձ՝ ուղում էին խեղդեին...

— Դու Իրականության թագավորին ի՞նչ վատություն ես
արել, որ... — հարցրեց Իերդը:

— Ոչ մի վատություն, — պատասխանեց ծերունին, — բայց
առհասարակ նա շատ անբարիշտ բնություն ունի. իսկ ինձ ատե-
լով ատում է:

— Բայց էն մարդիկը, որոնց նա զրկել էր քո դեմ, տկլո՞ր
էին:

— Հա՛, — պատասխանեց Երազների թագավորը, — նրանք
մորուց տկլոր են: Էդպես է Իրականության աշխարհքի մողան:
էնտեղ ամենքը, նույնիսկ իրենց թագավորը տկլոր են ման դալիս
ու իսկի էլ չեն ամաչում դրանից: Զարմանալի խալիս են: Բայց
դու որ իմ կյանքը փրկեցիր, ուղում եմ երախտահատույց լինեմ
քեզ ու ցույց տամ իմ աշխարհքը: Երազների աշխարհքը ամենա-
սքանչելի աշխարհքն է, իսկ երազները — իմ հպատակներն են:

Ահավ Երազների թագավորն ու առաջ գնաց. Իերդը հետեց
նրան:

Երբ հասան էնտեղ, որտեղ ամպերը պեսնին են առնում, թա-

գավորը մի թփուտում ծածկած դուռը ցույց տվեց, որ՝ ով որ չի-
մանար, անկարելի բան էր, որ գտներ ու բաց աներ:

Թագավորը դուռը բաց արավ, իր ուղեկցին տարավ հինգհա-
րյուր աստիճան ներքև, մի սլաքժառ, լուսավորված քարանձավ. որ
ձգվում էր երկար, շատ ու շատ մղոններ: Ջարմանալի գեղեցիկ էր
էն քարանձավը: Էլ ինչ ասես որ չրկար էնտեղ: Մեծ լճերի մեջ,
կղզիների վրա, կանգնած պալատներ կային, ու կղզիները հան-
դիստ լողում էին վճիտ ջրերում: Ով ուղեր էն պալատներից մեկն
ու մեկի մեջ մտնի՝ պետք է ամիսն կանգնե՞ր ու կանչեր:

«Պալատ, պալատ, լողա՛ դեպ ինձ,
Որ հեշտ մտնեմ ես քո դռնից»:

Ու պալատն իրան-իրան կըլողար գեպի ամերը: Կային և ու-
րիշ դղյակներ, որ հանգարտ օրորվում էին ամպերի վրա: Պետք էր
միայն ասել.

«Դղյա՛կ, դղյա՛կ, իջի՛ր գեպ ինձ,
Որ հիանամ ես քո տեսքից»:

Ու դղյակը հանդարտիկ գետին կիջներ: Պարտեզներ էլ կային,
որոնք ծաղիկներ ունեին, որ ցերեկները բուրում էին անուշահոտ,
խակ գիշերները լույս էին տալիս: Ամենաերփներանգ դույնհրով
վառվող հավքեր կային, որ հեքիաթներ էին պատմում, և ուրիշ
չառ ու շատ զարմանահրաշ բաներ: Նրազող Ինրզը զարմանքից ու
խնդովյունից շէր իմանում ո՛րին նայի, ո՛րը թողնի:

— Սրի՛ հիմի քեզ իմ հպատակները — երազները ցույց տամ,
— ասավ թագավորը: — Նրեք տեսակ երազներ ունեմ. լավ երազ-
ներ - բարի մարդկանց համար, վատ երազներ — չարերի համար,
և, սրանցից բացի, ունեմ նաև խիպիլիկ երազներ: Սրանցով է՛
զանազան խաղեր եմ հորինում: Չէ՞ որ երբեմն երբեմն թագավոր-
ներն էլ են ուզում զվարճանան:

Էստեղից թագավորը Իերդին տարավ մի այգի, ուր ծառուղի-
ները արծաթից էին, ածուները ոսկուց, իսկ ծաղիկները անդին
քարերից: Էստեղ զբոսնում էին լավ երազները:

Առաջինը Իերդի աչքին ընկավ մի դալկադեմ նորատի ջահել
կին, ձեռքին խաղալիքներով լիքը մի արկղիկ:

— Սա ո՞վ է:

— Էդ կինը ամեն իրիկուն գնում է մի հիվանդ երեխի մոտ,
որի մերը նորերս է մեռել, — ասավ երազների թագավորը: — Յերե-
կը որք երեխան միշտ մնում է մենակ, իսկ գիշերները սա գնում

է հետը խաղում ու մոտը մնում մինչև լույս: Սակայն, ե՛կ, մի քիչ էլ գնանք դենը:

Գնացին: Մտան մի ուրիշ այգի՝ լիքը բարի երազներով: Բարի երազները՝ տղամարդկանց ու կանանց, ծերերի ու երեխաների կերպարանքներով, բոլորն էլ բարի, ժպտուն դեմքերով, ամենագեղեցիկ զգեստներով: Շատերը ձեռներին բռնած ունեին ամեն տեսակ լավ բաներ, ինչ որ միայն կարող է ուզել մարդու սիրտը: Բայց իերզը հանկարծ կանգ առավ ու էնպես բարձր ճշաց, որ բոլոր երազները ետ դառան դեպի նա:

— Ի՞նչ պատահեց, — հարցրեց թագավորը:

— Ահա էստեղ է իմ ծանոթ աղջիկը, որ ինձ երևում էր էնքան հաճախակի ու վարդեր էր բերում ինձ համար:

— Իհարկե, իհարկե էստեղ է, — պատասխանեց թագավորը: — Հենց նա ինքն է, որ կա: Չշմարիտ է, չէ՞ որ քեզ լավ երազ էի ղրկում: Գրեթե ամենալավ երազը...

Ու իերզը վազեց դեպի իր ծանոթ աղջիկը, որ ինչպես միշտ, իր ոսկե ճոճում նստած ճոճում էր: Նա էլ, հենց սրան տեսավ թե չէ, սերքե թռավ ու վազեց դիրկն ընկավ: Իրար ձեռից բռնած նըստեցին մոտակա ոսկի աթոռին ու հրճվանքով անվերջ կրկնում էին, թե ի՞նչ լավ եղավ, որ նորից իրար պատահեցին: Կրկնում էին ու կրկնում, և կարծես միշտ նոր էին ասում:

— Դե՛, երեխե՛ք, հերիք է: Քո տունը հեռու է, Իե՛րզ, է՛րբ պետք է հասնես: էստեղ քեզ չեմ կարող թողնել, մենք քեզ համար տեղաշոր չունենք: Դու դիտես, որ երազները չեն քնում, այլ գիշերները գնում են վերև — մարդկանց մոտ: Դու էլ, աղջի՛կս, պատրաստվի՛ր, ժամանակն փ, որ ճանապարհ ընկնես: Ոտից գլուխ հագիր քո վարդագույն զգեստներդ ու ե՛կ, ես քեզ կասեմ, թե ո՛ւմ ես երևալու էս գիշեր ու ի՞նչ ես անելու:

Երազող իերզը էս որ լսեց, էնպես մի տղամարդովյուն եկավ վրեն, որ բնավ չէր ունեցած: Վեր կացավ ու հաստատուն ձենով էսպես կանչեց.

— Հա՛յր արքա, ասավ, — ես էլ չեմ բաժանվելու իմ երազից — իմ թագուհուց: Կամ ինձ պետք է թողնեք, որ մնամ էստեղ, կամ սրան պետք է թողնեք, որ մեր աշխարհքը դա ինձ հետ: Առանց սրան էլ չեմ կարող ապրել, էնքա՛ն եմ սիրում...

Ու աչքերը լցվեցին խոշոր արցունքներով:

— Բայց, Իե՛րզ, — խոսեց երազների թագավորը, — պետք է իմանաս, որ սա իմ ամենալավ երազն է: Սակայն դու իմ կյանքը փրկել ես, Իե՛րզ, թո՛ղ էնպես լինի, ինչպես դու ես կամենում: Ա՛ռ քո երազը ու գնա ձեր աշխարհքը: Բայց վերև գնաք թե չէ՝ սրա գլխի

արծաթե քողը պետք է վերցնես ու դռնից դցես ներքև—դեպի ինձ: Էն ժամանակ քո երազը—քո թագուհին էլ միս ու արյուն կառնի, կըդառնա իսկական կին, թե չէ այժմ նա անմարմին երազ է միայն...

Իերգը թագավորին սրտանց շնորհակալություն արավ ու ասավ.

— Սիրելի թագավոր, քանի որ դու էդքան բարի ես, համարձակվում եմ մի խնդիրքով էլ անհանգստացնել քեզ: Տեսնում ես՝ արդեն թագուհի ունեմ, բայց թագավորություն չունեմ: Ի՞նչպես կըլինի՝ թագուհի առանց թագավորության: Չե՞ս կարող արդյոք մի թագավորություն էլ տալ: Ի՞նչքան ուզում է փոքրիկ լինի, միայն թե թագավորություն լինի:

— Դիտե՞ս ինչ կա, Իերգ,— պատասխանեց Նրազների թագավորը.— թե տեսանելի թագավորություններ ես ուզում, ես չունեմ, բայց աներևույթ թագավորություններ — ունեմ, և նրանցից մինը քեզ եմ նվիրում, էն էլ ամենամեծերից ու ամենահոյակապներից մինը:

Իերգը հետաքրքրվեց իմանա, թե ինչ տեսակ բաներ են էդ աներևույթ ասված թագավորությունները, բայց թագավորը նրան պարզեց, թե ամեն բան ինքը ժամանակին կիմանա և շատ կըզարմանա, երբ կըտեսնի, թե ի՞նչ լավ է ու ի՞նչքան հարմար էդ տեսակ աներևույթ թագավորություն ունենալը:

— Սովորական, տեսանելի թագավորությունները շատ անգամ շատ հոգսեր ու անախորժություններ են ունենում,— բացատրեց թագավորը:— Օրինակի համար. ասենք թե դու թագավոր ես, դեռ անկողնումն ես. մին էլ տեսար՝ առավոտը վաղ նախարարը մոտեցավ անկողնիդ ու ասում է.

«Ձերդ մեծություն, տերության կարիքների համար ինձ մի հազար ուրբլի է պետք»: Դանձարանը բաց են անում, տեսնում ես՝ մեջը կոպեկ չըկա: Ի՞նչ անես: Դեռ այն էլ կարող է պատահել, որ քեզ պատերազմ հայտնեն, հաղթեն, ու էն թագավորը, որ քեզ հաղթել է, պսակվի հենց քո թագուհու հետ, իսկ քեզ մի աշտարակում փակի: Իսկ աներևույթ թագավորության մեջ անկարելի է, որ էդ տեսակ բաներ պատահեն:

— Բայց եթե էդ թագավորությունը աներևույթ է ու մենք չենք տեսնելու, դրանից ի՞նչ դուրս կըգա,— հարցրեց Իերգը:

— Ա՛յ անխելք մարդ,— բացականչեց թագավորը,— ախր չէ՞ որ ձեզ համար աներևույթ չի լինիլ, դու ու քո թագուհին կըտեսնեք: Դուք պարզ կըտեսնեք ձեր թագավորությունը և պալատները իրենց պարտեզներով, և՛ մարգագետինները, և՛ անտառները: Նրանց մեջը

կապրեք, կըղբոսնեք, կանեք, ինչ որ քեֆներդ կըտա: Միայն ուրիշների համար կըլինի աներևույթ, ուրիշները չեն տեսնիլ ձեր թագավորությունը:

Իերզը սրա վրա շատ ուրախացավ, որ իրենց գյուղացիք ոչ կըտեսնեն, որ ինքը թագուհի ու թագավորություն ունի, ոչ էլ նախանձից խեթ կընայեն: Շնորհակալություններով հրաժեշտ տվեց Երազների թագավորին, իր թագուհու հետ հինգ հարյուր աստիճան վերև բարձրացավ, նրա գլխից վեր առավ արծաթի քողը ու ձգեց ներքև: Հետո ուղեց ստորերկրյա մուտքի դուռը ետ դնի, բայց էնքան ծանր էր, որ չըկարողացավ պահի, ձեռիցը դուրս պրծավ ու մի էն տեսակ ահագին թնդյուն հանեց, կարծես միանգամից բաղձաթիվ թնդանոթներ որոտացին, ու Իերզը հանկարծ ուշաթափ եղավ: Մին էլ ուշքի եկավ, տեսավ ինքը իրենց դռան հին ջաղացաքարի վրա նստած, կողքին կանգնած իր թագուհին, միայն ոչ թե երազ, այլ մարմին առած, սովորական կին:

Իր ձեռիցը բռնած նա փաղաքշում էր իրեն ու խոսում. «Ա՛յ դու իմ ազնիվ, իմ բարի, իմ հիմար Ին՛րդ, ուրեմն էսքան ժամանակ սիրում էիր ինձ ու սի՛րտ չէիր անում ասե՛ս... վախենում էիր ինձանի՛ց...»

Հուսինը ելավ ու լուսափայլեց գետը, ալիքները հնչյուն ծփալով զարկում էին ափերին, անտառը խուլ աղմկում էր, նրանք դեռ նստած խոսում էին ու խոսում: Հանկարծ լուսնի վրա մի սև ամպի պատառ եկավ, էս միջոցին նրանց ոտների տակ մեծ թաշկինակի պես մի բան ընկավ. ու նորից լուսինն սկսեց փայլել առաջվա պես պայծառ: Նրանք թաշկինակը վեր առան, ուղեցին բաց անեն, բայց տեսան, որ շատ է բարակ ու անթիվ անգամ ծալած, էնպես որ երկար տևեց, մինչև բոլոր ծալքերը բաց արին:

Նտ բաց արին ի՛նչ տեսնեն. աշխարհագրական քարտեզի նման մի բան: Մեջտեղից մի գետ է հոսում, գետի երկու կողմը՝ քաղաքներ, անտառներ ու լճեր: Իսկույն գլխի ընկան, որ էս էն թագավորությունն է, որ բարի Երազների թագավորն իրենց համար ցած է գցում երկնքից: Նվ երբ ետ նայեցին իրենց փոքրիկ տնակին, տեսան դարձել է հոյակապ պալատ, բյուրեղյա աստիճաններով, մարմարե թավջածածկ պատերով ու բարձր աշտարակներով, փիրուզե տանիքներով: Չեռ-ձեռի տված ներս մտան ու կորան ծաղիկների մեջ, անուշահոտ բուրմունքների, երաժշտության, ուրախության ու ամեն բանի լիության մեջ:

Մյուս օրը ամբողջ գյուղը դրմբում էր, թե Երազող Իերզը վերադարձել է ու կին է բերել իրեն համար:

— Իրեն նման մի բան կըլինի, էլի,— ասում էին չորս կողմից:

— Էսօր առավոտ անտառ էի գնում, տեսա շեմքումը կանգնած էր,—մեջ մտաւ մի գյուղացի:—Բանի նման չի, կա էլի. մի լղար, պուճուր աղջիկ ա: Հագինն ու վրինն էլ հո քնպես...

— Բա ի՞նչ էր լինելու: Սա բան չունի, նա էլ սրա՝ նման,— նկատեց մի ուրիշը:

Էսպես էին խոսում էն տխմար մարդիկ, ու քէին տեսնում, որ առաջները կանգնածը թագունի էր: Ոչ էլ էն էին նկատում, որ նրանց տնակը շքեղ պալատ է դարձել: Եւ ի՞նչպես պետք է տեսնեին: Իերգի համար ամպերից ընկած թագավորությունը աներեւոյթ թագավորություն էր: Ինքը Իերգն էլ շատ չէր հոգում, թե ինչ են մտածում իր մասին կարճամիտ ու տխմար մարդիկ, ու իրեն համար ապրում էր իր թագավորության մեջ իր թագունու հետ ուրախ ու բախտավոր:

ԵՐԵՔ ԱՐՁԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

ԼԵՎ ՏՈԼՍՏՈՅ

1

Մի աղջիկ է լինում. էս աղջիկը մի անգամ դուրս է գալիս իրենց տնից ու գնում ընկնում անտառը: Անտառում մոլորվում է, ճամփի է ման գալիս՝ ճամփա չի գտնում, ու գալիս է դեմ առնում մի տնակի:

Դուռը բաց է լինում: Նայում է, տեսնում է տանը ոչ ոք չըկա: Ներս է մտնում: Դուռ մի՛ ասիլ՝ էս տնակում երեք արջ են ապրում—հերը, մերը և իրանց քոթոթը: Էդ ժամանակ գնացած են լինում անտառը ման գալու: Տնակը ունենում է երկու սենյակ՝ մինը սեղանատուն, մյուսը ննջարան:

Էս աղջիկը սեղանատունն է մտնում, տեսնում է սեղանի վրա դրած երեք աման՝ ապուր: Առաջինը՝ հոր ամանը, մեծ է լինում. երկրորդը՝ մոր ամանը, միջակ, երրորդը՝ քոթոթի ամանը, փոքրիկ: Ամեն մի ամանի մոտ էլ մի-մի գդալ է լինում դրած՝ մեծ, միջակ ու փոքր:

Աղջիկը առնում է մեծ գդալը, ուտում մեծ ամանից, անհամ է լինում:

Հետո վերցնում է միջակ գդալը, ուտում է միջակ ամանից, դուր չի գալի:

Հետո վերցնում է փոքր գդալը, ուտում է փոքր ամանից: Տեսնում է փոքր ամանի ապուրը համով է:

Ուզում է նստի՝ տեսնում է երեք աթոռ՝ մինը մեծ, մյուսը միջակ, երրորդը փոքր: Բարձրանում է մեծ աթոռին՝ վեր է ընկնում: Նստում է միջակ աթոռին՝ տեսնում է անհարմար է: Նստում է փոքր աթոռին, քեֆը գալիս է, էնքան լավն է լինում: Վերցնում է փոքր ամանը, դնում է ծնկներին ու սկսում է փոքր գդալով ուտել:

Ուտում է կշտանում ու սկսում է օրորվել աթոռի վրա: Աթոռը կոտրվում է, աղջիկը վեր է ընկնում:

Վեր է կենում, աթոռը հտ բարձրացնում ու մտնում մյուս սենյակը:

Մյուս սենյակում երեք մահճակալ վ լինում — մինը մեծ, մյուսը միջակ, երրորդը փոքր:

Պառկում է մեծ մահճակալի վրա՝ տեսնում է շատ է լին: Միջակի վրա է պառկում՝ տեսնում է շատ է բարձր: Փոքրի վրա պառկում, տեսնում է հենց իրենն է որ կա, ու քնում է:

Արջերը քաղցած գալիս են, որ ճաշեն: Հերը մոտենում է թրամանին, մտիկ անում ու զարհուրելի գոռում.

— էս ո՞վ է կերել իմ ամանից:

Մերը մտիկ է անում իր ամանին ու փնթփնթում.

— էս ո՞վ է կերել իմ ամանից:

Քոթոթն էլ, որ տեսնում է իր դատարկ ամանը, ծըմբբում է.

— էս ո՞վ է կերել իմ ապուրը:

Հերը նայում է իր աթոռին ու փնթփնթում.

— էս ո՞վ է նստել իմ արոտին ու տեղից ժաժ տվել:

Մերն է նայում իր աթոռին ու փնթփնթում.

— էս ո՞վ վ նստել իմ աթոռին ու տեղից ժաժ տվել:

Քոթոթն է նայում իր կոտրած աթոռին ու ծըմբբում է.

— էս ո՞վ է նստել իմ աթոռին ու կոտրել:

Մտնում են մյուս սենյակը:

Հերը նայում է իր մահճակալին ու զարհուրելի գոռում.

— էս ո՞վ է պառկել իմ անկողնին ու տրորել:

Մերը նայում է իր մահճակալին ու փնթփնթում.

— էս ո՞վ է պառկել իմ անկողնին ու տրորել:

Քոթոթն է նայում իր անկողնին ու ծըմբբում.

— էս ո՞վ է պառկել իմ անկողնում:

Հանկարծ աղջկանը նկատում է ու էնպես ճղղում, կարծես թե
մորթում էին իրեն:

էս ո՞վ է... դու եմ... հրես... բռնեցե՛ք... վայ... վայ...
բռնեցե՛ք:

Եվ ուզում է աղջկանը կծի: Աղջիկը վախից վեր է թռչում, աչ-
քերը բաց անում, տեսնում է՝ պառկած է իրենց տանը, իր ննջա-
քանում: Ու էս բոլորը երազ է եղել:

**ՖԻՍԿԱԼՆԵՐ
ԵՎ
ՍԵՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

ՄԱՆՐ ՁԵԼԵՏՈՆՆԵՐ ԵՎ ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

1894

ՃԵՄԱՐԱՆՆ ԱՎԱՐՏՈՂՆԵՐԻՆ

Ստացա ձեր նամակն և տեղեկացա... Դժբախտաբար Հայոց Բարեգործական Ընկերությունը մերժում է ձեր խնդիրը:

Բարեգործական Ընկերությունը չի ընդունում այնպիսի բարի գործ, որի մեջ «աստված» բառը չը կա. դրա համար էլ արտասահման է ուղարկում բացառապես այն երիտասարդներին, որոնք «աստվածաբան» են ուզում դառնալ:

Իսկ դուք ընտրել եք գյուղատնտեսություն, քաղաքատնտեսություն, լեզվաբանություն, պատմություն և այլն, որոնց մեջ իսկի խաչ էլ չը կա:

Ուրիշ բան է, եթե լիներ աստվածագյուղատնտեսություն, աստվածաքաղաքատնտեսություն, աստվածալեզվաբանություն և այլն:

Բաքու դիմեցեք, նրանց ընկերության անունը մարդասիրական է:

ՀԱՅՈՅ ԳՐՈՂՆԵՐԻՆ

«Մուրճ»-ի խմբագրատանը եղանակները խառնվելու պատճառով ձեր ապահովության ֆոնդի ժողովը հեռաձգվում է անորոշ ժամանակով:

ԱՆՄԻՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ Ո՞ՐՆ Է ԽԵՆՔ

Բայց ահա նա ինքը.

— Բարև ձեզ, պ. Արասխանյան, չէ որ դուք մի քանի անգամ հայտարարել եք, ի՞նչ եղավ գրողների ապահովության ֆոնդի ժողովը:

Ես՝ գրողների վիճակի վրա յուր ժամանակին կը մտածեմ՝
— Այժմ ի՞նչ է, որ:

— Այժմ ես մտածում եմ «Մուրճ»-ի ապահովության ֆոնդի մասին:

— Բայց չէ որ դուք ապահովված էիք, հրատարակիչ ունեք:

— Ես նրան դուրս վճռեցի:

— Ինչո՞ւ:

— Որով<հետե> խենթ էր, առանց որևէ մեկ իրավունք ունենալու «Մուրճ»-ի վրա տարե<կան> ինձ ռոճիկ էր տալիս, «Մուրճ»-ը հրատարակում էր իրան հաշվով, աշխատակիցներին վարձատրում էր իրան հաշվով, աշխատակիցներին վարձատրում էր... Ես էլ նրան դուրս վճռեցի...

Ա՛խ, անիրավ անմիություն,

Մտար «Մուրճ»-ի խմբագրատուն

Սեփականիլ, չար ու դաժան,

Ընկերներին արիւր բաժան.

Մեկը փախաւ, մյուսը մնաց կենտ...

Բայց ո՞րն է խենթ:

ԴԱՐՁՅԱԼ ԿՌԻՎ ԿԱՄ ՏԵՍՈՒՉՆ Է ՄԵԾ ԹԵ ՍԱՆՍԱՀԱՅՐԸ

Ներսիսյան դպրոցումն էլ տեսուչն ու տեսչի օգնականն են կռվել:

Բայց այս կռիվը մազալու էր.

— Դո՛ւրս, դո՛ւրս,— օգնականի թևից բռնած դուրս է անում տեսուչը:

— Ո՞ւմ ես դուրս անում, ճանաչում ե՞ս ինձ թե չէ,— աչքերը շոկով սպառնում է օգնականն ու. Մանգինյանը:

— Դո՛ւրս:

— Ես քսան տարի տեսչի օգնական եմ աշատեղ:

— Դո՛ւրս:

— Հինգ հոգաբարձուի սանահայր եմ ես:

— Դը... դը... դուր... նը... նը... ներ... ողու... սանու...

Այստեղ տեսչի գույնը թռավ և հայկաբանի լեզուն խառնվեց:

Իրավ, բանից հրեաց, որ հեռատես ու. օգնականը սանահեր

¹ [Մեք],

² [մտածենք]:

է դարձել հինգ հոգաբարձուի, այժմ էլ եռանդով աշխատում է մյուսների սանահայրը դառնալու համար:

Խոհեմ տեսուչը կնքահայրերի առաջ ներողություն խնդրելով՝ սանահոր ձեռքը պաշեց:

Ի սեր տեսչական պաշտոնի, որ այդքան սիրում եք, պ. Կոստանյան, մեկ էլ դուրս անելիս իմացեք ռւմ հետ գործ ունեք:

Իսկ դուք հայ ուսուցիչներ.

Երեխաներին սովորեցրեք — բայց մեծերից էլ բան սովորեցրեք:

ԹԱՏՐՈՆՈՒՄՆ ԷՎ ԿՌԻՎ

— Ինչո՞ւ եք բեմից հրաժարվել, պ. Պեննեմեճյան:

— Ըշթա, քիթե՞ք, մենք այնպես սուտ հրաժարեցանք. մտածեցինք, թե քոմիթեն չի ընդունիր մեր հրաժարականը... շատ փոշմաներ ենք...

— Քո հորն ողորմի, քոմիթեի աչքի լիսն էիր այ... [բայց ախ, երանի ներսիսյան դպրոցի հոգաբարձուներն էլ փորձեին մի օր ձեզ պես մտածել... Կամ թեկուզ տեսուչը:

Ո՞րքան կը խնդրեինք,]:

էդ որ ամեն հրաժարովողի խնդրեն — ձեր պատրիարքը խոհիմի տասն անգամ հրաժարված կը լիներ:

ԷՋՄԻԱԾԻՆ ԷՎ ԵՆ ԿՌՎՈՒՄ

Ափսո՜ս Աղայանց.

Քեզ ով էր ասում էջմիածին դնաս.

Բայց դու էլի Քյոռօղլին ես,

Ժողովրդի սիրելին ես,

Դուրս արած էլ թեկուզ լինես,

Քեզ պատիւ կը տան Քյոռօղլի, ջա՛ն...

Հաստատ իմանալով, որ այս տարի «Տարազ»-ում տպւնելու են բոլոր հայ խմբագիրների պատկերները, նախանձից ու փառասիրությունից դրդված մտածեցի մի թերթ էլ ես հրատարակեմ — գլուխը քարը թե ուրիշ օգուտ չեմ ունենալ, պատկերս գոնե կը տպվի...

Շատ կարճ մտածելուց հետո անունը դրի «Նոր-Տարի»:

Թերթիս անունը խմբագրատան ճակատին կախեցի, մտա ներս, սկսեցի գրել անդրանիկ առաջնորդողս.

Մենք բաղդաւոր ենք համարում մեզ, որ միայն մենք ենք հասկանում և վճռում այսպիսի ծանր խնդիրները, և մեզ հրջանիկ ենք համարում, որ մեր կողմն է ազգի լավագույն մասը: Ապագան անպատճառ մաղութ կը քսի մեր հակառակորդների դերեզմաններին և մեզ կը փառաբանի: Մեր հակառակորդները շոյում են կույր ամբոխին: Բայց դառնանք խնդրին: Այս խնդիրը դարձաւ ազգային, եկեղեցական և հասարակական ամենամեծ խնդիրն է, ով որ այսպես չի հասկանում, նա լիրք է և հիմար, ինչպես մեր բոլոր հակառակորդները:

Ասել ենք, ասում ենք և կասենք, որ մենք խնդրին նայում ենք բոլորովին ուրիշ կողմից, որ ոչ ոք չի կարող նայել:

Ահա խնդիրը կանգնած է մեր առաջ: Էջմիածնում ծափահարե՞ն են մեր հայրապետին...»

— Այստեղ է՝, դտե՛լ ե՛մ, եկեք...— հանկարծ դուրսն աղմկելով ներս են թափվում մի խումբ երիտասարդներ: Նրանցից մեկը ձեռքին մի արծաթյա պսակ հառաջ է դալիս և ոգևորված խոսում.

ՊԱՐՈՆ ԽՄՐԱԳԻՐ

Դուք ձեր ազգօգուտ թերթում ձեր ուժեղ ձայնը բարձրացրիք և տասը տարի շարունակ անխոնջ կռիւների շնորհիւ Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցին քանդողների դեմ...

Այստեղ ընդհատելով, դո՛ւ, դարձյալ ներս խուժեցին:

Պատկենք ու պատգամավորներ Բալախանից, Կիլիկիայից, Ղարաբաղից... նախասնյակը թնդում է՝ «շնորհավորում ենք ձեր տասնամյակը, կեցցե՛ նոր-Դարը»...

— Էստեղ չի՛, «Նոր-Դարն» էստեղ չի՛, պարոններ,— դո՛ւ ում եմ ես,— բայց ո՞վ է լսում:

Մտնում են մի խումբ կանայք և օրիորդներ, բերում են մի թավրշյա բարձ.

«Պ. խմբագիր,

Թողեք այս թանկագին բարձի վրա հանդչի ձեր թանկագին զլուխը, որ մտածում է հայ կնոջ իրավունքների մասին...»

— Ես չե՛մ, տիկիններ,— ես չեմ...

Բայց աղմուկը խլացնում է իմ ձայնը:

— Կեցցե՛ «Նոր-Դար»-ը, շնորհավորում ենք ձեր տասնամյակը:

¹ [պեսր է].

Խոնված ժողովուրդը ճեղքելով մոտենում է հեռագրատան ծառայողը. մի խուրջին հեռագիրներ է թափում առաջս. բոլորք «Редакция Нор-Дар».

— Не я... господа, не я... — աղաղակում եմ:

Բայց ներքև սանդուխքները ջարդելով գալիս են նոր խմբեր. արդեն ականջիս ձայներ են հասնում. «Դուք տասը տարի անխոնջ... դուք տասը երկար տարիներ քաղցած...»

Լցվում են ներս:

Դարձյալ ընծաներ:

— Պարոններ, «Նոր-Դարին» տարեք, «Նոր-Դարի ն...» մենք «Նոր-Տարին» ենք, հրատ...

Բայց մի պոչազգեստավոր ոգևորված երիտասարդ չի թողնում խոսքս վերջացնեմ. հառաջ է գալիս և բոլորին բարձր աղաղակում:

— Պ. խմբագիր.

Երախտապարտ ազգը ձեզ հրավիրում է ճաշկերույթին, որ տալիս է ձեր տասնամյակի առթիվ. — և իսկույն հարայ-հրոցով ու կեցցեններով բարձրացնում են ինձ. զգում եմ ինչպես հարյուրավոր ձեռքեր պահում են ինձ:

Հանկարծ ներս է մտնում մի ուստիկան. ПОЗВОЛЬТЕ, նա էլ է գոռում ու ձեռքը մեկնում դեպի ինձ:

Նրևի սա էլ է ուզում բարձրացնել, մտածում եմ ես. բայց կուպիտ ուստիկանը փեշիցս բռնած ներքև է քաշում:

— Что ты делаешь, — աղաղակում է բարկացած ամբոխը:

— В суд, — գոռում է ուստիկանը, за клевету¹... по делу архимандрита Клитчянца...

Ասում է ու ինձ քարշ տալիս в суд, էլ ականջ չի դնում, ես հենց գոռում եմ՝ «Не я... господа, не я...»

1895

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բարեգործական ընկերության գրասենյակի նախասենյակում դիզած էին ղանազան տեղերից եկած շորեր դաղթականների հա-հար: Այդտեղ կային Մոսկվայից ուղարկված նոր, մագազինից ղրկած ոտնամանի վերևից հագնելու բաճեր, այնպիսի շորեր, որ բաժանողներին էլ էր անհայտ. կային ղանազան (տեղերի անուններ) տեղերից եկած շորեր — վերմակներ, դոշակներ, գլխարկներ:

¹ [диффамацию]

Դուրսը խոնված վեր նույնպիսի մի խառնուրդ մարդկանց—մշեցի,
վանեցի, սասունցի, խիզանցի և այլն և այլն:

Բաժանում են— Դու ինչ ես ուզում:

— Մի վերմակ կուզեմ, աղա,— կուչ եկած առաջ եկավ մի ծե-
րունի, տարիքի և թշվառության տակ կորացած:

— Դու չե՞ս ստացել,— խիստ ոճով դիմեց նրան քաշալ
աղեն, նայելով աչքերին, կարծես ուզում էր գողին բռնել:

— Աղա, ես նոր եկեր եմ, ես...

— Սո՛ւտ ես ասում:

— Ալեքսա՛ն,— ձայն տվեց աղեն:

Ծառան եկավ:

— Ալեքսա՛ն, սա վերմակ չի՞ ստացել:

— Ոչ, սա չի եկել:

— Լավ նայիր, ես հիշում եմ սրա դեմքը,— հրամայեց աղեն և
դարձավ կողքի կանգնածին.— գիտես այս անպիտանները, բոլորը
խաբեբաներ են, տանում են, հետո դալիս էլի պահանջում:

— Ոչ, սա չի եկել,— վկայեց Ալեքսանը:

— Դե լավ, դնա, վաղը կը գաս կը ստանաս,— հրամայեց աղեն:

— Էսօր չըլլա՞ր, մրսում եմ, տաք տեղ չունիմ,— ողորմուկ
ձայնով դիմեց պանդուխտը:

— Ամիսներով մնացել ես ցրտումը, հիմի չես կարող մի դի-
շեր էլ մնալ,— բարկացավ աղեն:

— Է՛հ, ձեր կամքն է, ինչի կը բարկանաք,— կուչ գալով խո-
սեց պանդուխտը:

— Դե շատ մի խոսալ, դուրս դնա,— հրամայեց աղեն: Պան-
դուխտը գնաց:

Նա մյուս օրը կրկին երևաց նախասենյակում, և վախվխելով
առաջ եկավ:

— Դու էլի եկա՞ր,— նրան տեսնելով ձայն տվեց աղեն:

— Դու հրամայեցիր:

— Քեզ երեկ չըտվի՞ն:

— Չէ, ըսիք վաղն արի:

— Դու ուրիշ անգամ չե՞ս տարել:

— Չէ, աղա, որ տարել եմ, էլ ո՛ւր կը գամ:

— Երեի չի տարել,— նկատեց աղի կողքին կանգնած գրադա-
րանի հաճախորդներից մեկը:

— Դուք չեք իմանում, թե ինչ աներեսներն են սրա՞նք, պա-
տասխանեց աղեն,— մեկ տանում են, կրկին դալիս են խաբում
էլի տանում:

— Ալեքսան, սրան մի վերմակ տուր, թող գնա, լավ նայիր,
որ մյուս անգամ էլ չը գա:

Ալեքսանը մի վերմակ տվեց նրան:

— Շնորհակալ եմ,— վերմակը ձեռքին գլուխ խոնարհեց պանդուխտը:

— Դե լավ, գնա, մյուս անգամ էլ քեզ թե տեսել եմ, որ եկել ես վերմակ ուզել, այն ժամանակ վատ կը լինի:

— Նս էլ ինչո՞ւ վերմակ կուզեմ, աղա:

— Դե լավ. գնա,— ձեռքը թափ տալով հրամայեց աղեն, և դարձավ կողքի հաճախորդին.

— Պատիժներ են, անիծյալները:

Վերմակը տարավ պանդուխտը: Երբ նա մտավ սառն ու մուկ ներքնահարկը, ընկերները ձայն տվին.

— Բերի՞ր, հաշո:

— Բերի,— տխուր ձայնով պատասխանեց հաշոն:

— Քեզի ալ քֆրեցին¹:

— Իմալ ընենք,— հառաչեց հաշոն, և սկսեցին խոսել իրանց օգնության մասին:

Մթնեց: Պանդուխտները պառկոտեցին: Խաշոն էլ յուր նոր ստացած վերմակը քաշեց վրան և սկսեց նորից հիշել, թե ինչպես ստացավ: Մի քիչ ժամանակից նրա մարմինը տաքացավ, բայց սիրտը... սիրտը...

Բարեգործական ընկերության գրադարանի անկյունում մի հասարակ սեղան կար: Նրա վրա դրած էր ջրի շիշը, բաժակը և մի մատյան: Այդ բողոքների մատյանն էր, այնտեղ ամեն մարդ կարող էր յուր նկատողությունը գրել: Գրադարանի հաճախորդներից մեկը գրել էր — Պանդուխտների հետ լավ չեն վարվում: Այդ ընթերցողներին չի վերաբերում,— դիմացը պատասխանել էր վարչությունը:

Գ Ա Ն Գ Ա Տ

[Բողոք]

Թիֆլիզեցի մի սեաշոր կին կոնսիստորն է մտնում ու մոտենում. գրադրին:

— Բարով, վուրթի:

— Բարով, դեդի, ի՞նչ ես ուզում:

1) [բան քսին]

2) [էր դրած]

— Մաշ էհենց բան կուլի՞... առաջնորդը վո՞ւր տիղ է:

— Ի՞նչ է:

— Էլ ի՞նչ պիտի ըլի. հայութիւնը վերջացիլ է, պրծել:

— Ի՞նչ է պատահել:

— Էլ ինչ պատահի — փեսես փախիլ է:

— Ինչպես թե փեսես փախել է:

— Մաշ, տարի ու կես խոսք տված էր. գնաց-էկավ, գնաց-էկավ... հիմի էրեխիս թողիլ է ու փախել: Էհենց գլուխներս դուռ կտրեց:

— Ո՞վ էր քո փեսեն:

— Խաչատուր կոսեին:

— Աղգանունը ի՞նչ էր:

— Աբա իս ի՞նչ գիտիմ. նրա աղգի անունը աստուծ կտրի:

— Ո՞րտեղացի էր:

— Ուրիշ աշխարքեմեն էր (օլքեմեն էր):

— Ո՞ր աշխարքեմեն, նրանց աշխարհքի անունն ի՞նչ է:

— Իս ինչ գիտիմ, վուր չիմ գիտի:

— Այստեղ ի՞նչ գործի էր:

— Ասում էր... ... արա դրուստը վուր չիմ գիտի:

— Ապա որ ոչ իրան ես ճանաչում, ոչ գիտես ինչ գործի է, ոչ գիտես որտեղացի է, ի՞նչպես ես բերում քո տունը, աղջկանդ հետ միասին պահում, որ հիմի գլուխդ դուռ կտրի:

— Աբա էլավ էլի, վուրթի. սխալութիւն էկավ: Էն քրքրված Օսանը ասավ լավ տղա է, լավ տոնլուդ է ստանում, մինք էլ մի օր կանչեցինք՝ ծանոթացանք... խոսք տվեց, գնաց-էկավ, տարի ու կես մի ր տանը նընդած էր: Հիմի աղջիկս եկել է էսօր էգուցն է նընգել... նա թողիլ է, փախել:

— Ի՞նչպես. աղջիկդ՝ հղի՞ է:

— Ի՞նչ ես ասում, վուր չիմ հասկանում:

— Ասում եմ աղջիկդ երկուհոգի՞ս է:

— Մաշ, մաշ. իս էլ դրա համա իմ ուզում սրբազանի տեսնիլն, է՞...

[— Առաջնորդը ի՞նչ կարող է անել, դեղի:

— Մաշ ո՞վ պիտի անի: Դու հալա մե խնդիրք գրի, քո ջափահախը կուտամ, դու մի խնդիրք գրի, իս ներս տանիմ:

— Հա՛, կարող ես խնդիրք տալ... կարող է մի բան լինել, — ասաց դրագիրը և սկսեց խնդիրքը գրել, իսկ դեղին թաշկինակի կապած ծայրը քանդելով սկսեց հանել նրա ջափահախը,}

— Սրբազանը ի՞նչ անի:

— Մաշ ո՞վ պիտի անի... էլ ո՞ւմ համա է էստի նստած... մաշ գնանք թուրքանանք, էլի... կռոնհրուն ներս կըթողնեք, քաղ-քի վուրթկերանց համա կի— ի՞նչ անի...

Նա սկսեց աղմկել, ձեռքը ձգելով դեպի ատյանից դուրս եկող գյուղացիները, և ներս մտավ:

Մ Ի Շ Կ Ե Ն

Ջրկիր Մարտիրոսը մի ձի գնեց Թիֆլիզի շուկայում: Այդ այն ձիաներիցն էր¹, որ հեծելագործի սպաները վաճառում են, պառա-ված համարելով:

«Hy! прощай, Мишка». Դե՛հ, մնաս բարև, Միշկա,— զգաց-ված ձայնով ասաց [ռուս] զինվորը յուր տիրոջ ձիուն, և մի անգամ ձիու մեջքին ձեռքով զարկելով բաժանվեց նրանից:

Թեև պառավել էր², բայց դեռ [եռանդուն] էր Միշկեն: Ջրկիրը շատ գոհ էր առուտուրից: [էժան գնով այդպիսի քյահլան էր գնել: Նա ավելի ուրախացավ, երբ ձին լծեց:] Ամենի Միշկեն³ գլուխը կախ արած⁴ մի տաշեղի նման քարշում էր նրա ահագին⁵ [ջրի] տակառը Թիֆլիզի փողոցներով:

Մի օր էլ ջրկիրը հանգիստ բայաթի⁷ մրմռալով ջուր էր տա-նում մի նեղ ու ցեխոտ փողոցով—Միշկեն գլուխը կախ խելոք քար-շում էր տակառը: Հանկարծ մոտակա փողոցում թնդաց զինվորա-կան⁸ մուղիկայի ձայնը: Միշկեն իսկույն⁹ կանգ առավ, ականջ-ները խլրջացրեց, ասլա փունչաց[րեց], բաշը թափահարեց և վիզը սիգապանծ կեռացնելով սկսեց ծառս-ծառս լինել ու ոստոստալ:

Նա մեկ առաջ էր թռչում, մեկ էլ տեղը կանգնած պարում. տակառը թխկթխկալով, գրգռալով այս ու այն կողմն էր ընկնում, քիչ էր մնում շուռ գար—փշրվեր, կամ¹⁰ ուղում էր պատերին դիպ-չեր, հազարուկտոր լիներ: Խեղճ ջրկիր Մարտիրոսը վախեցած վրա վազեց, ձիու նոխտին բռնեց, բարկացած, դսի հ, դա հ [սատկած] գոռալով մտրակում էր: [Բայց ոչ մի կերպ չէր կարողանում քշել¹¹ «թարսված» անասունին:]

Միշկեն փռուացնում էր, [պարում], թռչում, ոստոստում...

¹ [պառաված] ձիաներից էր: ² [պառավ էր]: ³ ձին: ⁴ [քարշ] արած: ⁵ տասը վեդրանոց: ⁶ [շատ ջրում կանգնելուց թեև սկսել են վերքեր երևալ ձիու մեջքին]: ⁷ [մի] բայաթի: ⁸ [պատերապ<մական>] ձայնը բառից հետո— [Մոտակա փողոցով գործ էր անցնում]: ⁹ [հանկարծ]: ¹⁰ [մեկ էլ]: ¹¹ [զսպել]:

առնցած ռազմական փառավոր օրերի ու խաղերի հիշողությունները զարթնել էր նրա մեջ¹։ Նա հիշում էր... շատ բաներ։ Հիշում էր², թե ինչպես յուր տիրոջ³ տակին թռչում էր Կարսի պարիսպների⁴ առաջ, բանակների⁵ աղմուկի⁶, ծխի ու կրակի մեջ... Հանկարծ նա զգաց⁷ շպորների (կոշկախթանների) ղըրնգոցն ու խթանը, լսեց սանձարձակ⁸ բանակի ձիանց տրոփյունը, ծառս եղավ և ուզում էր⁹ թռչել օդի մեջ...

Ջրկիր Մարտիրոսը նրա վզից կախ ընկած՝ աշխատում էր գսպել կատաղած երիվարին¹⁰, [բայց չէր կարողանում]։ Ձեռքի մտրակով զարկում էր անդադար ու հայհոյում. «Ի՛նչ ես դժվել, ա՛՛ թարս անտեր, քու ծախողի հերը գյուղեգյուղ ըլի... Յվրըռը—հե՛յ, օտակե՛ս դու, սատկե՛ս... ա՛՛ թարս անտեր»։

Մուզիկայի ձայնը բարակեց — զորքը հեռացավ։ Միշկեն նկսեց հանդարտվել¹⁰, ոտները բարձր ու ցածր անելով տակտով դուփում էր գետինը¹¹, դուխը թափահարում, կրծում էր յուր նոխտեն, [բայց այսուամենայնիվ] դարձյալ տանում էր ջրկիրի տակառը։

Մի փոքր հետո նա բոլորովին խելոքացավ և, ինչպես միշտ, քարշում էր տակառը հանդարտ, դուխը կախ արած։ Իսկ ջրկիրը չէր դադարում, շարունակ հայհոյում էր Միշկին — ցույց տված թարսության համար¹²։

< Ս Ո Ւ Ր Ե Ն Ը >

Սուրենին պատիվ տալու և զվարճացնելու ջանադիր էին յուր հին ընկերները, յուր մանկության օրերի մտերիմները։

Յուրաքանչյուրը յուր տունը հրավիրեց. հոգեպահուստ ինչ ուներ շուներ աշխատեց ընկերի դոհության համար <հանել>։

Բայց գիտենալով նորա բնավորությունը, հանդերն էին տանում. մի օր որսի գնացին, մի օր էլ գնացին մի հին ավերակում, աղբյուրի վրա գառը մորթեցին։

¹ Նրա մեջ զարթնել էին յուր անցկացրած ռազմական փառավոր օրերն ու խաղերը։ ² [Վերջապես նա] հիշում էր։ ³ [Երիտասարդ] տիրոջ։ ⁴ [դրնգերի]։ ⁵ Թնդյունի։ ⁶ Հանկարծ [նա յուր կողքերում զգաց]։ ⁷ [անթիվ] սանձարձակ։ ⁸ և ուղեց։ ⁹ Միշկեն [հեռոցհատ հանդարտվեց]։ ¹⁰ այժմ ոտները տակտով գետին էր դուփում։ ¹¹ հանդարտվեց։ ¹² ա. Նրա ետեից դնում էր բարկացած ջրկիրը [երբեմն հայհոյելով ու շարունակ մտածելով այս նոր պաշտոնի վրա, որ ցույց տվեց ըր ձին]։ Բ. շարունակ հայհոյելով ցույց տված թարսության համար։

Մի օր էլ գնացին ձորը ձուկը բռնելու, Ազնվական Յագորը, չնայելով Սուրենի հայտնի ատելությանը և զզվանքին, տանում էր ամեն տեսակ արհամարհանք և շիբուխը ատամների մեջ բռնած, փափախը մինչև ականջները կոխած, շալվարի փոխկերը թողած, ծուլ ու դադարկապորտ, հետևում էր այս խմբին փորը բռնած: Ձուկը բռնելիս էլ երևաց գետի ափերում:

Սրան նրան մի քանի հաճոյախոսություններ ու ծիծաղ <անընթ> հետո, դարձյալ բռնեց Սուրենի օձիքը:

— Իմ պապերն ու քու լուսահոգի պապերը ընկեր են էլել, բեգերի հետ են նստել-վեր կացել,

Սուրենը առանց այն էլ մի մելամաղձոտ տրամադրության տակ լինելով, հեռացավ ազնվական հիմարից, տղերանցը հայտնեց, որ ինքը բարձրանում է դեպի վերև, իրանք էլ թող ձգելով կըգնան — և հեռացավ Ներսեսի հետ:

Ազնվականը այս քարի ծայրին նստելով շիբուխ քաշելով, ձորը դալիս հարկ էր համարել ուներին ձգել իր հնամաշ կապույտ նշանազգեստը ոռա դինվորի, որ տոն օրերին ձգում էր ուրին, իրանց կտերը կանգնում: Այս զգեստը ձեռք էր բերել քաղաքում — տոնավաճառում — նրա, երբեմն փայլուն, դեղնած կոճակներից մի քանիսն էին մնացել — որոնց սակայն հպարտությամբ էր նայում ազնվականը, թիկն տալով, նիրհելով, հետևում էր ձկնորսներին և անդադար ստիպում, որ բավական տրսացել են — եփեն ուտեն:

(Ներսեսի և Սուրենի խոսակցությունը).

Վեճից հետո ընկերներից հեռացած, մենակ գետափին նստած մտածում էր Սուրենը:

Նրա հոգին զբաղված էր տխուր պատկերներով ու մտքերով: Նա ամբողջված, անշարժ դիրքով, անթարթ [աչքերով] նայում էր գետի մեջ տեղը դուրս ցցված կապույտ մեծ քարին, որ հաստատուն կանգնած էր սրընթաց գետի փրփրալից [կոծող] ալիքների առաջ:

Նրա ծայրին շուտ շուտ հայտնվում էր ու փախչում ալիքաձև թռչելով սև ձկնկուլը¹, տմբտմբացնելով յուր անհանգիստ պոչը ու սուր կտուցը և վստիվստում ու սուր ծվում — [նորից անհայտանում]:

Լեռնային գետի սառն ալիքների զովությամբ լցված հովը²

¹ [ստեպ-ստեպ կանգնելով նստելով]:

² [քամին]:

խաղում էր ամիերից դուրս — սոսելով ծառերի ճյուղերն ու դա-
լարը ու շոյելով Սուրենի երեսը ակորժելի փափկությամբ. սրա
հետ ջրի միօրինակ ձայնը և տեսարանի թովչականությունը հա-
փըշտակել էին Սուրենին, խորասուզել մի ուրիշ, վաղածանոթ աշ-
խարհ¹... և նրա դեմքը ավելի ու ավելի այլակերպում էր տխրու-
թյան մռայլը:

[Հանկարծ նրան] սթափեցրեց մի ձայն, բայց և ավելի զո-
րացրեց ամբոխմունքը [կարճ միջոցում]: Այդ գյուղացու տխուր
բայաթին էր, նրա վշտի երգը, որի բասանիչ եղանակը վայրենի
տխրությամբ լի հուսահատական <անընթ> ողբի նման հուժկու
և առաձգական ձայնով բարձր հնչելով [մրցելով գետի որոտմուն-
քի հետ], սրտի նման կոտրվելով հանգչում էր ձորի շրջափակ տա-
րածության մեջ, և, կարծես ճնշվելով, խեղդվելով այդ նեղությու-
նից, ակիքների գոռոցի մեջ դադարկ ձորի ահավոր լռությունը
ավելի ահավոր դարձնելով:

Ձայնը, որ մերթ ընդ մերթ ընդհատվում էր, և բոսկական
լռությունից հետո դարձյալ աղերսանքով, ամիսոսանքով, կսկիծով
ու կարոտով լիքը [մրմնջում էր ու գոչում], աղաղակում էր ու
մրմնջում — մոտենում էր կամաց:

(Իսկապես խոսքեր չլիային այդ երգի մեջ)

Սուրենը աչք ածավ իր տեղին, և, չնայելով, որ ծածկված էր
ջրափնյա լորենիների խոնարհ փուլած կանաչ ճյուղերի տակ,
այստամենայնիվ շարժվեց, ավելի անտեսանելի դիրք առնելու:

Նա չէր ուզում տեսնել երգողին, այս լուր նրա համար, որ
չէր ուզում յուր տրամադրությունը խանգարվի և ոչ էլ անցորդը
դադարի յուր երգը երգելուց, որի ազդած տրամությունը սաստիկ
դուր էր գալիս յուր սրտին:

Այն, որքան սիրուն ես և կախարդող, հայրենի գավառ, քո
վեհ տխրության մեջ, որքան սիրտ պատառուղ են քո գեղեցկու-
թյան տխուր հրապույրները:

Սակայն գյուղացին շատ էր մոտեցել և նկատեց ծառի բունի
մոտ նստած երիտասարդին:

Դեմքը զվարթացավ և հեռվից բարի աջողումով լարեկելով մո-
տեցավ Սուրենին, ավելացնելով.

— Էդ ի՞նչի ես ընկերներիցդ հեռացել, միտք ես անում, երե-
վում է:

[Հոգնեցի, Ղազար ջան, ուղեցի հանգստանամ մի քիչ]:

¹ [ավելի խորասու ղեյ էին Սուրենին մտածումներների մեջ].

— [Չէ], հիմի տեսնում եմ, դրուստ ա, որ ասում են սիրահարված ես,— ծիծաղելով նկատեց գյուղացին:

— Մի՞թե մեղք է սիրահարվելը,— հարցրեց Սուրենը:— Բաս դու իսկի չե՞ս սիրում:

— Է՛, Սուրեն ջան, մեր բանն ուրիշ է, մեղանում իսկի սիրտ ա մնում, որ սիրենք, մե-մեն սրտով ուզում եմ կրնգանս երեսին ծիծաղեմ, ամա որ աչքս տկլոր լաշին ա ընկնում, հազար ու <մի> պակասություններ միտս են գալիս, փոշմանում եմ, մոլորվում եմ... մեր

.
.
.

Սուրենի զգայուն սիրտը [կարծես] ճմլեց դանգատավոր գյուղացին յուր ուժեղ ձեռքերով, և մի առժամանակ լռությանից հետո գյուղացին ուզում էր հեռանալ, Սուրենը խնդրեց, որ մնա ձուկն ուտեն:

Հազարը այս հրավերից սաստիկ շողոքորթված զգաց իրան, և զարմանքի հետ ուրախացած [սկսեց] շնորհակալություն հայտնել [քաղցր խոսքերով]— Շնորհակալ եմ, Սուրեն ջան, մե՛նք պետք է քեզ պատիվ տանք... Ի՞նչ անենք, ձեռքներիցս չի գալիս... աստված քեզ հաջողություն տա: Դու ասա գործս աջողա...¹ և հեռացավ:

Սուրենին զվարճացնելու և պատիվ տալու ջանադիր են լինում յուր հին ընկերները. նա հեռացել էր ընկերներից, որոնք գետինքներից թուռ (ուռկան) ձգելով գալիս էին, նստել էր գետափին ծառերի տակին և մտածում էր...

Գիշերը մթնեց, և նրանք մի մեծ խարույկ վառեցին, մնացին ձորում. Սուրենի ցանկությամբ գիշերը որոշեցին ձորում բացօթյա անցկացնել. [Իրիկունը ձուկն եփեցին կերան և] կրակը շրջապատած խոսակցում էին. բավական անցել էր գիշերից. մեղմացել էին կրակի բոցերը [և տղերանցից մի քանիսը քուն էին մտել.] Սուրենը չէր կարողանում քնել, անսովոր գիշերվան ահավորությունը ձորում նրա սիրտը լցրել էր մի անբացատրելի ահով. նա ընկերներին ստիպում էր անքուն նստել և խոսել: Հերթով մի երկուսը շրջաստի բայաթի երգեցին, բայց շուտով լռեցին. քնահարամ, արթուն մնացածներից մեկը մեջքը մի քարի տված [դեպի գետը] այսպես սկսեց յուր զրույցը— ցույց տալով Սուրենին իրանցից քիչ ներքև գետի խաղաղ հոսանքից գոյացած լիճը:

1— Չէ, ես ջարդված եմ, կըմբռնեմ. Սուրեն ջան, քանի մի քնել չի, տուն գնամ:

— [Տեսնում ես,] Սուրեն,— ներքևը մտիկ արա... էնտեղից հանեցինք է՛ ջհուդ Դավթին...

[...Սուրենը թիկն տված տեղից բարձրացավ, նայեց՝ այն մթնումը մի գյուղ կա։ Սուրենը նկատեց — ջրի ծփանքը փայլում էր երբեմն], Սուրենը հետաքրքրված բարձրացավ թիկն տված տեղից և նայեց ներքև, թեև մթնում բան չէր երևում։

— Ապա թող արա, ուրիշ բանից խոսա է՛,— բերանսխլտը պահկած տեղից գլուխը բարձրացրեց [Սմբատը] Ղազարը։

— Քրիստոսն ինքը ջհուդ չէ՞ր,— վրա բերեց մի ուրիշը։

«Բաս ես մեղավոր եմ... ես նրան քանի հետ ասացի՝ մեր տանիցը դուրս գնա. չեմ ուզում որ <դու> մեր տանը կենաս։

Պատմում է հարսի բանը.

— Դու արդար ես,— հանգստացրեց Սուրենը։

— Արդար եմ, թե՞ չէ։

— Արդար ես։

Դյուղացիք առհասարակ շատ վաղ են քնում։ Եվ կես գիշերից դեռ շատ առաջ ամբողջ գյուղը մրափում էր լուռ։ Սուրենանց տան լուսամուտից երևում էր գյուղը. գիշերվա մթության մեջ Սուրենը նայում էր նրան և նմանեցնում մի թախծալի հոգու, մի մռայլ խորհրդավոր մտածողության։ Սուրենի սիրտն էր² այդ մռայլութունը տալիս գիշերվան ծոցում հանգչող գյուղին։ Նա գրիչը ձեռքիցը վայր դրեց կիսատ դրած նամակի կողքին և նայում էր երկար։ Մի տեսակ ոգևորություն զգաց և նամակն ուղեց լրացնել բանաստեղծական զգացմունքով.

(անցողական մի դրություն).

«Մի քանի տարի առաջ քո տեսած ժողովուրդը այժմ չես ճանաչիլ, սիրելի Գրիգոր, տարեցտարի զարմանալի արագությամբ փոխվում է մեր ժողովուրդը. թողնում է յուր հին ունեցածը (նահապետական գովված հատկությունների մասին խոսք էլ չի կարող լինել...)»

¹ [մաքի՛, ² մտածմունքն էր.

(Ներսեսի և գյուղի մասին)

Բայց ա՛խ, երանի եմ տալիս ձեզ, թեև ես եմ խմում այժմ մեր սառն աղբյուրների ջրերը, շրջում դալարապեղ դաշտերը սիրած տեղերում ու անտառներում, սիրված ու դուրգուրված հարազատներով. երանի, (այո՛), երանի ձեզ. դուք երևի պատահում եք նրան, տեսնում եք նրան:

Այստեղ վայր ձգեց նամակը, և լուսամուտից աչքերը ձգեց հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, սարերի գլխովը — երկնքին, այնտեղ մի պայծառ աստղ [փայլելով մտնում էր սև] ամպի կտորի թևի տակին ծածկվում է, [ա՛խ, եթե նա էլ լիներ նայելիս այն աստղին, մտածում էր նա, եթե ես նայեի այն տեղին,] նայում էր նա և նրա հուսո կայծերն ևս նմանապես ծածկվում էին սև մտածմունքների մեջ...

ԽԱԲՎԱԾ ԱՂՋԻԿ

Արշակն ու Շողերը հեռավոր ազգականներ էին: Արշակը մըշտական գնալ գալ ունեւր, [գիտեր Շողերի սրտի մի գաղտնիքը, որ] նա սիրում էր մոտիկ գյուղացի մի երիտասարդի — [Գեվոյին]: Այդ Գեվոն Արշակի մոտ ընկերն ու սիրելին էր: Այն ինչ իրան ծնողները խոսք էին տվել իրանց հարեանի տղին: Յուր սրտի այս գաղտնիքը Շողերը հայտնեց Արշակին:

— Ի՞նչ կըտաս, որ քո սիրած տղին տամ քեզ, — ասաց [մի օր] Արշակը, երբ Շողերի հետ մենակ էին սրահում:

— Ինչ ուզես կըտամ... հոգիս էլ կըտամ, թե մի էդպես բան անես... Մի լավ դանաուզ արխալուղ կըկարեմ քեզ համար... ինչ ուզես կըտամ, — և չէր իմանում Շողերն ինչ խոստանա յուր սիրած տղին ստանալու համար...

— Է՛, էդ չելավ, արխալուղն ի՞նչ եմ անում, ես արխալուղ չունե՞մ... — փոքր ինչ շփոթվելով ասաց Արշակը, դողդողալով նստելով աղջկա իրանին — գլխից մինչև ոտը:

— Բաս ի՞նչ ես ուզում... դե, դու ասա — ի՞նչ տամ, — հարցրեց մոլորված աղջիկը, և այդ օրն այդպես բաժանվեցին:

Նրեկոյան խոսակցությունն կար Շողերի հոր տանը Շողերի մասին: Մարդ ու կին համաձայն էին իրանց հարեանի տղին տալու:

— Հաղիր դուռն ի դռան հարեան ենք — մեր ամեն ցավին ու աշխատանքին էլ ընկեր կըլի — մեր երեխեն (աղջիկն) էլ մեր աչքի առաջը կըլի...

Տղին էլ մեր տղի նման ճանաչում ենք, փոքրությունից մեր աչքի առաջին ա մեծացել — աշխատավոր, խելոք, զոչաղ տղա ա... էսօր մեր Արշակն էլ խորհուրդ տվեց, որ դրան տանք:

Ամբողջ մարմնով լսելիք դարձած Շողերն իմացավ յուր հորն ու մոր բոլոր խոսակցությունը:

Մյուս անգամ Շողերն աշխատում էր շուտով առանձին պատահել Արշակին: Ջրի ճանապարհին պատահեցին իրար և ժամադիր եղան իրիկունը Շողերանց դեզի քամակին:

Ամառային մի լուանյակ գիշեր, երկու երիտասարդներն եկան ժամադրության տեղը: Նրանք զգուշ շնչում էին:

Աղջիկն աղաչում էր Արշակին, որ իբրև եղբայր, ազգական մի մարդ, իրան ազատի — հենց անի, որ իրան սիրածին տան...

— Ի՞նչ կըտաս դրա համար... — ակամա հետքը զսպելով, հարցրեց Արշակը.

— Ի՞նչ տամ... Ի՞նչ ունեմ, որ ինչ տամ, — լացակումած բացականչեց թշվառ աղջիկը:

— Օ՛հ, որ ուզենաս...

— Ի՞նչ... ինչ ես ուզում, դե դու ասա:

— Ասե՛մ:

— Հա՛:

— Ասե՛մ. — կրկնում էր Արշակը և քնքշալով ձեռքը մոտեցնում աղջկա ձեռքերին:

— Դե՛ ասա էլի, — անհամբերությամբ հարցնում էր աղջիկը:

— Ասե՛մ:

— Դե ասում ես, ասա էլի...

— Որ տաս ոչ...

— Արշակ, հոգիս ուզես, հոգիս էլ կըտամ — միայն հենց ըլի, որ էդ բանը պուխ բերես... Իս քեզ ասում եմ, ասա — վախիլ մի...

— Դե կայ ասեմ, — և սիրտ անելով ու ավելի մոտենալով, ձայնն ավելի մեղմացնելով, համարյա շնչալով, նա անպատկառ առաջարկություն արավ Շողերին:

Շողերը մի սարսափ զղաց. ականջները տժժացին, և քիչ էր մնում ընկներ:

Արշակն էլ վախից, թե ամոթից, չըդիտեմ՝ զղջաց, թե <ան-
քնթ>...

— Դու գիտես,— բաժանվելիս ասաց Արշակը,— հետո կըփոշ-
մանես... ամեն բան էս երկու օրումը կըվերջանա — ես էլ պետք է
աշխատեմ, որ քեզ տան ձեր հարևանին:

Այս իրիկունից հոգեկան սարսափելի տանջանքներ սկսվեցին
Շողերի համար: Խոսակցությունն ավելի սաստկանում էր, արդեն
ուզում էին խոսալ նշանդրության օրի մասին: Շողերն ընդմիշտ
զրկվում էր յուր սիրած Գեվոյից, որին կարող էր ստանալ, եթե
համաձայներ Արշակի հետ...

Որն է լավ, մի անգամ Արշակի առաջարկությունն ընդունել,
թե՞ ընդմիշտ դառնալ կիներ յուր ատած Մաթոսի... այն Մաթոսի,
որ շարժեր նույնիսկ Արշակի մի մատին... Այդ համաձայնությունը
միանգամից որոշում է, վճռում է Շողերի բախտը... Ուրիշ ճանա-
պարհ չըկա. — նա խոմ չի կարող ծնողներին ասել, թե ես ձեր
սիրած տղին չեմ ուզում, «եռ վէլ ուրիշ տղա եմ սիրել»... այդ միջոցն
ավելի կըձանրացներ Շողերի թշվառությունը, և իսկի Շողերն էլ ոչ
սիրտ ուներ, ոչ կարող վեր այդպիսի բան ասել յուր հորն ու մորը:

Էլ Արշակն էր միակ հնարը... կամ պետք էր խեղդվել...

Բայց խեղդվելն է լավ, թե՞ Արշակին համաձայնելը:

Մի քանի անտանելի օրերից հետո, սարսափելի տանջանքնե-
րից, ծածուկ լալուց, մտքումը հազար ու մին տարօրինակ վճիռ-
ներ անելուց ու քանդելուց հետո, մի օր դարձյալ ժամադրության
հրավիրեց Արշակին:

Այդ դիշեր նրանք մտան մի մութ մարագի շեմք:

— Միայն խոսք ես տալի՞ս, որ էդ բանը գլուխ բերես. — դու
դողալով հարցրեց աղջիկը:

— [Ուզում ես գնամ նրա մատանին բերեմ առավոտը...]

— Էդ իմ ձեռին ա,— խոստացավ Արշակը և մի տենդային
դողով համբուրեց... դրկեց. [մթնոմ]

— Ամա խոսքիցդ ետ չըկանգնես, ա՛յ...

Էլ ոչինչ չըլսվեց...

Միայն երկու շաբաթից հետո լսվեց, որ Շողերը նշանվեց...
իրանց հարևանի տղի հետ: Արշակը շատ էր աշխատել — չէր կա-
րողացել համոզել <Գեո>-ին Շողերին ուզելու:

ԳՈՐԾԸ ՔՆՆՁԻ ՄՈՏ ԷՐ...

Քննիչը մի առողջակազմ, թխադեմ, համալսարանական մարդ
էր: Յուր սեղանի ետևից հարցեր էր տալիս Շողերին և ավելի նրա

աչքերի կրակն ավելանում էր, քանի գիտում էր յուր առջև կանգնած աղջկանը:

Աղջկա հայրը և մի քանի բարեկամներ կանգնած էին ետև: Շողերն ամոթալի և խղճալի էր այդ ժամանակ, նրա համար, էլ գլխի աղլուխն իջեցրել էր մինչև քթի ժայրը:

— Դուրս գնացեք, թողեք միայն հայրն այստեղ մնա, — հրամայեց քննիչը:

Մնացին քննիչը, հայրն ու աղջիկը:

Քննիչը վեր կացավ տեղից, դուրս եկավ սեղանի ետևից և համոզական եղանակով դիմեց հորը.

— Այս գործում դու ոչինչ չես կարող տանել:

Հայրը վախեցած միայն գույնը թոցրեց հարցի փոխարեն և <զարմանքով?>...

— Այստեղ համաձայնություն է եղել. աղջկա կամքով եղած բան է, օրենքը տղին չի պատժիլ: Это обольщение.

— Բայ էդ օրենքումն ի՞նչ ա դրած, սրան ի՞նչ անեմ:

— Ինչ կուզես արա. օրենքը քեզ չի օգնիլ... ես ուրիշ բան հմասում, — կամաց ձայնով շարունակում էր քննիչը:

— Դու կուզե՞ս, որ էս նշանած տղի հետ պսակենք:

— Վա՛... աղա ջան, թեկուզ էն դռան շան հետ պսակեցեք, միայն թե պսակեցեք. մնին տվեք, էլ աչքս տեսնի ոչ:

— Դե դու մի երկու ըռպե դուրս գնա էնտեղ սպասիր:

Հայրն էլ որ դուրս գնաց [մենակ մնացած], Շողերը վախից անզգայանանում էր — մեկ էլ հանկարծ արյունը գլուխը տալիս, մեկ էլ քրտնում... քննիչը մի ձեռքը նրա ուսին դրած, գլուխը առաջ մեկնած Շողերի աղլուխի տակից ցած թողած աչքերին էր նայում, սիրալիր և քնքույշ սկսեց խոսալ:

— Կուզե՞ս քո նշանածի հետ պսակել տամ քեզ:

Շողերը քարացել էր:

— Կուզե՞ս... — կրկնեց քննիչն ավելի մեղմ:

— Հա, — շնչաց աղջիկը դողալով ու թուքը կուլ տալով:

— Հա՛... — կրկնեց քննիչն ուրախացածի պես և փաղաքշելով ձեռքն ուղեց փոխադրել գլուխը:

Շողերի մտքովն անցավ նրա ձեռքը դեռ ձգել յուր գլխից, բայց առաջ խելոք համարեց հարցնել.

— Ախա՛ր [էն տղեն] Սարոն ինձ էլ չի ուզում...

— Էդ իմ ձեռքի բանն ա, դու կըտեսնես ինչպես կուզի:

Ապահովեցրեց քննիչը, ձեռքն անց կացնելով մյուս ուսը:

— Նա որ չի ուզում, դու ինչ պետք է անես, — դարձյալ հարցրեց աղջիկը, հաստատ իմանալու համար յուր դրույթյան գինը:

— Ես նրան ... քու ինչին է պետք. դու ուզո՞ւմ ես նրա հետ զրազկվել:

— Ուզում եմ:

— Այդքանը բավական է... Մնացածը ես գիտեմ... ձեռքն արդեն փաթաթել էր աղջկա վզովը, իսկ մյուս ձեռքով բավական բարձրացրեց երեսի ծածկոցը:

Մի... երկու ընկեր հետո քննչի սեղանը չլիկաց: Հայրը հազաց դրսիցը, ներսից նրան պատասխան չըտվին:

Մեկ էլ հազաց...

Մի քիչ կացավ, երրորդ անգամ էլ որ հազաց, ներս կանչվեցավ:

Դուրս գնալիս քննիչը հորն ու աղջկանը կրկին արավ յուր խոստմունքը — և հայտնեց, թե ինքը քննության մեջ գրել է — որ աղջիկը յուր նշանածից է հղացել — դուք էլ այս խոսքի վրա կանգնեցեք...

— Ախար Վդ ո՞նց կըլի, — վախեցած հարցրեց աղջիկը:

— Դուք այսպես ասացեք — ասում եմ ձեզ, — կրկնեց քննիչը, մի փոքր կռպիտ ու բարկացած:

— Լավ, լավ, — խոստացավ գյուղացին և շտապ գողի նման գուրս տարավ աղջկանը:

— Լավ, լավ, — ու դուռը ետ արավ աղջկա ետևից:

Սա էլ խաբեց, սև ամպի նման, — անցավ Շողերի մտքովը:

Գործը քննիչը հանձնել էր <անընթ> դատարանին:

Ներս մտնելիս Շողերը լսում էր, թե ինչպես էին... շշնջում, խեղճ տղա, կը կորչի — գուր կը գնա և այլն:

Մեղադրյալը — Սարոն կանգնած էր մի կողմ, նրա դիմաց Շողերն ու յուր հայրը:

— Զե՞ք հաշտվում, — հարցրեց <անընթ>

— Ես հաշտվում եմ — թե որ սլսակվի, — ասաց աղջկա հայրը:

— Դու չես հաշտվո՞ւմ — Սարո, — հարցրեց դատավորը:

— Ոչ, աղա, ես ուզում եմ իմանալ, թե ինչ ա իմ մեղքը, որ ինձ բերել են էստեղ — աննամուսությունն իրանք են արել, իրանք են իմ գլուխը կտրել, իրանք են...

— Լուի՛ր, — ձայն տվեց դատավորը և զգուշացրեց, որ եթե չը հաշտվի, Սիրիւր կերթա, կը կորչի — այնպիսի հանցանք է գործել:

— Թող Սիրիւր գնամ, ինչ անեմ — հալբաթ վիրեն աստված կա, — մեղմ ու խղճալի պատասխանելով, լռեց Սարոն:

— Դու քանի ժամանակ է նշանված ես:

— Վեց ամիս դեռ չըկա, աղա:

— Օխտն ամիս ա,— հանկարծ մեջ ընկաւ աղջկա հայրը: Դեկտեմբերին ես նշանվել — դեկտ[եմբեր], հուն[վար], փետ[րվար], մ[արտ] — օխտն ամիս ա, խի՞ ես սուտ խոսում:

— Հա՛, օխտն ամիս ըլի,— համաձայնեց Սարոն:

— Աղա, հիմի սրա խոսքին վէ հաւատաւ կըլի՞,— գործը տարածի ձեռով դիմեց աղջկա հայրը դատաւորին:

— Սպասիր,— վանդեց դատաւորը — շարունակեց հարցը,— քանի՞ անգամ ես եկել նշանածիդ մոտ:

— Երկու անգամ եմ եկել — մին նշանիցը մի շաբաթ ետը, մին էլ մի ամիս առաջ՝:

— Ո՞ւմ ներկայությամբ տեսար նշանածիդ:

— Իրանց տանըցոնց — դրուտն ասեց — մինակ էլ եմ տեսել, ամա ...

Այս ժամանակ աղջկա հայրը իրան-իրան մըտքումը բան էր հաշիւում:

— Մենակ եղել եք ուրեմն:

— Մի շաբաթ չէ. տասն օր,— հանկարծ գոչեց աղջկա հայրը:

— Ինչ տասն օր,— զարմացած հարցրեց դատաւորը, մինչդեռ մյուսները զսպում էին իրանց ծիծաղը:

— Դա ասում ա նշանիցը մի շաբաթ ետն եկաւ նշանածիս մոտ: Սուտ ա ասում. տասն օրից ետն եկաւ. դեկտեմբերի մոտին նշանվեց, տասին եկաւ, սուտ ա ասում: Էնտեղ էլ ասում էր թե վեց ամիս [է], ինչ նշանվել եմ... էլ ինչպե՞ս կարելի ա դրա խոսքին <...>

— Ուրեմն դու եղել ես նշանածիդ հետ մենակ:

— Էլեկ եմ, աղա ջան:

— Հա՛, հրետ էդ հարցրու ա՛յ, էդ հարցրու,— վրա պրծաւ Գ. բիձեն:

— Դու նշանածիդ հետ մենակ եղած ժամանակ չես ունեցել նրա հետ մոտիկ հարաբերություն:

— Իրան հարցրու, աղա ջան, ինքն ու իրան աստոծը,— պատասխանեց Սարոն, ցույց տալով Շողերի վրա:

— Հա՛, հարցրու, հարցրու, աղա ջան,— շտապում վեր Գ. բիձեն:

— Համաձայն ես նրա ասածին:

— Թող ասի, թե ես իրան խաբար եմ, ինձ Սիրիւ տարեք — ինձ սաղ-սաղ քերթեցեք ... ինքն ու իրան աստոծը, թող ասի:

¹ [գոռալով], ² [աղաք]:

— Կասի բաս, կասի,— սպառնալով մեջ ընկավ Շողերի հայրը:

— Ախպեր, կասի — թող ինքն ասի, դու քանի մեջ ընկնես,— բարկացավ Սարոն: Մյուս կողմից սկսեցին աղմկել տղի հայրն ու մայրը, թե ինչի աղջկա մի խոսքի համար <...>

Դատավորը բարկացած հրամայեց «МОЛЧИТЕ», և լռածներին աչքերը շռած¹ մի առժամանակ նայելուց հետո [սկսեց] հարց ու փորձ անել² Շողերին:

— Քու կամքով եղավ այդ բանը, թե՞ զորով:

— Ինձ խաբեցին:

— Ո՞վ խաբեց:

— Ուրիշը:

— Սա չէ՞ր,— դատավորը ցույց տվեց Սարոյին:

— Ոչ: <...>

1900

< ԽՐԱԽՈՒՍՈՂՆԵՐԸ >

Հավ չեմ հիշում՝ մի տոն օր էր, թե կիրակի: ՊԼՐՈՆ Կարապետը եկեղեցու բակում կանգնած խոսում էր: Սի քանի հոգի էլ չորս կողմը կտրած լսում էին:

Նա որ մոտեցա, նա արդեն խոսում էր.

... Քանի անգամ ասեցի՝ էդպես չի կարելի. էդպես չի կարելի... լսողն ո՞վ է: Ամենքն իրենց մի մի Բիսմարկ են համարում...

Ունկնդիրները մտախոհ զլուխները կախ լսում էին:

— Իսկ քաղաքական աշխարհից ի՞նչ կասեք, պ. Կարապետ:

— Քաղաքական աշխարհքո՞ւմ... նշանավոր դեպքեր են պատրաստվում...

Արտասանեց նա էնքան համողիչ ու խորհրդավոր, որ կարծես թե հենց ինքը նոր պատրաստել էր ու լուրը բերել եկեղեցու բակը:

— Ասում են՝ Գերմանիան արդեն...

— Հիշո՞ւմ եք, որ ասում էի... Ինչպես ասում էի, էնպես էլ դուրս եկավ...

Նվ ունկնդիրներին թվում էր, թե էդպես մի բան հիշում են:

Էդ վն օրերում հա նոր էի հրատարակել իմ բանաստեղծու-թյունների երրորդ գիրքը:

1 [նայում է լռածներին], 2 [դիմեց]:

Պ. Կարապետը նկատեց, ու դարձավ դեպի ինձ:

— Կարդացի... ապրես... շարունակի...

Սա շնորհակալությունն արի ու հեռացա, խառնվեցի մոտիկ անցնող ծանոթներին խմբակին:

Էս խմբակի մեջն էր և բոլոր հայ գրողներին ու ազգային գործիչներին լավ ծանոթ <անընթ...>

— Հը՞, ի՞նչ է դուրս տալիս,— հարցրեց <անընթ...> ակնարկելով դեպի Կարապետը:

Էս երկուսն իրար չէին սիրում, թեև երկուսն էլ [սիրում էին] ազգային ու հասարակական գործերը, գործիչներին, խոսել ու ծանոթանալ:

Էդ օրը X-ն էլ իր կարծիքը հայտնեց իմ գրքի մասին, ասավ, որ իրենց տանը հետաքրքրվում են...

— Հը՞, գույնդ տեղը չի, եղբայր, պետք է ուտես, ուտես...

Ու հրավիրեց ճաշի, թե քյուֆթա ունենք:

Գնացինք, նստեցինք: Ծանոթացրեց իրենց տընեցոնց հետ: Նստեցինք թե չէ, իսկույն սկսեց.

— [Ախպեր], էսպես չի լինիլ, ոչ ոք չի մտածում, թե գրողն էլ ուտելով պետք է ապրի, որ գրի... Է՛հ, ի՞նչ ասեմ, ինչ ասեմ...

[Ճաշը բերին] էս բանը էնքան ծանր տպավորություն արավ ինձ վրա, որ լավ չեմ հիշում, թե ուրիշ ինչ եղավ:

Ճաշեցինք թե չէ, դեռ սեղանը չըհավաքած <անընթ...> դիմեց ինձ.

— Հը՞, հիմի ո՞նց ես...

Սա չեմ հիշում ինչ պատասխանեցի, իսկ նա դարձավ կնոջը.

— Տեսնեմ՝ գույնը թռած, քիթը բռնեմ՝ հոգին կլտա. ասում եմ՝ արի գնանք, տո ախպեր.

Կինն էլ թե՛ [փառք աստծո] շատ ուրախ ենք, շատ լավ ես արել... Արուսյակն էլ ուրախացավ, ուղում էր ծանոթանա...

— Սա շոգին չեմ դիմանում, տիկին, սկսեցի բացատրել ես...

— Չէ, դու ինձ լսիր, մեկ մեկ արի մեզ մոտ ճաշին... Պետք է ուտես, պետք է ուտես.— Էդպես չի լինի... մարդո՛ւ ուժը կոկորդովն է ներս գնում...

Սա շնորհակալությունն արի ու դուրս եկա: Մտքումս դրի անպատճառ մեր տունը հրավիրեմ X-ին, մի լավ ճաշ տամ փոխարենը, ու էլ երբեք չըգնամ նրանց մոտ:

Էդպես էլ արի: Սվ մի լավ քյուֆթա էլ պատրաստել տվի ճաշին:

X-ը եկավ: Նախասենյակում դիմավորեցի:

— Չէ՛, [էն օրվանից] հիմի լավ ես... — բացականչեց նա. — էն օրվանից՝ դեսը ռանդդ լավ է...

— Հա՛, լավ քյուֆթա էր, իսկապես... ասացի ես: Տեսնենք դուք էլ մեր քյուֆթեն կըհավանեք թե չէ:

Գլուխներդ ինչ ցավացնեմ: Ինչքան էլ լավ ճաշ տվի ու քյուֆթեն էլ վրեն, X-ը վերջը իր վճիռն [էսպես] հայտնեց, թե — նրան չի հասնիլ:

Սրանց միշտ պատահելով ու ավելի շատ սրանցից խուսափելով անցավ 25 տարի:

Ջերմ խոստում էր դրականության նշանակության մասին, իմ ծառայության ու տաղանդի մասին և հորդորում էր ազգին ու հասարակությանը չը բավականանալ միայն ծափերով ու պսակներով, այլ հիշել, որ տաղանդն էլ մարդ է, ասլրել է ուղում, և նրա կյանքը թանգ է հասարակության համար — պետք է ապահովել

Վերջապես երեսնամյակին գլուխ եկավ իմ հոբելյանը: Հանձնաժողով կազմեցին: Իմ բարեկամներն ու պարտքատերերը նորից սրեցին իրենց գրիչներն ու դարձան հրապարակախոս—«Թող ազգը ցույց տա, որ հասել է գիտակցության...», «Թող... և այլն: Ու սկսեցին թերթերի մեջ հրեալ նվիրաբերությունները՝ դադթակալներ, սովյալների <անընթ.> և իմ օղտին. Դաշտից 75 կուպեկ և հտեից էլ ցուցակը, ապա Ասխաբադից մի խումբ համակրողներ 1. ր. 80 և այլն, մի ջերմ նամակ էլ հետը, թե ինչպես իրենք բարձր գնահատելով իմ տաղանդը և միշտ կարդալով իմ անմահ <անընթ.> և այլն:

Պետք է ասեմ դուրսը շատ էլ մեծ տպա<վորություն> չարափ: Բայց սաստիկ վշտացրել էր ինձ, թեև բան չէի ասում, և իմ բարեկամներին ու պարտքատերերին, որոնցից առաջինները շուտ շուտ . . . լրագիր իմ 25 ամյակը ? <....> Բարեկամներս ու պարտքատերերս միտք հղացան ու եռանդով մեջ մտան էդ առիթով ինձ համար փող հավաքելու:

Ինձ անհարմար ու անախորժ մի բան թվաց. ես հայտնեցի որ անհարմար է, որ իմ բարեկամներն ու պարտքատերերն անեն էդ: Բան չըկա, ասին. հոբելյանի ժամանակ էսպես կներկայացնենք, ու կազմեցին մի թուղթ, որով ինձ պետք է դիմեին— թե «ազգը գնահատելով ձեր բարձր տաղանդն ու եռանդը և երկարամյա տանջանքը գրական ասպարեզում, այսօր դալիս է պսակելու

ձեր բազմավաստակ ճակատը հայրենի հովիտների ու դաշտերի, սարերի ու ձորերի ծաղիկներով և նվիրաբերում է ձեզ իր շնչին լուման, որ [կարողանաք] այսուհետև հանգստանալու հնար ունենաք, երկարամյա տանջանքի փոխարեն...»

Այսուամենայնիւ հս [հակառակեցի] չը թողեցի, ասի ավելի լավ է թողնինք ազգին փողը կամավոր, բայց այսուամենայնիւ իմ բարեկամներն ու պարտքատերերը սկսեցին պրտապահող անել, որ հոբելյանը կատարվի ու ազգը դիտենա վերջապես ըստ արժանվույն գնահատել իր տաղանդավոր զավակներին, ինչպես օտարներն են անում: Շատ տաք էր մանավանդ իմ պարտքատերերից մեկի նամակը մի լրագրում, ուր

Թքում էին, թե էսպես էլ ժողովուրդ կը լինի . . . իսկ երկրորդները ... Մանավանդ մի դեպք. թերթերում մի երկուան սկսեցին հարց-հարուցանել, թե ես ով եմ, և ինչ գրող եմ:

Միայն մեր հարևան խանութպանի վրա էր, որ էդ բոլոր պատրաստությունները էնպես մեծ տպավորություն էին արել, որ դիմեց ինձ ու առաջարկեց, որ ինչ ուզում եմ իր խանութից վերցնեմ «նիսիա», «ով է ձեզանից փող ուզում...»

Հոբելյանի օրը ես սաստիկ կոտրված էի: Իմ մի քանի բարեկամները դես դեն էին թռչում, կարգադրություններ էին անում. ճաշի տոմսակներ էին տալիս և այլն: Իսկ մեր գանձապահի և մյուս պարտքատերերիս սրտին դանակով տալիս, արյուն չէր կաթիլ: !

[Եվ ահա ինձ տարան թատրոնի բեմի հտեը նստեցրին], վարագույրը բացվեց, ինձ դուրս բերին երկու հայտնի տիկիներ, ծափահարություններով դահլիճը թնդաց, [վեր կացա] դուխ տվի, ու նստեցրին բեմի մեջ տեղը: Բեմի վրա առաջս շարել էին մի <անընթ. բառեր>: Առաջ եկան սկսեցին ճառեր ասել: Բոլոր ճառերն էնքան էին իրար նման, էնքան երկար ու ձանձրալի, որ ես [օգտը վելու] սկսեցի ուրիշ բան մտածել, շատ տխուր բան, մի ժամանակ մինչև անգամ քունս տարավ: Բայց դիտի ընկա, որ շատ անհարմար տեղ է քնելու համար, սթափվեցի ու կրկին տոնական դիրք բռնեցի, իբրև թե ոչինչ չը կա: Հանկարծ տեսնեմ առաջ է գալիս Կարպ Թորոսիչը ձեռքին մի թուղթ. ճառ է ասում: Վա՛հ, էս մարդն ո՞վ, ճառն ո՞վ: Շատ հետաքրքրվեցի: Սկսեց կարդալ: [Ես եթե չեք մոռացել—առաջինին] այն ժամանակ, երբ ձեզ ոչ ոք չէր էլ ճանաչում, երբ դուք ինքներդ էլ չէիք իմանում թե [ինչ եք], և, ով, երբ ինքներդ էլ կասկածում էիք... և քիչ էր մնում ծռեր ձեր-

ճամբան, դեռ այն ժամանակ, եթե չեք մոռացել, ես սիրեցի ու մոտեցա ձեզ... Բայց ավելորդ եմ համարում այսօր հիշել այն, ինչ որ քաջ [հայտնի] է ձեզ... Կյանքը ակեկոծված ծով է, նա հեշտ կարող է ընկղմել, եթե շունի փորձված առաջնորդ ու խրախուսող, եթե շունի . . .

Մինը խոսում է, որ եթե բախտն էդպես չը տնօրիներ (այսինքն ինքը չը սլատահեր), չէին լինի իմ գրված բաները, էն գոհարները, որ և այլն: Էն ժամանակ, ասում է, որ դու նոր ֆիր սկսել, և միշտ բերում էիր ինձ ցույց տալի. ես ասում էի, ցույց էի տալի (սուտ է ասում երեսիս): Մյուսը նրա դեմ. Թե եթե ինքը չըսլատահեր, գրողը ինքը չէր լինիլ: Մինն առաջարկում է իմ անունով մի համապատասխան բան: Մյուսը թե՛ մի գյուղ մեջն ամեն բան և թատրոն, ուր խաղան իմ դրամաները, թեև իսկի դրամա շունեի:

Մեկը հորեւյանին առաջ եկավ.

Այն ժամանակ, երբ բանաստեղծը գունատ շրջում էր ուժասպառ, քաղցած, մերկ, ինչպես սովեր, և եթե էնպես տւեր, ոչ մի կարծիք չէր կարող օգնել... երբ ոչ ոք չէր մոտենում նրանցից, այն հեռացողներից, որոնք այսօր շրջապատել են նրան... երբ ...

Ասկա թե ճաշի ժամանակ էլ ձայն ուզեց մյուսը, բայց տեօան կռիվ է դուրս գալի — չը տվին:

Մինը առաջարկում է ...

էս բոլոր խրախուսանքներից հետո կորավ իմ գրելու տրամադրությունը և կարծես շնորհքը:

Մի հին առակ կա. մեկին սովորցնում են, թե դու էս ու էս բաները կանես և հասարակ քարից ֆդպիսով ոսկի կը շինես, միայն թե մի պայման, որ էդ ժամանակ կապիկը չը հիշես: Եվ ամեն անգամ իր փորձն անելիս դժբախտը հիշում է կապիկն ու բանը գլուխ չի գալի:

էսպես, ամեն անգամ, երբ ուզում եմ գրեմ, միտս են գալիս ֆդ խրախուսանքները ու կորչում է գրելու տրամադրությունս¹:

Եվ ես կարծում եմ, քանի կինդանի են նրանք, ես չեմ գրիլ:

1 [չեմ կարողանում գրել]:

< ՄՐԱՓ ՊԱՊԻՆ >

Մրափ պապին մի խաղաղ ծերունի է [ը]։ Անլսելի, խաղաղ մտնում է Մրափ պապին ամեն տուն և այնպես խաղաղեցնում, որ միայն շունչներն է լսում։ Իրիկունը քնում էր նա։

Հեռո՞ւ¹ քաղաքներում, որի անունը ինքն էլ չէր հիշում², թեև լսել էր մի քանի անգամ, մի մութ սենյակում, հատակի վրա թափած էր շատ ժողովուրդ։ Նրանք [բոլորն էլ] գաղթականներ էին։ [Մի քանիսը] զրույց էին անում, ոմանք պառկած, ոմանք նստած — իսկ շատերն [էլ] քնել էին։ Մ ... ն էլ իրան հոր կողքը մտած՝ ուզում էր քնել, և հանկարծ եկավ Մրափ պապին։

— Գյուլմարո, — կանչեց ժպտալով և մեղմ, շատ մեղմ համբուրեց նրա սիրուն աչքերը, այնքան մեղմ, որ Գ<յուլմարոն> (ուշքը) <....>

Գյուլմարոն ճանաչեց ու հանգիստ ընկավ գիրկը։

— Ուր կուզես որ քեզ թոցնեմ, տանեմ, — ժպտա<լով> ասաց ծերունին։

— Մեր տունը տար, պապի, — խնդրեց Գ<յուլմարոն>։

— Եկ տանեմ։

— Հետո ճանապարհը գիտե՞ս։

— Ես ամեն [բանի] տեղ գիտեմ. եկ ինձ հետ³, — ասաց պապին, ու թռան։

Գյուլմարոն մինչև անգամ մոռացավ հորը — թողեց ու ինքը մենակ թռավ զնաց [դեպի] իրանց տունը։

Իրանց տունը այնքան⁴ հեռու էր։ Գ<յուլմարոն> չըգիտեր որքան էր հեռու, բայց իրանք երկար ժամանակ էին եկել։ Նա ճանապարհն էլ չըգիտեր. բայց Մրափ պապը ուղիղ այնտեղ էր տանում։

Օ՜ֆ, այս սարերով ես չեմ անցնիլ, — հանկարծ ճչաց Գ<յուլմար>ոն, և ուզում էր ընկնել Մրափ պապի գրկից։

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց պապը։

— Երբ որ մենք գալիս փինք այստեղ, այնպես ցուրտ էր⁵։ Ես լաց էի լինում, հայրիկն էլ էր լաց լինում — քամին մեր ետևից վազում էր ու ոռնում էր. — Տուր ինձ այդ երեխան, տուր ինձ այդ երեխան։

— Չեմ տալ, — ասում էր հայրիկն ու ինձ թագցնում էր իր փե-

¹ [Թիֆ.], ² [չը գիտեր], ³ [դեհ, գնանք], ⁴ [շատ], ⁵ [վատ էր]։

շերի տակ: Բայց բամբին զարհուրելի ոռնում էր — Տուր ինձ այդ երեխան ու չէր տալարում: Ես չեմ անցնիլ այդ սարերից:

— Մի վախենար, բալաս,— շշնջաց բարի սլապին ու թոցրեց¹:

Դ<յուլմարոն> մեկ էլ աչքը բաց արավ, տեսավ իրանց դռանը²: Տունիկ էին շինում, տիկինն էին խաղում:

Խնամի խորան,

Ճուտերդ կորան,

Ասում էր փոքրիկ նազիկը: Տո՛ւ — չառքերը զուռնա շինած ածում էին երեխաները, հարսանիք էին անում տիկիներին: Չարաճճի <անընթ.> թմբկահար էր դարձել, մի փայտի կտորով կոտորած թիումը դարկում էր խանդով:

Հանկարծ մի աղմուկ ընկավ:

Մեկ էլ տեսավ ուրիշ տեղ է — մի աղմկալի քաղաքում: Տեսա՞ր ուր տարա քեզ,— ասաց Մրափ պապը — մի վախենաք < . . . >:

1 [և]: 2 [իրանց դռան դիմաց . . . հեռու, հեռու]:

Հրեշտակն առաջին փայլեց, յեռաւ լաց է լինում աղեն:

— Ինչո՞ւ ես լալիս, Ֆոմիլ,— հարցրեց հրեշտակը:

— Ի՞նչպես չողբամ — աշխատեցի, աշխատեցի — վերջը տվեցի ներսիսյան դպրոցին, որ շան ճրագները կարդան, մի բարեգործատան, որ մշեցիք ուսեն, և այլն:

Ա՛խ, թե կարողանայի հետս բերել:

Խռովեց պահապան ոգին, շրջեց երկար և անհետացաւ գեպի եզեմ, որտեղից հոսեց՝ հրեշտակների օրհներգությունը, և... խնկահոտը հասնում էր [Ֆոմիլի քթին]:

— Հա՛, հա՛յ, հա՛,— հանկարծ տարածվեց մի զարհուրելի բրբիջ, և Սաղայելը ծխով ու բոցով երևաց, [նրա] առաջին կանգնեց զարհուրելի:

— Արտեմ Ֆոմիլ,— գռչեց մեղապարտ հոգին:

— Դու ինձ ի՞նչ ես ճանաչում,— հարցրեց վախեցած խեղճ Ա...:

— Մենք հին ծանոթներ ենք,— ժպտալով ասաց գեր [և խոր] խորհրդով աչքով անելով — միտդ է դալիս — և նա փրփրաց ալանջին:

Այնտեղ — ուր քո բոլոր համաժողովները սպասում են քեզ, ուր բոլոր հարուստներն են հավաքած:

Արա [եմր] երբոր խմացով դժոխքն է գնալու, ոտը դեմ տվեց:

Սպասիր հեր օրհնած: Տեսար ես կտակ եմ արել:

— Կաա՛կ, հա՛, հա՛, հա, հա՛,— ծիծաղեց գեր, [և] նրա շար հրհռուցից զղրդացին սանդարամետի անդունդները — ծուխն ու բոցը բարձրացաւ և նրանց մեջ կորաւ Արտեմ Ֆոմիլը:

ՎԵՐՋԻՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

— Դու ի՞նչ արիր աշխարհքում, — հարցրեց աստված:

— Նս ծառայեցի մեր նավթալին կանտորում, — պատասխանեց հոգին:

— Ի՞նչպես, անպիտան, — որոտաց աստված և երկնքի ոլորտների տատանվեցին: Դողաց խեղճ հոգին և դալուկ հրեշտակների եղած դուլնն էլ թռավ երկյուղից:

— Անպիտան... ես քեզ տվի իմ շնորհքները, ստեղծագործելու բարձր կարողութունը, քնքույշ զգացմունքներ, ճոխ երևակայութուն, նուրբ ճաշակ — քեզ ուղարկեցի որպես իմ մարդաբեհ — դու տարար այդ բոլորը թագրիր և...

— Չըթագրի, տեր, մի քանի անգամ ցույց տվի... բայց բանի տեղ չանցավ...

Հապա ի՞նչպես եղավ, որ չընկատեցին աստվածային շնորհքերդ — եթե ցույց տվիր դու... և նորից կուտակվեցին շունթերը արարչի աչքերում:

— Նս փողատերերի մեջ էի, տե՛ր, — շըշընջաց հոգին:

— Հա... — մեղմացած բացականչեց աստված և հրամայեց. Թառե՛ք սրան նահատակների բաժինը:

ՄՏՈՐՈՒ ՄԱԹՈՒՆԸ

Բուժկումը սկսագնած կանգնած նա քրտնում էր իր պաշտոնի ահալորությունից։

Ջոբան ընկերը գալիս է դուռը կտրում։

— Մաթո՛ւս, հե՛յ։

— Ի՞նչ ա, ադա՛, դենը քաշվի։

— Ադա՛, էդ խի՞ չես [դոմահանդը] գալիս։

— Ա՛յ տղա, դենը դնա, դե՛նը... տեղս նեղ ա։

— Ադա խի՞։

— Ա՛յ տղա, էդ էս անտեր տերության պաշտոնը էս ի՞նչ դժար ա էլել։

— ...

— Ադա դենը դնա, քի մատաղ, ես էլ կարալ չեմ...

... Մին պառկած է, հանկարծ երկաթուղին գալիս է անցնում, մլրա չի հասնում։ Հանդիմանում են։ Սպառնում են, որ դուրս կանեն։

— Դե՛ չիմացա։

— Մյուս անգամ սարի գլուխն է բարձրանում, որ տեսնի՝ գալիս է թե չէ։ Տեսնում է երևաց։ Մինչև ներքև է իջնում, տեսնում է անց է կացիլ...

< ՀԱՆԵՍՆ ՈՒ ԽՈՒԴԻՆ >

— Հանես, հե՛յ,— տանից բավական հեռու կանգնած ձայն տվեց մի մարդ: Մինչև Հանեսի դուրս գալը, շները վեր կացան ու ամեն կողմից վրա վազեցին դեպի ձայնը:

— Էդ ո՞վ ես,— սրահի շեմքում երևալով ձայն տվեց Բրդա-
ձորցի Հանեսը, մի անճոռնի աժդահա, որին ասում էին Դոնդուզ Ղոան—խող զարկող: Իրիկվան աղջամուղջում թեև լավ չէր երևում, բայց շների մեջ կանգնած փոքրիկ կերպարանքը և կողքին երկայն ցցված ձողի նման սև բանը նկատելով, իսկույն ճանաչեց և շներին սաստելով առաջ դնաց:

— Խո՛ւդի:

— Հե՛յ:

— Ա՛յ տղա, էդ ի՞նչ խաբար ա, խի՞ չես առաջ գալիս:

— Ա՛յ տղա, առաջ դալու ժամանակ չի. գնա թվանքդ վեր
ձալ, արի՛:

— Ի՞նչ խաբար ա:

— Լեզդիները մի քանի եսիր հարս են բերել Դյուրջիստանու
Վոնիցը Բոլնսուլը դեպի Ախալցխա անցկացրել:

— Ո՞վ ա ասում:

— Տեսնող ա էլել:

— Դե կաց,— ասավ Հանեսը, տուն մտավ ու թվանքը ձեռ-
քին դուրս եկավ:

— Ո՞ր ճամբուլը գնանք, Խո՛ւդի:

— Ես ասում եմ՝ հենց դիրտ Լալվարա ուսուլը տանք, կար-
ճաղաք անենք, որ հասնենք: Դրանք էս գիշեր Բոլնսի ձորերումը
անպատճառ պետք է <....> Բողազովն անց կենան. որ լավ
պճղենք, լուսաբացին <....> Բողազումը կլինենք:

— Կհասնենք,— [ասավ],— Դոնդուզ Ղոանը:

Իվ ճանապարհ ընկան այս երկու գյուղացիք, մեկը վիթխա-

րի, մյուսը մի կարճ, փոքրամարմին մարդ, որի հրացանն իբր հասակից երկու անգամ ավելի երկայն էր:

Այս բանը, որ ես պատմում եմ, պատահեց [1826] թվին: Հիմի զարմանալի կերևա, բայց այն ժամանակ մեր աշխարհքում սովորական բան էր գերեվարությունը: Լեռնաբնակ լեզգիները խմբերով իջնում էին Կովկասի սարերից, հարձակվում էին վրաց կամ հայոց դյուղերի վրա, սպանում էին, կողոպտում էին ու գերի տանում: Գերի էին տանում գլխավորապես ջահել հարսներին ու աղջիկներին: Այն ժամանակ Ախալցխան օսմանյիների ձեռքն էր և գերեվաճառության շուկան էր: Տանում էին այնտեղ չնչին գներով ծախում թուրքերի վրա: Անդարձ էր այս թշվառ գերիների ճամբան: Ընկնում էին Տաճկաստանի խորքերը կամ Պոլիս: Ընթրիշտ բանտարկվում էին թուրքաց հարեմներում և նրանցից շատ քչերին էր վիճակվում մի որևէ հրաշքով կամ մեծ փրկանքով կրկին տեսնել իր ծննդավայրն ու սիրելիների երևույթը:

Խուղին պատմում է, թե ինչպես հասան, խլեցին: Հարսնատերերը լսում են, հայտնում են, որ իրանց օրենքով իրենք նրանց ճորտերն են:

— Ա՛յ հեր օրհնած, ի՞նչ բան ա, հալբաթ մի անգամ ձեռք աշխարհքը կգանք, պատիվ կտաք...

ՀԱԶԱՐԱՆ ԲԼԲՈՒԼԸ

<ԴՐԱՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ՖՐԱԳՄԵՆՏ>

Անքառամ այգին — ջրերի խոխոջ, բոշունների երգը, ծաղիկներ, պտղալի ծառեր:

ԱԼԱՄ՝ ԱՐՔԱՆ (իր Անքառամ այգու դռանը—իր մեծերով ու ծառաներով):

ԱՄԵՆՔԸ ՄԻԱՍԻՆ — *Հստամ ենք, տեր:*

Բոլոր ճանապարհներն էստեղ են բերում: Ամեն անցավոր թող տեղ ունենա էս լայնարձակ [եղեմում]: Ամեն կարոտ թող լիանա այս առատության մեջ, ամեն վաստակած թող հանգչի էս հով ստվերներում:¹

[Արճալի գնալուց հետո գալիս են ոմանք— հարուստ վաճառական կամ ասպետ — ներս են քողնում.— *էսպես է պատվեր տվել մեր տերը: Ապա հայտնվում է աղբատը: Մերժում են ու վշտացնում: Անիծում է*]:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱՐԱՆ

Անքառամ այգին պատած է արդեն բարձր բարե պարսպով, երկաթ դռներով: Ծառավ ճամբորդը, հոգնած ուզում է ներս մտնի: Պահապանները չեն քողնում, ետ են հրում.— *Չի՛ կարելի:*

— [Թողեք] մի փոքր հանգչեմ ծառերի շվաքում.— *հեռվից եմ դալի:*

— *Չի՛ կարելի:*

— *Մի սառը ջուր խմեմ:*

— *Չի՛ կարելի:*

— (Բարկանում է): *Ինչո՞ւ եք պատել ու փակել ազատ տարածությունը, աղատ աղբյուրները — ո՞վ է քաշել էս քարե պարիսպը, ո՞վ է շինել էս երկաթե դուռը — բա՛ց արեք...*

— *Հստամ եք ինչ համարձակ լեզվով է խոսում:*

— *Որ քեզ նման ամեն անբան շրջմոլիկ շմտնի [ու շիչացնի], որ դու չնստես էն ծառերի ստվերում, որ դու չխմես են սառը ջրերից: (Փակում է ֆրին դուռն, ու ներս մտնում):*

<ԾԱՐԱՎ ԶԱՄԲՈՐԴԸ> — *Ջեռները տաքածում է ու անիծում երկաթե փակ դռների առջև:*

¹ [ու դովում]: ² [արձակ]:

Ծերունի գիտունների բազմությունը լսում է: Թագավորը գա-
նին նստած պատմում է նրանց:

— Էլ չեն կարողանում գլուխները վեր բարձրացնել ու մարդու
վսեմ հայացքով նայել երկնքին: Էլ չեն կարողանում մտորել¹ —
հոտոտում են իրենց ոտի տակին երկիրը և այն են ճանաչում, ինչ
որ դիպչում է իրենց գնչին: Եվ կուլում են նրա վրա: Ամեն մինը
աշխատում է իր ճանկը ձգի ու չի կշտանում, ինչքան էլ հավաքի:
Ու դրա համար սպանում են իրար, և շարունակ սպանության նոր
միջոցներ են ստեղծում...

ՄԻ ԾԵՐ ԳԻՏՆԱԿԱՆ— Գազաններ են դարձել:

ՈՂՋ ՄԻԱՍԻՆ— Այո՛, գազաններ:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ— Ո՛չ, մարդիկ եմ ասում:

ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ— [Արտաքին կերպարանքը, տեր արքա, չի լի-
իում մարդու էությունը:] Դուք ինչ որ ասում եք, էդ մարդիկ չեն,
տեր արքա. մարդն էդպես չի եղել, էդպես չի և էդպես չի լինելու:
[Էդ գազանն է— ինչ կերպարանքով ուղում է լինի: Կերպա-
րանքը...]

¹ [խոհալ]:

Հ Ե Ք Ի Ա. Թ Ն Ե Ր

< 1908—1910 >

ՀԱՋԱՐԱՆ ԲԸԼԲՈՒԼ

Հին ժամանակները, երբ դեռ գառն ու գելը միասին էին արածում, երբ գետերը կաթն ու մեղր էին հոսում՝ արևուսի կողմերում թագավորում էր Ալամ թագավորը: (Որ նստում էր իրեն Հուրան քաղաքում):

Էն երկնքի [պայծառ] արեգակի նման Ալամ թագավորը, որ իր լույսն ու ջերմությունը հավասար¹ տարածում է աշխարհքի² վրա, էն գարունքվա անձրևի նման Ալամ թագավորը³, որ երկնքից լիառատ թափվում է ամենքի վրա, [ու] ամենքին էլ զովացնում ու լիացնում անխտիր⁴:

Էսպես թագավորեց երկար ժամանակ:

Երբ որ ծերացավ, տեսավ՝ մի ոտը արդեն գերեզմանումն է, միտք արավ մի էնպես բան շինի, որ քանի կենդանի է⁵ իրեն համար օրհնանքատեղ լինի ու մխիթարանք, մահից հետո ողորմատեղ ու բարի հիշատակ⁶:

Ու օխտը ճամփի բերանում շինեց Անթառամ այգին:

Անթառամ այգի մի՛ ասիլ՝ անմահական դրախտ ասա.— լիքը զրնգա՛ն աղբյուրներով ու կարկաշուն վտակներով, հազարգունի հոտավետ ծաղիկներով, ամեն տեսակ երեներով ու նախշուն եր-

1 [անխտիր]: 2 [ամենքի]: 3 նման [էր նա]: 4 [հավասար] *) [էն երկնքի պայծառ արևի նման անխտիր ամենքի սիրտն էլ ուրախացնում ու ջերմացնում էր նա, էն գարունքվա անձրևի նման ամենքի վրա էլ հավասար [առատորեն] թափվում էր նրա բարությունը]: 5 Երբ որ [տեսավ] ծերաց[ել է]: 6 կենդանություն օրով: 7 մահից հետո [էլ] ողորմատեղ ու քաղի հիշատակ [մնա աշխարհքի երեսին]:

գող հավքերով: Դրախտից էլ ծառ բերել տվեց, մեջը տնկեց՝ պահապաններ դրեց ու պատվիրեց¹, որ եկող-գնացողին, ուտող-տանողին չէ չըլինի: Ու օխտը ճամփով ամեն կողմից արձակ համարձակ գալիս էին անցւորները², լիքը դրախտում ուտում-խամում, լիանում՝ անց կենում գնում:

Ժամանակ է անց կենում: Հուրան քաղաքում մի աղքատ³ կին է լինում: Օրերից մի օր էս աղքատ⁴ կնոջ երեխեն հիվանդանում է ու սրտով խաղող է ուղում: Մերը վեր է կենում գնում Անթառամ այգին՝ [որ] հիվանդ երեխի համար խաղող [ուղի] բերի:

[— Խաղողն ո՞վ է տվել], խաղող չըկա. — սառն ու կոպիտ պատասխանում են պահապանները:

— Հապա էդ ի՞նչ է, խաղողն այգին լիքն է:

— Լիքն է լիքը՝ քեզ ի՞նչ. քեզ համար հո չեն լցրել...

Մոր սիրտ է, ետ չի դառնում. բայց ինչքան կանգնում է՝ երեսը դեմ անում՝ բան չեն տալիս, դուրս են անում, այգու դռներք ետեից փակում:

Դառն ու դադարկ ետ է գալիս [աղքատ կինը]⁵,

— Չըտւի՛ն, որդի:

[Երեխեն]⁶ էն գիշեր դժարանում է, սկսում է դառանցել՝ խաղող ուզել, հենց էնպես խաղող կանչելով էլ մոր գրկին հոգին ավանդում է:

Լուսաբացին սգաւոր մերը վեր ք է կենում, ձեռները դեպի երկինք տարածում ու ճառագած արևի դեմն աղաղակում⁷.

— Ո՞վ լուսեղեն դռներդ բաց
Հող ու ջրի առատ աստված,
Ո՞վ, որ էսքան բարիք ու փառք
Աշխարհքն անծեր, ծովերն անտակ՝
Ըստեղծել ես, փրոել, լըցրել,
Ո՞վ գըթառատ, քեզ եմ խընդրել.
Ինչպես որդիս իր մոր գըրկին⁸
Գընա՛ց՝ կարոտ, աչքն աշխարհքին,
Նըրանք էլ թող իրենց կյանքից⁹
Կարոտ գընան լիքն աշխարհքից¹⁰.

1 պատվեր [տվեց], 2 ա. մարդիկ գալիս են՝ էն լիքը դրախտում, ր. մարդիկ գալիս էին, գ. գալիս էին [ճամփորդները], 3 [պատու], 4 [պառու], 5 Դառն սրտով ու դատարկ ձեռով տուն է վերադառնում աղքատ կինը, 6 [հիվանդն], 7 դեմը [կանչում.], 8 = Բոցասումն եմ կանչում նրանց ու իրենց բաբուն վրա, 9 իրենց կյանքում, 10 Կարոտ մընան լիք աշխարհքում:

Դըրախտ այգին կըտրի շոր փուշ,

Իրենք՝ գազան շար ու ապուշ:

Կանչում է թե չէ՝ աստծու հրամանով [փուշ ու տատասկ է կտրում] Անթառամ այգին, ծառը մացառ է կտրում, վարդը՝ փուշ, իսկ պահապան մարդիկ՝ գազաններ ու մրմըռալով ընկնում են մացառուտները:

Դուլժը գնում է հասնում Ալամ թագավորին: Զարհուրում է ծերունի Ալամ թագավորը իր ոսկի գահի վրա:

Հրաման է հանում, կանչում, հավաքում իր տերության աշխարհք տեսած ծեր ու բազմափորձ մարդկանց:

Ասում է.

— Զեզանից ո՞վ է տեսել կամ ո՞վ է իմացել էսպես մի տեսիլք: Էս ի՞նչ պատիժ է, որ գալիս է ինձ ու իմ աշխարհքի վրա: Ի՞նչ ճար ու հնար գիտեք, որ իմ այգին էլ ետ դառնա էն՝ անուշ դրախտը, իմ մարդիկը էլ ետ դառնան էն առաջվան քնքույշ ու բանական մարդիկը:

Ծերունիները խոնարհում են իրենց ալեղարդ գլուխները.

Ասում ենք.

— Ապրած կենաս, Ալամ թագավոր: Էս աշխարհքը որ կա՝ ցավի, տուն է, ցավն էլ որ կա՝ հազար տեսակ: Նվցավն էլ հո անշունչ սարն ու քարը չըսկտք է քաշեն, մարդն է քաշելու: Դու ոչ առաջինն ես, ոչ էլ վերջինն ես լինելու: Մենք չենք տեսել, բայց լսել ենք, որ առաջ էլ՝ պատահել է՝ գորտ ու գազան մարդ են դառել, մարդը դառել գել կամ արջ:

Բայց թե ինչու է էս պատիժը այժմ գալիս քեզ վրա՝ անգետ ու մութ մարդիկ ենք մենք, էդ զրկողը կիմանա: Մենք էն գիտենք, որ նա, ով ցավ է տվել ու աղետ, ստեղծել է ամեն ցավի դեղն ու ճարն էլ իրեն հետ: Նվ աշխարհքում մի ցավ չըկա, որ գիտությունը նրա դեղն ու ճարը չիմանա: Կանչիր թող գան քո տերության մարդիկն ուսյալ ու գիտուն, և քո մարդկանց և քո այգուն նրանք կանեն օգնություն:

Էսպես են ասում [էն] աշխարհատես ծերերը, ու պատվեր է տալիս Ալամ թագավորը, հրավիրում, հավաքում իր տերության ամեն կողմերից անվանի՞ գիտուններին:

Ասում է.

— Ո՞վ գիտուններ, դուք որ քննել եք ու իմացել կյանքի տակն

¹ այգին դառնա [էլ]էն. ² [ու էսպես են պատասխանում]. ³ մարդը պետք է ցավը բաշի, ոչ թե ցավը մարդը < . . . >. ⁴ [քեզանից ու մեզանից] առաջ էլ. ⁵ [բոլոր] անվանի:

ու գլուխը, հայտնին ու պաղտնին, սկիզբն ու վերջը, ասացեք տեսնեմ— ինչ հրաշք է սա, որ ծերության անկար օրով տեսնում եմ ես: Բերե՛ք, արե՛ք ինչ դեղ ու ճար ունեք [դուք] ձեր ձեռին, ետ տվեք ինձ բարով ու բույրով լիբը¹ իմ եղեմական այգին, վերադարձրեք իմ մարդկանցը իրենց կորցրած աղնիվ տիպն ու հոգին:

Գիտունները գլուխ են վեր բերում² ու ասում են.

— Ապրած կենաս, Ալամ թագավոր: Էս աշխարհքում ամեն մի բան ունի իրեն պատճառը: Էն պատճառն էլ ունի իրեն պատճառը: Էսպես անվերջ՝ մինչև դնաք, հասնեք պատճառների պատճառին ու սկզբների սկիզբը: Եվ քանի որ ամեն մի բան ունի իրեն մի պատճառ, իսկ էն, ինչ որ պատճառ ունի, ունի նաև իրեն ճար, մի՛ տրտմիր դու, մեծ թագավոր, մեզ տուր միայն ժամանակ, որ քննենք ու էս ցավի պատճառն ու ճարն իմանանք:

Ու թագավորը քառասուն օր, քառասուն գիշեր ժամանակ է տալիս⁴, որ գնան էս ցավի պատճառն ու ճարն իմանան:

Գնում են⁵, քառասուն օր, քառասուն գիշեր քննում, զննում ու ետ գալիս, հայտնում, թե՛ թագավորն ապարծ կենա՝ չըդտանք:

Մենակ⁶ փակվում է իրեն պալատում ծերունի Ալամ թագավորը: Տարակուսած միտք է անում: Էս միտք անելու ժամանակ նրա առջև հայտնվում է մի սպիտակահեր ծերունի:

Ասում է.

— Մի՛ հուսահատվիր, Ալամ թագավոր, դիտեմ մեծ է քո ցավը, բայց էդ մեծ ցավի ճարն էլ կա աշխարհքում: Եթե կուզես իմանաս քո ցավի ճարը Հաղարան Բըլբուլն է, որ երգում է հաղար ձենով ու հաղար ձևով, ու երգի հետ մշտադալար վարդ է թափում փնջերով, որ անուշահոտությունից մարդու գլխից խելքը հանում է, ուշքը տանում: Եթե մի օր արշալույսին նա խոսի քո այգում— փուշ ու տատասկ վարդ կըծաղկեն նորից նոր, ու պահապան քո ծառաները, որ դառել են դել ու արջ, ետ կըդառնան քնքույշ մարդիկ, աղնիվ ու լավ քան առաջ:

Էս որ լսում է, ուրախությունից Ալամ թագավորի սիրտը վարդ է պատում:

— Բայց ո՞րտեղ է ապրում էդ հրաշալի հավքը⁷, ով աղնիվ⁸ անծանոթ:

— Միշտ երջանիկ կախարդական անկոխ, անմեռ աշխարհ-

¹ [կրկին] բարով ու բույրով [լցրեք]: ² [բանականություն]. ³ Գլուխ են վեր բերում [գիտունները]: ⁴ ժամանակ [տվեց]: ⁵ գնացին: ⁶ [Ու] մենակ: ⁷—Ո՞րտեղ է հաղարան բըլբուլը: ⁸ [բարի]:

քում,— պատասխանում է ծերունին ու քամի դառնում չքվում, չքանում թագավորի աչքից:

Այլամ թագավորը երեք որդի է ունենում: Երկուսը առողջ ու քաջ, կտրիճ՝ տղամարդիկ, երրորդը մի ջահել երազուն պատանի, ուշքն ու միտքը միշտ աղջիկների, ծաղիկների ու աստղերի հետ: Կանչում է իր որդիներին: Որդիքը գալիս են, գլուխ են վեր բերում, առաջին կանգնում:

Ասում է.

— Ա՛յ որդի ք, տեսնում եք մեր տերության զարդն ու փառքը փշացավ և միակ ճարն ու հնարը Հազարան Բըլբուլն է, որ ապրում է կախարդական աշխարհքում: Ես արդեն ծերացել եմ, ուժից ընկել, մի ոտս դերեզմանումն է, կտրիճ տղերք եք, ձեր նժույզները նստեցեք, ձեր զենքերն առեք, զնացեք կախարդական աշխարհքը, Հազարան Բըլբուլն գտեք, բերեք մեր այգումը երգի, որ նորից փուշը վարդ դառնա, գազանը՝ մարդ...

[— Հալ ես ասում, ա՛յ հեր,— ասում են տղ¹աները]:

Ասում է: Մեծ տղեն ու միջնեկ տղեն ձի են նստում, ճամփա ընկնում [դեպի կախարդական աշխարհքը]: Պուճուր տղեն էլ է ուզում գնա, չեն թողնում: Բայց չի լինում. ինչ անում են, չեն անում, չեն կարողանում հտ պահեն, սա էլ վեր է կենում նրանց հետևից գնում:

Ո՛րտեղ ես կախարդական աշխարհք — քեզ ենք գալիս:

Գնում են, դնում, շատ են գնում թե քիչ՝ էդ վլ իրանք կիմանային, գնում են հասնում մի տեղ, որ երեք ճամփա բաժանվում են, մինը մեծ, մինը միջնեկ, մինն էլ նեղ. ճամփաբաժանումն էլ նստած մի ալևոր մարդ:

Առաջ մեծ ախպերն է հասնում: Ոչ բարով է տալիս ալևորին¹, ոչ ուշք է դարձնում, ոչ բան է հարցնում. կողքովն անց է կենում, մեծ ճամփեն բռնում գնում:

Գալիս է միջնեկ ախպերը: Սա էլ մեծ ախպոր նման, առանց բարով, աստծու բարին ասելու— ալևորի կողքովն անց է կենում, միջի² ճամփեն ընկնում գնում:

Սրանցից հոր գալիս է փոքր ախպերը³:

— Բարի օր, պապի՛:

— Աստծո՛ւ բարին, որդի ջան:

— Պապի, էստեղ ի՞նչ ես շինում:

— Ծամփա եմ ցույց տալիս:

¹ էն ալևոր մարդուն: ² [միջնեկ]: ³ [փոքրը—Արեգը]:

— Դե ցույց տուր¹, պապի, ո՞րն է էն ճանապարհը, որ կախարդական աշխարհքն է տանում:

— Դժար է կախարդական աշխարհքի ճամփեն: Ի՞նչ ունես կախարդական աշխարհքում, ա՛յ որդի: Ջահել ես, անփորձ ես, ինչու ես գլուխդ փորձանքի տալիս²:

— Չէ՛, պապի, ինչ էլ որ լինի, պետք է գնամ: Մեր Անթառամ այգին փուշ ու տատասկ է կտրել, մեր մարդիկը գազան են դառել: Պետք է գնամ կախարդական աշխարհքից Հազարան Բըլբուլը բերեմ, որ փուշը³ նորից վարդ դառնա, գազանը՝ մարդ⁴:

— Լսի՛ր, խիզախ տղա, էն ճամփեն ես դու փնտրում, նեղ, քարքարոտ էն կաժանը, որ կորչում է ամպերում: Անդարձ է էն ճամփի անունը, ով որ էն ճամփեն ընկավ՝ էլ ետ գալ չըկա նրան: Ճամփեն մին է — ցաւը հազար. հազար տեսակ տառապանք բռնած են էն դժար ճամփեն ու մաշում են ամեն կյանք: Սարեր կան էն ճամփեն կապած⁵ թռչունը չի անց կենում, խոր անդունդներ, որ նայելիս մարդու աչք է սևանում: Հուր անապատ, որ անցնելու ամբողջ կյանքդ չի հերիք, ամեն քայլում դե ու հրեշ, ամեն կողմից փոթորիկ...

— Ինչ են դեեր ու հրեշներ, երկյուղ չունեմ ես, պապի, և իմ ճամփեն ոչ փոթորիկ, ոչ տառապանք կրկապի. սով, նեղություն չեմ հասկանում, չեմ էլ հոգում էդ մասին, ո՞ւմ է սլակսել մի կտոր հաց էս աշխարհքի երեսին...

Եվ ինձ էնպե՛ս հեշտ է թվում Անդարձ ճամփեն էն քարոտ և էն աշխարհքն էնպես գրավիչ, և էն հաւքը էնքա՛ն մոտ...

— Ո՞վ հավիտյան անձնապաստան ու մոլորված դուք մարդիկ, հեշտ է թվում փափագելին ու սիրածը միշտ մոտիկ... հեշտ է, սակայն ցնորքի մեջ, ու սըրտին է մոտ թրվում, բայց չի կարող ոտքը հասնել՝ ուր որ սիրան է թափառում: Մեղք ես, կըտրիճ, ինչու ես քո մահի ետև ման գալի, դարձի՛ր, գնա քու աշխարհքը, քու հոր տունը շեն ու լի. ապրիր խելոք շատերի պես, որ ապրում են գոհ, առատ, ու չեն հոգում, թե կորցրել է մարդն իր պատկերն անարատ: Եվ, ով գիտի այժմ, քո բացակայությանը, կրտիրեն քո ունեցածին...

Կամ թե կուգես, ահա դարձյալ երկու ճամփա լայնարձակ տանում է մինն էն դղյակը, ուր որ լուսից մինչև լույս քեֆ է անում սիրուն Թամարն հյուրերի հետ իր < . . . > մյուսը դեպի...

1 ցույց տուր [խնձ], 2 [գլուխդ փորձանքի կրտաս], 3 փուշն [ու տատասկը], 4 ջնջված է [նչ մի փորձանք ինձ չի վախեցնում, դու միայն ինձ [ճանապարհ] ճամփեն ցույց տուր, պապի], 5 [բռնած]:

Ծ'կ, լսիր իմ երրորդ խոսքին, ետ դառ էդ ճամփից քանի ուշ
չէ, որ հետո չըզղջաս:

— Երրորդ անգամ երդվում եմ, պապի, որ չեմ դառնալու¹, որ
չեմ զղջալու — ես պիտի գնամ՝ ինչ էլ պատահի:

— Դե որ էդպես է — լսի՛ր, պատանի: Ես կյանքի սկզբից
կանգնած եմ էստեղ² — էս ճամփաների մեջ տեղը: Բոլորն իմ առ-
ջևից են անցնում, և ով հարցնում է՝ ճամփա եմ ցույց տալիս, նա-
յում եմ ամենքի ճամփին ու ջոկում եմ լավն ու վատը, արատն
ու առաքինին:

Ամենքն ու ամեն ինչ անցվորական են ու գնում են կորչում,
թաղվում մոռացության խավարում: Ես եմ միայն, որ կարող եմ
ներանց անունն ու հիշատակը պահել, ում որ սիրեցի: Ես էլ նրանց
եմ սիրում, որոնք դժարն են ջոկում, որոնք իրենցից բարձրին են
ձգտում, անլսելին են լսում, անտեսանելին են տեսնում, անկարե-
լին են տեսչում: Եվ միայն նրանց անունն եմ պահում ես, նրանց
հիշատակն եմ պահում | անջինջ ու | անմոռաց ու կենդանի, ես
միայն նրանց եմ օրհնում, նրանց եմ օգնում:

Անձնուրաց հոգի, որ քաջ ու անւախ
Ընտրում ես, ընկնում էս անդարձ ճամփան,
Որ հոժար սրտով քո կյանքը մատաղ
Ուխտել ես³ գազան մարդի փրկության,
[Ծերիս] օրհնանքն էլ թող լինի քեզ հետ,
Հարեհաս լինի նեղության օրում,
Բարով դու հասնես վայրն երանավետ,
Ուր եր հաղարան խաս հավքն⁴ է տիրում:
Հեռներ, անդունդներ հարթվեն առաջիդ,
Դեեր, հրեշներ դառնան անվրնաս,
• • • • • միջք լինի քաջիդ,
Կասկած ու երկյուղ երբեք չիմանաս:

Օրհնում է ծերունին, խրատում ու ճանապարհ գնում դեպի
կախարդական աշխարհքը:

Գնում է Արեգը, գնում, ընկնում է մի աշխարհք, երկինքը սև,
գետինքը սև, հողը սև, ջուրը սև, խոտը սև, ծաղիկը սև: Մութն ու
մռայլ, անեծքի ու մահվան աշխարհքը, որ կա: Ոչ շան հաջոց է
լավում, ոչ աքաղաղի ձեն:

1 [եւ] չեմ դառնա ու: 2 Ես [նա եմ, ով որ փորձում է ամենքին]•
3 բերում ես: 4 [բրբերն]:

Առաջ է գնում¹.

Դեմը բարձրանում է մի սև ու մուսլլա մարոց, ու ամրոցից
մի տխուր, քնքույշ ձեն է գալիս:

Վերև է նայում, տեսնում է մի շարմաղ, լուսեղեն աղջիկ ձեն
է տալիս².

ԱՂՋԻԿԸ

Ափսո՛ս, կըտրիճ, ա՛խ, ուր եկաք
էս աշխարհքը սև ու մուլթ,
Ո՞ր անօրենն, ո՞ր թշնամին³
Տըվեց արդյոք քեզ խորհուրդ:
Փախի՛ր շուտով, անահ տըղա,
Թե չէ՝ էստեղ որ մընաս,
Սև [մարդակեր] դեը կըգա
Այժմ կանի քեզ մաս մաս:

ԱՐԵՂԸ

Բայց ո՞վ ես դու, սիրուն աղջիկ,
Ի՞նչ ես էդտեղ դու շինում,
Կամ ինչո՞ւ ես էդպես <տխուր,>
էդպես [մենակ] լաց լինում:
Ի՞նչ է արել էդքան սիրուն,
էդքան քնքույշ մի էակ,
Որ փակել են մուլթ ու անդուռն
էս ամրոցում մեն-մենակ:

ԱՂՋԻԿԸ

Իմ հանցանքը էս է, ավա՛ղ,
Որ սիրուն եմ ես էսքան.
Սրա համար Սև Դեն եկավ
Մեր աշխարհքը աննրման.
Եկավ, բըռնի հափըշտակեց
Հայրենական իմ վայրից,
Բերավ էս սև բանտում փակեց,
Ջրոկեց պայծառ օրերից:
Նըրա դըժբախտ⁴ գերին եմ ես.
էստեղ, անդուռն իմ բանտում
Լուռ ու մենակ փակված էսպեմ

¹ [գնաց], ² [կանչում է], ³ որ անօրեն, մարդը արդյոք, ⁴ [թշվառ]

Մաշվում եմ հս անխընդում:
 Բայց, ա՛խ, նրա ժամն է ահա,
 Այժմ կըգա նա նորից՝
 Փախի՛ր, փախի՛ր, կըտրիճ տըղա,
 էս սև ու մութ աշխարքից:

ԱՐԵՐԸ

Ես չեմ վախում, քույրիկ անգին,
 Ես չըգիտեմ ահ ու մահ,
 Ես կըմնամ բանտիդ տակին,
 Ինչ սև հրեշ կուզի գա:
 Ու կըմեռնեմ էստեղ ես էլ,
 Որ էլ չապրեմ էս օրից,
 Կամ կըփրկեմ ինձ հետ քեզ էլ
 էս սև ու մութ աշխարհից:
 Մենակ չասա, թե ո՞ր ճամփով,
 Ո՞ր կողմից է նա գալու,
 Ո՞րտեղ եմ իմ սուր նետերով
 Նրա կյանքին վերջ տալու:

ԱՂՋԻԿԸ

Ահա էն սև սարի տակից
 Նա կերևա ահավոր,
 Նրա ձենից, բերնի հուրքից
 Սասանում են սար ու ձոր:
 Յոթը ագահ գլուխ ունի,
 Միջի գլխին պիտ զարկես,
 Ու հարվածդ չես կրկընիլ,
 Ինքն էլ խնդրի թեկուզ քեզ:
 Լսի՛ր, լսի՛ր, գալիս է նա,
 Մահ է բերում < . . . >
 Գնա՛, հերոս, իսկ ես ահա
 Աղոթում եմ քեզ համար:

(էսպես խրատեց աղջիկն, ու Արեգը գնաց):

Սև աշխարհքը է՛լ ավելի մութը կոխեց ակնակիր,
 Դեռ ձենից զարհուրելի դողաց գետինք ու երկիր:

¹ ա. նա [որսից] ր. [անտառից, գ. [սարից]: ² [Միայն դու].

Նկավ Սև Դեն, ինչպես սև ամպ, հուր ու կրակ ջաղ առնով,
Նկավ անհուն կատաղությամբ, ինչպես պրծած անզուսպ ծով:

Սև Ռեպի

Ռ՜վ ես, խիզախ, թույլ հողածին,
Ի՞նչպես մըտար իմ հողը դու,
Ռ՞նց չի հասել քո ականջին
Գոնե անունն իմ ահարկու:
Միթե աչքով դու չըտեսար
Գյուղ ու քաղաք ողջ ամայի,
Մարդ եմ կերել հազար հազար,
Քեղնից էլ քաջ ու վիթխարի:
Իսկ դու Ռ՜վ ես, չընչին՝ մարդուկ,
Որ կռիվ ես գալիս իմ դեմ,
Ասա տեսնեմ, որ իմանամ
Ինչ հիմարի՞ պիտի ուտեմ:
Ցույց տուր տեսնեմ՝ ի՞նչ ունես դու,
Տե՛ս, ես ունեմ յոթը զըլուխ...»
Գոռաց հրեշն էն ահարկու,
Արձակելով կըրակ ու ծուխ:

Արեգ

Գալիս եմ ես, Ռ՜վ անճոռնի,
Որ մեն-մենակ կըռվեմ քեզ հետ,
Կըրծքումս ունեմ մի սիրտ արի,
Ձեռքիս ունեմ յոթը սուր նետ:

Ասավ, ճայթեց զիլ աղեղը՝, ոռնաց վիշապն ահագին,
Թավալվելով տեղն ու տեղը, անիծելով Արեգին:
— Մին էլ զարկիր ... մին էլ ... մին էլ ...
Մըռնչում էր հոգևարք.
— Ես իմ մորից մին եմ ծընվել,
Մի խոսք ունեմ ու մի զարկ...»
Պատասխանեց Արեգը քաջ, փըչեց վիշապն իր հոգին,
Ու արևի շողքը ցուաց Սև աշխարհքի եզերքին:
.... Ու Սև Դեհի գերի աշխարհքում [թռչունների] ու հազարա-
վոր զըվարթ ձեներ միասին սկսեցին օրհնություն երգել ազատ
կյանքին, հերոսին...

1 [անմիտ], 2 մողուկի: 3 աղեղը գիլ:

— Ես քոնն եմ,— ասավ աղջիկը:

— Ո՛չ, ես միայն եղբոր սիրով կարող եմ քեզ սիրել— ես նպատակ ունեմ. պետք է գնամ իմ նպատակին:

Ես պետք է գնամ Հազարան Բըլբուլի, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, դադանը՝ մարդ:

էստեղ հանկարծ աղջիկը մի հավք դարձավ ու թռավ գնաց ծվլըլալով — ա՛խ, երանի թե մի անգամ դու ընկնեիր մշտադալար ալգին — մեզ մոտ...»

էստեղից Արեգը շարունակում է իր ճամփեն:

Գնում է, գնում է, հասնում է մի աշխարհ, երկինքը կարմիր, գետինքը կարմիր, հողը կարմիր, ջուրը կարմիր, խոտը կարմիր, ծաղիկը կարմիր—ամբողջ աշխարհքը ոնց որ թե կարմիր արյունով ողողած: Ավե՛ր, լո՛ւռ, ամալի՛:

Ձեն է տալիս.

— Ո՞վ կա էստեղ շունչ կենդանի:

Վախվախելով էս ու էն կողմերից դուրս են գալիս դալուկ ու նիհար մարդիկ:

— Ինչո՞ւ եք էդպես, ո՞վ մարդիկ. ի՞նչ է ձեր ցավը, ո՞վ է ձեզ էդպես արել:

— Երկաթի բազուկը, անիր<ավ> երկաթի բազուկը,— սարսափած շշնջում են մարդիկը:

— Ո՞վ է երկաթի բազուկը:

— Դա մի հրեշ է, մի երկաթի բազուկ, որ ամեն անգամ դուրս է գալիս ծովի միջից, հափշտակում, քանդում-ավերում մեր արտն ու անդաստանը, մեր ունեցած շունեցածը, ջնջում մեզանից նրանց, որ առաջն են ընկնում: Մենք հոգնեցինք վարելով ու ցանելով, աշխատելով ու գործելով, նա չըհոգնեց կլանելով ու ավերելով...

— Էդպե՛ս: Դե ինձ առաջնորդեցեք ձեր թագավորի մոտ,— խնդրեց Արեգը: Մարդիկ ընկան Արեգի առաջն ու տարան իրենց թագավորի մոտ:

Թագավորն էլ իր ժողովրդի նման գոնատ ու նիհար, մռայլ նստած էր իր գահի վրա, շուրջը կանգնած իր մոլոր, հուսահատ նազիր վեզիրները (պալատականները):

[Արեգը] ներս մտավ, երեք անգամ գլուխ տվեց ու վրա երեքը կանգնեց¹, հայտնեց, որ ինքը գնում է Հազարան Բըլբուլի ետեվից, լսեց էս երկրի դժբախտությունը, եկել է երկաթի բազուկը խորտակելու, երկիրն ազատելու սովամահից ու ավերածությունից: Միայն թե նրանք² էլ իրան օգնեն՝ Հազարան Բըլբուլը գտնելու:

¹ [ձեռքը կրծքին դրեց] կանգնեց: ² [թագավորն]:

— Մեղք ես, ա՛յ որդի,— ասավ թագավորը,— դրան ոչ քաջի թուրն է հաղթում, ոչ հսկայի ուժը, գլուխդ զուր տեղը փորձանքի կըտաս:

— Ո՛չ, թագավորն ապրած կենա, ես ինչ որ կանեմ—կըտես—
նեք. դուք միայն ինձ համար Հազարան Բըլբուլը գտնեք:

Թագավորը հոժար¹ կացավ էս պայմանին. նաւ սլաւորաւորեցին Արեգի համար, մտավ նաւի մեջն ու ընկավ ծովի երեսը:

Ծովը մտավ թե չէ, փոթորիկ բարձրացավ, երկինքը մթնեց, ծովն ալեկոծվեց, երկինք ու ծով իրար խառնվեցին ու զարհուրելի ջառաչումով ծովի միջից հայտնվեց երկաթի բազուկը ու բարձրացավ նաւի վրա, որ զարկի, խորտակի, հափշտակի:

Արեգն աներկյուղ առաջ անցավ, բռնեց երկաթի բազուկն ու կնպես ուժով ոլորեց, որ ահագին ճաթյունով խորտակվեց ու ընկըմվեց ջրի տակը: Դրա հետ միասին ալիքների² միջից դուրս թռավ մի թռչուն, որ մի մառանի գցեց Արեգի ոտի տակն ու ծըլվըլաց:

— (Ծովերի) ոգիների թագավորի աղջիկն եմ ես, (մշտադաւար այգիների տիրոջ): Չար Դեը հափշտակել էր ինձ³ ու պահում էր գերության մեջ: Դու խորտակեցիր երկաթի բազուկը, որի մեջ թագնված էր նրա ոգին ու ինձ ազատեցիր [տանջանքից]: Ա՛խ, հրանի թե երբեկեց երկնեի մեր Մշտադաւար այգին, որ քո լավության փոխարեն ես էլ քեզ լավություն անեի:

Էսպես ծլվլաց ու զվարթ երգելով անհետացավ կապուտակ մթնոլորտում գնաց:

Կարմիր աշխարհքի թագավորը իր ամբողջ ժողովրդով դուրս եկավ Արեգի առաջ հանդեսներով ու օրհնություններով՝ ոտների տակ ծաղիկ փռելով, թանկագին պարգևներով ընդունեցին իրենց քաղաքը: Ապա թե թագավորը հայտնեց, կանչեց իր երկրի բոլոր որսկաններին ու աշխարհք տեսած մարդկանց, ոչ ոք չըկարողացավ իմանա Հազարան Բըլբուլի տեղը:

Բայց դրա փոխարեն — թագավորը ժառանգ չունեւ, ինքն էլ ծերացել էր, առաջարկեց Արեգը մնա իրենց քաղաքում, իր մահից հետո իր զահին նստի ու իր տեղը թագավոր լինի:

— Ո՛չ, թագավորն ապրած կենա,— պատասխանեց Արեգը:— Ես նպատակ ունեմ, պետք է գնամ իմ նպատակի ետևից: Ես պետք է գտնեմ Հազարան Բըլբուլը, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, գաղանը՝ մարդ:

¹ [համաձայն < նվեց >], ² [ջրի], ³ Չար [ոգին գերել էր ինձ].

Քատեղից էլ հեռացավ Արեգը (գնաց դաշտը, կրակեց Դեհ-
մազը թե չէ՝ երկիրը թնդաց, ժաժ եկավ ու զարհուրելի Դեհ հայտ-
նըվեց, ընկավ Արեգի ոտի տակը։

— Հը՛, թագավորի տղա, հափշտակեմ-ուտեմ <.....>

— Ոչ կեր, ոչ... — ինձ վերցրո՞ւ տար...) ու շարունակեց իր
ճանապարհը։

Շատ տարավ, քիչ տարավ, տարավ մի աշխարհք՝ — երկինքը
սիպտակ, գետինքը սիպտակ, հողը սիպտակ, ջուրը սիպտակ, խո-
տը սիպտակ, ծաղիկը սիպտակ։

Տարավ մի սիպտակ քաղաքի մոտ իջեցրեց։ Առաջ գնաց Արե-
գը, գնաց տեսավ քաղաքի առջև ժողովուրդ հավաքված, բոլորը՝
սիպտակ սուգի շոր մտած, իրենց սպիտակած, ալևոր թագավորը
քաղաքի դիմացի սարի դեմ ու դեմը կանգնած կանչում է.

— Դուրս թող իմ աղջիկս, անիրավ, արձակիր իմ աղջիկս, ան-
գութ։ Բաց թող, ետ տուր իմ ծերության խնդությունը, իմ աչքի
լույսը, իմ կյանքի հույսը...

Իսկ դիմացի սարի քարայրից ծուխ ու կրակ է բարձրանում ու
բարձր հրհռոց է լսվում։

— Էս ի՞նչ է նշանակում, — հարցրեց Արեգը մի ծեր մարդու
— ինչու եք ամենքդ սուգ մտած, ինչ է կանչում թագավորը, և ո՞վ
է, որ քարայրից հրհռում է նրա անզոր կանչի վրա... ի՞նչ է նշա-
նակում էս ամենը...

— Էն սարի մեջ, էն մութ քարայրում բուն է դրած արսափելի
վիշապը, որ հափշտակել է մեր թագավորի միակ աղջկանը — գե-
ղեցիկ Մաղիկին ու տարել իր մոտ։ Շատ քաջեր ու կտրիճներ գնա-
ցին, ոչ ոք չըկարողացավ ազատի, քոլոլոն էլ գնացին ու ետ չեկան,
բոլորն էլ իզուր զոհ գնացին թագավորի գեղեցիկ աղջկանը. ոչինչ
չըկարացին անեն։ Այժմ ծերունի թագավորը հուսահատված կան-
չում է վիշապի քարանձավի դիմաց, իսկ նա հռհռում է ծերունի
թագավորի ու հոր անզորության վրա։

Էսպես պատմեց ծերունին, ու Արեգն առաջ անցավ, երեք ան-
գամ գլուխ տվեց թագավորին, վրա երրորդն ասավ.

— Թագավորն ապրած կենա. իրավունք տուր ինձ՝ գնամ
սպանեմ շար վիշապին ու ազատեմ քո գեղեցիկ աղջկան։

— Մեղք ես, այ որդի, — ասավ դժբախտ թագավորը, — շատ
քեզ նման կտրիճներ ու շատ զորքեր եմ ուղարկել, ամենքը ջարդ-

¹ մի [քաղաքի մոտ իջեցրեց]. ² [ու էդ աշխարհքի].

վել, ջնջվել են: Անիրավը քարանձավից հուր ու բոց է ժայթքում, ամենքին հուր ու մոխիր է կտրեցնում:

— Ես կազատեմ քո աղջկանը, — կրկնեց Արեգը:

— Նթե իմ աղջկանն ազատես — իմ աղջիկն էլ քեզ, իմ թագավորութիւնն էլ: — կանչեց թագավորը:

— Ո՛չ, ես ոչ կին եմ ուզում, ոչ թագավորութիւն, — պատասխանեց Արեգը: — Ես նպատակ ունեմ, իմ նպատակի հետեից եմ գնում: Ես պետք է գտնեմ Հազարան Բըլբուլը, տանեմ մեր աշխարհքը, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, գազանը՝ մարդ: Ես շատ շնորհակալ կըլինեի, եթե փոխարենը դուք էլ ցույց տայիք ինձ, թե որտեղ է գտնվում Հազարան Բըլբուլը, ու օգնեիք, որ գտնեմ:

— Իմ թագավորութեան մեջ շատ որսորդներ կան, ու շատ մարդիկ, որ թռչունների լեզուն հասկանում են, նրանք կըգտնեն — ինչ թռչուն էլ կամենաս, — ասավ թագավորը, — ու Արեգը գնաց դեպի վիշապի քարանձավը:

Անց կացավ իրեն<ի>ց առաջ հնացածների մոխրի միջից, մոտեցավ քարանձավի դռանը, և ահա հանկարծ մի խուլ որոտի հետ միաժամանակ դուրս ժայթքեց հուրը հրեղեն շնչի հետ: Բայց Արեգը անահ մտաւ կրակի մեջ ու առաջ անցավ մտաւ ներս: Ներս մտաւ, տեսաւ քարանձավի մթնում կուտակված մի ալլանդակ պառավ, քիթը գետնին է հասնում, ժանիքները զխից վերե են բարձրացել, խռիւ մազերը ցից-ցից — անտառի նման, մի հատ աչքը կրակի նման վառվում է ճակատին, իսկ բերանից հուր ու կրակ դուրս հոսում. Արեգին տեսաւ թե չէ՝ գոչեց՝.

— Ետ դառ, անահ տղա, ետ դառ, եթե զխիցդ ձեռ չես քաշել, ետ դառ: Թե չէ իսկույն կըկրակեմ քեզ, հող ու մոխիրդ քամուն կըտամ:

Արեգը պատասխանի փոխարեն քաշեց իր զիւ աղեղը, նետը շառաչելով զարկեց քավթառի կրծքին ու մեջքից դուրս եկավ, բոցը հանգավ, ծուխը ցրվեց. Արեգը առաջ անցավ, տեսաւ շղթայով ամուր կապած երկու գեղեցիկ աղջիկ: Զարկեց, շղթաները խորտակեց ու դուրս բերեց արևի լուսը: Դուրս բերեց թե չէ՝ մինը թե՛ Մշտադալար այգու թագավորի աղջիկն եմ ես: Դու ինձ ազատեցիր էս տանջանքից. երանի մի անգամ դաս մեր երկիրը, որ ես էլ քեզ մի լավութիւն անեմ — քո լավութեան փոխարեն: Ասավ, մի մատանի գցեց Արեգի վրա ու ծիտ դառավ, ծվլալով թռավ գնաց:

կանչեց.) .

Արեգն առաւ Ծաղիկին, բերեց տվեց հորը, ծերունի թագա-
վորին:

Թագավորը հայտնեց, որ ինքը հավաքեց իր տերության բո-
լոր աշխարհ տեսած մարդկանց ու հին որսկաններին: Ամենքն¹
էլ հայտնեցին, թե ոչ թե Հազարան Բըլբուլի տեղը չըգիտեն—մինչև
անգամ անունն էլ չեն լսել:

— Բայց ես չեմ թողնիլ՝ քո լավությունն ու քաջությունը
առանց վարձատրության,—ասավ թագավորը,—արի, ամուսնացիր
իմ գեղեցիկ Ծաղիկի հետ, եղիր իմ ժառանգն ու իմ որդին ու թա-
գավորի իմ տեղը:

— Ո՛չ, թագավորն ապրած կենա,— պատասխանեց Արեգը,—
ես պետք է գնամ իմ նախատակի ետևից, երկնքի երեսին լինի, թե
գետնքի տակին — ես պետք է գտնեմ Հազարան Բըլբուլը:

— Էս քաղաքից էլ դուրս եկավ Արեգը, գնաց դաշտը, Դևի
մազը կրակեց թե չէ — Դևն հայտնվեց, ընկավ առաջին:

— Ինձ տար հուրի փերիների լուսեղեն ոգիների Մշտադաշտ
այգին,— հրամայեց Արեգը:

— Դժար բան ես ուզում,— սուսով Դևը,— բայց ինչ անեմ,
կյանքս ազատել ես, պետք է կատարեմ:

Ասավ, առաւ տղին² ու թռավ դեպի լուսեղեն ոգիների Մշտա-
դաշտ այգին: Էսպես թռած գնաց, գնաց, մինչև հասավ մի սար,
որ շողակնի նման փայլատակում էր: Էստեղ վեր բերեց Արեգին,
ոտներն ընկավ ու ասավ.

— Էստեղ վերջանում է իմ թագավորությունը, էս սահմանից³
դենը լուսեղենների թագավորությունն է սկսվում: Էստեղից ինձ
ազատ արա, գնամ իմ արևի ձենն ածեմ, էստեղից դենը ես անց-
կենալու իրավունք չունեմ:

Արեգն ազատ արավ Դևին ու ինքը ճամփա ընկավ⁴ սարն ի
վեր: Սարի մյուս կողմը տարածվում էր⁵ լուսեղենների Մշտադա-
շտ այգին: Անվերջալույս արևի լույսի մեջ⁶ երևում էր լուսեղեն-
ների երազական բնակավայրը: Անվերջ կանաչի, անթառամ այգի-
ների երփներանգ, բուրավետ ծաղիկների մեջ փայլատակում էին
շողակնի ու փիրուզի ապարանքները, ճաճանչելով խոխոջում էին
անմահական ջրերը, ու զվարթ աղմուկով երգում էին դրախտի
հավերժը: Ցած իջավ Արեգը, մտավ Մշտադաշտ այգին, ու քիչ
մնաց խելքը գլխիցը թռչեք անմահական ծաղիկների անուշ բուր-

¹ [Բոլորն]: ² [Արեգին], ³ [էստեղից], ⁴ [բարձրացավ], ⁵ [գտնվում էր]:
⁶ [շողերի տակ]:

մունքից, դրախտային հավքերի <քաղցր> դալալիկներէից, ու բյուրեղյա շատրվանների մեղմ խոխոջներից:

Ու ոչ մի մարդ արարած, ոչ մի մարդկային ձեն:

Երջանկովթյունից հարբած ու վերացած Արեգը մտաժ գլխա-
րուխտյա ու բյուրեղյա ապարանքը: Մի սեղան է բաց արած
Աստըծու ամեն բարին մեջը¹, ու էնտեղ էլ դարձյալ ոչ ոք չըկա:
Սպասում է մի ժամ, երկու ժամ, երեք ժամ: Հանկարծ հեռվից
ականջին մեղմ ու անուշ երաժշտության և ուրախ հնչյուն ծիծա-
ղի ձայներ հասան: Հետզհետե մոտեցան: Արեգը մի անկյունում
թագնվեց ու սպասում էր: Տեսավ իրար ետևից եկան երեք խումբ
[լուսեղեն] հուրի փերիներ, ամեն մի խմբի մեջ մի մի անտես
աննման թագուհի², (ամեն մեկի ճոխ մազերը ոսկի սլինիներում
բռնած ետևից): Երեք խումբն էլ ներս մտան, երեք թագուհին բազ-
մեցին, մյուսներն էլ նրանց շուրջը. ու քնքույշ, զվարթ աղմուկով
լցվեց էն զմրուխտյա³ ապարանքը: Սկսեցին ուտել, խմել, օւրա-
խանալ:

Ուրախության ժամանակ տեղիցը վեր կացավ էն երեք թագու-
հիներէից մեկը: Ամենքը լռեցին, նեկտարի բաժակն առավ, ասավ⁴.

— Անուշ քույրեր, [էս բաժակը խմենք] էն տղի կենացը, որ
ինձ ազատեց Սև դևի գերությունից, արեւ ու լույս տվեց մութն աշ-
խարհքին: Ա՛խ, երանի թե երբևիցե նա հայտնվեր մեր երջանիկ
աշխարհքում⁵, որ ես կարողանայի ետ վճարել նրա լավությու-
նը...»

Ամենքը խմեցին երկնային նեկտարը ու գովեցին էն կտրիճի
քաջությունը, որ իրենց քրոջն ազատել էր Սև դևի գերությունից:
[Սրանից հետո] ոտի կանգնեց երկրորդ քույրը, բաժակը բարձ-
րացրեց, ասավ.

— Երկաթի բազուկը ինձ գերել ու գերի էր առել ծովի հա-
տակին: Էս բաժակն էլ խմենք էն հերոսի⁶ կենացը, որ խորտակեց
երկաթի բազուկը, ինձ ազատեց նրա գերությունից, իսկ խեղճ
հողածիններին [փրկեց] սովից ու մահից... Ա՛խ, եթե երբևիցե
մեր դյութական աշխարհքը գար նա, ու ես կարողանայի ետ վճա-
րել նրա լավությունը...»

Ամենքն էլ խմեցին երկնային նեկտարը, գովեցին հերոսի
գործն ու առաքինությունը ու ցանկացան, որ երբևիցե նրան տես-
նեին:

Ապա թե վեր կացավ երրորդ քույրը:

¹ [սեղանը ամեն բարով ու բարիքով լիքը]: ² [ողի աղջիկ]: ³ [երազա-
կան]: ⁴ [ու նա էսպես խոսեց]: ⁵ կողմերում: ⁶ հերոս տղի:

— Քույրե՛ր,— ասաւ,— էս բաժակն էլ խմենք էն ազնիւ հերոսի կենացը, որ խորտակեց քաւթառ հրեշին, ու ինձ ազատեց նրա մութ ու խոնավ քարանձաւի գերությունից: Ա՛խ, երանի թե երբեկիցե նա էլ մի օր ընկներ մեր կախարդական աշխարհքը, որ կարողանայի ետ վճարել իր արած լավությունը:

Ամենքը միասին էս կենացն էլ¹ խմեցին, գովեցին հերոսի ուժն ու արիությունն ու շատ ցանկացան, որ սրան էլ մի օր տեսնեն:

— Ա՛խ,— շարունակեց փոքր քույրը,— եթե երբեկիցե նա հայտնվեր մեր երջանիկ աշխարհքում, ես կըխնդրեի մեր հորը, որ թողներ նրան՝ միշտ ապրեր մեր դրախտում ու վայելեր [մեր] Մշտադալար եղեմի վայելչությունը: Բայց, ավա՛ղ, օձն իր պորտով, հաւքն իր թևով, չի կարող մեզ մոտ հասնի, ուր մնաց տկար հողածինը²...

էս խոսքի վրա Արեգը դուրս եկաւ իր թաքստից, դուռը բաց արաւ ու կանգնեց լուսեղեն աղջիկների առաջին³: Ամենքը միասին վեր թռան, ճշացին ահից ու զայրութից⁴: Արեգը ցույց տվեց նրանց տված մատանիները: Նայեցին, ճանաչեցին իրենց ազատարարին ու էնպես մի խելագար խնջույք սարքեցին, որ ոչ լեզվով պատմել կըլինի, ոչ գրչով նկարագրել:

Ապա թե հարցրին, էդ ինչպես է եղել, որ իրենց աշխարհքն է ընկել իրենց փրկիչը⁵, ուր է գնում, ինչու է իրեն ենթարկում փորձանքների ու զրկանքների: Եվ երբ իմացան, որ Հազարան Բըլբուլի ետևից է գնում, շատ խնդրեցին, որ ետ կենա էդ վտանգավոր մտքից [որովհետև] անկարելի է, ասին, ձեռք բերել Հազարան Բըլբուլը:

— Մնա մեզ մոտ, ասին⁶. մնա մեզ մոտ միշտ ուրախ ու երջանիկ, հանգիստ ու անհոգ...»

— Ո՛չ, պատասխանեց Արեգը,— ես նպատակ ունեմ. պետք է գնամ իմ նպատակի ետևից: Պետք է գտնեմ Հազարան Բըլբուլը, որ փուշը նորից վարդ դարձնեմ, դադանը՝ մարդ:

Ու քանի դեռ իմ նպատակին չեմ հասել — ոչ վայելչություն կա, ոչ հանգստություն ինձ համար:

Ոգիները⁷ երբ որ տեսան Արեգը⁸ իր ճամփից ետ չի դառնալու, էն ժամանակ ասին <....>

1 [սրա] կենացն էլ: 2 ա. հողածինը [զա մեզ մոտ . . .], բ. [հասնի], գ. [ընկնի]: 3 ա. [մեջ տեղը], բ. [առաջները]: 4 [զարմանքից]: 5 [Արեգը]: 6 [ասում էին նրանք]: 7 [փերիները]: 8 [անկողարում է] Արեգը:

ԹԱՄԱՐ ԹԱԳՈՒՀՈՒ ՎԻՇՏԸ

Ալանդությունն ասում է, թե մի ժամանակ, էն հովիտը, սւր շինած է այսօրվան Գորի քաղաքը, ծածկված էր ջրով: Մեջ տեղը միայն, որպես կղզի, դուրս էր ցցված ժայռեղեն սարի գլուխը:

Եվ ահա մի անգամ այդ կողմերը որսի դուրս եկավ Թամար Թագուհին: Թամար Թագուհին շատ էր սիրում բազեի որսը: Ու բաց թողեց իր սիրած բազեն մի աղավնու ետևից¹: Աղավնին ճախրեց օդի մեջ ու սլացավ դեպի կղզին. Թագուհու բազեն նրա ետևից: Կորավ աղավնին: Իսկ բազեն նստեց կղզու ժայռի վրա ու մնաց: Չայն տվավ, կանչեց Թագուհին, ինչ արավ-չարավ, բաձեն մնաց նստած էն ժայռին:

— Ո՞վ կըբերի իմ բազեն... [դիմեց Թագուհին իր ասպետներին]:

Ոչ ոք ձայն չըտվեց. բոլորը լուռ են ու ահով շափում են² ծփում ջրերի տարածությունը:

— Մի՞թե մինը չըկա ձեր մեջ, որ ետ բերի իմ բազեն,— կրկնեց Թագուհին:

Առաջ եկավ մի ջահել ասպետ, որ երկար ժամանակ սիրում էր Թամարին:

— Ես կըբերեմ,— ասավ նա,— ու իջավ իր ձիուց:

— Սարսափը պատեց ամենքին:

— Մի՞թե այժմ էլ չի սիրիլ սրան Թամարը,— մտածում են [ամենքը]:

Ահա լողում է սիրահար ասպետը³ ջրային կապույտ տարածություն մեջ... հասավ...⁴ բարձրացավ էն սեպ ժայռի գլուխը, բռնեց Թագուհու ձեռնասուն բազեն⁵ ու կրկին ջուրը մտավ: Գալիս է, մի ձեռքով բարձր բռնած բազեն, մյուս ձեռքով կռվելով ալիքների հետ:

Ամենքը հիացած նայում են ավից ու շշնջում.

1 [Որսի ժամանակ] իր սիրած բազեն [բաց թողեց] մի աղավնու ետևից: 2 [լուռ նայում են]: 3 [նա], 4 [բռնեց]: 5 [սիրելի բազեին]:

— Այժմ էլ չի մերժիլ¹ [ներան] Թամարը, այժմ կամուսանանք
ներս հետ:

Հիացած նայում է և ջահել թագուհին² ու մտածում.

— Ո՛վ աստված, գալիս է նա... Այժմ ի՞նչ պատասխանեմ
ներս սերին [ի՞նչ ասեմ, եթե առաջարկ անի ամուսնության]... ո՛վ
աստված, ի՞նչ արի ե՛ս... երանի չէի ուղարկել... երանի ետ չըրե-
րի... երանի ինձ չըհասնի...

Ջրերի ափին կանգնած տանջվում ու այսպես³ աղոթում էր.
Թագուհին և ահա... [արդյոք] ձեռքերը հոգնեցին, [արդյոք] ալիք-
ները սաստկացան, թե թագուհու աղոթքը [լսել էր աստված], դժ-
բախտ ասպետը⁴ բռնվեց տագնապով, մի քսնի օրհասական⁵ [շար-
ժումներ] արավ ջրերի մեջ, բազեն թռավ, իսկ ինքը սուզվեց ջրե-
րի տակը...

Քարացած կանգնած են ափին ասպետները, նայում են Թա-
մար թագուհուն ու միտք են անում.

— Այժմ ի՞նչ կանի նա՞...

Քարացած կանգնած է և Թամար թագուհին, նայում է ջրերի
տարածության մեջ ու միտք է անում.

— Այս ինչ արի⁷... ինչու այսպես աղոթեցի... Այժմ ինչ անեմ
ես...

Այն օրվանից քունը փախավ նրա գեղեցիկ աչքերից, հան-
գիստը կորավ⁸, ու վիշտը բուն դրավ սրտի մեջ:

Ու հրամայեց Թամարը, ամբողջ շինել տվավ էն ժայռի վրա,
ամբողջում մի վանք: Գնաց, մտավ էն վանքի մեջ, մենա՞կ, առան-
ձին ապրում էր սյնտեղ ու լաց էր լինում իր աղոթքի, իր անգութ
աղոթքի համար՞...

ԱՐՋՆ ՈՒ ՊԱՌԱՎԸ

Որտեղից էր, որտեղից չէր՝ մի պառավի խելքի քամի է փչում,
թե ես արջի միս պետք է ուտեմ: Ձութ¹⁰ է դառնում՝ մարդու օձի-
քից կաշում, թե որտեղից որ է՝ ինձ համար արջի միս պետք է
առեղծես:

Մարդն ասում է.

1 [անույաճառ] 2 [գեղեցիկ Թամար] 3 [մտա < ծուլ >]: 4 ա հերո-
սը, բ ևրիտասարդը: 5 տագնապալիս 6 Թամար թագուհին . . . 7 [- ես]: 8 Սրբ-
ուից 9 մենակ, առանձին աղոթում էր այնտեղ ու լաց էր լինում, թե ինչու
աչնպես աղոթեց . . . 10 [մաստակ], [սախաթ է դառնում ելն]:

— Ես ո՞րտեղից արջի միս գտնեմ քեզ համար. ես որսկան
եմ, ի՞նչ եմ: Ոչ հրացան ունեմ, ոչ շուն, ոչ մզրախ: Կացինը վեր
ունեմ, գնամ արջի վրա — էդ վէլ հո ինձ կուտի:

Իսկ պառավը հենց իրանն է ասում.

— Քեզ ասում եմ՝ գնա արջի միս բեր. էն լավ կըլինի¹, որ
կրակխառնիչով² գլուխդ ջարդեմ³:

Սրա հետ ի՞նչ անես: Խեղճ մարդը³ վեր է կենում կացինը
գոտիքը խրում, գնում անտառ:

Գնում է գնում, ման է գալիս ման, մին վէլ նայում է, տես-
նում, ըհը, մի ծառի տակ մի ահագին արջ քնած. ոտները էն կողմն
է մեկնել ու անտառովը մին խռմփացնում է:

Ծերունին տապետապ թփի տակիցը մոտիկանում է ու,
չըրբիսկ, արջի ետևի թաթը կտրում: Արջը գոռում է, ո՞նց է գո-
ռում... Իսկ ձերունին վախից կացինն էլ թող է անում էնտեղ,
արջի թաթը կոնատակն⁴ է դնում ու թե երկու ոտն ունեք, երկուսն
էլ փոխ է առնում, փախչում:

Փախչում է գալիս տուն, արջի թաթը⁵ պառավին է տալիս ու
ինքը բուխարու⁶ կողքը կտրում, կուչ գալիս, միտք անում: Արջի
վրա մեղքը գալիս է: Էն ինչ պառավն է՝ արջի թաթի մորթին⁷ քեր-
թում է, մորթուց էլ բուրդը փետում, կրակը վառում ու միսը գնում
վրեն⁸ եփի⁹, ինքն էլ մորթու վրա նստում՝ բուրդը մանում:

Արջը անտառում զոռում է զոռում, տեսնում է էլ բան¹⁰ չի կա-
րող անել, էլ թաթը չի գտնելու: Մի փետի ոտն (ու մի КОСТЫЛ) է
չինում ու քարշ գալով թափառում է անտառում:

Գիշերը գալիս է: Ծերունին վաղուց է քնել, իսկ պառավը
նստած է ու նստած, արջի բուրդը մանում է ու սպասում, թե թա-
թը երբ վե եփելու: Մին էլ հանկարծ լսում է, որ մինը փողոցով
գալիս է, փետով ճրճաացնում է¹¹, չըրխկացնում¹²: Պառավը լուսա-
ծակից մտիկ տվեց ու տեղն ու տեղը ահից մարեց. արջն է — չալ-
կին հենվելով մոտենում է խրճիթին: Մոտենում է ու զոռում.

«Ճըրճոռում եմ, ճըրճոռում,

Լորենու ոտով,

Բարդու փետով,

Քնած է հողը¹³,

Քնած է ջուրը...

1 [մաշով], 2 [ճղեմ], 3 [ալևորը], 4 [փեշն], 5 [իբ], 6 [փեչի], 7 [կա-
խն], 8 [որ], 9 [խուլ], 10 [ոչինչ], 11 [(չըրխկացնել)], [չալկով], 12 [թլի-
կացնում], 13 [աշխարհը]:

Գյուղերը քրնած,
 Շենհերը քրնած,
 Քնած չի մենակ
 Անքուն պառավը,
 Իմ մորթուն նստած՝
 Իմ բուրդն է մանում:
 Իմ միսն է եփում»:

Պառավը սարսափած՝ կրակը հանգցնում է, հատակից ներքե-
 նատունը բաց անում ու (ընկնում) էնտեղ, տապ անում: Ոչ մե-
 ռած, ոչ կենդանի՝ էնպես կա: Արջը սրահն է ընկնում², փետը
 թրխկացնելով, դուռն փակը հետ է դցում... խրճիթն է խրվում,
 մթնումը ոտը փոխում է թե չէ՝ չրըխկ, ընկնում է ներքնատունը՝
 պառավի դիտին:

Արջը դռում է, պառավը դռում է... Պառավի մարդը զարթ-
 նում է, վեր է թռչում ընկնում գյուղամեջ, ժողովրդին օգնության
 կանչի: Մինչև գնում է կանչում, մինչև գալիս են, գալիս են խրճի-
 թն են մտնում, տեսնում են արդեն կաղ արջը ներքնատանը պա-
 ռավի ոսկորները լիզում է... Վրա են թափում, տալիս են արջին
 սպանում, բայց արջին սպանելով հո պառավը էլ կենդանանալ չի:
 Ասենք թե՝ պառավն էլ էնպես պառավ է լինում, որ ոչ ոք չի ավի-
 սոսում³:

< ԳՈՐՏԸ >

. . . Իր ննջարանն ու անկյունը շարտեց: Բայց գորտը սրա-
 նից էլ չըխրատվեց: Աղջիկը հենց անկողին մտավ թե չէ, ցատկելով
 մոտեցավ, հատակին կանգնեց ու կռկռաց. «էդ ինչ է⁴. ես էլ եմ
 ուզում քնեմ: Ինձ էլ պառկեցրու քեզ հետ, թե չէ հիմի կը գնամ
 քե հորը կը գանդատվեմ»: Էստեղ արդեն թ<ազավորի> աղջկա
 համբ<երությունը> հատավ, բռնեց ու ինչ ուժումը ուժ ուներ—
 գարկեց պատովը⁵:— Այ քեզ, ալլանդակ կռկռան, դե հիմի գնա
 ու հանգստացիր»:

Գորտը հենց պատովը դիպավ, ընկավ գետին թե չէ, պատռեց
 ու դարձավ մի ջահել գեղեցիկ հրիտասարդ: Ու [էստեղ] պատմեց

1 [խոկույն]: 2 [ներս է մտնում]: 3 [Պառավի՝ համար էնչան էլ ավիսո-
 սացող չեղավ]: 4 [անուշ]: 5 պատ[ին]:
 Հովհ. Թումանյան—27

դարմացած [թագ] <աւորի> աղջկանը, թե ինքը առաջ մի թագաւորի տղա էր, շար կախարդը¹ դարձրել էր գորտը. ու միայն² թագաւորի աղջիկն էր կարող իրեն³ հանել ջրհորից ու վերադարձնել իր մարդկային կերպարանքը: Էստեղից ուրախ-ուրախ վեր կացան, գնացին թագաւորի մոտ, պատմեցին ամեն բան, թագաւորն էլ ուրախացավ, ու մեծ հարսանիք սարքեց, նրանց պսակեց իրար հետ:

Հարսանիքից հետո նորապսակները սլիտի գնային⁴ երիտասարդի թագաւորությունը: Առաւտուր վաղ եկավ, դարպասի առջեկանգնեց ոսկե կառքը լծած ութը նժույգ ձի, ձիանը սիւստակ, ջալամի սիւստակ բարձր փետուրները դլխներին, ողջ ոտքերը ոսկեղեն, իսկ կառքի ետևից կանգնած արքայազնի հին ծառան Հավատարիմ Օհանը: Ու էսպես թիկունքին կանգնած իր Հավատարիմ Օհանը իր ջահել գեղեցիկ կնոջ հետ, սլացավ արքայազնը դեպի իր հայրենի երկիրը⁵: Շատ գնացին թե քիչ, մին էլ հանկարծ [երկտասարդը] լսեց, որ կառքի ետևը մի բան [ճըրթաց]: Ետ դարձաւ՝ ձեն տվեց⁶.

— Ի՞նչ էր, Օհան, կառքը կոտրե՞ց⁷:

— Ո՛չ, իմ պարոն, կառքը չէր էս:

Էս իմ սըրտի կապն էր երկաթ,

Որ տանջում էր ինձ ան<ընդհատ>:

Էն օրվանից, ինչ դու հորում

Ապրում էիր⁸ գորտի օրում:

Գնացին⁹: Ճանապարհին մի երկու անգամ էլ էղսկես ճըրթկոց լսվեց. և ամեն անգամ էլ թագաւորի տղին էնպես է թվում, թե կառքը կոտրեց, բայց իսկապես Օհանի սրտի ծանր կապանքներն էին խորտակվում, ընկնում, և նա հրճվում ուրախանում էր, որ իր տները ազատ[վել] էր կախարդանքից ու բախտաւորվել¹⁰:

1910-ԱԿԱՆ ԹՎԵՐ

ԱՔԼԱՐՆ ՈՒ ԱՂՎԵՍԸ

Մի շուն ու մի աքլար խոսք ու մին են անում, փախչում իրենց տիրոջից: Գնում են ուրիշ երկիրներ տեսնելու: Գնում են, գնում, իրիկունը հասնում են մի ավերակի:

¹ [Իրան, իրեն]: ² [ոչով չէր]: ³ [նրան]: ⁴ գնում են: ⁵ [թագաւորությունը]: ⁶ [Օհանին հարցրեք]: ⁷ [— Էդ ինչ էր ասավ, կառքը հո չը կոտրեց]: ⁸ [նստած էիր]: ⁹ գնում են: ¹⁰ [երջանիկ էր: Երջանկացել]:

— Արի՛, էստեղ գիշերը մնանք, աքլար ախպեր,— ասում է շունը:

Աքլարը համաձայնում է:

Շունը մի քանդված պատի տակ պառկում է քնում, իսկ աքլարը բարձրանում է մոտիկ ծառին:

Լուսադեմին աքլարը կանչում է.

— Ծուղրուղու:

Մի աղվես (էս որ) լսում է, վազում է դալիս: (Տեսնում է աքլարին ծառի վրա):

— Բարի լուս, սանահեր աքլար, բարով ես եկել մեր անտառ (սկսում է խոսել աղվեսը — ինչպես ես) ինչ ես շինում էստեղ:

— Բարում կենաս, շնորհակալ եմ,— պատասխանում է աքլարը:

— (Բարի լինի, որ կողմն եք գնում. ինչ եք շինում էստեղ: Կրկին հարցնում է աղվեսը):

— Նկեղ ենք էս ավերակը գյուղ շինենք, շեն անենք (ասում է աքլարը):

— Ինչ բարի բան եք մտածել, սանահեր աքլար. դե խնդրում եմ ցած արի, ինձ էլ մի տան տեղ ցույց տուր, աղքատ մարդ եմ, ես էլ մի խրճիթ շինեմ, միասին ապրենք:

— Մեր տանուտերն էդտեղ մոտիկ պատի տակին վ, ցույց կըտա,— ասում է աքլարը:

Տանուտերն էլ երևի մի ուրիշ աքլար կըլինի, մտածում է աղվեսն ու (դնում) վազում դեպի պատի տակը: Հենց պատի տակից երևում է շունը, հանկարծ վեր է թռչում, ընկնում ետևից: Աղվեսը փախչում է (դնում), հեռու կանդնում ու վնտեղից ձայն է տալիս (աքլարին):

— Հե՛յ սանահեր աքլար, քանի էդ տանուտերն ունեք՝ դեռ էդ գյուղը շատ կըմնա ավերակ:

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ԾԻՏԸ

Մի գամփռ է լինում, մի վատ տեր է ունենում: Էս տերը էս գամփռին օրերից շատը սոված է պահում: Մի օր էլ էս շան համբերությունը որ հատնում է՝ վեր է կենում կորչում: Գնում է գնում, ճամփին մի ծիտ է պատահում, ասում է.

— Էդ ի՞նչու ես էդքան տխուր, շուն ախպեր:

Շունը թե՛

— Բա ինչ անեմ որ տխուր չըլինեմ, սոված եմ՝ ուտելու էլ բան չըկա:

Ծիտն ասում է.

— Դե որ էդպէս է, ինձ հետ արի գնանք քաղաքը, քեզ համար ուտելու բան ճարեմ, ուտես կշտանաս:

Ու էստեղից վեր են կենում՝ երկուսով գնում քաղաք: Որ մոտենում են մսավաճառի խանութին՝ ծիտը շանն ասում է.

— Դու ըստեղ կաց, ես գնամ քեզ համար մի կտոր միս թոցնեմ: Ներս է թռչում խանութը, շորս կողմն աչք է ածում՝ տեսնի իրեն նայող կա թե չէ, մի կտոր միս է կտցում ու ձգձգում, քաշում դեպի դազգահի ծերը, մինչև որ դազգահի ծերից ընկնում է ներքև: Շունն ըռխում է, վազում մի անկյուն մտնում՝ ուտում: Ծիտն ասում է.

— Արի գնանք մի ուրիշ խանութ, էնտեղ էլ մի կտոր միս ճանկեմ քեզ համար:

էս երկրորդ կտորն էլ որ շունն ուտում է՝ ծիտը հարցնում է.

— Հը՞, ախպեր ջան, կուշտ ես թե չէ:

— Հա՛, էլ միս չեմ ուզում,— պատասխանում է շունը,— բայց որ հաց լիներ՝ կուտեի:

Ծիտն ասում է.

— Լա՛վ, արի գնանք հաց էլ ճարեմ քեզ համար:

Տանում է շանը մի փռան առաջ կանգնեցնում, ինքը վերև շարած հացերն էնքան կտցահարում ու հրում, որ երկուսը վեր են ընկնում:

էս երկու հացը շունն ուտում է ու էլ է հաց ուզում: Հիմի էլ տանում է մի ուրիշ փռան առաջ, էլ ետ նույն խաղն է խաղում: էս էլ որ շունն ուտում է՝ հարցնում է:

— Հը՞, ընկեր ջան, հիմի կշտացար թե չէ:

Շունն ասում է.

— Հա՛, կշտացա: Դե արի հիմի գնանք մի քիչ քաղաքը ման գանք:

Վեր են կենում միասին գնում են քաղաքը ման գալու: Օրը շոգ է լինում:

Մի քիչ որ անց են կենում՝ շունն ասում է.

— Ես հոգնեցի, ուզում եմ մի քիչ հանգստանամ:

Ասում է, ճամփին մեկնվում՝ քնում: էդ միջոցին դուրս է դալիս մի մարդ, որ կառքով՝ երեք ձի լծած՝ երկու տակառ դինի է տանում:

Ծիտը տեսնում է, որ էս կառապանը չի ուզում ճամփու մի կողմը ծովի, ուղղակի քշում է քնած շան վրա, ճշում է.

— էն կողմը քշիր, ա՛յ կառապան, թե չէ հետո քեզ կըհասնի հա՛...

— Քեզանից պետք է ինձ հասնի՞...

ՈՍԿԻ ԲԱՆԱԼԻՆ

Կինում է չի լինում, մի անտառում մի անտառապահ է լինում՝ էս անտառապահի կինը մի աղջիկ է բերում ու ինքն էլ մեռնում։ Խեղճ անտառապահը մնում է ցավի մեջ. էնտեղ օրը մինչև իրիկուն պետք է իր պաշտոնը կատարի, անտառը շրջի, պահի, պահպանի, էստեղ էլ տանը երեխեն է մնում մենակ, ոչ կերակրող կա, ոչ բարուրող։ Մի օր¹ էլ դնում է անտառի խորքը, կանգնում է ու միտք անում. «է՛հ, ասում է, մարդ միանգամ մեռնի՝ պրծնի։ Մի արջ կամ մի գել դուրս գա՝ ուտի, էս երեխի ցավիցն ազատվեմ, էլ հտ չըդնամ ու տեսնեմ՝ ոնց է օրեցօր հալվում, հատնում², չոր շով դառնում»։

Էս մտքի մեջը՝ մին էլ էն է տեսնում թափանցիկ ամպի թե մշուշի մեջ մի կին կանգնեց³ առաջին, մի գեղեցիկ, բարձրահասակ կին, շողշողուն աստղերից պսակը գլխին։ Կանգնում է ու ասում. «Լսի՛ր, ասում է, Լուսմերիկն եմ ես. ես գիտեմ⁴, դու ինչ ես մտածում վս բոպելին։ Մի՛ հուսահատվիր, հուսահատվելը մեղք բան է։ Գնա քո երեխին բեր, ինձ տուր, ես նրան կըպահեմ ու կըմեծացնեմ իր մոր նման ու վերջը մեծ բախտի⁵ կըհասցնեմ»։

Անտառապահը լսում է բարի ոգուն, դնում է երեխեն բերում, տալիս իրեն։ Երեխին առնում է բարի ոգին, թոցնում տանոփ իր լուսեղեն աշխարհը⁶։

Էնտեղ բյուրեղյա պալատներում անպակաս լիության մեջ ապրում է երեխեն, միշտ բարի ոգիներով շրջապատված ու նրանց հետ խաղալով։

Էսպես երեխեն օրեցօր լավանում է⁷, տարեց տարի մեծանում, տասնչորս տարին էլ որ անց է կենում՝ էնպես մի գեղեցիկ աղջիկ է դառնում, որ էն հուր հրեղեն արևի նման շափաղին է տալիս։ Հենց էդ ժամանակն էլ մի օր Լուսմերիկը նրան իր մոտն է կանչում, ասում է.

— Աղջիկս, ես հեռու ճանապարհ պիտի գնամ։ Պիտի գնամ աշխարհքում տխուր մարդկանց մխիթարելու, լացողների⁸ արտասուքը սրբելու։ Մինչև իմ վերադարձն ահա քեզ եմ տալիս իմ բնակարանի⁹ բանալիները։

Ահա տասներեք բանալի։ Էս տասներկու բանալին որ տեսնում ես—տասներկու սենյակն էլ բաց կանես ու ման կըգաս, կընայես,

¹ [անգամ], ² [հանգչում], ³ [դուրս եկավ], ⁴ [որ դու աղքատ մարդ ես, թե], ⁵ [կարժանացնեմ], ⁶ [երկիրը], ⁷ [մեծանում է], ⁸ [սգափորներ], ⁹ [պալատի, օթևանի]։

իսկ¹ էս ոսկի բանալին տասներեքերորդ դռանն է, էս² բանալին ամուր կըպահես, էն դուռը բաց չես անիլ, եթե բաց արիր՝ իմացիր, որ անբախտ կըլինես»:

Աղջիկը խոսք է տալիս, որ կըպահի իրեն տված պատվերը, ու, կուսմբերիկը գնում է թե չէ, սկսում է բաց անել ու նայել լուսեղեն աշխարհքի ապարանքները: Օրը մի դուռն է բաց անում, ու էսպես հերթով տասներկու դուռն վէ բաց է անում, ման գալիս, հիանում, հրճվում արարչագործության սքանչելիքներով³ իրեն շրջապատող բարի ոգիների հետ: Միայն մի դուռն է մնում անբացանիլ, էն տասներեքերորդ դուռը⁴, ու սաստիկ վառվում է աղջկա հետաքրքրությունը, ինչ ուզում է լինի՝ ուզում է իմանա, թե ինչ կա էնտեղ: Մի անգամ մոտիցն անց է կենում, երկրորդ անգամ դիտմամբ գալիս է մոտիկանում, երրորդ անգամ դիմում է ոգիներին⁵:

— Ի՞նչ կա որ, ասում է, մի բան որ կուսմբերիկը չի իմանալ. մի քիչ ծերպ անենք — նայենք, տեսնենք ինչ կա էնտեղ: Հո կրնկի վրա բաց չեմ անիլ դուռը, ոչ էլ ներս կըմտնեմ. միայն մի քիչ ծերպ կանենք ու էնտեղից կըծիկրակենք...»

Բարի ոգիներն ասում են. — Ձէ, էդ մեղք է: Կուսմբերիկն արգելել է: Դրանից քեզ դժբախտություն կըգա:

Աղջիկը պատասխան չի տալիս. երեսանց էնպես է ցույց տալիս թե հանգստացավ, բայց չի հանգստանում ցանկությունը⁶ նրա սրտի մեջ, կրծում է ու տանջում: Եվ ահա մի անգամ էլ բարի ոգիները, որ իրանից հեռանում են՝ ասում է. — Դե հիմի հո մենմենակ եմ. կըգնամ բաց կանեմ, կընայեմ⁷, ո՞վ պետք է իմանա⁸, որ ես նայել եմ»:

Ասում է, բանալին հանում: Բանալին որ մին ու մին պատրաստ ձեռին էր, կողպեքի մեջը կոխեց, իսկ երբոր բանալին կողպեքի մեջն էր — էլ ինչ էր մնում, պտըտեց, բաց արավ...

Դուռը ետ գնաց, ու մի լույս զարկեց երեսին⁹. տեսավ մի պայծառ կրակ հուրհուրատին տալով էրվում է ինքն իր մեջ...

Դու մի՛ ասիլ անմահություն կրակն է, որից ծնվում են անմահ ոգիները:

Արմացած, զարմացած մտիկ է տալիս ու աչքերին չի հավատում: Մատը մոտեցնում է էն պայծառ լույսին, մատը իսկույն ոսկի է դառնում¹⁰: Սարսափը բռնում է, դուռը փակում է ու ետ

1 [13-րդը], 2 [էն դուռը բաց], 3 [Երկնային ստեղծագործություններով], 4 [որ], 5 [ու ոգիներին ասում է], 6 [հետաքրքրությունը], 7 [ոչ ոք], 8 [ասի], 9 [աղջիկն ինչ տեսնի, մի կուրացուրիչ պայծառ լույս—մի կրակ], 10 [կտրում]։

«Լազում: Բայց ինչ անում է չի անում՝ ահը չի անցնում սրտիցը, փրտը զարկում է ու զարկում կրծքի մեջ ու չի հանգստանում¹, ոսկին էլ² ինչքան³ լվանում է ու քերում, մատիցը չի վեր գալիս:

Մի քիչ ժամանակից հետո Լուսմերիկը վերադառնում է իր ճանապարհորդութունից: Աղջկանը իր մոտ է կանչում ու 13 դռան բանալին էլ ետ է պահանջում: Աղջիկը բանալիների խրձակը (փունջ) որ տալիս ֆ՝ Լուսմերիկը նայում է աչքերին ու հարցնում.

— 13-րդ դուռը բաց ես արել, թե չէ:

— Չէ՛,— պատասխանում է աղջիկը:

Լուսմերիկը ձեռքը դնում է նրա սրտին ու տեսնում է՝ ինչպես է հուզված⁴ տրոփում⁵, իմանում ֆ, որ աղջիկը իր պատվերը զանց է նորել⁶, ու երկրորդ անգամ է հարցնում.

— Ճշմարիտ ես ասում, որ բաց չես արել:

— Չէ՛,— նորից պատասխանում է աղջիկը:

Էստեղ Լուսմերիկը նկատում է, որ⁷ լուսի փեղքից նրա մատը ոսկեղօծվել է, ոսկի է դարձել. պարզ տեսնում է, որ աղջիկը մեղք է արել ու երրորդ անգամ է հարցնում.

— Ուրեմն բաց չես արել:

— Չէ՛,— երրորդ անգամ ուրանում է աղջիկը:

— Դու իմ պատվերը չես կատարել⁸ և դրա հետ միասին դեռ սուտ ես ասում, դրա համար մեզ հետ մնալու արժանի չես դու:

Ասավ Լուսմերիկը թե չէ՝ աղջիկն ընկավ մի խորը քնի մեջ: Ուրիշ էլ աչքը փնտել է բաց անում⁹, որ պառկած է գետնի վրա, մի ամալի անբնակ տեղում¹⁰: Ուղեց օգնութուն կանչի՝ ձենը դուրս չեկավ: Տեղիցը վեր թռավ, ուղեց փախչի, բայց որ կողմը վաղեց¹¹ թանձր ու խիտ տատասկը ճամփեն¹² կտրեց: Էդտեղ մի փշակ[ավոր] կաղնի ծառ է լինում: Մտնում է էս ծառի փշակը: Դիշերը մտնում էր մեջը՝ քնում, ցերեկը անձրևից, քամուց պատըս պարվում¹³: Ու քանի հիշում է, թե ինչպես լավ էր լուսեղեն աշխարհքում, թե ինչպես էին բարի ոգիները խաղում իրեն հետ՝ լա՛ց է լինում, լա՛ց ֆ լինում... Ուտելիքն էլ էն վայրենի պտուղներն ու արմատներն են լինում¹⁴, ինչ որ գտնում էր իր ծառի մոտերքում¹⁵: Աշունքը թափած ընկույզն ու չոր խաշամը (տերեղ) հավաքում էր իր փշակը, ձմեռը որ գալիս էր՝ ընկույզով կերակրը-

1 [ոչ էլ]: 2 [գնում մատիցը վեր գալիս]: 3 [որ]: 4 [վրդովված] [բարախում]: 5 [ու]: 6 [անմահության, երկնային]: 7 [Դե, որ էդպես է], 8 [արավ]: 9 [վայրի անառատում]: 10 [գնաց]: 11 [առաջը]: 12 [պատմություն]: 13 [էին]: 14 [չորս կողմը]:

վում էր, ու ձնին, ցրտին վայրենի գազանի նման մտնում էր էն-
չոր խաշամի¹ մեջը, տաքանում: Մի կողմից էլ հագի շորերը մաշ-
վում են՝ ծվեն ծվեն են լինում², վրիցը վեր թափում: Իսկ արևը՝
մի քիչ ծիծաղում էր թե չէ³ դուրս էր գալիս, ծառի տակը նստում,
ոտից գլուխ երկար մազերը վրեն փռված: Տարիներով էսպես ապ-
րում է՝ էս աշխարհքի ամեն պակասություն ու ամեն նեղություն
տանելով:

Մի անգամ էլ, դարձնա՛վա կանանչին, ծառի տերևակալած
ժամանակը, էն երկրի թագավորը անտառը որսի է դուրս գալիս:
Ջնկնում է մի եղնիկի ետևից: Նղնիկը փախչում է, դալիս թաքնում՝
հենց էն թփուտներում, որ շրջապատում էին էն հին ծառը⁴: Թա-
գավորը ձիուց ցած է գալիս, թուրը հանում ու թփերը ջարդելով իր
համար ճամփա է բաց անում: Որ թփուտն անց է կենում, դուրս է
գալիս ծառի տակը, տեսնում է առաջին մի ակն ու արեգակ աղ-
ջիկ, ոտից գլուխ ծածկված ոսկե մազերով⁵: Կանգնում է, դար-
մացած մտիկ է տալիս մտիկ, ու վերջապես հարցնում է⁶.

— Էդ ո՞վ ես դու, ինչու ես էստեղ, էս վայրի տեղը նստած
(անաստում):

Աղջիկը⁷ պատասխան չի տալիս: Չի կարողանում բերանե-
բաց անի:

Թագավորը նորից հարցնում է.

— Կուզե՞ս ինձ հետ իմ ամրոցը գնանք:

Էստեղ միայն թեթև գլխով է անում⁸:

Թագավորը ձեռիցը բռնեց⁹, նստեցրեց իր ձիուն ու տարավ՝
իր տունը:

Տանում է¹⁰, հրամայում, որ զարդարեն ամենալավ զգեստնե-
րով ու կատարեն, ինչ որ կըհրամայի: Եվ թեև նա չէր կարում
խոսի¹¹, բայց էնքան էր գեղեցիկ, որ թագավորը շատ սիրեց ու
հետն ամուսնացավ: Մի տարեն վրա տղա են ունենում:

Մի անգամ, գիշերով, երբ նա մենակ պառկած է լինում իր
ննջարանում¹², առաջը կանգնում է կուսմերիկն ու ասում.

— Արի, ճշմարիտն ասա ու խոստովանիր, որ բաց ես արել
արգելած դուռը, և ես բաց կանեմ քո փակ լեզուն: Իսկ եթե
կսկսես քո արածն¹³ արդարացնել ու առաջվա նման սուտ խոսել
էն ժամանակ նոր ծնած երեխեդ էլ կառնեմ, կըտանեմ հետս:

1 [տերևի], 2 [մաշվեցին, ծվիկ ծվիկ եղան], 3 [դուրս էր նա-
րում թե չէ], 4 [աղջկա], 5 [ոսկե ծամերով], 6 [ասում է], 7 [ոչ մի],
8 [մի թեթև գլխով արավ], 9 [ձեռն առավ], 10 [բերեց], 11 [ոչ մի
խոսք], [արտասանի], 12 [սենյակում], 13 [մեղքն]:

Թագուհին կարող էր խոսել ու խոստովանել, բայց համառեց ու սխալասխանեց.

— Չէ՛... Ես բաց չեմ արել արգելած դուռը...

Ու Լուսմերիկը նրա գրկից առնում է երեխին ու երեխի հետ միասին անհետանում:

Առավոտը, որ ոչ մի տեղ երեխային չեն պահում¹, ժողովրդի մեջ տրտունջ է բարձրանում ու տարածվում, թե Թագուհին մարդակեր է, նա ինքն է սպանել ու կերել իր երեխին: Թագուհին էս բոլորը լսում է, բայց չի կարողանում խոսի, իրեն արդարացնի: Թագավորն էլ, որ սաստիկ սիրում էր նրան, չի հավատում էս բամբասանքին²:

Մի տարուց ետը Թագուհին նորից երեխա է ծնում:

Ու նորից դիշերը հայտնվում է Լուսմերիկն ու ասում.

— Խոստովանիր, որ դու ես բաց արել արգելած դուռը և քեզ կրվերադարձնեմ քո երեխին ու փակ լեզուդ բաց կանեմ, թե չէ, եթե համառես, էդ երկրորդ երեխեդ էլ կըխլեմ, կըստանեմ ինձ հետ:

Թագուհին էլի ասավ.

— Չէ՛, ես բաց չեմ արել արգելած դուռը:

Լուսմերիկը երկրորդ որդին էլ խլեց ու անհետացավ³:

Առավոտը, որ հայտնվեց թե երկրորդ երեխեն էլ է անհայտացել, առաջվանից ավելի համարձակ [բաց] սկսեցին խոսել ու տարածել, թե Թագուհին ինքն է կերել իր երեխին, իսկ Թագավորի մոտիկները Թագավորին խորհուրդ էին տալիս դատի հանձնել իր կնոջը: Բայց Թագավորն էնքան սրտալի էր սիրում իր կնոջը, որ չէր ուզում հավատա չարախոսությանը⁴ ու հրաման տվեց, թե խոսողի գլուխը կըթռչի:

Մյուս տարին մի սիրուն աղջիկ ծնեց: Երրորդ անգամ⁵ հայտնվեց Լուսմերիկն ու ասավ.

— Հետևիր ինձ:

Թագուհու ձեռիցը բռնած տարավ լուսեղեն աշխարհքը, ցույց տվեց էնտեղ նրա՝ առաջվա երեխաներին, որոնք ծիծաղելով խաղում էին աստղերի հետ:

Թագուհին ուրախությունից շէր իմանում ինչ անի: Լուսմերիկն ասավ.

— Մի՞թե քո սիրտը դեռ չի մեղմացել, փափկել: Եթե կըխոս-

¹ [չըզտան], ² [ասա-կոսեին], ³ [մի], ⁴ [գնաց], ⁵ [բամբասանքին]
⁶ [երկրորդ երեխեն ծնեց], ⁷ [դարձյալ],

տովանես, որ դու բաց ես արել արգելած դուռը — ետ կըտամ քեզ քո երեխաներին:

Բայց թագուհին երրորդ անգամ պատասխանեց.

— Չէ՛, ես բաց չեմ արել արգելած դուռը...

Ու իշտամերիկը խլեց նրա երրորդ երեխին, ու իրեն¹ էլ ցած ձգեց երկնքից:

Առավոտը, որ էս լուրն էլ տարածվեց, թե երրորդ երեխեն էլ է չբացել, ամբողջ ժողովուրդը միաբերան սկսեց գոռալ.

— Մեր թագուհին մարդակեր է... Դատաստան հնք պահանջում... պատիժ հնք պահանջում...

Ու թագավորն էլ չըկարողացավ դիմադրել իր խորհրդականներին²:

Դատ բաց արին թագուհու դեմ, և, որովհետև նա ոչ կարողանում էր խոսի, ոչ էլ արդարանում էր, վճռեցին բարձրացնեն խարույկի վրա: Փետ բերին, կտրտեցին, խարույկ կազմեցին, թագուհուն բարձրացրին խարույկին, պինդ կապեցին սյունին, ու չորս կողմից կրակի բոցերն սկսեցին բորբոքվել ու բարձրանալ, հանկարծ էդ ժամանակ կոտրվեց նրա գոռոզովթյունը, սիրտը <լցվեց> զղջումով, ու³ սկսեց լմիտք անել, — «վ, եթե կարողանայի մահից առաջ խոստովանել՝ թե ես եմ բաց արել արգելած դուռը...» էս մտքի հետ՝ հանկարծ լեզուն բաց եղավ ու կանչեց.

— Այո՛, իշտամերիկ, ես բաց եմ արել արգելած դուռը...

Էստեղ երկնքից սկսեց մի անձրև տեղալ ու կրակը հանգցրեց, նրա առջև փալատակեց մի լույս, հայտնվեց առաջին աստղապսակ իշտամերիկը՝ թագուհու հրկու մեծ երեխաներից ամեն մինը մի կողքին, իսկ փոքրը գրկին, ու փաղաքուշ, քնքուշ ասում ք.

— Ով կըխոստովանի իր արած հանցանքն ու կըզղջա — նա⁴ պետք է ներվի: Ասում է⁵, երեխաներին ետ տալիս՝ իրեն, փակ լեզուն բաց է անում⁶ ու հրջանկացնում⁷ ամբողջ կյանքում:

1 [նրան], 2 [մերձավորներին], 3 [թագաց], 4 [մասնակ], 5 [նա միշտ
6 [առավ], 7 [տվեց], 8 [արավ], 9 [հրջանկացրեց],

ԴՐԱՄԱՏԻԿԱԿԱՆ
ՖՐԱԳՄԵՆՏՆԵՐ

ԽԱՎԱՐԻ ՄԵՋ

< Ա. ՎԱՐԻԱՆՏ. >

Դյուղական դատարանի շինության առաջ: Հեռվում լեռներ
վա այլն: [Բաց օդում]:

— Մարդին տնաքանդ են արել — 80 փեթակը կրակել են —
ձորը լցրել:

— Դրա կրակողի տունն աստծու կրակն ընկնի — (ամեն —
աստծու կրակն ընկնի):

ՄՅՈՒՍԸ. — Տղե՛րք, իմանաս ո՞վ ա, գնաս տունն ու տեղը
բրիշակ անես, հենց էսենց հավաքված:

— Ո՛ւր ա:

ԱՄԲՈՒՍԸ. — Գնանք:

— Ասում ենք ու անում չենք. ուր մինին անենք, մեկին էլ
կըխրատվի:

— Խեղճ Սհակ:

— Տղե՛րք, էսօր տեսա, ոնց որ գիժ ըլի — մարդ ճանաչե-
լուց ընկել ա:

— Տղե՛րք, պետք է օգնենք, տըմաղլուղ տանք:

— Ես կտամ:

— Ես էլ կտամ:

ՄԻՆԸ. — Այ տա,

— Ով կըլի արած, ով չի ըլի:

— Ա՛յ տղա, ես էն եմ դարմանում, թե երկաթի կողպեքը
փրեն, էն ո՞նց են մըտել:

— Տղե՛րք, էստեղ մի շտուկ կա:

— Ա՛յ տա, դու ինձանից շատ կապրես:

— [Բերեք պարզ խոսանք]. Ա՛յ խալիս, մեղքս ինչ թագցնեմ,
ես էլ եմ կասկածավոր:

— Շատ խելքից մոտիկ, դրանից հավատալու ա, որ ինքը
կրակ գցած ըլի:

— Հա՛:

— Դա կանի:

— Դրանից կըհավատամ — բա հո դուր չեն Սատանանց Սի-
մոն ասում:

— Տո՛, գա չէր, որ էն տարին եղբ սատկել էր, եկաւ շառուի՛ գցեց, դու արնով ես գցելի՛

ԱՄԲՈՒԼ.— (Հա՛, դրուստ ա)՝

— Դա անհավատ, անհոգի մարդ ա։

— Գնանք էլածն էլ մենք քանդենք. դնանք։

— Տո ողորմի քանդողի հորը, հալալ ա իրան. աստծու դա-տաճտան ա արել։

ՍԻՄՈՆԸ.— Ա՛խպեր, մի սհաթ ասենք թե մըտան, գող ա, կոխպած տնիցն էլ կըմտնի, կալած կտրիցն էլ, դուք էն ասեցեք. որ մինը գողանա, մի ուրիշն ընչո՞վ ա մեղավոր. էս Արութինը դո-ղացել ա. շատ լավ, էս Դավոն ինչ անի։

— Ա՛յ տղա, Արութին, քեզանից փող առան, թե չէ։

— Առան։

— Ընչի։

— Ասում են դու ես արել։

(Այս ու այն կողմից)։ Ո՞վ ասաւ, ադա, էդ ո՞վ էր։

— Տանուտերն ու <ան...>

— Լա՛ւ, ասենք սա գող։

— Ադա, Ղո՛ւկաս, քեզանից ընչի համար առան։

— Ասում են, դու ես արել։

— Ա՛յ տղա, Մարտիրոս, քեզանից ընչի առան։

— Ինձ վէլ ասում են, դու ես արել — տուր, թե չէ կըղարկենք պրիստավին։

— Հիմի իմանում եք բանն ընչումն ա — մի մահանա ա հարկավոր, որ խալխին ծծեն, թե չէ գողացել են — ով որ գողն ա, եկեք գտնենք, գողը չենք կարողանում գտնել — դեղով-էլով զանք մեր միջից հանենք իրան վնասը տանք իրան։

— Ա՛յ տա, էդ ինչ դուրս եկաւ — ուրիշը գողանա, կրակի- ես տա՛մ։

ԱՄԲՈՒԼ.— Շատ դրուստ ա։

— Ես ում եմ պարտական։

ԱՄԲՈՒԼ.— Խառը խուռը ձայներ.

— Ա՛յ գողը գտեք, թե ուզում եք։

— Գողը, գողը։

— Ո՞վ կըլի։

— Սս՛սո՛ւ։

Լոռւմ են։

— Խոսա, աս՛հեր Սաքո. Սաքո բիձա։

— Սս՛սո՛ւ։

— Խոսա՛, քեռի Սաքո, դու մի դուռը կը գտնես:

— Սա՛ սո՛ւ:

— Բիձա Սաքո՛, — խոսա՛, ա՛յ տա, սոա կացեք — տենանք՝
դու ինչ ես ասում:

— Դե՛ թող արեք, որ խոսամ է:

— Ա՛յ տղա, թող, խոսում է, է՛, Ղուկաս, դու հենց վաղվա
շաշանակն ես, շանեդ շան եղով ա մերսած էլի:

— Ադա խի չի քու շանեն շան եղով մերսած. քու քեռի Հա-
նեսը...

— Սա՛ սո՛ւ:

Քեռի ՍԱՔՈՆ. — Տղե՛րք, ես էն եմ զարմանում, թե քե՛ ինչ
թափուր դող ա էլել, որ կողպեքը վրեն, ուրիշ էլ գնալու տեղ չու-
նի — էդ ոնց ա մտել. էստեղ մի բան կա — բալքի իմ խելքը
յալ չի կտրում, դուք միտք արեք — չըլի թե էստեղ մի շտուկ կա:

— Տղերք, կանչենք իրան տեսնենք ի՞նչ ա ասում:

— Ի՞նչ պտի ասիլ — կը գա կուզի, էլի:

— Հա՛, հազիր եմ արել:

— Դրա քյալթառ դել հերն անիծած:

— Ա՛յ տա, խի եք ասում, ապրանքատեր ա...

— Մինը դուք ըլեք, ինչ կանեք:

— Չէ՛, ախպեր, մեղք ա:

— Չէ՛, ախպեր, նա ֆահենց մարդ չի, որ...

— Ա՛յ տղա, հրե դալիս է. վա՛յ է, մարդի աչքի ցալ ա տա-
լիս մտիկ տալիս վրեն:

— Վա՛յ, ջանըս դուրս դա:

Մի մեծ ոչխարենի ֆոֆում փաքաքված, կուչ եկած ներս է
մտնում և խեղճ ձայնով.

— Բարի օր ձեզ, տղերք ջան:

— Աստծու բարին, բիձա, քեռի ջան, համեցեք էստեղ, դեսն
արի, ա՛յ տղա, տեղ տվեք. (հառաչում են — որ կողմով անց է
կենում):

Դիպչում է սրան նրան, իբրև քե չի տեսնում, ձեռքը նակա-
տին է դնում, ապչում.

— Ղազար ջան, էդ դու ես:

— Հա՛, ես եմ, ես եմ, խնամի:

— Աչքս էլ տենըմ չի, քոռացել եմ:

— Վա՛ 2 2 — տունը քանդվի անողի:

— Որդին մեռնի անողի:

— Վա՛յ ջանս դուրս դա, քեռի Սիմոն:

— Սա՛ սո՛ւ... տղե՛րք...

— Ա՛յ տղա, սոա կացեք:

Լոռում եմ:

<ՍՍՏԱՆԱՆՅ ՍԻՄՈՆԸ>.— Դուխը կախ տված իբրև քե արտասուք սրբում է:

ՔՅՈՒՎԵՆ.— Քեռի Սիմոն, մենք էսենց էլուվ-դեղուվ հավաքվել ենք, ախպեր, որ քո ցավին մի ճար անենք, թե կարանք գողը գտնենք...

ԱՄԲՈՒՆԸ.— Սսս՛ո՛, սս՛սո՛...

— Մենք գիտենք, թե կարալ չենք խո, քոմը կա ու կա. սրան ի՞նչ կասես — ո՞ւմ վրա կասկած ունես...

ՍՍՏԱՆԱՆՅ ՍԻՄՈՆԸ.— Ձեզ մատաղ, իմ դիտումը խելք չի մնացել, ինձ ի՞նչ եք հարցնում:

— Բա օրմնու վրա կասկած չունե՞ս:

— Ձէ՛, ում մեղքն ընկնեմ. ես ում եմ ինչ արել, որ ասեմ, սա կըլի արած: Ա՛յ խալիս, մնիդ ու մնիդ տսել եմ աչքիդ վերև տնք կա: [Մի վատություն եմ արել]:

— Ձէ՛:

— Աստված դիդի, որ չէ:

— Պա՛, քու լավությունը:

— Ա՛յ տա:

ՍՍՏԱՆԱՆՅ ՍԻՄՈՆԸ.— Դե հիմի ես ինչ ասեմ, որի՞դ յախեն քոնեմ, բա աստված իմ տունը քանդիլ չի...

— Քանդել չի, ի՞նչ ա:

— Էլ ինչ ա, խի՞ ես ասում:

— Բա մենք մեռած ե՞նք:

ՔՅՈՒՎԵՆ.— Որ էտենց ա, մենք դեղուվ քեզ քու վնասը կըտանք:

— Ձէ՛, ձեզ մատաղ, էդ էլ թողալ չեմ — (իմ ինչն ա պակաս), որ հիմի էն աղքատների բերնիցը կտրեմ, թե իմ պակասը լրացնում են:

— Վա՛յ է, հոգիդ լուս դառնա:

— Այ օխնովիս, թե չէ իմ մտքումը կար պարտք անեմ ու երկու միթակ առնեմ:

ՄՅՈՒՍԸ.— Երկու թաղար ցորեն ունեմ, պետք է տայի մի ճանճի:

— Մի ձի ունեմ, պետք է ծախս է:

— Օրմուց բան չեմ ուզում:

— Ո՞նց չես ուզում — բա Ղուկասի 15 մանեթն ը՞նչի ես առել, Մարտիրոսին ո՞վ խեղդեց 10 մանեթն առավ, Արսեթնիցն ո՞վ <անընթ> բարաթ առավ:

Սատանանց Սիմոնը ձեռները տարածած դես դեն, նայում է շապշած.

— Պարտական ըլի, ուլ տեղեկություն ունի:

Տանուներն էլ մյուս կողմից սպառնալի զարմանքով նայելով Արուրնին, Ղուկասին ու՝

— Ո՞ւլ ա ձեզանից բան առել, ա՛ տղերք:

Նրանք լուռ են:

— Բա ի՞նչ ես բերանդ ցրում:

— Ա՛ տղա, խի՞ չեք խոսում:

Նրանք լուռ են:

— Ա՛ խալիս, ձեզ ինչ ա էլել, չէ նոր խմացար:

Այստեղից, այնտեղից.

— Տո դե բանի եդնա չեն ընկնիլ. մարդն էն ա, ողորմի իրան հորը, բան չի ուզում, էլ ի՞նչ եք դավի դարաբա սարքում:

< Բ ԱՆԻՄԱՆՏ >

Ժողովուրդը, որը կանգնած, որոնք նստոտած, հավաքված են գյուղամիջում: Հեռուն բացվում է լեռնային շփեղ տեսարան: Անտառներ — վտակ — ջրվեժ: Խուլ աղմուկ: Մյուս կողմից շարունակ գալիս են:

1 ՏԵՍՈՒՐԱՆ.

ՎԱՐԴԱՆ (Ձեռքը բարձրացնելով).— Տղե՛րք, հլա սուս արեք:

{ Սուս՝-սուս՝.

(ԱՅՍ ՈՒ ԱՅՆ ԿՈՂՄԻՅ) { Աղա՛, սուս կացեք.

{ Աղա՛, Առաքել, քա՛նի խոսաս.

[ԲՈՂՈՐԸ] լուռ են:

ՎԱՐԴԱՆ.— Տղե՛րք, (քանի տոնուտերն ու քյոխվենն եկել չեն, եկեք մեր միջին խոսանք, հլա տեսնենք) մեզ ընչի են հավաքել, էս ի՞նչ բան ա:

{ Հա՛. հա՛.

{ Շատ լավ ես ասում.

(ԽԱՌՆԻՆՈՒՆ)

{ Խոսանք.

{ Սո՛ւս. (իբար) սո՛ւս:

ԱՅՍՏԵՂԻՅ, ԱՅՆՏԵՂԻՅ.— Խոսա՛, բիձա վարդան, դու խոսա, սո՛ւս:

ՎԱՐԴԱՆ.— Ես ասում եմ՝ մեզ էս ընչի են հավաքել, ի՞նչ խաբար ա:

ԲԱՂՈՆ.— Ասում են Սիմոնի ճանճը դու ես կրակել, հավաքել են, որ քեզ վրա վճիռ անեն:

ՎԱՐԴԱՆ (Հանգիստ).— Ո՞ւլ գիտի, կարելի ա ես եմ գողա-

ցել: Լաւ եք արել, հաւաքվեցեք, էլած շեղածս էլ դուք կրակեցեք
կորած տեղը չի: Բա էսենց ապրիլ կըլի: Մարդի հարիր ճանճը
կրակել են, տունը քանդել:

ԴԱՎՈՆ.— Դրա կրակողի տոմարը աստծու հուր կրակն ընկնի.
ես ինչ գիտեմ:

ՄԱՅԱԿ.— Տո աստված ի՞նչ անի. հենց պետք է ըլի դուրս
գա թե ով ա արել. հենց էսենց հաւաքված գեղովի գնանք տունը
գլխին քանդենք:

ԳԻԳՈՆ.— Ո՛ւր ա. ասում ենք ու անում չենք. փլ գող չի
դուրս եկե՞լ: Որ մի երկուսին էղպես անելինք, էսօր էլ հո էս բանը
չէինք տեսնիլ: Ով ինչ անի, համ գողանում ենք, համ գողին սլա-
հում: Հիմի ես հաւատա՞մ, որ էդ կրակող տղերքն էստեղ կանգ-
նած չեն:

(ԱՄԵՆ ԿՈՂՄԻՅ) { էստեղ են բա, ջհանդամումը խո չե՞ն:
Տո՛, մենք էլի:

ԳԻԳՈՆ.— Հիմի ես հաւատա՞մ, որ մեր մեջ էդ բանը գիտե-
ցողներ չըկան:

(ԱՄԵՆՔԸ).— [Տո, խի չկան:] Լա՛վ. հենց բոլորս էլ գիտենք:

ԳԻԳՈՆ.— Դե մեղաւորը մենք ենք, մենք էլ վճարիլ պտենք.

— Մենք պտենք վճարիլ, բա հո մենք գողանալ չպտենք,
ղարաբաղցին գա վճարի:

(Լոռւթյուն):

ԳԵՎՈՆ.— Բիճա Գիգո:

ԳԻԳՈ.— Հե՛յ:

ԳԵՎՈ.— Եղո՛ւ, էդ ո՞ր աստվածը վե՛ր կունի, որ ուրիշը գո-
ղանա, ես իմ երեսանց բերնիցը կտրեմ նրա ջառմեն տամ:

ԳԻԳՈ.— Պետք է տաս:

ԳԵՎՈ.— Ընչի, ես ի՞նչ եմ արել, ո՞ւմ եմ սլարտակտն. գնա-
ցեք գողը գտեք, մնին տասն առեք: Տունը քանդեցեք: Դու մի կոճ
վեր կալ, ես երկուսը վերունեմ:

(Ամբոխը դովում է): Սկսում են ջոկ-ջոկ վիճել. (լսվում են)
դրուստ ա ասում, ընչի տամ, ես ինչ ունեմ... գողը գտեք... գողը,
կրակողը...

ՎԱՐԴԱՆ (Բարձր կանչում է).— Տղե՛րք, հլա կացեք:

ԱՄԵՆ ԿՈՂՄԻՅ.— Մա՛ս. ուս կացեք: Ասա՛, քեռի Վարդան,
բի՛ճա Վարդան, ասա, խնամի Վարդան, ականջ ենք դնում:

ՎԱՐԴԱՆ.— (Բռնորին հանում է, քաշում ու խորհրդավոր):

— Տղե՛րք. ես էն եմ զարմանում, թե կողպեքը անկողորի՞
ճանճանոցի վրեն, ուրիշ էլ գնալու տեղ չունի. զարմանալի է՛ գո-

զը էդ ո՞նց ա մտել, էս ի՞նչ բան ա... Բալքի իմ խելքը բան չի կտրում. դուք միտք արեք...

ՄԱՅՈՆ.— Բիձա Վարդան, դու ինձանից շատ կապրես:

ԱՅՍ ՈՒ ԱՅՆ ԿՈՂՄԻՑ.— Տղե՛րք, ըզորդ էս ի՞նչ բան ա. Վատեղ մի շտուկ կա:

ՍԱՔՈՆ.— Տո ես դրանից կըհալատամ. միտներդ չի՞, էն տարին եզը ձորումը սատկել էր, եկավ, թե դու ես սպանել — շառն ինձանով պեց, 30 մանեթն առաւ:

ՄՅՈՒՍԸ.— Դա կանի, դրան հոգի չըկա:

ՈՒՐԻՇԸ.— Տո, բա հո դուր չեն Սատանանց Սիմոն ասում:

ՍԵՓՈՆ.— Էդենց անխիղճ մարդ դեռ հողը ծնել չի. պա՛. ես դրանից աչքեր եմ տեսել, դրան խեղճ եկողն ա մեղք:

ՄԻՆԸ.— Էն ա ասա օղորմի քանդողի հորն էլի, ասածու դատաստան ա արել:

ՎԱՐԴԱՆ.— Ախր ես ձեզ բան եմ հարցնում. Վդ ո՞նց մտավ էդ շանորդի գողը. [ղուշ էր] հավք էր, քամի էր, սատանա էր:

ՍԻՄՈՆ.— Ախպե՛ր, հենց ասենք թե մտան. գող ա. կողպած դռնիցն էլ կըմտնի, կալած կտրիցն էլ. դուք էն ասացեք, մի բան էս գողը գտանք: դուք էստեղ անգաճ դրեք: Ադա Չատի:

ՉԱՏԻ.— Հե՛յ:

ՍԻՄՈՆ.— Ադա քեզանից ընչի առան 10 մանեթը:

Չատին ձեն չի հաճում:

ՍԻՄՈՆ.— Քեզ հետ չեմ, ա՛յ տղա:

ԱՅՍ ՈՒ ԱՅՆ ԿՈՂՄԻՑ.— Ա՛յ տա, խի՞ չես խոսում, ընչի առան:

ՉԱՏԻ.— Առան էլի:

ՍԻՄՈՆ.— Ախր ընչի առան, ի՞նչ ասին:

ՉԱՏԻ.— Ասում են՝ կրակելուն խաբար ես:

ՍԻՄՈՆ.— Լա՛վ. ասենք սա գող. ադա Ղուկաս, քեզանից ընչի առան:

ՂՈՒԿԱՍ.— Ասում են՝ դու ես արել:

ԱՄԲՈՆԸ.— Վա՛հ...

ՍԻՄՈՆ.— Ադա Մաթոս, քեզանից վլ առել են թե՛ չէ:

ՄԱԹՈՍ.— Առել են:

ԲՈՂՈՐԸ.— Վա՛հ:— Ազմուկ և այլն:

ՍԻՄՈՆ.— Ա՛յ խալիս, հիմի սրան ի՞նչ կասեք:

Տանուտերի տանը բազում — գիշերային խորհուրդ:

— Դու էն ասա, տանուտեր, <հո> դրան կըկորցնեն:

— Անպատճառ:

— Որ կըկորցնեն — հեշտ ա:

— Կալն ու մարագը քեզ, Փիլո¹ս, գոմը Գեվոյին, տոմար Մարտիրոսին, ֆողերն էլ էս ա մեր գլավինին ենք տալիս, գոմահանդն էլ ես եմ վեր ունում, ախպեր, տեղ չունեմ ապրանքս պահեմ:

... Ա՛յ տղա, ենամ կըկորցնե՞ն:

— Ասում են ճանճ կրակելը — կատրեժ ա:

— Տղե՛րք, էդ ի՞նչ մեծ բան ա էլել:

— ՍՍՏ* — Բա հենց դիդես ես բեհուդա բան եմ բռնում:

— Ախպե՛ր, մի ասիք ոչ, թե բաս էդ ո՞նց ա էլել:

— Ոնց պտի ըլիլ — էդ մեռած Արուսինը (Սատ. տղեն) զնացել ա մեղրը կտրել, մուլը փեթակի միջին թող արել, դուրս եկել — էն ա կրակ ա ընկել, զնացել:

— Տունս քանդեց, դրա տունը քանդվի:

— Բա էդ խի՞ ես, էդ խեղճ¹, թրջված լայողի յախեն բռնում. խի՞ պտի մի օր... (պատմում է, թե ինչպես իրեն վերհատել է):

— Ա՛յ տղա, էս վարժապետն (իրանց գյուղի տղա է, ֆաղափից նոր եկած) ուշացավ:

— Դա ի՞նչ զադ ա:

— Է՛, զադ հա...

Դալիս է:

— Վարժապետ ջան, մենք հայվան <սարըցի> մարդիկ ենք, դու գրից հասկացող ախր, (սրան ոգևորում են, սա էլ՝ իհարկե մենք ժողովրդի շահերի համար ենք, մեզ համար ժողովրդի շահերը... սկսում է նստել):

— Դուք պետք է նպաստեք վերացնելու այն բոլորը... Պրարգելք են լինում տնտեսական և բարոյական զարգացման:

— Մենք էլ նրա համար ենք ուրախանում, որ քեզ պես տըղերքն ուսում են առնում, որ գան մեզ քոմագ ըլեն. ա՛յ, ասում ես չարության դեմ կռվել...

— Այ, ողորմի քո հորը, աստված ձեր կյանքն էլ երկար անի:

— Մարդն էլ էն ա, որ մենակ իրան համար չըլի:

— Մենք էլ էդ գիտեինք, դրա համար ենք քեզ էս կես գիշերին անհանգիստ արել:

* <Սատանանց Որմոն> 1 [նաչար].

— Խնդրեմ, ինչ կա, ես պատրաստ եմ:

ՍՍՏ.— Աստված էլ քու թիկունքին պատրաստ ըլի:

ՏԱՆՈՒՏԵՐ.— <ԾԱՏՈՒՐԱՆՅ ՀԱՆՆԱՐ> վարժապետ, քս մեր <Սատանանց Սիմոնը> մի 80 ճանճ ուներ. մարդը դրանով էր ասլրում, դրա երեսին էր մտիկ անում, հիմի ինչպես դու էլ քս բարի աչքովը տեսար— կրակ են տվել: Մի խոսքով՝ մարդի տունը քանդել են, հողին հավասարել — մնացել է ձեռքը ծոցին: Հիմա ի՞նչ անենք, դրա անողին ի՞նչ պատիժ տանք:

— Ահա, պ. յոանուսեր, ես հենց դրա համար էր, որ անցյալ օրը խոսում էի, թե ձեր որդոց տվեք ուսման, կրթության, դուք կարծում եք պատիժը կարող է ձեզ ապահովել, ձեր կյանքը, ձեր գույքը ոչ մի պատիժ չի կարող, <սակայն>...

Դե հիմա ի՞նչ անենք. դու հիմի ասա, հիմի խո չենք կարող էդ գողին ուսումնարան ղարկենք, որ սովորեցնեն, թե <Սատանանց> բիձու ճանճը չըկրակի — կրակել ա, պրծել, քս մարդն էլ խեղճ մնացել ա նստած — հիմի ո՞նց անենք:

— Հիմի եթե գողը հայտնի է, պետք է հանձնեք արդարադատության ձեռքը, պետք է պատժեք:

— Ըհը, ողորմի հորդ:

— Մենք էլ քեզ նրա համար ենք կանչել, որ մեր միջի հասկացողը դու ես — մեզ օգնես:

— Ես ի՞նչ կարող եմ անել:

— Դու ես կարող, բա մե՞նք ենք կարող. մի թուղթ շինենք. ար էսպես, էսպես գող ու ավաղակ կա մեր միջին, ամեն բան կարդին գրենք, մի խոսքով...

— Շատ լավ, ինչու չէ, կարող եմ:

— Դե նստի.— Այ տղա, թուղթ, թանաք. մութաքեն բերեք դրեք տակին, ճրագը մոտ բերեք:

(Նստեցնում են, ամեն բան տալի):

— Միայն, վարժապետ ջան, հենց դրիլ պտես, որ էն ա ինչ գա՛ն կապեն ու տանեն. քն ա ինչ հուր հավիտյան գնա...

— Վա՛հ, սրա դրիչը քարին դնես, քարը կըճաքի:

— Սրա ձեռքը թագավորին ա հասել:

— Էլ օխտը կլասն <ավարտել ա>:

— Բայց ո՞վ է գողը: (Գրում է վերևի բիլը՝ Մայիսի 25-ին և այլն):

— Կասենք, դու հլա գրի:

— Դե պետք է ասեք, որ անունը պետք է գրեմ չէ:

— Այ տղա, թագոն հո չի, ասիլ պտես, ասա էլի, մարդը գրտամ ա:

— Գողը գրի, որ Բաղդասար վարդանովն ա:

ՎԱՐԺԱՊԵՏ.— Բաղդասար վարդանով... (Մնում է ապշած նայելիս): Բաղո՞ն...

— Հրամանք ես, Բաղոն ինքը:

— Ախար նա 25-ին քաղաքումն էր, նա ինձ բերեց... Մենք եկանք տեսանք, որ արդեն կրակել են:

— Տո, քոնը գրելն ա — ի՞նչ գործ ունես նա որտեղ էր:

— Ի՞նչպես թե... Դուք ուզում եք անմեղ մարդ կորցնեք...

— Ես քեզ ասում եմ գրի, դու ատվակատություն ես անում:

— Դու կարծում ես ինչ որ ասեք ես կըգրեմ... Կամ թույլ կըտամ, որ դուք...

— Տեղըդ նստի, գրի, քեզանից խո բան չի գնում. դուր տեղն ինչ ես նեղանում:

— Դուք... (Սկսում են աղմկել. կոիվն ընկնում է):

— Ես կըվկայեմ, որ նա 25-ին քաղաքումն էր, որ դուք այսպես ինձ կանչեցիք և այլն...

— Հիմի կըտեսնենք քո ուսումն ու մեր ուսումը:

(Գնալուց հետո)

— Տո, էս ի՞նչ ինգլիզն ա էլել:

— Աղա, տեսնում չես դրա մազերը...

— Հմի ո՞նց անենք, որ դրա վկայությունն էլ անց չի կենա:

— Հա՛, թե չէ վկա կըկանգնի:

— Դրուստ, որ գիտես, էն շան որդին էլ քաղաքումն ա էլծլ էդ ժամանակ:

ՏԱՆՈՒՏԵՐ.— Տո՛, ես գիտեմ:

— Սուտ բռնենք:

ՍԻՄՈՆ.— Դու մի քանի հաց մեղր կարա՞ս գտնես:

— Կարամ:

— Սիմոն, դու էլ մեղրը կը տանես, կըղնես դրանց մարադումը, կըպահես օքմի տեսնի ոչ — մնացածը ես գիտեմ:

— Իրան գող բռնենք:

— Իրան չէ, ախպորը. դուք էլ կասեք, որ էս փլան վախտը տեսանք նրանց — երկուսդ կասեք էս տեղ տեսանք ձեռները լվաներ, երկուսդ կասեք էսհենց գեղիցը փախչեր:

— Որ մի խոսքի ըլեք ու ասեք <անընթ>, ես դրան մի պարածեմ, որ ասեն ուրիշն ա պահել:

— Իրանց կոթը բան ուզեցեք:

Սուրենի գալուց առաջ իրանց միջին խոսում են ու վրեն ծիծաղում — հիշում են ասածները.

— Տո, դրանց պար ածելը իմ բանն ա:

Խոսում են գյուղացի Գևորգի մասին, որ գնացել է ֆաղաֆ գանգատվելու:

— Ես դրան մի քաղաք շանց տամ. ասում են գանգատը տվել է և այլն: Խոսում են, թե ինչպես էր մուլը մնացել ճանճանոցում ու վառել: (Գալիս է Սուրենը):

— Բարի իրիկուն ձեզ:

— Ա՛յ, աստծու բարին, բարով եկար, համեցեք, համեցեք:

— Քեզ նեղություն տվինք, տիրացու Սուրեն, էս կես գիշերին:

— Ոչինչ, ոչինչ, երբոր հարկավոր եմ — ինչ ժամանակ էլ լինի ես պատրաստ եմ:

— Աստված կյանք տա, ախպեր, [դե մեզ էլ դուք պետք է ճամբա շանց տաք], դե գեղացի մարդիկ ենք, հազար ու մի ցավի տեր:

ՏԱՆՈՒՏԵՐ.— Տիրացու Սուրեն, էսօր դու մի [բան] խոսք ասիր, շատ քեֆս եկավ:

— Ի՞նչ բան:

— Շատ քեֆս եկավ է՛:

— Բայց ի՞նչ ասի:

— Ասիր, էս բոլոր մեղքը նրանցն է, ով որ գողությունը ծածկում ա, որ գողին պահեք ոչ, էս տեսակ բաներ չեն պատահիլ:

— Այո՛, [այդ իմ համոզմունքն է] ես համոզված եմ, եթե գողին չըպահենք և այլն (տախանում է նորից):

— [Հենց էդպես էլ համոզվի]

— Հիմի [ի՞նչ կասես մեզ, որ] գողին գտել ենք ու չենք ուզում պահել — ի՞նչ կասես:

— Եվ շատ լավ եք անում:

— Դեհ հիմի քեզ էլ դրա համար ենք էս կես գիշերին նեղություն տվել, որ գաս — մի երկու տող բան գրես, տանք դիվանի ձեռք, ինչ կուզեն անեն, ախպեր, մենք ամենքս էլ մլքի տեր ենք, դիրքի տեր ենք, ախր մեղք չենք, մինչև ե՛րբ ախար, էլ հարաքաթ չըմնաց է, ծածկելով՝ էլ բեզարեցինք. հրեդ դու էլ ես քրեաներիս թքում:

— Ո՛վ է գողը:

— Ա՛յ, գրիշդ վեր կալ հրես կիմանաս:

¹ [պահելով],

— Էլի, ո՞վ է:

— Գևորգ, Գևորգ:

— Ո՞վ:

— Գևորգ:

— Գևորգ... բայց նա ինձ մոտ քաղաքումն էր, երբ որ այդ քանը կատարվել է:

— Տո, դու ի՞նչ գիտես, նստի գրի, մենք անմեղ տեղից խոչենք խոսում:

— Անմեղն էլ ի՞նչպես կըլինի. ես ասում եմ նա քաղաքումն էր:

— Ախպեր, քաղաքումն էր, թե ջհանդամումը, քո ի՞նչ բանն ա, քոնն էն ա մի քանի տող քան ա, գրես մեղ տաս:

— Այդ ի՞նչպես եք խոսում ինձ հետ:

.

Վերջապես այս ինչ օրը նա քաղաքում խնդիր է տվել նահանգապետին:

(Տեղիցը վեր է կենում — լուռ նայում սրան նրան ու խոսում [զսպված վրդովմունքով] վշտացած:

— Ուրեմն դուք դրա համար եք ձեր քունը կտրել, այս կես գիշերին հավաքվել, որ կորցնեք մի անմեղ մարդու: Մի մարդու, որի անմեղությունը ինձ լավ է հայտնի — և դուք էլ գիտեք, որ ինձ հայտնի է, տեսնում եք, որ ինձ հայտնի է, և սակայն ինձ ուզում եք ձեզ մասնակից ունենալ: (Լռությամբ)... Դուք ի՞նչ եք կարծում... (Լռությամբ)... Դուք կարծում եք, որ կարող եք ձեռք գռհհիկ, գազանական, լիրբ գործին գործիք շինել ինձ, ուզում եք իմ գրիչը շինել ձեր գռհհիկ դավերի դենքը...

— Հերիք էր, պ. Սուրեն, հերիք էր. չես ուզում — էն դուռը, էդ դու — գնա, քեզ համար սուա ու փուա [ձենդ էլ քեզ արա] — էլ ի՞նչ ես ուզում մեղանից:

— Չէ՛, ես հեշտ չեմ գնալ. պատասխան տվեք ինձ. — Ի՞նչպես համարձակվեցիք դուք այդպես կարծել, որ ես ձեզ հետ կբմիանամ այդպիսի գործում, ինչպե՞ս ինձ ձեր ընկերը կարծեցիք — և այս ի՞նչ եք անում դուք:

— Մենք ասինք մարդի տունը քանդել են — դու էլ պարծենում ես, թե ժողովրդի համար գլուխս ետ դրած ա, մենք էլ կանչեցինք, թե արի, մի մատը թուղթ դրի — մեղավորին տանք դատարան:

Սպառնում է:

ՏԱՆՈՒՏԵՐԸ. — Քեզ մի բան խնդրեմ — ձեռք կտրի:

— Հա՛, այդ կարող եք անել — սուտ մեղադրել, դալել, թաքուն տեղից գնդակահար անել, գողանալ, զրկել — բայց ինձ փոխել — շինել ձեր ընկերը, ծառայեցնել ձեր դռեհիկ գործին. այդ երբեք չի լինի, այդ չեք կարող:

— Բայց ո՞ւր է մեղավորը, ի՞նչ է արել նա ձեզ... Նա ճանճ չի կրակել — գուցե ուրիշ... մի ուրիշ մեղք ունի. ի՞նչ է արել:

<ՍՍՏԱՆԱՆՅ ՍԻՄՈՆԸ>. — Ունի բաս, հալբաթ ունի, որ մենք էլ էսենց ենք անում:

— Ի՞նչ, բիճա Սիմոն, ի՞նչ է արել, [ասա՛, ես էլ իմանամ.] խնդրում եմ, աղաչում եմ, գուցե քեզ մի ուրիշ բանով նա սաստիկ...

— Քո ինչին է պետք իմանաս — էդ ա չես ուզում գրես, [քո ճամբեն գնա]:

— Չէ, բիճա Սաքո, ես կրկին կը գնամ, միայն իմանամ, որ գոնե մի պատճառ ունի ձեր շարունջունը: Ես պետք է իմանամ, խնդրում եմ, ի՞նչ է արել նա քեզ, գուցե ճշմարիտ որ... թե չէ... թե չէ ես քիչ է մնում խելագարվեմ... Ի՞նչպես առանց պատճառի մարդուն կորցնել, նա էլ ձեզ պես մարդ է, տուն ունի, կին ունի, երեխաներ ունի:

— Համարենք թե մեռել ա. կնիկն ու էրեխերն ի՞նչ պտեն անիլ: (Պարմացած, ապշած) — Համարենք... ի՞նչու եք այդպես պահկանում (նակատր բռնում է, նայում է ապշած):

— Լա՛վ, լա՛վ, պ. Սուրեն, գնա, ա՛յ տղա, շներն անց կացրու թող գնա — գնա քնի:

— Ես կըգնամ, պարոններ, բայց (խնդրում եմ ետ կացեք) էլ չեմ կարող քնել: [Դուք իմ քունը կտրեցիք, երանի ես էլ ճանճանոց ունենայի, այն ճանճանոցը լինեին քանդած. — օ, դուք ուրիշ բան քանդեցիք իմ մեջ... էլ իմ քունը չի տանիլ...]

— Ընչի չես քնիլ, քեզ ինչ ա էլել, քո ճանճանոցն էլ խո չես կրակել, քանդել:

— Երանի ես էլ ճանճանոց ունենայի, այն քանդվիր... օ, դուք չեք հասկանում ինչ է քանդվում, երանի մեր տունը լինեի կրակված, մեր դյուղը լինեի շարժված, կործանված, միայն թե... (Դուրս է գնում): (Երբ գնում է պրծնում, հանկարծ հետևից իրար երեսի նայում են ու միասին հրճում).

— Հա, հա, հա... քու տուտուց իծանն անիծվեն:

Սուրենը ոգևորվում է.

— Ինչու չըպետք է դուք մի խումբ մարդիկ — մորից, մանկուց

Իրար հետ մեծացած, բնության այս լիքն ու փարթամ անկյունում ինչու չպետք է խաղաղ ու սիրով լինեք, ի՞նչն է խանգարում, մեկը ճանճ վե պահում, առատ մեղր ունի, ով ուզում է՝ թող նա էլ պահի, մի՞թե տեղ չըկա, մի՞թե արգելում են նրան, ո՞վ է խնայում ձեզ լեռների ծաղիկն ու անտառի ծառը:

(ԳԵՂԱՅԻՔ).— Ա՛յ լեզվիդ մատաղ:

— Մի՞թե այդ ավելի դյուրեկան չի, քան գողութունը, մի՞թե ավելի հեշտ չի, քան Սիրիւրի դաժանակիր աշխատանքը. ես ձեզ ասում եմ, որ բնության ծոցում արած աշխատանքն է, որ մարդուս ապրուստի հետ առողջացնում և ազնվացնում է:

Ահա ես քաղաքում սովորած ու ապրած մի մարդ եկել եմ դյուղը:

(ՄԻ ԾԵՐ ԳՅՈՒՂԱՅԻ).— Վա՛յ է, արիսոս չես դու, որ էն դրախտիցն եկել ես ընկել էստեղ:

— Զէ՛, բիձա Ակոփ, սխալվում ես. ես դրախտից չեմ դալիս. քաղաք ասածդ մի ահագին հիւլանդանոց է, նրա մթնոլորտը լցված է յողոթորմի հոտով ու ճնշված [տխուր] հառաչանքներով:

Այստեղ կարելի է ծաղիկների բուրմունքը շնչել ու ազատ, լիակործ երգել անտառներում. քաղաքում...

(ՆՈՒՅՆ ԳՅՈՒՂԱՅԻՆ դառնալով ժողովրդին).— Դրուստ ա ասում. ապրելու տեղ չի էդ քանդած քաղաքը, տո կարում չես մի երկնքի երեսն էլ ա մտիկ տաս...

ՍՈՒՐՆՆԸ.— Հա, այնտեղից եկել եմ այստեղ — համոզված, որ այստեղ և կըհանդատանան քաղաքային ...հուզմունքներից հոգնած ջղերս, և կըկազդուրվի քայքայված առողջութունս, և ուրախ կըլինեմ ու առողջ — և դրա հետ միասին կգործեմ ձեր մեջ,— ինչ որ սովորել եմ, գիտեմ, փոխանակ քաղաքում իզուր մաշելու, այստեղ գործ կըդնեմ ձեր մեջ, եթե ինձ համար չըլինեմ, կապրեմ գոնե ձեզ համար, գոնե ձեզ օգուտ տված կըլինեմ:

(ԳՅՈՒՂԱՅԻՔ).— Աստված կյանք տա, Սուրեն ջան, աստված ավելի խելք ու կարողութուն տա:

(ՍՈՒՐՆՆԸ շարունակում է).— Այժմ հազար ու մի նոր միջոցներ են հնարել — հեշտացրել դյուղացու ֆիզիքական տանջանքները — հազար ու մի մեքենաներ են շինել — էլ հարելու [վարելու, ցանելու, հնձելու, կալսելու, մաքրելու]... Էնպես հնձելու մեքենա են շինել, որ միանգամ արտի էն ծերը դնաս կտ գաս — վերջացավ:

(ԳՅՈՒՂԱՅԻՔ).— Պա՛հ...

— Էնպես մեքենա հա, որ խուրձն ածա մեջը, դու նստի

շիբուխդ քաշի. մի կոնիցը դարմանն ա դուրս թափում, մի կոնից
իստակ ցորենը, մի կոնից աղբն ու զիբիլը:

(ԳՅՈՒՂԱՅԻՔ).— Պա՛հ... էս ի՞նչ հրաշք ա: (Հրնոց):

(ՄԻ ԳՅՈՒՂԱՅԻ).— Բա եղևա մենք ի՞նչ պտենք անիլ պա-
րապ:

(Այս ու այն կողմից).— Սո՛ւա, մասխարա:

ՍՈՒՐԵՆ.— Էլ շատ բան կոտենաւս անելու:

— [էնպես փեթակ են շինել, որ դու քու ճանճից ստանում
էս մի փութ — կըստանաս 20 փութ]:

(ՄԻ ԳՅՈՒՂԱՅԻ).— Նղևա էդ հնարները ո՞րտեղ են հմի:

ՍՈՒՐԵՆ.— Ուզում ես մի շաբաթեն լրա բերել տամ — փողի
բան է, կըհավաքվենք, ամեն մեկու մի բան կըտանք — ամբողջ
գեղով բերել կըտանք ու [հերթով]...

— Հա՛, էդ էլավ:

Թնդանոթ է բերել տալու հասարակաց փողով, որ կարկուտը
ցրում են: (Կարկուտը արտերը տանում է — քանի տարի է հաց
չունեն) դեպի երկինք արձակում են.

— Վա՛հ, էդ մեղք բան ա, որ գյուլլեն գնա աստծուն էլ
դիպչի: (Անունը դնում են աստված սպանող):

Աշխարքը սուաջ է գնում, իսկ դուք ետ:

Սուրենի հրապարակական գայրույթը — տեսարան. հա-
լածված տղերանց հետ — դու ես մեր ումուղը, բաճուն լրագիրը
կարդում են տանուտերի դեմ գրած:

Տանուտերը յուրայիններով հավաքված գգրին ասում են ձեռ
տա:

ԳՋԻՐԸ կանչում է.

— Նկեք հե՛յ, տանուտերը կանչում ա, հե՛յ:

(Հավաքվում են չորս կողմից իրանց գործիքներն ուներին,
որն)

— Ի՞նչ խաբար ա, տանուտեր:

— Ինչ խաբարը ո՞րն ա — գեղումը հազար ու մի բան կա

— դուք գիտեք ոչ. քաղքիցը խաբար ա եկել, որ դուք քնած եք,
հիմար եք, ախմախ եք, որ ձեր տանուտերն էլ... ա՛յ տղա, մի
կարդա՛:

Սկսում են կարդալ սխալներով:

— Նամակ խմբագրության:

— Ադա էդ նամակ ա, թե կազեթ:

Փողովուրդը հուզվում է.

Գալիս է և <անընթ> սկսում է վիճել, ճառել, դիմել ամբօխին, հայհոյել տանուներին:

— Լավ ես ասում, վարժապետ ջան, մի քիչ կացի. տղե՛րք, եկեք: Գնում են մարագիցը մեղրը հանում (վարժապետանց կո, բովը, որ մինը բան է ուզել), մայրն առաջը կտրում է:

ՏԱՆՈՒՏԵՐԸ (Հետը դուրս են բերում կոթով մեղրը).— Հրես էս գրի հա՛. ես ձեր... գեղը քանդեցիր. <ան> շանորդիք — ասում են Հաշտարխան քիչ գել կար — մինն էլ գյամով բերին. — քո հերն անիծած... Մեծում են թղթակցին:

Ամեն մինը տեղ է ցույց տալիս — վերստերի տարածությունը տարբեր — [ֆենիչը շատ ուրախանում է]:

Ապա իրանք մտնում են առաջուց քաֆուն մի մուր շինություն, քաֆնվում:

— Տեսաք որը որտեղ ցույց տվեց, բայց ավելի համոզվելու համար այժմ կրչսեք:

Բերում են վկաներին, կենտ-կենտ իրարից հեռու կապում սներից. երբ բոլորը դուրս են գնում, սրանք սկսում են խոսել:
Խոսում են կապած.

— Ա՛յ տա, բա էդ խաչի ավետարանի միջին զորություն չրկա, բա էդ խի՞ սուտ երդում կերանք — մեզ հարցմունք չի ըլիլ — զուր երդում կերանք:

— Տո ի՞նչ ես դարդակ-դարդակ խոսում. էն ո՞ր սուտ երդում կերածի գլխին երկնքիցը քար վեր ընկավ, — էն ուսում առածներն ամեն օր համ խաբում են, համ սուտ <անընթ> նրանք...

— Ա՛յ տղա, կամաց, լսող կըլինի:

— Ա՛յ տնաքանդ, բա դու հասկանում չես մի վերոտաշափն ինչքան կըլի:

— Աղա, հասկացա՞ ու արի, ես ինչ գիտեմ վերստս ո՞րն ա:

— Առաջուց պետք է լավ ինք միտք արել — մի նշանով տեղ ինք ասել:

— Ո՞վ միտք կաներ, թե էսպես բան կըլի:

— Էս ինչ [չար] շանորդի քննիչ էր:

— Քննիչն ի՞նչ անի, էդ Սուրեն շանորդին արավ:

— Ա՛խ, թե մի էս կըպրծնենք:

Քննիչը հանկարծ մթնում. — Բավական էր. դուրս եկեք:

ՍՈՒՐԵՆ. — Դուռը բաց արեք, լուս արեք:

— Շնորհակալ եմ, պարոն Սուրեն:

— Լուս արեք, լո՛ւս:

Զանգերի ձայնը լռում է: Սուրենը մենակ.

— Երգվելու են գնում:

— Ո՞վ, սրբություն հ... <անընթ.>

ՉԻՊ ՏԵՍԱՐԸ

Հեռվից բարձր հայնոյելով մտնում է տանուտերը յուրային-
ներով:

ՏԱՆՈՒՏԵՐ.— Բոլորը սիրիրական են, սրանց հերն անիծած
— սաղ գեղով, մեծ ու պուճուրով կապոտեմ, իրար խառնեմ,
պրատակով կորցնեմ:

[(Գրագրին).— Արի պրատակովը դրի, փեշատեմ. մին պահեցի
երկու, տասը, հազար լրբություն կանեն, կպահեն]:

— Տերությունը թքեց, ես երեսս դեմ արի, տերությունը,
թքեց, ես երեսս դեմ արի, պահեցի, ասի մին կըլի, երկու կըլի,
մինչև ո՞ր օրը ես ձեր լրբությունները պահեմ...

(Գրագրին).— Ա՛րի, դրի, որ գեղովի բաղբոյնիկներ են:

— Խի՞ ես մեղ տնաքանդ անում, գլավին ջան. մենք ի՞նչ
ենք արել:

ՏԱՆՈՒՏԵՐ.— Դուք ի՞նչ եք արել — շանորդի, տես ո՞նց ա
խոսում. սղա. (զգրին) տուր էդ շանորդուն, բռնի տար տուն
դցի: (Գրիբը նիպոտով ձեծելով տանում է):

< ԽՆՋՈՒՅՔԻՅ ՀԵՏՈ... >

Գիշերով (խնջույքից հետո) հայրը (կամ ծնողները) հանդի-
մանում են իրենց աղջկանը. — Ի՞նչ անհամեստություն էր, հազար
ու մի թսկից փախածներ եք հավաքում. Սուրենն ո՞վ, ես ո՞վ. դուրս
է տալիս, ինչ բերանն է գալիս:

— Էլ մյուս անգամ նրան ալատեղ չըտեսնեմ:

— (Կարող եք դուք ասել):

— Ընչեր էր խոսում:

— Բոլորը ճիշտ էր ասում:

Ծնողների հետ կովում է:

Սուրենի ու օրհորդի տեսակցությունը:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>. — Ես ձեզ պետք է ասեմ, որ դուք ձեզ պահել
չըգիտեք, մարդկանց հետ վարվել...

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Այսինքն:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Ա՛յ, այն երեկոն, դուք հորս թե այն պարոն-
ների հետ...

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Ես նրանցից ներողություն կըխնայեմ:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Ը՛, ը՛...

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Դուք անհոգ եղեք, այժմ կերթամ մի ձեռք
սպիտակ ձեռնոցներ կը հագնեմ, կը գամ նրանց կըխնայեմ՝ ինձ
ներեն իմ հանգստությունը, որ ես համարձակվեցի իմ խոսքն
ասել:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Ո՛չ, ես այդ չեմ ասում... դուք տակտիկա...

Հեռատես պետք է լինել...

Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛. (անընթ.):

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Եվ մենք կին ենք երազում, որ նա թե՛ տար
մեզ, ողևորներ, համարձակություն տար մեր սրտերին:

Օ՛ֆ, աստված իմ...

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Ես... ես...

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— [Ոչ,] բավական էր, բավական. ի՞նչքան դառն
է, ի՞նչքան ծանր:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Բայց... սպասեցեք... տեսեք...

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Ոչ, ոչ. դուք ինձ հիասթափեցրիք սաստիկ,
սաստիկ... թող նրանք ինձ ինչ ուզում են ասելին, անելին, ինչքան
կուղեն նեղացնեն, միայն թե ձեզնից այդ չըլսելի:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Բայց ես դեռ ոչինչ չեմ ասել:

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Օ՛, դուք այնքան ասացիք:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Ի՞նչ ասացի ես:

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Ես այն իրիկուն սկսեցի ձեզ ճանաչել, երբ
սկսեցիք վարանելով բացատրել մերթ իմ, մերթ ձեր հոր խոսքերը:
Այդ անտանելի է իմ հոգու համար: Ես մի ժամանակ — և դեռ մի
քանի օր առաջ, կարծում էի, որ ամեն մարդ իր սրտում ունի մի
բարձր կարոտ, մի [նուրբ] զգացմունք, ձգտում — վերանալու,
դուրս գալու այս խեղդով մթնոլորտից, տարածության, լայն տա-
րածության կարոտ ունի իր մեջ — ես քեզ այնպես կարծեցի,
ա՛խ, ես քեզ ի՞նչ կարծեցի, ի՞նչ երազեցի, որ նա ինձ թե կըտա
սլանալու և ահա, երբ հասարակ կարծիք եմ հայտնում, նա իրենց
աղաթներն է առաջ քաշում:

Օ՛, դու թշնամու նման...

.

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Ոչ, իմ գլուխը չի ցավում:

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Սի՛րե դուք սուտ խոսել¹ գիտեք:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Երևակայեցեք, ես շարունակ սուտ եմ խոսում:

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Ոչ, [այդ] ոչ, դուք չեք կարող սուտ խոսել²:

Ուրեմն ձեզ չհավատանք—շատ քիչ...

ՕՐ<ԻՈՐԴ> (Ծիծաղելով).— Ոչ գիտեք³, ստախոսությունը մի [չավ վահան է] հրաշալի մութ անկյուն է, ուր դուք կարող եք ծածկվել — ձեզ չըվրդովելու համար:

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Սակայն, ես պետք է ասեմ, որ մի քանի անգամ նկատել եմ ձեր ստախոսությունը — այն օրը դուք ձեր մորն ասում էիք...

(Ներսից երբեմն գլուխները հանում են սա ու նա ծիկրակում):

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Ամեն օր, ամեն օր, ամեն օր... անկարելի է, ուրիշ կերպ անկարելի է: Երևակայեցեք, եթե մի օր ճշմարիտ խոսեմ, աստված իմ — առավոտից մինչև երեկո... հենց [ձեզ հետ] այս բոլորիս...

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Ինձ հետ...

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Այո, ձեզ հետ...

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Ամեն տեղ:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Միայն մի անկյուն գիտեմ, որ կարելի է անկեղծ խոսել — այդ իմ սիրտն է:

[Պետք է կեղծել, ու մենք կեղծում ենք, խաբում ենք.]

Ս<ՈՒՐԵՆ> (Մտածմունքի մեջ ընկնելով).— [Հիրավի] մեր կյանքն ամբողջ մի կեղծիք է, սուտ ժպտում ենք, սուտ, սուտ ենք ապրում: Լավագույն զգացմունքները, լավագույն խոսքերը կորցրել են իրենց իմաստը, դարձել են դիմակներ, զգվելի է, ճշմարիտ, ես հոգնել եմ այս տեսակ կյանքից [էլ չեմ կարողանում տանել. վճռել եմ—կամ հեռանալ գյուղը—այնտեղ մի քիչ ազատ շունչ քաշել բնության ծոցում, այս անմիտ աղմուկներից հանգիստ, հեռու, և ուժերս նվիրել ժողովրդին]:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— [Նախանձում եմ ձեզ, պ. Սուրեն, ախ, ինչ հաճույքով ես էլ կուղենայի այդպիսի մի անկյուն, այդպիսի մի հանգիստ, մի կյանք]:

Ս<ՈՒՐԵՆ>.— Տրտունջ, տրտունջ, մի խաղերնից մյուսին, անվերջ փոխում ես, փոխում:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Բայց երանի ձեզ, որ մի խաղերնից կարող եք հեռանալ մի ուրիշին, դոնե փոխվել:

¹ սուտ [ասել], ² [Ո՛չ, օ՛, այդ արդեն սուտ եք խոսում], ³ [Երևակայեցեք]:

ՄԱՅՐԸ.— Մարգո:

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Իսկույն, մայրիկ:

Շարունակում են.

ՄԵԿԸ.— Օրիորդ, այստեղ սպասում ենք ձեզ:

Օրիորդը խոսում է:

ՍՈՒՐԵՆ.— Ձեզ կանչում են:

ՕՐԻՈՐԴ.— Է՛հ:

ՍՈՒՐԵՆ.— Այո՛, մի քանի տարի կյանք ունենք այս աշխարհում, այն էլ մաշում ենք հառաչանքներով ու ստերով — պետք է սրտին հետևել:

ՕՐԻՈՐԴ.— Այո՛, սրտին, սրտին...

ՄԱՅՐԸ.— Պ. Սուրեն, մի բռնե՛ք այստեղ ձեզ կանչում են:

Սուրենը գնում է:

ՄԱՅՐԸ.— Այս ինչ անքաղաքավարություն է, հյուրերդ թողած, մտել ես այստեղ հետ քիչի փիչի, քիչի փիչի...

ՕՐԻՈՐԴ.— Ինձ հանդիսա թող, մայրիկ:

ՄԱՅՐԸ.— Ինչ հանդիսա, էն տղան ամոթ է... էնտեղ խոսում են.

ՕՐ<ԻՈՐԴ>.— Օ՜հ, խնդրում եմ, այն տղայի մասին ոչ մի խոսք. վերջապես ինչ ուզում են թող խոսեն...

Փեսացուն հայտնվում է ժպտուն, կուռն առաջարկելով.— Օրիորդ, մի պտույտ ձեզ հետ, կը հաճե՞իր...

ՄԱՅՐԸ (Շփոթվելով).— Ինչպես չէ, ինչպես չէ: Մարգո, թող, դնա...

ՕՐԻՈՐԴԸ (Բռնի ժպտալով).— Ուրախությամբ (քանցուկ դուրս են գնում):

Երաժշտությունը շարունակվում է:

Ներս է մտնում ամուսինը:

(Դուրս են գալիս, այս ու այն կողմ խմբակների բաժանվում. տեղավորվում: Մի՞թե են բերում բաժանում այդ ժամանակ):

Փեսացուն խոսելով, ծիծաղելով, ուրախ-ուրախ, ծիծաղեցնում է. Տեսնում ես՝ պոկ չեն գալիս իրարից — էլ նա չի լինում, ինչ է ստանում դա և այլն:

ՄԻ ԾԵՐ ՊԱՐՈՆ.— Օրիորդ, առ այս նարինջը կճպիր, այս կանանց բան է:

ՕՐԻՈՐԴ.— Ինչու [միայն կանանց բան է,], մի՞թե տղամարդիկ չեն կարող կճպել:

ԾԵՐԸ.— Կարող են, բայց կանանց բան է:

ՕՐԻՈՐԴ.— Իսկ տղամարդկանց...

ԾԵՐԸ.— Տղամարդկանց — ա՛յ, օր<խնակ> գրեւ, գործեւ...

ՕՐԻՈՐԴ.— Մի՞թե կանայք չեն կարող գրել:

ԾԵՐԸ.— Ո՛չ, այդ արդեն կընե՞րք, [որքան էլ բողոքեն—բան չի դուրս գալ, մինչև այսօր աշխարհս] գրելը կնոջ բան չի, [դա ինչ կապ...] կինը իմ կարծիքով մայր է — դա արդեն այնքան սրբազան, վեհ գործ է, որ այդ էլ հերիք է, եթե նա կարողանա սրբությամբ կատարել, իսկ գրելը — դա ինչ կապ ունի մայրության հետ:

Ս<ՈՒՐՆՆ>.— Իսկ հայրության հետ ինչ կապ ունի:

ԾԵՐԸ.— Ինչպե՞ս, երեւակայեցեք մի գրող կին — ոգևորությունը բռնեց, նստել է գրի, հանկարծ երեխան լալիս է, ծիծ է ուղում, վերջապես երկունքի մեջ է—(Հրհոոց ընդհանուր—Սուրենն ու <օրիորդը փոքկում> են):

ՕՐԻՈՐԴԻ ՀԱՅՐԸ.— Սպասեցեք, ես մի լավ բան պատմեմ. կոճակի առակը:

Հրհոոց:

ԾԵՐԸ.— Վերջապես, ինչքան ուղում են բողոքեն — ապացույց, որ մինչև <հիմա> մի կին հանճար չըկա. մեր Նախնիքն ասել են — ներեցեք, տիկիններ — կնոջ մազը երկար կըլինի <....>

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԱԳԱՎՈՐ

1021—1022

ԱԹԱՋԻՆ ԳՈՐԾ < ՈՂՈՒԹՅՈՒՆ >

1 տես<արան>

[Թագավորը յուր մատենադարանում նստած զիտ <նախաններով>, կրոնավորներով շրջապատված, կարդում են յուր սյառվիրած օրենսգիրքը, մարդակազմությունը և հրնվում, խրախուսում, խոստանում, յուր մտքինը — ցնորհները պատմում, վանքեր է շինում, եկամուտներ տալիս, որ լո՛ւյս, լո՛ւյս ծավալի.]

2 տես<արան>

Ներս են գալիս իրար ետևից Սարգիս (սենեկապետ և խնամակալ) և մյուս իշխանները նոր բոքից շփոթված [և] հայտնում են սելջուկների արշավանքը, որ արդեն հասել են, ասում են—Վասպուրական, Նիգ և այլն, և այլն, ասում են այսպիսի այլանդակ

հրեշներ են՝ ոչ հոգնել զիտեն, ոչ երկյուղ, ուտում են, բնում են ձիու վրա, աղեղները՝ ավելի բարձր են, քան իրանց հասակը*, (Դրսից աղմուկ է. ձայներ խառնիխուռն):

— Այս ի՞նչ ձայներ են,— հարցնում է քաղալորը:

— Քաղաքը սարսափի մեջ, ժողովուրդն ալեկոծվում է հրապարակներում²: Քաղաքում ապրող անօրենները թռչում են ուրախությունից, ավազակները լցվել են, սոված գայլերի ոհմակների նման քաղաքի պարիսպների տակերն են հասել, և ամեն մտնող մի բան է ասում:

Մտնում է մի իշխան.

— Մի հոգսը դեռ մահացու չի, [հենց նոր] վրաստանից պատգամավորներ եկան, օգնություն են ուղղում³ կայսեր դեմ⁴: Ասում են այս նոր հանգամանքները իրան համար բարեհաջող է գտել քո եղբայրը:

— Իմ թշնամիների եղբայրը:

Նա էլ պատեհ ժամանակ է համարում վեր կենալու:

(Դրսից աղմուկներ, ձայներ):

Ժողովուրդը [մրմնացող ծովի նման իր ալիքներով զարկում է պալատի] պատերին:

— Պետք է հանգստացնել:

Մի քանի խոսք ասացեք պատշգամբից, վեհափառ տեր:

Կարուղիկոսը գնում է, գալիս է, մի կողմից խոսում է բարձրածայն.

— Հանգստացեք, այդ բոլորը սուտ լուրեր են, դրանք սովորական ելուզակներ են⁵, որ միշտ <...> կարդադրած է <...> մեր մեծազոր թագավորը <...> ամեն ինչ բարի կըլինի: [Դուք] դնացեք ձեր տները, հանգիստ եղեք և աղոթք արեք, որ աստված զորացնի ձեր թագավորին. աղաչեցեք, որ նա հալածի ձեր թշնամուն, խաղաղություն, խաղաղություն...

Նա է դառնում, մրմնացող ծովի նման և այլն. հրապարակից <...> [— Դուք էլ, իշխաններ, անցեք ժողովրդի միջով, հանգրստացրեք նրան, հանգստացրեք զորքին, <...> զարկվում է պալատի պատերին, սլահակները հազիվ են կարողանում].

Ամենից հապճեպն է այդ անօրենների դրոհը, դեռ այդ հոգանք.

1 [նհտերը]: * Մատիտով ավելացրած է. Մաղարիտ: 2 Նազիվ ներս մտան: 3 [ուղղում են թագավորին]: 4 [Տեղ եղբորմյա, մոնշուս են հոգևորականները]: 5 [չնչին է մտանդը, և այն էլ արդեն]:

— Վասակ իշխան, դու առ [մեր] զորքին և անցիր դեպի նիգ, այդ հեղեղի առաջը բռնիր, իսկ մենք այստեղ կը հոգանք, մյուս <....>

(Սարգիսը գրեւոր ակնարկելով՝ կողմին կանգնած իշխաններին. իսկ սա գրում է (քագավորը)).

— Դուք էլ անցեք, իշխաններ, ժողովրդի միջով, քաղաքը հանգստացրեք, հազար մի ազգի ժողովուրդ է ապրում. այս մի անտանելի, <անընթ. > վտանգալի գազանանոց է դարձած:

Իմացեք, ինչ պատգամով են եկել Վրաստանից, երեկոյան հավաքվե՛նք՝ խորհուրդ անելու, կարգադրելու մեր անելիքը, որ այնպես ընդունենք:

Իշխանները դուրս են գնում:

[— Բայց ավելի լավ է, դու գնաս, քեռի, նստիր քո սև նժույգին, քո բոլոր շքանշաններով ու <անընթ. >, անցիր հրապարակներով, հանգստացրու ժողովրդին, ես ավելի հանգիստ կը լինեմ:

Նա էլ է գնում]:

Ներս են գալիս սարսափահար քագավորի մայրը և քագունին. իրանք շփոթված, շփոթ և ան են ազդում իրանց անով, դողով:

— Հանգստացիր մայր — թողեք մենք հանգիստ կարգադրենք:

[Ասա հսկում նշանակեն], ասա պատրաստեն յառքը — ես ուզում եմ իջնել եկեղեցին — հսկում անեն<ք> ... այսքան անօրինություն որ կա այս քաղաքի մեջ, պետք է կործանվի. մայրը պատրաստ է եկեղեցի գնալ:

Կինը պատմում է, որ երազ է տեսել: Թագավորը դրկում է Սարգսին, որ անցնի ֆաղափի միջով, հանգստացնի ժողովրդին. ես [այն ժամանակ] ավելի հանգիստ կը լինեմ:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ ՄԵՆԱԿ

— Ես պատերազմն ատեցի. նա ինձ եղբայրացավ, ինչ են ուզում այս վայր<ենիները>:

Միթե նրանց համար այս արյան և արհավիրքների փոխարեն լավ չեն սերն ու խաղաղությունը:

Ինչ են ուզում:

Հմուտ զորավարների ձեռքով իմ լավագույն զնդերը ես կողարկեմ [դեպի] Վրաստան, որ դնան մեր եղբայրական պարտքը

հատարելու: Կը պատվիրեմ, որ միայն հաղթության ավետիս բերեն
ինձ համար, և թերևս նրանք ձեզանից առաջ հասնեն¹ Վրաս-
տան:

— Մառա ենք ձեր տերությանը:

Մենք կըշտապենք ձեր եղբայրական զգացմունքը հայտնե-
լու մեր թագավորին:

— Իսկ այսօր սեղանակցեցեք մեզ, այս տխուր օրերում, ու-
րախանանք, ու

Անտառուտ հովիտ: Հեովից լսվում է զորքերի երգի ձայնը:
Անց են կացնում քաղավորական դրոշակը. Ապա երևում է քա-
ղավորը յուր իշխաններով. նրանք զվարթ խոսում, խնդում են:
Հանկարծ լսվում է՝ մի տխուր սարսափելի ձայն. վա՛յ ինձ,
վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ և <տխուր ...ուրյամբ> այսպես աղաղակելով
նրանց դիմաց է ելնում մի բարձրահասակ մարդ: Նրա երկար մա-
զերն ու միտուր խնկված են, ոտները բոբիկ, հագլին բուրձ, և ամ-
բողջ կերպարանքը տարօրինակ:

— Ո՞վ ես դու, մարդ,— հարցրեց քաղավորը:

— Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ:

Ծիծաղում են (և վախենում):

ԹԱԳԱՎՈՐԸ [Կըվախեցնի]:

Վ<ԵՄՏ> ՍԱՐԳ<ԻՍ>.— Ո՞րտեղացի ես, ի՞նչ ես կորցրել:

— Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ.— Թե մարդ ես՝ խոսիր. ի՞նչ ես կամենում:

— Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ.

ՎԱՀՐԱՄ.— Քեզ հետ թագավորն է խոսում, պատասխանիր,
ի՞նչ ես վայ տալիս:

— Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ.— քաղավորին նայելով գո-
ւում է ու թողնում, մտնում անտառը, գոռում հեռանալով՝ վա՛յ
ինձ...

ԹԱԳԱՎՈՐԸ.— Խեղադար էր այս մարդը:

— Խեղադար քեր,— պատասխանում են ապշած իշխանները և
ծիծաղում:

Թ<ԱԳԱՎՈՐԸ>.— Ո՞վ դիտե, ինչ մարդ էր:

¹ [Ինեն] ² [Նրանք դեռն է դուրս դալիս]:

ՎԱՀՐԱՄ.— Գուցե սուրբ էր.— և սկսում են ծիծաղել ու ուզում են շարունակել ընթացքը:

Հանկարծ արևը խավարում է: Արևի սկավառակը մի արենային գնդի նման երևում է մթնում—բեմի խորքում, ծառերի ետևը, երկնքում փայլում են՝ աստղերը, զարհուրանք ու շփոթ արարածների ու մարդկանց մեջ. լեզուները կապվում է և խելագարի նման ընկնում են գետին²:

II ձև

Ա. ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Անի փաղափի պարիսպը ներսից. նայում են դեպի դուռս, դաշտը. խոսում են, նկարագրում են դաշտը: Ճանապարհ տվեք— գալիս ք մայրը: ՄԱՅՐԸ.— Ճանապարհ տվեք, տեսնեմ որն է քաջ իմ որդիներից: Նա սարսափով նայում է դաշտին. և հենց սկսվում է պատերազմը, նրան ցած են բերում, զանգերն սկսում են դողանջել, լսվում է պատերազմի հեռավոր ջոխնը. վարագույրը իջնում է:

Թագավորի ապարանքում. մի դահլիճ.

Մտնում է քաղավորը մեծերի հետ:

— Դեռ եղբորս տված վերքերից արյուն է հոսում, սելջուկներն³ եկան, դեռ նրանք դուռս չեն եկել մեր սահմաններից, Ապուսաթն է սպառնում Դվինից, սրանց հետ այսքան ելուզակներ գավառներում, սով ու սովամահ բավական չէին⁴, վրացիներն⁵ արդեն օգնություն են ուզում հույների դեմ:

[Թ.— Այդ արդեն ավելորդ հոգս է, և մի նոր պատերազմ, որ կանչում ենք մեր երկրի վրա:

Յ.— Թե՛ պարտականությունը և թե շահը ստիպում են այդպես անել.

ԹԱԳԱՎՈՐԸ.— Այո, ուրիշի մասին հոգալով մեր մասին ենք մոռածում: Այո:

Վրաստանն ընկնելով⁶՝ հերթը գալու է յուր հարևան Հայաստանին: Այդ միևնույն ժամանակ մեր պատերազմն է⁷ և այդ պատերազմը անխուսափելի է: Բայց մենք մի կերպ խուսափում ենք՝ կատարելով մեր հողից դուրս: Աղետը բազմապատիկ մեծ է, երբ զորագնդերը անցնում են երկրագործի արտերով ու գյուղերի վրայով:

¹ [երևում են]. ² [գետին է] ընկնում: ³ [թաթար]. ⁴ [դեռ փոքր հոգսեր էին]: ⁵ [Գեորգի է]. ⁶ Վրաստանը [կընկնի]. ⁷ [այդ հույների հին երազն է]:

— Այդ ճշմարիտ է:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ.— (Հասկա), այլ կերպ մի՞թե ես ձեռք կը տայի այն լակոտին, որ օգտվելով իմ [անեկանելի դրությունից], մի [լիր ստահակի] գանգատով ինքնակոչ դատավոր հանդիսացավ և այնպիսի ավազակային դատաստան արավ գլխիս: Թող ներս գան դեսպանները: (Դեսպանները).

— Ողջուն ձեզ, Վրաստանի քաջ իշխաններ. ուրախ եմ ձեզ տեսնելով իմ պալատում: Քաջ <անընթ.> (ծերացել ես) այս մի քանի տարում:

— Ծանր տարիներ ենք անցկացնում, տեր արքա:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ (Յուրայիններին).— Ծանաչում եք...

հերոսին:

— Ծանաչում ենք, տեր:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ.— Դու ինչպես ես:

— Ծառա եմ ձեր տերությանը:

ԹԱԳԱՎՈՐԸ.— Սա այն է, որ
... և բոլորը ընտիր տղամարդիկ են,
շատ ուրախ եմ, բարով եք եկել:

— Արդյոք ինչպես է մեր եղբայր Գեորգի թագավորը, ինչպես են Վրաստանի փառավոր իշխանները, քաջ զորքերն ու ժողովուրդը:

— Մեր թագավորը եղբայրական ողջուն է զրկում ձեզ, տեր, և հարցնում է ձեր տերության ողջութունը, հարգանք են մատուցանում մեր իշխանները և զորքերը:

ՀԱԶԱՐԱՆ ԲԼԲՈՒԼԸ

Բնությունը խոսում է—և ներքինի երկրային ձայները (գեփյուտ, <անընթ.> ջրի կարկաչ, ծառ ու ծաղիկների սլալոց, և այլն) պատմում են հրաշալի գիշերը — և հետզհետե մարում...

ՆԱ. — ԱՐԵԳԸ — կանգնած է կենտրոնում¹ — լսում է բոլոր ու հասկանում — (մերթ մերթ միջամտում):

Երկրային ձայները լռելուն պես սկսում են վերևից հնչել երկնային ձայները — հետզհետե գորանալով — Սո՛ւրբ, սո՛ւրբ, սուրբ, և երկնի մրնոլորտը խառնվում է լուսեղեն խճճներով ու նառագայթներով —

¹ Մեջաեղբ:

ԱՐԵՐԸ.— Ո՛վ, որ գալիս ես և այլն —

Մարդկային ձայներից միայն նրանն է — երկնային ու երկրային ձայների — բնության հետ...

Տիեզերքի Բունը — Համբարձման գիշերը:

Նա երևում է՝ սաբալանջի ժայռին: Հեռու հորիզոնում ձրգվում է լեռների շղթան: Ներքև մթնում ուռտում է գետը:

(Խոսում է). Հովտում մարեց վերջին ճրագը: Իրար հսկից հանդուժ են ³ ձայները: Լռեց հովվի սրինգը, էլ չի հաջում շունը: Լռեց գիշերահավի [վերջին] վայր ավերակում, լռեց ծառի երկշտ ճիշը անտառի խորքում...

Քնած է աշխարհը [անդիտության խավարի տակ⁴]...

Ահա հովն էլ ծալեց թևերը [ու թիթեռի հետ] իջավ գետափին...

Մենակ ես եմ զարթուն⁵...

Հեքիաթի հերոսը կտրում է մատը, աղ է անում իր վերքին — քունը փախցնի... Ավա՛ղ, իմ սիրտը խոցված է խորունկ հազար վերքերով, կսկծում են նրանք մարդկային արտասուքներից⁶, ու իմ աչքերից փախած է քո՞նքը ընդմիշտ, ընդմիշտ...

Ահա որոտն էլ դադարեց հովտում, ջուրն էլ կանգնեց... [քնեց տիեզերքը համատարած քնով...] գալիս է ⁷ հրաշալի ժամը...

(Արդեն օդում լսվում է մեղմ ներդաշնակ [երգի ու երաժշտության] ձայներ... Հեռու հորիզոնում լեռների ետևից մթնոլորտը տակնուվրա է լինում: Երգն ու երաժշտությունը ավելի ու ավելի մոտենում է ու սաստկանում⁸:

(ԵՐԳԸ)

— Սո՛ւրբ... [սո՛ւրբ... սո՛ւրբ...]

Միաժամանակ նա ծունկի է գալի, աղաղակում է⁹.

— Ո՛վ, որ գալիս ես բազմած¹⁰ ամպերին. սո՛ւրբ...

Ո՛վ, որ փայլում ես մաքրությամբ վերին. սո՛ւրբ...

(ԵՐԳԸ)

Սո՛ւրբ ...

¹ Արևոցը կանգնած է. ² Վաղուց հանգել են լուսները ³ Մարում են. ⁴ Մեջ. . . ⁵ Մենակ [եմ] ես. ⁶ անվերջ արցունքից. ⁷ մոտ է. ⁸ Լուսանցքում մատիտով գրված է. Խոսում է բնությունը հազարաձայն—գվարթ ու կենսալի—հրաշալի մի ժխոր. ⁹ ա. դիմում է, բ. կանչում է. ¹⁰ նստած.

Ո՛վ, որ հայացքով պայծառ ու բարի
վանում ես <...> մոայլն աշխարհի... սո՛ւրբ...

Ո՛վ, որ կյանք ես բերում ու հոգի...

(ԵՐԳԸ)

Սո՛ւրբ...

Մքնդորտում ավելի պարզվում է պատկերը — <անընթ...
նառագայթները> լուսեղեն ամպերի նառագայթների խուրձե-
ր<ի> մեջ նայտնվում է աստծո պատկերը անորոշ ու անավոր.
[հրեշտակները լիքն են օդի մեջ]:

Երգը երբ հնչում է՝ Տեր զորությանց,

նա էլ կրկնում է ներքևից.

— Տե՛ր զորությանց:

ՏԵՐԸ. — Ի՞նչ ես ուզում, անքուն հոգի:

Նա. — Քո շնորքը, տե՛ր...

ՏԵՐ. — Ունե՛ս...

(Նա ընկնում է տիրոջ առջև):

Երգն ու երաժշտությունը, որ չէր դադարած՝ շարունակվում է.

— Լի են երկինք ու երկիր փառք Գո... օրհնություն ի բար-
ձունս...»

(Պատկերը սկսում է ավելի անորոշանալ, նրա տեղը ցլում
է արշալույսը ու հետզհետե իջնում է վարագույրը):

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1900

Խ Ի Ղ Ճ Ը

Այս պատահել է հին, հին, անհիշելի ժամանակները, երբ
Պեռ պատմութիւնը չէր գրվում:

Այն ժամանակ էլ, պատահում էր, մարդիկ հիմարութիւններ
էին անում, բայց ոչ ոք նրանց հիմարութիւնը գրի չէր առնում:
Գուցե դրանից է, որ մեր նախորդներին խելոք ենք համարում:

Այն անհիշելի ժամանակներն էլ հենց աշխարհ¹ եկավ խիղճը:
Նա ծնվեց խաղաղ գիշերով, երբ ամեն բան մտածում է:

Մտածում է գետակը, փայլելով լուսնի լույսի տակ, մտածում
է եղեգներ, մտածում է խոտը, մտածում է երկինքը:

Նրա համար էլ այնպես խաղաղ է լինում:

Յերեկը ամենն աղմկում ու ապրում են, իսկ գիշերը լռում ու
մտածում:

Ամեն հարսնով մտածում է, թե ինչ նախշուն թևիկներով
թիթեռ բաց թռչնի:

Բույսը գիշերը ծաղիկ է մտածում, սոխակը — երգ, իսկ
աստղերը — ապագան:

Հենց այսպիսի մի գիշեր էլ, երբ ամեն բան մտածում էր,
ծնաւ խիղճը: Նա ծնաւ գեղեցկուհու կերպարանքով, գիշերային
թռչունների նման մեծ մեծ աչքերով: Լուսնի լույսը նրա դեմքը
ղարդարեց իր դալովով: Իսկ աստղերը հուր վառեցին նրա աչ-
քերի խորութիւն մեջ:

Ու գնաց խիղճը աշխարհքը շրջելու:

Ապրում էր՝ կես լավ, կես վատ:

Ապրում էր, ինչպես բուն²:

Յերեկով ոչ ոք չէր ուզում խոսել նրա հետ: Յերեկով ոչ ոք
չէր համար ժամանակ չունեի...

¹ Ծնվեց: ² գիշերաչափ:

Տուժեցինք — չըխրատվեցինք, տանջվեցինք — չըզգացինք, պնդացրինք մեր երեսն ավելի քան վեմ և չուղեցինք դառնալ:

Եվ ահա կաթեցրիր քո բարկությունը Երուսաղեմի վրա. մեզ ցավ ճամբեցիր և խմացրիր դառնության ջուր. ցրվեցիր, սրպեա հողմալիո՞ժ խռիվ անապատում:

Դու արդար ես, տե՛ր...

Ահա այրվում է Երուսաղեմը, և օրհնում եմ քեզ նորա բոցե-
րից...

Ո՛հ, դո՛ւ Իսրայել, գերի թափառական. քո գույժը հասավ հեռու ազգերին, քո աղաղակով երկիրը լցվեց, և չի վերջացել ցավըդ տակավին:

Դիշեր ու ցերեկ կը գնաս ծառայելու օտար աստվածների, և քեզ ողորմություն չեն անիլ:

Կը գնա՛ս, կը գնա՛ս, ոտներդ կը հոգնեն, և չես հանգստա-
նալ:

Ավեր կը դառնան քո շեներն ու քաղաքները. գազանները կ'ապրեն այնտեղ, համբարունները կը հանգչեն պարտեզներում, դևերը կը պարեն սրահներում, հուշկապարիկները ձայն կը տան միմյանց և ոգնին ձագ կը հանի ապարանքներում:

Ո՛հ, քո ճանապարհներդ հասցրին քեզ այդտեղ: Քանի ասա-
ցի — չը լսեցիր, քանի կանչեցի — չիմացար, քանի հանդիմանե-
ցի — չըզգաստացար:

Միթե որ գլորի, էլ չի բարձրանալ, միթե որ շեղվի՝ չի դառ-
նալ կրկին:

Ինչու դու այդպես եղար, մոլորվեցիր <1 անընթ.> լիրք մոլո-
րությամբ և չուղեցիր դառնալ:

Վաղ առավոտյան դնացի՝ խոսացի քո ժողովրդի հետ. նրանք ծիծաղեցին ինձ վրա և սիրեցին սուտը, անառակությունը, կա-
շառքը, դավի ու դավաճանությունը:

Ասացի՝ թերևս ալքատ են սրանք, չեն կարողանում պահել և
կատարել աստծու օրենքները: Գնացի հարուստների մոտ, և
նրանք ևս առավել քարասիրտ, ագահ ու անիրավ...

Եվ ահա՝ հասավ օրը.

Դե ձեր գարշելի արծաթն ու սսկին, որ խնայեցիք հայրենիքին, պահեցիք շռայլության ու սլոռնիկների համար, այժմ հանցեք՝ երկրի ծերպերում ու խոռոչներում թաքցնելու համար...

Սիոնի դատերք, որ այնպես հպարտ ճեմում էիք բարձրիպարանոց և հոնքերով ակնարկում, քարշ էիք տալիս ձեր ստորոտները և ոտքերով կաքավում, ո՞ւր են ձեր զարդերն ու պատմութանները, ձեր հյուաները, ծամկալներն ու պսակակալները, մահիկներն ու երեսի զարդերը, քողերն ու ապարանջանները <1 անընթ> ու գինդերը, մատանիներն ու ելտապանակները, դիպակներն ու ճեղնակները, եղրածիրանին ու միջնածիրանին, բեհեզն ու երկնագույնը, կարմիր շղարշն ու ճամկավորը, ոսկեճամուկն ու ոսկետուտն, անուշ հոտերն ու անուշ յուղերը...

Ահավասիկ հասավ օրը.

Բոլորը հավասարվեցան — տեր և ծառա, տիկին ու աղանին, մեծատուն և աղքատ, գեղջուկն և քաղաքացին, պարտապան և պարտատեր...

Այսպես հավասարեց ձեզ աստված թշվառությամբ, որովհետև դուք շատ խնդրեցիք երջանկության օրերում...

Ձեր կղբայրներին ...

Մինչև հասավ օրը.

Եվ ահա՝ ամեն գլուխ ցավ ունի, ամեն աչք արտասուք և ամեն սիրտ տրտմություն:

Այժմ ո՞ւր են նրանք, որ քարոզում էին ձեզ ապաստան լինել ստության խոտքերին, և ասում էին՝ «Տաճար տյառն, տաճար տյառն, տաճար տյառն». ո՞ւր են դպիրները, ո՞ւր են խելոքներն ու խրատողները¹, ո՞ւր են նրանք, որ բժշկում էին քո երկյուղն, տսելով². «Աստծո աջն Նրուսաղեմի վրա է, թող դան՝ տեսնեն այս հուրն³ ու ավերածը. ո՞ւր են, որ ասում էին՝ «Աստված կը սլահի մեր հայրենիքը»:

Ո՛հ, ինչպես մնաց նա զրկված և մենակ, ողբաց գիշերները, արտասուքը շորացավ ծնոտի վրա և չը գտավ մխիթարիչ:

Նրա նեղիչները դարձան նրան գլուխ և հալածիչները գտան թշնամիներին մեջ...

Կանայքը խայտառակեցին Սիոնի մեջ և կույսերին՝ հրապա-

¹ [ու՛ր է նա, որ պահում էր պատակերների հաշիվը]: ² [խաղաղություն, խաղաղություն, և ո՞ւր է խաղաղությունը. ու՛ր են, որ ասում էին], ³ [ծուխն]:

րակներում, ծերերին խողխողեցին և մանուկներին չը խնայեցին՝
Փախստական դարձան, պանդխտեցան, գերի դնացին նրա-
որդիքը, հոգնեցին ու քնեցին օտար ճանապարհներում և չըկարո-
ղացան հանգստանալ:

Օտարությունը դարձավ ժառանգություն և բնակությունը
պանդխտություն, հացը նեղություն և ջուրը կարոտի:

Ո՛հ, ո՛հ, թշվառության օ՛ր...

Սիրտը՝ս, սիրտըս այրվում է, աղիքս դալարվում և չեմ հան-
դրստանում: Մինչև ե՛րբ լսեմ փողերի ձայն, կոտորածի գույժ և
չվառության բոթ:

Վա՛յ ինձ, մայր իմ, անիծված լինի այն օրը, երբ ինձ ծնե-
ցիր. անիծված լինի նա, որ հորս ավետեց թե զավակ ծնվեց: Թող
աստծու կործանած քաղաքի նման լինի այն մարդը, առավոտյան
ղույժ լսի և աղաղակ՝ միջօրեին: Ինչու չըսպանեց ինձ մորս ար-
դանդում, որ մայրս լինեի ինձ գերեզման և հավիտենական հղու-
թյան արդանդ:

Ի՞նչ է այս. ծնվել եմ ավեր ու ցավեր տեսնելու և վերջանում
են օրերս ողբերով...

ԽՂՃԱՀԱՐՈՒԹՅԱՆ, ԱՂԲՅՈՒՐԸ

(Թահաբնարայի աղսասուր)

Հեղիակա և եզեհ

Հիմալայի լեռնաձորերում, Քիշմիրի հովիտին մոտիկ, ապ-
րում էր մի իմաստուն ու բարեպաշտ ճգնավոր: Մարդկանց մեջ
ամենից շատ նրան սիրեց երկնից տերը — Մահադեվան, որով-
հետև Թահարնաթայի նմանը չըկար ոչ խիստ սլահքով, ոչ խորա-
սիրտ աղոթքով:

Էն ժամերին, երբ անուշաբույր դիշերը <պատ>ում էր աշ-
խարհքը¹, ու պայծառ աստղերը հեղահամբույր սիրով նայում էին
երկրին, Թահարնաթան ելնում էր բարձր ժայռի գլուխն ու նրա
ջեղմ աղոթքը համբառնում էր դեպի Մահադեվայի դահլ:

Եվ երբ դարավոր ծառերի մթին կատարներից ներս էին ցո-
լում ոսկե շողերի առաջին նևտերը ու ամեն մի թռչնակ զվարթ
երգով ողջունում էր ծագող² օրը, Թահարնաթայի աղոթքը սլա-

¹ [երկիրը]: ² [բացվող]:

նում էր դեպի մեծ արարիչն աշխարհքի: Իսկ էն ժամերին, երբ դալկանում էին վերջալուսի վառ բոցերը, երբ երկշոտ միմոզաները ամոթխած փակում էին իրենց տերևները, երբ վարդերանգ ամպերը հանդարտ հալվում էին երկնային անեզր տարածության մեջ ու ողջ բնությունը, դեպի քուն իջնելով, խոնարհում էր Մահադեվայի մեծության առաջ, արևի նման մենակ ու մաքուր, ջերմ աղոթում էր Թահարնաթան:

Վեր կացավ, շառաչեց որոտմունքը, ու վառ կայծակների փայլքով հայտնվեց Մահադեվան, հնչեց նրա ձայնը, որոտմունքն իջավ, ու կայծակները հլու հնազանդ տարածվեցին՝ նրա ոտների տակ: Ու խոսեց Մահադեվան.

— Ո՞վ մահկանացու, քո աղոթքը շարժեց իմ գահի պատվանդանը, երկնային լուսատուները շեղվեցին իրենց ընթացքից, ու ողջ երեք աշխարհքն էլ սասանության² մեջ են: Ասա, ի՞նչ ես ուզում: Խնդրիր, ու ես կըկատարեմ:

— Հայր լուսի, տեր տիեզերքի,— աղաղակեց Թահարնաթան,— մարդիկ տառապում են. վաղըր մորից երեխան է հափըշտակում, արևը հողազործի հունձն է այրում, հեղեղը նրա բնակարանն է կործանում: Օգնիր թշվառ մարդկանց, հայր լուսի, օգնիր նրանց, տեր տիեզերքի:

Ու խոսեց Մահադեվան, և նրա ձայնը և հեզ էր, և մեղմ, և դուրեկան, ինչպես առվակի խոխոջյունը, և խոսքերը նման էին արտուտի երգին:

— Ես չեմ կարող երջանկություն³ տալ մարդկանց, որովհետև հենց իրենց մարդկանց մեջն է աղբյուրը երջանկության ու դրժբախտության: Բայց...

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՂԶԻԿԸ

Ժամանակով մի պահավ թագունհի է լինում. մարդը վաղուց մեռած է լինում, ու նրանից հետո մնացած է լինում մի գեղեցիկ տղջիկ:

Էս աղջիկը մեծանում հասնում է ու նշանում են մի հեռու երկրի թագավորի տղի հետ: Նրբ որ պսակվում են ու ճանապարհ են ընկնում դեպի օտար ու հեռու թագավորությունը, ծեր թագունհին իր աղջկա հետ կահկարասի ու զարդարանքներ, շատ ոսկիարծաթ և շատ ուրիշ բաներ է դնում:

¹ [բնիւն], ² [ղղրդում են], ³ բախտավորություն.

Կարճ խոսքով՝ մի արքայավայել բաժինք: Բացի էս բոլորից, հետը ուղարկում է և մի սպասուհի՝ նրան ծառայելու համար: Աղջիկների համար մի-մի ձի են թամբում: Թագավորի աղջկա ձիու անունը լինում է Ֆալադա: Ու Ֆալադան մարդու պես խոսելու շնորհք է ունենում: Հասնում է հրաժեշտի ժամը. ծեր թագուհին առանձնանում է իր սենյակը, դանակն առնում փ, մատը կըտրում, երեք կաթիլ արյուն է կաթեցնում մի սպիտակ փալասի վրա, տալիս է աղջկան ու ստում:

— Ա՛ռ, պահիր զավակս, ճանապարհին քեզ պետքը կըդա:

Հետո բաժանվում են իրարից: Թագավորի աղջիկը մոր տված փալասը ծոցն է դնում, ձի է նստում ու ճամփա ընկնում: Մի ժամաչափ տեղ որ անց են կենում, թագավորի աղջիկը ծարավում է, իր սպասուհուն ասում է.

— Ձիուց իջիր ու ոսկե գավաթով ջուր տուր ինձ. ծարավ եմ:

— Եթե էդպես ծարավ եք՝ ինքներդ ձիուց իջեք, կռացեք ջրի վրա ու խմեցեք ինչքան որ քեֆներդ կտա. ես չեմ ուզում Ձեր սպասուհին լինեմ: Ու թագավորի աղջիկը սաստիկ ծարավից տանջվելով՝ ձիուց իջավ, ջրի վրա կռացավ, սկսեց խմել, բայց չըհամարձակվեց ոսկի բաժակով խմի, միայն քացականչեց.

— Վա՛յ, տեր աստված...

Էստեղ երեք կաթիլ արյունը պատասխանեցին՝ «էս բանը որ քո մերը լսեր ու իմանար, սիրտը կը պատռեր»: Բայց թագավորի աղջիկը ոչինչ չասավ. ու նորից հեծավ իր ձին:

Էսպես մի որոշ տարածություն էլ անցան, բայց օրը տաք էր, արևն էրում էր, ու նորից սկսեց ծարավը տանջել թագավորի աղջկանը: Մոտեցան մի գետի, թագավորի աղջիկը իր սպասուհուն ասավ.

— Ձիուց իջիր ու ոսկե գավաթով ջուր տուր ինձ:

Բայց սպասուհին ավելի շարությամբ պատասխանեց.

— Ուզում եք խմել, գնացեք ինքներդ խմեցեք, ես չեմ ուզում Ձեր սպասուհին լինեմ:

Թագավորի աղջիկը սաստիկ ծարավից տանջվելով՝ իջավ ձիուց, հոսող ջրի վրա կռացավ, լաց եղավ ու ռսավ.

— Ո՛վ տե՛ր աստվա՛ծ...

Ու նորից արյան կաթիլները պատասխանեցին.

«էս բանը եթե քո մերը լսեր ու իմանար, սիրտը կը պատռեր»:

Ջուր խմելու ժամանակ որ կռացավ, ծոցիցը մոր տված ա-

ըյունոտ փալասը վեր ընկավ ջրի մեջ, ջուրը տաբավ, ու թագավորի աղջիկը շքնկատեց:

Իսկ աղախինը տեսավ այդ և ուրախացավ, որ նա ույժ է ձեռք բերում նշանված աղջկա վրա, որովհետև հենց որ նա կորցրեց արյան կաթիլով թաթախված շորը, թույլ և անույժ դարձավ: Հենց որ ցանկացավ իր ձին նստել, որի անունն էր Ֆալադա, աղախինն ասաց.— Ես պետք է նստեմ Ֆալադայի վրա, իսկ դու իմ յաբուի վրա,— աղջիկն հնազանդվեց: Հետո աղախինը ծանր խոսքերով սլատվորեց հագից հանել արքայական շորերը, հագնել իր հասարակ շորերը, հետո բաց երկնքի տակ երդում կերավ, որ երբ թագավորի պալատը հասնեն, ոչ ոքի այդ մասին մի խոսք չըսվիտի պատմի. եթե երդում չուտեր, նրան տեղն ու տեղը կըսպաներ: Այդ ամենը տեսավ Ֆալադան և մտքումը պահեց:

Ապա աղախինը նստեց Ֆալադայի վրա, իսկական հարսնացուն յաբուի վրա, և նրանք շարունակեցին ճանապարհը, մինչև որ հասան թագավորի պալատը: Ամենքը շափազանց ուրախացան նրանց դալուստն իմանալով. թագավորի որդին առաջ վազեց, գրկեց աղախինն, ձիուց ցած բերավ իբր թե իր նշանածին: Նրան բարձրացրին աստիճաններով բարձր, իսկ թագավորի ճշմարիտ աղջիկը մնաց ներքև: Մեր թագավորը բարձր պատուհանից նայեց, տեսավ նրան բալի մեջ, նկատեց թե նա ինչպես բարեկազմ, քրնքույշ և գեղեցիկ էր. մտավ հարսի սենյակը և հարցրեց նրանից, թե ով է նա, որ բաղում մնաց և վերև չի գալիս:— Մենակ չըմընալու համար հետս վերցրի նրան, նա աղախին է, որպեսզի անգործ չըմնա, մի բան տվեք անելու:— Թագավորը նրա համար հարմար աշխատանք չունեւր և ասաց.— Մի փոքրիկ երեխա կա, նա արածացնում է իմ սագերը, թող այս աղջիկն էլ նրան օգնի:

Երեխայի անունն էր Կուրդխեն, ճշմարիտ նշանածը նրան պիտի օգներ սագերն արածացնելիս:

Դրանից փոքր անց, կեղծ նշանածն ասաց յուր մարդուն.— Սիրելի ամուսին, մի խնդիր ունեմ պիտի կատարես:— Նա էլ պատասխանեց.— Ուրախությամբ կըկատարեմ:— Կանչիր զասաբին և այն ձիու, որի վրա ես եկա, վիզը կտրել տուր. նա ճանապարհին ինձ շատ է չարչարել:— Իսկապես նա վախենում էր, որ կըխոսի և կըպատմի, թե նա ինչ է բերել թագավորի աղջկա գլուխը:

Բանը որոշվեց և հավատարիմ Ֆալադային պիտի սպանեին. այդ լսեց իսկական թագավորի աղջիկը, նա ծածուկ զասաբին մի կտոր ոսկի խոստացավ, որ նրան կըվճարի, եթե նա դրա փոխարեն մի փոքր ծառայություն կատարի: Քաղաքում կար մի մեծ, մուլթ դարբաս, այդտեղով էին առավոտ, իրիկուն սագերը արածացնելու

տանում-բերում: Նա ղասաբից խնդրեց, որ Ֆալադայի գլուխք գամի այդ դռանը, որ նա գնալ-գալիս տեսնի նրան: Ղասաբը խոստացավ այդ բանը. կտրեց Ֆալադայի գլուխը և կախեց մուխ դարբասի վերևը:

Առավոտը շուտ, երբ նա ու Կուրդխենը սագերը տանում էին դարբասով, աղջիկն ասում էր.

— Ո՛վ դու Ֆալադա, որ կախված ես մնացել:

Գլուխը պատասխանում էր.— Ո՛վ դու թագավորի աղջիկ, որ գնում-գալիս ես, եթե այդ բանն իմանար քո մայրը, նրա սիրտը կըպատռեր:

Ապա նա ճանապարհը շարունակում էր քաղաքից դուրս և սագերը տանում էր դաշտը: Դաշտի մեջ նա բաց էր անում իր մազերը, որ մաքուր ոսկուց էր. Կուրդխենը այդ փայլը տեսնելով՝ ուրախանում էր և կամենում էր մի փունջ պոկել. աղջիկն ասում էր.

— Փշի՛ր, փշի՛ր քամի, վերցրու Կուրդխենի գլխարկը, փախցրու նրան հեռու, մինչև որ ես մազս սանրեմ, ծամ անեմ և գլուխս ծածկեմ:

Բարձրանում էր զորեղ քամի, Կուրդխենի գլխարկը փախցրնում էր հեռու-հեռու, և նա վազում էր նրա հետևից: Հենց որ նա վերադառնում էր, աղջիկը մազերը սանրած, ծամ արած և ծածկած էր լինում: Կուրդխենը շարանում էր և նրա հետ չէր խոսում: Միասին արածացնում էին սագերին, մինչև որ երեկո վեր դառնում և միասին տուն էին դառնում:

Մյուս օրը, երբ նրանք հասան մուխ դարբասին, թագավորի աղջիկն ասաց.

— Ո՛վ դու Ֆալադա, որ կախված ես մնացել:

Ֆալադան պատասխանեց.

— Ո՛վ դու թագավորի աղջիկ, որ գնում-գալիս ես, եթե այդ բանն իմանար քո մայրը, սիրտը կըպատռեր:

Երբ դաշտը հասան, մազերը բացեց, որ սանրի և ծամ կապի, Կուրդխենը նորից կամեցավ մի <հնար> անի բռնի, աղջիկը շուտով ասաց.

— Փշի՛ր, փշի՛ր քամի, վերցրու Կուրդխենի գլխարկը, փախցրու նրան հեռու, մինչև որ ես մազերս սանրեմ, ծամ անեմ և գլուխս ծածկեմ:

Քամին բարձրացավ, գլխարկը գլխից փախցրեց, և Կուրդխենը վազեվազ հետևից ընկավ, հենց որ վերադարձավ, աղջիկը վաղուց իր մազերը կարգի էր բերել, և տղան ոչ մի մազ չէր կարո-

դանում ձեռք գցել: Սագերը պահեցին մինչև երեկոն և դարձան տուն:

Երեկոյան երբ տուն հասան, Կուրդխենը գնաց մեծ թագավորի մոտ և ասաց.— էլ չեմ ուզում այդ աղջկա հետ սագեր պահել:— Ինչ է պատահել,— հարցրեց մեծ թագավորը:— Նա առավոտից մինչև երեկո շարշարում, բարկացնում է ինձ:— Թագավորը պատվիրեց, որ նա պատմի ինչ որ գիտի: Կուրդխենն էլ պատմեց.— Առավոտները, երբ սագերը մեր առաջն արած հասնում ենք մութ դարբասին, այնտեղ պատի վրա մի ձիու գլուխ կա կախ արած խոսում է նրա հետ.

— Ֆալադա, որ կախված ես...

Գլուխն էլ պատասխանում է.

— Ո՞վ դու թագավորի աղջիկ, որ գնում-գալիս ես, եթե այդ բանն իմանար քո մայրը, սիրտը կպատռեր:

Հետո նա պատմեց ինչ որ դաշտում էր պատահում, թե ինչպես է քամին գտակը փախցնում, և նա ստիպված հետևից վազում է:

Թագավորը հրամայեց, որ հետևյալ օրն էլ գնա սագերը պահելու, իսկ ինքը առավոտը կանուխ գնաց ու թաք կացավ մութ դարբասի հետևը և իր ականջով լսեց, երբ նա խոսեց Ֆալադայի գլխի հետ: Հետո նա գնաց դաշտը, թաքնվեց մի մացառի հետևում: Հետո նա իր աչքով տեսավ, թե ինչպես ագաբարած աղջիկն ու տղան սագերը քշեցին դաշտը, թե ինչպես մի փոքր հետո աղջիկը նստեց և մազերը լաց արավ, որ արևի պես փայլում էին: Ապա նա սկսեց խոսել:

— Փշի՛ր, փշի՛ր քամի, վերցրու Կուրդխենի գտակը, փախցրու նրան հեռու, հեռու, մինչև որ ես մազերս սանրեմ, ծամ անեմ և գլուխս ծածկեմ:

Ահա բարձրացավ մի զորեղ քամի և Կուրդխենի գտակը փախցրեց, և նա ստիպված հետևից պիտի վազեր, իսկ աղջիկը հանդարտ կերպով սանրեց և հյուսեց յուր մազերը, և այդ բոլորը տեսավ ծեր թագավորը: Աննկատելի նա նորից տուն վերադարձավ, և երբ երեկոյան սապարած աղջիկը տուն վերադարձավ, կանչեց նրան մի կողմ և հարցրեց, թե նա ինչու է այդ բոլորը անպես անում:— Իրավունք չունեմ ձեզ ասելու, իրավունք չունեմ իմ վիշտը ուրիշին պատմելու, այդպես երդվել եմ ես բաց երկնքի տակ, թե չէ ես իմ կյանքից պիտի զրկվեմ:— Նա սկսեց նրան ստիպել. հանգստություն չէր տալիս, սակայն նրանից բան չըկարողացավ իմանալ:

— Եթե ինձ բան չես կարողանում ասել,— ասաց թագավորը,

— Երկաթի վառարանին պատմիր քո վիշտը,— ինքը դուրս գնաց։ Աղջիկը մտավ երկաթի վառարանի մեջ, նա սկսեց մորմոքել և լաց լինել, սիրտը թափ տուկեց և ասաց.— Նստած եմ այստեղ բոլորի երեսից ընկած, ինքս թագավորի աղջիկ, իսկ իմ հասարակ աղախինը ուժով ինձ ստիպել է, որ իմ թագավորական շորերը նրան տամ, և իմ տեղը բռնել է իմ նշանածի մոտ, իսկ ես իբրև սագարած աղջիկ հասարակ աշխատանք եմ կատարում։ Եթե որ այդ իմ մայրն իմանար, նրա սիրտը կըպատռեր։

Իսկ ծեր թագավորը նստել էր դուրսը վառարանի խողովակի մոտ, նայում էր նրան և լսում նրա խոսքերը։ Նա նորից ներս մտավ, աղջկան դուրս հանեց վառարանից, նրան հագցրեց թագավորական շորեր, և նա զարմանալի գեղեցկությամբ փայլեց։ Ապա նա կանչեց յուր որդուն և հասկացրեց, որ պսակվել է կեղծ նշանածի վրա, որ մի հասարակ աղախին է, իսկականը դարձել է հասարակ սագարած աղջիկ։ Թագավորի տղան չափազանց ուրախ էր նրա գեղեցկությունն ու առաքինությունը տեսնելով։ Նա մի մեծ ճաշ սարքեց և հրավիրեց բոլոր մարդկանց և մոտ բարեկամներին։ Սեղանի ղուլսը նստած էր ինքը, մի կողքին թագավորի աղջիկը, մյուս կողքին աղախինը, իսկ աղախնի աչքերը շաղվել էին և նա շէր տեսնում և ճանաչում փայլուն զարդերով գեղեցկացած թագավորի աղջկան։ Կավ կերուխումից հետո, տրամադրությունները երբ լավացել էր, ծեր թագավորը աղախնին մի հանելուկ տուկեց լուծելու.— Ի՞նչ բանի է արժանի ա՛յն անձը, որ խաբում է յուր տիրոջը,— և պատմեց իր բոլոր արածները և հարցրեց թե ինչ պատիժ պիտի տալ։ Կեղծ նշանածը ասաց.— Այդպիսին պիտի չափ շփուլաղ մերկացնել, գցել մի տակառի մեջ, որի ներսը մեխեր լինեն ցցված, լծել երկու սպիտակ ձի և փողոցից-փողոց քաշքշել, մինչև հուլին կըտա։—

Այդ հենց դու ես և գտել ես քո արժանի պատիժը,— ասաց ծեր թագավորը,— ինչպես դու ասացիր, այդպես էլ կըվարվենք քեզ հետ։

Հենց որ պատիժը <կատարեցին>, թագավորի որդին նորից հարսանիք արավ և պսակվեց իսկական թագավորի աղջկա հետ, և երկուսով կառավարեցին իրենց թագավորությունը խաղաղությամբ և բախտավորությամբ։

ՌԱՔԻՆԴՐԱՆԱԴ ԹԱԳՈՐ

Հոլլա, ո՞վ իմ լույս, աշխարհքը լցնող լույս, հայացքները
փայտաշող լույս, սիրտ ուրախացնող¹ լույս:

Ա՛խ, իմ անուշիկս, լույսը խաղում է² իմ կյանքի սրտում:

Ա՛խ, իմ անուշիկս, լույսը զարկում է իմ սիրտ լարերին:

Երկինքը բացվում է, հողմը [շառաշում,] ծիծաղը ծավալվում
Լրկրի երեսով:

Թիթեռները բարձրացնում են³ իրենց առագաստները լույսի
ծովի մեջ: Շուշաններն ու հասմիկները բացվում են լույսի ալիք-
ներում:

Հոլլսը [ցրվում] է ոսկու պես⁴ ամեն մի ամպի մեջ, իմ անու-
շիկս, և ալմաստները թափվում են առատորեն:

Խնդուխունը⁵ հոսում է տերեփ տերե, իմ անուշիկս, և հըրճ-
վանքը⁶ սահման⁷ չունի:

Երկնային գետը դուրս է հորդել իր ափերից, և ուրախություն-
նը հեղեղել է ամեն ինչ:

¹ [քաղցր < ացնող >]: ² [պարում]: ³ [բաց են անում]: ⁴ [ոսկե-
ղեն]: ⁵ [ուրախությունը]: ⁶ [ցնծությունը]: ⁷ [չափ]:

ՎԱՐԻԱՆՏՆԵՐ

ԱՐՁԱՌՐԱ

Լոռու խողարածնեի կյանքից)

Քեռի Չատին այժմ ծեր է։ Նա մի ժամանակ հայտնի խողարած է եղել և այս տեսակ պատմություններ շատ է անում իր ջահելովյան օրերից։

— Մի կերի տարի ես ու մեր Ավագը Մասրեքումը խող պահեինք. այսպես սկսեց նա իր պատմությունը։ Ղանն էլ Մասրեքա ներքի մասնումն էր։ Հիմի մի աշունքվա գիշեր բերել ենք խողը դանն արել ու դափի դռանը մի կրակ վառել, որ բոցն աստծու ոտներն էրում ա։ Մի լիսնյակ գիշեր ա։ Նա պկու եմ ածում, էս Ավագն էլ մի դարդաբայաթի ա վեր քաշել, որ սար ու ձոր գլղղում են։

Մին էլ Ավագը թե՛ ա՛յ տղա, էն ով ա, հրե մի մարդ ա գալի վերի կռնիցը։ Մտիկ տամ տեսնեմ, դրուստ որ մի մարդ ա գալի վերիցը։ Ամա ես էլ լսել եմ, որ արջը գողություն գալիս՝ խարելու համար առաջի երկու ոտը դռշին ա դնում, երկու ոտնանի մարդի նման ա գալի, ոնց որ մարդ ըլի։

Ասի՛ Ավագ փո օքմին չի, արջ ա։

Թե՛ բո՛հ չէ՛ չէ պողեր։

Ա՛յ տղա, լսի՛ արջ ա։

Նա՛ հա, սա՛ չէ, ես՛ հա, սա՛ չէ։ Ամա նա էլ կամաց-կամաց կողքըհան մոտենում ա, ու ձեռներուա էլ թվանք չըկա։ Հլե մին էլ էն տեսանք՝ առաջի երկու ոտը վեր դրուց, դառավ չորսոտնանի ու, ա՛ռ հա կըտաս՝ խողի կես տեղը։ Խողը ճղճղալով իրար խառնվեց, հավաքվեց արջի վրա։

— Ալարաշ, բռնի հա՛ բռնի, հրես հա՛ հրես. ամեն մինս մի անձղակոթ վեր կալանք, վազեցինք։ Մի քյամար մերուն ունեինք. անգաճ դնենք, որ սրա ճղճղոցը ներքի փոսերիցն ա գալի։ Վաղ տվինք փոսերի վրա։ Անձղակոթը քաշել ենք հմի էս անիրավին վեր ենք հատում, տալիս ենք, ինչ անում ենք, չենք անում, մերունը բաց չի թողնում. առաջներս խտրտած ձորն ա ընկնում։ Վերջը՝ որ շատ տեղը նեղացրինք, չէ՛, թող արավ, փախավ։

Մեկեւ գիշերը մին էլ տեսնենք խողը բվացրուց: Տեսնենք,
բժշ, էլ եկաւ: Սրան մին էլ քշեցինք:

Ասի՛ Ավագ:

Թե՛ ի՞նչ ա:

Ասի՛ էս անիրաւը խողի թշնամի ա ու էս ա մեղ էլ ճտնաչեւ
ա, էլ հանգստացնելու չի:

Թե՛ բան չունե՛ս:

Ասի՛ դե կըտեսնես:

Ա՛յ տղա, էլ որ, մեկեւ գիշերն էլ մին էլ տեսնենք ետ եկաւ:
էլ սրան դարդակ ճամբու դրինք:

Ասի՛ Ավագ, տեսա՞ր, որ ասի սա մեղ հանգստացնելու չի:

Թե՛ բա ոնց անենք:

Ասի՛ ոնցն էն ա, որ դու խողի կշտին կաց, ես դնամ տանիցը
մի թվանք բերեմ, բալքի կարենանք մի բան անենք:

Թե՛ դե լաւ:

Ավագը խողի կշտին կացաւ, ես գնացի, տանը մի լոռագա
Բաղչասարայ թվանք ունեինք, վեր կալա եկա: Եկա, թո՛ւզ դնա-
ցի ներքի մոշուտնին, որտեղ գիտեմ արջի տեղն ա: Ման եկա,
ման եկա, որ դուս ոչ մի տեղ մի լաւ մոշուտ պատահեց, կանգ-
նեցի, ասի մի քիչ մոշ ուտեմ: Միամիտ մոշ ուտելիս՝ հլե մոշըքու
տակիցը մինը ֆրթացրուց ու թվանքս բռնեց: Դու մի ասիլ, գնա-
ցել եմ հենց անտեր արջի վրա եմ կանգնել: Որ թվանքիս լոկիցը
բռնեց, ես էլ կոթը պինդ բռնեցի: Հիմի նա ոլորում ա, ուզում ա
կոտրի, ես էլ ոլորում եմ, որ հենց անեմ թվանքի ծերը վրեն ընկ-
նի, հուպ տամ, ծովսը փորն անեմ: Ամա անտերը գլխի ա ընկել,
թողում չի: Ես ձգեցի, նա ձգեց, տեսա որ բան չի դառնում, մի
դափիլ ձեռս գցեցի, ասի դառթու տամ, խլեմ: Հլե ձեռ գցեցի թե
չէ, թանթլիկը բերուց ուսովս պատ տվուց: Որ թանթլիկն ուսովս
պատ տվուց, թվանքը բաց թողեց: Էնքան արի՛ թվանքի ծերը փո-
րին դեմ առաւ, չախմախը ձեռս գցեցի, ասի էս ա բանը պրծաւ:
Վերի ոտը քաշեցի, չրթկացրի,— տրաքեց ոչ: Մտիկ տամ, տես-
նեմ քարը վեր ա ընկել, կորել: Էստեղ մեջքս կոտրեց: Թվանքը
բաց թողի, ասի խտրտիցն ազատվեմ, էլաւ ոչ: Բռնեցինք իրար:
Դես քաշեցինք, դեն քաշեցինք: Տեսնեմ՝ անտերն էս ա ինձ
ուտում ա: Ձեն տվի — Ա՛լաբաշ հօ՛յ, Ա՛լաբաշ հօ՛յ... Մին էլ
տեսա շունը կլանչելով գալիս ա: Եկաւ, հասաւ: — Ա՛լաբաշ
քումա՛կ, ասի, ինձ կերաւ... Հա՛յ քեզ մատաղ, շո՛ւն, որ հասաւ
մեջքին տվուց է՛լի, ոնց որ մի գյուլլա ըլի: Ամա ի՛նչ, էն շունը
թե նրա մեջքին տված թե էն լեռ քարափին: Բերնովը մին բոլոր
ա պոկում, էլ ետ դրաղ ըլում, էլ եղ նի հասնում:

Ոնց որ երկու փահլեման պինդ իրար բռնեն, բռնել ենք ու աչք աչքի ենք գցել: Ես էլ իմացել եմ գիտեցող մարդից, թե արջը մարդի երեսի կըթքի, որ աչքերը շաղի, շշկըլացնի: Էս գիտեմ, ամա էն սհաթին մտիցս ընկել ա: Հլե մին էլ էն տեսա՝ կում աւրավ ու ինսանի պես երեսիս մի մեծ թքեց — թո՛ւ Որ թուքն աչքերս բռնեց, դուխս դոշիս վրա կռացրի, եղնուց էլ թանթլիկով մի թունդ սիլլա հասցրուց, — ինձ կորցրի: Տեսա էլ ազատվելու դուռը չրկա, ասի ես առաջուց երեսիս վրա վեր ընկնեմ, որ երեսս փչացնի ոչ: Չունքի արջը մարդի բռնած ժամանակ երեսին ման կըգա: Բերանսիվեր տակին վեր ընկա: Որ տակին վեր ընկա, շունն ավելի կատաղեց: Արջն ընկել ա ինձ վրա, շունը ետուուց իրան ուտում ա, որտեղից բռնում ա — քյար չի անում: Դու մի ասիլ ուտա շուն ա, գիտի արջը որ տեղիցը կըխղճանա: Մեջքին վեր էլավ, անգաճներիցը բռնեց: Որ անգաճներիցը բռնեց, արջը ինձ թողեց: Անտերը մի դափիլ գազազեց, շանը թափ տվուց, մեջքիցը վեր գցեց ու բռնեց, հուպ տվուց թե շանչեց, էլ գիտեմ ոչ ինչ արավ, որ բաց թողեց, շունը կլանչելով ձորն ընկավ, փախավ, կորավ:

Շունն էլ գնաց. մնացինք հս ու ինքը: Հիմի տակին երեսս բռնած միտք եմ անում: Իմացել եմ, որ արջը անգաճ ա դնում, տեսնի շունչ կա թե չէ: Թե իմանում ա որ շունչ ա քաշում տակի օրմինը, ջարդում ա, մինչև շունչը կտրի, թե հո չէ, քոթկաթաղ ա անում, թողնում գնում, որ հոտի, ետևա գա հանի, ուտի: Էս միտք անելիս՝ մին էլ էն տեսա գլուխը բերուց գլխիս վրա դրուց, շունչս իրան քաշեց. անգաճ ա դրել: Ես էլ շունչս փորս գցեցի, ոնց որ թե մեռած եմ: Դլուխը վեր քաշեց, մի քիչ կացավ, մին էլ անգաճ դրուց: Էլ ետ շունչս պահեցի: Սա որ տեսավ, ես էս ա մեռած եմ, ինձ թող արավ, մրմրթալով գնաց: Աչքս ծերպ արի, ասի մտիկ անեմ, տեսնեմ ուր ա գնում: Ասում եմ հենց ըլի մի քիչ տեղ հեռանա, վեր կենամ փախչեմ: Գնաց՝ մոտիկ ջախ ու մախ կար, փետ կար, հավաքեց բերուց վրես ածավ: Մեջքիս վրա դրուց, շինքիս վրա դրուց, էլ ետ գնաց: Գնաց մի թեթև ցցչորի կար, էն էլ բերուց ոտներիս վրա դրուց, մին էլ ետ գնաց: Տեսնեմ մի ահագին քոթուկ կա, շարշարվում ա պոկի, որ բերի էն էլ վրես գցի: Միտք արի, որ թե էս քոթուկը բերի վրես գցի, տակին շունչս կըկտրի: Ասի քանի ուշքը քոթկումն ա, վեր կենամ կորչեմ: Կամա՛յ փորըսող տալով փետերի տակիցը դուրս եկա, փախա մտա մոտիկ մամխուտը, տապ արի:

Հիմի տապ արած տեղիցը մտիկ եմ անում: Չարշարվեց, քոթուկը պոկեց ու, ոնց որ մարդը խտրտի, խտրտեց, բերուց թե

վրես գցի: Ահա՛վ տեսա՛վ փետերի տակին զատ լըկա: Քոթուկը խտրտին զարմացած կանգնեց, փետերի տակին մտիկ արա՛վ, չորս կուռը մտիկ արա՛վ, մի դափիլ քոթուկը վեր գցեց ու թո՛ւ հա թո՛ւ, թո՛ւ հա թո՛ւ, մարդի նման թքոտում ա, ասի հալրաթ ափսոսում ա, էլի:

Թո՛ւ հա թո՛ւ անելով, ճրճռացնելով ընկա՛վ ներքի ձորը: Ես էլ վեր կացա, դուրս պրծա գեպի Ավագը: Գալիս եմ, ո՛նց եմ գալիս, ղնց որ հետ ածած ըլեմ: Ես եմ մտիկ անում, ասում եմ տեսնեմ, խո արջը գալիս չի: Հասա ղանատեղը: Էս Ավագը թե՛ ալ տղա, էդ ի՞նչ խաբար ա, էդ ի՞նչ ես էլել: Ասի՛՜ Վլ խաբարը որն ա, քու տունը քանդվի: Էսենց բան եկա՛վ գլուխս: Բե՛՛ բա թվանքդ ո՛ւր ա:

Նոր տեսնեմ, որ թվանքս մտիցս ընկել ա, թողել եմ տեղի:

Եկանք էքսը մի քանի հոգի հավաքվեցինք, գնացինք թվանքս բերինք: Թվանքիս քարը շինեցի, պնդացրի, ասի՛՜ Ավագ էլ պտեմ գնալ: Բե՛՛ ա՛լ տղա ձեռը վեր կալ, կըբոնի կրգդի: Ասի՛՜ հիմի սովորեցի, էնհենց շեմ անիլ, որ բռնի: Բե՛՛ դու գիտես:

Թվանքս վեր կալա քարը պնդացրի ու գնացի: Ամա տանձի էլ կաթոցի ժամանակն ա: Գնացի Մասրեքա ներքի մատնովը տվի՛ Տափակ մերու վրա դուրս եկա. մշվանց ճաշ ման եկա, ոսնահան էլա, գտա ոչ: Միտք արի՛՜ ախպեր, սա ուր կըլի քաշված, ախր սա պետք ա որ էս խողի սամթերից հեռանա ոչ: Վեր կացա, ասի՛՜ ներքեմ մոշուտների վրա, մի քիչ գնացի, մին էլ տեսնեմ, ըհր, արջի իզն առաջիս: Իզն ընկա գնացի. գնամ — տեսնեմ հրես մի միտմորի բարդի կրծել ա, կրծել ու թողել: Գլխի ընկա, որ սրանում մեղր կա: Վերե մտիկ տամ, տեսնեմ ճանճն արկանոցից բանում ա: Ասի՛՜ հիմի թե իրան գտնեմ էլ ոչ, էս հո ֆորս ա ու ֆորս: Մի քիչ էլ գնացի, տեսնեմ առաջիս մի մորմոնջաբուն ա քանդել, ամա հողը դեռ թաց ա: Տեսա որ մոտեցել եմ: Էստեղ մի անտեր ահ ընկա՛վ սիրտս: Թվանքի քարին մտիկ տվի, աղղոթին փոխեցի, առաջ գնացի: Հենց ոտս փոխեցի, մի թմփթրմփոց եկա՛վ: Կանգնեցի... Թալի գլխին մի լավ մեղրատանձի կա. տեսնեմ հրես տակին տանձ ա ուտում: Էս կռանը մի տանձ ա կաթում — դեսն ա վաղում, մրմրթալով ծամում ա ու անգաճ դնում, էն կռանը մի տանձ ա կաթում—դենն ա վազում: Մին էլ ոյ՛ կանգնեց տանձի կաթոցին անգաճ դնելու, ծառի տակը մտա, թվանքն երեսս կալա: Տեսնեմ թվանքիս ձերը տըմրտըմրում ա: Չէ՛, սիրտս պնդացրի, մին էլ նշան դրի, հուպ տվի... Որ թվանքը տրաքեց, սա մի փիս դռաց, զըռպըտըտի եկա՛վ ու, ա՛ռ հա կըտաս, ընկա՛վ ներքի ձորը: Թվանքը մին վել լցրի, մոտիկ եռանդի գլուխը բարձրացա, տեսնեմ սա

ջրին ա գնում: Մին ասի ետեիցը գնամ, մին վէլ ասի՝ նալլաթ շար սատանին, յարալու արջը դեշ ա, կըբռնի՝ կըփշացնի: Էն ա ինչ՝ նա դենը գնաց, ես էլ ետ եկա, էլ դիտեմ ոչ ինչ էլավ: Ամա էն օրն-րում ձորի վրա շատ ղուղղուն պըտիտ եկալ, պետք ա որ սատկած ըլեր:

ԹԵ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐՆ ԻՆՉՊԵՍ ԿՏՐԵՅԻՆ ԿԻՐԱԿՈՍ ԲԻԶՈՒ ԴՈՂԸ

{Կիրակոս բիձեն յուր հունձը թողեց յուր երիտասարդ տղի հուսով, ինքը դնաց Բորչալու մշակություն անելու, որ մի քանի շահի բերի:

Մի օր էլ մանդաղը կոնատակին՝ կռացած դալիս ա:

Դեղացիք տեսան թե չէ — իրար ձայն տվին.

— Դյադեն սաղ ա ածում, հա՛:

Սաղ ածելը — դողացնելուն են ասում:

[Ծիշտ որ,] խեղճ Կիրակոս բիձեն դողացնում էր: Դեղնել էր, չորացել:

Բիցի տղի մոտ¹ ուղարկեցին, մի երկու պարաշուկ բերուց, բան չըդարձավ, պատի տակին քնել էր — կրկին տվեց, էլ փորձեցին, [հիմի էլ] կրկին բան չըդարձավ, ասում էին, իբրեւ այդ էլ նրանեց էր, որ ծիրան վր կերել:

Կիրակոս բիձեն դողացնում էր:

Պարաշուկ* ճարեցին խմացրին, սխտորով դողը կապեցին, աղովեցին, ինչ արին շարին, բան չըդառավ: Մարդը մոմի պես հալվում էր:

— Տղե՛րք, էս մարդը մեղք ա, մի դեղ ու դիր, մի ճար միտք արեք, — ասաց կտերը հավաքված դյուղացիներից մեկը:

— Դրա դեղը վախացնիլն ա, — պատասխանեց մյուսը. — մեր Աքելը սաղ երկու ամիս² դողացնում էր, ինչ ասես արինք, [բան չըդառավ,] վերջը մի օր [ննջալիս] դողը բռնած ժամանակը գլխին մի կուժ սառը ջուր ածինք, վա՛յ վա՛յ արավ, տեղիցը վեր թռավ ու էն ա ինչ դողն էլ թողեց էնտեղ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, — հրհռացին գյուղացիները, [որոնց մեջն էր և Կիրակոս բիձու մեծ տղա Աթին],

¹ Կուշտուր * Դյուղերում պարաշուկը սովորաբար քինաքինայի պարաշուկին են ասում. — Հ. Թ. ² Աքելն [էլ քանի ժամանակ էր]:

— Մի տարի էլ մեր Մուկուշն էր դողացնում, — մեջ մտաւ մի ուրիշ գյուղացի: — էլ դրանց նման չէր լավանում¹: Մի օր գոմի մովթը սոխախտովն անց կենալիս, տապ արի ու ետեիցը հանկարծ բռնեցի ու հա՛ֆ արի, նա էլ վա՛յ վա՛յ արաւ, ու էն ա ինչ դողը կտրեց:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, — դարձյալ հրհռացին գյուղացիները:

— Բանից երևում է, ամենից լավ դեղը վախացնիլն ա:

— Վախացնելու նման ճշմարիտ դեղ չըկա:

— Հիմի սրան ո՞նց վախացնենք:

— Տղե՛րք, հրե իրանց պատի տակին արեկող արած. եկեք մինս գնանք պատի գլխիցը թռչենք ընկնենք գլխին, — ասաց մի գյուղացի՝ Հանըսանց Հարոնը:

— Չէ՛, եկեք մինս մի սխի լցրած² թվանք տանենք, մի դափիլ դռին կրակենք, — առաջարկեց մի ուրիշը:

— Ա՛յ տղա, էդ էլ < . . . > նման կանեք, որ թղթով լցրած թվանքով տվեց սպանեց:

— Հազիր ես ավելի լաւն ասեմ: Եկեք իրան տղին [Աթին] բռնենք, նաշ շինենք մեջը դնենք, երես մերեսն էլ հաւլի արին քսենք ու մի դափիլ վայ վլիկով տանենք, ասենք քարափիցն ընկաւ, մեռաւ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, էդ լաւն էր, — հավանեցին բոլորը և [վճռեցին] ալդպես անել:

Կիրակոս բիճնն յուր ոչխարենի բրբումը փաթաթւած, իրանց պատի տակին կուշ եկած, [արեկող էր արել], միտք էր անում, թե ինչ պետք է լինի իր ճարը: Հանկարծ մի վայնասուն, մի սուգ ու շիւղանի աղաղակ ընկաւ ականջովը: Մտիկ արաւ, տեսաւ մի խումբ մարդիկ նաշ կապած մի դիակ են բերում ուղիղ դեպի իր տունը: [Սիրտն ահ ընկաւ] տեղիցը վեր կացաւ դողդողալով. [ձայն տվեց, կանչեց]

— Էդ ի՞նչ ա [էլեկ] պատահել, տղերք ջան:

— Աչքդ դուրս ա եկել, [ինչ ա պատահել], Աթին քարափիցն ընկել ա մեռել, ինչ ա պատահել, [լաց լինելով, հեկեկալով] ձայն տվեց [պատասխանեց] մի գյուղացի:

Ճիշտ որ Աթնի գլուխն արինթաթախ նաշիցը կախ էր ընկած:

— Վա՛յ, Աթի ջան, — գոռաց Կիրակոս բիճնն, առաջ ընկաւ, որդու արինթաթախ գլուխը գրկեց և տեղն ու տեղը գետնովը դիպաւ:

¹ [էդպես լավանում չէր]. ² [առանց գուլա]:

Գյուղացիք նաշը ներքև դրին. [սկսեցին գոռալ.]

— Զուր հասցրեք, ջուր, Կիրակոս բիձա՝, մեռել չի, Աթին մեռել չի — աչքդ բաց արա, Աթին հրես առաջիդ կանգնած:

Կանչում էին հարևանները, կինը, որդիքը ու քարշում Կիրակոս բիձու լեղուն, ականջները, մազերը, ջուր էին վրա տալիս, որ ուշքի գա:

— Ը՛ր՛ը՛, — խուլ մոնչալով վերջապես կամաց-կամաց ուշքի եկավ Կիրակոս բիձեն, շշմած աչքերը բաց արավ, ու թույլ, խոր ընկած ձայնով հարցրեց.

— Էս որտեղ ենք, ձեզ մատաղ...

— Զեր պատի տակին ենք, որտեղ ենք, աչքդ բաց արա, տղամարդ ես:

— Աթին ո՛րտեղ ա, Աթին, [հարցրեց կնոջը]:

— Ա՛յ Աթին, հրես առաջիդ կանգնած, [ասացին գյուղացիք]

— Ապի՛, — կանչեց Աթին ու առաջ գնաց:

— Վա՛յ, Աթի ջան, — բացականչեց հայրն ու կրկին ուշքից պնաց:

Դարձյալ ջուր վրա տալով, քաշքշելով ուշքի բերին Կիրակոս բիձուն ու տարան տուն:

Ծիշտ որ՝ [այդ դեպքից] մարդու դողը կտրեց, բայց ինչ անես որ անկողին մտավ ու ճլերք ընկավ [ու մի երկու շաբաթից՝ հետո մեռավ]:

[— Տղերք, մարդը զուր կորավ, ամիսս էլավ, գյուղացիք հավաքվել էին Կիրակոս բիձու կտերը տխուր-տխուր զրույց էին անում:]

Կիրակոս բիձու տանը գյուղի կնանիքը հավաքված սուղ էին սնում, իսկ կտերը տղամարդիկ հավաքված տխուր-տխուր խոսում էին:

— Տղե՛րք, մարդը զուր կորավ, ամիսս էլավ, — ամիսսաց մի գյուղացի:

— <Անընթ...> բան էր էլի, — հառաչեց մի ուրիշը, — մարդին զոռով սպանեցին:

— Մթամ՝ երկու տարի առաջ Հանըսանց Հարոնին էդպես շարին, — խոսաց երրորդը, — քարաբաղնիս արին, հիվանդին կոխեցին տակը, լեհերի շորս տտանը շորս մարդ նստեցին: Մարդն տտում ա, տակիցը չաբալամիշ էր ըլում, նրանք ավելի պինդ էին նստում: Նրբ որ վեր կացան, լեհերը վեր կալան, տեսան՝ տակին խեղդվել ա, մնացին փուշ արած կանգնած:

Այսպես խոստով էին գյուղացիք, զանազան այս տեսակ պատմություններ էին անում, երբեմն ծիծաղում, երբեմն հառաչում, մինչև գյուղամիջում շների հաչոցը բարձրացավ և երևացին տերտերն ու տիրացուն:

1905

ՓՈՔՐԻԿ ՄԺԵՂԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

I

Ոչ ոք չը տեսավ, թե ինչպես ծնվեց փոքրիկ Մժեղը:

Մի դարունքվա արև օր էր: Փոքրիկ Մժեղը աչքը բաց արեց. նայեց իր շորս կողմը ու կանչեց.— «Ի՜նչ լավ է»...

Թևիկները բաց արեց, բարակ ոտիկները իրար քսեց, մինն էլ նայեց շորս կողմը ու ասավ.— «Ի՜նչ լավ է... Ի՜նչ տաք արև է... Ի՜նչ կապույտ երկինք է... Ի՜նչ կանաչ խոտ է... Շատ լավ է, շատ... և էս բոլորն իմն է...»

Մին էլ ոտիկներն իրար քսեց ու թռավ: Թռչում է, հրճվում է ամեն բանով, ուրախանում: Իսկ ներքև խոտը կանանչին է տալիս, և խոտի մեջ թաքնված մի ալ ծաղիկ ժպտում է ու ժպտում:

— Ինձ մոտ արի, փոքրիկ Մժղուկ,— կանչում է ծաղիկը:

Մժղուկը իջավ ծաղկի վրա և սկսավ ծրծել նրա հյութը:

— Ի՜նչ բարի ես դու, ծաղիկ,— ասավ Մժղուկը՝ ոտիկներով կնճիթը սրբելով:

— Բարին—բարի եմ, բայց, ափսո՛ս, ման դալ չեմ կարողանում,— դանդատվեց ծաղիկը:

— Բան չը կա, էդպես էլ լավ է... և բոլորն իմն է... հավատացնում էր Մժղուկը:

Բայց դեռ խոսքը բերանում՝ բռնացնելով եկավ բրդոտ բոռը:

— Բը՛ռռ... ո՞վ է նստել իմ ծաղկի վրա... բը՛ռռ... ո՞վ է խմում իմ քաղցր հյութը. բը՛ռռ... ա՛յ դու անպիտան Մժղուկ, կորի դենը... Բը՛ռռ... գնա՛ կորիք, քանի չեմ կծել...

— Սպասեցե՛ք, էս ի՞նչ բան է,— ծվծվաց Մժղուկը,— ախր չէ՞ որ բոլորն իմն է:

— Բը՛ռռ... չէ՛, իմն է:

Մժղուկը ոտները զոռով ազատեց կատաղի բոռից: Նստեց խոտի վրա, լիզում էր ծաղկի հյութով թաթախված ոտիկներն ու բարկացած խոսում.

— Ինչ կոպիտ է այս բոռը. զարմանալի բան է... դեռ ուզում էր կծի էլ: Ախր չէ՞ որ բոլորն իմն է. արևն էլ, խոտն էլ, ծաղիկն էլ:

— Ո՛չ, ներեցեք, իմն է,— խոսեց բրդոտ ճիճուն, որ բարձրանում էր խոտի ցողունի վրա:

Մժղուկը գլխի ընկավ, որ ճիճուն թռչել չը գիտի և համարձակ ձայնը բարձրացրեց.— Ներողություն, բարեկամ, դուք սխալվում եք... Նա չեմ խանդարում, որ դուք սողաք, դուք էլ ինձ հետ մի՛ վիճեք:

— Լա՛վ, Լա՛վ, միայն թե մտիկ արա, իմ խոտին չըդիպչես հա... Ճշմարիտն ասած, ես այդպիսի բաներ չեմ սիրում... Ձեզանից էստեղ էնքան թռչում են ո՞ր... Դուք թեթևամիտ ժողովուրդ եք, իսկ ես՝ ծանր ճիճու եմ... և պարզ խոսենք — չէ՞ որ բոլորն ինձ է պատկանում: Ա՛յ, կըբարձրանամ խոտի վրա՝ կուտեմ, ինչ ծաղկի վրա ուզենամ՝ կըբարձրանամ, նույնպես կուտեմ: Դե՛հ, հայրե, գնաս բարով:

II

Մի քանի ժամում մեր Մժղուկն ամեն բան իմացավ: Իմացավ որ բացի արևից, կապույտ երկնքից և կանանչ խոտից կոպիտ բոռեր էլ կան, ծանր ճիճուներ էլ կան, զանազան փշեր էլ կան ծաղիկների վրա... Մի խոսքով՝ ամեն բան իմացավ ու շատ նեղացավ:

Ախր նա համոզված էր, որ ամեն բան իրենն է և ստեղծված է իրեն համար, և հանկարծ, ուրիշներն էլ նույնն են մտածում:

Չէ՛, էս չեղավ: Ի՞նչպես կարելի է:

Մժղուկն էստեղից թռչում է հեռու և տեսնում է — ջուր:

— Էս հո իմն է ու իմը... իմ ջուրը... Ա՛խ, ինչ Լավն է... էստեղ խոտ էլ կա, ծաղիկ էլ կա:

Նվ ահա թռած գալիս են ուրիշ մժղուկներ էլ:

— Բարի օր, քուրիկ:

— Աստծու բարին ձեզ, քուրիկներ. էդ ո՞ւր եք թռչում:

— Մենք խաղ ենք անում, քուրիկ: Դու էլ արի մեզ հետ: Էնպես ուրախանում ենք, որ դու չես կարող նրկակայել... Դու նոր ես ծնվել հա՞:

— Հա, հենց էսօր: Քիչ մնաց ինձ կծեր անպիտան բոռը: Հետո ես տեսա ճիճվին... Նա կարծում էի թե ամեն բան իմն է, նրանք էլ ասում են՝ մերն է:

Մյուս մժեղները հանգստացրին նորելուկին ու միասին գնացին

խաղալու: Եւ խաղում են ջրի վրա, պըտըտովում են, թռչկոտում. տըզվըզում: Մեր Մժղուկը ուրախությունից կտրցրել էր իրեն, բոռ էլ մտիցն ընկել, ճիճուն էլ:

— Ա՛խ, ի՞նչ լավ է,— շընշում էր ուրախացած:— Եւ բոլորն իմն է, արևն էլ, խոտն էլ, ջուրն էլ: Ինչի՞ են ուրիշները բարկանում, ես իսկի չեմ հասկանում: Բոլորն իմն է, բայց հո ես ոչ ոքի չեմ արգելում,— ապրեցեք, թաշկոտեցեք, բզզացեք ուրախացեք: Ես թույլ եմ տալիս:

Խաղաց, խաղաց մեր Մժղուկը ու նստեց մի ծաղկի վրա, որ մի քիչ հանգստանա: Հանգստանում էր ու նայում, թե ինչպե՞ս են ուրախանում ուրիշները. հանկարծ, պըժժ, ոնց որ մինը մի քար դցի, ճնճղուկն ընկավ մժեղների մեջ:

— Վա՛յ, վա՛յ, տըզվըզացին մժեղները ու ցրվեցին դես-դեն:

Մին էլ երբ ուշքի եկան, տեսան՝ ամբողջ մի տասնյակ մժեղ չը կա:

— Ա՛խ, անզգամ,— սկսեցին հայհոյել ծեր մժեղները:— Ամբողջ մի տասնյակ փչացրեց:

— Վա՛հ, ամբողջ մի տասնյակ... էս հո բոռից էլ անցկացավ:

Մեր Մժղուկի սիրտն ահ ընկավ, և մյուս նորեկուկների հետ միասին մտավ ճահճային խոտերի արանքը, տապ արավ:

Բայց էստեղ էլ մի ուրիշ փորձանք-պատուհաս: Սրեք մըժղուկի ձուկը կերավ, երկուսին էլ դորտը տարավ:

— Էսպես էլ բան կը լինի...— դարմացած էր մնացել մեր Մժղուկը:— Մի՞թե կարելի է ապրել էսպես: Էս ի՞նչ անգութ հրեշներ են...

Էլի լավ էր, որ շատ մժղուկներ կային, կորածը չէր նկատվում: Մի կողմից էլ նորերն էին դալիս, որ հենց նոր էին ծնվել: Գալիս էին ու խնդմնդալով տըզում, տըզվըզում:

— Ամեն բան մերն է... ջա՛ն, ամեն բան մերն է:

— Զե՛, ամեն բան ձերը չէ,— տխուր ձայն տվեց մեր Մժղուկը:— Դուք երեխաներ եք, դուք դեռ չեք իմանում. էստեղ կոպիտ բռռեր էլ կան, լուրջ ճիճուներ էլ կան, գող ծտեր էլ, ձկներ էլ, գորտեր էլ... Զգույշ կացեք, քուրիկներ, զգույշ կացեք, ամեն բան ձերը չէ...

Արդեն գիշերն ընկավ, մութը վրա հասավ, ու բոլոր մժղուկները մտան եղեգնուտի տաք տեղերը, թաք կացան: Վերև երկինքը լցվեց աստղերով, լուսինն էլ ծաղեց, ու բոլորը միասին ցուլացին ջրի մեջ:

էնպես սիրուն էր...

Ա՛խ, իմ լուսնյա՛կը... իմ աստղե՛րը... — շշուշում էր Ս'ժղուհը՝
բայց ահից էնպես կամաց էր շշուշում, որ ոչ ոք չը լսի:

Ա՛խ, իմ աստղե՛րը... — շշուշաց կամաց ու քնեց:

ԿՈՄԵՆՏԱՐՆԵՐ

և

ՏԵԲՍՏԱՅԻՆ
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1893

Ս Ո Վ Ի Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ի Յ

(էջ 9—16)

Գրելու տարիթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն ՄՃ, 1893 թ, № 5, էջ 741—749: ՄՃ-ի ցանկում, վերնագրի դիմաց գրված է՝ «գրույց»: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է ՄՃ-ից:

1894

Ա Ղ Ք Ա Տ Ի Պ Ա Տ Ի Վ Ը

(էջ 17—22)

Գրելու տարիթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն ՀՀ, 1894, Ա գիրք, էջ 100—105: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

ՀՀ-ի տեքստի վրա հեղինակի ձեռքով կատարված են հետևյալ ուղղումները.

էջ 1

տող 21 ասեցի — ասի

25 թողեցի — թողի

էջ 4

20 տվեցին — տվին

23 շուխայով — շուխով

էջ 7

5 գլուխն առաջ ծռեց-ից հետո շնչել է՝ և, երբ զգաց Սանդրոյի շրթունքներն իրան շրթունքներին կպած, մտքովը մի բան անց կացավ...

10 ձեռքը բռնած դուրս էր գալիս դատարանից դարձրել է՝ ձեռքը բռնած, էնպես թաքուն դուրս եկավ դատարանից, որ ոչ ոք չընկատի...

11 շնչված է վերջին այս տողը. — Ես տասը մանեթ կըտամ, հանկարծ ետևից ձայն տվեց մեկը:

Տպագրվում է ՀՀ-ից՝ հեղինակի ուղղումներով:

Լ Ե Ռ Ն Ե Ր Ի Հ Ո Վ Ի Վ Ը

(էջ 23—24)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն ՀՀ, 1894, էջ 109—110:
Զեռագիրը չի պահպանվել:
Տպագրվում է ՀՀ-ից:

Ք Ա Ջ Ե Ր Ի Կ Յ Ա Ն Ք Ի Յ

(էջ 25—34)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է 1894 թվին ՀՀ, ա. գիրք, էջ 87—96: Զեռագիրը չի պահպանվել: Արտատպվում է ՀՀ-ից:

1895

Գ Ի Ք Ո Ր Ը

(էջ 35—49)

Գրել է հավանորեն 1895 թվին, ՀՀ Բ. գրքի համար, ինչպես այդ երևում է Թ-ի մի նամակից՝ ուղղված Փ. Վարդազարյանին (նամակը գրված է 1908 թվին), և Արշ. Բարխուդարյանի նամակից՝ ուղղված ՀՀ-ի հրատարակիչ՝ նույն Փ. Վարդազարյանին (նամակը, հավանորեն, գրված է 1895 թվին): Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հսկ, 1907 թ. № 2, էջ 81—88, և № 3, էջ 122—129: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել նույն թվին՝ առանձին, պատկերազարդ հրատարակությանը, արտատպված Հսկ-ից: Երրորդ անգամ տպագրվել է 1909 թվին, Ռուս-տերի նկարներով: Զեռագիրը չի պահպանվել:

Հսկ-ի և 1909 թվի առանձին հրատարակության տեքստային տարրերը:

էջ 1

6 քյաֆուր — անիրավ

10 խաղաղ, զեղեցիկ առավուտ — խաղաղ առավուտ

33 զոնախի -- զոնախ

էջ 2

2 Զանիի — Զաննի

էջ 3

2 Էն զաղախեցի նիկոլն — ձեր կողմերից նիկոլն

22 Ու հայր — հեր

էջ 4

16 կարգն էդ ա — կարգն է դա

էջ 5

4—5 միտք էր անում: Միտք էր անում, թե — միտք էր անում, թե

6 հիմի ինչ պետք է անի, ինչպես պետք է անի — հիմի ինչ պետք է անի

17 նա — սա

29 Պառավին դեղի էին ասում Հսկ-ում չկա

36 դուքնի — դուքանի

42 Նա իրենց — իրեն

46 տակին կամ աղբյուրի — տակի կամ աղբրի

էջ 6

19 անել — անես

20 թողնե՛լ, փախչե՛լ — թողնե՛ս, փախչե՛ս

26 Չէ՞ որ նա էնքան — էնքան

32 Գիքորին ասել էին — Գիքորը վեր թռավ: Ասել էին

33 ով կա — ով է

էջ 7

2 էս ձայների վրա — էս աղմուկի վրա

33 բայց հենց էդ ժամանակ — Հենց էդ խոսակցության
ժամանակ

էջ 8

2 ուղղել — ուղղի

34 էն էր — էս էր

41 ձայն տվավ — ձեն տվեց

էջ 9

23—27 Տեսան տանը չի կարողանում ծառայել՝ խանութ տարան Գիքորին: Այնտեղ ապրանք կը տալին մուշտարիների հետ տանելու, չի՞ կը ծալեր, խանութը կը սրբեր, իսկ պարապ ժամանակը մուշտարի կը կանչեր:— Տեսան տանը չի կարողանում ծառայի՝ խանութ տարան Գիքորին: Էնտեղ ապրանք պետք է տալին մուշտարիների հետ տանելու, չի՞ պետք է ծալեր, խանութը սրբեր, իսկ պարապ ժամանակը մուշտարի կանչեր:

էջ 10

13 արանքը մտնել — արանքը մտնի

14 առաջ անցնել — առաջ անցնի

15 տեսնել — տեսնի

18 զարկեց Գիֆորի գլխին — զարկեց գլխին

20 դեպի խանութ — դեպի խանութը

էջ 11

33 իսկ մայրը — մերը

40—42 Աշկերտ Գիքորը բազազ Արտեմի խանութի դռանը կանգնած ձայն էր տալիս, մուշտարի կանչում ու բարձր ձայնով — խանութի դռանը կանգնած ձեն էր

տալի Գիքորը, մուշտարի էր կանչում ու բարձր
ձենով

էջ 12

4 ձայն էր տալիս Գիքորը — կանչում էր Գիքորը

5 ծիծաղից թուլանում էին նրա վրա — ծիծաղից թուլա-
նում էին

25 ձայն էր տալիս շըշկլած Գիքորը և ներսը ծիծաղն ավե-
լի էր սաստկանում — ձեն էր տալի Գիքորը:

էջ 13

16 նրանից — նրանցից

էջ 14

11 և շոր դարպի — 1909 թ. հրատարակության մեջ չկա:

էջ 15

12 իրար նայում — օճորքին նայում

36 նրա շորերը — շորերը

Բացի այս, Հսկ-ի տիքստի գրական մի շարք բառերն ու ձևերը 1909 թվի
հրատարակության մեջ փոխված են բարբառային բառերի ու ձևերի, իսկ երբեմն
էլ ընդհակառակը. — այսպես օրինակ՝ ծայրը—ծերը, տալիս—տալի, հետո—ետը,
չրույց—զրուց, գրել—գրիլ, նստել—նստիլ, ձայնով—ձենով, հայրն—հերն, կա-
նաչի—կանանչի, մայրը—մերը, ինչի—ընչի, ասիլ—ասի, դժվար—դժար, լինես—
ըլես, էստեղ—այստեղ, և այլն:

Արտատպվում է 1909 թ. պատկերազարդ հրատարակությունից:

1898

Ե Ղ Զ Ե Ր Ո Ւ Ի Մ Ա Ն Ը

(էջ 50—51)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է Տղ, 1898 թ. № 49, էջ 1104:
Զեռագիրը չի պահպանվել:

Սրտատպվում է Տղ-ից :

1899

Ա Ր Զ Ա Ո Ր Ս

(էջ 52—55)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1899 թվին,
Ամ սերիայով, «Հովհաննես Թումանյանց» վերնագրով փոքրիկ ժողովածուի մեջ
(Աղբյուր-Տարազի հրատարակություն № 54, էջ 21—31), երբի այլ գրվածքների
հետ, «Լոռու խոզարածների կյանքից» ենթավերնագրով: Առաջին այս վարիան-
տը գրված է համարյա թե Լոռու բարբառով: Երկրորդ անգամ մշակված ու
գրական լեզվի վերածած տպագրվել է Լուսաբեր գ տարի (1909 թ.) և այնու-

հետև վերահրատարակվել նույն դասագրքում որոշ փոփոխություններով: Ձեռագիրը չի պահպանվել: Մնացել է Ամ-ի հրատարակության մի օրինակը, հեղինակի ուղղումներով:

Հիմնական բաժնում տալիս ենք Լ-ի 1913 թվի հրատարակության (զ տիպ) անբուրը, իսկ վարիանտների բաժնում՝ Ամ-ինը:

Գ Ա Բ ՈՒ Բ Ի Ջ ՈՒ Շ Ե Ր Ա Մ Ա Պ Ա Հ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ը

(էջ 56—57)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է Տգ, 1899 թ.: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Տգ-ից:

Խ Ո Ր Հ Ր Գ Ա Վ Ռ Ր Ծ Ե Ր ՈՒ Ն Ի Ն

(էջ 58—59)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն Տդ, 1899 թ., № 1, էջ 3—4: Ձեռագիրը չի պահպանվել: Մնացել է Տդ-ի տեքստը, հեղինակի մատիտով արված հետևյալ ուղղումներով:

էջ 1

- 6 Փոքրուց ճանաչում — ճանաչում փոքրուց
- 15 բարի ծերունի. — պատմիւր ծերունի
- 19 տեսնում — երազում
- 24 Չէ՛, կաց — բայց
- 25 եղել նրանց — եղել և նրանց
- Ջնջել է՝ ջերմ բառը
- 26 Ջնջել է՝ զոր բառը

էջ 2

- 2 Ո՛հ, երջանիկ ծերունի — Ո՛վ, բարի ծերունի
 - 15 Ո՛, վաղ — Ո՛, դու վաղ
 - 16 Նուանդը տարար — եռանդը դու տարար
- Արտատպվում է Տգ-ից՝ հեղինակի ուղղումներով:

Թ Յ ՈՒ Ր Ի Մ Ա Յ ՈՒ Թ Յ Ա Ն Մ Ա Ի Թ Ի Մ Ե Ջ

(էջ 60—61)

Գրել է 1909 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հ, 1909, դեկտեմբեր 3, № 40, որտեղից և բերվում է այս հատվածը:

ԵՐԿԱՔՈՒՂՈՒ ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

(էջ 62—64)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908 թ., № 11, էջ 386—388, երկրորդ անգամ՝ Լ. Դ. տարի, «Երկաթուղի» վերնագրով, բարբառային որոշ ձևերի ու բառերի գրականացումով: Բացի այդ, Լ-ի մեջ կըր-
նատված է Հսկ-ի տեքստի սկզբից մի ամբողջ հատված (էջ 1, տող 1—36):

Լ-ի տեքստն սկսվում է այսպես.

Ու, ո՛ւ, ո՛ւ... Չորերում սուլում էր երկաթուղին: Նոր էր մտել նա մեր ձորերը:

— Ա՛յ, ձենդ կտրվի, — կանչեց էն կողմից որսկան Օսեփը...

Շարունակությունն այնուհետև նույնն է, ինչ որ Հսկ-ում: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Հսկ-ից:

Ա Հ Մ Ա Դ Ը

(էջ 65—67)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908 թ., № 7, էջ 249—250, «Հին բաներից» ենթավերնագրով: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել՝ Լ, 1909 թ., IV տարի: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Լ-ի և Հսկ-ի տեքստային տարբերությունները.

էջ 1

3 Շատ էի — Ես շատ էի

9 Հանում էր սրինգը — հանում էր իր շփուն (սրինգը)

39 Վեր կացա — վեր կացանք
տեսնեմ — տեսանք

42 անկյուններում — սյուճախներում

էջ 2

32 մյուս քեռիներս — քեռիներս

34 քեռի Ահմադը — Ահմադը

43 ծառան — նոքարն

44 իր իրավունքն — իրան հախն

Բացի այս՝ Լ-ի տեքստում գրականացված են Հսկ-ի տեքստի բարբառային մի շարք բառեր ու ձևեր, օրինակ՝ «աստոծ» — «աստված», «ըլի» — «լինի», «տալի» — «տալիս» և այլն:

Լ-ի տեքստում չկա նաև Հսկ-ի տեքստի վերջին հետևյալ հատվածը.

Շատ տարիներ անց կացան: Ես մի անգամ էլ պատահեցի Ահմադին:

1905 թվին, հայ-թուրքական կռիվների ժամանակ, մի ծե-
րունի թուրք սպանվելուց չէր վախեցել, անց էր կացել հայ գյու-
ղերը, եկել նստել էր իմ պապոնց դռանը մի քարի վրա ու լաց էր
լինում: Մեր հին Ահմադն էր, բարի ծերունին:

Արտատպվում է է-ից:

Գ Ր Ա Ջ Ը

(էջ 68—71)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908 թ.,
№ 10, էջ 346—349, «Սարերի կյանքից» ենթավերնագրով: Ձեռագիրը չի պահ-
պանվել:

Արտատպվում է Հսկ-ից:

Մ Ա Յ Ր Ը

(էջ 72—73)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908 թ.,
№ 5, էջ 178—179, երկրորդ անգամ՝ է. 1909 թ., III տարի, Ա տիպ: Ձեռա-
գիրը չի պահպանվել: Լ-ի տեքստի վրա հեղինակի ձեռքով կատարված են հե-
տևյալ ուղղումները:

էջ 1

3 Եվ այս դեպքից — էս դեպքից

23 դեղին կտուցները դուրս հանեցին բնից — բնից դուրս
հանեցին դեղին կտուցները

31 Կատուն ճուռն առավ ու փախավ — կատուն վեր
թոցրեց փոքրիկ ճուռը

36 Կատուն մտավ — կատուն փախավ մտավ

42 Փախավ դունչը լիզելով — փախավ դեպի մառազը,
դունչը լիզելով

52 Չեմ մոռանում ո՛չ այս դեպքը, ոչ այն գարնան իրիկունը
— չեմ մոռանում այն գարնան իրիկունը:

Արտատպվում է է-ից՝ հեղինակի ուղղումներով:

1909

Ե Ղ Ջ Ե Ր Ո Ի Ն

(էջ 74—79)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել Հսկ, 1909 թ.,
№ 8—9, էջ 323—326, № 10, էջ 355—358:

Լ-ի ր տարվա (1909 թ.) մեջ դրանից տպագրվել է մի փոքրիկ հատված՝ «Եղնիկի տերը» վերնագրով:

Լ-ի գ տարվա (1913 թ.) մեջ տպագրվել է մի ուրիշ հատված, որը գրական-նացված վարիանտն է: Դրական Օսեփի իր որսորդական կյանքից արած մի պատ-մության (տես էջ 3—4, տող 12—50):

Զեռագիրը չի պահպանվել: Արտատպվում է Հսկ-ից:

1910

Ն Ե Ս Ո Յ Ի Ք Ա Ր Ա Ր Ա Ղ Ն Ի Ս Ը

(էջ 80—52)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հթ, 1910 թ., № 254: Զեռագիրը չի պահպանվել: Արտատպվում է Հթ-ից: Մնացել է մի սևագիր-ձեռագիր՝ «Թե հարևաններն ինչպես կտրեցին Կիրակոս բիձու գողը» վերնագրով: Գրված է 90-ական թվականներին: Նախնական վարիանտը բաղկացած է էջից, գրված է թանաքով, ուղղումներն արված է նույնպես թանաքով: Այս գրվածքի սկիզբն ունի երկու վարիանտ. առաջինը հեղինակի կողմից ջնջված է: Այս սևագիրը տրվում է որպես նախնական վարիանտ:

Ք Ե Ռ Ի Խ Ե Ն Չ Ա Ն Ը

(էջ 83—85)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է Հթ, 1910 թ., № 236 24/X «Նեսոյի բարաբաղնիսի» հետ՝ «Մերոնը» բնդհանուր վերնագրի տակ: Զեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Հթ-ից:

1911

Ա Լ Լ Ա Հ Ի Յ Ղ Ր Կ Վ Ա Մ

(էջ 86—88)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն Հթ, 1911 թ., № 3, «Մի հիշողության թուրք-հայկական ընդհարումներից» ենթավերնագրով: Զեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Հթ-ից:

Ո Ր Ր Ա Խ Գ Ի Շ Ե Ր

(էջ 89—91)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն Հսկ, 1911 թ., № 1, էջ 3—5: Զեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Հսկ-ից:

Մ Ղ Ր Ի Պ Ը

(էջ 92—97)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1913 թ., № 6, էջ 177—182: Ձեռագիրը չի պահպանվել:
Արտատպվում է Հսկ-ից:

Գ Ե Լ Ը

(էջ 98—116)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է Հսկ, 1913 թ., № 1, էջ 15—21, № 2, էջ 55—61, № 3, էջ 86—91: Ձեռագիրը չի պահպանվել: Մնացել են՝

ա) «Գելը» պատմվածքի համար Թ-ի օգտագործած գրականության հետևյալ ցանկը. 1. Черкасов, Зап. охотн. вост. Сиб. 137. 2. Туссенель, Нравы Животных 264. 3. Лазаревский, Очерки зверин. охоты на Кавказе. 4. Брем и Росмеслер. Лесн. животные 101. 5. Ханч, Очерки из жив. хищ. жив. 230. 6. Детск. энц. II, стр. 92. 7. Записки Кавк. отд. имп. русск. геогр. общества, кн. XXVII, вып. II. Динник, Звери Кавказа, ч. II, стр. 409. 9. Кобельт, Геогр. распротр. живот. 281. 10. Брем, Лесные живот. 101. 11. Паргамина, Мир жив. 12. Гаакс, Мир жив. Европы. 13. Киплинг, Джунгли. 14. Лонг, Белый волк. 15. Զարարիտ սահավաղ, I, էջ 57—58. 16. Առաքել պատմագիր, էջ 65—68:

բ) Թ-ի մի շարք նշումները, գիտողությունները և մեջբերումները գալիերի մասին (շուրջ 10 էջ), քաղված ինչպես դրավոր, նույնպես և բանավոր աղբյուրներից:

Արտատպվում է Հսկ-ից:

Ի Մ Ը Ն Կ Ե Ր Ն Ե Ս Ո Ն

(էջ 117—120)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է Հսկ, 1914 թ., 7—8, «Իմ հիշողությունից» հնթավերնագրով: Ձեռագիրը չի պահպանվել:
Արտատպվում է Հսկ-ից:

Շ Ո Ւ Ն Ը

(էջ 121—127)

Գրել է, հավանաբար, 1910-ական թվականներին, ինչպես երևում է ձեռագրի բնույթից: Հեղինակի կենդանության օրով չի հրատարակվել: Առաջին անգամ տպագրվել է 1926 թ. Եժ: Պահպանվել է ձեռագիրը, որն անավարտ է: Մնացել

Քննարկ «Շունը» պատմվածքին վերաբերող հետևյալ նյութերը, գրված Թ.-ի ձեռքով (թանաքով և մատիտով)՝

1) Առանձին նյութեր շների կյանքից հինգ թերթիկների վրա.

2) Գիտական, գեղարվեստական և ֆոլկլորային բնույթի դրբերի (սուսերեն և հայերեն լեզուներով) մի ընդարձակ ցանկ (շուրջ 33 անուն) կենդանիների և հատկապես շան մասին.

3) Բազմաթիվ ժողովրդական առածներ, ասացվածքներ, ոճեր, դարձվածքներ, բաղված բանահյուսական ժողովածուներից և բանավոր աղբյուրներից շան վերաբերյալ:

4) «Շունը» պատմվածքի ծրագիր-կոնսպեկտը.

ա) Շունն ու մարդը (կապը) պատմական տեսություն:

բ) Շան ծագումը և պատմությունը:

գ) Շան տեսակները:

դ) Շան կյանքն ու մահը:

ե) Շան ընդունակությունները:

զ) Նշանավոր շներ:

5) Նշումներ ու դիտողություններ շների տեսակների, նրանց կյանքի և սովորությունների մասին, բաղված գրականությունից:

Էջ 6, տող 48 «անշնորհք» բառը ձևագրում ջնջված է և մատիտով գրված՝ «անճուռնի»:

Տպագրվում է ձևագրից:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔՒԱԹՆԵՐ

1894

Ա. Ն. Խ. Ե. Լ. Ք. Մ. Ա. Բ. Դ. Ը.

(Էջ 131—132)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է «Աղբյուր» 1894 թ., № 4, էջ 148—153: Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար մի շարք վարիանտներ: Մինչև 1894 թիվը հրատարակված են եղել դրա հետևյալ վարիանտները. 1. «Անխելք մարդ» (Գ. Սրվանձադանց, Մանանա, Կ. Պոլիս, 1876 թ.): 2. «Աստծուն գանգատ դնացող մարդը» (Տ. Նավասարդյանց, Հայ. ժող. Հեք., Տիֆլիս, 1889 թ., V գիրք): 3. «Дармоед» (Сб. Мат., вып. X, отд. III): 4. «Сказка о недогадливом бедняке» (Сб. Мат., вып. XIX, отд. II): Թ.-ը, հավանորեն, օգտագործել է այս վարիանտներից առաջինը, երկրորդը և վերջինը, որոշ փոփոխությունների և գրական վերամշակման ենթարկելով: Չհազարիքը չի պահպանվել: Արտատպվում է «Աղբյուր»-ից:

1907

Պ. Ո. Չ. Ա. Տ. Ա. Դ. Վ. Ե. Ս. Ը.

(Էջ 134—136)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի մի շարք վարիանտներ: Թ.-ը, հավանորեն, օգտագործել է հետևյալ վարիանտները. 1. «Անծեղն և լուր պոչիկ» (ՀՀ). 2. «Պառավ և անծեղ» (ՎՍ, ա. մաս). 3. «Աղվես ու պառավ» (ԺԱ): Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Լ. ա. տարի (1907 թ.): Հետագիրքը չի պահպանվել: Արտատպվում է Լ. ա. տարի (1922 թ. 13-րդ տիպի):

Ռ Ի Լ Ի Կ Ը

(էջ 137—138)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ:

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Լ. ա. (1907 թ.), Երկրորդ անգամ՝ առանձին, պատկերազարդ հրատարակությամբ (1909 թ.): Ձեռագիրը չի պահպանվել: Արտատպվում է առանձին հրատարակությունից:

Մ Ի Տ Ը

(էջ 139—140)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ: Թ-ը, ինչպես նաև է վկայում իր հոգվածներից մեկում («Ոչ-գրական ոչնչությունները բնատառ», «Մշակ», 1909 թ., № 169—170), նկատի է ունեցել հետևյալ վարիանտները. 1. «Ճուտիկը» («Վարժարան», մանկավարժական ամսագիր, 1883 թ., № 6, էջ 77): 2. «Ծրտի վուտի փուշը» ԹՄԿ): 3. «Կորսված աղջիկը» (ՀԺՀ 8 գիրք): 4. «Воробей» (Сб. Мат. кн. 32). 5. «Лиса и пшеничное зерно» (նույն տեղ): 6. «Прокказы лисы» (Сб. Мат. 33). 7. «Лисичка сестричка» (Рудченко, Малорусские сказки):

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1907 թ. Լ. ա. տարի, երկրորդ անգամ՝ 1909 թ. առանձին, պատկերազարդ հրատարակությամբ: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Առանձին հրատարակության և Լ-ի (ա. տարի 13-րդ տիպ) տեքստային տարբերությունները.

էջ 1

4 Թոնիր վառի, — ուզում է Թոնիր վառի,

5 Ասում է. — գնում է ասում.

էջ 2

25—27 տողերը Լ-ում չկան:

Արտատպվում է առանձին հրատարակությունից:

Ճ Ա Մ Փ Ո Ր Դ Ն Ե Ր

(էջ 141)

Ժողովրդական առակ է: Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Լ. ա. տարի (1907 թ. ա. տիպ), էջ 50: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Լ. ր. տարի, ր. տիպ (1909 թ.):

Կ Ա Յ Ի Ն Ա Խ Պ Ե Ր

(էջ 142)

Ժողովրդական հերիաթ է: Թ-ը, հավանորեն, օգտագործել է «Փշրո-նուն» հերիաթի (ԷԱԺ, ր. հատոր) մի հատվածը: Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առա-

չին անգամ տպագրվել է Լ. ա. տարի (1907 թ. ա. տիպ.), էջ 61: Ձևագիրը չի պահպանվել: Արտատպվում է Լ-ից (1909 թ., բ. տարի, բ. տիպ):

Ս Ո Ւ Տ Ա Ս Ա Ն Ը

(էջ 143)

Ժողովրդական հերիաթ է: Թ-ին, հավանորեն, աղբյուր է ծառայել Լոռու վաճառատի, գուցե և ՀժՀ-ի գ. պրակի մեջ նդած վարիանտը: Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Լ. ա. տարի (1907 թ. ա. տիպ.), էջ 57: Ձևագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Լ-ից (1909 թ. բ. տարի, բ. տիպ):

Չ Ա. Խ Չ Ա. Խ Թ Ա. Գ Ա. Վ Ո Ր Ը

(էջ 144—148)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար բաղմաթիվ վարիանտներ, որ նկատի է ունեցել Թ-ը և որոնց ցանկը բերում է իր հոդվածներից մեկում (Վիշ-գրական ոչնչությունները բննադատ, «Մշակ», 1909 թ. № № 169—170):

1. «Չախչախ թագավորը» (Տ. Նավասարդյանց, Հայ. ժող. հեր., 6 գիրք, 1890 թ.): 2. «Тюльки в Чах-чах бек» (Султан Меджид Ганшев, Татарск. ск. в стихах, 1894 г.). 3. Царь грушь (Сб. Мат., Кюринск. ск.). 4. Лисница (Сб. Мат. 13, Армянск. ск.). 5. Лиса и Мельник (Сб. Мат. 19, Имерет. ск.). 6. Лесной человек и кот (Сб. Мат. 27, ск. Терск. казак.). 7. Лисница и пастух (Сб. Мат. 28, Арм. ск.). 8. Старая хлеб-соль забывается (Сб. Мат. 29, Чеченск. ск.). 9. Лиса и Армуданбек (Сб. Мат. 39, Татарск. ск.). 10. Козьма скоробогатый (Афанасьев, Русск. ск.). 11. Бухтан-Бухтанович (Афанасьев, Русск. ск.). 12. Букчи хан (Сб. св. • Кавк. горцах, Аварск. ск.). 13. Кот в сапогах (Перро, Волшебные сказки, франц. ск.). 14. Образцы народн. лит. тюркск. племен, Радлова, ч. X, стр. 63 (այս վերջին աղբյուրը Թ-ի ձևերով նշված է «Չախչախ թագավորը» հերիաթի Լ-ում տպագրված տեքստի մի օրինակի վրա, որը պահպանվել է հեղինակի արխիվում):

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1907 թ., 5—6, էջ 199—204. երկրորդ անգամ՝ Լ, ա. տարի (1907 թ.): Ձևագիրը չի պահպանվել: Մնացել են. 1. Հատվածներ «Չախչախ թագավորը» հերիաթի սևագիր-ձեռագրից (2½ էջ հերիաթի սկզբից գրված Թ-ի ձևերով և 2 էջ վերջից, գրված ուրիշի ձևերով, Թ-ի կողմից արված որոշ ուղղումներով): 2. «Չախչախ թագավորը» հերիաթի Լ-ի տեքստի երկու օրինակը հեղինակի մի շարք ուղղումներով ու լրացումներով, մատիտով ու թանաքով:

Հսկ-ի և Լ-ի (բ. տարի, 10-րդ տիպ) հրատարակությունների տեքստային տարրերությունները.

էջ 1

2 պատռված — պատռած

7 բաղաճը — բաղարճը

22 — Չախչախ թագավորն ո՞վ է, — զարմացած հարցնում է քաղափորը:— Չախչախ թագավորն ո՞վ է:

24 Ես էլ նրա — ես էլ իր

էջ 2

1 Իրիկունը ետ բերում, տալիս. — իրիկունը բերում, ետ տալի:

5 ետ գալիս է — ետ է գալիս

6 մի քիչ — քիչ

8 էլ ետ իրիկունը ետ բերում — իրիկունը ետ բերում

25 տառում է վախեցած ջաղացականը — Լ-ում չկա

էջ 3

7 իր թշնամիներից — որ թշնամիներից

էջ 5

17 էդ երկրից — իր երկրից

էջ 6

8 պալատներին — պալատին

Հսկ-ի վերջին 12—17 տողերի փոխարեն Լ-ի տեքստում կա հետևյալ բառակր.

«Հե՛յ, ջան երեխեք, քեֆ արեք դուք Վէլ,
Էսպես հարսանիք ե՞րբ կը լինի մեկ էլ,
Որ ջաղացականը դառնա թագավոր,
Ջաղացը՝ պալատ, աղվեսը՝ քալոր»:

Բացի այս, Հսկ-ի և Լ-ի տեքստերի մեջ կան նաև կետադրության նշանների մի շարք տարբերություններ:

Լ-ի տեքստի Ա. օրինակի վրա կատարված մշակումը.

էջ 1

վերնագիր՝ Չախչախ թագավոր — Չախչախ թագավորը

1 Լինում է, չի լինում աղքատ ջրաղացական: — Լինում է, չի լինում մի աղքատ ջրաղացական է լինում:

Լ-ի տեքստի Բ. օրինակի վրա կատարված մշակումը.

էջ 1

2—4 ջնջել է:

5—6 Մի օր գնում է, որ ջաղացի ջուրը թողնի, գալիս է տեսնում պանիրը չըկա: — Էս ջաղացականը մի օր գնում է ջաղացի ջուրը թողնում, գալիս է տեսնում՝ մի կտոր շուր պանիր ուներ՝ չը կա:

7 գալիս է տեսնում՝ բաղաջը չըկա: — գալիս է տեսնում՝ մի կտոր մոխրոտ բաղան ուներ՝ չը կա:

11 ջնջել է՝ դու ես կերել իմ պանիրն ու բաղաճը հա՞.

12—13 հիմի ես քեզ պանիր ցույց տամ: — Ասում է ջաղացպանն ու լինգը վերցնում է, որ աղվեսին սպանի: — հիմի ես քեզ ցույց կը տամ: — Ասում է ու լինգը վերցնում:

էջ 2

3 Ջաղացպանն էլ լսում է, — Ջաղացպանը լսում է,

3—4 տողերի մեջ գրել է բաժանման նշան (||):

8 — Չախչախ թագավորն ո՞վ է, — զարմացած հարցնում է թագավորը — էդ ո՞վ է, — զարմացած հարցնում է:

Չախչախը — Սա:

18—19 տողերի մեջ գրել է բաժանման նշան (||):

21 «կոտը» բառի վրա գրել է՝ «մեծը»:

22 «Մի մարգարիտ է գտնում» արտահայտությունը տարել է 19 տողը, «աղվեսը» բառից հետո:

27—28 տողերի մեջ գրել է բաժանման նշան (||):

Նույն էջի ներքևի լուսանցքում գրել է՝ «Աղվեսը զանազան կենդանիներ է գտնում, խաբում տանում պալատ և այլն»։ և R նշանով ցույց տվել, որ պիտի լինի 27—28 տողերի մեջ:

էջ 3

7 սկզբից ջնջել է՝ ասում է վախեցած ջաղացպանը

12 սկզբից ջնջել է՝ վազելով

13 ջնջել է՝ որ և հանկարծ բառերը

15—17 Ինձ ուղարկեց, որ դամ իմաց անեմ, շոր տանեմ, ձի տանեմ, դա պսակվի, շուտով գնա իր թշնամիներից վրեժն առնի — շուտով շոր հասցրեք, ձի հասցրեք, դա պսակվի, որ գնա իր թշնամիներից վրեժն առնի:

18 ջնջել է՝ ամեն բան պատրաստում է և վրան գրել՝ թագավորը շորեր է...

21—22 Ջաղացպանի քուրքը հանում, — Աղվեսը ջաղացպանի քուրքը հանում է

26 Մին շորս կողմն է, մին — մին շորս կողմն է նայում, մին...

էջ 4

13—14 տողերի մեջ գրել է՝ Կարդադրում է, որ ուղտերի սղոշերից փշեր ու ճյուղեր քաշ անեն, որ մեծ փռչի բարձրանա:

19 ջնջել է՝ որ-ը և վրան գրել՝ տեսնում եք էն ամպի նման փռչին, որ բարձրանում է:

8 ջնջել է՝ անվերջ բառը:

13 ջնջել է՝ գոռում է հեռվից վազելով:

14—15 Թագավորը քեզ վրա բարկացել է, մեծ զորքով գալիս է, որ քեզ — Տեսնո՞ւմ ես է՞ն փոշին, որ ամալի նման բարձրանում է: է՞ն թագավորն է գալիս մեծ զորքով: Քեզ վրա բարկացել է, գալիս է քեզ...

20—21 հարցնում է սարսափած Շահ-Մարը ու տեսնում է, որ ճշմարիտ, հեռվից — հարցնում է հանկարծակի եկած սարսափած Շահ-Մարը, տեսնում է, ճշմարիտ, որ հեռվից...

23—24 ջնջել է՝ — Փախի, շուտով ձի նստի փախի էս երկրից կորի, էլ ետ չնայես, և փոխարենը գրել՝ — էլ ուր պետք է գնաս, շուտ արա, մտի էս դեղի մեջ, թե չէ՝ էկան...

25—26 ջնջել է՝ Շահ-Մարը իսկույն նստում է իր լավ ձին ու փախչում իր երկրից և փոխարենը գրել՝ Շահ-Մարը մտնում է դեղի մեջ:

14—25 տողերի կողքից լուսանցքում գրել է՝ մտնում է խոտի դեղը — որ աղվեսը վառում է հարսանիքին:

26 Աղվեսի ետևից — Այն ինչ աղվեսի ետևից

էջ 6

5 Հասնում են ընդարձակ արտերի: — Ընդարձակ արտեր:

13 էսպիսով Աղվեսի ետևից գալիս են, — էսպիսով գալիս են,

15—16 Քավոր Աղվեսն էնտեղ արդեն տեր է դառել, կարգադրություններ է անում: Ընդունում է խնամիչներին ու նորից սկսում են ֆեթր — Քավոր Աղվեսն ընդունում է խնամիչներին ու նոր սեղան, նոր քեֆ:

Վերջից ջնջել է՝ Հե՛յ ջան երեխեք... բառյակը:

Արտատպվում է Հսկ-ից:

1908

Ո Ս Կ Ո Ւ Կ Ա Ր Ա Ս Ը

(էջ 149—150)

Ժողովրդական հերթաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ: Բ-ը օգտագործել է այս հերթաթի, հավանորեն, Լոռու վարիանտը: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908 թ. № 3, էջ 107—108: Զեռագիրը չի պահպանվել: Արտատպվում է Հսկ-ից:

(էջ 151—154)

Ժողովրդական տարածված հերիաթ է: Ունի հայ և օտար բաղմաթիվ վա-
րիանտներ: Բ-ը, հավանորեն, օգտագործել է Լուսու վարիանտը:

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908 թ.,
№ 5, էջ 133—137: Երկրորդ անգամ՝ 1910 թ., Բիբլիոսում, առանձին պատ-
կերազարդ (գունավոր) հրատարակությամբ: Ձեռագիրը չի պահպանվել: Մնա-
ցել է Հսկ-ի տերստի մի օրինակը, հեղինակի հետևյալ ուղղումներով (մա-
տիտով):

էջ 3

21 տամ, քսան տարի — տամ, կամ քսան տարի

էջ 4

35 մորթի, մորթոտեցի — մորթի, եկա բոլորը միասին
պատահեցին, մորթոտեցի

Առանձին հրատարակության և Հսկ-ի տերստային տարբերությունները.

էջ 1

1 Աստված բարի առ ձեզ էլ, երկու ախպորն էլ. Հսկ-ի
մեջ՝ չկա:

Լինում են շեն լինում, երկու աղքատ ախպեր են լինում —
երկու աղքատ ախպեր են լինում

3 Ինչ անեն, ոնց անեն, որ — ինչ անեն, որ

4 Վճռում են՝ փոքրը — վճռում են, ու փոքրը

7—8 էսպես էլ մեծը վեր է կենում դնում մի հարուստի մոտ
ծառա մտնում — Փոքրը մնում է տանը, մեծը վեր է կե-
նում գնում մի հարուստ մարդու մոտ ծառա մտնում

10—11 էս հարուստը մի շսված պայման է դնում ծառային —
Բայց հարուստը մի պայման է դնում ծառային:

13 մինչև էն ժամանակը թե դու բարկանաս — մինչև էն
ժամանակը մեզանից ուր բարկանա նա տուժի:

15 Ես առամ — Ես կը տամ

16—17 — Ես ու հաղար մանեթ չունեմ ո՞րտեղից տամ, — ասում
է ծառան — Բայց Ես հաղար մանեթ չունեմ, — ասում
է ծառան

20—21 Տղեն մին վախենում է էս տարօրինակ պայմանից, մին
էլ մտածում է, թե ինչ պետք է պատահի: — Աղբատ
տղեն մին վախենում է էս տարօրինակ ու կասկածելի
պայմանից, մին էլ մտածում է, թե բան չը կա, ինչ
պետք է պատահի:

- 22 Ինչ ուզում են անեն — Ինչ ուզում են ասեն կամ անեն
 24 Իրենք էլ տուժեն — իրենք տուժեն
 26 Ասում է լավ. համաձայնում է — համաձայնվում է.
 30 Ղրկում է արտը — ու Ղրկում է իր արտը
 31 քանի լուս լուս է — քանի լուս է

էջ 2

- 4 ես էլ եկա. — ես էլ եկա տուն, — պատասխանում է ծառան
 19 արտում վեր է ընկնում — ընկնում է արտում
 27 ծառան — ուր ծառան

էջ 3

- 3 դառն ու դատարկ — ու ձեռք դատարկ
 15 ձրի ծառայի — ձրի իրեն ծառայի
 16 թե ինքը — իսկ թե ինքը
 35—36 Հա, որ էդ ես ասում, ոչինչ, կգնանք, ինչ ես վրադում — Հսկ-ում չկա

էջ 4

- 22 հյուր է եկել — մի հյուր է եկել
 23 գնա ոչխար մորթի — գնա մեր ոչխարից մինը մորթի
 25 Ո՞րը — Ո՞րը, — հարցնում է ծառան
 27 հետո լուր են բերում հարուստին — հետո մարդիկ վազելով լուր են բերում հարուստին
 31 տալիս է, գողում — տալիս է ու գողում
 33 ա՛յ անասոված — ա՛յ տնաքանդ
 35 մորթի, ես էլ եկա, բոլոր պատահեցին, բոլոր մորթոտեցի — մորթի, մորթոտեցի
 42 — Լավ, որ բարկանում չես, է՛լ կը ծառայեմ նախադասութունից հետո, Հսկ-ի տեքստում կա հետևյալ հատվածը. Փոքր ախպերն էսպես մի քանի ամիս, մինչև ձմեռը, ծառայելով էս հարուստին՝ իրավ որ տնաքանդ է անում, հասցնում հուսահատության դուռը:
 48 Միտք է անում միտք, մի հնար է մտածում — Միտք է անում, վերջն էսպես մի հնար ք մտածում

էջ 5

- 5 կինը — հարուստի կինը
 7 ասում է ծառային — դիմում է ծառային
 8 ժամանակդ — ժամանակը
 16—19 Տերը գողալով... մեջ — Տերը գողալով ընկնում է հրապանի սուաջը, սկսում է կռվել ու անիծել նրան ծառաբռնելու օրոք

21 հերիք էք. արի՛ — հերիք էր, ասում է հարուստը. արի՛
 26—29 էսպես հարուստը ... տուն — նախադասությունը փոխ-
 ված է այսպես. էսպես փոքր ախպերը մեծ ախպուր
 տված պարտքի թուղթը պատռում է, հազար մանեթ էլ
 առնում, դեռ տված էնքան վնաս ու տանջանքն էլ ավել
 — ու վերադառնում է իրենց տունը: Ու էն օրվանից
 հարուստը էլ ոչ էն տեսակ պայման է կապում, ոչ էլ
 ծառային ղրկում լուանյակի լուսով իր արտերը հնձելու:
 Արտատալում է առանձին պատկերազարդ հրատարակությունից:

Խ Ե Լ Ո Ք Ն Ո Ւ Հ Ի Մ Ա Ր Ը

(էջ 155—157)

Փողովորդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ: Մինչև 1908
 թիվը տպագրված են եղել այդ հերիաթի հետևյալ վարիանտները. 1. «Ասուրչը»
 (Բ. 1898 թ. № 24), 2. «Ըսես չրկոնա ծոռ մալ ուտա», (էԱժ, հ. 7.),
 3. «Дурак» (Сб. Мат., вып. XI, отд. III). 4. «Умный и дурак» (Сб. Мат.
 вып. XXVIII, отд. II):

Թ-ը, հավանորեն, օգտագործել է վերջին վարիանտը, համառոտելով այն
 և փոխելով վերջը: Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է
 Հսկ 1908 թ., № 2, էջ 52—55: Զեռագիրը չի պահպանվել: Մնացել է վա-
 րիանտներից մեկի մի փոքր հատվածը՝ Թ-ի ձեռքով գրած:

Արտատալում է Հսկ-ից:

Խ Ո Ս Ո Ղ Ձ Ո Ւ Կ Ը

(էջ 158—161)

Փողովորդական հերիաթ է: Վարիանտներից մեկը տպագրված է էԱժ հտ. Ա.
 «Մարդակերպ ձուկը» վերնագրով: Թ-ը, հավանորեն, օգտագործել է այս հերիա-
 թի բանավոր վարիանտներից մեկը: Այդ է ակնարկում թերևս «Խոսող ձուկը»
 հերիաթի Հսկ-ի տերստի «Նանի հերիաթներից» ենթավերնագիրը:

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908 թ.
 № 1, էջ 18—21: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1911 թվին առանձին պատ-
 կերազարդ գրքով: Բացի այս, Լ-ի ր տարվա մեջ տպագրվել է «Խոսող ձուկը»
 հերիաթի առաջին գլուխը՝ «Շալակտարը» վերնագրով, որն ունի մի քանի լեզվա-
 կան տարբերություններ:

Հսկ-ի և առանձին հրատարակության տերստային տարբերությունները.

էջ 1

5 ինքն ու իր կնիկը — ինքն ու կնիկը

31 Զարմանում է աղքատ շալակտարը — էս շալակտարի...

էջ 2

5 մի վիշապ — մի մարդակերպ Հրեշ (այս և հետագա բոլոր
 տեղերում՝ Վիշապի փոխարեն՝ Հրեշ)

11 ինչպես — ոնց

- 15 ինչքան ուտեք, կեսն էլ մնա: Տար, կթեցեք, կերեք քեֆ
արեք — քու կնիկն ու դու կուշտ-կուշտ ուտեք, ապրեք:
16—17 հենց առաջին գիշերը — հենց էն գիշերը
20 երկուսիդ էլ ուտելու եմ — երկուսդ էլ իմն եք, տանելու
եմ, ինչ ուզեմ՝ կանեմ:

էջ 3

- 9 ընդունիլ — ընդունի
10 աստծու մարդն է — աստծունն է
15 մեզ ուտի — իր գերին ենք
18 Եթե մեզ ուտի, մենք ենք մեղավոր, վայ թե քեզ էլ ուտի
մեզ հետ — Հիմի մեզ ինչ անի, մենք ենք մեղավոր, վայ
թե քեզ էլ վնասի:
20 օտարականը բառից հետո Հսկ-ի տեքստում կա հետևյալ նա-
խադասությունը. Եվ եթե չը դիտեք ինչ պատասխան տաք,
երբ Վիշապը դա, ինձ թողեք, ես նրա պատասխանը կը
տամ:
23 Վիշապը գալիս է դուռը գարկում — դուռը դղրդում է:
23—30 Ո՞վ է... դեպի դուռը Հսկ-ի տեքստում չկա:
31 — Եկել եմ: — Եկել եմ, դռան ետևից ձայն է տալի
Հրեշք:
38 նստել՝ եկել — վրեն նստել եմ եկել:

էջ 4

- 2 թռչել — թռչի
3 Արժիվը — Ուրեմն արծիվը
6 — Ուրեմն քաղաքը շատ է փոքրիկ — Քաղաքը գուցե շատ
է փոքրիկ
9 — Նապաստակը ձագ է գուցե — Ուրեմն նապաստակը
ձագ է
10 մարդի — մարդու
11 — Մարդը գուցե թզուկ ես ասում: — Ուրեմն մարդը
թզուկ է:
12—13 աքլորը որ ծուղրուղու է կանչում, ձենը ականջը չի հաս-
նում — աքլորը ծուղրուղու կանչի ձենը ականջը չի
հասնիլ:
14 խուլ է եղել — խուլ է
16—41 Ի՞նչ խուլ մինչև՝ կնգա աչքերից փոխարեն Հսկ-ի տեքս-
տում կա հետևյալը. Ի՞նչ խուլ. սարում պախրեն որ խուտ
է պոկում, նա լսում է: Վիշապը մնում է կապված, մո-
լորված, էլ չի իմանում ինչ ասի, քաշվում է կորչում:

Նրիտասարդ հշուրն էլ վեր է կենում, որ դնա, մարդ ու կին առաջը կտրում են:

— Ով ես դու, անծանոթ բարերար: անունդ ասա, որ թե լավությունդ կորչի ու չը կարողանանք ետ վճարել, դոնե իմանանք թե ում ենք օրհնելու, — խնդրում է աղքատը:

— Լավությունը — արա ու թեկուզ ջուրը գրցի — երբեք չի կորչի, պատասխանում է հշուրը: Ես հենց էն ձուկն եմ, որի կյանքը դու խնայեցիր ու նրա համար էլ զրկվեցիր քու ապրուստից...

Ասում է ու շրթանում նրանց առաջից:

Արտատպվում է առանձին պատկերազարդ հրատարակությունից:

Կ Ո Ն Ա Տ Ա Ղ Զ Ի Կ Ը

(էջ 162—169)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ: Գրել է, հավանորեն, 1900-ական թվերին: Տպագրվել է Հոկ, 1908 թ. № 12, էջ 412—419: Ձևագիրը չի պահպանվել Մնացել են. 1. Հերիաթի ժողովրդական մի բանի վարիանտների համառոտագրությունները՝ գրված ըստ առանձին մոտիվների դուզահեռ սյունակներով, և 2. Հոկ-ի տերստի մի օրինակը հեղինակի բաղմաթիվ ուղղումներով:

Ինչպես հիշյալ համառոտագրությունների, նույնպես և Հոկ-ի տերստի լուսանցքներում հղած աղբյուրների վերնագրերից (գրված Թ-ի ձեռքով՝ մատիտով և թանաքով) երևում է, որ Թ-ը «Կոնատ աղջիկը» հերիաթի համար նկատի է ունեցել հետևյալ ժող. դուզահեռները. 1. Косоручка (Афанас. № 148). 2. Бедная Мария (Сб. 28). 3. Гулчи Ханум (Сб. 13). 4. Сестры и братья (А. Пушкина, Славянск. поэзия Сербск. песни). 5. Гербель, Поэзия славян, стр. 111. 6. Болгарск. песни, Обитель Врачарница. 7. Потапин, Восточные мотивы, էջ 255—256: 8. Девушка без рук (Сказки Бр. Гримм, стр. 580). 9. Безручка (Гатцук—кн. IV, стр. 114. 10. Նահապետենց աղջիկը (Մն): 11. Հարսներն ու տալը (ՄՀԲ, Բ., էջ 165):

Հոկ-ի տերստի վրա Թ-ի կատարած մշակումը.

էջ 1

4 Լուսի մի կտոր — լուսի կտոր

5 քնչել է՝ մի չար ու նախանձոտ կնիկ

6—9 քնչել է՝ Սա տեսնում է... ամեն օր

10 Այն ինչ ախպերը — ախպերը

16 Չաբ հարսը — հարսը

17 քե ինչ անի — ինչ անի

18 զեղեցիկ Լուսիկին — Լուսիկին

28 ջնջել է՝ Սարգն ասում է.

28 բան չըկա — բան չըկա, այ կնիկ,

31 իմ քրոջ — իռաիկի

45 կատաղում — կատաղում, իրեն <կոծում>:

էջ 2

4 ճըչում — ճըչում, ծղրտում.

5 Վա՛յ, երեխես օրորոցումը մորթել ե՛ն... — Վա՛յ, երեխես, երեխես...

6 Ճշմարիտ որ երեխեն — երեխեն

7 սարսափած կանգնած — սարսափած, սասանած կանգնած

8 ո՞վ կը լինի արած — ո՞վ կը լինի

19 սկսում բառից հետո ավելացրել է. երեխես... երեխես...

29 գեղեցիկ իռաիկը, էն անբնակ — իռաիկը անբնակ

36 գտնում են յիշակում թաքնված աղջկանը, շրջապատում ծառը ու սկսում են հաշել — մի ծառի շրջապատում ու սկսում են հաշել:

38 ու իր հետի — իր հետի

39 որջի կամ հետքի — հետքի

40 ու սկսում են — կամ որջ են գտել ու սկսում են

43—44 աղջիկը բառից հետո ավելացրել է. ծառի յիշակից

էջ 3

47 տղա ծնում — տղա է ծնում

էջ 4

6 տունը — տանը

17 Բերավ բառից հետո ավելացրել է՝ էսպես խալտառակվեցինք աշխարհքի մեջ. հիմի քեզ իմացնում ենք — քրի ինչ անենք, ինչ չանենք:

21 կարդում է բառից հետո ավելացրել է՝ թ[ագապորի] տղեն:

37 տեսնեմ բառից հետո ավելացրել է՝ քե չէ ինձ մի փորձանքի կը տամ:

էջ 5

1 գնում է գեղեցիկ իռաիկը — իռաիկը

7 քիչը — քիչն էլ

15 մի ծերունի՝ միրուքը մինչև դատկատեղը — Սպիտակ միրուքը մինչև դատկատեղը մի ծերունի:

19 Բալա ջան — աղջիկ ջան

20 Կրկնում է ծերոջին ջնջել է:

44—46 Վերջը գալիս բառերից հետո ավելացրել է՝ էս թ[ագավորի] տղեն:

էջ 6

8 Կը գիտենան — են գիտենում

39 — Քույրը գեղեցիկ աղջիկ է լինում, — Քույրը մի գեղեցիկ ու բախտավոր աղջիկ է լինում,

էջ 7

10 Իր երեխին — վերջը իր երեխեն

20 ու հալածում — ու էնպես կռնատ հալածում

22 նա հալածված թափառում է հեռու անտառներում: — Հալածված թափառում է նա անձանոր անտառներում:

22—23 Թագավորի տղեն որսի է դուրս գալի — էն երկրի թագավորի տղեն օրերից մի օր որսի է դուրս գալի:

էջ 7

2 ստանում են ու դուրս են անում մօրն ու երեխին — ստանում են թագավորն ու թագուհին, շատ են զարմանում, շատ են տանջվում, — բայց ինչ անեն — կատարում են ինչ որ պրած է. երեխին մոր դռնիցն են կապում ու դուրս անում

էջ 8

8 հետո... հետո ի՞նչ է լինում — հետո... հետո...

10 թագավորի տղեն — Հետո թագավորի տղեն

30 քնկերը բառից հետո ավելացրել է՝ Լուսիկ ջան

43 երևում է երեխեն — երևում է մի երեխա

44 կոկորդին — գլխի տակին

46 երեխի մայրը — մի կին

46 անվերջ — անվերջ լավիս է:

Տպագրվում է Հսկ-ի տեքստը հեղինակի ուղղումներով:

1909

Ա Ն Հ Ա Ղ Թ Ա Ք Լ Ո Ր Ը

(էջ 170—171)

Ժողովրդական հերթաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ: Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Ձեռագիրը չի պահպանվել: Լույս է տեսել 1909 թվին, առանձին պատկերազարդ հրատարակությամբ, որտեղից և արատապվում է:

Բ Ա Ր Ե Կ Ե Ն Դ Ա Ն Ը

(էջ 172—173)

Ժողովրդական հերիաթ է: Թ-ը, հավանորեն, նկատի է ունեցել սրա երկու վարիանտները, որոնցից մեկի շատ համառոտ բովանդակությունը՝ գրված Թ-ի ձևերով, պահպանվել է նրա արխիվում (գրի է առնված Լոռում 75 տ. Գրիգոր Գյուլզադյանից), մյուսը՝ «Рамазан» (Сб. Мат., вып. XXVIII, отл. II): Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1910 թ. № 11, էջ 318—319: Ձևագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Հսկ-ից:

Ս Ո Ւ Տ Լ Ի Կ Ո Ր Ս Կ Ա Ն Ը

(էջ 174—175)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար մի շարք վարիանտներ: Թ-ը, հավանորեն, օգտագործել է իր հայրենիքում տարածված վարիանտը: Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1910 թ., № 6, էջ 73—74, երկրորդ անգամ՝ Լ. գ. տարի: Ձևագիրը չի պահպանվել:

Հսկ-ի և Լ-ի տեքստերի վրա հեղինակի ձևերով կատարված են հետևյալ փոփոխությունները.

Հսկ

էջ 1

4 Էս էի — Էս ի

18 Թե՛ Էս էլ չունեմ — Ես էլ չունեմ

L

էջ 1

2 — Թրով ու հրացանով — Թրով Թվանքով

18 Թե՛ Էս էլ չունեմ — Էս էլ չունեմ

Հսկ-ի և Լ-ի տեքստային տարբերությունները.

էջ 1

2 Թրով — Թվանքով — Թրով հրացանով

6 Գուզ գնացինք — շիտակ գնացինք

16 Թվանք չունեմ — հրացան չունեմ

24 նշան դրեց — նշան դրավ

Արտատպվում է Հսկ-ից, հեղինակի ուղղումներով:

Ա Ն Բ Ա Ն Հ Ո Ւ Թ Ի Ն

(էջ 176—178)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ: Թ-ը օգտագործել է ժողովրդական վարիանտները՝ դրանց առանձին մատիվներից հշուակում մի նոր գործ: Դրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել Հակ, 1911 թ., № 10, էջ 258—260: Ձևագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Հակ-ից:

Ք Ե Ֆ Ա Ն Ո Ղ Ի Ն Ք Ե Ֆ Չ Ի Պ Ա Կ Ս Ի Լ

(էջ 179—183)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի մի շարք վարիանտներ արևելյան ժողովուրդների (իրանական, զազախական, վրացական և այլն) ֆոնկլորում: Թ-ը, հա. վանորեն, օգտագործել է զազախականը (Сб. Мат., вып. XIII, отд. II):

Դրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1911 թ. Բիֆ-իսում, առանձին պատկերադարձ հրատարակությամբ, «Արևելյան դրույց» կնթավերնագրով: Երկրորդ անգամ տպագրվել է (աննշան ուղղումներով) և, հ. տարի: Ձևագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Լ-ից:

Ե Դ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Մ Ա Ղ Ի Կ Ը

(էջ 184—187)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար վարիանտներ ու դուբահեներ: Հեղինակի արխիվում պահպանված նյութերից երևում է, որ Թ-ը նկատի է ունեցել հեակյալ ազդյունները:

1. «Պձ մանուկ և Արին-Արմանելին» (ԷԱԺ, Դ., 20):
2. «Օձևմանուկ, Արևմանուկ» («Համով Հոտով», 287):
3. «Արևմանուկին հերիաթը» (Материалы для изучения арм. наречий. вып. I, Патканов):
4. «Օխեշ» (Էմին. ազգ. ժող. Բ. 390):
5. «Մեռուկ Մանուկ» (Էմին. ազգ. ժող. Դ. 174):
6. «Բարբաղաճ և Բարաբատ» («Չամչան, Դ. 250):
7. «Արևմանուկին հերիաթը» (Դ. Քաթիպա, III գիրք):
8. «Райская роза» (Сб. Материалов, вып. 33, 3, 27):
9. «Цветок Адама» (Сб. Мат. вып. 13, 2, 93):

10. «Заклятый царевич» (Афанасьев, 3, 2 и 4, 301).
11. «Легенда о спящей царевне» (Сб. Мат. 26).
12. «Мать и дочь» (*նույն տեղ, 12, 2, 159*).
13. «Чыплаг» (*նույն տեղ, 7, 2, 187*).
14. «Купеческая дочь и служанка» (Афанасьев).
15. «Спящая царица и царевич» (Сб. Мат. 18, 3, 382).
16. «Спящая царевна» (*նույն տեղ, 15, 2, 115*).
17. «Неувядаемая роза» (Крапивина, Розы и шипы, 84).
18. «Ашур и Муцур» (А. Немаевск. Из под пыли веков, стр. 16).
19. «Фенист-яшень-сокол цветные перышки» (В. Маракуева, Русск сказки, 132).
- 20 «Заколдованный Королевич» (Гримм. 8 кн.).
21. «Аленький цветочек» (Корханиди, Образц. писат., ч. II, 1908).

Գրելու տարեթիւն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հոկ, 1911 թ. № 8—9, էջ 210—214, երկրորդ անգամ, կրճատումներով ու փոփոխութիւններով, լույս է տեսել՝ Լ. Խ. տարիւ Զեռագիրը չի պահպանվել: Մնացել են «Եղեմական ծաղիկը» հերթաթի թող. վարիանտների մի շարք համառոտագրութիւններ և առանձին դիտողութիւններ՝ նույն հերթաթի անվան, նրա առանձին մոտիվների ու մոմենտների մասին (բոլորն էլ գրված Թ-ի ձեռքով):

Հսկ-ի տեքստի լուսանցքներում և վերջին կիսաւ տեքստ Թ-ի ձեռքով նշված է հետևյալ գրականութիւններ.

1. Эд. Шюре, Великие посвященные. стр. 173, Орфей—(прилож. журн. Вестк. Теософии, 1909, № 2).
2. Там же, стр. 317, Элевзинские мистерии.
3. А. Немоевский, Из под пыли веков, стр. 16, Таммуз и Иштар.
4. А. Пальмов, Идолопоклонство древних евреев, стр. 273.
5. Там же, стр. 295, Астарт-Истар.
6. Ծաղիկների թագուհու աղջիկը, Բուրովին, հայերի հեր. («Հասկեր», 1914 թ., № 2, էջ 42):
7. А. Море, Царь и боги Египта. Озирис-Изида.
8. Гримм (кн. 8), Заколдованный королевич.

Հսկ-ի տեքստի վրա Թ-ի կատարած մշակումը.

էջ 1

1—2 վաճառական — մարդ

էջ 2

15—16 վզովը փաթաթվում: Հերը համբուրում է — վզովը փաթաթվում: Աղջիկը նայում է — տեսնում է ևս ծաղկի բերքի վրա մի դազադի պատկեր — գլխի է բնկնում, որ <միջումը> բա՛ն կա, իսկ հերը բա՛ցնում է քե ինչ ծաղիկ է և ինչ է պատահել: Հերը համբուրում է՝...

36—37 Զուբած, զարդարած — Զուբված, զարդարված

37—39 զուրս են բերում Ծաղիկին հանձնում են Սիպտակ

դէին, — դուրս է գալի Ծաղիկը անձնատուր լինում Սիպտակ
դէին,

44 բյուրեղյա — սառցեղեն

էջ 3

12—12 աստված ետ ու հեռու անի-ից հետո ավելացրել է՝
.ոնց որ մարտի քամի լինի

էջ 4

15 երիտասարդը հանկարծ — հանկարծ

էջ 5

7 օրհասակուիլը — օրհասական կռիւլը

13 դարկված — ջարդված

27 ճառագում ու աշխարհքովը — ճառագում աշխարհքովը

19—32 տողերը ջնջել է:

Հսկ-ի և Լ-ի (և տարի, 3-րդ տիպ) տերստայի: տարրերությունները.

էջ 1, 1—36 տողերի և էջ 2, 1—27 տողերի փոխարեն, Լ-ի տերստում կա
հետեւյալը՝

Հին ժամանակները մեր աշխարհում մի թաղավոր մի նախ-
շուն, քնքուշ աղջիկ է ունենում՝ անունը Ծաղիկ:

Սի աշունքվա առավոտ էս թաղավորը վեր է կենում տեսնում՝
Սիպտակ դէն եկել է իր զիմացի սարի գլուխը բռնել ու ձեն է
տալիս.

— Ո՛ւր է Ծաղիկը, ո՛ւր... ինձ տո՛ւր...

Թաղավորը ճանաչում էր Սիպտակ դէին, զիտեր ինչ անհաղ-
թելի ուժ է նա: Հուսահատությունից լաց է լինում:

էջ 2

36 անեին խեղճ մարդիկը: — աներ խեղճ մարդը:

37 եղեմական ծաղիկը ձեռքին դուրս են բերում Ծաղիկին
հանձնում են Սիպտակ դէին, որ շարախինդ սուլոցով ու ազահ ոռ-
նոցով, սառով, սևով, հողմի թևով իսկույն հափշտակում է տա-
նում: — Դուրս է բերում Ծաղիկին, հանձնում Սիպտակ դէին: Չա-
րախինդ սուլոցով, ազահ ոռնոցով, սառով, սևով, հողմի թևով
իսկույն հափշտակում է դէն ու տանում:

42 են մեծ վիհում — մեծ վիհում

44 բյուրեղյա — բյուրեղեն

էջ 3

2 են բյուրեղյա — բյուրեղե

3 էսպէս ամիսներ — ամիսներ

18 լայն — լեն

11 տրբւում է — տրուում է

30 էս մահանման — մահանման

31 պեւք է էսպես էլ մնայի, մինչև մինը խորտակեր նրա
չար կախարդանքը: Դու եղար էդ մինը: — Է-ում չկա:

էԶ 5

7 օրհասակովը — օրհասի կովը

16 բյուրեղյա — բյուրեղե

22 ինս ու ջինս, — ասուն անասուն

Արտատպւում է Հսկ-ից:

1912

Ք Ա Ջ Ն Ա Չ Ա Ր Ը

(էԶ 188—196)

ժողովրդական տարածված հերիաթ է: Ունի հայ և օտար բաղմաթիվ վարիանտներ: Թ-ի արևելում պահպանված է մի թերթ, որի վրա նրա ձևերով (թանաքով) նշված են «Քաջ Նազար»-ի վարիանտների մի շարք աղբյուրներ, որոնք և, հավանորեն, նկատի է ունեցել Թ-ն իր հերիաթը գրելիս: Այդ աղբյուրներն են՝ 1) Сб. 23, 3* 13. 2) Сб. 2 (Կոյն տեղ). 3) Сб. 6, 2, 109. 4) Сб. 13. 2. 295. 5) Сб. 20. 2. 19. 6) Сб. 22. 3. 9. 7) Сб. 21...29. 8) Сб. 13. 2. г. вып. 2. 71 (Сборник сведений о Кавказских горцах). 11) Сб. Св. о К. 28, Назар-Кекна. 9) Сб. 12. 1. 137, Мал мала меньше. 10) Сб. Св. о К. г. 2. 5. 71, Богатырь Назнай. 12) Гримм, 476, Великан и портной. 13) Համով հոտով, Սրվանձոյանի, 242, Դժիկոն: 14) Թիֆլիսեցոց մտ. կյանքը (Գ. Տեր Աղեքսանդրյանի), 382, Յեթուան: 15) Афанас., Цыган и змей. 16) Նույնը՝ Иван дурак, Фома Береинников...

Ձեռագիրը չի պահպանվել: Մնացել է մի սեագիր թերթ, որի վրա Թ-ի ձևերով, թանաքով ու մատիտով գրված են հերիաթի վերնագրի և «Անհաղթ հերոս, Քաջ Նազար, որ մին զարկի ջարդի հազար» չափածո երկտողի հայերեն, ռուսերեն, թուրքերեն, վրացերեն մի քանի տարբերակները:

Տպագրվել է 1912 թ. առանձին գրքով:

1912 թվի հոկտեմբերի 7-ին իր սրդի Մուշեղին գրած նամակից երևում է, որ «Քաջ Նազար» Թ-ն առաջին անգամ գրել է 1908 թվին, սակայն խուզարկության ժամանակ այլ ձեռագրերի հետ այս հերիաթի ձեռագիրը ևս տարվել է ժանդարմական վարչություն: Երկրորդ անգամ գրել է 1912 թվին: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպւում է առանձին հրատարակությունից:

* Сборник Материалов... вып. 23, отд. 3, стр. 13.

1913

Կ Ի Կ Ո Ս Ի Մ Ա Ն Ը

(էջ 197—200)

Դրելու տարեթիվն անհայտ է։ Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1913, № 4, էջ 98—100, «Հայ ժող. հերիաթ» ենթավերնագրով. երկրորդ անգամ՝ է, II տա-
րի (15 տիպ, 1921 թ.)։ Ժողովրդական հերիաթ է։ Ունի հայ և ալլադգի մի
շարք տարրերակներ, Թ-ի ձևերի տակ, ինչպես նշել է ինքը ձևագրի մեջ, եղել
են հետևյալ վարիանտները.

1. «Խեղրապակա քուրիրուն հերիաթը» (ՀԺՀ V)։ 2. «Где есть дурак»
(«Сб. Мат.», вып. VII, отд. II), 3) «Кто глупее» (նույն տեղը, вып. XIX,
отд. II), 4. «Вороватый мужик» (Афанасьев).

Մշակումը կատարել է հիմնականում առաջին վարիանտի հիման վրա, օդ-
ադործելով նաև առանձին մոմենտներ մյուս վարիանտներից։

Հիմնական ձևագիրը չի պահպանվել։ Մնացել է միայն մի ձևագիր, որ-
տեղ Թ-ի ձևերով տրված են այս հերիաթի հիշյալ ժողովրդական վարիանտնե-
րից երեքի համառոտագրությունները (համեմատաբար ընդարձակ՝ «Խեղրապա-
կա քուրիրուն հերիաթը», և շատ համառոտ՝ «Где есть дурак» ու «Кто
глупее» հերիաթներին)։ Նույն ձևագրի լուսանցքներում կան՝ «Դրնացի մար-
դի» չափածո հատվածի սևագիր մշակումները (մատիտով)։

Հսկ-ի տերտաի վրա հեղինակի ձևերով կատարված են հետևյալ ուղղում-
ները.

էջ 3

11 ջնջված է՝ դարմանում է մարդը

27 Հո Կիկոսն էլ չի կենդանանալու — հո Կիկոսն էլ կեն-
դանանալու չի

29 Ժողովուրդ կանչենք — մարդ կանչենք։

Տպագրվում է Հսկ-ից։

1914

Չ Ա Խ Ո Ր Դ Փ Ա Ն Ո Ս Ի Հ Ե Ք Ի Ա Ք Ը

(էջ 201—202)

Ժողովրդական հերիաթ է։ Դրելու տարեթիվն անհայտ է։ Առաջին անգամ
տպագրվել է Հսկ, 1914 թ. № 1, էջ 2—4։ Ձևագիրը չի պահպանվել։ Հսկ-ի
տերտաի՝ երկու առանձին օրինակների վրա հեղինակի ձևերով կատարված են
հետևյալ ուղղումները՝ մատիտով և թանաքով։

ա օրինակ

էջ 1

12 Լալ է՝ ալի հենց — Լալ է՝ հենց

14 Թե չէ ուղղակի ընկնի մեջը — թե չէ, ընկնի մեջը
23 Նոր կացինը վերցնում է — կացինը վերցնում է

էջ 2

6 Տեսնում է կարող է խեղդվել, դե ինքն էլ խելոք մարդ,
եւ է դառնում — տեսնում է կարող է խեղդվել, եւ է
դառնում

16 Տկլոր կանգնած միտք է անում — Միտք է անում

էջ 3

30 Պսակվում գնում-ից հետո՝ ջնջել է հետեւյալ հատվածը.

Հիմի կը հարցնեք թե՝ հասկա փանոսն ի՞նչ եղավ:

Ճշմարիտ ասեմ, ես էլ չգիտեմ՝ ինչ եղավ, էն գնալն
էր որ գնաց, էլ եւ չեկավ:

Բայց երբեմն-երբեմն մտածում եմ խեղճ փանոսի
մասին ու մտքումս ասում եմ՝ Դու ասա ինչի՞ցն է, որ
կյանքում մե մեն մարդու էսպես ձախորդությունը պա-
տում է: Ի հարկե, կարող է մարդու իրեն հիմարու-
թյունիցն էլ լինել, բայց մի՞թե մեր խեղճ փանոսն էդ-
քան հիմար էր:

բ. օրինակ

էջ 2

6 Տեսնում է կարող է խեղդվել, դե ինքն էլ խելոք մարդ,
եւ է դառնում: — տեսնում է կը խեղդվի, եւ է դառ-
նում:

33 Տեսնում են, օհո՛, մթնումը — տեսնում են մթնումը

էջ 3

9 Ետեւիցը մի ճուղը պոկում են — ետեւիցը պոկում
են

Արտատպվում է Հսկ-ից:

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

1905

Մ Ժ Ղ Ո Ի Կ Ը

(էջ 205—206)

Փոխադրություն Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1905 թ., № 2, էջ 49—54,
«Փոքրիկ մեղի պատմությունը» վերնագրով: Տեքստի վերջում տպված է՝ «Ըստ
Ծածին Սիրիլյակի»: Երկրորդ անգամ, նկատելի փոփոխություններով ու կըր-
ճատումներով, «Մժղուկը» վերնագրով՝ Լ. Բ. տարի (I տիպ, 1908 թ.): Զեռա-
գիրը չի պահպանվել: Արտատպվում է Լ-ից (15 տիպ, 1921 թ.):

Հսկ-ի տեքստը տրվում է որպես վարիանտ:

1908

**ԲԱՐՈՆ ՄՅՈՒՆԽԶԱՌԶՆԻ
ՉԱՐՄԱՆԱԼԻ ԱՐԿԱՄՆԵՐԸ**

(էջ 207—210)

Թարգմանված է է. Ռասպի գրքի ռուսերեն հրատարակությանից միայն
Առաջին գլուխը: Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն Հսկ,
1908 թ., № 11, էջ 371—375: Ձեռագիրը չի պահպանվել:
Տպագրվում է Հսկ-ից:

1910

ՊԱՌԱՎ. ՉԻՆ

(էջ 211—212)

Թարգմանության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ,
1910 թ., № 11, էջ 306—307: Ձեռագիրը չի պահպանվել:
Արտատպվում է Հսկ-ից:

**ԻՆՉԼԱՎՆ ԷԻՆ, ԻՆՉԲԱՐՄ ԷԻՆ
ՎԱՐԴԵՐԸ . . .**

(էջ 213—214)

Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն Հթ., 1910 թ.,
№ 106, որտեղից և արտատպվում է: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

1911

ԱՐԾԻՎԸ

(էջ 215—218)

Թարգմանության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ,
1911 թ. № 6—7, էջ 176—180: Ձեռագիրը չի պահպանվել:
Արտատպվում է Հսկ-ից:

ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ

1908

ԱՆՏԱՌԻ ՏՆԱԿԸ

(էջ 219—223)

Գրիմ հղրայրների հերթաթներից: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ,
1908, № 2, էջ 61—65, այնուհետև՝ «Գրիմ հղրայրների հերթաթները» պատ-
կերազարդ հրատարակության հրկրորդ պրակում, 1914 թ.:

Ո Ս Կ Ի Ք Ա Ղ Ա Ք Ը

(էջ 224—232)

Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1909 թ. № 1, էջ 11—14, № 2, էջ 49—53, «Հնդկական հերթաթ» ենթավերնագրով: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1911 թ., Թիֆլիսում, առանձին պատկերազարդ հրատարակությամբ: Զեռագիրը չի պահպանվել: Մնացել է պատկերազարդ հրատարակության մի օրինակը, Թ-ի ուղղումներով:

Հսկ-ի և պատկերազարդ հրատարակության տեքստային տարբերությունները.

էջ 1

10 Եւ տյնուհետեւ դեղեցիկ Քանաքարան — պատկերազարդի մեջ չկա

18 սենյակներից — սենյակից

25 եղել է — եղած կը լինի

էջ 2

28 Ու վեր է կենում — վեր է կենում

էջ 3

1 Դիվանան — Դիվանաս

25 պարիսպները ոսկի, տները ոսկի, — պատկերազարդի մեջ չկա

36 սիրահարվում է, փոխվում է — սիրահարվում, փոխվում

էջ 4

2 անցնում է — անց է կենում

11 էս նետը — նետը

25 առի — խոսի

28 ու աղաչում — աղաչում

35 լայն բաց է անում — բաց է անում

էջ 5

29 նա կախարդ է — պատկերազարդի մեջ չկա

էջ 6

6 ու էր ինքը, ինչ էր — թե ու է ինքը, ինչ է

10 մի բարձր — բարձր

էջ 7

35 ամուսնանալ — ամուսնանա

41 և չեմ — որ չեմ

41 չեմ փոխելու ոչ մի թագավորության — չեմ փոխելու ոչ ոքի, ոչ մի թագավորության

էջ 8

15 ստեղծեցի — Բեզ փորձելու համար ստեղծեցի

22 կրակեց — կրակում

23—24 և, ահան թոթափել, սև ամպի նման, թևերը փռած
հայտնվեց — և, սև ամպի նման, հակնթափոր թևերը
փռած հայտնվում է

25 բացականչեց — բացականչում է

26 չքացավ — չքացնում

27 հնչում էր — հնչում է

29 հզոր — զմրուխտ

էջ 9

31 մեռնում — կլանֆն ու արեք բաշխում ապրողներին ու
մեռնում

39 զվարթ երգում էր — երգում էր

40 Ա. խ, ինչ լայն է — ի՞նչքան լին է

44 Ա. խ, ինչ լավ է — ի՞նչ ազնիվ է

Արտատպվում է պատկերազարդ հրատարակությունից, հեղինակի ուղղում-
ներով:

1910

Լ Ե Ջ Ո Ի Ն Կ Տ Ր Ա Ծ Ծ Ի Տ Ի Կ Ը

(էջ 233—234)

Ճապոնական ժողովրդական հերիաթ է: Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է:
Առաջին անգամ լույս է տեսել 1910 թ., Թիֆլիս, առանձին դրքույկով, գունա-
վոր պատկերներով, ճապոնական հրատարակության ձևով: Չհռագիրը չի պահ-
պանվել:

Արտատպվում է առանձին հրատարակությունից:

1911

Փ Ո Ք Ր Ի Կ Ջ Կ Ն Ո Ք Ս Ը

(էջ 235—237)

Ճապոնական ժողովրդական հերիաթ է: Թարգմանել է 1911 թ., ինչպես երե-
վում է Մար. Թումանյանին դրած նամակից: Առաջին անգամ լույս է տե-
սել 1911 թ., Թիֆլիս, առանձին, գունավոր պատկերներով, ճապոնական հրա-
տարակության ձևով: Չհռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է առանձին հրատարակությունից:

Մ Ա Ր Գ Ա Կ Ե Ր Ի Ա Ղ Զ Ի Կ Ն Ո Ւ Խ Ո Ր Հ Ր Դ Ա Վ Ո Ր Վ Ա Ր Պ Ե Տ Ը

(էջ 238--250)

Խտալական ժողովրդական հերիաթ է: Թարգմանել է ուսանողներից: Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1913 թ., Թիֆլիս, առանձին պատկերազարդ հրատարակությամբ: Ձեռագիրը չի պահպանվել:
Արտատպվում է առանձին հրատարակությունից:

Ո Ր Ո Տ Թ Ա Գ Ա Վ Ո Ր Ը

(էջ 251—257)

Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1913 թ., № 9, էջ 243—246, № 10, էջ 273—276, «Խտալական հերիաթ» ենթավերնագրով: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1916 թ., Թիֆլիսում, առանձին պատկերազարդ հրատարակությամբ (0հ Ա. սյրակ): Թարգմանությունը կատարված է ուսանողների Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Հսկ-ի և պատկերազարդ հրատարակության տեքստային տարրերություններ.

էջ 1

4 զրուց — զրույց

էջ 2

40 վախենում և — վախենում են և

էջ 3

16 ամուսնանալ — ամուսնանա

26 դրմբդրմբալով — դրմբդրմբալով

էջ 7

11 փախչում է մտնում — փախչում է ու մտնում:

Արտատպվում է առանձին պատկերազարդ հրատարակությունից:

Գ Ե Ղ Ե Յ Կ Ո Ւ Հ Ի Վ Ա Ս Ի Լ Ի Ս Ա Ն

(էջ 258—267)

Ռուսական ժողովրդական հերիաթ է: Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1913 թ., № 12, էջ 344—350: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1916 թ., Թիֆլիս, «Ռուսական հերիաթներ» գրքույկի մեջ: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Հսկ-ի տեքստի վրա Թ-ի ձեռքով կատարված են հետևյալ ուղղումները.

էջ 9

18 էն տեսակ ոստայնը — էն տեսակ տորքը

էջ 11

3 Պառավը կտավն առնում է — Պառավը շապիկն առնում է

Հսկ-ի և առանձին հրատարակության տեքստային տարբերությունները-

էջ 2

24 Ավելի է կատաղում, ու բոլոր եկողներին մի բերան է
լ պատասխանում, թե — ավելի է կատաղում, թե

էջ 7

35 էն սև ձիավորն — էն սև սև ձիավորն

էջ 11

29 Իր մայրացեղ պառավին — Իր մերացու պառավին

Արտատպվում է երկրորդ հրատարակությունից:

Ա Ս Տ Ղ Ե Ր Ի Յ Ի Ջ Ա Մ Կ Ի Ն Ը

(էջ 268—274)

Հնդկական ժողովրդական հերիաթ է թարգմանված ռուսերենից: Թարգմա-
նելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1913 թ., № 11,
էջ 294—300: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1916 թ., Թիֆլիս, Օհ պրակ Բ
Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է երկրորդ հրատարակությունից:

1914

Կ Ա Խ Ա Ր Դ Ի Ք Ս Ա Կ Ը

(էջ 275—279)

Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ,
1914 թ., № 3—4, էջ 73—78, Վրլանդական ժողովրդական հերիաթն ենթավեր-
նագրով: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1916 թ., Թիֆլիսում, առանձին պատկե-
րադարձ հրատարակությամբ (Օհ սերիա Ա. պրակ): Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Հսկ-ի և առանձին հրատարակության տեքստային տարբերությունները.

էջ 2

43 Նայում է, ու ինչ — Նայում է, ինչ

էջ 3

13 տեղիոխ անես ինձ — ինձ տեղիոխ անես

40 գնում է, պատահում է իծին — գնում և պատահում է
իծին

էջ 5

8 ասում է. ի՞նչ կը լինի — ի՞նչ կը լինի

18 խուզում — խուզում է

42 դու — դուն

էջ 6

2 ձեռքին — ձեռին

21 կորած է համարում — կորած է համարում:

Արտատպւում է առանձին հրատարակութիւնից:

Ա Ն Գ Ի Ն Ք Ա Ր Ը

(էջ 230—286)

Արարական հերիաթ է: Թարգմանելու տարեթիւն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1914 թ., № 6, էջ 168—174, «Զխտյակովի պատմածից» ենթավերնագրով: Երկրորդ անգամ լույս է տեսել 1916 թ., Թիֆլիսում, առանձին պատկերազարդ հրատարակութեամբ (Օհ Ա. պրակ): Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Հսկ-ի և առանձին հրատարակութեան տեքստային տարբերութիւնները.

էջ 1

7 թամաշա տեսնելու — թամաշա անելու

էջ 2

18 աստծո — աստծու

էջ 8

34 Թագավորները բառից հետո Հսկ-ի տեքստում կա հետևյալ հատվածը՝ մինչև թուրքերի գալը: Թուրքերի գալուց հետո անհետացավ, կորավ էն Անգին քարը, որ աշխարհի հզորներին հիշեցնում էր արդարութիւնն ու խղճմտանքը:

Արտատպւում է առանձին հրատարակութիւնից:

Լ Ո Ւ Ս Ե Ր Ե Ս Ն Ո Ւ Վ Ա Ր Դ Ե Ր Ե Ս Ը

(էջ 287—293)

Այս և հետագա յոթ հերիաթը՝ «Սագարած աղջիկը», «Զաբմանալի աշուղը», «Դորտը», «Հենգելն ու Գրետելը», «Կարմրիկը», «Մսխրոտը» և «Ճերմակ շճը» Գրիմի եղբայրների հերթաթանկից են, որ Թ-ը թարգմանել է 1914—1915 թ. թ. և երեք պրակով տպագրել՝ «Գրիմի եղբայրների հերթաթանկը» խորագրով: Միայն «Անտառի տնակը» հերթաթանկ է, որ թարգմանվել և տպագրվել է ավելի վաղ՝ 1908 թ. «Հասկեր»-ում (№ 2, էջ 51—65): Թարգմանութիւնը կատարված է ռուսերենից: Ձեռագիրը չեն պահպանված:

Արտատպւում են 1914—1915 թ. թ. պատկերազարդ հրատարակութիւններին:

Կ Ա Ր Մ Ի Ր Ծ Ա Ղ Ի Կ Ը

(էջ 339—348)

Ռուսական ժողովրդական հերիաթ է: Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1916 թ., Թիֆլիս, «Ռուսական հերիաթներ» գրքույկով: Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է առանձին հրատարակությունից:

Ա Ն Ե Ր Ե Վ Ո Ւ Յ Թ Թ Ա Գ Ա Վ Ո Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ը

(էջ 349—356)

Գերմանական ժողովրդական հերիաթ է: Թարգմանել է, հավանաբար, 1910-ական թվերին: Առաջին անգամ տպագրվել է 1916 թվին, Թիֆլիսում, Օհ, պրակ Բ., «Գերմանական» ենթավերնագրով: Պահպանվել է ձեռագիրը (պակավոր)՝ հեղինակի ջնջումներով և ուղղումներով: Վերնագրի տակ գրված է՝ Լեանդերից և ջնջված:

Տպագրվածի և ձեռագրի տերստային տարբերությունները.

էջ 1

37 որտեղից — որոնցից

38 իրենց — իր

39 Սրանից — Սրանցից

49 թափեն — թափվեն

էջ 2

5 տիեզերքում — աշխարհքում

11 անց էլ չէին կացնում — կենում

19 ցոլում — ցոլցում

25 ջաղացաքար — ջաղացքար

40 աչքից բոլորովին չքացան — բոլորովին աչքից չքացան:

43 էնտեղ — էնտեղը

էջ 3

Հասնում էին մինչև գետին — հասնում էին ցած մինչև գետին

7 մի քիչ ժամանակ — մի քիչ ժամանակից

10 որտեղից — որ կողմից

16 դարձավ ծանր — դարձավ մի ծանր

31 խեղդեին — խեղդեն

35 ինձ ատելով — ինձ հո ատելով

44 Ջարմանալի — Ջարհուրելի

45 ուզում եմ երախտահատույց — ուզում եմ Բեգ երախտահատույց

էջ 4

7 Ծածկած դուռը, որ շիմանար — ծածկած գաղտնի դուռը, որ տեղը շիմանար

8 բան էր, որ գտներ — բան էր, գտներ

30 ցերեկները — ցերեկը

31 գիշերները — գիշերը

41 ունեմ նաև խիպիլիկ — ունեմ և խիպիլիկ

Ձեռագրում ջնջված է 5-րդ էջի մեծ մասը և 6-րդ էջը ամբողջովին, որից հետո պակասում է հրկու էջ:

էջ 7

21 պարզ — հիանալի

24 կը զբոսնեք, կանեք — կը զբոսնեք, ու կանեք

30 Շնորհակալություններով — Շնորհակալությունով

46 Այ դու — Ախ դու

էջ 8

7 Լուսնի վրա մի սև — Լուսնի վրա ասես քն մի սև

21 գցում — գցել

25 փիրուզե — կապույտ

31 իրեն համար — իրեն

34 առաջնորդ — առաջնորդ

38 լինելու — ըլելու

39 Սա բան չունի, նա էլ սրա հման, — Սա բան չունի, նա էլ զն սրա նման կրլի էլի...

Արտատպվում է առանձին հրատարակությունից:

1920

Ե Ր Ե Ք Ա Ր Զ Ի Հ Ե Ք Ի Ս Թ Ը

(էջ 357—359)

Թարգմանել է 1920 թ. ամռանը: Առաջին անգամ տպագրվել է Լ. ա. տարի, էջ 82—85 (13-րդ տիպ, 1920 թ.): Ձեռագիրը չի պահպանվել:

Արտատպվում է Լ-ից:

Հ **<ՖԵԼԵՏՈՆՆԵՐ ԵՎ ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ>**

Մ Ա Ն Ր Ֆ Ե Լ Ե Տ Ո Ն Ն Ե Ր

(էջ 363—367)

«Ճեմարանն ավարտողներին», «Հայոց գրողներին», «Անմիություն կամ ո՞րն է խենթ», «Դարձյալ կռիվ կամ տեսուչն է մեծ, թե սանահայրը», «Թառ-րոնումն էլ կռիվ», «Էջմիածին էլ են կռվում», «Հաստատ իմանալով...» «Կապիր ֆելետոններ են: Ձեռագրի լուսանցրում, հավանորեն, Տ. Նազարյանի ձեռքով արված մակագրությունից («Տարադ 11/1 94 թ.») երևում է, որ գրել է 1894 թվին: Գրված են իննը մեծագիր էջերի վրա, սև թանաքով: Մասնաձև ուղղումներն արված են նույն թանաքով:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

[1 8 9 5]

Բ Ա Ր Ե Ք Ո Ր Ծ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

(էջ 367—369)

Բովանդակությունից և ձեռագրի բնույթից երևում է, որ գրել է, հավանորեն, 1895 թվին: Սևագիր է. գրված չորս մեծագիր էջերի վրա, թանաքով: Ուղղումները ևս թանաքով են: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

Գ Ա Ն Ք Ա Տ

(էջ 369—371)

Ձեռագրից կարելի է ենթադրել, որ գրել է 1890-ական թվականներին, կոնսիստորիայում գրագիր եղած միջոցին: Պահպանվել է սևագիր ձեռագիրը:

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

Մ Ի Շ Կ Ե Ն

(էջ 371—372)

Սկզբում վերնագիրը եղել է «Թշվառություն մեջ»: Սևագիր է. գրված է թանաքով, ուղղումները և լրացումները արված են մատիտով: Հավանորեն գրել է 90-ական թվականներին, ինչպես երևում է ձեռագրից:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

<Ս ՈՒՐԵՆԸ>

(էջ 372—377)

Անվերնագիրը և անավարտ սևագիրը պատմվածք է: Չեռագրից և բովանդակութունից երևում է, որ գրել է 90-ական թվականներին: Չեռագիրը 9 մեծագիր էջ է. գրված է թանաքով, ուղղումներն արված են նոսրագույն թանաքով, կան մատիտով արված լրացումներ և նշումներ:

Տպագրվում է ձեռագրից:

Խ Ա. Բ Վ Ա Մ Ա Ղ Զ Ի Կ

(էջ 377—383)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է. գրված է հավանորեն 90-ական թվականներին: Չեռագիրը ութ էջ է. գրված է թանաքով. ուղղումներն արված են նույնպես թանաքով:

Բացի այս, կան երկու այլ սևագիր հատվածներ, երկուսն էլ առանց վերնագրի և էջերի համարակալման, որոնց բովանդակությունից և ձեռագրից գտտելով, պեսը է հնթագրել, որ «խարված աղջկա» շարունակությունն են և գրված են նույն ժամանակ:

Առաջին հատվածը՝ «Գործը քննիչի մոտ էր...» վեց փոքրագիր էջ է. գրված է մատիտով. երկրորդ էջի լուսանցքում գրված է՝ «Թեկուղ մի ժամ քանդած, թեկուղ <մի աղջկա սիրտ>»:

Երկրորդ ձեռագիրը՝ «Մի... երկու բոլորից հետո...» հինգ ու կես մեծագիր էջ է. առաջին չորս էջը գրված է մատիտով, վերջին էջ ու կեսը թանաքով. ուղղումներն ու լրացումները նույնպես թանաքով:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

[1900]

<Խ Ր Ա Խ ՈՒՍ Ո Ղ Ն Ե Ր Ը>

(էջ 383—387)

Անվերնագիրը, երգիծական բնույթի մի պատմվածք է: Գրել է, հավանորեն, 900-ական թվերին: Գրված է երեք մեծագիր էջերի վրա սև թանաքով: Սևագիր է: Թ-ի արխիվում պահպանվել է այս գործի նախնական, շատ սևագիր վարիանտը՝ երեք և կես մեծագիր էջերի վրա, գրված սև թանաքով, և կապտավուն, սև ու կարմիր մատիտներով: Ջնշումներն ու ուղղումներն արված են նույն թանաքով և մատիտով: Չեռագիրն ունի «Տուկուդյանի կարծիքը [և] պ. Կարապետի [Սիմոնի] փրավը [քյուֆթեն] և իմ հոբելյանը» վերնագիրը: Այս ձեռագրի հետ պահպանվել է նաև մի ուրիշ անավարտ սևագիր պատառիկ. գրված նույն թվերին սև և կապտավուն մատիտներով (ընդամենը երեք թերթ. գրվածը՝ հինգ էջ): Բովանդակությունից գտտելով՝ սա եղել է «խրախուսողներ»-ի անմիջական շարունակությունը, որն ավարտված չլինելու պատճառով չի ար-

սագրվել ու միացվել դրան: Տալիս ենք ձերախուսողներս-ի երկրորդ սկսգիրք-
և հիշյալ անավարտ մատիտագիր պատասխելը:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

<Մ Ր Ա Փ Պ Ա Պ Ի Ն>

(էջ 388—389)

Գրել է, հավանորեն, 1900-ական թվերին: Գրված է շուրս մեծագիր էջերի վրա, սե. մատիտով. ուղղումները ևս մատիտով են: Առաջին և վերջին էջերի վրա Թ-ի ձեռքով արված են մի շարք նշումներ: Կան երկու սկսգիր չափած: պատառիկներ միևնույն նյութի շուրջը: Սկսգիր է, անավարտ:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

<Կ Տ Ա. Կ Ը>

(էջ 389—390)

Գրել է, հավանորեն, 1900-ական թվերին: Գրված է կիսաթերթի երկու էջերի վրա, սե. մատիտով. ուղղումներն արված են մատիտով: Սկսգիր է և անավարտ:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ը

(էջ 390)

Գրել է, հավանաբար, 900-ական թվերին, ինչպես երևում է ձեռագրից: Պահ-
վել է հեղինակի մատիտով գրած սկսգիրը:

Տպագրվում է առաջին անգամ՝ ձեռագրից:

Ա Տ Ո Ր Ո Ժ Մ Ա Թ Ո Ս Ը

(էջ 391)

«Մերոնք» պատմվածքների շարքից է: Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Մնա-
ցել է մի սկսգիր ֆրագմենտ: Նյութը վերցրած է Թիֆլիս—Կարս երկաթուղագծի
կոտուցման շրջանից (1898): Տպագրվում է ձեռագրից:

[1 9 1 5]

Հ Ա Ն Ե Ս Ն Ո Ի Խ Ո Ւ Դ Ի Ն

(էջ 391—392)

900-ական թվականների սկսգիր ֆրագմենտներից: Տպագրվում է առաջին
անգամ՝ ձեռագրից:

ՀԱՉԱՐԱՆ ԲԵՐՈՒՄ

(էջ 393—394)

Գրել է 1910-ական թվականներին Տեխնիկական պատճառներով դրամատի-
կական այս ֆրագմենտը տպագրվում է այս բաժնում:

ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ

ՀԱՉԱՐԱՆ ԲԵՐՈՒՄ

(էջ 397—413)

«Հաղարան Բըլբուլի» արձակ-երգախառն այս հատվածը սևագիր է և առա-
վարտ (Պոնմի հատվածները և կոմենտարը տես՝ II հ., էջ 153 և 412)։ Պահ-
պանված երկու ձևագրից պետք է ենթադրել, որ արձակը գրել է Ելոնմից հետո
1900—1910 թվ., և ապա սկսել է մշակել 1914 թ. ամառը, ինչպես վկայում
է իր դուստր Նվարդը:

Առաջին ձևագիրը 39 էջ է, երկրորդը՝ 6 էջ—երկուսն էլ մեծագիր. էջերը
համարակալված չեն։ Առաջինը գրված է թանաքով, ուղղումները և լրացումներն
արված են սև և կապույտ մատիտով և կարմիր թանաքով. երեք էջ կրճատված
է կարմիր մատիտով։ Ձևագրի մի քանի էջերի լուսանցքում բերված են «Հա-
ղարան Բըլբուլի»-ի զանազան վարիանտներից հատվածներ և սեղմ ձևով տրված
է գրելիք նյութի քաղաքականությունը:

Առաջին սևագրում վերնագիրն ունի երեք վարիանտ՝ «Հաղարան Բուլբուլի»,
«Հաղարան Բյուլբյուլի», «Հաղարան Բըլբուլի»։ Տեքստում կա որոշ բառերի
քաղմաձևություն, կրճատված բառերը՝ հազ. բլ. (Հաղարան Բըլբուլի), թ. (թա-
ղալոր), կախ. աշխ. (կախարդական աշխարհք) բառերը հիմնական տեքստում
վերականգնված են առանց սուր փակագծերի:

Երկրորդ ձևագիրը գրված է թանաքով, ուղղումներն ու լրացումները բի-
միական ու սև մատիտով և թանաքով:

Սկիզբը տպագրվում է առաջին ձևագրից, որն ընդհատվում է՝ «Տարա-
կուսած միտք է անում» բառերով, իսկ շարունակությունը երկրորդ ձևագրից,
որն ընդհատվում է՝ «էն ժամանակ ասին» նախադասությամբ:

Երկրորդ ձևագրի 5-րդ և 8-րդ էջերում կա երկուսն անտիպ քառատող.

Թող կարուտ մնան իրենց փափագին,
Տատասկ կտրի թող անթառամ աչդին,
Մառը թող մացառ, վարդը փուշ դառնա,
Տերը վա՛յ դրախտ, կանչելով մընա:

Իսկ ժյուսը հետեւյալն է.

Աղքատն եկել է՝ դատարկ գընացել,
Դառնացած սրտով այգին անիծել,
Գազան է դարձել՝ մարդը անգութ.
Տատասկ է կտրել վարդը անօղուտ:

«Հազարան Բըլբուլը» հիմնական տեքստի ձեռագրերին կից կան նետեյալ նյութերը.

ա) Թ-ի ձեռքով գրված մոտ 60 վարիանտ՝ վերջիններիս ցանկի նետ միասին:

բ) Զանազան շափի թղթերի վրա թանարով ու մատիտով այլևայլ նյութեր, նշումներ, դիտողություններ հունական դիցարանության և մեր հերիաթների մասին:

գ) Հերիաթի մասին ինքնուրույն և թարգմանական մտեր, հատվածներ ու հոդվածներ:

դ) Նյութեր «Հազարան Բըլբուլը» համար և նախնական ուրվագծեր:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

Թ Ա Մ Ա Ր Թ Ա Գ Ո Ի Հ Ո Ի Վ Ի Շ Տ Ը

(էջ 414—415)

Վրացական ավանդություն է: Սկզբում վերնագիրը եղել է «Թամարի վերջ»:¹ Գրելու սարեթիվն անհայտ է. հավանորեն գրել է 1900-ական թվականներին: Սեադիր է: Ձեռագիրը շորս էջ է, գրված է թանարով, ուղղումներն արված են նույնպես թանարով: Տպագրվում է ձեռագրից:

Ա Ր Զ Ն Ո Ի Պ Ա Ռ Ա Վ Ը

(էջ 415—417)

Ռուսական հերիաթ է: Գրված է, հավանորեն, 1910-ական թվականներին: երկու և կես մեծագիր էջերի վրա, սև թանարով, ուղղումներն արված են թանարով և մատիտով: Սեադիր է: Տպագրվում է ձեռագրից:

<Գ Ո Ր Տ Ը>

(էջ 417—418)

Ժողովրդական հերիաթ է: Ունի հայ և օտար բաղմաթիվ վարիանտներ ու վազահեռներ: Ձեռագրում եղած աղբյուրների վերնագրերից հրեում է, որ Թ-ը հեղտի է ունեցել այս հերիաթի հետեյալ վարիանտներն ու զուգահեռները.

¹ Կտրել:

- 1) Մոզի, Նավ. V 63 (262)
- 2) Հարրմանի հեր. էԱԺ I, 22
- 3) Դժխույն Հեղինե և Դիրոն, էԱԺ II, 276
- 4) Միթիլ Հավր, էԱԺ
- 5) Սմայիլ, էԱԺ, IV, 305
- 6) Царевна лягушка, Афанасьев, II, 152
- 7) Рак царевич, Сб. 15
- 8) Предание о Хетаге, Сб. св. о Кавк. горах, т. V, стр. 78
- 9) Принцесса медведица, Боснийская сказка, 51

Ձեռագրից դատելով՝ դրել է 1910-ական թվերին, Գրված է շուրս մեծադիր ֆիջերի վրա, սև թանաքով, ուղղումները կատարված են նույն թանաքով և կապույտ ու կարմիր մատիտներով: Սևագիր պատառիկ է. սկզբից և վերջից պահասում են թերթեր:

Տպագրվում է առաջին անգամ:

Ա Ք Լ Ա Ր Ն Ո Ւ Ա Ղ Վ Ն Ս Ը

(էջ 418—419)

Ժողովրդական առակ է, Գրել է, հավանաբար, 1900-ական թվերին: Սևագիր է՝ հեղինակի ջնջումներով և ուղղումներով:

Տպագրվում է առաջին անգամ՝ ձեռագրից:

Շ ՈՒՆՆ ՈՒ ԾԻՏԸ

(էջ 419—421)

Ձեռագրից հրկում է, որ գրել է 1910-ական թվերին: Անավարտ է, Առաջին անգամ լույս է տեսել 1939 թ. «Հոկտեմբերիկ»-ում:

Տպագրվում է ձեռագրից:

Ո Ս Կ Ի Բ Ա Ն Ա Լ Ի Ն

(էջ 421—426)

Ժողովրդական հերիաթ է, որ ունեն հայերը և ուրիշ ազգեր: Դժվար է ասել՝ ինքնուրույն է, թե թարգմանություն: Ձեռագրից դատելով՝ գրված է հավանաբար 1910-ական թվերին: Պահպանվել է հեղինակի ջնջումներով և ուղղումներով ձեռագիր սևագիրը, որտեղ գործ է ածել ժամանակի երկու ձև՝ անցյալ կատարյալ և պատմողական ներկա: Տեղ-տեղ մատիտով կատարած ուղղումներից հրկում է, որ Թ-ը ցանկացել է պահպանել ներկա ձևը:

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

ԴՐԱՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ՖՐԱԳՄԵՆՏՆԵՐ

[1890]

Խ Ա Վ Ա Ր Ի Մ Ե Ջ

(էջ 429—445)

Անավարտ է, սեագիրն Ձեռագրից երևում է, որ սկսել է գրել 90-ական թվականներին: Ձեռագիրը 18 թերթ է, համարակալում չունի, գրված է թանաքով, մշակումը և ջնշումները արված են նույնպես թանաքով, իսկ մի բանի էջ և որոշ նշումներ ու լրացումներ արված են մատիտով:

Նախնական այս սեագիրն ունի տարրեր սկիզբների. առաջին էջերում հատուկ անունները գրված են կրճատված ձևով. օր. Սատ., որը վերջին էջերում կարգացվում է լրիվ՝ Սատանանց Սիմոն: Երկի գործող անձերից մեկի՝ գողի՝ անունը առաջին վարիանտում Բաղո է, երկրորդում՝ Գևո, մի այլ գյուղացու անունը՝ Սհակ, մյուս վարիանտում՝ Սիմոն և ավելի:

Հատվածների դասավորումը և համարակալումը կատարված է խմբագրության կողմից:

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

< Խ Ն Ջ Ո Ի Յ Ք Ի Յ Հ Ե Տ Ո >

(էջ 445—449)

Դրամատիկական գործի առանձին հատվածներ են. անվերնագիր և սեագիր: Գրված են երեք մեծագիր թերթերի վրա, սև թանաքով: Ուղղումները կատարված են նույն թանաքով: Ձեռագրից երևում է, որ գրել է 1890-ական թվերին: Ըստ ուսւ բանաստեղծ Ս. Դորոգեցկու հուշերի և արխիվում պահպանված մի հատվածի՝ նախնական վերնագիրը եղել է «Մենակ աղջիկը»:

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

[90-ական թ. թ.]

Հ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ե Ս Թ Ա Գ Ա Վ Ո Ր

(էջ 449—454)

Ձեռագրից դատելով՝ գրել է, հավանորեն, 900-ական թվերին: Գրված է թանաքով, երկու և կես մեծագիր քառածալ թերթերի վրա: Սեագիր է և անավարտ: Թ-ի արխիվում պահպանվել է մի ձեռագիր տետր «Տեղեկություններ (1021—1047) Բագրատունյաց թագավորության անկման» վերնագրով, որ պարունակում է մի շարք նյութեր (տեղեկություններ, բնութագրեր, դիտողություններ) «Հովհաննես թագավոր» դրամայի մեջ նկարագրված ու նկարագրվելիք դեպքերի ու դեմքերի մասին, քաղված հայ և օտար աղբյուրներից (Մատթ. Ուռհայեցի, Արիստ. Լատիվերտցի, Սմբատ պատմագիր, Ջալալյան — ճանաչողական հոդվածներ, արձանագրություններ, Ալիշան՝ Շիրակ, Չամչյան, Кн. Баратов, История Грузии.

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

[1 9 1 0]

ՀԱՉԱՐԱՆ ԲԼՐՈՒԼԸ

(էջ 454—456)

Թ-ը կիսավարտ այս երկը գրել է շափածո և արձակ-երգախառն՝ մանուկ-ների համար, փորձել է գրել նաև դրամատիկական ձևով, որի միայն սկիզբը, մի փոքրիկ հատված՝ չորս էջ սյահսյանվել է ձեռագրերի մեջ. առաջին էջը գրված է մատիտով, վերջին երեքը՝ թանաքով, ուղղումները, լրացումները նույնպես մատիտով։ Սևագիր է, մեջ ընդ մեջ էսքիզային ձևով գրված։ Գրելու տարեթիվն անհայտ է, հավանորեն գրել է 1910-ական թվականներին։

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից։

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

[1 9 0 0]

Խ Ի Ղ Ճ Ը

(էջ 459)

Ձեռագրում եղած ուսերեն разводить և бабочка բառերը ենթադրել են տալիս, որ թարգմանություն է, և կիսատ Հեղինակն անհայտ է։ Ձեռագիրը երկու փոքրագիր էջ է. գրված է թանաքով և, ինչպես երևում է ձեռագրից, 900-ական թվականների գործ է։

Տպագրվում է ձեռագրից։

<Տ Ո Ւ Ժ Ե Յ Ի Ն Ք — Չ Ը Խ Ր Ա Տ Վ Ե Յ Ի Ն Ք...>

Ձեռագրից դատելով՝ գրել է, հավանորեն, 1900-ական թվերին։ Գրված է չորս մեծագիր էջերի վրա, սև թանաքով։ Ջնջումներն ու ուղղումներն արված են թանաքով և մատիտով։ Սևագիր է և անավարտ։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

[1 9 1 8—1 9 1 9]

Խ Ղ Ճ Ա Հ Ա Ր Ո Ւ Թ Յ Ա Ն Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Ր Ը

(էջ 462—463)

Թարգմանել է Ա. Хирьяков-ի «Источник жалости» (Слезы Тагарнаты) գրքույկից, հավանորեն 1918—1919 թ.թ.։ Սևագիր ձեռագրից մնացել է չորս էջ։ Թարգմանությունն ընդհատվում է «բայց» բառով, Գրված է մատիտով, մասնակի ուղղումներն արված են նույնպես մատիտով։

Տպագրվում է ձեռագրից։

< Ս Ա Գ Ա Ր Ա Մ Ա Ղ Զ Ի Կ Ը >

(էջ 466—471)

Օտար (հավանաբար գերմանական, ինչպես երևում է հերոսների անունից) ժողովրդական հերիաթ է։ Թարգմանվել է ռուսերենից։ Թարգմանության տա-
րեթին անհայտ է։ Ձեռագիրը չի պահպանվել։ Մնացել է մի տեքստ, որի
առաջին երկու թերթերը գրված են Թ-ի դստեր՝ Նվարդ Թումանյանի ձեռքով,
իսկ շարունակությունը մերենագրված է։ Տեքստի՝ ինչպես ձեռագիր, նույնպես
և մերենագրված էջերի վրա Թ-ի ձեռքով արված են սրոշ ուղղումներ, ջըն-
շումներ և լրացումներ (տեղ-տեղ գրված են ռուսերեն բառեր)։ Վերջնական
մշակման չի ենթարկված։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

1910

Ռ Ա Ք Ի Ն Դ Ր Ա Ն Ա Տ Թ Ա Գ Ո Ր

(էջ 471)

Ռարինդրանատ Թադորի այս արձակ բանաստեղծությունը Թ-ը թարգմանել
է «Դիտանչալի» ժողովածուից։ Դրված է նամակի թղթի մեկ և կես էջի վրա,
կարմիր թանաքով, ուղղումներն արված են նույն թանաքով։ Թարգմանվել է,
հավանորեն, 1915 կամ 1916 թվերին։ Թարգմանությունը կատարել է ռուսերե-
նից, ինչպես այդ երևում է ձեռագրի մեջ տեղ-տեղ գործածված ռուսերեն բա-
ռերից։

Տպագրվում է առաջին անգամ։

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿ

1890—1892

1. Խալարի մեջ
2. Գանդատ
3. Խաբված աղջիկը
4. Խնջույքից հետո
5. Միշկին
6. Թե հարևաններն ինչպես կտրեցին Կիրակոս բիձուս գողը՝
7. <Հանեան ու Խուզին>

1893

8. Սովի ժամանակից

1894

9. Աղբատի պատիվը
10. Լեռների հովիվը
11. Քաջերի կյանքից
12. Անխելը մարդը
13. <Մանր ֆելետոններ>

1895

14. Դիրորը
15. Բարեգործություն

1896—1900

16. Նղջերուի մահը
17. Խորհրդավոր ծերունին
18. Արջատրս
19. Դարո բիձու շերամապահությունը
20. <Մրափ պապին>
21. Կտակը
22. Վերջին դատաստանը
23. Հովհաննես Թաղավոր
24. <Խրախուռողները>
25. Ստորոժ Մաթուր
26. Թամար Թադուհու վիշտը
27. Խիղճը
28. <Տուժեցինը—չբխրատվեցինը>
29. Փոքրիկ մժեղի պատմությունը

1907

- ✓ 30. Պոչատ աղվեսը
- ✓ 31. Ուլիկը
- ✓ 32. Ծիտը
- ✓ 33. Ծամփորդներ
- ✓ 34. Կաղին ախպեր
- ✓ 35. Սուտասանը
- ✓ 36. Չախչախ թագավորը

1908

- ✓ 37. Ոսկու կարասը
- ✓ 38. Տերն ու ծառան
- ✓ 39. Խելոքն ու հիմարը
- ✓ 40. Խոսող ձուկը
- ✓ 41. Կռնատ աղջիկը
- 42. Մժղուկը
- 43. Բարոն Մյունխհաուզենի զարմանալի արկածները
- 44. Անտառի տնակը
- 45. Երկաթուղու շինությունը
- 46. Ահմադը
- 47. Գրադը
- 48. Մայրը
- ✓ 49. Քաջ Նազարը

1909

- 50. Եղջերուն
- 51. Արջաորս (2-րդ վարիանտ)
- ✓ 52. Անհաղթ արջորը
- ✓ 53. Ոսկի բաղաբը
- 54. Թյուրիմացության մութի մեջ

1910

- 55. Նիսոյի բարաբաղնիսը
- 56. Քեռի Խեչանը
- ✓ 57. Բարեկենդանը
- ✓ 58. Սուտլիկ որսկանը
- 59. Պառավ ձին
- 60. Լեզուն կտրած ծիտիկը
- 61. Անհրեույթ թաղավորությունը
- 62. Ի՞նչ լավն էին, ի՞նչ թարմ էին վարդերը

1900-ական թվականներ

- 63. Հաղարան բլրով
- 64. Շունը

- 55. Ոսկի բանալին
- 56. Հաղարան բլրուլ
- 57. Արջն ու պառավը
- 58. <Գորտը>
- 59. Արլարն ու աղվեսը
- 70. Շունն ու ծիտը
- 71. <Սագարած աղջիկը>
- 72. հղճահարության աղբյուրը
- 73. Լո՛ւյս, ո՛վ իմ լույս... (Ռ. Թադոր)

1911

- 74. Ալլահից ղրկված
- 75. Ուրախ գիշեր
- 76. Անբան Հուռին
- ✓ 77. Քեֆ անողին քեֆ չի պակսիլ
- ✓ 78. Եղեմական ծաղիկը
- 79. Արծիվը
- 80. Փոքրիկ ձկնորսը

1913

- 81. Մզրիդը
- 82. Գելը
- ✓ 83. Կիկոսի մահը
- 84. Մարդակերի աղջիկն ու խորհրդավոր վարպետը
- 85. Որոտ թագավորը
- 86. Գեղեցկուհի Վասիլիսան
- 87. Աստղերից իջած կինը

1914

- 88. Իմ ընկեր Նեսոն
- ✓ 89. Զախորդ փանոսի հեքիաթը
- 90. Կախարդի քսակը
- 91. Անգին բարը
- 92. Լուսերեսն ու վարդերեսը
- 93. Սագարած աղջիկը
- 94. Զարմանալի աշուղը
- 95. Գորտը
- 96. Հենդելն ու Գրետելը
- 97. Հաղարան Բըլբուլը (հեքիաթ)

1915—1916

- 98. Կարմրիկը
- 99. Մոխրուտը
- 100. Ճերմակ օձը
- 101. Կարմիր ծաղիկը

1920

- 102. Երեք արջի հեքիաթը

ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

	Ա.	Էջ.
Ալլահից շրկված		86
Աղբատի պատիվը		17
Անբան Հուռին		176
Անգին քարը		280
Անհրևոյթ թագավորութունը		349
Անխելը մարդը		131
Անհաղթ արևորը		170
Անտառի տնակը		219
Ահմադը		65
Աստղերից իջած կինը		263
Արծիվը		215
Արջաորս		52
Արջաորս (վարիանտ)		473
Արջն ու պառավը		415
Արլարն ու աղվեսը		418

	Բ.	Էջ.
Բարեգործություն		367
Բարեկենդանը		172
Բարոն Մյունխհաուզենի դարձանալի արկածները		307

	Գ.	Էջ.
Գարո բիձու շերամապահությունը		56
Գոնգատ		369
Դելը		98
Դեղեցկուհի վասիլիսան		258
Դիրբը		35
Դորտը		308
<Դորտը>		417
Դրազը		68

	Ե.	Էջ.
Եդեմական ծաղիկը		134
Եղջերուն		74

հոգեբույժ մահը	էջ .
հրեք արջի հերթաթը	59
երկաթուղու շինությունը	357
	62

Չ.

Ձարմանալի աշուղը	304
----------------------------	-----

Ր.

Քամար թագուհու վիշաք	414
Քե հարեաններն ինչպես կտրեցին Կիրակոս բիծու դողը (վարիանտ)	477
Քյուրիմաղուսյան մութի մեջ	59

Ի.

Իմ բնկեր նետոն	117
Ինչ լալն էին, ինչ թարմ էին վարդերը	213

Լ.

Լեզուն կտրած ծխիկը	233
Լեռների հովիվը	23
Լուսերեսն ու Վարդերեսը	287

Լ.

Լարված աղջիկ	377
Լավարի մեջ	429
Լեւոքն ու հիմարը	155
Լիզը	459
Լեզնահարության աղյույուրը	462
Հենչույբից հետո	445
Լուսող ձուկը	158
Լորհրդավոր ծերունին	58
Հերախուսողները	383

Ս.

Սիտը	135
Սզրիղը	92

Կ.

Կախարդի բռակը	275
Կարմիր ծաղիկը	339
Կարմրիկը	321
Կացին ախպեր	142

Կիկոսի մահը	57
Կոնատ աղջիկը	197
<Կտակը>	162
	389

Հ

Հաղարան Բըլբուլը (հերիաթ)	307
Հաղարան բլբուլ	454
Հաղարան բլբուլ (դրամատիկական ֆրագմենտ)	398
<Հանեսն ու Խուդին>	391
Հենդելն ու Գրետելը	312
Հովհաննես Բաղավոր	449

Ձ

Ձախորդ Փանոսի հերիաթը	201
---------------------------------	-----

Ճ

Ճամփորդներ	141
Ճերմակ օձը	324

Մ

Մայրը	72
<Մանր ֆելետոններ>	368
Մարդակիրի աղջիկն ու խորհրդավոր վարպետը	233
Մժղուկը	205
Միշկեն	371
Մոխրոտը	326
<Մրափ պապին>	388

Ն

Նեսոյի քարաբաղնիսը	80
------------------------------	----

Շ

Շունը	121
Շունն ու ծխը	419

Պ

Պսիկի բանալին	431
Պսիկի բաղաբը	224
Պսիկու կարասը	149
Պրոտ Բաղավորը	251

ՈՒ

Ուշիկը	137
Ուրախ գիշեր	30

Պ

Պախախտ թագավորը	144
---------------------------	-----

Պ

Պատվի ձին	211
Պռնատ աղվեսը	134

Ռ

Ռարինդրանատ թագուր	469
------------------------------	-----

Ս

Սագարած աղջիկը	294
<Սագարած աղջիկը>	463
Սովի ժամանակից	9
Սուտասանը	143
Սուտլիկ որսկանը	174
<Սուրհնը>	272
Սուսրոժ Մաթուր	391

Վ

Վերջին դատաստանը	390
----------------------------	-----

Տ

Տերն ու ծառան	151
<Տուժեցինք—չբխրատվեցինք...>	430

Փ

Փոքրիկ ձկնորսը	235
Փոքրիկ մժեղի պատմությունը (վարիանտ)	430

Ք

Քաջերի կյանքից	35
Քաջ Նաղարը	183
Քեռի եղանը	83
Քեֆ անողին րեֆ չի պակսիլ	179

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Խմբագրության կազմից 5

ՊԱՏՄՎԱՄՔՆԵՐ

	տերտ	կոմենտաբ-
2. Սովի ժամանակից	9	487
3. Աղբատի պատվը	17	487
4. Լեռների հովիվը	23	488
5. Քաջերի կյանքից	25	488
6. Գ ի թ ո թ ը	35	488
7. Նղջերուի մահը	50	490
8. Արջաորս	52	490
9. Դարո բիծու շերամապահությունը	56	491
10. Խորհրդավոր ծերունին	58	491
11. Թյուրիմացության մութի մեջ	60	491
12. Նրկաթուղու շինությունը	62	492
13. Ահմադը	65	492
14. Դրազը	68	493
15. Մայրը	72	493
16. Նղջերուն	74	493
17. Նեսոյի բարտառադնիսը	80	494
18. Փետի Խեչանը	83	494
19. Ալլահից ղրկված	86	494
20. Ուրախ գիշեր	89	494
21. Ծղրիղը	92	495
22. Գ և լ ը	98	495
23. Իմ բնկեր Նեսոն	117	495
24. Շումը	121	495

ՀՆՔԻԱԹՆԵՐ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԻԱԿԱՆ ՀՆՔԻԱԹՆԵՐ

25. Անիեւը մարդը	131	496
26. Պոչատ սղվեսը	134	496
27. Ուլիկը	137	497

	տեքստ	կոմենտաք
28. Ծիտը	139	497
29. Ճամփորդներ	141	497
30. Կացին ախար	142	497
31. Սուտասանը	143	498
32. Չախչախ թագավորը	144	498
33. Ոսկու կարասը	149	501
34. Տերն ու ծառան	151	502
35. Խելորն ու հիմարը	155	504
36. Խոսող ձուկը	158	504
37. Կռնատ աղջիկը	162	506
38. Անհաղթ արջուր	170	508
39. Բարեկենդանը	172	509
40. Սուտիկ որսկանը	174	509
41. Անբան Հուսին	176	510
42. Քեֆ անողին քեֆ շի պակսիլ	179	510
43. Նգիմական ծաղիկը	184	510
44. Քաջ Նազարը	188	513
45. Կիկոսի մահը	197	514
46. Զախորդ Փանոսի հերիաթը	201	514

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

47. Մժղուկը	205	515
48. Բարոն Մյունխհաուզենի զարմանալի արկածները	207	516
49. Պառավ Աին	211	516
50. Ի՞նչ լավն էին, ի՞նչ թարմ էին վարդերը	213	516
51. Արծիվը	215	516

ՀԵՔԻՍԹՆԵՐ

52. Անտառի տնակը	219	516
53. Ոսկի բաղարը	224	517
54. Լեզուն կտրած ծիտիկը	233	518
55. Փորրիկ ձկնորսը	235	518
56. Մարդակերի աղջիկն ու խորհրդավոր վարպետը	238	519
57. Որոտ թագավորը	251	519
58. Գեղեցկուհի Վասիլիսան	258	519
59. Աստղերից իջած կինը	268	520
60. Կախարդի ըսակը	275	520
61. Անգին բարը	280	521
62. Լստերեսն ու վարդերեսը	287	521
63. Սաղարած աղջիկը	294	521

	անբառ	կոմենտար
64. Զարմանալի աշուղը	304	521
65. Դորտը	308	521
66. Հենգելն ու Գրետելը	312	521
67. Կարմրիկը	321	521
68. Մոխրոտը	326	521
69. Ճերմակ օձը	334	521
70. Կարմիր ծաղիկը	339	522
71. Անհրաժեշտ թագաւորութիւնը	349	522
72. Երեք արջի հերիաթը	357	523

21

ՖԻՍԳՄԵՆՏՆԵՐ ԵՎ ՍԵՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԱՆՐ ՁԵՆՏՈՆՆԵՐ ԵՎ ՊԱՏՄԱՄՔՆԵՐ

73. Ճեմարանն ավարտողներին	363	524
74. Հայոց գրողներին	363	524
75. Անմիութիւն կամ որն է խենթ	363	524
76. Դարձյալ կոիվ կամ տեսուչն է մեծ թե սանահայրը	364	524
77. Բատրոնումն էլ կոիվ	365	524
78. Էջմիածին էլ են կովում	365	524
79. *~* <Հաստատ իմանալով>	365	524
80. Բարեգործութիւն	367	524
81. Գանգատ	369	524
82. Միշկեն	371	524
83. <Սուրենը>	372	525
84. Խարված աղջիկ	377	525
85. <Խրախուսողները>	383	525
86. <Մրտի պապին>	388	526
87. <Կտակը>	389	526
88. Վերջին դատաստանը	390	526
89. Ստորոժ Մաթոսը	391	526
90. Հանեան ու Խուդին	391	526
91. Հաղարան Բլբուլ (ղրամատիկական ֆրագմենտ)	393	527

ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ

92. Հաղարան Բլբուլ	397	527
93. Թամար թագուհու վիշտը	414	528
94. Արջն ու պառավը	415	528
95. <Դորտը>	417	528
96. Արլարն ու աղվեսը	418	529
97. Շունն ու ծիտը	419	529
98. Ոսկի բանալին	421	529

ԳՐԱԽԱՏԻԿԱԿԱՆ ՖՐԱԳՄԵՆՏՆԵՐ

	տեքստ	կոմենտաբ
99. Խալարի մեջ	429	530
100. <Խնջույրից հետո>	445	530
101. Հովհաննես թագավոր	449	530
102. Հաղարան բլրույժ	454	531

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

103. Խիղճը	459	531
104. <Տուժեցինք—չըխրատվեցինք>	460	531
105. Խղճահարության աղբյուրը	462	531
106. <Սագարած աղջիկը>	463	532
107. Խաբինդրանառ Թագոր	469	532

ՎԱՐԻԱՆՏՆԵՐ

108. Արջաորս	472
109. Թե հարևաններն ինչպես կտրեցին Կիրակոս բիձու դողը	477
110. Փոքրիկ մժեղի պատմությունը	480

ԿՈՄԵՆՏԱՐՆԵՐ ԵՎ ՏԵԲՍԱՅԻՆ ՏԱՐՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	487
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿ	533
ԱՅՐԱՐՆԱԿԱՆ ՅԱՆԿ	537
ԹՈՎ ԱՆԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	541

ՏԵԺՍՏԸ ՊԱՏՐԱՍՏՆՑԻՆ՝ Քուժանյան Եվուրգ.
Ինճիկյան Արամ,
Ղանալանյան Արամ

Տեխ. խմբագիր՝ Ս. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Նախ. օրագրիչ՝ Հ. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ
Կազմակերպ. օրագրիչ՝ Մ. ՊԱՐՈՆԻԿՅԱՆ

Հիշ 02021, Պատվեր 154, Տիրաժ 5000, Տպագր. 34 մամ., Հրատ. 23 մամ.,
Հանձնված է արտագրության 27/II 1948 թ.,
Ստորագրված է տպագրության 19/V 1949 թ.

Հայկ. ՍՍՌ Մեծատնային Սովետին կից Պոլիգրաֆ. և Հրատ. Վարչութ.
I տպարան, Երևան, Լենինի փող. № 65, 1949 թ.

ԳԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՏ. ԳՐԱԴ.

FL0067389

III
1925